

CLASICUL LITERATURII UNIVERSALE

BALZAC
OPERE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURA ȘI ARTĂ

HONORÉ DE BALZAC

OPERE

VOLUMUL II

În românește de
Petru Dumitriu și Cezar Petrescu
Comentarii de *Theodosia Ioachimescu*

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

Ioachimescu
București 1956

A DOUA FAMILIE

Doamnei contese Louise de Tûrheîn,

*Ca semn de amintire și de 'afectuos respect din partea
amîlului său servitor.*

DE BALZAC

Strada Tourniquet¹-Saint-Jean — odinioară una din străzile cele mai întortocheate și mai întunecoase ale vechiului cartier care înconjoară Primăria — șerpuia de-a lungul micilor grădini ale Prefecturii Parisului și da în strada Martroi, tocmai la colțul unui zid, dărîmat astăzi. În locul acesta, se vedea bariera de la care s-a tras numele străzii și care n-a fost desființată decît în 1823, cînd orașul Paris a clădit pe locul unei grădinițe ce ținea de Primărie o sală de bal pentru serbarea dată în onoarea ducelui de Angoulême la întoarcerea lui din Spania². Strada Tourniquet, în partea ei cea mai lată, la ieșirea din strada Tixeranderie, nu avea decît o lățime de cinci picioare. Astfel că, pe vreme ploioasă, o apă murdară scâlda partea de jos a caselor vechi ce mărgineau această stradă, luînd cu ea gunoaiile puse de fiecare gospodină la colțul casei. Căruțele cu gunoi nu puteau trece pe-acolo, locuitorii își puneau nădejdea în vreo furtună ca să le curețe strada, veșnic plină de noroi. Dar cum putea fi curată? Vara, cînd soarele își arunca din plin razele asupra Parisului, o perdea de aur scînteia ca ascuți-

șul unei săbii, luminînd pentru o clipă întunericul acestei străzi, fără a putea usca umezeala de totdeauna, ce se întindea de la parter pînă la catul întîi al acelor case tăcute și negre. Locuitorii, care în luna iunie își aprindeau lămpile la oră cinci, nu le stingeau niciodată iarna.

Astăzi încă, trecătorul inimos care pornește din Ma-rai³ pe cheiuri, luînd-o de la capătul străzii Chaume, pe străzile Homme-Armé, Billettes și Deux-Portes, dînd în strada Tourniquet, va crede că a mers doar pe sub niște hrube.

Approape toate străzile vechiului Paris, a cărui strălucire a fost atît de mult lăudată în cronici, semănau cu acest labirint umed și întunecos, în care iubitorii de trecut se mai pot încă minuna de unele ciudățenii istorice. Astfel, cînd casa așezată pe colțul făcut de strada Tourniquet cu strada Tixeranderie mai era în ființă, privitorii vedeau urmele a două inele groase de fier prinse în zid, rămășiță a acelor lanțuri pe care paznicul cartierului le întindea în fiecare seară pentru pază.

Casa aceasta, vrednică de a fi privită din pricina vechimii ei, fusese clădită cu o prevedere care dovedea starea nesănătoasă a acestor locuințe vechi, deoarece, pentru a întări parterul, se ridicaseră boltile pivniței cam cu două picioare deasupra pămîntului, ceea ce te făcea să urci trei trepte ca să intri în casă. Pervazul ușii de la intrare se rotunjea ca o boltă, în semicerc, a cărei cheie era împodobită cu un cap de femeie și cu niște arabescuri roase de vreme. Trei ferestre, cu pervazul la înălțimea unui stat de om, țineau de o mică locuință, așezată în acea parte a casei care tădea pe strada Tourniquet, de unde îi venea lumina. Ferestrele acelea dărăpănate erau apărute de drugii groși de fier, destul de rari și care se incheiau cu o măciulie rotundă, ca acelea ce se văd la zăbrelele butarilor.

Dacă în timpul zilei vreun trecător curios arunca o privire în cele două camere din care se compunea locuința, îi era cu neputință să vadă ceva, fiindcă era nevoie de soarele de iulie ca să poată descoperi în

camera de-a doua cele două paturi acoperite cu postav verde și alăturate sub tăbliile de lemn care căptușeau o firidă veche; seara însă, pe la orele trei, de îndată ce se aprindea lumînarea, se putea zări prin fereastra primei odăi o femeie bătrână, așezată pe un scaunel în colțul vetrei, unde sufla într-o sobiță; pe care fierbea încet o tocană, cum se pricep să facă porțăresele. Cîteva vase de bucătărie și unelte de gospodărie, agățate în fundul odăii, se deslușeau în umbră. La ora aceea, o masă veche așezată pe două picioare puse cruciș, fără față de masă, era împodobită cu cîteva tacîmuri de cositor și eu mîncarea pregătită de bătrînă. Trei scaune proaste mobilau odaia aceasta, care slujea totodată de bucătărie și de sufragerie. Deasupra vetrei se găsea un ciob de oglindă, un amnar, trei pahare, chibrituri și o oală mare albă, hîrbuită. Podeaua odăii, însă, vasele, vatra, totul te încinta prin buna rînduială și economia care domnea în acest cămin rece și întunecos.

Chipul palid și zbîrcit al bătrînei se potrivea cu întunecimea străzii și cu rugina casei. Văzînd-o nemișcată pe scaun, ai fi zis că face parte din casa aceasta, ca un melc în găoacea lui; chipul ei, pe care răzbea un fel de expresie nelămurită de răutate de sub o blîndețe prefăcută, era încununat cu o bonetă de tul, rotundă și turtită, care îi ascundea prea puțin părul alb; ochii mari și cenușii erau la fel de liniștiți ca și strada; și numeroasele zbîrcituri de pe obraz semănau cu crăpăturile pereților.

Fie că se născuse în sărăcie, fie că decăzuse dintr-o trecută strălucire, părea de mult împăcată cu trista ei soartă.

De la răsăritul soarelui și pînă seara, în afară de timpul cînd pregătea masa sau cînd se ducea, purtînd un coș, să cumpere merinde, bătrîna asta ședea în cealaltă cameră, dinaintea ultimei ferestre, în fața unei fete tinere. La orice ceas al zilei, trecătorii zăreau pe tinăra lucrătoare, așezată într-un jeț vechi de catifea roșie, cu grumazul aplecat pe un gherghef de brodat, lucrînd cu rîvnă. Maică-sa avea și ea un gherghef verde pe genunchi și se îndeletnicea cu facerea tului,

dar degetele ei minuiiau anevoie ghebele. Vederea îi slăbise și nasul ei noduros, de bătrână de șaizeci de ani, purta niște ochelari străvechi, de aceia ce se țin pe vârful nărilor numai datorită apăsării pe care acestea o exercită.

Cînd venea seara, aceste două ființe harnice așezau între ele o lampă, a cărei lumină, trecînd prin două globuri de sticlă pline cu apă, arunca pe lucrul lor o puternică lumină, care îngăduia uneia din ele să vadă firele cele mai subțiri aflate în ghebele gherghefului ei și celelalte să deosebească desenele cele mai gingașe trase pe țesătura pe care o broda.

Indoitura drugilor de fier îngăduise fetei să pună pe pervazul ferestrei o ladă lungă de lemn plină cu pămînt, în care creșteau cîțiva călțunași, mazărică, un caprifoliu mic și plîpînd și niște zorele, ale căror tulpine firave se agățau de zăbrele. Plantele acestea aproape veștede făceau flori pălite și erau o vrajă mai mult, care adăuga ceva duios și trist la priveliștea înfățișată de acea fereastră, a cărei deschidere încadra atît de bine cele două chipuri.

Privind din întîmplare în acest interior, trecătorul cel mai egoist lua cu sine o icoană desăvîrșită a vieții pe care o duce la Paris clasa muncitoare, fiindcă fata care broda nu părea să aibă alte mijloace de trai decît acul său. Mulți însă nu ajungeau la bariera din capătul străzii fără a se întreba cum de poate o fată tînără să-și păstreze obrazul rumen, trăind în hruba asta.

Dacă vreun student trecea pe acolo, ca să ajungă în Cartierul Latin, via lui închipuire îl făcea să deplîngă viața aceasta de plantă la întuneric, la fel cu a iederii, care acoperă zidurile reci, sau cu a țăranilor închinați muncii și care se nasc, lucrează pămîntul și mor, neștiuți de lumea pe care au hrănit-o.

Un rentier își spunea, după ce măsurase casa cu ochi de proprietar : „Ce-or să facă femeile astea amîndouă dacă nu s-or mai purta broderii ?”

Printre cei care, avînd o slujbă la Palatul de Justiție sau la Primărie, erau nevoiți să treacă pe strada aceasta la anumite ore, fie pentru a merge la lucru, fie pentru a se întoarce în cartierul unde locuiau, se

găsea poate și vreo inimă miloasă. Se prea poate ca un văduv sau un Adonis de patruzeci de ani, tot cercetînd străfundurile acestei vieți nenorocite, să fi tras nădejde că lipsurile mamei și ale fetei i-ar dăruia ieftin de tot pe nevinovata lucrătoare, care-l vrăjise cu mîinile-i dibace și plinuțe, cu grumazul fraged și pielea ei albă — farmece datorite fără îndoială locuinței din strada aceasta fără soare.

Se prea poate ca vreun funcționar cinstit, cu leafă de o mie două sute de franci, martor de fiecare zi al lucrului fetei, făcut cu atîta tragere de inimă, prețuind și curățenia ei sufletească, să aștepte o înaintare, ca să contopească o viață mărunță, o muncă fără preget, cu alta — aducînd cel puțin un braț bărbătesc, care să sprijine traiul acesta și o iubire pașnică, la fel de fără vlagă ca și florile din fereastră.

Nădejdi nelămurite înviorau ochii spălăciți și verzi ai bătrinei. Dimineata, după o gustare cit se poate de sărăcăcioasă, venea să-și ia în primire ghergheful, mai mult de ochii lumii decît de nevoie, fiindcă își punea ochelarii pe o măsuță de lucru de lemn roșcat, străveche tot ca și ea și cerceta cu stăruință, de la orele opt și jumătate pînă la zece, oamenii care de obicei treceau strada. Le întâlnea privirile, făcea aprecieri asupra mersului, a îmbrăcăminții, a chipului fiecăruia și părea că intră la tocmeală pentru fata ei — atît de mult căutau ochii ei flecari să statornicească o înțelegere drăgăstoasă între ei, prin tertipuri femeiești, vrednice de culisele unui teatru. Se putea ușor ghici că această cercetare a trecătorilor era pentru ea o petrecere și poate singura ei plăcere. Fata ridica arareori capul; sfiala, sau poate simțămîntul greu de îndurat al sărăciei ei, păreau că îi rețin chipul aplecat pe gherghef; astfel că, pentru a arăta trecătorilor mutrișoara ei drăgălașă, trebuia ca maică-sa să scoată cîte un strigăt de uimire. Funcționarul îmbrăcat cu o redingotă nouă, sau trecătorul obișnuit, care se arăta la braț cu o femeie, puteau atunci să vadă năsucul puțin în vînt al lucrătoarei, gurița ei trandafirie, ochii ei verzi scinteietori, vii cu toată munca ei istovitoare: lipsa ei de somn din pricina lucrului nu se trăda decît

printr-un cearcăn mai mult sau mai puțin albicios desenat sub ochi, pe pielea fragedă a obrazului. Biata copilă părea născută pentru dragoste și bucurie ; pentru dragoste, care-i zugrăvise deasupra pleoapelor alungite două arcuri fără cusur, și care îi dăduse o pădure atît de deasă de păr castaniu, că s-ar fi putut ascunde în ea ca sub un polog de nepătruns ochiului unui îndrăgostit ; pentru bucuria care făcea să-i fremete nările subțiri, care-i adînceau două gropițe în obrajii fragezi și o îndemna să-și uite atît de repede necazurile ; pentru bucurie, această floare a nădejzii, care-i da puterea să vadă fără să se infioare sterpul drum al vieții. Părul fetei era totdeauna pieptănat cu îngrijire. După obiceiul lucrătoarelor pariziene, nu i se părea că și-a sfîrșit găteala decît după ce și-a netezit bine părul și și-a răsucit în două părți buchețele care se răsăteau lîngă fiecare tîmplă, făcînd pielea să pară mai albă. Fruntea ei, la rădăcina părului, era atît de gîngășă, linia umbrită a gitului, parcă trasă cu condeiul, era o mărturie atît de încîntătoare a tinereții și a farmecului ei, încît privitorul, văzînd-o aplecată deasupra lucrului, fără ca zgomotul s-o facă să ridice capul, ar fi putut-o învinui de cochetărie. Făgăduieli atît de ispititoare ațîtau curiozitatea atîtor tineri, care întorceau capul în zadar, nădăjduind să vadă și chipul ei sfios.

— Caroline, uite încă unul care a luat obiceiul să treacă pe aici și nici unul dintre cei dinainte nu-i ca dînsul.

Cuvintele acestea, șoptite de maică-sa într-o dimineață din luna august 1815, învinseră nepăsarea tinerei lucrătoare, care se uită zadarnic în stradă : necunoscutul se și depărtase.

— Pe unde a zburat ? întrebă ea.

— Are să se întoarcă negreșit pe la patru ; cînd l-oi vedea că vine am să-ți dau de veste, făcîndu-ți semn cu piciorul. Sînt sigură că se întoarce, de trei zile o ia tot pe strada noastră ; dar nu vine la aceleași ore : în ziua dintii a venit la șase, alaltăieri la patru și ieri la trei. Imi amintesc că l-am mai văzut și altă dată, din cînd în cînd. O fi vreun funcționar de la

Prefectură, care s-o fi mutat cu casa în Marais. Uite — adăugă ea, după ce aruncă o privire în stradă — domnul nostru cu surtucul cafeniu și-a pus perucă. Ce schimbat e !

Se vede că domnul cu surtucul cafeniu era, dintre toți trecătorii obișnuiți, cel care închidea alaiul zilnic, fiindcă bătrîna își puse iar ochelarii, își luă lucrul oftînd și aruncă fiicei sale o privire atît de ciudată, că Lavater ⁴ însuși anevoie ar fi putut s-o tîlmăcească. Admirația, recunoștința, un fel de nădejde într-un viitor mai bun se contopeau cu mindria de-a avea o fată atît de frumoasă.

Seara, pe la orele patru, bătrîna îi făcu semn cu piciorul Carolinei, care își ridică nasul tocmai la vreme ca să vadă pe noul actor, a cărui trecere regulată avea să însufletească scena. Înalt, subțire, palid, îmbrăcat în negru, omul acesta părea să aibă vreo patruzeci de ani, și pasul lui avea ceva solemn : cînd ochii lui sălbatici și pătrunzători întâlneau privirea ștearsă a bătrînei, o făcură să tremure ; i se părea că știa să citească în adîncul inimilor.

Necunoscutul se ținea foarte drept ; și mai de aproape părea tot atît de înghețat ca și aerul străzii ; culoarea pămîntie și bătînd în verde a obrazului său era oare urmarea unei munci prea trudnice, sau era pricinuită de o sănătate șubredă și bolnăvicioasă ? Această întrebare a fost dezlegată de bătrîna mamă în zeci de feluri de dimineață și pînă scara.

Doar Caroline a ghicit de la început pe chipul acesta abătut urmele unor îndelungate suferințe sufletești : fruntea aceasta ce se încrețea ușor, obrații aceia trași, purtau întipărită pecetea cu care nenorocul își înseamnă aleșii, ca și cum ar vrea să le lase mîngîierea de a se recunoaște ca frați și de a se uni între ei, ca să i se împotrivească. Dacă la început privirea tinerei fete străluci de un fel de curiozitate nevinovată, mai pe urmă luă o duioasă expresie de simpatie, pe măsură ce se îndepărta necunoscutul, asemenea rudei care încheie un convoi de înmormîntare. În clipa aceea, căldura era atît de înăbușitoare și zăpăceala trecătorului așa de mare, încît nu-și pusese pălăria, cînd trecu

strada aceasta nesănătoasă. Caroline putu să bage de seamă, atunci cînd se uită la fel, înfățișarea severă pe care părul ridicat ca o perie deasupra frunții late o dădea chipului său. Impresia vie, însă lipsită de vrajă, pe care o resimți Caroline la vederea acestui om, deși nu era vorba de vreun farmec deosebit, nu semăna cu nici una din senzațiile pe care le încercase uitîndu-se la ceilalți trecători obișnuiți ; pentru întîia oară, compătimirea ei se îndrepta asupra altcuiva decît asupra ei însăși și a mamei sale ; nu răspunse nimic la presupunerile ciudate, care dădeau de lucru limbutei sîciitoare a bătrînei sale mame și trase tăcută acul cel lung în susul și în josul tulului întins ; îi părea rău că nu l-a văzut destul de bine pe străin și aștepta a doua zi, ca să-și poată face o părere lămurită. Pentru întîia oară, un trecător din cei obișnuiți îi dădea atîta de gîndit. De obicei, ea nu opunea decît un zimbet trist presupunerilor mamei sale care voia să vadă în fiecare trecător un protector pentru fata ei. Dacă asemenea idei, atît de nesocotit înfățișate de către mamă fiicei sale, nu i-au deșteptat gînduri urîte, nepăsarea Carolinei trebuie pusă pe seama muncii fără preget, din păcate de neînălțurat, care mistuia forțele neprețuitei sale tinereți și care fără îndoială într-o zi avea să tulbure limpezimea ochilor ei și să răpească obrazilor ei dalbi culorile gingașe pe care încă le mai păstrau.

Vreme de aproape două luni, noua lor cunoștință avu o purtare plină de toane. Necunoscutul nu trecea numai pe strada Tourniquet, fiindcă bătrîna îl vedea adeseori seara, fără să-l fi zărit dimineața. Nu trecea la ore fixe, ca ceilalți funcționari care-i slujeau doamnei Crochard drept ceasornic ; în sfîrșit, afară de prima întîlnire, cînd privirea lui insuflase un fel de teamă bătrînei, niciodată ochii lui n-au părut că iau în seamă priveliștea pitorească pe care o înfățișau cele două drăcoaițe de femei.

În vremea aceea, în afară de două uși mari și de dugheana unui negustor de fiare vechi, nu se aflau în strada Tourniquet decît ferestre zăbrelete, care aruncau o lumină slabă pe scările caselor de alături ; lipsa

de curiozitate a trecătorului nu se putea aşadar îndreptăţi prin vreo rivalitate primejdioasă ; şi doamna Crochard era jignită când îl vedea pe domnul în negru — acesta era numele pe care i-l dăduse — mereu dus pe gânduri şi ţinând ochii plecaţi în pământ sau aţintiţi înaintea, ca şi cum ar fi vrut să citească viitorul în negura străzii Tourniquet.

Cu toate acestea, într-o dimineaţă, spre sfârşitul lunii septembrie, căpşorul de drăcuşor al Carolinei Crochard se desprindea luminos pe fondul întunecat al odăii şi părea atât de gingaş printre florile tîrzii şi frunzişul veşted, agăţat de vergelele ferestrei, în sfârşit, priveleştea de toate zilele înfăţişa atunci contraste de umbre şi lumini, de alb şi de trandafiriu împerecheate atât de potrivit cu muselina pe care-o broda drăgălaşa lucrătoare, cu tonurile brumării şi roşcate ale jeţurilor, încît necunoscutul privi cu multă luare-aminte tabloul acesta viu. La drept vorbind, bătrîna, plictisită de nepăsarea domnului în negru, se pornise să facă atîta larmă cu ghebele ei încît trecătorul posomorit şi plin de griji fusese poate îndemnat de zgomotul acesta neobişnuit să se uite spre ea. Străinul schimbă doar cu Caroline o privire, iute într-adevăr, dar prin care sufletele lor avură o uşoară atingere şi se născu în amîndoi presimţirea că se vor gîndi unul la altul. Pe la patru seara, când necunoscutul se întoarse, Caroline deosebi sunetul paşilor săi pe pava-jul răsunător şi, după ce se cercetară din ochi, urmă ceva precugetat şi de o parte şi de cealaltă : privirile trecătorului se umplură de o caldă însufleţire, care-l făcea să zimbească şi Caroline se înroşi ; bătrîna se uita la amîndoi mulţumită.

Începînd din acea dimineaţă de neuitat, domnul în negru străbătu de două ori pe zi strada Tourniquet, cu unele abateri pe care cele două femei le băgară de seamă ; ele socotiră, după neregularitatea orelor de întoarcere, că nici nu scapă de la lucru aşa devreme ; nici nu e aşa de strict punctual, ca un mărunţ funcţionar. În cele dintîi trei luni de iarnă, Caroline şi trecătorul se văzură astfel de trei ori pe zi, în răstimpul care-i trebuia ca să parcurgă bucata de stradă

cuprinsă între ușă și cele trei ferestre ale casei. Din zi în zi, această scurtă întrevvedere căpăta un caracter de intimitate prietenoasă, ajungînd în cele din urmă ca o întîlnire frățească.

Caroline și necunoscutul părură că se înțeleg de la început ; apoi, tot uitîndu-se unul la altul, își cunoșcură chipurile în cele mai mici amănunte. În curînd, trecătorul îi făcea Carolinei un fel de vizită ; dacă, din întîmplare, domnul în negru trecea fără să-i dăruiască zîmbetul, doar schițat pe gura lui expresivă, sau privirea prietenoasă a ochilor lui căprui, îi lipsea ceva : ziua parcă nu-i era întreagă. Semăna cu acei bătrîni pentru care citirea ziarului a ajuns o plăcere atît de mare, încît a doua zi după o sărbătoare se duc în zăpăceala lor să ceară, din nebagare de seamă ca și din nerăbdare, gazeta cu ajutorul căreia își înșală o clipă golul vieții. Dar aceste scurte întîlniri aveau și pentru necunoscut și pentru Caroline farmecul unei convorbiri apropiate între doi prieteni. Fata nu putea să ascundă ochilor ageri ai tăcutului său prieten o mîhnire, o neliniște, o încurcătură, după cum nici el nu-i putea ascunde Carolinei grijile lui. „A fost necăjit ieri !“ era un gînd care se ivea ades în inima lucrătoare, cînd se uita la fața schimbată a domnului în negru. „O ! A avut mult de lucru !“ era o exclamație datorită altor nuanțe, pe care știa Caroline să le deosebească. Necunoscutul ghicea și el că fata și-a petrecut duminica sfîrșind rochia, al cărei desen îl privise el cu luare-aminte ; vedea, atunci cînd se apropiu ciștiurile chiriei, chipul acela drăgălaș întunecat de grijă și mai ghicea cînd Caroline nu dormise ; dar, mai ales, băgase de seamă cum pieriseră treptat gîndurile apăsătoare, care ofileau trăsăturile vioaie și gingașe ale căpșorului ei, pe măsură ce se cunoșteau mai bine.

Cînd veni iarna și uscă tulpinile, florile și frunzișul jardinierii care împodobeau fereastra, și fereastra se închise, necunoscutul văzu cu un surîs de duioasă ironie lumina neobișnuită a pătrățelului de geam care se găsea tocmai la înălțimea capului Carolinei ; zgîrcenia mare cu care se făcea focul, unele urme de ro-

șeață care brăzdau chipul celor două femei, îi dezvăluiră lipsurile miciei lor gospodării ; dar, dacă atunci se iveau în ochii lui oarecare compătimire, Caroline îi opunea o voioșie plină de mîndrie.

Cu toate acestea, simțămintele născute în adîncul inimilor rămîneau îngropate acolo, fără ca vreo întîmplare să le descopere fiecareia puterea și întinderea lor ; nu-și cunoșteau nici măcar sunetul glasului.

Acești doi prieteni muți se fereau ca de un mare neajuns să se lase tîriți într-o unire mai strînsă. Fiecare părea că se teme să nu aducă celuilalt o nenorocire mai apăsătoare decît aceea pe care ar fi vrut s-o împărtășească. Era oare acea sfială a prieteniei care îi oprea ? Era teama nelămurită a egoismului sau acea neîncredere cumplită care-i desparte pe toți locuitorii strînși între zidurile unui oraș mare ? Glasul tainic al conștiinței lor le vestea oare o primejdie apropiată ? Ar fi cu neputință să lămurim simțămîntul care îi făcea totodată prieteni și dușmani, tot pe atît de nepăsători pe cît erau de legați unul de altul, tot atît de uniți prin instinct pe cît erau de despărțiți prin fapte. Poate că fiecare din ei voia să-și păstreze iluziile. S-ar fi zis uneori că necunoscutul se teme să n-audă cuvinte grosolane rostite de buzele rumene și curate ca o floare și că poate Caroline nu se credea vrednică de ființa aceasta plină de taine, la care totul dezvăluia putere și bogăție.

Cît despre doamna Crochard, această mamă duioasă, cam nemulțumită de nehotărîrea în care se găsea fiica ei, se arăta ursuză domnului în negru, căruia pînă atunci îi zîmbise într-un fel pe cît de binevoitor, pe atît de umil. Niciodată pînă acum nu se plînsese atît de amarnic fetei sale că e nevoită la vîrsta ei să mai gătească mîncare ; niciodată reumatismele și tusea nu-i smulsceră atîtea gemete ; în sfîrșit nu putu să facă în iarna aceea metrii de rețea la care se așteptase Caroline pînă atunci.

În aceste împrejurări, spre sfîrșitul lunii decembrie, pe vremea cînd era pîinea mai scumpă și începuse să se resimtă urcarea aceea a prețului grînelor, care făcu anul 1816⁵ să fie atît de cumplit pentru cei nevoiași,

trecătorul observă pe chipul fetei, al cărui nume îi era necunoscut, urmele grozave ale unui gând tainic, pe care zîmbetele ei pline de voie bună, nău le puteau șterge. Curînd după aceea, recunoscă în ochii Carolinei urmele de oboseală ale muncii de noapte. Într-una din nopțile de la sfîrșitul lunii, trecătorul se întoarse, împotriva obiceiului său, în strada Tourniquet-Saint-Jean, pe la orele unu de dimineață. Tăcerea nopții îi îngădui să audă de departe, înainte de a ajunge la casa Carolinei, glasul jalnic al mamei și vocea mai îndurerată a tinerei lucrătoare, al căror sunet se împletea cu șuieratul unei ploii cu zăpadă ; încercă să se apropie cu pas domol ; apoi, cu toată primejdia de a fi arestat, se ghemui în fața ferestrei ca să poată auzi pe mamă și pe fiică, uitîndu-se la ele prin cea mai mare din găurile perdelei de muselină îngălbenită care o făceau să semene cu o foaie de varză mîncată de omizi. Trecătorul acela curios văzu o hîrtie timbrată pe masa care despărțea cele două gherghefe și pe care era pusă lampa, între cele două globuri pline cu apă. Recunoscă cu ușurință o citație. Doamna Crochard plîngea, și glasul Carolinei avea un sunet gîtuit, care-i schimba timbrul mîngîietor și dulce.

— De ce te viaieți atîta, mamă ? Domnul Molineux n-o să ne vîndă mobila și nici n-o să ne dea afară din casă, mai înainte ca eu să termin rochia asta : mai am încă două nopți și o duc doamnei Roguin.

— Și dacă te amîna ca de obicei ? Și din prețul rochiei o să-i poți plăti și brutarului ?

Cel ce privea această scenă avea așa de mult obișnuința de a citi pe fețele oamenilor, încît desluși tot atîta fățărnicie în durerea mamei, cît adevăr era în suferința fetei ; îndată se făcu nevăzut și se întoarse peste cîteva clipe. Cînd se uită prin gaura muselinei, mama se culcase ; tînăra lucrătoare muncea neobosită ; pe masă, lîngă citație, se afla o bucată de pîine, tăiată în trei colțuri, pusă desigur acolo ca să se hrănească în timpul nopții, amintindu-i totodată că e răsplata curajului ei. Necunoscutul se înfioră de milă și de durere și își aruncă punga printr-un geam spart în așa fel, ca să cadă la picioarele fetei ; apoi, fără a se

mai bucura de uimirea ei, o luă la fugă, cu inima zvîcnind, cu obrazii în flăcări.

Cînd trecu a doua zi, străinul cel trist și neîmblînzit părea adîncit în gînduri ; dar nu putu scăpa de recunoștința Carolinei, care deschisese fereastra și își făcea de lucru săpînd cu un cuțit în lădița pătrată acoperită cu zăpadă, născocire a cărei iscusită stîngăcie îi dovedi binefăcătorului ei că de data aceasta nu voia să-l vadă numai prin geam. Cu ochii plini de lacrimi, lucrătoarea făcu un semn din cap protectorului său, ca și cum ar fi vrut să-i spună : „Nu pot să vă plătesc decît cu inima“. Dar necunoscutul păru că nu înțelege nimic din exprimarea recunoștinței ei adevărate. Seara, cînd trecu din nou, Caroline, care se îndeletnicea cu lipitul unei foi de hîrtie pe geamul spart, putu să-i zîmbească, arătîndu-i ca o făgăduință smalțul dinților ei strălucitori. Domnul în negru apucă de-atunci pe alt drum și nu se mai ivi pe strada Tour-niquet.

În primele zile ale lunii mai, într-o simbătă dimineața, cînd Caroline zări între cele două chenare negre ale caselor un petic mic de cer senin, în timp ce stropea cu un pahar cu apă rădăcina caprifoliului ei, îi spuse micii sale : „Mamă să mergem mîine să ne plimbăm la Montmorency ⁶ !“ De-abia apucase să sfîrșească vorba, plină de voieșie, că se ivi domnul în negru, mai mîhnit și mai abătut ca totdeauna. Privirea nevinovată și plină de alintare, pe care i-a aruncat-o Caroline, ar fi putut să fie luată drept o poftire.

Astfel că, a doua zi, cînd doamna Crochard, purtînd o haină de lînă cafenie roșcată, o pălărie de mătase și un șal cu dungi mari, care imita cașmirul, se ivi în colțul unde strada Faubourg-Saint-Denis se întîlnește cu strada d'Enghien, ca să aleagă o birjă, îl găsi acolo pe necunoscut, ca un bărbat care-și așteaptă nevasta. Un zîmbet de bucurie descreți fața străinului cînd o zări pe Caroline, ale cărei piciorușe erau încălțate cu jambiere de stofă subțire de culoare închisă, a cărei rochie albă, luată de un vînt poznaș, care ar fi fost o pacoste pentru o femeie prost făcută, desena forme ademenitoare ; și al cărei chip, umbrît de o pălărie de

pai de orez, căptușită cu mătase trandafirie, strălucea ca o lumină cerească ; cingătoarea lată, de culoare închisă, scotea în relief un mijloc de-l puteai cuprinde în amîndouă palmele, părul ei, despărțit în două șuvițe întunecate pe o frunte albă ca zăpada, îi dădea o înfățișare nevinovată, pe care nimic n-o dezmințea. Bucuria părea că o face pe Caroline să se simtă ușoară ca paiul pălăriei sale, dar, cînd îl zări pe domnul în negru, tresări de o nădejde care puse deodată în umbră găteala și frumusețea ei. Acesta părea nehotărît și numai dezvăluirea neașteptată a fericirii, pe care o pricinuia vederea lui, l-a îndemnat pesemne să slujească drept tovarăș de drum lucrătoarei. Tocmi o gabrioleță cu un cal destul de bun, ca să meargă la Saint-Leu-Taverny ; o pofti pe doamna Crochard și pe fiica ei să ia loc, și mama primi fără să se lase rugată ; dar, în clipa cînd trăsura se afla pe drumul spre Saint-Denis, se gîndi să arate că are scrupule de conștiință și încercă să îndruge cîteva vorbe politicoase, despre stînjeneala pe care cele două femei o pricinuiesc însoțitorului lor.

— Poate că domnul dorea să meargă singur la Saint-Leu ? spuse ea cu o bunătate prefăcută. Dar de îndată începu să se vaiete de căldură și mai ales de tusea ei, care, zicea ea, nu o lăsase să închidă ochii toată noaptea : și astfel, de-abia ajunse trăsura la Saint-Denis, că doamna Crochard păru că a adormit. Cîteva sforăituri de ale ei îi dădură de gîndit necunoscutului, care-și încruntă sprîncețele, uitîndu-se la bătrîna cu o înfățișare grozav de bănuitoare.

— Doarme, spuse cu nevinovăție Caroline. A tușit într-una de aseară, trebuie să fie foarte obosită.

Drept răspuns, tovarășul de drum îi aruncă fetei un zîmbet viclean, care ar fi vrut să spună : „Ființă neștiutoare, nu-ți cunoști mama !“

Dar, cu toată neîncrederea sa, cînd trăsura trecu pe pămînt moale, în acea lungă alee de ploi care duce la Eaubonne, domnul în negru o crozu pe doamna Crochard adormită de-a binelea : poate însă că nu mai voia să cerceteze cît era de adevărat sau de prefăcut somnul acela. Fie că limpezimea aerului, aerul curat

de la țară și miresmele îmbătătoare răspîndite de cele dintîi lăstare ale plopilor, de florile de salcie sau de spinișor dădeau un îmbold inimii să se desfete, așa cum se desfăta întreaga fire; fie că o constrîngere prelungită i-ar fi fost supărătoare, sau că ochii scînteietori ai Carolinei răspunseseră neliniștii trădate de ai săi, necunoscutul începu cu tînăra sa însoțitoare o convorbire tot atît de ușoară ca legănatul copacilor la adierea vîntului, tot atît de împrăștiată, ca hoinăreala fluieratului în văzduhul albastru, tot atît de puțin cugelată ca vocea dulce și melodioasă a ogoarelor, dar plină ca și ea de o tainică iubire. Nu e oare cîmpia, în timpul acesta, înfiorată ca o logodnică ce s-a înveșmîntat în rochia de mireasă și nu îndeamnă ea la desfătarea sufletelor cele mai reci? Să te depărtezi pentru întîia oară de astă-toamnă de străzile întunecoase din Marais și să te găsești în mijlocul văii încîntătoare și pitorești de la Montmorency; să o străbați dimineța, avînd înainte nemărginitul orizonturilor sale și să poți apoi să-ți abați de acolo privirea în niște ochi ce oglindesc și ei nemărginitul, încărcăți de dragoste — ce inimă ar putea rămîne de gheață, ce buze ar putea păstra o taină?

Caroline i se păru necunoscutului mai mult viaie decît isteată, mai mult iubitoare decît învățată; dar dacă rîsul ei trăda zburdălnicie, cuvintele făgăduiau un simțămînt adevărat. Cînd, la întrebările bine cumpănite ale însoțitorului său, tînăra fată răspundea prin cîte o izbucnire din inimă, pe care oamenii de rînd le risipesc fără a le pune frîu, ca cei din lumea bună, chipul domnului în negru se înviora și părea că renaște; fața lui se dezbăra treptat de mîhnirea care-i încorda trăsăturile; apoi luă din ce în ce mai mult o înfățișare tinerească și o frumusețe, care o făcură pe Caroline să se simtă mîndră și fericită. Drăguța lucrătoare înțelese că proteguitorul ei era o ființă de multă vreme lipsită de dragoste și duioșie, de plăceri și dezmierdări, sau că poate nu mai credea în puterea de jertfă a unei femei. În cele din urmă, o vorbă de duh neașteptată în sporovăiala ușoară a Carolinei ridică ultimul vâl care răpea chipului aceluia necunos-

cut tinerețea lui adevărată și înfățișarea de mai înaintea; păru că lasă pentru totdeauna la o parte gindurile lui supărătoare și dezvălui toată vioiciunea sufletească care i se putea citi pe față. Convorbirea lor ajunsese pe nesimțite atât de nesfârșită, încât în clipa când trăsură se opri la primele case ale lungului sat Saint-Leu, Caroline îi spune necunoscutului „domnul Roger”. Abia atunci întâia dată, se deșteaptă și bătrîna.

— Caroline, o fi auzit totul, șopti Roger, cu un glas plin de bănuială, la urechea fetei.

Caroline răspunse doar printr-un suris drăgălaș că nu crede, surîs care risipi norul întunecat pe care teama unui calcul din partea mamei îl adunase pe fruntea omului acesta atât de neîncrezător. Fără să se mire de nimic, doamna Crochard încuviință totul, urmă pe fiica sa și pe domnul Roger în parcul din Saint-Leu, unde cei doi tineri se înțeleseseră să meargă să vadă pajiștile vesele și tufișurile îmbălsămate pe care priceperea reginei Hortense⁷ le-a făcut atât de vestite.

— Doamne, cit e de frumos! exclamă Caroline, după ce urcase coasta verde de unde începe pădurea de la Montmorency, și văzu la picioarele ei valea întinsă care-și desfășura cotiturile semănate cu sate, zările albastre ale dealurilor, clopotnițele, pajiștile, ogoarele, și al cărui murmur se topea ca freamătul mării în urechea fetei. Cei trei călători au mers de-a lungul unui rîu artificial și au ajuns la acea vale elvețiană, a cărei casă de lemn primise nu o dată pe regina Hortense și pe Napoleon. Pe cînd Caroline se așeza cu evlavie pe banca de lemn îmbrăcată de mușchi, unde se odihniseră regii, principesele și împăratul, doamna Crochard își arată dorința să vadă mai de aproape o punte aruncată între două stînci, care se zărea în depărtare, și se îndreptă spre această ciudățenie rustică, lăsîndu-și copila în paza domnului Roger, spunîndu-le însă că n-o să-i piardă din ochi.

— Cum asta, mititico? exclamă Roger. Nu ai dorit niciodată bogăția și plăcerile podoabelor? Nu rîvnești uneori să porți rochiile frumoase pe care le brodezi?

— Aș minți, domnule Roger, dacă ți-aș spune că nu mă gîndesc la fericirea de care au parte cei bogați.

Ah ! Da. Mă gîndesc adesea, mai ales înainte să adorm, ce bucuroasă aş fi să văd că mama nu mai este nevoită, la vîrsta ei, să meargă pe vreme rea să tîrguiască puţinele noastre merinde. Aş vrea ca o slujnică să-i aducă dimineaţa, cînd e încă în pat, cafeaua îndulcită cu mult zahăr. Sărăcuţa de ea, îi place să citească romane ; ei bine, aş fi mulţumită s-o văd strîcîndu-şi ochii cu cititul, decît să-şi mînuiască ghebele de dimineaţa pînă scara. I-ar trebui şi puţin vin bun. Intr-un cuvînt, aş vrea s-o ştiu fericită ; e aşa de bună !

— Aşadar, s-a purtat frumos cu dumneata !

— Ah ! Da ! răspunse cu un glas adînc mişcat tînăra fată. Apoi, după o scurtă clipă de tăcere, cînd cei doi tineri se uitară la doamna Crochard, care, ajunsă la mijlocul punţii rustice, îi ameninţa cu degetul, Caroline, spuse mai departe : Ah ! Da. S-a purtat frumos. Ce mult m-a îngrijit cînd eram mică ! Şi-a vîndut şi ultimele tacîmuri de argint ca să mă bage ucenică la fata bătrînă care m-a învăţat să brodez. Şi bietul tata ! Cît nu s-a străduit să-i facă mai fericite cele din urmă clipe ! La gîndul acesta, fata tresări şi-şi acoperi faţa cu amîndouă mîinile. Ah ! Lasă ! Să nu ne-aducem niciodată aminte de nenorocirile trecute, zise ea, încercînd să ia din nou o înfăţişare veselă. Cînd băgă de seamă că Roger părea înduioşat, se înroşi, dar nu îndrăzni să-l privească.

— Ce făcea tatăl dumitale ? întrebă el.

— Tatăl meu era dansator la operă, înaintea revoluţiei — spuse ea cu tonul cel mai firesc din lume — iar mama cînta în cor. Tata, care conducea baletul pe scenă, era de faţă, din întîmplare, la luarea Bastiliei. A fost recunoscut de către unii dintre asediatori, care l-au întrebat dacă nu ar putea conduce şi un asalt ade-vărat, el care fusese în fruntea celor ticluite la teatru. Tatăl meu era viteaz, primi, luă comanda răzvrătiţilor şi a fost răsplătit cu gradul de căpitan în armata Sambre-et-Meuse, unde se purtă în aşa fel, încît se ridică repede în grad şi ajunsese colonel ; a fost însă atît de greu rănit la Lutzen, ⁸ că s-a întors să moară la Paris, după un an de boală. Au venit Burbonii, mama n-a putut căpăta pensie şi am înfruntat iar o sărăcie atît

de mare, încît a fost nevoie să muncim ca să trăim. De cîtăva vreme, biata femeie e tot suferindă și nici odată n-am văzut-o așa de neîmpăcată cu soarta ei : se vaietă ; o înțeleg fiindcă a gustat din bucuriile unei vieți fericite. Cît despre mine, nu poate să-mi pară rău după niște plăceri pe care nu le-am cunoscut ; nu cer decît un singur lucru cerului...

— Ce anume ? spusè iute Roger, care părea că visează.

— Ca femeile să poarte mereu broderii, ca să nu-mi lipsească lucrul niciodată.

Sinceritatea acestor mărturisiri stîrniră interesul tînărului, care se uită cu mai puțină dușmănie la doamna Crochard, cînd se întoarse spre ei cu pas tărăgănat.

— Ei, copii, ați trîncănit destul ? îi întrebă cu un surîs totodată îngăduitor și ironic. Cînd te gîndești, domnule Roger, că *micul caporal*⁹ a stat acolo unde ești dumneata acum ! spuse ea, după o clipă de tăcere. Bietul om ! — adăugă — cum îl mai iubea soțul meu ! of ! Bine că a murit Crochard, n-ar fi putut îndura să-l știe acolo unde l-au dus *ăștia*.

Roger își puse degetul pe buze și bătrînica spuse dînd din cap cu înțeles :

— De-ajuns ! O să avem gura pecetluită și limba moartă. Dar, adăugă, descheindu-și bluza și arătîndu-i o cruce cu panglică roșie, agățată la gîtul ei cu o cordeluță neagră : N-o să mă împiedice *ăștia* să port ceea ce i-a dat *celălalt* sărmanului meu Crochard și sigur că au să mă îngroape cu ea...

Ascultînd aceste cuvinte, care pe-atunci treceau drept revoluționare, Roger o întrerupse pe bătrînă, ridicîndu-se deodată în picioare cu toții și se întoarseră în sat pe aleile parcului. Tînărul lipsi cîteva clipe, ca să poruncească masa la cel mai bun birtaș din Taverny ; apoi veni să le ia pe cele două femei și le duse într-acolo, călăuzindu-le pe potecile din pădure.

Cina a fost veselă. Roger nu mai era acum umbra aceea jalnică, ce trecea odinioară pe strada Tourniquet ; semăna mai puțin cu *domnul în negru* și mai mult cu un tînăr plin de încredere, gata să se lase luat de șuvoiul vieții, ca și aceste două femei muncitoare și

fără grijă, care mîine s-ar putea să ducă lipsă de pîine, el trăia parcă bucuriile vîrstei fragede, surîsul lui avea ceva alintat și copilăros.

Pe la cinci, cînd cîna aceea veselă se încheie cu cîteva pahare de șampanie, Roger propuse cel dintîi să meargă sub castani, la balul din sat, unde Caroline și el dansară împreună ; și-au strîns mîinile într-o înțelegere deplină, inimile le băteau, însuflețite de aceeași nădejde ; sub cerul albastru, printre razele piezișe și roșietice ale asfințitului, privirile le căpătară o strălucire, care făcea să pălească în ochii lor lumina cerurilor. Neînțelcasă putere a unui gînd și a unei dorinți ! Nimic nu li se părea cu neputință acestor două ființe. În clipele vrăjite, cînd plăcerea se răsfrînge pînă în viitor, sufletul nu întrevește decît fericire. Ziua aceasta minunată pentru amîndoi le lăsase amintiri, cărora nimic din trecutul vieții lor nu le putea sta alături. Fi-va oare izvorul mai încîntător decît fluviul, dorința mai plină de farmec decît plăcerea întreagă și ceea ce nădăjduiești, mai ademenitor decît tot ceea ce dobîndești ?

— Iată că ziua s-a sfîrșit ! Exclamația aceasta îi scăpă necunoscutului, în clipa cînd încetă jocul și Caroline îl privi cu milă, căci văzu iar la el o ușoară umbră de mîhnire.

— De ce nu ai fi și la Paris tot așa de mulțumit ca aci ? îi spuse. Fericirea e numai la Saint-Leu ? Acuma mi se pare că n-am să mai fiu nenorocită nicăieri.

Necunoscutul tresări la auzul acestor cuvinte inspirate de acea duioasă uitare de sine, care le poartă totdeauna pe femei mai departe decît ar voi, așa după cum sfințenia prefăcută le face uneori să fie mai crude decît sînt de felul lor. Intîia oară de la privirea cu care începuse oarecum prietenia lor, Caroline și Roger avură același gînd : deși nu l-au rostit, i-au simțit în aceeași clipă efectul comun, la fel cu al unui foc binefăcător care i-ar fi mîngîiat de asprimile iernii ; apoi, ca și cum s-ar fi temut de tăcerea lor, s-au îndreptat spre locul unde îi aștepta trăsura lor modestă ; dar înainte de a se sui în ea, se luară frățește de mîină și fugiră în fața doamnei Crochard, pe o alce umbroasă.

Cînd nu au mai zărit boneta de horbotă albă, care le-o arăta pe bătrînă, ca un punct printre frunze, Roger spuse : „Caroline !” cu glasul tremurat și cu inima zvîcnind. Fata se dădu înapoi cîțiva pași, înțelegînd dorințele ce se dezvăluiau prin această chemare ; totuși, întinse mîna, care i-a fost sărutată, dar și-o trase repede, căci, ridicîndu-se în vîrfurile picioarelor, o zărise pe mamă-sa. Doamna Crochard se prefăcu că n-a văzut nimic, ca și cum, amintindu-și rolurile ei dinainte, ar fi trebuit să facă aici figurație, stînd deoparte.

Aventura celor doi tineri nu se desfășură multă vreme în strada Tourniquet. Pentru a-i regăsi pe Caroline și pe Roger, e nevoie să ne ducem cu gîndul în mijlocul Parisului modern ; acolo se află, în casele de curînd clădite, locuințe care par într-adins făcute pentru ca tinerii căsătoriți să-și petreacă luna de miere ; zugrăvelile și tapetele sînt proaspete ca și soții și podoabele sînt în floare ca și dragostea lor ; totul e în armonie cu gîndurile tinerești, cu clocotul dorințelor. Pe la mijlocul străzii Taitbout, într-o casă din piatră încă albă, cu coloanele din vestibul și de la ușa de intrare încă neatinse și cu pereții lucitori, zugrăviți cu alb de plumb — cum era moda pe vremea celor dintîi legături ale noastre cu Anglia — se găsea la catul al doilea o mică locuință întocmită în așa fel de arhitect, de parcă i-ar fi ghicit menirea. Sala de la intrare, simplă și răcoroasă, îmbrăcată în stuc pînă la înălțimea pervazelor, se deschidea într-un salon și într-o mică sufragerie. Salonul dădea într-o frumoasă cameră de culcare, de care ținea o odaie de baie. Toate căminele erau împodobite cu oglinzi mari, înrămate cu mult meșteșug. Ușile aveau drept podoabă arabescuri frumoase și cornișele erau într-un stil pur. Un amator ar fi recunoscut, aici mai mult ca oriunde, această știință a împărțelii și a decorației, caracteristică operelor arhitecților noștri moderni.

Casa aceasta era locuită de aproape o lună de Caroline, pentru care un tapițer, dintre acei care nu lucrează decît sub îndrumarea unor artiști, o mobilase cu îngrijire. Descrierea pe scurt a încăperii celei mai însemnate va fi de ajuns ca să dea o idee despre mi-

nunile pe care acest apartament le-a înfățișat aceleia care a venit să-l locuiască, adusă de Roger. O stofă cenușie, înviorată de garnituri de mătase verde, îmbrăca pereții camerei de culcare. Mobilele, acoperite cu un postav de culoare deschisă, aveau forma gingașă și ușoară, cerută de ultima toană a modei ; un scrin de lemn indigen, încrustat cu vârguțe negricioase, păstra comoara de scumpeturi, o măsuță la fel slujea pentru a scrie răvașe de dragoste pe hîrtie parfumată ; patul, împodobit în stil antic, nu putea însufla decît îndemnuri de dragoste, cu vâlurile sale moi, împrăștiate cu gust și pricepere ; perdelele de mătase cenușie cu ciucuri verzi erau potrivite totdeauna în așa fel, ca să nu lase să treacă lumina ; o pendulă de bronz îl înfățișa pe Amor, încununind-o pe Psyché ; în sfîrșit, un covor cu desene gotice, imprimate pe un fond roșietic, făcea să reiasă amănuntele acestui loc plin de vrajă. În dreptul unei oglinzi mobile se găsea o măsuță de toaletă, dinaintea căreia fosta lucrătoare îndura cu nerăbdare știința faimosului coafor, Plaisir.

— E vreo nădejde să-mi isprăvești azi pieptănătura? îi spuse ea.

— Doamna are un păr așa de lung și de des.... răspunse Plaisir.

Caroline nu se putu ține să nu zîmbească. Măgulierea artistului deșteptase pesemne în inima ei amintirea laudelor înflăcărâte, pe care i le aducea prietenul său, pentru frumusețea unui păr pe care-l iubea cu patimă. După ce coaforul plecă, fata din casă veni să stea la sfat cu ea asupra rochiei care i-ar plăcea mai mult lui Roger. Era pe la începutul lui septembrie 1816, era frig ; au ales o rochie de mătase verde, împodobită cu blană de șinșila. Cum își sfîrși găteala, Caroline se repezi spre salon, deschise o fereastră ascunsă, care dădea pe elegantul balcon care împodobește fațada casei, și-și încrucișă brațele, sprijinindu-se pe grilajul de fier bronzat ; rămase acolo într-o poziție incântătoare, nu pentru a se arăta admirației trecătorilor și a-i vedea întorcînd capul spre ea, ci pentru a privi bucata îngustă de bulevard care se vedea la capătul străzii Taitbout. Acest spațiu liber, dar îngust, care s-ar putea

ușor asemenea cu gaura făcută de actori în cortina unui teatru, îi îngăduia să zărească un șir de trăsurile elegante și o mulțime de lume trecînd cu iuteala unor umbre chinezești. Neștiind dacă Roger va veni pe jos sau cu trăsura, fosta lucrătoare din strada Tourniquet se uita pe rînd la toți trecătorii și la toate cabrioletele ușoare, numite „tilbury“, de puțină vreme aduse în Franța de englezi. După un sfert de oră de așteptare, cînd nici ochii ei ageri, nici inima nu descoperiseră încă pe cel ce știa că trebuie să sosească, fața ei exprimă revoltă și dragoste, rînd pe rînd. Cit dispreț și cîta descurajare se citea pe chipul ei drăgălaș pentru fapăturile care mișunau ca furnicile la picioarele ei ! Ochii ei cenușii străluceau scînteietori de maliție. Ședea acolo doar pentru dînsa, fără să-și închipuie că toți tinerii duceau cu ei mii de dorințe nelămurite la vederea trupului ei ispititor. Se ferea de admirația lor cu tot atîta grijă cîta pun femeile cele mai mîndre ca s-o stirnească, în timpul plimbărilor lor prin Paris ; și nu-i păsa de loc dacă fața ei albă aplecată, dacă piciorușul care depășea balconul, dacă ațîțătoarea imagine a ochilor ei vioi și a năsucului cîrn, adîncînd plăcerile, se vor șterge sau nu din inima trecătorilor care au privit-o ; nu vedea decît un singur chip, n-avea decît un singur gînd. Atunci cînd capul țintat al unui anumit cal murg depăși linia înaltă trasă pe cer de marginea caselor, Caroline a tresărit și s-a ridicat în virful picioarelor, străduindu-se să recunoască hamurile albe și culoarea gabrioletei. Era el ! Roger întoarce colțul străzii, vede balconul, dă bici calului, care își ia vînt și ajunge la ușa aceea de bronz, cu care e atît de obișnuit, ca și stăpînul său. Ușa locuinței era deschisă mai dinainte de către fata din casă, care auzise strigătul de bucurie al stăpînei ; Roger se repezi spre salon, o strînse pe Caroline în brațe și o sărută cu acea patimă pe care o deșteaptă întotdeauna întîlnirile prea rare la doi oameni care se iubesc ; el o îndreptă, sau mai bine zis, merse ră conduși de același elan, înlănțuiți, unul în brațele celuilalt, spre odaia aceea ascunsă și plină de miresme ; se așezară pe canapeaua mică dinaintea căminului și se priviră o clipă în tă-

țere ; își mărturiseau fericirea doar strîngîndu-și mîinile cu putere și citindu-și gîndurile în ochi.

— Da, el e, repetă ea într-un tîrziu. Da, tu ești ! Știi că sînt trei zile și mai bine de cînd nu te-am văzut, un veac ! Dar ce ai ? Ești necăjit ?

— Biata mea Caroline !...

— Ah, iată ! Biata mea Caroline...

— Nu rîde, îngerășule, astă-seară nu o să putem merge la Feydeau.

Caroline făcu un botișor necăjit, dar se însenină numaidecît.

— Sînt o proastă ! Cum mă pot gîndi eu la teatru, cînd mă uit la tine. Singurul spectacol care-mi place e să te văd, spuse ea trecîndu-și degetele prin părul lui Roger.

— Sînt nevoit să mă duc la procurorul general, fiindcă avem în clipa de față o afacere spinoasă. M-am întîlnit cu el în sala mare. Și cum eu voi lua cuvîntul, m-a poftit să iau masa cu el, dar, scumpa mea, te poți duce la Feydeau cu maică-ta, am să vin și eu dacă se sfîrșește conferința mai devreme.

— Cum să merg la teatru fără tine — strigă ea uimită — să simt o plăcere pe care n-aș împărți-o cu tine ?! Ah ! Dragul meu Roger, ai merita să nu te sărut, adăugă, sărîndu-i de gît cu o pornire pe cît de nevinovată, pe atît de voluptuoasă.

— Caroline, trebuie să mă duc să mă îmbrac. Cartierul Marais e departe și mai am de isprăvit cîteva treburi.

— Domnule — îl întrerupse Caroline — bagă de seamă la ce spui. Mi-a spus mama că bărbații încep să ne vorbească de afaceri cînd nu ne mai iubesc.

— Nu vezi că am venit, Caroline ? Că am răpit ora aceasta nemiloasei mele...

— Sst — zise ea, punînd un deget pe buzele lui Roger — sst ! Nu vezi că glumesc ?

În clipa aceasta se întoarseră împreună în salon, Roger văzu o mobilă adusă chiar în dimineața aceea de la tîmplar ; ghergheful vechi de lemn de trandafir, cu care își cîștigau viața Caroline și mama ei, pe vremea cînd locuiau în strada Tourniquet-Saint-Jean, fu-

șese refăcut ; și o rochie de tul cu o bogată broderie era întinsă pe el.

— Ei, dragul meu prieten, astă-seară am să lucrez. Brodînd, am să mă cred iar în primele zile, cînd treceai pe dinaintea mea fără un cuvînt, dar nu fără să te uiți la mine ; în zilele acelea cînd amintirea privirilor tale mă ținea trează toată noaptea. Ah, scumpul meu gherghef e mobila cea mai de preț din salonul meu, deși nu mi l-ai dat tu ! Nu știi... zise ea, așezîndu-se pe genunchii lui Roger, care neputîndu-și stăpîni tulburarea, căzuse într-un jilț. Ascultă-mă, am să dau săracilor tot ce am să cîștig cu broderia mea. Tu m-ai făcut bogată ! Cît de dragă îmi e moșia aceea frumoasă de la Bellefeuille, nu atît pentru ce este ea, cît pentru faptul că tu mi-ai dăruit-o. Dar spune-mi, Roger, aș vrea să mă numesc Caroline de Bellefeuille, se poate oare ? Tu trebuie să știi : e legal ? e îngăduit ?

O ușoară schimă de încuviințare, care îi era insuflată de ura lui pentru numele de Crochard și Caroline sări în sus, bătînd din palme.

— Mi se pare — zise ea — că așa o să fiu și mai mult a ta. De obicei o fată se leapădă de numele ei și îl ia pe acela al soțului... Un gînd nepotrivit, pe care-l goni îndată o făcu să roșească ; îl luă pe Roger de mină și îl duse în fața unui pian deschis. Ascultă, îi spuse. Cînt acum sonata ca un înger. Degetele îi și începuseră să alerge pe clapele de fildeș, cînd se simți cuprinsă și ridicată de mijloc.

— Caroline, trebuia să fiu undeva departe.

— Vrei să pleci ? Hai, du-te, zise îmbufnată ; dar zîmbi după ce se uită la pendulă și strigă veselă : te-am mai ținut un sfert de oră.

— Adio, domnișoară de Bellefeuille, rosti el, necăjind-o în glumă și dragăstos.

După ce îi fură o sărutare, îl duse pe Roger al ei pînă la ușă. Cînd zgomotul pașilor lui nu se mai auzi pe scară, alergă pe balcon să-l vadă suindu-se în gabrioletă, să-l vadă luînd hățurile, să primească privirea lui din urmă, să audă pocnetul biciului, huruitul roților pe pavaj și să urmărească cu ochii calul minunat, pălăria stăpînului, galonul de aur care o împo-

dobea pe a vizitiului, ca să se uite încă multă vreme, după ce colțul întunecat al străzii îi ascunsese această vedenie.

După cinci ani de la mutarea domnișoarei Caroline de Bellefeuille în frumoasa casă din strada Taitbout, se petrecu pentru a doua oară o întâmplare casnică dintre acelea care strâng și mai mult legăturile de dragoste între două ființe care se iubesc. În mijlocul salonului albastru, în fața ferestrei care se deschidea spre balcon, un băiețel de patru ani și jumătate făcea o larmă asurzitoare, dînd bice calului de carton pe care încălecase, fiindcă tăbliile încovoiate pe care erau prinse picioarele nu mergeau destul de repede după părerea ștregarului. Căpșorul lui drăgălaș, cu părul bălai, ce cădea în mii de cîrlionți pe un guleraș brodat, zîmbi ca un chip îngeresc mamei sale, cînd îi spuse din fundul unui fotoliu :

— Nu face atîta zgomot, Charles, ai s-o trezești din somn pe surioara ta.

Copilul, curios, se dădu îndată jos de pe cal, veni în virful picioarelor, ca și cum s-ar fi temut de zgomoțul pașilor săi pe covor, își puse un deget între dințișori, rămase pironit într-o poziție dintre acelea copilărești, care nu sînt atît de drăgălașe decît fiindcă sînt cum nu se poate mai firești, și ridică vâlul de muselină albă, care ascundea chipul fraged al unei fete pe genunchii mamei sale.

— Eugénie doarme ? De ce doarme, cînd noi sîntem treji ? adăugă el deschizînd mari ochii lui negri și umezi.

— Numai Dumnezeu știe, îi răspunse Caroline, zîmbînd.

Și mama și copilul se uitară la copilița care fusese botezată chiar în dimineața aceea.

Caroline, în vîrstă pe-atunci de vreo douăzeci și patru de ani, dezvăluia o frumusețe împlinită, pe care o fericire fără nori și plăceri mereu reînnoite o făcuseră să înflorească. Femeia din ea se desăvîrșise. Încîntată să se supună dorințelor scumpului ei Roger, căpătase cunoștințele care-i lipseau, cînta destul de bine la pian și cînta drăguț din gură. Necunoscînd

regulile de purtare ale unei societăți care ar fi respins-o și unde nu s-ar fi dus, chiar de ar fi fost bine primită — fiindcă o femeie fericită nu iese în lume — ea nu căpătase eleganța manierelor, nici nu învățase conversația bogată în cuvinte, dar săracă în gândire, cu trecere prin saloane ; în schimb își însușise cu multă străduință cunoștințele trebuincioase unei mame, a cărei singură rîvnă e să-și crească bine copiii. Nu avea altă bucurie decît să stea lîngă fiul ei, să-i dea încă din leagăn lecțiile acelea de fiecare clipă, care sădesc în sufletele tinere gustul frumosului și al binelui, să-l ferească de orice înrîurire dăunătoare, să împlinească totodată grelele îndeletniciri ale unei îngrijitoare de copii și duioasele îndatoriri ale unei mame.

Din prima zi, această ființă sfioasă și blîndă se resemnă așa de bine să nu facă un pas dincolo de cercul vrăjit în care se aflau toate bucuriile ei, încît după ce legătura ei atît de iubităre împlinise șase ani, prietenul ei nu avea pentru ea alt nume decît Roger. Gravura tabloului care înfățișa pe Psyché, apropiindu-se cu o lumină să-l vadă pe Amor, cu toată opreliștea, gravură care se găsea în camera ei de culcare, îi amintea de cerințele impuse fericirii ei. Vreme de șase ani, plăcerile ei cuminți nu obosiră niciodată printr-o ambiție rău înțeleasă, inima lui Roger, adevărată comoară de bunătate. Niciodată n-a dorit nici diamante, nici po-doabe și n-a vrut să primească luxul unei trăsuri cu care o imbiase de zeci de ori Roger, și cu care ar fi putut să se mîndrească. Să aștepte pe balcon trăsura lui Roger, să meargă cu el la teatru, sau în zilele frumoase, să se plimbe împreună prin împrejurimile Parisului, să nădăjduiască în venirea lui, să-l vadă și iar să nădăjduiască — iată povestea vieții ei, săracă în întîmplări, dar plină de dragoste.

În vreme ce legăna pe genunchi în cîntec fetița venită cu cîteva luni înaintea acestei zile, îi făcea plăcere să-și recheme în minte amintirile trecutului. Se opri mai bucuroasă asupra lunii septembrie, răstimp în care Roger al ei o lua în fiecare an cu dînsul la Bellefeuille, ca să petreacă acele zile minunate, care parcă țin de toate anotimpurile deodată. Firea este

atunci la fel de darnică în flori și în fructe, serile sînt căldute, diminețile sînt blînde și strălucirea verii urmează adesea melancoliilor de toamnă. În timpurile dintîi ale dragostei ei, ea atribuisese întîlnirilor atît de rare și felului lor de viață care nu-i puneau mereu față-n față ca soți, firea potolită și blindetea, de care Roger îi dăduse atîtea dovezi. Își aduse apoi aminte, cu încîntare, că întîia oară cînd se aflaseră la mica moșie din Gatinais, ea stătuse la pîndă tremurînd, chinuită de temeri neîntemeiate. Iscodire a dragostei, cu totul de prisos ! Toate lunile acelea de fericire trecuseră ca un vis, în mijlocul unei bucurii care nu s-a dezmințit niciodată. Totdeauna văzuse un surîs drăgăstos pe buzele acestui om blajin și care părea oglinda surîsului ei... La aceste amintiri prea vii, ochii i se umpleau de lacrimi ; i s-a părut că nu-l iubește destul și a fost ispitită să vadă în nefericirea stării ei îndoielnice un fel de bir pus de soartă pe dragostea ei. În cele din urmă, o curiozitate nestăpînită a făcut-o să cerceteze pentru a mia oară întîmplarea care putuse să-l facă pe un om atît de iubitor ca Roger să se bucure numai de o dragoste ascunsă, în afara legii. Făuri mii de romane, tocmai pentru a se feri de a recunoaște adevărata pricină, ghicită de multă vreme, dar pe care încerca să nu o creadă. Se ridică, ținîndu-și copilul adormit în brațe și se duse în sufragerie ca să supravegheze toate pregătirile cinei.

În ziua aceasta de 6 mai 1822, era aniversarea plimbării în parcul Saint-Leu, în care i se hotărîse soarta ; astfel că, în fiecare an, ziua aceasta aducea cu ea o sărbătoare a inimii. Caroline arătă ce față de masă trebuia pusă și ajută la așezarea dulciurilor. Apoi, după ce se îngrijise cu drag de toate aceste lucruri care-l priveau pe Roger, o așeză pe copilă în leagănul ei drăguț, se duse să stea pe balcon și nu întirzie să vadă sosind gabrioleta cu care prietenul său, ajuns om în toată firea, înlocuise tilbury-ul elegant de la început. După ce îndurase primul asalt al mîngîierilor Carolinei și ale micului ștregar care-i spunea tată, Roger se îndreptă spre leagăn, se

uită cum dormea fiica lui, o sărută pe frunte și scoase din buzunarul hainei sale o hîrtie lungă, brăzdată de linii negre.

— Caroline — zise el — iată zestrea domnișoarei Eugénie de Bellefeuille.

Mama luă cu recunoștință actul dotal : era o subscriere a unor titluri de rentă de stat.

— De ce îi dai trei mii de franci venit Eugéniei, cînd nu i-ai dat decît o mie cinci sute lui Charles ?

— Ingerul meu, Charles va fi bărbat, îi răspunse el. O mie cinci sute de franci îi vor fi de ajuns. Cu acest venit, un om îndrăzneț e deasupra nevoilor. Dacă din întîmplare fiul tău e un om de nimic, nu aș vrea să poată face nebunii. Dacă are ambiție, o avere atît de neînsemnată o să-i deștepte pofta de muncă. Eugénie e femeie ; îi trebuie o zestre.

Tatăl începu să se joace cu Charles ale cărui gesturi pline de alintare arătau libertatea și lipsa de constrîngere a educației primite. Nici o teamă din partea copilului, față de tatăl său, nu venea să rupă farmecul care-l răsplătește pe părinte pentru îndatoririle sale și veselie acelei mici familii era pe cît de duioasă, pe atît de adevărată. Seara, o lanternă magică își desfășură pe o pînză albă jocurile și priveștiile pline de taine, spre marea uimire a lui Charles. În mai multe rînduri, bucuria cerească a acestei ființe nevinovate stîrni hohote de rîs pe buzele Carolinei și ale lui Roger. Mai tîrziu, cînd băiețelul se duse la culcare, se sculă fetița, cerîndu-și hrana ei ușoară. La lumina lămpii, în colțul căminului, în camera aceasta unde nu era decît pace și bucurie, Roger se dăruie cu totul fericirii de a privi tabloul încîntător pe care-l înfățișa copilul agățat la sînul Carolinei, albă și fragedă ca un crin înflorit de curînd și al cărei păr cădea în mii de cîrlionți negri, printre care abia i se mai zărea gîtul. Razele care cădeau asupra-i făceau să reiasă tot farmecul acestei mame tinere, înmulțind asupra ei, în jurul ei și al copilului toate efectele pitorești născute din imbinările de umbră și lumină. Chipul acestei femei tăcute și liniștite îi păru lui Roger de o mie de ori mai duios ca tot-

deauna și se uită cu drag la buzele puțin neregulate, dar gingașe și rumene, care nu rostiseră niciodată vreun cuvînt nepotrivit. Același gînd străluci și în ochii Carolinei, care se uită la Roger cu coada ochiului, fie pentru a se bucura de impresia pe care i-o făcuse, fie pentru a ghici cum își vor petrece seara.

Necunoscutul care înțelese viclenia acelei priviri istețe, spuse cu o prefăcută mîhnire :

— Trebuie să plec. Am de încheiat o afacere foarte însemnată și sînt așteptat acasă. Datoria înainte de toate, nu-i așa, scumpa mea ?

Caroline îl iscodi, luînd o înfățișare blindă și tristă totodată, dar cu acea resemnare care face să simtă toate suferințele unei jertfe :

— Adio, zise ea. Du-te ! Dacă ai sta un ceas mai mult, nu ți-aș dărui așa de ușor libertatea.

— Îngerul meu — răspunse el zîbind — am trei zile concediu ; și lumea mă crede la douăzeci de leghe de Paris.

La cîteva zile după aniversarea acestui 6 mai, într-o dimineață, domnișoara de Bellefeuille porni în grabă spre strada Saint Louis din Marais, cu dorința să nu ajungă prea tîrziu într-o casă în care se ducea numai la opt zile o dată. Un bilet trimis într-adins îi dăduse tocmai de veste că mama ei, doamna Crochard, era pe moarte din pricina suferințelor complicate produse de catar și de reumatism. Pe cînd birjarul da bice cailor, din îndemnul stăruitor al Carolinei, întărit de făgăduiala unui gras bacșiș, bătrînele fricoase de care se înconjurase văduva Crochard în zilele ei de pe urmă, aduceau un preot în locuința curată și dichisită de la catul al doilea în care sta bătrîna cumătră. Slujnica doamnei Crochard nu știa că domnișoara cea frumoasă, la care stăpîna ei se ducea adeseori să ia masa, era chiar fiica ei ; și ea ceru printre cele dintii, să se aducă un duhovnic, nădăjduind că acel preot să-i fie și ei de folos, cel puțin tot atît cît și bolnavei. Între două partide de boston ¹⁰, sau plimbîndu-se prin grădina turcească, bătrînele cu care văduva Crochard sporovăia în toate zilele izbătiseră să deștepte în inima înghețată a prietenei

lor oarecare muștrări de cuget privitoare la viața ei trecută, oarecare gânduri de viitor, o frică de iad și unele nădejdi de iertare, întemeiate pe o sinceră întoarcere la credință. În dimineața asta de pomină, trei bătrîne din strada Saint-François și Vieille-Rue-du-Temple veniseră așadar să se așeze în salonul unde le primea doamna Crochard în fiecare marți. Pe rînd, cîte una dintre ele se ridica din jilț, ca să se ducă la căpățiul patului, să-i țină de urît sărmanei bătrîne și să-i dea acele nădejdi mincinoase, cu care sint mîngîiați cei ce trag să moară. Cu toate acestea, cînd li se păru că se apropie criza, cînd medicul chemat în ajun spuse că nu mai răspunde pentru viața văduvei, cele trei doamne se sfătuiră ca să hotărască dacă trebuie să dea de veste domnișoarei de Bellefeuille. După ce o ascultară mai întîi pe Françoise, se hotărîră să trimită un comisionar în strada Taitbout ca să o înștiințeze pe ruda cea tină, a cărei înrîurire părea de temut celor patru femei; dar trăgeau nădejde că auvergnatul va aduce-o prea tirziu pe această ființă, care ocupa un loc atît de mare în inima doamnei Crochard. Văduva aceasta, care avea desigur un venit anual de trei mii de franci, fu așa de bine îngrijită de treimea femeiască, numai fiindcă nici una dintre aceste bune prietene, nici măcar Françoise, nu bănuiau că ar avea vreun moștenitor. Bogăția în care trăia domnișoara de Bellefeuille, căreia doamna Crochard, după vechile obiceiuri de la Operă, își interzicea să-i dea numele duios de fiică, aproape că îndreptătea urzelile puse la cale de cele patru femei, ca să-și împartă moștenirea bătrinei care trăgea să moară.

În curînd, una dintre cele trei ursitoare, cea care stătea la pîndă lîngă bolnavă, veni clătînd din cap spre celelalte două, foarte îngrijate și ele, și le zise : — E vremea să trimitem după domnul abate Fontanon. Peste două ore n-are să mai aibă nici mintea limpede, nici puterea să scrie un cuvînt.

Slujnica bătrînă și știrbă plecă deci și se întoarce cu un bărbat îmbrăcat în redingotă neagră. O frunte îngustă trăda un cuget meschin la acest preot, care

avea și un chip comun : obrații săi bucălați atîrnînd în jos, bărbia dublată de-o gușă, dovedeau o stare înfloritoare și mult egoism ; părul pudrat îi dădea o înfățișare blajină, atîta vreme cît nu-și ridica ochii mici, căprui, bulbucați și care n-ar fi stat rău sub sprîncelele unui tătar.

— Domnule abate — îi zise Françoise — vă mulțumesc mult pentru sfaturile dumneavoastră, dar vă rog să nu uitați cît de bine am îngrijit-o pe bătrîna asta scumpă !

Slujnica cu pasul tîrșit și cu chipul cernit tăcu vîzînd că ușa locuinței este deschisă și că cea mai îndrăzneată dintre cele trei bătrîne stătea în capul scărilor, ca să-i vorbească preotului. După ce preotul trecu cu bine prin întreitul asalt al vorbelor mieroase și smerite ale prietenelor văduvei, se duse să se așeze la căpățiul patului doamnei Crochard. Cuviința și o oarecare sfială făcură pe cele trei cucoane și pe bătrîna Françoise să rămîna toate patru în salon, făcînd strîmbături de durere, pe care numai aceste fețe zbîrcite erau în stare să le mimeze cu atîta desăvîrșire.

— Ah ! ce nenorocire ! exclamă Françoise, scoțînd un oftat. Uite, totuși, e a patra stăpină pe care am să am durerea s-o duc la groapă. Cea dintîi mi-a lăsat o sută de franci venit pe viață, a doua cincizeci de taleri și a treia, trei mii de franci bani gheață. După treizeci de ani de serviciu cu atîta m-am ales.

Slujnica se folosi de dreptul ei de-a se învîrți peste tot ca să intre într-o cămăruță, de unde putea să-l audă pe preot.

— Mă bucur, fiica mea — zicea Fontanon — că ai simțăminte de evlavie, văd că porți asupra dumitale un sfînt odor.

Doamna Crochard făcu o mișcare nelămurită care dovedea că nu-și mai are mintea întreagă ; căci arăta crucea imperială a legiunii de onoare.

Cînd văzu chipul împăratului, preotul se dădu un pas înapoi ; apoi se apropie din nou de penitență, care vorbi cu el cu glas atît de stîns, încît la început Françoise n-auzi nimic.

— Vai de capul meu ! spuse deodată bătrîna. Nu mă lăsa ! Cum, domnule abate, crezi că o să trebuiască să răspund de sufletul fetei mele ?

Preotul vorbea prea încet și peretele de scînduri era prea gros, ca Françoise să poată auzi totul.

— Vai ! — spuse plîngînd văduva — mișelul nu mi-a dat nimic ce-aș putea lăsa moștenire. Cînd mi-a luat-o pe biata Caroline, m-a despărțit de ea și nu mi-a constituit decît trei mii de franci venit anual la un capital care aparține fetei mele.

— Cucoana are o fată și nu are altceva decît un venit pe viață, strigă Françoise, repezindu-se în salon.

Cele trei bătrîne se uitară unele la altele cu o uimire adîncă. Una dintre ele, al cărei nas și bărbie, cit pe ce să se unească, dădeau de gol că era mai presus de celelalte prin viclenie și istețime, clipi din ochi și îndată ce Françoise întoarse spatele, făcu celor două prietene ale ei un semn, care voia să spună :

— Fata asta e o șireată. I-a umblat numele prin trei testamente.

Cele trei femei rămaseră pe loc ; dar în curînd se ivi și preotul și, după ce le spuse un cuvînt, vrăjitoarele coborîră repede scara toate deodată, în urma lui, lăsînd-o pe Françoise singură cu stăpîna ei. În clipa aceea, doamna Crochard, ale cărei suferințe se întetiseră cumplit, își sună slujnica în zadar ; ea îi răspundea doar :

— Ei las'că vin ! Indată ! Ușile dulapurilor și scri-nurilor se deschideau și se închideau la loc, de parcă Françoise ar fi căutat vreun bilet de loterie rătăcit. În clipa cînd criza aceasta atinse culmea, domnișoara de Bellefeuille ajunse lîngă patul mamei sale, ca s-o mîngîie cu vorbe duioase.

— Ah ! Biata mea mamă ! Ce vinovată sint ! Tu suferi și eu nu știam nimic ! Nu mi-o spunea inima. Dar iată-mă !

— Caroline !

— Ce este ?

— Mi-au adus un preot.

— Dar mai bine aduceau un medic, spuse domni-

șoara de Bellefeuille. Françoise, un doctor! De ce doamnele acelea n-au trimis după doctor?

— Mi-au adus un preot, zise bătrîna oftînd.

— Cît suferă! Și nici o doctorie care s-o liniștească, nimic pe masă.

Mama făcu un gest nedeșluit, pe care însă ochii pătrunzători ai Carolinei îl ghiciră, și ea tăcu pentru a o lăsa să vorbească.

— Mi-au adus un preot, chipurile, ca să mă spovedească. Ia seama, Caroline — strigă anevoie, cu o ultimă sfortare, bătrîna aceea care tăcuse pînă atunci — preotul mi-a smuls numele binefăcătorului tău.

— Și cine ți l-a putut spune, mamă dragă?

Bătrîna își dădu sfîrșitul, încercînd să ia o înfățișare șireată. Dacă domnișoara de Bellefeuille, ar fi putut privi cu luare-aminte la chipul răposatei, ar fi văzut, ceea ce nu va mai vedea nimeni vreodată, moartea rîzînd.

Pentru a se înțelege interesul pe care-l prezintă introducerea acestei scene, trebuie să dăm uitării o clipă personajele pentru a trece la povestirea unor întîmplări de mai înainte dintre care însă cea din urmă se leagă de moartea doamnei Crochard. Aceste două părți vor alcătui atunci o singură poveste, care, printr-o lege caracteristică vieții pariziene, dăduse naștere la două fapte deosebite.

Pe la sfîrșitul lunii martie 1806, un tînăr avocat de vreo douăzeci și șase de ani cobora pe la orele trei dimineața scara cea mare a palatului unde locuia Arhicancelarul imperiului¹¹. Ajuns în curte, în ținută de bal, pe un polei ușor, nu se putu opri să nu scoată un strigăt de necaz, prin care răzbătea totuși un fel de voioșie care arareori îi părăsește pe francezi, fiindcă nu văzu nici o birjă prin grilajul curții și n-auzi în depărtare zgomotele acelea făcute de copitele cailor sau de glasul răgușit al birjarilor parizieni. În curtea slab luminată de felinarele de la trăsura ministrului de justiție, pe care tînărul îl lăsase la joc de cărți, la Cambacérès¹², răsunau loviturile de copite ale cailor. Deodată, o mină prietenoasă îl bătu pe umăr; tînărul se întoarse, recunosc

pe Înaltul Judecător ¹³ și-l salută. În clipa în care lacheul lăasă treapta trăsurii, fostul legiuitor al Convențiunii ghici încurcătura avocatului.

— Noaptea nu prea cunoști om de om, zise el vesel. Un Înalt Judecător nu se compromite dacă e însoțit de un avocat. Mai ales cînd acest avocat e nepotul unui fost coleg, una din luminile Marelui Consiliu de Stat, care a dat Franței *Codul Napoleon*.

Pietonul se sui în trăsură, la un semn al șefului suprem al justiției imperiale.

— Unde locuiești ? îl întrebă ministrul pe avocat, înainte ca lacheul care aștepta poruncile să închidă ușa.

— Pe cheiul Augustins, excelență.

Caii porniră și tînărul se văzu rămas între patru ochi cu un ministru, căruia încercase zadarnic să-i spună un cuvînt și înainte și după ospățul minunat al lui Cambacérès ; Înaltul Judecător îl ocolise în mod vădit toată seara.

— Ei, ce zici, domnule de Granville ? Ai luat-o pe calea cea bună.

— Atîta vreme cît voi fi lîngă excelența voastră...

— Nu glumesc, zise ministrul. Ai sfîrșit stagiul de doi ani și apărarea dumitale în procesul Ximeuse și d'Hauteserre te-a pus într-o lumină bună.

— Credeam pînă azi că devotamentul meu față de acești nenorociți de emigranți o să-mi strice.

— Ești foarte tînăr, spuse ministrul, cu glas adînc. Dar — adăugă el după un răstimp — i-ai plăcut astăseară foarte mult Arhicancelarului. Intră în magistratura parchetului ; avem nevoie de personal. Nepotul unui om de care ne interesăm atît de mult, Cambacérès și cu mine, nu se poate să rămînă avocat, numai fiindcă i-ar lipsi protecția. Unchiul dumitale ne-a ajutat să trecem prin vremuri de furtună și astfel de servicii nu se uită.

Ministrul tăcu o clipă.

— Peste puțină vreme, o să am trei locuri libere la tribunalul de primă instanță și la Curtea imperială din Paris ; vino atunci să mă vezi și alege-ți pe cel ce ți se pare mai potrivit. Pînă atunci, muncește, dar să

nu te arăți la audiențele mele. În primul rînd, sînt copleșit de muncă ; apoi, concurenții dumitale ar putea să-ți ghicească năzuințele și să te ponegrească în fața patronului. Cambacérès și cu mine nu ți-am spus o vorbă toată seara, numai ca să te ferim de primejdiiile favorurilor.

În clipa cînd ministrul sfîrșea aceste cuvinte, trăsură se opri pe cheiul Augustins, tînărul avocat mulțumi mărinimosului său protector din toată inima și foarte călduros pentru amîndouă hatîrurile pe care i le făcuse și începu să bată cu putere în ușa, căci viscolul îi sufla aprig peste pulpele picioarelor. În cele din urmă, un portar bătrîn trase cordonul, ca să se deschidă ușa și, pe cînd avocatul trecea prin fața cămăruței sale, îi strigă cu glas răgușit :

— Domnule Granville, ai o scrisoare.

Tînărul luă scrisoarea și încercă, cu tot frigul, să o citească la lumina unui felinar slab, a cărui feștilă era pe cale să se stingă.

— E de la tata ! spuse el, luînd sfeșnicul, pe care portarul i-l aprinsese între timp. Și se urcă în grabă în locuința sa, ca să citească scrisoarea care urmează :

„La poștalionul și dacă poți să vii aici îndată, dă norocul peste tine. Domnișoara Angélique Bontems și-a pierdut sora ; iat-o singură la părinți și, pe cît știm, ea nu te urăște de loc. Acum, doamna Bontems îi poate lăsa cam patruzeci de mii de franci veniți anual, peste ce îi va da ca zestre. Am pus totul la cale. Prietenii noștri o să se mire, văzînd niște nobili de viță veche, cum sîntem noi, că se încuscesc cu familia Bontems. Moș Bontems, care a purtat bonetă purpurie¹⁴, a dobîndit multe bunuri naționale¹⁵, cumpărate pe nimic. Dar, mai întîi de toate, n-a luat decît pămînturi de ale călugărilor, care n-o să se mai întoarcă ; apoi dacă tot te-ai scoborit ca să te faci avocat, nu văd de ce ne-am da înapoi de la altă concesiune făcută ideilor vremii noastre. Mititica va avea trei sute de mii de franci, eu îți dau o sută, averea mamei tale face o sută cincizeci de mii de taleri, sau

aproape atît ; te văd în stare, scumpul meu copil, dacă vrei să intri în magistratură să ajungi senator, tot așa de bine ca alții. Cumnatul meu, consilierul de stat, n-are să-ți dea o mîină de ajutor, într-adevăr. Dar, cum nu este înșurat, are să-ți vină într-o zi moștenirea lui. Chiar de nu ai ajunge senator prin tine însuși, ai moșteni locul lui. Acolo ai să fii destul de sus, ca să vezi cum se desfășoară evenimentele. Adio, te îmbrățișez.

F. conte de Granville."

Și astfel tînărul Granville se culcă, făcînd mii de planuri, unul mai frumos ca altul. Sprijinit cu putere de Arhicancelar, de ministrul de justiție și de unchiul său după mamă, care era unul din redactorii codului, își va începe cariera într-un post rîvnit de mulți alții, la prima curte a imperiului și se și vedea membru al acelui parchet din care Napoleon își alegea înalții funcționari ai imperiului. Se mai ivea și o avere destul de strălucită, ca să-l ajute să-și țină rangul, lucru pentru care nu i-ar fi fost de ajuns firavul venit de cinci mii de franci pe care i-l dădea o moșie moștenită de la mama sa.

Ca să-și completeze visurile ambiției cu fericirea, își rechemă în minte chipul nevinovat al domnișoarei Angélique Bontems, pârtașa jocurilor lui din copilărie. Atîta vreme cît n-ajunsese la vîrsta judecății chibzuite, tatăl și mama sa nu s-au împotrivit cîtuși de puțin prieteniei lui cu drăgălașa fată a vecinului lor de la țară ; dar cînd, în scurtele răstimpuri ale vacanțelor petrecute la Bayeux, părinții lui, îngîmfați de noblețea lor, descoperiră apropierea dintre el și fată, nu-i dădură voie să se mai gîndească la ea. Astfel că de zece ani, Granville nu putuse s-o vadă decît arareori pe aceea pe care o numea *mica lui soție*. În clipele acelea, furate supravegherii neîncetate a familiilor, de abia dacă schimbau cîteva cuvinte neînsemnate, trecînd unul prin fața altuia la biserică sau pe stradă. Zilele cele mai frumoase erau acelea cînd, întruniți la cîte o serbare cîmpenească, numită în Normandia *adunare*, puteau să se privească pe ascuns și de departe. În timpul celor din urmă vacanțe, Granville o văzuse

de două ori pe Angélique și privirea ei plecată, înfățișarea tristă a micii sale soții îl făcură să creadă că o apasă un jug necunoscut.

La șapte dimineața, avocatul se afla în Biroul Poștelor din strada Notre-Dame-des-Victoires și avu norocul să găsească un loc în trăsură care pleca la ora aceea spre orașul Caen. Avocatul stagiar revăzu cu o adâncă tulburare clopotnițele catedralei din Bayeux. Cum nici o nădejde a vieții sale nu fusese încă înșelată, inima se deschidea sentimentelor înălțătoare care mișcă sufletele tinere. După ospățul prea lung, plin de bucuria revederii cu care îl așteptaseră tatăl său și cîțiva prieteni, tînărul nerăbdător a fost dus spre o anumită casă, aflată pe strada Teinture și pe care o cunoștea bine. Inima îi bătu cu putere cînd tatăl său, care mai era numit și acum la Bayeux contele de Granville, ciocăni tare într-o poartă, cu vopseaua veche cojită. Era cam pe la ora patru seara. O slujiacă tînără, cu o bonetă de bumbac în cap, îi salută pe domni cu o scurtă plecăciune și răspunse că doamnele trebuie să se întoarcă îndată de la vecernie.

Contele și fiul său intrară într-o sală joasă, care ținea loc de salon și semăna cu vorbitorul dintr-o mănăstire. Lambriuri de nuc lustruit întunecau această încăpere, în jurul căreia cîteva scaune îmbrăcate în tapițerie și cîteva jilțuri străvechi erau așezate la rînd. Căminul de piatră nu avea altă podoabă decît o oglindă verzuie, iar de fiecare parte a ei se vedeau brațele întortocheate ale unor sfeșnice vechi, fabricate pe vremea păcii de la Utrecht ¹⁶. Pe lambriurile din fața căminului, Granville zări un uriaș crucifix de fildeş și abanos, înconjurat de merișor sfințit. Deși avea trei ferestre, care dădeau spre o grădină de provincie, ale cărei răzoare regulate erau mărginite de tufe de merișor, încăperea era așa de prost luminată încît de-abia se vedeau pe peretele din față tablouri religioase, datorite vreunui penel vestit și cumpărate desigur în vremea Revoluției de către bătrînul Bon-tems care, atunci cînd era căpetenia districtului, nu-și uita niciodată interesele. De la podeaua ceruită cu îngrijire și pînă la perdelele de pînză cu pătrate verzi,

totul strălucea de o curăţenie de mănăstire. Fără voie, inima tânărului se strînse în acest lăcaş tăcut, unde trăia Angélique. Saloanele strălucite ale Parisului, prin care colinda tot mereu, şi virtejul serbărilor şterseseră din amintirea lui Granville felul de trai tihnit şi posomorît din provincie ; şi contrastul a fost pentru el atît de izbitor, încît îl făcu să se înfioare. După ce ieşi de la o adunare de la Cambacérès, unde viaţa se arată în toată măreţia ei, unde minţile sint atît de luminate, unde gloria imperială se oglindeşte atît de viu, să cazi dintr-o dată în mijlocul ideilor meschine, nu e ca şi cum te-ai duce din Italia în Groenlanda ?

— Să trăieşti aici nu-i viaţă, îşi zise zise el, cerce-tînd salonul acela puritan. Bătrînul conte, care băgase de seamă uimirea fiului său, îl luă de mină, îl trase dinaintea unei ferestre, pe unde mai pătrundea puţină lumină şi în vreme ce slujnica aprindea lumînările vechi din sfeşnice, încercă să împrăştie norii pe care această privelişte îi adunase pe fruntea lui.

— Ascultă băiete — îi zise el — văduva moşului Bontems e nemaipomenit de bisericoadă. Ştii tu... cînd dracul îmbătrîneşte... Văd că înfăţişarea încăperiî acesteia te face să strîmbi din nas. Ei, iată care e adevărul. Bătrîna e împresurată de preoţi, i-au băgat în cap că mai are vreme să ajungă în cer ; şi ca să fie mai sigură că-l cîştigă pe sfîntul Petru cu cheile lui cu tot, le cumpără. Se duce la liturghie în fiecare zi, ascultă toate slujbele, se împărtăşeşte în toate dumini-cile lăsate de Dumnezeu şi îşi face de lucru restaurînd capelele. A dăruit catedralei atîtea odăjdii şi stihare sfinte. A inzorzonat uraniscul ¹⁷ cu atît de multe pene, încît la cea din urmă procesiune de Fête-Dieu ¹⁸ se adunase mulţimea ca la spînzurătoare, ca să vadă preoţii minunat înveşmîntaţi şi toate odoarele lor proaspăt aurite. Şi casa asta a ajuns o adevărată ţară sfîntă. Eu am împiedicat-o pe nebuna asta bătrînă să dea cele trei tablouri la biserică, un Dominichino, un Correggio şi un Andrea del Sarto ¹⁹, care preţuiesc o sumă mare de bani.

— Dar Angélique ? întrebă tânărul cu vioiciune.

— Dacă nu te însori cu ea, Angélique e pierdută.

zise contele. Cuvioșii ășlia ai noștri au sfătuit-o să trăiască fecioară și martiră. Mi-am dat toată osteneala să-i deștept inimioara vorbindu-i de tine, când am văzut că rămîne singură la părinți; dar înțelegi că, o dată măritată, ai s-o duci la Paris. Acolo serbările, căsătoria, teatrul și vălmășagul vieții pariziene au s-o facă ușor să uite spovedaniile, posturile, mortificațiile și liturghiile cu care se hrănesc de obicei ființele astea.

— Dar cei cincizeci de mii de franci venit anual care provin din averile bisericești nu se vor întoarce oare...?

— Ajungem și la asta, spuse contele cu un zîmbet subțire. Vanitatea doamnei de Bontems a fost destul de măgulită că va altoi familia Bontems pe arborele genealogic al Granville-ilor, așa că în vederea căsătoriei, sus-numita mamă dăruiește averea în deplină proprietate micuței și nu-și păstrează decît uzufructul. Și de aceea preoțimea se împotrivește la căsătoria ta; dar am făcut strigările, totul e pregătit și în opt zile ai să scapi din ghearele mamei și ale preoților. Fata cea mai frumoasă din Bayeux are să fie a ta, o mică tovarășă care n-o să-ți pricinuiască nici o supărare, fiindcă are idei sănătoase. A fost pusă la încercare prin post și rugăciune și — adăugă în șoaptă — prin maică-sa.

O bătaie ușoară în ușă îl întrerupse pe conte, care crezu că au să intre cele două doamne. Se arătă un servitor mic și foarte grăbit, stingherit însă la vederea celor două persoane însemnate, făcu un semn slujnicei care veni lingă el. Imbrăcat într-un surtuc albastru, ale cărui pulpane fluturau pe șolduri și cu pantaloni vărğați alb cu albastru, băiatul acesta avea părul tăiat rotund: chipul lui aducea cu al unui mic paracliser, fiindcă oglindea acea evlavie silită, pe care o au toți locuitorii unei case habotnice.

— Domnișoară Gatieune, știi cumva unde sînt cărțile pentru slujbele Sfintei Fecioare? Doamnele din Congregația Sacré-Coeur fac o procesiune în biserică, astă-seară.

Gatieune se duse să caute cărțile.

— Mai au mult, măi oșteanule? întrebă contele.
— Cel mult o jumătate de ceas.
— Haidem să vedem și noi; sînt femei frumoase, îi spuse tatăl fiului său. De altfel, o vizită la catedrală nu ne poate face nici un rău.

Tînărul își urmă tatăl nehotărit.

— Ce ai? îl întrebă contele.

— Ce să am, tată? Am... dreptate.

— N-ai spus nimic pînă acum.

— Da, dar m-am gîndit că dumneata ți-ai păstrat zece mii de franci venit din averea pe care o aveai înainte și n-aș dori să mi-i lași mie decît cel mai tîrziu cu putință; dar dacă-mi dai o sută de mii de franci ca să mă însor prosteste, dă-mi voie să-ți cer numai cincizeci de mii ca să mă feresc de o nenorocire și să mă bucur, rămînînd holtei, de o avere la fel cu aceea pe care mi-ar aduce-o domnișoara Bontems a dumitale.

— Ești nebun?

— Nu, tată! Iată de ce e vorba: ministrul de justiție mi-a făgăduit alaltăieri un loc în Parchetul Parisului. Cincizeci de mii de franci adăugați la ceea ce mai am eu și la leafa slujbei mele o să-mi aducă un venit de douăsprezece mii de franci. Atunci, o să am sorți de izbîndă de o mie de ori mai buni decît într-o căsătorie tot atît de săracă în fericire, pe cît e de bogată în agonisită.

— Se vede, spuse tatăl zimbînd — că n-ai trăit sub vechiul regim. Pe noi ăștia, crezi că ne încurca vreodată o femeie?

— Dar bine, tată, astăzi căsătoria a ajuns...

— A, asta-i! — zise contele întrerupîndu-și fiul — să fie adevărat tot ce-mi cîntă bătrînii mei tovarăși de emigrație? Revoluția ne-a lăsat moștenire obiceiuri urсуze, i-a infectat pe tineri cu niște principii îndoielnice. Întocmai ca și cumnatul meu, jacobinul²⁰, ai să-mi vorbești de națiune, de morală publică, de dezinteresare. Of! Doamne! Ce ne-am face de n-ar fi surorile împăratului²¹?

Bătrînul acesta încă verde, pe care țărani de pe moșiile lui îl numeau încă stăpînul de Granville, sfîrși

aceste cuvinte tocmai cînd pătrundeau sub bolțile catedralei. Cu toată sfințenia lăcașului aceluia, el înțina, pe cînd lua aghiazmă, o arie din opera *Rose și Colas*²² și îl călăuzi pe fiul său de-a lungul galeriilor lăturalnice din pronaos, oprindu-se la fiecare stîlp, ca să cerceteze în biserică șirurile de capete, care erau aliniate ca ostașii la paradă. Slujba deosebită pentru Sacré-Coeur tocmai trebuia să înceapă. Doamnele membre ale acestei congregații, fiind așezate lingă cor, contele și fiul său se îndreptară spre acea parte a pronaosului și se rezemară de unul din stîlpii cei mai umbriți de unde se putea vedea mulțimea neîntreruptă de capete, care semăna cu o pajiște smălțuită de flori. Deodată, la doi pași de tînărul Granville, răsună un glas atît de dulce, încît nu părea cu putință să fie al unei ființe omenești; cînta așa cum cîntă cea dintîi privighetoare după ce a trecut iarna... Deși însoțită de mii de voci de femei și de sunetele orgii, glasul acesta îi înfioră nervii, de parcă ar fi fost zgîriați de sunetele prea ascuțite și prea tari ale unei armonici. Parizianul se întoarse, văzu o tînață fată care ținea capul plecat și al cărui chip era din pricina asta cu totul ascuns de o pălărie mare de stofă albă; și se gîndi că numai ei i se datora melodia aceea senină. Cu toată îmbrăcămintea groasă de lină cafenie în care era înfășurată, i se păru că o recunoaște pe Angélique și împinse brațul tatălui său.

— Da, ea e — zise contele, după ce se uită în direcția în care îl îndemnase fiul său.

Bătrînul nobil îi arată cu un semn chipul pălit al unei femei în vîrstă, ai cărei ochi, înconjurați de cearcane mari negre, îi și văzuseră pe străini, fără ca privirea ei fățarnică să se ridice de pe cartea de rugăciuni pe care o ținea în mînă.

Angélique ridică fruntea spre altar, ca și cum ar fi vrut să tragă în piept mireasma pătrunzătoare a norilor de tămîie, care ajungea pînă la cele două femei. Atunci, la lumina tainică ce o răspîndeau în lăcașul acela întunecat policanđrul din pronaos, sfeșnicele și cîteva lumînări, aprinse în dreptul stîlpilor, tînărul văzu o față care îi zdruncină hotărîrea. O pălărie de

mătase albă, cu o panglică lucioasă, legată sub bărbia mică și cu gropiță, făcea ca un chenar chipului de o neasemuită perfecțiune. Deasupra frunții înguste, dar foarte gingașe, părul de aur pal se despărțea în două șuvițe și cădea de-a lungul obrazilor, ca umbra frunzișului pe un mănunchi de flori. Arcul sprâncenelor era tras cu priceperea care ne minunează la frumoasele chipuri chinezești. Nasul, ușor acvilin, avea o linie puternică și hotărîtă puțin obișnuită, iar buzele semănau cu două linii trandafirii trase cu dragoste de un penel subțire. Ochii, de un albastru deschis, erau plini de nevinovăție. Granville băgă de seamă că fața aceasta părea cam țeapănă și închisă, însă crezu că lucrul se datorește evlaviei care o însufletea atunci pe Angélique. Vorbele sfinte ale rugăciunii treceau printre două șiraguri de mărgăritare; frigul lăsa să se vadă în preajma lor ca un nor de miresme. Fără voie, tinărul încercă să se aplece ca să respire suflarea aceea cerească. Mișcarea lui atrase luarea-aminte a fetei și privirea ei înălțată, fără să clipească, spre altar, se întoarse către Granville pe care întunericul nu-i îngădui să-l vadă prea deslușit, dar în care recunosc pe tovarășul ei din copilărie; o amintire mai puternică decât rugăciunea dădu o strălucire nemaipomenită chipului ei și ea se înroși. Avocatul avu o tresărire de bucurie cind văzu că speranțele vieții de apoi sînt înfrînte de nădejdea dragostei și măreția sfîntului lăcaș e pusă în umbră de amintirile lumești; dar încîntarea lui nu ținu multă vreme; Angélique își lăsă vâlul, luă o înfățișare liniștită și reîncepu să cînte, fără ca glasul ei să trădeze cea mai mică tulburare. Granville se trezi sub stăpînirea unei singure dorinți și toate gîndurile lui de prevedere pieriră. Cînd slujba se sfîrși, nerăbdarea lui ajunsese atît de mare, încît nu le lăsă pe cele două doamne să plece singure acasă, ci veni îndată să o salute pe mica lui soție. O recunoaștere sfioasă și de o parte și de alta avu loc, în fața credincioșilor, în pridvorul catedralei. Doamna Bon-tems tresări de mîndrie luînd brațul contelui care, fiind nevoit să i-l întindă în fața lumii, fu foarte nemulțumit de nerăbdarea așa de puțin cuviincioasă a fiului său.

Vreme de aproape cincisprezece zile, cite s-au scurs între prezentarea oficială a tânărului viconte de Granville ca logodnic al domnişoarei Bontems şi ziua solemnă a nunţii sale, el a venit tot mereu să stea cu prietena sa, în vorbitorul cel întunecos, cu care se obişnuise. Vizitele lui lungi aveau ca scop să isco-dească firea frumoasei Angélique ; căci, din fericire, prevederea i se redeşteptase a doua zi după întâlnire. O găsea aproape totdeauna pe viitoarea lui soţie aşezată dinaintea unei măsuţe de lemn de Santa Lucia, îndeletnicindu-se să-şi coasă singură monograma pe rufăria care făcea parte din zestrea ei. Angélique nu aduse niciodată ea cea dintâi vorba despre religie. Dacă tânărului avocat îi venea gust să se joace cu mătăniile bogate, păstrate într-un săculeţ de catifea verde, dacă se uita rîzînd la relicva care însoţea totdeauna această unealtă a evlaviei, Angélique îi lua cu blîndeţe mătăniile din mîină, aruncîndu-i o privire rugătoare şi, fără un cuvînt, le punea la loc în săculeţ şi-i strîngea bine sforile. Dacă vreodată Granville se încumeta să ridice glasul cu puţină răutate împotriva slujbei din biserică, frumoasa normandă îl asculta, opunîndu-i zîmbetul convingerii.

— Ori nu crezi nimic, ori crezi tot ce te învaţă biserică, îi răspundea ea. Ai vrea ca mama copiilor dumitale să fie o fată fără credinţă ? Nu. Care om ar îndrăzni să se facă judecător între necredincioşi şi Dumnezeu ? Aşadar, cum aş putea eu să osîndesc ceea ce biserică socoteşte ca adevărat ?

Angélique părea însufleţită de o iubire a aproapelui atît de duioasă, tânărul avocat vedea cum îi aruncă priviri atît de convingătoare, încît uneori a fost ispitit să îmbrăţişeze credinţa logodnicii sale ; convingerea adîncă pe care o avea că este pe calea adevărului des-teptă în inima viitorului magistrat unele îndoieli, de care ea încerca să se folosească. Granville făcu atunci greşeala neiertată de a lua drept dragoste vraja pricinuită de dorinţă. Angélique era aşa de fericită să împace glasul inimii cu acel al datoriei, lăsîndu-se în voia unei porniri ivite încă din copilărie, încît avocatul înşelat astfel nu putea să ştie care dintre aceste două

glasuri era mai puternic. Tinerii nu sînt oare cu toții predispuși să se încreadă în făgăduielile unui chip drăgălaș, să judece frumusețea sufletului, după aceea a trăsăturilor ? Un simțămînt nelămurit îi îndeamnă să creadă că desăvîrșirea morală corespunde totdeauna desăvîrșirii trupesti. Dacă religia nu i-ar fi îngăduit fetei să se lase în voia sentimentelor ei, în puțină vreme ele i s-ar fi uscat în inimă, ca o plantă stropită cu un acid ucigător. Cum putea un îndrăgostit, iubit și el la rîndul său, să recunoască un fanatism așa de bine ascuns ? Aceasta e povestea sentimentelor tînărului Granville, în răstimpul acelor cincisprezece zile înghițite cu lăcomie, ca o carte, la care te atrage deznădămintul. Cercetînd-o cu luare-aminte pe Angélique, ea îi păru femeia cea mai blîndă ; se pomeni chiar că o binecuvîntează pe doamna Bontems, care insuflîndu-i cu atîta putere regulile religiei, o pregătise oarecum pentru greutățile vieții.

În ziua aleasă pentru iscălirea faimosului contract, doamna Bontems îl puse pe ginerele său să jure solemn că va respecta deprinderile religioase ale fiicei sale, că-i va da o libertate deplină de conștiință, că o va lăsa să se împărtășească, să meargă la biserică, la spovedanie atît cît o pofti și că nu se va amesteca niciodată în alegerea duhovnicului ei. În clipa aceea înălțătoare, Angélique se uită la viitorul său soț cu o expresie atît de curată și nevinovată, încît Granville nu stătu la îndoială să facă jurămîntul ce i se ceruse. Un zîmbet flutură pe buzele abatelui Fontanon, un bărbat palid, care îndruma sufletele celor din casă. Dînd ușor din cap, domnișoara Bontems făgădui tovarășului său de a nu se folosi peste măsură de această libertate de conștiință. Cît despre bătrînul conte, el fluiera încețitor refrenul „Cine naiba-a mai văzut“²³.

După cîteva zile petrecute cu oștețele de după nuntă, care sînt faimoase în provincie, Granville și soția sa se întoarseră la Paris, unde tînărul avocat fu numit procuror pe lîngă Curtea Imperială a Senei. Atunci cînd cei doi soți căutară o locuință, Angélique se folosi de trecerea pe care o au toate femeile în luna

de miere, ca să-l hotărască pe Granville să ia un apartament mare, așezat la parterul unei case din colțul străzii Vieille-du-Temple cu strada Neuve-Saint-François. Pricina cea mai însemnată pentru care o alesese era că această casă se găsea la doi pași de strada Orléans, unde era o biserică și se învecina cu o capelă, aflată pe strada Saint-Louis.

— O bună gospodină trebuie să-și facă provizii, îi spuse rîzînd soțul ei.

Angélique îl făcu să înțeleagă pe bună dreptate că Palatul de Justiție e în vecinătatea Cartierului Marais și că magistrații la care se duseseră în vizită locuiau tot pe acolo. O grădină mare dădea mai mult preț acelei locuințe, fiind vorba de o pereche tînără : copiii, dacă cerul le va dăruî, vor avea unde să stea la aer ; curtea era încăpătoare, grajdurile erau frumoase. Procurorul ar fi vrut să locuiască într-o casă pe Chaussée-d'Antin, unde totul e tineresc și plin de viață, unde apar noutățile modei, unde mulțimea de pe bulevarde e frumos gătită, de unde e mai puțin drum de făcut pentru a merge la un teatru sau pentru a da peste alte distracții, dar fu nevoit să se supună alințarilor unei tinere femei, care cerea întîia oară un hatîr și, ca să-i facă plăcere, se înmormîntă în Marais. Slujba lui Granville îi cerea o muncă fără răgaz, cu atît mai mult cu cît era ceva nou pentru el ; deci, el se îndeletnici înainte de toate cu mobilarea camerei de lucru și orînduirea bibliotecii ; se așeză îndată într-o încăpere, care fu în curînd încărcată de dosare și-și lăsă nevasta să supravegheze înfrumusețarea locuinței lor.

Cu atît mai bucuros o arunca pe Angélique în vîlmășagul primelor cumpărături ale gospodăriei, din care izvorăsc atîtea plăceri și amintiri pentru femeile tinere, cu cît el se simțea rușinat că lipsește de lîngă ea mai des de cum i-o îngăduiau legile lunii de miere.

După ce își îndrumă lucrările sale, procurorul general o lăsă pe soția sa să-l ia de braț, să-l scoată din camera sa de lucru și să-l ducă să vadă cum arătau mobilele și podoabele, pe care el nu le cunoștea decît în parte sau numai în amănunt. Dacă o fi ade-

vărat, cum sună o zicătoare, că poți să judeci o femeie uitându-te la ușa casei ei, o locuință ar trebui să-i tăl-măcească sufletul cu și mai multă fidelitate. Fie că doamna de Granville și-o fi dăruit încrederea unor tapițeri lipsiți de gust, fie că își întipărise propria ei fire într-o seamă de lucruri comandate de ea, tânărul magistrat rămase uimit de înfățișarea țeapănă, pompoasă și rece a odăilor sale: nu zări nimic gingaș; totul era lipsit de armonie, nimic nu-ți mîngia ochii. Vederile înguste și rigide care se trădau în vorbitorul de la Bayeux retrăiau în locuința sa, pe sub lambriurile vaste scobite în formă de cerc și împodobite cu arabescuri în dungi întortocheate și lungi, de un gust atît de îndoielnic.

Dorind să găsească o scuză soției sale, tânărul se întoarse și cercetă din nou sala de intrare înaltă și lungă, prin care se pătrundea în apartament: culoarea lambriului, cerută de nevastă-sa zugravului, era prea întunecată, și catifeaua de un verde foarte închis care îmbrăca banchetele făcea să pară și mai posomorîtă încăperea aceasta, la drept vorbind nu prea însemnată; dar din ea îți faci o părere despre întreaga casă, după cum judeci istețimea unui om după cea dintîi frază pe care o rostește. O sală de intrare e un fel de prefață care trebuie să vestească totul, dar să nu făgăduiască nimic. Tânărul substitut se întreba dacă soția lui o fi ales lampa cu fănar străvechi, care se găsea în mijlocul acestei săli goale, pardosită cu marmură albă și neagră, împodobită cu un tapet care imita pietrele încastrate, brăzdate ici-colo de mușchi verde. Un vechi barometru bogat împodobit era agățat în mijlocul unui perete, parcă anume pentru a-l face să pară și mai gol. La vederea lui, tânărul își întoarse ochii spre soția sa: părea atît de mulțumită de chenarele roșii care țineau perdelele de percal, atît de mulțumită de barometru și de statuia cuviincioasă, care împodobeau o sobă mare gotică, încît nu avu cruda îndrăzneală de a-i sfărîma mărețele ei iluzii. În loc de a o învinovăți pe nevastă-sa, Granville se învinovăți pe sine, se învinui că nu-și făcuse cea dintîi datorie, care îi porunca să călăuzească la Paris pașii

unei fete crescute la Bayeux. Judecînd după mostra aceasta, cum să nu ghicești podoabele din celelalte odăi? Ce se putea aștepta de la o femeie care se înspăimînta cînd vedea pulpele goale ale unei cariatide, care respingea cu înfocare un candelabru, un sfeșnic, o mobilă, îndată ce vedea pe ele goliciunea unui tors egiptean? În vremea aceea, școala lui David ajunsese la culmea gloriei, totul în Franța era sub înrîurirea desenului său fără cusur și al dragostei pentru formele antice, care făceau oarecum din pictura lui un fel de sculptură colorată. Nici una dintre toate născocirile luxului imperial nu căpătă drept de cetățenie în casa doamnei de Granville. Vastul salon pătrat al locuinței ei păstra albul și aurul șters, care-l împodobeau pe vremea lui Ludovic al XV-lea, și în el arhitectul făcuse o adevărată risipă de grilaje întretăiate și de acele nesuferite ghirlande de flori, ce se datorau sterpului belșug al desenatorilor de atunci. Cel puțin dacă ar fi domnit armonia, dacă arta mobilierului ar fi silit lemnul de acaju modern să ia formele întortocheate aduse la modă de gustul corupt al lui Boucher,²⁴ casa în care locuia Angélique ar fi înfățișat doar nepotrivirea plină de haz a doi tineri trăind în veacul al nouăsprezecelea, ca și cum ar fi făcut parte din veacul al optsprezecelea; dar o mulțime de alte lucruri produceau contraste caraghioase, bătătoare la ochi. Consolele, pendulele, sfeșnicele aminteau de însușirile războinice pe care le îndrăgiseră parizienii în urma victoriilor imperiului. Coifuri grecești, săbii romane încrucișate, scuturi, datorite entuziasmului pentru tot ce e militar și care împodobeau mobilele cele mai pașnice, nu se potriveau cîtuși de puțin cu arabescurile gingașe și întortocheate care o încîntau pe doamna de Pompadour.²⁵ Evlavia te duce la un fel de umilință obositoare, din care se desprinde trufia. Fie din sfială, fie dintr-o aplicare firească, doamna de Granville părea că nu putea suferi culorile deschise și luminoase. Se mai gîndea poate că roșul-purpuriu și cafeniul se potrivesc cu slujba de magistrat. Dar cum ar fi putut o fată tînără, obișnuită cu o viață severă, să-și închipuie divanurile acelea sortite plăcerilor, care

deșteaptă numai gânduri rele, buduarele acelea frumos împodobite și viclene, în care mijesc păcatele? Bietul magistrat era deznădăjduit. După felul în care el încuviința laudele pe care ea singură și le aducea, soția înțelese că nimic nu-i plăcuse bărbatului. Se arătă atât de mîhnită de a nu fi izbutit, încît îndrăgostitul de Granville văzu o dovadă de iubire în durerea ei adîncă, în loc să vadă o rană în amor-propriu. Ce alt putea oare să facă o fată tînără, smulsă pe neașteptate din mijlocul ideilor mărunte din provincie, nepricepută la cochetărie, la eleganța vieții pariziene? Decît să-și mărturisească adevărul, magistratului îi plăcu mai bine să creadă că alegerea lucrurilor a fost făcută de negustori și nu de soția lui. Dacă ar fi fost mai puțin îndrăgostit, ar fi înțeles că negustorii, care ghicesc repede gustul mușteriiilor, binecuvîntaseră cerul că le-a trimis o tînără nepricepută și bisericoasă care să-i ajute să se descotorosească de lucrurile demodate. O mîngîie deci pe dragălașa lui normandă.

— Fericirea, scumpa mea Angélique, nu vine de la o mobilă mai mult sau mai puțin elegantă, ci atîrnă de blîndețea, de bunătatea, de dragostea unei femei...

— Doar e datoria mea să te iubesc și nici o altă datorie n-o să-mi facă atîta plăcere să o aduc la îndeplinire, răspunse blînd Angélique.

Firea a pus în inima femeilor atîta dorință de a plăcea, atîta nevoie de dragoste, încît pînă și la o tînără evlavioasă gândurile de viitor și de mîntuire a sufletului pier în fața bucuriilor dintîi ale măritişului. Astfel că, din luna aprilie, cînd se căsătoriseră și pînă la începutul iernii, cei doi soți trăiră într-o unire desăvîrșită. Dragostea și munca au darul să facă pe un om să privească nepăsător lucrurile dinafară. Fiind silit să stea la Palatul de Justiție jumătate din zi, chemat să judece pricini însemnate, privind viața și averea oamenilor, Granville putu mai puțin ca altul să ia seama la anumite lucruri din căsnicia sa. Dacă vinerea i se servea mîncare de post, dacă, din întîmplare, cerea un fel de bucate cu carne, soția sa, căreia Evanghelia nu-i dădea voie să mintă, știa totuși prin mici șiretlicuri, îngăduite în interesul credinței, să

pună fapta ei precugetată în seama uitării sau a sărăciei pieții ; adesea o punea în sarcina bucătarului și merse pînă acolo că îl și certă. Pe vremea aceea, magistrații tineri nu țineau ca astăzi posturile, postul Paștelui, cele trei zile de post de la începutul fiecărui anotimp ²⁶, postul din ajun de sărbătoare, așa că Granville nu băgă de seamă de la început repetarea neconținută a acestor prînzuri de post, pe care de altfel soția sa se îngrijea cu iscusință să le facă foarte gustoase, cu ajutorul lișițelor, al găinușelor de apă, a pateului de pește, ale căror cărnuri cu miros de baltă și a căror pregătire puteau să te păcălească.

Magistratul trăia așadar ca un drept-credincios, fără să-și dea seama și își mîntuia sufletul pe neștiute. În zilele de lucru, nu avea cum să știe dacă nevasta lui se duce sau nu la liturghie : duminica, printr-o bunăvoință cît se poate de firească, o însoțea la biserică, ținînd seama că și ea uneori îi jertfea slujba de vecernie. Teatrele fiind de nesuferit vara din pricina căldurii, nici măcar nu se ivi prilejul unei piese cu succes mare pentru ca Granville să-i poată propune soției lui s-o ducă la o reprezentație. Astfel că spinoasa chestiune a teatrului n-a fost dezbătută. Apoi, în primele clipe ale unei căsnicii, la care un bărbat a fost ademenit de frumusețea unei fete, nu e ușor ca el să ceară prea mult, cînd e vorba de plăcerile lui. Tineretul e mai mult lacom decît rafinat și de altfel numai faptul de a avea o femeie e o încîntare. Cum ai putea recunoaște răceala, demnitatea sau sfiala unei femei, cînd o crezi însuflețită de aceeași înflăcărare care te-a cuprins ? cînd ea răsfrînge culorile văpăii care te încinge pe tine ? Trebuie să ajungi la o oarecare potolire conjugală, ca să bagi de seamă că o femeie evlavioasă așteaptă dragostea cu brațele încrucișate. Granville se crezu astfel destul de fericit, pînă în clipa cînd o întîmplare nenorocită veni să schimbe soarta căsnicii sale.

În luna noiembrie 1807, canonicul catedralei din Bayeux, care altădată fusese păstorul sufletesc al doamnei Bontems și al fiicei sale, veni la Paris, împins de ambiția de a ajunge în vreuna din parohiile capita-

lei, slujbă pe care o rîvnea poate numai ca fiind o treaptă spre o episcopie. Recăpătîndu-și întreaga înrîurire asupra oii rătăcite, se înspăimîntă cînd o găsi atît de schimbată de aerul Parisului și vru s-o readucă pe calea cea bună. Infricoșată de mustările fostului canonic, bărbat în vîrstă de vreo treizeci și opt de ani, care aducea în mijlocul preoțimii atît de îngăduitoare și de luminată a Parisului acea asprime a catolicismului provincial, acea habotnicie neînduplecată, ale cărei cerințe nenumărate sînt tot atîtea cătușe pentru sufletele fricoase, doamna de Granville se pocăi și se reîntoarce la jansenismul ei.

Ar fi obositor să zugrăvim întocmai întîmplările care aduseră pe nesimțite nenorocirea în sînul acestei căsnicii ; va fi de ajuns poate să povestim numai pe cele mai însemnate, fără a le înșira migălos, pe rînd, așa cum s-au ivit. Prima neînțelegere a celor doi soți a fost totuși destul de vie. Atunci cînd Granville își scoase soția în lume, ea nu se feri să meargă la adunările serioase, la mese, concerte, la întrunirile magistraților care erau superiori soțului său pe treapta judecătorească ; dar se pricepu cîtăva vreme să scornească o durere de cap, ori de cîte ori era vorba de un bal. Intr-o zi, Granville, sătul de aceste boli ușoare, ivite la poruncă, rupse scrisoarea care le făcea cunoscut un bal dat de un consilier de stat, își păcăli nevasta, vorbindu-i de invitație, și într-o seară cînd sănătatea ei nu lăsa nimic de dorit, o aduse în mijlocul unei serbări strălucite.

— Scumpa mea — îi zise el la întoarcere, simțindu-se jignit de înfățișarea ei mîhnită — starea dumitale de soție, rangul pe care îl ai în lume și averea de care te bucuri îți impun îndatoriri pe care nici o lege sfîntă nu le poate desființa. Nu ești tu mîndria bărbatului tău ? Trebuie deci să mergi la bal atunci cînd merg eu și să te porți așa cum se cuvine.

— Dar bine, dragul meu, rochia mea era chiar așa de groaznică ? Ce-o fi avut rochia mea de nu ți-a plăcut ?

— Aici e vorba de înfățișarea ta, scumpa mea. Cînd un tînăr se apropie ca să-ți vorbească, ești așa de tea-

până, încît un glumeț ar putea crede că virtutea ți-e foarte slabă. Parcă te-ai teme că un zimbet te-ar putea pierde. S-ar fi zis că îi ceri iertare lui Dumnezeu pentru toate păcatele care s-ar fi făptuit în jurul tău. Lumea, îngerașul meu drag, nu e o mănăstire. Dar fiindcă veni vorba de rochii, trebuie să-ți mărturisesc că mai ai și datoria de a te ține de modă și de regulile buneicuviințe.

— Ai vrea să-mi arăt trupul, ca femeile acelea nerușinate care își croiesc rochiile în așa fel, că lasă să se plimbe privirile celor din jur pe umerii lor goi, pe...

— E o mare deosebire, draga mea — o întrerupse substitutul — între a-ți dezgoli pieptul și a purta ceva care să-ți vină bine. Tu ai trei fîșii de tul încrețit, care-ți acoperă gîtul pînă la bărbie. Parcă ai fi cerut într-adins croitoresei să-ți schimbe forma gingașă a umerilor și a sînului, cu stăruința cu care altă femeie, care vrea să placă, îi cere să-i facă rochii, ca să scoată la iveală formele cele mai ascunse. Ți-ai înfășat pieptul în atîtea cute, încît toată lumea își bătea joc de sfiala ta nefirească. Te-ar dura dacă ți-aș repeta vorbele caraghioase care s-au spus despre tine.

— Cei cărora le plac asemenea bucurii necuviințioase nu o să ne poarte ei păcatele, răspunse tăios tînăra femeie.

— N-ai dansat de loc? o întrebă Granville.

— N-am să dansez niciodată, răspunse ea.

— Ce-ar fi dacă ți-aș spune că trebuie să dansezi? rosti cu vioiciune magistratul. Da, trebuie să fii la modă, să-ți pui flori în păr, să porți giuvaeruri. Gîndește-te, drăguța mea, că oamenii bogați, cum sîntem noi, au datoria să întrețină luxul într-o țară. Nu e mai bine să ajuți să înflorească manufacturile, decît să-ți risipești banii, făcînd pomeni în mîinile preoților?

— Vorbești ca un om de stat, spuse Angélique.

— Și tu ca un om al bisericii, îi răspunse el răs-picat.

Cearta ajunsese foarte aprigă. Doamna de Granville se arăta în răspunsurile sale, blînde totuși, rostite cu un sunet de glas limpede, cum e clopoțelul de la liturghie, de o încăpăținare care trăda înrîurirea vreunui

preot. Și atunci când îi spuse — amintind de drepturile consfințite prin făgăduiala dată de Granville — că duhovnicul ei o oprea îndeosebi să se ducă la bal, magistratul încercă să o convingă că acest preot depășea canoanele bisericii. Această groaznică discuție teologică a reînceput și mai înverșunată și mai acră de amîndouă părțile, când Granville a vrut să-și ducă soția la teatru. În cele din urmă, magistratul, numai în scopul de a combate înrîurirea dăunătoare pe care o avea fostul canonic asupra soției sale, începu cearta în așa fel că doamna de Granville fu nevoită, la sfidarea lui, să scrie la Vatican, ca să afle dacă o femeie ar putea să poarte rochii decoltate, să meargă la bal și la teatru, pentru a-i face plăcere bărbatului ei, și asta fără să-și piardă sufletul. Răspunsul venerabilului Pius al VII-lea n-a întîrziat mult, el osîndea sus și tare împotrivirea femeii și îl dojenea pe duhovnic. Această scrisoare, un adevărat îndreptar de căsnicie, parcă ar fi fost dictată de glasul blajin al lui Fénelon²⁷, de a cărui gingășie și blîndețe era plină.

„O femeie se simte bine oriunde o duce soțul ei. Dacă săvîrșește păcate din porunca lui, nu este ea aceea care va răspunde într-o zi.“

Aceste două pasaje din omiliile papei făcură pe doamna de Granville și pe duhovnicul ei să-l învinuiască de lipsă de credință. Dar mai înainte de a sosi răspunsul, magistratul băgă de seamă paza strașnică a opreliștilor bisericești pe care i-o impunea nevasta sa în zilele de post și porunci servitorilor să-i pregătească mîncăruri de dulce în tot timpul anului. Oricît de mare era neplăcerea pe care o pricinuia ordinul acesta soției sale, Granville, căruia puțin îi păsa de post și de dulce, îl menținu cu bărbăție. Cea mai slabă făptură vie și cugetătoare nu e oare jignită în ceea ce are ea mai scump, atunci când împlinește din imboldul unei voințe străine un lucru pe care l-ar fi făcut de la sine? Cea mai cumplită dintre toate asupririle e aceea care răpește într-una sufletului meritul faptelor și gîndurilor sale: abdici fără să fi domnit. Vorba cea mai dulce de rostit, simțămîntul cel mai duios de dezvăluit, pier atunci când ni se pare că sînt

poruncite. În curînd, tînărul magistrat ajunsese să se lipsească să-și mai primească prietenii, să dea o serbare sau un ospăț. Casa lui parcă era cernită. O casă a cărei stăpîină e bisericoasă ia o înfățișare cu totul deosebită. Servitorii, puși totdeauna sub supravegherea soției, nu sînt aleși decît printre oamenii așa-zis cuvioși și care au un chip al lor. Așa după cum flăcăul cel mai vesel, dacă intră în jandarmerie, ia o înfățișare de jandarm, tot așa și acei ce păzesc îndeaproape tipicul bisericii capătă o înfățișare asemănătoare: obiceiul de a pleca ochii, de a avea o ținută smerită îl îmbracă într-un veșmînt înșelător, pe care șmecherii știu să-l poarte de minune. Apoi, femeile bisericoase alcătuiesc un fel de republică; se cunosc între ele; servitorii pe care și-i recomandă una alteia sînt ca o rasă deosebită, păstrată de ele, după pilda amatorilor de cai, care nu primesc nici un cal în grajdurile lor fără certificat de naștere în regulă. Cu cît așa-ziii necredincioși privesc mai cu de-amănuntul o casă prea evlavioasă, cu atît descoperă atunci că urîtul se întinde acolo pretutîndeni; regăsesc totodată înfățișarea de calicie și de taină a locuințelor de cămătari și umezeala aceea mirosind a tămîie, care plutește în aerul rece din biserici. Rînduiala meschină, sărăcia de idei, pe care totul o trădează, nu se poate reda decît printr-un singur cuvînt: bigotism. În casele acelea sinistre și neînduplecate, bigotismul e întipărit în mobile, în gravuri, în tablouri; vorbirea e bigotă, tăcerea e bigotă, chipurile sînt bigote. Prefacerea oamenilor și a lucrurilor în ceva bigot e o taină de neînțeles, dar faptul există. Oricine a băgat de seamă că bigoții nu umblă, nu se așază, nu vorbesc așa cum umblă, se așază și vorbesc oamenii de lume; în casă la ei ți simți stînjenit, la ei nu rîzi, la ei domnește peste tot o rînduială, o așezare neclintită, începînd cu boneta gazdei și pînă la pernița ei cu ace; privirile nu sînt sincere, oamenii par niște umbre și stăpîina casei parcă ar sta pe un tron de gheață. Într-o dimineață, bietul Granville descoperi toate semnele bigotismului în casa lui. Se găsesc pe lume unele așezări unde urmările sînt aceleași, deși nu vin din aceleași pricini. Urîtul trage

În jurul acestor case nenorocite un cerc de fier, care cuprinde toată groaza pustiuului și tot nemărginitul vidului. Atunci căsnicia nu e un mormînt, e însă ceva mai rău, o mănăstire. În mijlocul acestei sfere de gheață, magistratul își privi nevasta; leuit de patimă, băgă de seamă, cu o vie mîhnire, îngustimea ideilor, pe care o trăda felul cum îi creștea părul pe fruntea joasă și ușor scobită; trăsăturile fără cusur ale chipului ei îi părură că au ceva țeapăn și hotărît, care în puțină vreme îi făcu nesuferită blîndețea înșelătoare, care-l încîntase. Își dădu seama că într-o zi, dacă s-ar întîmpla o nenorocire, buzele acelea subțiri i-ar putea spune: „E spre binele tău, dragul meu!” Chipul doamnei de Granville căpătă o culoare spălăcită, o expresie serioasă care făcea să piară zîmbetul de buzele celor din preajma ei. Schimbarea aceasta se făcu oare prin moravurile ascetice ale unei cucernicii care nu e pietate adevărată, așa după cum calicia nu e economie — sau se ivise din pricina pustiuului sufletesc al oricărui bigot? cine ar putea spune? Frumusețea lipsită de expresie e poate o minciună. Surîsul de neclintit, care era întipărit pe fața tinerei femei, cînd se uita la Granville, părea să fie la ea o formulă iezuitică a fericirii, prin care credea că mulțumește toate cerințele căsniciei; milostenia ei era jignitoare, frumusețea ei fără pasiune părea o monstruozitate celor ce o cunoșteau și cea mai blajină vorbă a ei te scotea din răbdări; nu asculta de sentimente, ci de datorie. Unele cusururi ale femeii se pot îndrepta prin lecțiile aspre pe care i le dă experiența sau bărbatul, dar prin nimic nu se poate lupta împotriva tiraniei falselor idei religioase. Strădania de a cuceri fericirea veșnică, pusă în cumpănă cu o plăcere lumească, învinge totul, e mai presus de orice și te face să înduri totul. Nu e oare egoismul îndumnezeit, eul mai presus de mormînt? Și astfel, papa a fost osîndit de tribunalul canonicului fără prihană și al tinerei cuvioase. Sentimentul de a nu greși niciodată le înlocuiește pe celelalte în sufletele acestea pornite să asuprească. De cîtăva vreme, se statornicise o luptă ascunsă între ideile celor doi soți și tînărul magistrat

osteni curînd în hărţuiala aceasta, care n-avea să înceteze niciodată. Care bărbat, ce fire omenească nu se dă bătută în faţa unui chip ce se preface îndrăgostit, a unei muştrări răspicate opusă celor mai neînsemnate dorinţi ? Ce poţi face împotriva unei femei care se slujeşte de iubirea ta pătimaşă ca să-şi apere nesimţirea, care pare hotărîtă să se arate blajină dar neînduplecată, care se pregăteşte să joace rolul victimei cu bucurie şi priveşte bărbatul ca pe o unealtă a lui Dumnezeu, ca pe o pacoste ale cărei biciuiri chinuitoare o vor scăpa de cele din purgatoriu ? Prin ce imagine s-ar putea reda mai bine părerea despre acele femei care te fac să urăşti virtutea, exagerînd la culme cele mai duioase învăţăminte ale unei religii pe care sfîntul Ioan o exprima în cuvintele : „Iubiţi-vă unii pre alţii“ ? Dacă se găsea într-un magazin de mode, o singură pălărie osîndită să rămînă în vitrină sau să fie dusă în insule²⁸, Granville era sigur că nevastă-sa avea să se fălească cu ea ; dacă se făcea o ştofă de o culoare sau de un desen nenorocit, ea se împopoţona caraghios cu stofa aceea. Aceste biete femei cucernice au un fel de a se îmbrăca, de te îngrozeşte. Lipsa de gust e un cusur care nu se poate despărţi de falsa evlavie. Şi astfel, în traiul acesta în doi, care cere să te dăruieşti cît mai mult celui alt, Granville a fost lipsit de tovarăşa sa de viaţă ; s-a dus singur în lume, la serbări, la teatru. Nimic la el în casă nu i se potrivea. Un crucifix mare, pus între patul soţiei sale şi al său, se afla acolo, ca un simbol al soartei sale. Nu înfăţişa oare dumnezeirea osîndită la moarte, un om-dumnezeu, ucis în toată strălucirea vieţii şi a tinereţii ? Fildeşul acelei cruci era mai puţin rece decît Angélique răstignindu-şi soţul, în numele virtuţii. Între cele două paturi ale lor s-a născut nenorocirea ; tînăra femeie nu vedea decît datoria în plăcerile căsniciei. Acolo, într-o miercuri a păsimesilor, se ivi păzitoarea posturilor, o arătare palidă şi vînată, care-i porunci scurt să ţină postul cu cea mai mare străşnicie ; dar fără ca Granville, de data aceasta, să creadă nimerit să scrie papei, pentru a avea părerea consistoriului asupra felului cum trebuie ţinut postul mare,

cele trei zile de post de la începutul fiecărui anotimp și postul din ajunul sărbătorilor mari. Nenorocirea tinărului magistrat fu fără margini. Nu putea nici măcar să se plîngă; ce ar fi putut spune? Avea o soție tinără, frumoasă, credincioasă îndatoririlor ei, cinstită, pilda tuturor virtuților! Năștea în fiecare an cite un copil, îl alăpta ea singură și le dădea tuturor cele mai bune îndrumări. Angélique cea milostivă era privită ca un înger. Matroanele care alcătuiau societatea în mijlocul căreia trăia ea (căci pe vremea aceea femeile tinere nu se apucaseră încă să se consacre prin purtare evlaviei înalte) se minunau cu toatele de puterea de jertfă a doamnei de Granville și o priveau, dacă nu ca pe o fecioară, cel puțin ca pe o mucenică. Ele nu învinuiau morala severă a soției, ci barbaria unui soț prea fecund. Pe nesimțite, Granville, copleșit de muncă, lipsit de plăceri și obosit de lume, unde rățacea singuratic, căzu pe la treizeci și doi de ani în cea mai cumplită stare de lîncezeală. Viața ajunsese să-i fie nesuferită. Cum avea o părere prea înaltă despre îndatoririle pe care i le impunea slujba sa, ca să dea pilda unei vieți destrăbălate, încercă să se amețească prin muncă și începu atunci o lucrare mare asupra dreptului. Dar nu se bucură multă vreme de liniștea aceea mînistirească pe care se bizuia.

Cînd smerita Angélique îl văzu că fuge de petrecerile lumești și că lucrează acasă aproape în chip regulat, încercă să-l aducă la credință. Era o mare mîhnire pentru ea să știe că soțul ei are păreri așa de puțin creștinești; uneori plîngea gîndindu-se că dacă s-ar întîmpla ca soțul ei să se prăpădească, ar muri fără să se fi pocăit în clipa din urmă și fără ca ea să poată nădăjdui să-l scape vreodată de flăcările veșnice ale iadului. Granville se văzu deci ținta ideilor mărunte, judecăților deșarte, vederilor înguste, prin care soția sa, care credea că a cîștigat cea dinții victorie, voia să încerce s-o cîștige pe-a doua, aducîndu-l în sînul bisericii. Aceasta a fost lovitura din urmă. Ce poate fi mai dureros decît luptele acelea mocnite, în care încăpățînarea preacucernică voia să fie mai tare decît dialectica unui magistrat? Ce poate

fi mai înspăimîntător de zugrăvit decît înţepăturile răutăcioase, în locul cărora oamenii pasionaţi ar primi mai bucuros o lovitură de pumnal ? Granville fugea de-acasă unde totul i se părea nesuferit ; copiii săi, supuşi asupririlor nemiloase ale mamei, nu îndrăzneau să meargă cu tatăl lor la teatru ; şi Granville nu putea să le facă nici o plăcere, fără să le atragă pedepsele prea severei lor mame. Omul acela aşa de iubitor ajunsese la o nepăsare, la un egoism mai rău decît moartea. Cel puţin pe fiii săi îi scăpă din iadul acesta, înscriindu-i de la început la liceu şi păstrîndu-şi dreptul de a-i îndruma. Se amesteca arareori între mamă şi fiice, dar se hotărî să le mărite, îndată ce vor atinge vîrsta măritişului. Dacă ar fi vrut să înceapă o luptă aprigă, nimic nu l-ar fi îndreptăţit s-o facă ; soţia sa, sprijinită pe un impunător alai de băbăţii simandicoase, i-ar fi atras osînda lumii întregi. Granville nu mai avu atunci altă scăpare decît să trăiască într-o singurătate deplină ; copleşit cum era sub povara nefericirii, trăsăturile sale ofilite de supărări îi făceau şi lui silă. Cît despre legăturile sale, de relaţiile sale cu doamnele din lumea bună, pe lângă care zadarnic căutase să afle mîngîiere, se temea de toate acestea.

Povestea plină de învăţăminte a acestei jalnice căsnicii nu înfăţişă în cei treisprezece ani care s-au scurs de la 1807 la 1821, nici o întîmplare vrednică de a fi amintită. Doamna de Granville rămase tot aceeaşi în clipa cînd pierdu inima soţului său, ca şi în zilele cînd se credea fericită. Făcu novene *, implorîndu-l pe Dumnezeu şi pe sfinţi să o lumineze asupra cusurilor care-l nemulţumeau pe soţul ei şi să-i arate calea ca să readucă oaia rătăcită ; dar cu cit rugăciunile ei erau mai fierbinţi, cu atît Granville se arăta mai puţin pe acasă. De vreo cinci ani, procurorul general, căruia Restauraţia îi dăduse slujbe înalte în magistratură, se mutase în intresolul casei, ca să nu fie nevoit să trăiască la un loc cu contesa de Granville. În fiecare dimineaţă se petrecea o scenă care,

* Rugăciuni sau messe rostite timp de nouă zile la rînd (n. r.).

dacă ar fi să dăm crezare bîrfitorilor lumii, se întîmplă în sînul multor căsnicii, unde e iscată de oarecare nepotriviri de caracter, de boli morale sau fizice, sau de alte ciudăţenii care aduc în numeroase căsătorii nenorocirile zugrăvite în această povestire. Pe la opt dimineaţa, o fată în casă, semănînd oarecum a călugăriţă, suna la locuinţa contelui de Granville. Primită în salonul de lîngă camera de lucru a magistratului, ea îi spunea feciorului, tot cu acelaşi glas, vorbele spuse şi în ajun :

— Doamna întrebă pe domnul conte dacă a dormit bine noaptea şi dacă o să aibă plăcerea să prînzească cu dumnealui.

— Domnul, răspundea feciorul, după ce se dusese să-i vorbească stăpînului său — prezintă omagii doamnei contese şi o roagă să-l ierte : o afacere însemnată îl sileşte să se ducă la Palatul de Justiţie.

O clipă mai tîrziu, fata din casă se prezenta din nou şi întreba din partea doamnei contese, dacă va avea bucuria de a-l vedea pe domnul conte înainte de plecare.

— A plecat, răspundea feciorul, în timp ce, uneori, gabrioleta mai era încă în curte.

Această convorbire printr-un sol ajunse o ceremonie zilnică. Feciorul în casă al lui Granville, care era favoritul stăpînului şi pricinuia destule certuri în familie prin destrăbălarea şi prin lipsa lui de credinţă religioasă, se ducea uneori de formă în camera de lucru, stăpînul său nefiind acolo, şi se întorcea cu răspunsul obişnuit. Soţia mîhnită pîdea mereu întoarcerea soţului, sta pe scara de la intrare ca să-i iasă în cale şi să-l întîmpine ca o remuşcare a conştiinţei. Cicăleala cîrcotaşă, care e în firea celor din mănăstiri, era şi în firea doamnei de Granville care pe atunci în vîrstă de treizeci şi cinci de ani, era ca de patruzeci. Cînd Granville era silit de buna cuviinţă să spună un cuvînt soţiei sale, sau să ia masa acasă, era bucuroasă că-i impunea prezenţa ei, vorbăria ei dulceagă şi neasemuita plictiseală a tovărăşiei sale bigote, ea încerca atunci să-l pună într-o lumină neprielnică în faţa oamenilor şi a milostivelor ei prietene. Preşe-

dinția unei Curți de Justiție a fost propusă contelui de Granville care era foarte bine văzut la Palat, în vremea aceea, dar el îl rugă pe ministru să-l lase la Paris. Acest refuz, ale cărui pricini nu au fost cunoscute decît de ministru, dădu naștere la cele mai ciudate bănuieli din partea prietenelor apropiate și a duhovnicului contesei Granville, care avea o sută de mii de franci venit anual, se trăgea dintr-una din cele mai nobile familii ale Normandiei; numirea lui ca președinte era o treaptă pentru a ajunge pair; care era pricina lipsei acesteia de ambiție? pricina părăsirii lucrării sale celei mari asupra dreptului? Din care pricină își risipea viața în așa fel încît de șase ani încoace se înstrăinase de casa lui, de munca lui, de tot ceea ce ar fi trebuit să-i fie drag? Duhovnicul contesei, care, pentru a ajunge episcop, se bizuia tot atît de mult pe sprijinul caselor unde era atotputernic, cît și pe serviciile aduse Congregației²⁹, al cărui propovăduitor înflăcărat era, fu dezamăgit de refuzul lui Granville și încercă să-l vorbească de rău, făcînd tot felul de presupuneri: dacă domnului conte îi e atît de silă de provincie, poate că se teme că va trebui să ducă un trai așezat? că nevoit să dea o pildă de purtări cuviincioase ar trebui să trăiască împreună cu contesa, de care numai o patimă nelegiuită îl poate îndepărta? O femeie atît de nevinovată cum e doamna de Granville și-ar putea oare da seama de schimbarea ivită în viața bărbatului ei? Bunele ei prietene dădură drept adevărate aceste vorbe, care din nenorocire nu erau simple închipuiri și doamna Granville a fost ca lovită de trăsnet. Cum nu cunoștea nici obiceiurile lumii bune, nici dragostea cu nebuniile ei, Angélique era foarte departe de a bănuî că măritișul poate să mai cuprindă și întîmplări diferite de acele ce i-au înstrăinat inima lui Granville, pe care nu îl crezu în stare de unele greșeli, adevărate crime pentru toate femeile. Atunci cînd contele nu-i mai ceru nimic, ea își închipui că liniștea aceea de care părea cuprins era în firea lucrurilor; apoi, fiindcă îi dăruise lui toată iubirea pe care era în stare s-o simtă inima ei pentru un bărbat și fiindcă presupunerile duhovnicului nă-

ruiau cu totul iluziile cu care se hrănise pînă în clipa aceea, ea luă apărarea soțului său, dar fără să poată nimici o bănuială strecurată cu atîta dibăcie în sufletul ei. Temerile acestea îi zdruncinară așa de rău mintea slabă, încît se îmbolnăvi și zăcu de îriguri. Acestea se întîmplau în vremea postului mare, în anul 1822 ; ea nu voi să înceteze de-a păzi cu strășnicie postul ; și ajunse cu încetul într-o stare de slăbiciune care îi puse în primejdie viața. Îngrijirile și bunăvoința magistratului sîmănau cu acelea pe care un nepot se silește să le dea unui unchi bătrîn. Deși contesa se lăsase de obiceiul ei de a-l cicăli și de a-l muștra și încerca să-și primească soțul cu vorbe blînde, acreala ei spășită ieșea la iveală și nimicea uneori cu un singur cuvînt opera unei săptămîni întregi.

Spre sfîrșitul lunii mai, caldele adieri ale primăverii și o hrană mai îmbelșugată decît cea de post au întremat-o puțin pe doamna de Granville. Într-o dimineață, la întoarcerea de la liturghie, se așeză pe o bancă de piatră, unde razele mîngioase ale soarelui îi aminteau de cele dintîi zile ale căsniciei ei ; își cuprinse într-o ochire viața întreagă, ca să vadă cum de greșise față de îndatoririle de mamă și soție. Atunci, se ivi abatele Fontanon, într-o tulburare de nedescris.

— Vi s-a întîmplat vreo nenorocire, părinte ? îl întrebă ea, cu grija unei fiice adevărate.

— Ah ! Aș vrea ca toate nenorocirile cu care te copleșește mîna Domnului să cadă asupra mea — spuse preotul normand — dar, stimată prietenă, sînt doar niște încercări, la care trebuie să știi să te supui.

— Ei ! Poate oare să mi se dea o pedeapsă și mai mare ca aceea cu care mă apasă pronia cerească, slujindu-se de soțul meu ca de o unealtă a mîniei sale ?

— Pregătește-te, copilul meu, la ceva și mai rău decît bănuiam altădată cu evlavioasele dumitale prietene.

— Atunci, trebuie să mulțumesc lui Dumnezeu că binevoiește să se slujească de dumneavoastră ca să-mi vestească vrerile sale, punînd astfel, ca totdeauna, comorile lui de bunătate alături de năpasta miniei

sale ; ca odinioară, cînd gonind-o pe Agar, îi descoperea un izvor în mijlocul deşertului.

— El a cîntărit ceea ce ai de îndurat, după puterea resemnării şi după greutatea păcatelor dumitale.

— Vorbiţi, sînt gata să ascult orice. La aceste cuvinte, contesa ridică ochii la cer şi adăugă : Vorbiţi, domnule Fontanon.

— De şapte ani, domnul Granville făptuieşte păcatul de adulter cu o ţiitoare, cu care are doi copii şi a risipit pentru această căsnicie nelegiuită mai mult de cinci sute de mii de franci, care se cuveneau familiei sale legitime.

— Ar trebui să văd cu ochii mei, zise contesa.

— Fereşte-te să faci una ca asta ! strigă preotul. Trebuie să ierţi, copila mea, şi să aştepţi, rugîndu-te ca Dumnezeu să-l lumineze pe soţul dumitale, afară dacă nu vrei să întrebuiţezi împotriva lui mijloacele pe care ţi le pun la îndemîină legile omenestii.

Lunga convorbire pe care o avu atunci abatele Fontanon cu penitenta sa aduse o schimbare grozavă în felul ei de a fi ; îl lăasă să plece şi se arătă cu o figură mai înviorată în faţa servitorilor, care s-au înspăimîntat de faptele ei de nebună ; porunci să se înhamă caii, poruncă pe care o da arareori, apoi se răzgîndi, îşi schimbă părerea de zece ori într-un ceas, dar, în cele din urmă, ca şi cum ar fi luat o hotărîre mare, plecă pe la orele trei, lăsînd întreaga casă uluită de o prefacere atît de neaşteptată.

— Domnul se întoarce la masă ? îl întrebaser pe fecior, cu care nu vorbea niciodată.

— Nu, doamnă.

— L-ai dus la Palatul de Justiţie astăzi dimineaţă ?

— Da, doamnă.

— Azi nu e luni ?

— Ba da, doamnă.

— Acum se duce şi luni la Palatul de Justiţie ?

— Dracu să te ia ! strigă feciorul cînd o văzu plecînd pe stăpînă-sa, care spusese vizitiului : strada Taitbout.

Domnişoara de Bellefeuille era în doliu şi plîngea. Roger, lîngă prietena sa, îi ţinea o mîină într-ale lui, în

tăcere; se uita când la micuțul Charles, care amuțise, neînțelegînd nimic din doliul și plînsul mamei sale, când la leagănul în care dormea Eugénie, când la chipul Carolinei, pe care întristarea se revărsa ca o ploaie căzînd printre raze vesele de soare.

— Ei da! îngerul meu — spuse Roger, după o lungă tăcere — asta e taina cea mare: sînt însurat. Dar nădăjduiesc, într-o zi, să alcătuim o singură familie. Din martie, soția mea e într-o stare desperată, nu-i doresc moartea, dar dacă Dumnezeu vrea s-o cheme la el, cred că o să fie mai fericită în rai, decît în mijlocul unei lumi, care n-o tulbură nici prin durerile, nici prin plăcerile ei.

— Cît o urăsc pe femeia asta! Cum de-a putut să te facă să suferi? Totuși, fericirea mea o datoresc acestei nenorociri.

Lacrimile i se opriră deodată.

— Caroline, să avem nădejde, spuse Roger sărutînd-o. Nu te înspăimînta de ce a spus preotul acela. Deși duhovnicul ăsta al soției mele este un om de temut prin trecerea pe care o are în congregație, dacă ar încerca să ne tulbure fericirea, aș ști să iau o hotărîre.

— Ce-ai face?

— Am pleca în Italia, aș fugi...

Un țipăt, care se auzi în salonul de alături, îl făcu pe contele de Granville să se cutremure și pe domnișoara de Bellefeuille să se înfioare. Se repeziră în salon și o găsiră pe contesă leșinată. Când își veni în fire, doamna de Granville oftă adînc, văzîndu-se între conte și rivala sa, pe care o împinse fără voie, cu o mișcare plină de dispreț. Domnișoara de Bellefeuille se ridică și vru să plece.

— Doamnă, ești în casa dumitale, rămîi, îi spuse Granville, apucînd-o de braț.

Magistratul își ridică soția, care părea că moare, o duse pînă la trăsura și se sui lîngă ea.

— Cine a putut oare să te facă să-mi dorești moartea și să fugi de mine? întrebă contesa cu glas stins, uitîndu-se la soțul ei, cu o durere amestecată cu mînie. Eram tînără; ți-am părut frumoasă, ce cusur îmi

găseai? Te-am înșelat oare, n-am fost o soție vrednică și cuminte? N-am păstrat în inimă decît numai chipul dumitale, alt glas n-au ascultat urechile mele. Care datorie nu mi-am împlinit-o? Ce nu ți-am dat?

— Fericirea, răspunse contele cu glas răspicat. Știi prea bine, doamnă, că sînt două feluri de a sluji pe Domnul. Unii creștini își închipuie că intrînd la anumite ore în biserică pentru a spune Tatăl Nostru, ascultînd regulat liturghia și ferindu-se de orice păcat, au să ajungă în cer. Aceștia, doamnă, se duc în iad, n-au iubit pe Dumnezeu pentru el însuși, nu l-au slăvit așa cum dorește el, nu i-au jertfit nimic. Deși par blajini, sînt aspri cu aproapele lor; văd doar porunca, litera scrisă și nu duhul. Iată cum te-ai purtat cu soțul dumitale pămîntesc. Ai jertfit fericirea mea mîntuirii dumitale; te găseam în rugăciune cînd veneam la dumneata cu inima plină de bucurie, plîngeai cînd ar fi trebuit să întîmpini munca mea cu voie bună, n-ai știut să mulțumești nici o cerință, atunci cînd era vorba de plăcerile mele.

— Și dacă plăcerile acestea nu erau legiuite, trebuia să-mi pierd sufletul ca să-ți fiu pe plac? exclamă cu înflăcărare contesa.

— Ar fi fost o jertfă pe care o alta mai iubitoare a avut curajul s-o facă, spuse cu răceală Granville.

— O! Doamne — zise ea plîngînd — auzi-l! Era vrednic de rugăciunile și de asprele încercări, care mi-au sleit puterile, numai ca să răscumpăr greșelile lui și ale mele? Ce folosește virtutea?

— Ca să cîștigi cerul, draga mea. Nu poți fi totodată soția unui bărbat și a lui Isus Cristos, asta s-ar chema bigamie; trebuie să știi să alegi între soț și mănăstire. Ți-ai prădat sufletul, în folosul viitorului, de toată dragostea, de tot devotamentul, pe care Dumnezeu îți porunca să mi le hărăzești mie și nu ai păstrat decît simțămintele de ură pentru lumea noastră...

— Oare nu te-am iubit? întrebă ea.

— Nu, doamnă.

— Atunci, ce e dragostea? întrebă fără voie contesa.

— Dragostea, scumpa mea — îi răspunse Granville

cu un fel de uimire batjocoritoare — nu ești în stare s-o înțelegi. Cerul rece al Normandiei nu poate fi acel al Spaniei. Desigur că deosebirea de climă e taina nefericirii noastre. Să te supui toanelor cuiva, să le ghicești, să afli o plăcere pînă și în suferință, să-i jertfești părerea lumii, amorul propriu, religia chiar, și să nu privești aceste ofrande decît ca niște boabe de tămîie arse la picioarelele idolului — iată ce e dragostea...

— Dragostea fetelor de la Operă ! rosti contesa cu scîrbă. O astfel de vîlvătaie nu poate să țină multă vreme și nu lasă în curînd decît scrum și tăciuni, păreri de rău sau deznădejde. O soție, domnule, cred că trebuie să-ți dăruiască o prietenie adevărată, o căldură uniformă.

— Vorbești de căldură, cum vorbesc negrii despre gheață, îi răspunse contele cu un zîmbet răutăcios. Gîndește-te că cea mai smerită părăluță e mai încîntătoare decît floarea de răsură strălucită, care ne atrage primăvara prin mireasma ei pătrunzătoare și culorile ei vii. De altfel — adăugă el — îți dau dreptate. Te-ai ținut atît de bine pe linia datoriei aparente, prescrisă de lege, încît, pentru a-ți arăta cu ce-ai greșit față de mine, ar trebui să intru în unele amănunte pe care demnitatea dumitale nu le-ar putea îndura și să te lămuresc asupra unor lucruri care ți-ar părea prăbușirea moralei.

— Indrăznești să-mi vorbești de morală, ieșind din casa unde ai risipit averea copiilor dumitale, din locul acela de desfîu, strigă contesa înfuriată de ceea ce lăsase să înțeleagă soțul ei.

— Aici, doamnă, te opresc, zise contele liniștit, întrerupîndu-și soția. Dacă domnișoara de Bellefeuille e bogată nu e nimeni păgubit. Unchiul meu era stăpîn pe averea sa, avea mai mulți moștenitori ; încă în viață fiind, și numai din prietenie pentru aceea pe care o privea ca pe o nepoată, i-a dăruit moșia sa de la Bellefeuille ; cît despre celelalte, le am tot din dărnicia sa.

— Asemenea purtare e vrednică de un jacobin, zise cuvioasa Angélique.

— Doamnă, uiți că tatăl dumitale a fost și el un jacobin, dintre aceia pe care dumneata ca femeie îi osîndești atît de nemilos, spuse cu asprime contele. Cetățeanul Bontems iscălea sentințe de moarte într-o vreme cînd unchiul meu aducea numai servicii Franței.

Doamna de Granville nu răspunse. Dar, după o clipă de tăcere, amintirea celor văzute, deșteptă în sufletul ei o gelozie, pe care nimic n-o poate stinge în inima unei femei și spuse în șoaptă, ca și cum ar fi vorbit numai pentru sine :

— Cum se poate să-ți pierzi sufletul tău și pe al altora, în felul ăsta !

— De, doamnă, rosti contele plictisit de această convorbire, poate că într-o zi dumneata ai să răspunzi de toate. Vorba asta o făcu pe contesă să se cutremure. Desigur că ai să afli iertare în ochii judecătorului plin de îngăduință care ne cîntărește greșelile — spuse el — pentru buna-credință cu care mi-ai pricinuit nenorocirea. Nu te urăsc, îi urăsc pe oamenii care ți-au strîmbat inima și cugetul. Te-ai rugat pentru mine, așa cum domnișoara de Bellefeuille mi-a dăruit inima și toată dragostea ei. Ar fi trebuit să fii pe rînd, cînd iubita mea, cînd sfînta care se roagă în altar. Recunoaște că nu sînt nici pornit pe rele, nici destrăbălat. Sînt curat la suflet ! Vai ! după șapte ani de suferință, năzuința spre fericire m-a făcut pe nesimțite să iubesc o altă femeie, să întemeiez o altă familie decît a mea. De altfel, să nu crezi că sînt singurul. În orașul acesta, sînt mii de bărbați, care duc, din felurite pricini, această viață dublă.

— Dumnezeu, ce grea îmi pare acum crucea pe care trebuie s-o port ! Dacă soțul, pe care mi l-ai hărăzit în mînia Ta, nu poate găsi fericirea aci pe pămînt decît prin moartea mea, cheamă-mă la sînul Tău !

— Dacă ai fi avut și altădată sentimente atît de înălțătoare și atîta putere de jertfă, am fi și acum fericii, spuse contele cu răceală.

— Ei bine — zise Angélique, vărsînd un șuvoi de lacrimi — iartă-mă dacă am făcut vreo greșeală !

Da, domnule, sînt gata să mă supun în totul, fiind încredințată că nu poți dori decît ce e drept și în firea lucrurilor. De acum înainte am să fiu așa cum vrei să fie o soție.

— Doamnă, dacă ai urmărit să mă faci să spun că nu te mai iubesc, o să am cumplita îndrăzneală de a te lămuri. Pot eu să poruncesc inimii mele? Pot eu să șterg într-o clipită amintirile a cincisprezece ani de suferințe? Nu te mai iubesc. Cuvintele acestea închid în ele o taină tot atît de nepătrunsă ca și aceea pe care o cuprinde cuvîntul „te iubesc”. Stima, considerația, atențiunile se cîștigă, pier, reînvie; dar dragostea, chiar de mi-aș ține predici o mie de ani și tot n-aș putea-o face să renască, mai cu seamă pentru o biată femeie căreia i-a făcut plăcere să îmbătrînească.

— Ah, domnule conte, îți doresc din inimă, ca aceste cuvinte să nu fie rostite într-o zi de aceea pe care o iubești, cu înțonația și accentul cu care mi le-ai spus!

— Vrei să-ți pui astă-seară o rochie de modă greacă și să mergi la operă?

Fiorul pe care această întrebare i-l pricinui conțesei, a fost un răspuns mut.

În primele zile ale lunii decembrie 1829, un bărbat, care, judecînd după părul lui cu totul alb și după înfățișare, părea mai degrabă îmbătrînit de supărări decît de vîrstă, ca și cum ar fi avut aproape șaiszeci de ani, trecea pe la miezul nopții pe strada Gaillon. Cînd ajunsese în fața unei case destul de modeste cu două caturi, se opri ca să privească la una din ferestrele ridicate în chip de mansardă, la distanțe egale, în mijlocul acoperișului. O lumină slabă se zărea la fereastra aceea la care cîteva pătrățele de geam fuseseră înlocuite cu hîrtie. Trecătorul se uită la lîcărirea aceea tremurătoare, cu curiozitatea de neînțeles a parizienilor hoinari, cînd deodată, din casă ieși un tînăr. Razele gălbui ale felinarului căzînd pe chipul trecătorului, nu e de mirare că, în ciuda nopții, tînărul se apropie de el cu fereală, așa cum se întîmplă

la Paris cînd înteîneşti o persoană cunoscută şi totuşi ți-e teamă că ți se înşeli.

— Ce fel! Dumneavoastră sînteți, domnule preşedinte, singur pe jos, la ora asta şi așa de departe de strada Saint-Lazare. Faceți-mi cinstea să mă luați de braț. Pavajul e așa de lunecos în dimineața asta, încît dacă nu ne-am rezema unul de altul, cu greu am putea scăpa fără să cădem, spuse el, pentru a cruța amorul-propriu al bătrînului.

— Dar, dragă domnule, nu am decît cincizeci de ani, din nefericire pentru mine, răspunse contele de Granville. Un doctor ca dumneata, care va ajunge vestit, trebuie să ştie că la vîrsta asta un om e în deplinătatea puterilor lui.

— Atunci sînteți pornit după vreo aventură, rosti Horace Bianchon. Nu cred că aveți obiceiul să mergeți pe jos în Paris. Cînd are cineva cai așa de frumoși ca ai dumneavoastră...

— Dar mai totdeauna — răspunse preşedintele Granville — cînd nu sînt poftit undeva, mă întorc de la Palais-Royal sau de la domnul de Livry pe jos.

— Şi purtînd fără îndoială la dumneavoastră sume mari de bani. Asta vrea să zică să chemi pumnalul ucigaşilor.

— Nu mi-e frică de ei, rosti contele de Granville, cu un aer nepăsător şi trist.

— Cel puţin să nu stăm pe loc, spuse medicul trăgîndu-l pe magistrat spre bulevard. Încă puţin şi am să cred că vrei să-mi furi ultima dumitale boală şi să mori de altă mîină decît de a mea.

— Ah! M-ai prins stînd la pîndă, răspunse contele. Fie că trec pe jos sau în trăsură, şi la orice oră din noapte, zăresc de cităva vreme la o fereastră de la catul al treilea al casei din care am ieşit, umbra unei ființe care pare să lucreze cu o stăruință eroică. La aceste vorbe, contele se opri, ca şi cum ar fi simțit o durere neaşteptată. Mansarda asta mă interesează tot atît cîte poate să-l intereseze pe orice parizian terminarea lucrărilor de la Palais-Royal³⁰.

— Ei bine — rosti cu vioiciune Horace intrerupîndu-l pe conte — pot să vă...

— Nu-mi spune nimic, zise Granville, tăindu-i vorba doctorului său. N-aş da nici o lescaie ca să aflu dacă umbra care se mişcă pe perdeaua asta găurită e a unui bărbat sau a unei femei şi dacă locuitorul acestei mansarde e fericit sau nefericit. Dacă am fost mirat că nu lucrează nimeni astă-seară, dacă m-am oprit, e numai pentru plăcerea de a născoci întâmplări tot atât de numeroase şi de neroade ca acelea pe care le închipuie cei ce hoinăresc, atunci când văd o clădire părăsită pe neaşteptate. De doi ani încoace, tânărul meu...

Contele păru că şovăie să folosească un cuvânt; făcu însă un gest şi zise:

— Nu, n-am să-ţi spun prieten, urăsc tot ceea ce ar putea să se asemene cu un sentiment. Astfel că, de doi ani încoace nu mă miră că bătrînilor le place atât de mult să îngrijească florile şi să sădească arbori; ~~întîmplările~~ ~~vieţii~~ i-au învăţat să nu mai creadă în iubirea oamenilor şi, în scurt timp, am ajuns şi eu un moşneag. Nu vreau să mă apropiu decît de animale care nu cugetă, de plante, de ceea ce e în afară. Pun mai mare preţ pe mişcările Taglionei³¹ decît pe toate simţămintele omeneşti. Urăsc viaţa şi o lume în care sînt singur. Nimic, nimic — adăugă contele cu o expresie care-l făcu pe tânăr să tresară — nu, nimic nu mă mişcă şi nimic nu mă interesează.

— Aveţi copii?

— Copiii mei, spuse el cu o amărăciune neobişnuită în glas. Ei da, fiica mea cea mai mare nu e contesă de Vandenesse? Cît despre cealaltă, căsnicia surorii sale în vîrstă îi pregăteşte şi ei o căsătorie strălucită. Cît priveşte pe cei doi fii ai mei, n-au izbutit în viaţă! Vicontele este procuror general la Limoges şi cel mic e substitut la Versailles. Copiii mei au grijile lor, necazurile şi treburile lor. Dacă mi s-ar fi dăruit mie pe de-a-ntregul măcar una dintre inimile astea, dacă ar fi încercat prin dragoste să umple golul pe care-l simt aci — spuse el, lovindu-se în piept — atunci fireşte, nu şi-ar mai fi făcut un rost în viaţă, mi-ar fi jertfit-o mie. Şi, la urma urmei de ce? Ca să înfrumuseţeze cei cîţiva ani care-mi mai rămîn; şi chiar de-ar fi izbutit,

nu aş fi privit oare grija asta mărinimoasă ca pe o datorie? Dar... — aci bătrînul zîmbi cu o adîncă ironie — dar doctore, nu degeaba învaţă ei aritmetica, ştiu să socotească. În clipa asta, poate că aşteaptă moştenirea mea.

— Ah! Domnule conte, cum de vă poate trece prin minte un astfel de gînd, dumneavoastră care sînteţi aşa de bun, de îndatoritor, de inimos? În adevăr, de n-aş fi eu însumi o dovadă vie a binefacerilor pe care înţelegeţi să le faceţi din plin şi minunate.

— Fiindcă îmi face plăcere, răspunse contele repede. Plătesc o senzaţie cum aş plăti mîine cu un morman de aur iluzia cea mai copilăroasă care mi-a mişcat odinioară inima. Îmi ajut semenii pentru mine însumi, din aceeaşi pricină pentru care mă duc la jocurile de noroc, aşa că nu aştept recunoştinţa nimănui. Chiar şi pe dumneata aş putea să te văd murind fără să încrunt din sprîncene, şi-ţi cer să încerci acelaşi sentiment pentru mine. Ah! tinere, întîmplările vieţii au trecut peste inima mea ca lava Vezuviului peste Herculănum: oraşul există, dar e mort.

— Acei ce au adus în starea asta de nepăsare un suflet atît de cald şi de viu, cum era al dumneavoastră, sînt foarte vinovaţi.

— Nici o vorbă mai mult! rosti contele cu un fel de groază.

— Eşti bolnav şi ar trebui să-mi dai voie să te vindec, spuse Bianchon cu un glas adînc mişcat.

— Ştii oare vreun leac împotriva morţii? exclamă contele cu nerăbdare.

— Ei bine, domnule conte, pun rămaşag că o să dau viaţă acestei inimi pe care o credeţi atît de rece.

— Eşti deopotrivă cu Talma? întrebă ironic preşedintele.

— Nu, domnule conte. Dar natura e superioară lui Talma, aşa după cum Talma mi-e superior mie. Ascultaţi-mă: mansarda care vă interesează e locuită de o femeie de vreo treizeci de ani şi la ea dragostea merge pînă la fanatism; icoana la care se închină este un tînăr frumos la chip, dar pe care ursitoarea rea l-a înzestrat cu toate viciile cu putinţă. Băiatul ăsta e car-

tofor și nu știu, zău, ce-i place mai mult, vinul sau femeile ; după cîte am aflat, a săvîrșit fapte josnice, vrednice de tribunalul corecțional. Ei bine, nenorocita asta și-a jertfit pentru el o viață frumoasă, un om care o iubea la nebunie și cu care avea copii. Dar ce-aveți, domnule conte ?

— Nimic, spune mai departe.

— L-a lăsat să-i mănînce toată averea ; i-ar da, cred, luna și pămîntul dacă ar fi ale ei ; lucrează zi și noapte și de multe ori l-a văzut fără să zică un cuvînt, pe monstrul ăsta pe care-l adoră, luîndu-l pînă și banii pentru hainele de care copiii au atîta nevoie, sau pentru hrana cea de a doua zi. Acum trei zile, și-a vîndut părul ; cel mai frumos păr pe care l-am văzut vreodată. A venit el. Și ea n-a putut să ascundă destul de repede moneda de aur ; el i-a cerut-o ; pentru un zîmbet, pentru o dezmierdare, i-a dăruit prețul a cincisprezece zile de viață și de liniște. Nu e oare groaznic și înălțător totodată ? Dar de atîta muncă obrajii i se scofilcesc. Țipetele copiilor i-au sfîșiat inima, s-a îmbolnăvit, acum geme pe un culcuș de paie. Astă-seară, n-avea nimic de mîncare și copiii mici nu mai aveau putere să țipe, tăceau cînd am venit eu.

Horace Bianchon se opri. În clipa aceea contele de Granville, fără voia lui, își băgase mîna în buzunarul jiletcii.

— Îmi închipui, tinere, că ar putea să mai trăiască dacă o îngrijești dumneata.

— Ah, biata femeie, exclamă medicul. Cum să n-o ajut ? Aș vrea să fiu mai bogat decît sînt, nădăjduiesc s-o vindec de dragostea ei.

— Dar cum vrei să-mi fie milă de o nenorocire ale cărei plăceri nu mi s-ar părea că le plătesc prea scump cu averea mea toată, zise contele, scoțîndu-și mîna din buzunar, fără ca doctorul să o fi văzut plină de bancnotele pe care protectorul său păruse că le caută. Femeia asta simte, trăiește. Nu și-ar fi dat oare Ludovic al XV-lea pînă și regatul său ca să se poată scula din sicriu, să mai trăiască trei zile de viață și de tinerețe ? Nu-i oare asta povestea unui miliard de morți, unui miliard de bolnavi, unui miliard de bătrîni ?

— Biata Caroline ! exclamă medicul.

La auzul acestui nume, contele de Granville tresări și apucă brațul medicului, care se crezu strîns într-o menghine de fier.

— O cheamă Caroline Crochard ? întrebă președintele, cu glas vădit schimbat.

— Așadar, o cunoașteți ? îi răspunse doctorul cu uimire.

— Și ticălosul se numește Solvet ?... Ah ! te-ai ținut de cuvînt. Mi-ai zguduit inima cu cea mai cumplită emoție pe care o s-o încerce vreodată, pînă se va preface în țărînă. Tulburarea asta e încă un dar al iadului și știu întotdeauna să-i plătesc ce-i dătoresc.

În clipa aceasta, contele și doctorul ajunseră la colțul străzii Chaussée d'Antin. Un copil al nopții, dintre acei care, purtînd în spate un coș de răchită și mergînd cu un cîrlig în mînă, au fost numiți în deridere, pe vremea revoluției, membri ai comitetului de cercetări, se afla lîngă piatra de hotar a străzii, în fața căreia se oprise președintele. Peticarul ăsta avea un chip de bătrîn vrednic de acelea pe care Charlet le-a trecut la nemurire, în caricaturile sale cu școala măturătorilor de stradă.

— Ți se-ntîmplă să găsești adesea cîte o hîrtie de o mie de franci ? îl întrebă contele.

— Cîteodată da, conașule.

— Și le mai dai înapoi ?

— După cum e și răsplata făgăduită.

— Uite, omule ! exclamă contele, întinzîndu-i peticarului o hîrtie de o mie de franci. Ia asta, dar să știi că ți-o dau cu condiția s-o cheltuiești la cîrciumă, să te îmbeți, să te cerți, să-ți bați nevasta, să scoți ochii prietenilor ca să dai de lucru gardienilor, felcerilor, farmaciștilor, poate și jandarmilor, procurorilor statului, judecătorilor, temnicerilor. Să nu schimbi nimic din programul ăsta, căci altfel, dracul se va răzbuna pe tine cît de curînd.

Ar fi trebuit ca cineva să aibă totdeodată condeiul lui Charlet și a lui Callot, penelul lui Téniers și al lui Rembrandt³³ ca să dea o imagine adevărată despre această scenă nocturnă.

— Iată că mi-am încheiat socotelile cu iadul și mi-am procurat și o plăcere pe banii mei, zise contele cu glas adânc, arătînd medicului înmărmurit chipul ce nu se poate descrie al peticarului rămas cu gura căscată. Cît despre Caroline Crochard — spuse el — poate să moară în chinuri, de foame și de sete, auzind țipetele sfîșietoare ale copiilor săi pe moarte, recunoscînd mîrșăvia celui pe care-l iubește; n-am să dau nici o lescaie ca să-i cruț suferința și nici nu vreau să te mai văd, numai pentru că ai ajutat-o...

Contele îl lăsă pe Bianchon mai nemișcat decît o statuie și dispăru cu o grabă tinerească spre strada Saint-Lazare, unde ajunse în curînd la casa pe care o locuia și la ușa căreia văzu cu uimire o trăsură care aștepta.

— Domnul baron — spuse feciorul în casă către stăpinul său — a sosit de o oră, ca să vorbească cu domnul, și-l așteaptă pe domnul în camera de culcare.

Granville îi făcu semn feciorului să plece.

— Ce pricină așa de însemnată te-a obligat să înfrîngi porunca pe care am dat-o copiilor mei să nu vină la mine, fără să fie chemați? spuse bătrînul către fiul său, cînd intra.

— Tată — răspunse fiul, cu un tremur în glas și cu o înfățișare smerită — nădăjduiesc că după ce-ai să mă ascuți, ai să mă ierți.

— Răspunsul dumitale este vrednic de un magistrat, spuse contele. Șezi, te rog. Îi arată un scaun. Eu am să mă plimb sau am să stau jos, nu te uita la mine.

— Tată, spuse baronul, astă-seară la ora patru, un băiat foarte tînăr, care a fost prins la unul din prietenii mei, unde săvîrșise un furt destul de însemnat, a vorbit de dumneata; se lăuda că e fiul dumitale.

— Cum îl cheamă? întrebă contele tremurînd.

— Charles Crochard.

— Destul! zise tatăl cu un gest poruncitor. Granville se plimbă prin odaie, într-o tăcere adîncă, pe care fiul lui se feri să o întrerupă.

— Fiul meu! Cuvintele acestea au fost spuse cu un glas atît de duios, de părintesc, încît tînărul magistrat tresări. Charles Crochard îi-a spus adevărul.

Îmi pare bine că ai venit astă-seară, scumpul meu Eugène, adăugă bătrînul. Iată, ai aci o sumă de bani destul de însemnată — zise el, arătîndu-i un teanc de bancnote — ai s-o întrebuițezi cum crezi tu mai bine în afacerea asta. Mă încred în tine și dau de mai înainte încuviințare la toate cele ce vei hotărî, fie pentru trecut, fie pentru viitor. Eugène, scumpul meu copil, vino să mă săruți, poate că ne vedem pentru cea din urmă oară. Mîine îmi cer un concediu, am să plec în Italia. Dar un tată nu trebuie să dea socoteală copiilor săi de viața sa, trebuie să le lase lor experiența pe care i-a vindut-o soarta ; nu face oare parte din moștenirea lor ? Cînd ai să te însori — spuse contele, înfiorîndu-se fără voie — nu săvîrși prea ușor această faptă, cea mai însemnată dintre toate cele pe care ni le impune societatea. Ține minte că trebuie să cercetezi multă vreme firea femeii cu care vrei să te însoțești ; dar întreabă-mă și pe mine, vreau să-mi dau și eu părerea. Lipsa de unire dintre soți, din orice pricină ar veni, aduce nenorociri cumplite. Mai curînd sau mai tîrziu, sîntem pedepsiți de a nu ne fi supus legilor sociale. Am să-ți scriu de la Florența în privința aceasta : un părinte, mai ales cînd e magistrat, nu trebuie să roșească în fața fiului său. Adio.

Paris, februarie-martie 1830

COLONELUL CHABERT

— Haida, iarăși gioarsa aia bătrină.

Această exclamație o scosese un secretar de soiul celor ce se numesc prin birourile de notariat *trepăduși* și care în clipa asta mușca cu mare poftă dintr-o bucată de pîine ; scoase din ea nițeluș miez, făcu un cocoloș și îl azvîrli prin vasistasul unei ferestre pe care se sprijinea. Bine țintit, cocoloșul sări îndărăt pînă aproape de înălțimea geamului, după ce a lovit pălăria unui necunoscut care tocmai străbătea curtea unei case așezate pe strada Vivienne, unde locuia domnul Derville, avocat.

— Isprăvește o dată, Simonin, nu mai face șotii oamenilor, că te dau afară. Clientul, oricît ar fi el de sărac, e tot om, ce naiba, spuse primul-secretar, întărîpîndu-se din verificarea unei socoteli.

Indeobște, *trepădușul* este, cum era și Simonin, un băiat de treisprezece-patrusprezece ani, care în toate birourile de notariat se află sub ocîrmuirea specială a primului-secretar, de ale cărui comisioane și bilețele de dragoste are grijă, tot ducîndu-se cu ordine de urmărire pe la portărei și cu jalbe la tribunal. Prin apucăturile sale aduce cu ștregarul Parisului și meseria

li împune să umble cu chichite și cîrcote. Copilul acesta e aproape întotdeauna nemilos, neînfrînat, nesupus, face cuplete, e mucalit, lacom și trîndav. Totuși, aproape toți secretarii aceștia au cîte o mamă bătrînă, locuind la al cincilea, și cu care-și împart cei treizeci-patruzeci de franci, leafa lor pe o lună.

— Dacă și el e om, de ce îi zici *gioarsă bătrînă*? zise Simonin, cu o mutră de școlar care și-a prins profesorul cu o greșeală.

Și începu iarăși să-și mănînce piinea și brînză, prop-tindu-și umărul în pervazul ferestrei, căci se odihnea în picioare ca și caii de birjă, cu un picior ridicat și sprijinit pe celălalt, pe vîrfurile pantofului.

— Ce festă i-am mai putea juca chinezului ăstuia? întrebă pe șoptite cel de-al treilea secretar, pe nume Godeschal, oprindu-se în mijlocul unei argumentări pe care o redacta într-o petiție transcrisă de către al patrulea secretar și ale cărei copii erau făcute de doi învățăcei veniți din provincie. Apoi continuă să improvizeze... *Dar în binevoitoarea și înalta sa înțelepciune, Maiestatea Sa Ludovic al 18-lea* (în litere, hei, Desroches, cel plin de știință, tu care faci transcrierea!) *în clipa în care a luat din nou în mînă frînele regatului său; a înțeles...* (ce-o fi înțeles, șmecherul ăsta bătrîn?) *înalta misiune la care o chema divina Providență...* (semn de mirare și șase puncte: cei de la tribunal sînt destul de evlavioși ca să ne treacă asta cu vederea) *și cel dintîi gînd al său a fost, după cum o dovedește data decretului mai sus-arătat, de a înlătura nenorocirile pricinuite de către groaznicele și jalnicele dezastre ale vremurilor noastre revoluționare, restituind credincioșilor și numeroșilor săi servitori (numeroșilor, e o măgulire care va plăcea tribunalului) toate bunurile lor nevîndute, fie că ele se găsesc în domeniul public, fie că se găsesc în domeniul ordinar sau extraordinar al Coroanei, fie, în sfîrșit, că se găsesc în daniile către așezămintele publice, căci sîntem și ne socotim în stare de a susține că acesta e spiritul și înțelesul faimosului și atît de loialului decret dat în ziua de... luați seama, — zise Godeschal celor trei secretari — păcătoasa asta de frază mi-a umplut tot restul*

paginii. Ei bine — reluă el, muind cu limba marginea caietului ca să poată întoarce fila groasă a coalei timbrate — ei bine dacă vreți să-i jucați o festă, spuneți-i că patronul nu poate vorbi cu clienții decît între orele două și trei dimineața : să vedem dacă o să mai vină hoțomanul ăla bătrîn ! Și Godeschal reluă fraza începută : *dat în ziua de...* ați soris ? întrebă el.

— Da, strigară tustrei copiștii.

Toate mergeau în același timp, petiția, statul de vorbă și uneltirea.

— *dată în ziua de...* hei, moș Boucard, ce dată avea decretul ? trebuia să punem punctul pe i, carnacsi ! asta lungește cererea.

— Carnacsi, repetă unul din copiști, înainte ca Boucard, primul-secretar, să fi putut răspunde.

— Cum asta ? Ai soris carnaxi ? strigă Godeschal, uitîndu-se la noii veniți cu un aer aspru și mucalit totodată.

— Păi da — zise Desroches, cel de-al patrulea secretar, aplecîndu-se peste copia vecinului său — a scris : *trebuie să punem punctele pe i și carnacsi* cu x.

Toți secretarii izbucniră într-un hohot de rîs.

— Cum asta, domnule Huret, dumneata iei *carnacsi* drept un termen juridic, și mai spui că ești din Montagne ! exclamă Simonin.

— Șterge bine de tot, zise primul-secretar. Dacă judecătorul însărcinat cu dosarul vede una ca asta, o să spună că ne batem joc de mîzgăleală. O să se supere patronul. Haide ! nu mai face prostii de astea, domnule Huret. Un normand nu are voie să dea rasol cînd scrie o cerere. Asta e „prezențați arm” al breslei notarilor.

— *Dat în ziua... dat în ziua...* întrebă Godeschal. Spune-mi o dată Boucard, cînd a fost dată ?

— Iunie 1814, răspunse primul-secretar, fără să-și lase lucrul. O bătaie în ușă întrerupse fraza acestei petiții, îmbîcsite de amănunte de prisos. Cinci secretari rînjiți pînă la urechi, cu ochii vioi și ironici, cu părul creț, se întoarseră cu nasul spre ușă, după ce strigară cu toții, cu glasul unui cîntăreț de strănă : *intră*. Boucard rămase cu fața îngropată într-un mal-

dăr de acte, numite, în stil de grefă, *vreascuri*, și continuă să-și întocmească darea de seamă a cheltuielilor, la care tocmai lucra.

Biroul de notariat era o încăpere mare, împodobită cu soba clasică ce se găsește în toate vizuinile siciliilor. Burlanele străbăteau odaia în diagonală și ajungeau la un cămin nefolosit pe a cărui tăblie de marmură se vedeau felurite bucăți de pâine, triunghiuri de brânză de Brie, costițe de porc proaspete, pahare, sticle și ceașca de ciocolată a primului-secretar. Aroma acestor bunătați se amesteca atât de bine cu mirosul sobei incinse peste măsură, cu izul anumit al birourilor și al hîrtoagelor, încît nici duhoarea unei vulpi n-ar fi putut fi simțită. Podeaua era de mult acoperită de noroiul și de zăpada adusă de secretari. Lîngă fereastră se afla masa de scris cu oblon a primului-secretar și de care se sprijinea măsuta celui de-al doilea. În clipa aceasta, al doilea secretar *facea tribunalul*. Era cam între opt și nouă dimineața. Drept orice podoabă, secretariatul nu avea decît acele afișe mari, care anunță sechestre imobiliare, vânzări, licitații între majori și minori, adjudecări definitive sau în pregătire, mîndria birourilor de notariat. În spatele primului-secretar se afla un dulap uriaș cu rafturi, care acoperea tot peretele și în care fiecă despărțitură era îndesată cu teancuri de hîrtie de unde atîrna un număr nesfîrșit de etichete și capete de sfoară roșie ce dădeau o înfățișare cu totul deosebită dosarelor de procedură. Rafturile de jos ale dulapului erau pline de cartoane îngălbenite de atîta întrebuințare, mărginite cu hîrtii albastre și pe care se puteau citi numele clienților de seamă ale căror afaceri mănoase erau în lucru în acel moment. Lumina zilei pătrundea anevoie prin geamurile murdare. La Paris, de altminteri, sînt prea puține birouri de notariat în care se poate lucra fără lampă, în luna februarie înainte de ora zece, căci toate sînt într-o stare de neîngrijire care se poate lesne înțelege. Toată lumea trece pe acolo, nimeni nu rămîne, nici nu arată vreun interes față de ceea ce este atât de banal, nici avocatul, nici impricinații, nici secretarii nu țin la eleganța unui loc care pentru unii

e o școală, pentru alții un loc de trecere, iar pentru maestru un laborator. Plin de jeg, mobilierul trece din mină în mână, de la avocat la avocat, cu o evlavie atît de mare, încît unele secretariate mai păstrează încă cutii de rămășițe, ghemuri de șnururi de hirtie, formulare de la procurorii de la *Chlet*, prescurtare de la *Châtelet*¹, jurisdicție care în vechea orînduială însemna ceea ce numim astăzi un tribunal de primă instanță. Secretariatul acesta întunecos, năclăit de praf, avea deci la fel ca toate celelalte, ceva pe care împricinații îl găseau respingător și care din această pricină era unul din cele mai hîde și mai monstruoase lucruri din Paris. Deșigur, dacă paraclisele umede în care rugăciunile sînt cîntărite și plătite ca mirodeniile, dacă prăvăliile telalilor în care se răsfăță zdrențele ce-ți spulberă toate iluziile vieții, arătîndu-ți cum sfîrșesc toate gloriile noastre; dacă aceste două haznale ale poeziei n-ar fi existat, secretariatul unui avocat ar fi fost, dintre toate dughelele lumii noastre, cea mai îngrozitoare. Dar tot așa stau lucrurile cu tribunalul, cu tripourile, cu colecturile și cu localurile deocheate. De ce? Poate că în aceste locuri drama, desfășurîndu-se în sufletul omului, face ca accesoriile să-i fie indiferente; ceea ce ar explica simplitatea marilor cugetători și a marilor ambițioși.

— Unde mi-e briceagul?

— Îmi iau dejunul.

— Hai te cară, am făcut o pată pe petiție.

— Ssst! domnilor!

Aceste felurite exclamații se auziră toate deodată în clipa în care bătrînul pricinaș închise ușa, cu acel soi de umilință ce schimonosește toate mișcările unui om nenorocit. Necunoscutul încercă să zîmbească, dar mușchii obrazului i se destinseră, după ce căutase în zadar un semn de bunăvoință pe chipurile neînduplecat de nepăsătoare ale celor șase secretari. Obișnuit, fără îndoială, să judece oamenii, el se adresa cu multă cuviință trepădușului, nădăjduind că acest topor de oase o să-i răspundă cu blindețe.

— Domnule, patronul dumitale e dispus să mă primească ?

Mucalitul trepăduș nu-i răspunse bietului om decît dîndu-și binișor, de cîteva ori la rînd, cu mîna stîngă peste ureche, de parcă ar fi spus : „Sînt surd“.

— Ce dorești, domnule ? întrebă Godeschal care, pe cînd punea această întrebare, înfuleca o bucată de pîine cu care s-ar fi putut încărcă o țeavă de tun. Își ridică în aer cuțitul și se așeză picior peste picior, ridicîndu-l pe cel de deasupra la înălțimea ochilor.

— Domnule, vin aici a cincea oară. Aș dori să vorbesc cu domnul Derville.

— Aveți treabă cu dînsul ?

— Da, dar nu pot vorbi decît cu dînsul...

— Patronul doarme ; dacă doriți să-l consultați asupra unor lucruri grave, dînsul nu lucrează serios decît la miezul nopții. Dar dacă vreți să ne spuneți nouă despre ce e vorba, am putea tot ca și dînsul să vă...

Necunoscutul nici nu clipi. Se uită cu sfială în jurul lui, ca un cîine care, strecurîndu-se într-o bucătărie străină, se teme să nu fie bătut. Datorită stărilor, secretarii de avocat nu se tem niciodată de hoți ; ei nu aruncară deci nici o bănuială asupra omului cu manta cu mai multe gulere și-l lăsară să cerceteze încăperea în care zadarnic se uita după un scaun pe care să-și odihnească trupul, căci se vedea bine că era obosit. Avocații lasă într-adins foarte puține scaune în birourile lor. Clientul de rînd, plictisit să tot aștepte în picioare, pleacă bombănind, dar nu răpește un timp care după vorba unui vechi procuror nu e socotit în onorar.

— Domnule — răspunse el — am avut cîntea să vă înștiințez că nu pot să expun chestiunea care mă aduce decît domnului Derville ; am să aștept pînă se trezește.

Boucard își sfîrșise adunarea. Simți aroma ciocolatei lui, se ridică din jilțul său de paie, veni lîngă cămin, îl măsură pe bătrîn cu privirea, se uită la manta sa cu trei gulere și făcu o schimă ce nu se poate descrie. Se gîndi pesemne, că oricît l-ar stoarce

cineva pe acest client, i-ar fi fost cu neputință să scoată de la el un ban; se amestecă atunci în vorbă răspicat și scurt, în dorința de a se dezbăra de un client păgubos.

— V-au spus adevărul, domnule. Patronul nu lucrează decît noaptea. Dacă pricina dumneavoastră e gravă, vă sfătuiesc să veniți la unu noaptea.

Impricinatul se uită la primul-secretar cu un aer năuc și rămase o clipă nemișcat. Obişnuți cu toate schimbările de fizionomie și cu toanele ciudate care fac pe oamenii ce se țin de procese să pară cînd nehotărîți, cînd îngîndurați, secretarii își văzură de prînzul lor, făcînd tot atîta zgomot cu fălcile cît ar face niște cai la ieslele lor, fără a se mai sinchisi de bătrîn.

— Domnule, am să vin deseară — zise în cele din urmă bătrînul care, cu o îndîrjire proprie oamenilor nenorociți, căuta să prindă în greșeală pe toată lumea. Singura epigramă îngăduită mizeriei este de a sili justiția și milostenia la denegări nedrepte. După ce nenorociții au dat societatea de minciună, se aruncă și mai cu ardoare la sînul lui Dumnezeu.

— Ia uite, ce îndrăzneț fără pereche, zise Simo-nin, cît încă bătrînul n-apucase să închidă ușa.

— Parcă a ieșit din mormint, răspunse secretarul.

— O fi vreun colonel care-și cere vreo restanță, spuse primul-secretar.

— Nu, e un fost portar, zise Godeschal.

— Pun rămășag că e nobil, strigă Boucard.

— Mă prind că a fost portar, răspunse Godeschal. Numai portarii sînt înzestrați din fire cu mantale cu mai multe gulere, soioase și rupte ferfeniță la poale, ca a acestui unchiaș. Nu i-ați văzut cizmele scîlciate în care intră apa, și cravata care îi ține loc de că-mașă? A dormit pe sub poduri.

— Ar putea să fie nobil și să fi tras cordonul², strigă Desroches. Asta s-a mai văzut.

— Nu — reluă Boucard printre hohote de rîs — eu susțin că a fost berar în 1789 și colonel pe vremea republicii.

— Pun rămășag cu fiecare din voi, pe cite un bilet de teatru, că a fost soldat, zise Godeschal.

— S-a făcut ! răspunse Boucard.

— Domnule, domnule ! strigă micul secretar, deschizînd fereastra.

— Ce faci, Simonin, ce faci ? întrebă Boucard.

— Il chem ca să-l întreb dacă e colonel sau portar ; el trebuie să știe.

Toți secretarii izbucniră în rîs. Cit despre bătrîn el și urca scările.

— Ce-o să-i spunem ? strigă Godeschal.

— Las' pe mine ! răspunse Boucard.

Bietul om intră cu teamă, plecînd ochii în jos, poate ca să nu-și trădeze foamea uitîndu-se cu prea mare lăcomie la mîncăruri.

— Domnule — îi zise Boucard — vreți să fiți așa de bun și să ne spuneți cum vă numiți, pentru ca patronul să știe dacă...

— Chabert.

— O fi colonelul mort la Eylau ?³ întrebă Huret care, pentru că nu spusese nici un cuvînt pînă atunci, era dornic să adauge și el o batjocură pe lîngă toate celelalte.

— El însuși, domnule, răspunse bietul om cu o antică simplitate. Și se retrase.

— Tiii !

— Ramolit !

— Pfiiu !

— Of !

— Ah !

— Bum !

— Ah, caraghios bătrîn !

— Tralala, lala !

— Dus pe copcă !

— Domnule Desroches, te duci la teatru fără să plătești, zise Huret celui de al patrulea secretar, dîndu-i o asemenea palmă peste umăr că ar fi putut ucide un rinocer.

Se porni un puhoi de strigăte, de rîsete și de exclamații, pe care, ca să-l poți descrie, ar trebui să folosești toate onomatopeele graiului.

— La care teatru mergem ?
— La Operă, strigă primul-secretar.
— Mai întâi — strigă Godeschal — nu s-a fixat un anume teatru. Dacă vreau, pot să vă duc la madame Saqui⁴.

— La madame Saqui nu e un spectacol, spuse Desroches.

— Dar ce e un spectacol ? reluă Godeschal. Să stabilim mai întâi faptele. Pe ce am pus rămăşag, domnilor ?

— Pe un spectacol. Ce e un spectacol ? Un lucru pe care îl vezi...

— Dar în felul acesta o să scapi ducându-ne să vedem cum curge apa pe sub Pont-Neuf, strigă Simonin, întrerupându-l.

— Pe care-l vezi pe bani, zise Godeschal în continuare.

— Apăi pe bani vezi o mulţime de lucruri care nu sînt un spectacol. Definiţia nu e exactă, vorbi Desroches.

— Ci ascultaţi-mă o dată !

— Baţi cîmpii, dragule, zise Boucard.

— La Curtius e oare un spectacol ? zise Godeschal.

— Nu — răspunse primul-secretar — e o sală în care sînt expuse chipuri de oameni, de animale.

— Mă prind pe o sută de franci contra unui gologan — reluă Godeschal — că şi sala lui Curtius alcătuieşte un ansamblu de lucrări căruia îl poate fi atribuit numele de spectacol. El presupune un lucru care poate fi văzut la diferite preţuri, după locul pe care vrei să-l ocupi...

— Hodoronc-tronc, zise Simonin.

— Ia vezi să nu te pocnesc ! spuse Godeschal.

Secretarii ridicară din umeri.

— De altfel, nu e de loc sigur că maimuţoiul ăsta bătrîn nu şi-a bătut joc de noi, zise el, punînd capăt argumentării sale, înăbuşită de rîsul celorlalţi secretari. Într-adevăr, colonelul Chabert e mort de-a binelea, soţia lui s-a recăsătorit cu contele Ferraud, consilier de stat. Doamna Ferraud este una din clientele biroului.

— Procesul se amână pe mâine, spuse Boucard. La lucru domnilor !

— Dați-o naibii ! nu ne ținem de treabă. Isprăviți cu cererea ceea, trebuie să fie înregistrată înainte de ședința secției a patra. Procesul se judecă astăzi. Hai-deți, în galop.

— Dacă ar fi fost colonelul Chabert, nu i-ar fi tras un picior undeva, șolțicului ăștia de Simonin care făcea pe surdul ? zise Huret, socotind că observația aceasta e mai convingătoare decît a lui Godeschal.

— Deoarece n-am hotărît nimic, continuă Boucard, hai să ne-nvoim să luăm o lojă de rangul al doilea la Comedia Franceză, să-l vedem pe Talma în *Nero*. Simonin merge la parter.

Spunînd aceasta, primul-secretar se așeză la biroul său și ceilalți făcură la fel.

— Dată în iunie 1814 (în litere) — zise Godeschal — gata ?

— Dă, răspunseră cei doi copişti dimpreună cu cei care transcriau, și penele începură să scîrție pe hîrtia timbrată, făcînd în birou zgomotul a o sută de cărbuși închiși de niște școlari în cornete de hîrtie.

— *Și nădăjduim că domnii care alcătuiesc tribunalul...* zise cel care dicta. Stați ! trebuie să-mi recitesc fraza, nu mai înțeleg nici eu.

— patruzeci și șase... ar trebui să se întîmple mai des !... și cu trei, patruzeci și nouă, zise Boucard.

— *Nădăjduim,* — reluă Godeschal după ce recitise totul — *că domnii care alcătuiesc tribunalul, nu vor fi mai puțin mărinimoși de cum a fost augustul autor al decretului și că vor da dreptate neînsemnatelor cereri ale administrației marii cancelarii a Legiunii de Onoare, fixînd jurisprudența în sensul larg pe care îl stabilim noi aici...*

— Domnule Godeschal, doriți un pahar de apă ? întrebă secretărașul.

— Afurisitul ăsta de Simonin ! zise Boucard. Hai, pregătește-ți caii cu două rinduri de talpă și șterge-o pînă la palatul invalizilor.

— ...pe care îl stabilim noi aici, reluă Godeschal. Adăugați: în interesul doamnei... (scrieți cuvintele întregi) *vicontesa de Grandlieu*.

— Cum? — strigă primul-secretar — vă apucați de făcut o jalbă într-un proces Grandlieu pentru Legiunea de Onoare — o afacere angajată în interesele biroului, revenindu-i cheltuielile și cheltuielile în bloc!

— Ah, năîngi mai sînteți! Puneți-mi vă rog la o parte copiile și ciorna, păstrați-mi-le pentru procesul Navarin împotriva ospiciilor. E tîrziu, mai fac o scurtă petiție cu „avînd în vedere“ și mă duc chiar eu la tribunal...

Scena aceasta dezvăluie una dintre miile de plăceri, care mai tîrziu te fac să spui în treacăt tinerețului: erau vremuri frumoase!

Pe la ceasurile unu din noapte, pretinsul colonel Chabert, bătu la poarta domnului Derville, avocat pe lîngă tribunalul de primă instanță din departamentul Senei. Portarul îi răspunse că domnul Derville n-a venit acasă încă. Bătrînul însă spuse că are întîlnire cu dînsul și urcă scările la acest faimos jurist care, cu toată tinerețea sa, trecea drept unul din capetele cele mai luminate de la Palatul de Justiție. După ce a sunat, nu mică îi fu mirarea acestui bănuielnic solicitator cînd îl văzu pe primul-secretar că orînduia în sufrageria patronului său numeroasele dosare ale proceselor care veneau la rînd a doua zi. Nu mai puțin mirat, secretarul îl salută pe colonel, rugîndu-l să ia loc; ceea ce clientul și făcu.

— Pe legea mea domnule, am crezut că glumeați ieri, cînd mi-ați dat o oră așa de cu noapte, zise bătrînul cu veselia falsă a unui om ruinat, care se si-lește totuși să zimbească.

— Secretarii glumeau și spuneau totodată și adevărul, reluă primul-secretar văzîndu-și de treabă. Domnul Derville a ales ceasul acesta ca să-și cercezeze procesele, să-și aleagă mijloacele, să pună totul în ordine și să hotărască în privința apărării. Inteligența sa uimitoare e mai liberă în această clipă, singura în care poate avea liniștea și tihna trebuitoare unei bune chibzuiei. De cînd e dumnealui avo-

cat sînteți al treilea căruia îi dă o consultație la acest ceas din noapte. După ce se întoarce, patronul discută fiecare afacere, citește totul, își petrece patru-cinci ore cu lucrul ; pe urmă sună și mă lămurește asupra intențiilor sale. Dimineața, de la zece ceasuri pînă la două, își ascultă clienții, apoi tot restul zilei îl folosește pentru felurite întîlniri. Seara iese în lume ca să-și întrețină relațiile. Nu-i rămîne deci decît noaptea ca să-și studieze cu atenție procesele ce le are, să scotocească în arsenalul codului și să-și întocmească planul de bătaie. Nu vrea să piardă nici un proces, e îndrăgostit de meseria lui. El nu ia asupra-și, așa cum fac colegii lui, orice fel de afaceri. Iată cum e viața sa, care e deosebit de activă. Și cîștigă mulți bani.

Ascultînd aceste lămuriri, bătrînul rămase mut și figura lui ciudată luă o expresie atît de lipsită de deșteptăciune, încît secretarul, după ce se uită lung la dînsul, nu-l mai băgă în seamă. Puțin după aceasta intră și Derville în ținută de bal ; primul-secretar îi deschise ușa și căută să isprăvească cu orînduirea dosarelor. Tînărul avocat rămase o clipă uluit zărind în penumbră pe ciudatul client care-l aștepta. Colonelul Chabert era tot așa de nemișcat ca figurile de ceară din cabinetul lui Curtius, unde Godeschal voise să-și ducă colegii. Nemișcarea aceasta n-ar fi avut poate nimic surprinzător dacă n-ar fi întregit priveștiștea neobișnuită, pe care o înfățișa personajul acesta din cap pînă în picioare. Bătrînul soldat era slab și uscățiv. Fruntea lui, dinadins ascunsă sub o perucă lucioasă, îi dădea un aer misterios ; ochii păreau acoperiți de-o albeață străvezie, ai fi zis un sîdef murdar, ale cărui răsfrîngeri albastrii sclipeau la flacăra lumînărilor. Obrazul său palid și gălbejit, lung și subțire, tăiș de cuțit, dacă e îngăduit să folosim această expresie comună, părea al unui mort. Grumazul îi era strîns înfășurat într-o cravată proastă de mătase neagră. Clarul-obscur îi ascundea atît de bine trupul, începînd de la dunga întunecată pe care o făcea această zdreanță, încît un om cu imaginație ar fi putut să ia acest cap de bătrîn drept un desen în profil

după umbra unei figuri, datorit întâmplării, sau drept un portret fără ramă a lui Rembrandt. Marginile pălăriei care acopereau fruntea bătrînului aruncau o umbră neagră pe partea de sus a chipului său. Acest efect ciudat, deși natural, scotea în relief, prin violența contrastului, zbîrciturile albe, adînciturile înghețate, expresia lîncedă și searbădă a acestei fizionomii cadaverice. În sfîrșit, înțepeneala trupului, lipsa de căldură din privire, se acordau cu o anumită expresie de nebulie tristă, cu semnele degradante caracteristice idioției, ca să facă din acest chip un nu știu ce jalnic, care nu poate fi redat în cuvinte. Dar un observator și mai ales un avocat ar mai fi găsit în acest om ca lovit de trăsnet, semnele unei dureri adînci, urmele unei mizerii care îi schimonosise chipul, întocmai cum picăturile de ploaie căzute din cer pe o marmură frumoasă o strică în cele din urmă. Un medic, un scriitor, un magistrat ar fi presimțit o întreagă dramă, văzînd această sublimă grozăvenie, care se putea făli doar cu atît că semăna cu acele schițe pe care le desenează pictorii în joacă, pe marginea pietrelor litografice, stînd de vorbă cu prietenii.

Văzîndu-l pe avocat, necunoscutul tresări, cu o mișcare convulsivă, ca aceea care îi scutură pe poeți cînd un zgomot neașteptat îi trezește dintr-o adîncă visare în toiul tăcerii și al nopții. Bătrînul își scoase grabnic pălăria și se ridică în picioare ca să-l salute pe acest tînăr; pielea care îi căptușea pălăria, fiind fără îndoială foarte unsuroasă, peruca îi rămase lipită înăuntru, fără ca el să-și dea seama, și îi ieși la iveală creștetul gol, mutilat îngrozitor de o cicatrice transversală, care pornea dinapoia capului și ajungea pînă la ochiul drept, alcătuiind peste tot un fel de cusătură grosolană ieșită în relief. Dezlipirea neașteptată a acestei peruci murdare, pe care bietul om o purta ca să-i ascundă rana nu stîrni cîtuși de puțin risul celor doi tineri juriști, atîta era de cumplit la vedere craniul acesta crăpat. Primul gînd pe care ți-l trezea înfățișarea acestei răni, iată-l: pe acolo s-a scurs inteligența.

— Dacă nu e colonelul Chabert, trebuie să fie un strașnic ostaș, se gîndi Boucard.

— Domnule — îi zise Derville — cu cine am onoarea să stau de vorbă ?

— Colonelul Chabert.

— Care ?

— Cel care a murit la Eylau, răspuse bătrînul.

Auzind fraza aceasta ciudată, secretarul și avocatul își aruncară o privire care însemna : e nebun !

— Domnule — reluă colonelul — aș dori să vă încredințez numai dumneavoastră taina situației mele.

Un lucru vrednic de luat în seamă este îndrăzneala naturală a avocaților. Fie obișnuința de a primi un mare număr de persoane, fie sentimentul adînc al sprijinului pe care li-l dă legea, fie încrederea în menirea lor, ei pătrund pretutindeni fără teamă ; întocmai ca preoții și ca medicii. Derville făcu un semn lui Boucard, care dispăru.

— Domnule — spuse avocatul — ziua nu sînt prea zgircit cu timpul meu ; dar la miezul nopții, clipele îmi sînt prețioase. Așadar, fii scurt și precis. Vino la chestie fără ocoluri. Îți voi cere eu însumi lămuririle de care voi avea nevoie. Vorbește !

După ce-l pofti pe ciudatul său client să șadă, tînrul se așază și el la masă, însă pe cînd asculta cele ce îi spunea răposatul colonel, își răsfoia dosarele.

— Domnule, încep răposatul, știi poate că eu comandam un regiment de cavalerie la Eylau. Am avut o parte însemnată la reușita faimoasei șarje a lui Murat, care a hotărît soarta bătăliei. Din nefericire pentru mine, moartea mea este un fapt istoric, consemnat în *Victorii și Cuceriri*, unde este descrisă în amănunțime. Am rupt în două cele trei fronturi rușesti care, realcătuindu-se îndată, ne siliră să le străbătem din nou în sens contrar. În clipa în care ne întorceam la împărat, după ce îi risipisem pe ruși, am întîlnit cavaleria dușmană cu arme grele. Mă repezii la îndărătnicii aceștia. Doi ofițeri ruși, doi adevărați uriași, mă atacară în același timp. Unul dintr-înșii îmi dădu în cap o lovitură de sable care despică to-

tul, pînă și boneta de mătase neagră pe care o aveam pe cap și îmi crăpă adînc țeasta. Căzui de pe cal. Murat îmi veni în ajutor, trecu peste trupul meu, el și toți ai lui, o mie cinci sute de oameni, o nimica toată, nu-i așa? Moartea mea fu adusă la cunoștința împăratului care, din prevedere (mă iubea nițeluș, ocrotitorul), vru să știe dacă mai erau ceva sorti de scăpare pentru omul căruia îi datora un atac atît de puternic. Trimise doi doctori ca să mă caute și să mă aducă la ambulanță, spunîndu-le poate cam prea cu nepăsare, fiindcă avea altceva de făcut: „Ia duceți-vă și vedeți dacă nu cumva mai trăiește bietul meu Chabert!“ Afurisiții aceia de studenți în medicină, care mă văzură călcat în picioare de caii a două regimente, fără îndoială că nu și-au mai dat osteneala să-mi pipăie pulsul și au spus că eram mort de-a binelea. Actul morții mele a fost pesemne întocmit după regulile stabilite de jurisprudența militară.

Cînd își auzi clientul că se exprimă cu o atît de desăvirșită limpezime și povestește fapte așa de posibile, deși ciudate, avocatul își lăsă dosarele, își puse cotul stîng pe masă, își sprijini capul în pumn și privi tîntă la colonel.

— Știi domnule — îi spuse întrerupîndu-l — că sînt avocatul contesei Ferraud, văduva colonelului Chabert?

— Soția mea? Da domnule. Așa că după sute de încercări fără rezultat pe lîngă oameni de legi, care toți m-au luat de nebun, m-am hotărît să vin la dumneata. Îți voi vorbi mai tîrziu despre nenorocirile mele. Lasă-mă mai întii să expun faptele, să-ți lămuresc mai degrabă cum au trebuit să se petreacă, decît cum s-au petrecut. Oarecare împrejurări, care trebuie să fie cunoscute numai de Cel de sus, mă silesc să-ți înfățișez multe din ele ca pe niște ipoteze. Așadar, domnule, rănile pe care le-am primit mi-au dat pesemne un tetanos, care mi-a pricinuit o criză asemenea unei boli numită, pare-mi-se, catalepsie. Altfel, cum să-mi explic, că după obiceiul războiului, am fost despuiat de haine și aruncat în groapa comună, de către cei însărcinați să îngroape morții! Aici, în-

găduie-mi să aduc un amănunt pe care n-am putut să-l cunosc decît după întîmplarea pe care trebuie să o numesc moartea mea. Am întîlnit în 1814 la Stuttgart un fost sergent din regimentul meu. Dragul de el, singurul care a voit să mă recunoască şi despre care îţi voi vorbi îndată, îmi lămuri fenomenul conservării mele, spunindu-mi că şi calul meu primise un glonţ în coastă, în clipa în care am fost rănit eu însumi. Cal şi călăreţ s-au prăbuşit ca un castel de cărţi de joc. Căzînd fie la dreapta fie la stînga, am fost desigur acoperit de trupul calului meu, care a împiedicat să fiu călcat în picioarele cailor sau lovit de vreun glonţ. Cînd îmi venii în fire, domnule, eram într-o poziţie şi într-o atmosferă de care nu ţi-aş putea da vreo idee nici dacă ţi-aş povesti pînă mîine. Am vrut să mă mişc, dar nu găseam loc. Deschizînd ochii, nu văzui nimic. Lipsa de aer era lucrul cel mai primejdios şi care mă luminează cum nu se poate mai bine asupra stării mele. Înţelesei că acolo unde mă aflam, aerul nu se primea de loc şi că urma să mor. Gîndul acesta făcu să-mi înceteze senzaţia de durere cumplită care mă trezise. Urechile îmi ţiuiau îngrozitor. Auzii, sau mi se păru că aud, nu vreau să dau ca sigur nimic, gemete care ieşeau din acea lume de cadavre în mijlocul căreia zăceam. Deşi amintirea acelor clipe mi-e destul de întunecată, deşi aducerile aminte îmi sînt foarte nedesluşite, cu toate impresiile de suferinţă cu mult mai puternice pe care trebuie să le fi îndurat şi care mi-au încurcat gîndurile, cîteodată noaptea mi se mai pare că aud suspinele acelea înăbuşite! Dar a fost ceva şi mai cumplit decît strigătele, o tăcere pe care n-am regăsit-o nicăieri niciodată, adevărata tăcere a mormîntului. În sfîrşit, ridicînd mîinile, pipăii morţii, găsii un gol între capul meu şi acel gunoi omenesc de deasupra mea. Putui deci să măsoz spaţiul, pe care mi-l lăsase o întîmplare a cărei pricină mi-era necunoscută. Se pare că, mulţumită nepăsării sau grabei cu care ne aruncase claie peste grămadă, doi morţi se încrucişaseră pe deasupra mea, astfel încît descriau un unghi asemănător cu acel format de două cărţi de joc sprijinite

una de alta de către un copil care pune temeliile unui castel. Scotocind cu grabă, căci nu era timp de pierdut, am dat din fericire peste un braț desprins de trupul său, brațul unui hercule! Un ciolan zdravăn, căruia îi datoresc scăparea mea. Fără acest ajutor nesperat aş fi murit. Dar cu o înverşunare lesne de închipuit, am început să dau la o parte cadavrele care mă despărteau de stratul de pământ aruncat peste noi, zic noi, ca şi cum ar mai fi fost şi oameni vii acolo. M-am străduit din răspuţeri, domnule şi iată-mă aici. Dar nici astăzi nu-mi dau seama cum de am izbutit să răzlesc prin pătura de carne care pune a stavilă între mine şi viaţă. Îmi vei spune că aveam trei braţe. Pîrghia aceasta de care mă slujeam cu dibăcie, îmi procura puţin din aerul care se găsea între cadavrele pe care le urneam din loc şi îmi economiseam răsuflările. În sfîrşit zării lumina zilei, dar prin zăpadă, domnule! În clipa aceea, îmi dădusem seama, că ţeasta mi-era despicată. Din fericire, singele meu, acela al camarazilor mei sau poate pielea cu vînatăi a calului meu — ştiu şi eu? — îmi făcuse, închegîndu-se, un plasture natural. Cu toată coaja aceasta am leşinat în clipa în care ţeasta mea a venit în atingere cu zăpada. Între timp, puţina căldură care îmi mai rămăsese, topind zăpada din jurul meu, mă găsii, cînd mi-am venit în fire, în mijlocul unei mici deschizături, prin care am strigat cît am putut. Dar tocmai atunci răsărea soarele şi nu prea trăgeam nădejde să fiu auzit. Să fi ieşit oare lumea la cîmp? Mă ridicai, opintindu-mă pe picioarele mele sprijinite în morţii aceia cu spete zdravene. Vă daţi seama că nu era momentul potrivit să spun: respect curajului fără noroc. Pe scurt, domnule, după ce am avut durerea, dacă vorba asta poate să redea furia mea, să văd mereu, da, mereu, pe afurisiţii de nemţi fugind cînd auzeau un glas acolo unde nu zăreau pe nimeni, am fost în cele din urmă tras afară de o femeie destul de îndrăzneată sau destul de curioasă ca să se poată apropia de capul meu care părea crescut din pământ ca o ciupercă. Femeia aceasta s-a dus să-şi caute bărbatul şi amîndoi m-au dus pe braţe în căs-

cioara lor săracă. Se pare că am avut un nou atac de catalepsie, dați-mi voie să mă exprim astfel, ca să vă zugrăvesc o stare de care n-am nici cea mai mică idee, dar pe care am socotit-o, după spusele gazdelor mele, că ar fi o urmare a acestei boli. Șase luni am fost între viață și moarte, fără să pot vorbi, sau vorbind fără șir. În sfârșit, gazdele mele au făcut să fiu primit în spitalul din Heilsberg. Înțelegi, domnule, că am ieșit din pîntecele gropii tot așa de gol ca din al maicii mele; astfel că, după șase luni, cînd într-o bună dimineată îmi adusei aminte că am fost colonelul Chabert și venindu-mi în minți vrui să capăt de la îngrijitoare mai mult respect decît îi arăta unui biet om ca mine, toți tovarășii mei de cameră începură să rîdă. Din fericire pentru mine, chirurgul își luase din amor-propriu, pe a lui răspundere, sarcina vindecării mele și, bineînțeles, se interesa de bolnavul său. Cînd îi vorbii cu șir de traiul meu de înainte, acest om de treabă, căruia îi zice Sparchmann, a consemnat, după cum o cereau legile țării, felul în care ieșisem, ca prin minune, din groapa morților, ora și ziua cînd am fost găsit de binefăcătoarea mea și de bărbatul ei; starea, poziția exactă a rănilor mele și adăugind la aceste felurite procese-verbale o descriere a persoanei mele. Ei bine, domnule, nu am nici aceste documente importante, nici declarația pe care am făcut-o la un notar din Heilsberg, în vederea stabilirii identității mele. Din ziua în care am fost izgonit din acest oraș, de evenimentele războiului, am rătăcit neîncetat ca un vagabond cerșindu-mi piinea, luat drept nebun cînd povesteam întimplarea mea și fără să pot găsi sau cîștiga bani ca să-mi procur actele care puteau să dovedească spusele mele și să mă redea vieții sociale. Adesea, durerile mă țintuiau cîte șase luni la rînd prin orașele unde se dădea ajutor din plin francezului bolnav, dar unde i se rîdea în nas acestui om, de îndată ce prețindea că e colonelul Chabert. Multă vreme, rîsetele acestea, îndoielile acestea mă aduceau într-o stare de furie care îmi strică și chiar mă făcu să fiu închis la Stuttgart ca nebun. La drept vorbind, puteți judeca

după cele ce v-am povestit că aveau tot dreptul să închidă un astfel de om. După doi ani de închisoare, pe care am trebuit să-i îndur, după ce am auzit de o mie de ori pe paznici spunând : „Iată un biet om care crede că e colonelul Chabert !“ unor oameni care le răspundeau : „Bietul om“, m-am convins de imposibilitatea celor ce mi se întâmplaseră, am devenit trist, resemnat, liniștit și am renunțat să mă mai numesc colonelul Chabert, numai ca să pot ieși din închisoare și să văd iar Franța. Ah, domnule, să revăd Parisul ; era o nebunie pe care n-o...

În cursul acestei fraze neisprăvite, colonelul Chabert, căzu într-o visare adîncă, pe care Derville se feri să o tulbure.

— Domnule, într-o bună zi — reluă clientul — într-o zi de primăvară, îmi îngăduiră să ies din închisoare, îmi dădură zece taleri, spunîndu-mi-se că vorbeam foarte cuminte despre toate subiectele și că nu mai îmi ziceam colonelul Chabert. Pe legea mea, de pe atunci — și încă și astăzi uneori — numele meu mi-e foarte neplăcut. Aș vrea să nu mai fiu eu. Sentimentul drepturilor mele mă omoară. Dacă boala mi-ar fi răpit orice amintire a existenței mele trecute, aș fi fost fericit ! M-aș fi reangajat sub un nume oarecare — și — cine știe ? — poate că aș fi ajuns feldmareșal în Austria sau în Rusia.

— Domnule — spuse avocatul — m-ai amețit ; mi se pare, ascultîndu-te, că visez. Pentru Dumnezeu, să ne oprim o clipă.

— Ești singurul om — zise colonelul cu amărăciune — care m-a ascultat cu atîta răbdare. Nici un jurist n-a vrut să-mi avanseze zece napoleoni ca să pot aduce din Germania actele trebuincioase ca să-mi încep procesul...

— Ce proces ? zise avocatul, care uitase de situația dureroasă a clientului său, ascultînd povestirea nenorocirilor lui trecute.

— Dar bine domnule, contesa Farraud nu e nevasta mea ? Are o rentă de treizeci de mii de franci care e a mea și nu vrea să-mi dea nici o lescaie. Cînd spun acest lucru avocaților, oamenilor cu dreaptă ju-

decată ; cînd propun eu, un cerșetor, să mă judec cu un conte și o contesă ; cînd mă ridic eu, un mort, împotriva unui act de deces, unui act de căsătorie și unor acte de naștere, mă trimit la plimbare, fiecare după cum îi e firea, fie cu acel aer politic și rece pe care știți să vi-l luați ca să vă descotorosiți de un nenorocit, fie cu brutalitate, ca miște oameni care cred că au de-a face cu un intrigant sau un nebun. Am fost îngropat printre morți, dar acum sînt îngropat între vii, sub acte, sub fapte, sub societatea întregă care vrea să mă bage iar în pămînt !

— Domnule, fii bun și continuă, spuse avocatul.

— *Fii bun !* — strigă bietul bătrîn, apucîndu-l de mîna pe tînăr — iată cel dintîi cuvînt cuviincios pe care îl aud de cînd...

Colonelul începu să plîngă. Recunoștința îi înăbuși glasul. Acea elocință pătrunzătoare și negrăită care e în privire, în gest și chiar în tăcere, îl convinse în cele din urmă pe Derville și-l tulbură adînc.

— Ascultă domnule — îi zise el clientului — am cîștigat astă-seară trei sute de franci la cărți. Pot să întrebuintez jumătate din suma aceasta, ca să fac fericirea unui om. Am să încep urmărirea și demersurile necesare pentru procurarea actelor de care mi-ai vorbit. Și, pînă la venirea lor, am să-ți dau cinci franci pe zi. Dacă dumneata ești colonelul Chabert, ai să ierți modestia acestui împrumut din partea unui tînăr care trebuie să-și facă o stare. Continuă.

Pretinsul colonel rămase o clipă nemișcat și uluit ; fără îndoială că marea lui nenorocire nimicise într-însul încrederea în oameni. Dacă gonia astfel după faima lui militară, după averea lui, după el însuși, poate că o făcea ascultînd de sentimentul acela de neînțeles, care încolțește în sufletul tuturor oamenilor și căruia îi datorăm cercetările alhimiștilor, setea de glorie, descoperirile astronomiei, ale fizicii, tot ceea ce îl îndemnă pe om să se înalțe, întrecîndu-se pe sine prin fapte și idei. „*Ego*“⁵, în gîndul său, nu era decît un obiect secundar, după cum deșertăciunea izbinzii sau plăcerea cîștigului sînt mai scumpe celui ce pune rămașag, decît însuși obiectul rămașagului.

Vorbele tinărului avocat au fost o adevărată minune pentru acest om, respins vreme de zece ani de soția sa, de justiție, de toată orînduirea socială. Să găsească el la un avocat acele zece monede de aur care i-au fost refuzate atîta vreme de atîta lume, și în atîtea chipuri ! Colonelul era ca și femeia aceea care, după ce a suferit de friguri timp de cincisprezece ani, în ziua cînd s-a vindecat, i se păru că are o altă boală. Sînt fericiri în care nu mai crezi. Ele sosesc ca o lovitură de trăsnet și te mistuie. Astfel, și recunoștința bietului om era prea vie ca s-o poată exprima. Oamenii ușuratici l-ar fi găsit nesimțitor, dar Derville își dădu seama cită cînte se ascundea în uluirea lui. Un pungaș ar fi știut să vorbească.

— Unde am rămas ? întrebă colonelul cu naivitatea unui copil sau a unui soldat, căci adesea este ceva din sufletul copilului într-un adevărat soldat, și aproape întotdeauna ceva din soldat în fiecare copil, mai ales în Franța.

— La Stuttgart. Ieșai din închisoare, răspunse avocatul.

— O cunoști pe soția mea ? întrebă colonelul.

— Da, răspunse Derville inclinînd din cap.

— Cum îți pare ?

— Totdeauna încîntătoare.

Bătrînul făcu un semn cu mîna și păru că își mistuie o durere ascunsă, cu acea resemnare solemnă și gravă, care caracterizează pe oamenii căliți în sînge și foc pe cîmpul de luptă.

— Domnule, zise el cu un fel de veselie în glas, fiindcă putea în sfîrșit să răsufle, bietul colonel ; ieșea pentru a doua oară din mormînt, topise un strat de zăpadă care se dezgheța mai greu decît acela care odinioară îi înghețase capul ; trăgea aerul în piept, ca și cum ar fi ieșit din temniță. Domnule — spuse el — dacă aș fi fost băiat frumos, nici una din nenorocirile care m-au izbit nu mi s-ar fi întimplat. Femeile îi cred pe bărbați cînd își împănează frazele cu cuvinte de dragoste. Să le vezi cum mai dau fuga, cum se reped, se fac luntre și punte, vorbesc sus și tare, fac și pe dracu-n patru pentru cel care le place.

Dar cum aş fi putut eu să-i plac unei femei? Aveam un cap de înmormintare, eram îmbrăcat ca un golan din timpul revoluţiei, semănam mai degrabă cu un eschimos decît cu un francez, eu, care odinioară treceam drept cel mai frumos şi elegant tînăr din 1799! Eu, Chabert, conte al imperiului! În sfîrşit, chiar în ziua în care m-au aruncat pe uliţe ca pe un ciine, m-am întîlnit cu sergentul de care ţi-am vorbit. Camaradul se numea Boutin. Bietul băiat şi cu mine eram două gloabe cum n-am mai văzut. L-am zărit pe promenadă. Cu toate că eu l-am recunoscut numai-decît, lui însă, i-a fost cu neputinţă să ghicească cine eram. Am intrat împreună într-o cîrciumă, cînd mi-am spus numele, gura lui Boutin se despică într-un hohot de rîs, întocmai ca o tencuială care se crapă. Vesselia asta, domnule, mi-a pricinuit una din durerile mele cele mai mari. Imi descoperea, fără prefăcătorie, schimbarea care se făcuse în mine. Eram deci de nerecunoscut chiar pentru ochiul celui mai umil şi celui mai recunoscător dintre prietenii mei! Pe vremuri îi scăpasem viaţa lui Boutin, dar îi datoram aceasta ca revanşă. Nu-ţi voi spune cum mi-a făcut binele acesta. Scena a avut loc în Italia, la Ravenna. Casa în care Boutin a împiedicat să fiu înjunghiat, era cam deocheată. Pe atunci nu eram colonel, eram un simplu cavalerist ca şi Boutin. Din fericire, întîmplarea aceea avea unele amănunte care nu puteau să fie cunoscute decît de noi doi. Şi cînd i le-am amintit, neîncrederea lui se micşoră. Apoi i-am povestit întîmplările ciudatei mele vieţi. Deşi ochii şi glasul îmi erau simţitor schimbate, după cum spunea el, deşi nu aveam nici păr, nici dinţi, nici sprîncene şi eram alb ca un albinos, în cele din urmă şi după o mie de întrebări la care am răspuns cu succes, el regăsi în cerşetor pe colonelul său. Imi povesti pătaniile lui. Erau tot atît de nemaipomenite ca ale mele. Se întorcea de la hotarele Chinei, unde voise să pătrundă după ce fugise din Siberia. Imi povesti despre dezastrul campaniei din Rusia şi despre prima abdicare a lui Napoleon. Ştirea aceasta este unul din lucrurile care m-au durut cel mai mult. Eram iată, două

rămășițe ciudate, după ce me rostogolisem pe întinsul pământului, așa cum se rostogolesc pietrele în ocean, împinse de furtuni de la un țărm la altul. Noi văzusem Egiptul, Siria, Spania, Rusia, Olanda, Germania, Italia, Dalmația, Anglia, China, Tartaria, Siberia. Nu ne mai lipsea decât să fi mers în India și în America ! În sfârșit, mai sprinten decât mine, Boutin și-a luat însărcinarea să se ducă la Paris cît mai repede cu putință, ca să o înștiințeze pe soția mea de starea în care mă aflam. Am scris doamnei Chabert o scrisoare foarte amănunțită. Era a patra, domnule ! Dacă aș fi avut rude, poate că toate acestea nu s-ar fi întîmplat ; dar trebuie să-ți fac o mărturisire, sînt un copil găsit, un soldat care nu avea altă avere decât curajul său, altă familie decât toată lumea, altă patrie decât Franța, alt protector decât bunul Dumnezeu. Mint ! Aveam un tată, pe împărat ! Ah ! de-ar fi în viață, dragul de el, și l-ar vedea pe Chabert al lui, cum îmi zicea, în starea în care mă aflu, s-ar mînia strașnic. Ce vrei ! soarele nostru a apus, ni-e frig acum la toți. La urma urmei, evenimentele politice puteau îndreptăți tăcerea soției mele ! Boutin plecă. Era fericit. Avea doi urși albi, bine dresați, de pe urma cărora putea să trăiască. Nu puteam să-l însoțesc, durerile nu mă lăsau să fac drumuri lungi pe jos. Am plîns, domnule, cînd ne-am despărțit, după ce l-am petrecut pe el și pe urșii lui, atît cît mi-a îngăduit starea în care mă aflam. La Karlsruhe am avut iarăși o criză de dureri de cap și am zăcut șase săptămîni pe paie, într-un han. N-aș mai isprăvi niciodată, domnule, dacă m-aș apuca să-ți povestesc toate nenorocirile vieții mele de cerșetor. Suferințele morale, pe lîngă care pălesc durerile fizice, stîrnesc mai puțină milă, fiindcă nu se văd. Imi amintesc că am plîns în fața unui hotel din Strassbourg în care odinioară făcusem o petrecere și unde n-am căpătat nimic, nici măcar o bucățică de pîine. Fiindcă hotărîsem cu Boutin drumul pe care trebuie să-l urmez, mă duceam la fiecare oficiu poștal să întreb dacă era vreo scrisoare și bani pentru mine. Am ajuns la Paris fără să fi găsit ceva. Ce deznădejde m-a cu-

prins! Imi ziceam: „Boutin o fi murit“. In adevăr, bietul băiat murise la Waterloo. Am aflat de moartea lui mai târziu și numai întâmplător. Misiunea lui pe lângă soția mea a dat desigur greș. In sfârșit, am intrat în Paris o dată cu cazacii. Asta însemna pentru mine dureri peste dureri. Văzându-i pe ruși în Franța, nu mă mai gîndeam că nu aveam nici ghete în picioare, nici bani în buzunar. Da, domnule, hainele mele erau ferfenițite. In ajunul sosirii mele, am fost nevoit să poposesc în pădurile de la Claye. Pesemne că răcoarea nopții mi-a pricinuit o criză de nu mai știu ce boală, care m-a apucat cînd străbăteam cartierul Saint-Martin. Căzui aproape leșinat la ușa unui negustor de fierărie. Cînd m-am trezit, eram într-un pat la Hôtel-Dieu⁶. Acolo am stat o lună de zile destul de fericit. In curînd, mi s-a dat drumul; n-aveam bani, dar eram sănătos și mă găseam pe caldarîmul mult dorit al Parisului. Cu cită grabă și bucurie m-am dus în strada Montblanc, unde ar fi trebuit să locuiescă soția mea într-una din casele mele! Aș! strada Montblanc devenise strada Chaussée d'Antin. Nu-mi mai văzui casa. Fusese vîndută și dărîmată. Speculanții clădiseră mai multe case în grădinile mele. Neștiind că nevasta mea se măritase cu domnul Ferraud, n-am putut căpăta nici o lămurire. In sfârșit, m-am dus la un avocat bătrîn, care pe vremuri se ocupa de treburile mele. Bietul om murise după ce-și cedase clientela unui tînăr. Acesta imi aduse la cunoștință, spre marea mea uimire, deschiderea și lichidarea succesiunii mele, căsătoria nevastă-mi și nașterea celor doi copii ai ei. Cînd i-am spus că sint colonelul Chabert, a început să rîdă cu atîta poftă, că plecai fără să-i fac nici cea mai mică dojană. Deținerea în închisoarea de la Stuttgart m-a făcut să mă gîndesc la Charenton⁷ și m-am hotărît să lucrez cu băgare de seamă. Astfel că, domnule, știind unde locuia soția mea, m-am îndreptat spre casa ei, cu inima plină de nădejde. Ei bine, spuse colonelul, cu o mișcare de furie stăpînită, n-am fost primit atunci cînd m-am anunțat sub un nume de împrumut, iar în ziua cînd l-am luat pe al meu, am

fost lăsat la ușă afară. Noapți întregi am stat ghemuit lângă stilpul dinaintea porții mari, pe unde intra ea cu trăsura, ca să o pot vedea pe contesă întorcându-se de la bal sau de la teatru, în zorii zilei. Privirea mea se scufunda în trăsura care trecea pe dinaintea ochilor mei cu iuțeala fulgerului și în care de-abia o zăream pe această femeie care este a mea și totuși nu mai este a mea! Oh! din acea zi am trăit numai pentru răzbunare! strigă bătrînul cu o voce înăbușită, ridicîndu-se deodată în picioare în fața lui Derville. Ea știe că trăiesc; a primit de la mine, de cînd m-am întors, două scrisori scrise chiar de mîna mea. Nu mă mai iubește! Eu nu știu dacă o iubesc sau dacă o urăsc! O doresc și o blestem, rînd pe rînd. Îmi datorează averea, fericirea ei; ei bine, nu mi-a trimis nici cel mai mic ajutor! Uneori sînt într-o mare încurcătură. Spunînd aceste cuvinte, bătrînul soldat căzu din nou pe scaun și rămase nemișcat. Derville tăcea uitîndu-se lung la clientul său.

— E o afacere gravă, spuse el mașinal, în cele din urmă. Chiar admițînd autenticitatea actelor care trebuie să se afle la Heilsberg, nu sînt sigur că vom putea cîștiga chiar de la început. Procesul se va înfățișa pe rînd dinaintea a trei tribunale. Trebuie să ne gîndim cu mintea liniștită la o pricină ca aceasta, care e cu totul excepțională.

— Oh — răspunse cu răceală colonelul, ridicînd capul cu mîndrie — dacă o fi să mă prăpădesc, voi ști să mor, dar nu singur.

Zicînd acestea, bătrînul se făcuse nevăzut. Acum scăpărau aprinși de focul dorinței și al răzbunării, ochii unui bărbat plin de vlagă.

— Poate că va trebui să cădem la învoială, spuse avocatul.

— Să cădem la învoială? repetă colonelul Chabert. Am murit, sau mai trăiesc?

— Domnule — reluă avocatul — sper că te vei ține de sfaturile mele. Cauza dumitale va fi și cauza mea. Îți vei da seama în curînd de interesul pe care îl port situației dumitale aproape fără precedent în analele judiciare. Pînă atunci, am să-ți dau o scrisoare către

notarul meu, care îți va da, contra chitanță, cincizeci de franci din zece în zece zile. N-ar fi cu cale să vii aici să ceri ajutor. Dacă ești colonelul Chabert, nu trebuie să fii la cheremul cuiva. Am să dau acestor avansuri forma unui împrumut. Ai bunuri de redobândit, ești un om bogat.

Această ultimă gingășie îi stoarse lacrimi bătrînului. Derville se ridică deodată în picioare, fiindcă nu era pesemne ceva obișnuit ca un avocat să pară înduioșat; trecu în camera sa de lucru, de unde se întoarse cu o scrisoare deschisă, pe care o dădu colonelului Chabert. Cînd bietul om o pipăi, simți că înăuntru sînt două monede de aur.

— Ești bun să-mi spui despre ce acte e vorba și cum se numește orașul, regatul? zise avocatul. Colonelul îi dădu toate deslușirile, verificînd ortografia numelor de localități; apoi își luă pălăria într-o mîină, se uită la Derville, îi întinse cealaltă mîină, o mîină învîrtoșată și îi spuse cu glas molcom:

— Pe legea mea, domnule, după împăratul, dumneata ești omul căruia îl voi fi cel mai îndatorat. Ești cineva!

Avocatul bătu palma cu colonelul, îl duse pînă la scară, îl însoți cu lumina.

— Boucard — zise Derville către primul său secretar — am ascultat o poveste care poate că o să mă coste douăzeci și cinci de ludovici. Dacă m-a păcălit, n-o să-mi pară rău de banii dați, fiindcă am cunoscut pe cel mai dibaci comediant al vremii noastre.

Cînd colonelul se văzu în stradă, în fața unui felinar, scoase din scrisoare cele două monede de cîte douăzeci de franci, pe care i le dăduse avocatul, și le privi o clipă la lumină. Vedea iar aur pentru înfrînta oară după nouă ani.

— Am să pot fuma deci țigări de fol, își zise.

Cam la trei luni după această consultație dată de Derville colonelului Chabert în timpul nopții, notarul însărcinat să plătească semi-solda pe care avocatul o făcuse ciudatului său client, veni să-l vadă ca să-i vorbească despre o afacere gravă și începu prin a-i cere cei șase sute de franci dați bătrînului militar.

— Așadar, îți face plăcere să întreții fosta armată imperială ? îl întreabă rîzînd acest notar, care se numea Crottat, un tinăr care tocmai cumpărase biroul de notariat în care era prim-secretar și al cărui patron dăduse bir cu fugiții, după un faliment înspăimîntător.

— Îți mulțumesc scumpe maestre, îți mulțumesc — îi răspunse Derville — că mi-aduci aminte de afacerea asta. Filantropia mea n-o să treacă de douăzeci și cinci de ludovici ; tare mă tem că am și fost victimă patriotismului meu.

În clipa în care Derville își isprăvi fraza, zări pe masa lui de lucru teancul de scrisori pe care i-l pusese acolo primul său secretar. Privirea lui fu atrasă de înfățișarea mărcilor lungi, pătrate, triumphiulare, roșii, albastre, lipite pe o scrisoare de către poșta prusacă, austriacă, bavareză și franceză.

— Ah — spuse el rîzînd — iată deznodămîntul comediei, o să vedem dacă am fost tras pe sfoară. Luă scrisoarea, o deschise, dar nu putu să o citească, fiindcă era în limba germană. Boucard, du-te chiar dumneata, dă să se traducă această scrisoare și întoarce-te numaidecît, spuse Derville, crăpînd ușa biroului său și întinzînd scrisoarea primului său secretar.

Notarul din Berlin, căruia i se adresase avocatul, îi dădea de știre că actele cerute le va primi la cîteva zile după sosirea acestei scrisori de înștiințare. Documentele, spunea el, se aflau în cea mai perfectă regulă și prevăzute cu toate formele legalizării, în așa fel ca să facă dovadă în justiție. Mai mult încă, îl și înștiința că toți martorii faptelor consemnate în procesele-verbale trăiau la Prussisch-Eylau și că femeia căreia domnul conte Chabert îi datora viața trăia încă într-unul din cartierele Heilsbergului.

— Sengroasă gluma — exclamă Derville — după ce Boucard îi împărtăși în cele din urmă cuprinsul scrisorii.

— Ia spune drăguțele — reluă el adresîndu-se notarului — o să am nevoie de ceva informații care

se găsesc negreșit în biroul tău de notariat. Nu-i așa că Roguin, hoțomanul acela bătrîn...

— Noi îi zicem nenorocitul, bietul Roguin, răspunse Alexandre Crottat, rîzînd și întrerupîndu-l pe Derville.

— Nenorocitul acela, care a șterpelit opt sute de mii de franci clienților și a aruncat deznădejdea în mai multe familii, a făcut tot el și lichidarea succesiunii Chabert? Mi se pare că am văzut așa ceva în dosarul nostru Ferraud.

— Da — răspunse Crottat — eram pe atunci al treilea secretar, am copiat această lichidare și am studiat-o bine. Rose Chapeautel, soția și văduva lui Hyacinthe, zis Chabert, conte al imperiului, mare olîter al Legiunii de Onoare; se căsătoriseră fără act dotal, aveau deci averea în comun. Pe cîte îmi amintesc, activul se ridica la șase sute de mii de franci. Înainte de căsătorie, contele Chabert făcuse un testament în favoarea spitalelor din Paris, prin care le lăsa un sfert din averea pe care o va avea în clipa morții sale; statul moșteneva celălalt sfert. S-a ținut licitație, s-a făcut vinzare și partaj, pentru că avocații s-au ținut de treabă. În timpul lichidării, ministrul care guverna pe atunci Franța⁸ a dat printr-un decret partea fiscului văduvei colonelului.

— Așadar, averea personală a contelui Chabert nu s-ar ridica deci decît la trei sute de mii de franci?

— Chiar așa, dragul meu! răspunse Crottat. Voi, avocații, aveți uneori simțul dreptății, cu toate că sînteți învinuiți că pledați la fel de bine și pro și contra...

Contele Chabert, a cărui adresă se citea pe marginea primei chitanțe pe care i-o dăduse notarul, locuia în cartierul Saint-Marceau, strada Petit Banquier, la un fost sergent de cavalerie din garda imperială, ajuns crescător de vite și căruia i se zicea Verginiaud. Sosind acolo, Derville fu nevoit să meargă pe jos în căutarea clientului, căci birjarul refuză s-o pornească pe o stradă nepavată și ale cărei gropi erau prea adînci pentru roțile unei gabriote. Uitîndu-se în toate părțile, avocatul găsi în cele din urmă, pe partea care

se învecinează cu bulevardul, între două ziduri făcute din bolovani, oseminte și pământ, doi stâlpi de piatră necioplită, știrbiți de trăsurile care au tot trecut, cu toate că erau apărați de două bucăți de lemn puse ca apărătoare. Pe acești stâlpi, se afla o grindă acoperită cu o glugă de țiglă pe care erau scrise cu litere roșii următoarele cuvinte: VERGINIAUD CRESCA TORIU DE VITE. La dreapta numelui, se vedeau zúgrăvite niște ouă și la stînga o vacă; totul vopsit în alb. Poarta era deschisă și fără îndoială că rămînea astfel toată ziua. În dreptul porții, în fundul unei ogrăzi destul de largi, se înălța o casă, dacă se poate numi astfel una din acele șandramale clădite în cartierele mărginașe ale Parisului și care nu seamănă cu nimic, nici cu cele mai prăpădite locuințe de la țară. Mizeria lor e aceeași, dar nu și poezia. Într-adevăr, în mijlocul cîmpiilor, bordeiele tot mai au o frumusețe, pe care le-o dă aerul curat, verdeața, înfățișarea pajiștilor, un deal, un drum cotit, niște vii, un gard viu, mușchiul de pe acoperișuri și uneltele muncii cîmpului. Dar la Paris, mizeria nu e sporită decît de grozăvenia ei. Deși de curînd clădită, casa aceasta părea că e gata să se năruie. Nici un material nu avusese aci adevărata lui întrebuințare; toate veneau de la dărimăturile care se fac zilnic în Paris. Derville citi pe un oblon făcut din scîndurile unei firme: *Magazin de noutăți*. Ferestrele nu semănau de loc între ele și erau așezate alandala. Parterul ce părea să fie partea locuită era ridicat într-o parte, pe cînd în cealaltă camerele erau îngropate sub o ridicătură de pământ. Între poartă și casă, se întindea o băltoacă plină cu gunoi, în care se scurgeau apa de ploaie și lăturile. Zidul pe care se sprijinea locuința aceasta șubredă și care părea să fie mai trainică decît celelalte era garnisit cu niște cuști cu gratii, în care iepuri de casă își prăseau numeroasele lor familii. La dreapta porții mari se afla staulul de vite, în podul căruia se ținea fînul și care dădea de-a dreptul în casă printr-o lăptărie. La stînga, era o poiată, un grajd, o cocină de porci, făcută ca și acoperișul casei, din scînduri șubrede de brad, bătute în cuie unele peste altele și prost acoperite cu papură. Ca

aproape toate locurile unde se pregătesc cele de trebuință marelui prînz pe care Parisul îl înghite zilnic, ograda în care intră Derville oferea semnele unui zor cerut de nevoia de a ajunge la oră fixă. Vase mari de tinichea scofîlcite, în care se transporta laptele și oale în care se punea smîntîna erau aruncate unele peste altele în fața lăptăriei, cu dopurile lor de cîrpă. Zdrențele găurite cu care le ștergeau, atîrnau la soare, întinse pe frînghii legate de țaruși. Calul pașnic, a cărui rasă nu se găsește decît la lăptărese, făcuse cîțiva pași înaintea caretei lui și stătea în fața grajdului, a cărui ușă era închisă. O capră rodea mugurii viței pîpernicile și prăfuite care împodobeau zidul galben și crăpat al casei. O pisică ședea ghemuită pe oalele de smîntînă și le lîngea. Găinile, speriate de apropierea lui Derville, o luară la fugă cîrîind și cîinele de pază lătră.

— Aici locuiește omul care a hotărît soarta bătăliei de la Eylau! își zise Derville, cuprinzînd dintr-o aruncătură de ochi toată această hîdă priveliște.

Casa rămăsese în paza a trei ștengari. Unul, coțat pe capra unei căruțe încărcate cu nutreț abia cosit, arunca cu pietre în coșul casei vecine, nădăduind că vor cădea în căldarea cu mîncare. Altul se străduia să suie un porc pe scîndura căruței, lăsată la pămînt, pe cînd cel de-al treilea, cătărat la celălalt capăt, aștepta urcarea porcului ca să-l ridice în văzduh prin cumpănire. Cînd Derville îl întrebă dacă domnul Chabert locuia acolo, nici unul nu răspunse și tustrei îl priviră într-un fel tîmp și plin de haz, dacă ne e îngăduit să alăturăm aceste cuvinte. Derville, își repetă întrebarea, dar fără succes. Scos din răbdări de înfățișarea mucalită a celor trei derbedei, el îi dojeni cu acele vorbe glumețe pe care tinerii se cred îndreptățiți să le spună copiilor și ștengarii rupseră tăcerea printr-un hohot de rîs sălbatic. Derville se supără. Colonelul, care îl auzi, ieși dintr-o odăiță scundă de lîngă lăptărie și se ivi în pragul ușii cu un aer marțial ce nu se poate descrie. Ținea în colțul gurii o pipă dintre acelea bine înnegrite (expresie

tehnică a fumătorilor), o pipă scurtă de argilă, din cele numite *ciubeici*. Își ridică cozorocul șepcii sale îngrozitor de soioase, îl zări pe Derville și trecu de-a dreptul prin gunoi, ca să ajungă mai repede la binefăcătorul său, strigînd la copii cu un glas prietenos : „Liniște în front“ ! Copiii păstrară numaidecît o tăcere plină de respect, ceea ce dovedea de cîtă autoritate se bucura bătrînul ostaș în ochii lor.

— De ce nu mi-ai scris ? îl întrebă el pe Derville. Ia-o înainte pe lîngă staul ! Uite, pe acolo drumul e pietruit, zise el, dîndu-și seama că avocatul se codea să-și bage picioarele în gunoi.

Sărind din loc în loc, Derville ajunsese pînă în pragul ușii pe unde ieșise colonelul. Chabert păru foarte nemulțumit văzîndu-se silit să-l primească în odaia în care locuia. În adevăr, Derville nu zări în ea decît un singur scaun. Patul colonelului era făcut din cîteva brațe de paie peste care gazda lui aruncase două-trei zdrențe din acele petice de covor vechi, adunate nu se știe de unde, pe care lăptăresele le aștern pe băncile caretelor. Pardoseala nu era decît pămînt bătut. Pereții mucegăiți, verzui, crăpați, răspîndeau o umezeală așa de puternică, încît zidul de-a lungul căruia se culca colonelul era acoperit cu o rogojină. Faimosul palton cu mai multe gulere atîrna într-un cui. Două perechi de cizme, vechi, stricate, zăceau aruncate într-un colț. Nici urmă de rufărie. Pe masa roasă de cari se vedeau deschise buletinele Marii Armate, retipărite de Plancher și alcătuiau pesemne lectura obișnuită a colonelului, a cărui înfățișare era liniștită și senină în mijlocul acestei mizerii. Vizita lui la Derville părea că îi schimbase expresia trăsăturilor în care avocatul desluși urmele unei gîndiri senine, o lumină deosebită pe care o împrăștiase speranța.

— Te supără fumul pipei ? îi zise el, întinzînd avocatului scaunul pe jumătate desfundat.

— Dar, colonele, stai foarte rău aici.

Fraza aceasta i-a fost smulsă lui Derville de neîncrederea obișnuită a avocaților și de trista experiență pe care le-o dă de cu vreme cumplitele drame necunoscute la care iau parte.

„Iată — își zise el — un om care cu siguranță a întrebuințat banii mei ca să-și satisfacă cele trei virtuți teologale ale soldatului : jocul, vinul și femeile !”

— E adevărat domnule, că nu excelăm aici prin lux. E un bivuac pe care-l încălzește prietenia ; dar... (aici soldatul aruncă o privire pătrunzătoare omului de legi), dar nu fac rău nimănui, n-am respins niciodată pe nimeni și dorm liniștit.

Avocatul se gîndi că ar fi nedelicat din partea lui să ceară socoteală clientului de sumele pe care i le avansase și se mulțumi să-i spună :

— De ce n-ai vrut să vii la Paris, unde ai fi putut să trăiești tot așa de ieftin cum trăiești și aici, dar unde ai fi stat mai bine ?

— Dar bine — răspunse colonelul — oamenii de treabă la care mă aflu m-au primit, m-au hrănit *pe degeaba* timp de un an ! Cum era să-i părăsesc în clipa cînd am avut și eu cîtiva bani ? Și apoi, tatăl acestor trel ștregari e un fost *egiptean*...

— Cum asta, egiptean ?

— Așa le zicem noi soldaților care s-au întors din expediția în Egipt, din care am făcut și eu parte. Nu numai că toți cei ce s-au întors sînt nițel frați, dar Verginiaud era atunci din regimentul meu și, în deșert, am împărțit cu el apa. Și pe urmă, nu l-am învățat încă pe mucoșii ăștia să citească.

— Ar fi putut să te găzduiască mai bine pentru banii dumitale.

— Da' de unde — zise colonelul — copiii lui se culcă pe paie ca și mine ! Nici el nici nevastă-sa n-au un pat mai bun ; sînt foarte săraci, asta-i. S-au băgat într-o întreprindere peste puterile lor. Dar dacă îmi recapăt averea !... În sfîrșit ! Destul !

— Colonele, mîine sau poimîine trebuie să primesc actele dumitale de la Heilsberg. Salvatoarea dumitale mai trăiește !

— Afurisiții de bani, cînd te gîndești că n-am de loc ! strigă el, dînd cu luleaua de pămînt.

Pentru un fumător, o lulea bine înnegrită e o lulea prețioasă, dar gestul a fost atît de firesc, mișcarea atît de generoasă, încît toți fumătorii și chiar regia l-ar

fi iertat pentru crimă asta de lèse-tutun. Poate că îngerii ar fi strâns cioburile.

— Colonele, afacerea dumitale este foarte încurcată, îi zise Derville, ieșind din odaie ca să se plimbe la soare prin fața casei.

— Mie mi se pare foarte simplă, spuse soldatul. M-au crezut mort și acum iată-mă ! Dați-mi îndărăt nevasta și averea, dați-mi gradul de general la care am dreptul, fiindcă am fost înaintat colonel în garda imperială, în ajunul bătăliei de la Eylau !

— Lucrurile nu merg așa în lumea judecătorească, spuse Derville. Ascultă-mă ; ești contele Chabert, n-am nimic de zis. Dar trebuie să o dovedești juridicește unor oameni care vor avea interes să-ți tăgăduiască existența. Astfel că actele dumitale vor fi discutate. Discuția aceasta va atrage după sine alte zece-douăsprezece chestiuni preliminare. Toate vor fi duse în contradictoriu pînă la Curtea Supremă și vor alcătui tot atîtea procese costisitoare, care se vor târăgăni, oricîtă osteneală mi-aș da eu. Adversarii dumitale vor cere o anchetă, pe care noi nu o putem refuza, și care va necesita poate o comisie rogatorie⁹ în Prusia. Să presupunem, însă, că toate vor merge cît se poate de bine, să admitem că justiția va recunoaște îndată că ești colonelul Chabert. Putem noi oare să știm cum va fi judecată bigamia foarte nevinovată a contesei Ferraud ? În speța dumitale, cazul de drept e în afara Codului și nu poate să fie judecat de către judecători decît urmînd legile conștiinței, cum face Curtea cu Juri în chestiunile gingașe pe care le înfățișează ciudățeniile sociale ale unor procese criminale. Or, dumneata n-ai avut copii din căsătoria dumitale, iar domnul conte Ferraud are doi din a sa ; judecătorii deci pot să declare nulă căsătoria în care legăturile sînt cele mai slabe, în folosul căsătoriei care le are pe cele mai trainice, de vreme ce a existat bună-credință din partea contractanților. Crezi oare că te vei găsi într-o bună poziție morală să ții *morfiș* să ai, la vîrsta dumitale și în împrejurările în care te găsești, o femeie care nu te mai iubește ? Vei avea împotrivă și pe soția dumitale și pe bărbatul ei, două persoane cu

trecere, care vor putea să influențeze tribunalele. Procesul are deci sorți să se târăgănească. Ai vreme să îmbătrânești în cele mai crunte supărări.

— Și averea mea ?

— Crezi că ai avere mare ?

— Nu aveam oare o rentă de treizeci de mii de franci ?

— Dragul meu colonel, ai făcut în 1799, înaintea căsătoriei, un testament prin care lăsaî azilurilor un sfert din bunurile dumitale.

— Așa e.

— Ei bine, dacă ai fost dat mort, nu a trebuit oare să se facă un inventar și să se procedeze la o lichidare, pentru ca sfertul acesta să fie atribuit azilurilor ? Soția dumitale nu s-a sfiit să înșele pe săraci. Inventarul, în care fără îndoială că ea s-a ferit să înscrie banii în numerar, pietrele prețioase, și în care nu a trecut decît prea puțină argintărie, și în care mobilierul a fost prețuit cu două treimi sub prețul lui adevărat, fie ca să o favorizeze pe ea, fie ca să plătească mai puține taxe fiscoiui, și apoi pentru că experții sînt răspunzători pentru prețuirea pe care o fac, inventarul astfel întocmit a stabilit șase sute de mii de franci în valori. Ca parte a ei, văduva avea dreptul la jumătate. Totul a fost vîndut, răscumpărat de ea, care a cîștigat din toate aceste operațiuni, și azilurile și-au dobîndit partea lor de șaptezeci și cinci de mii de franci. Pe urmă, de vreme ce fiscoiul te moștenește pe dumneata și ținînd seama că nu ți-ai menționat soția în testament, Impăratul i-a dat văduvei dumitale, printr-un decret, partea care revenea domeniului public. La cît mai ai dreptul acum ? La trei sute de mii de franci, mai puțin cheltulele.

— Și asta o numești dreptate ? zise colonelul uluit.

— Firește că da !

— Frumoasă dreptate !

— Așa e și nu e altfel, dragă colonele. Vezi prin urmare, că ceea ce ți s-a părut un lucru lesne, nu e de loc așa. Doamna Ferraud poate chiar să vrea să păstreze partea care i-a fost dată de Impărat.

— Dar nu era văduvă, decretul e nul...

— Firește. Dar orice se poate pleda. Ascultă-mă. În asemenea împrejurări, cred că o tranzacție ar fi și pentru dînsa și pentru dumneata cel mai bun dezno-dămînt al procesului. În felul acesta, cîștigi o avere mai mare decît aceea la care ai avea dreptul.

— Asta ar însemna să-mi vînd soția !

— Cu douăzeci și patru de mii de franci venit, ai putea să ai în situația în care te găsești femeii mai potrivite pentru dumneata și care te vor face mai fericit. Am de gînd să mă duc chiar astăzi să o văd pe doamna contesă Ferraud, să sondez terenul. Dar n-am vrut să fac acest demers fără să-ți dau de știre.

— Să mergem la ea împreună...

— Așa cum ești ? întrebă avocatul. Nu, nu colo-nele, nu. Ai putea să-ți pierzi procesul cu desăvîr-șire.

— Procesul se poate oare cîștiga ?

— Pe principalele puncte, răspunse Derville. Dar scumpul meu colonel Chabert, nu bagi de seamă un lucru. Nu sînt bogat, biroul meu de avocatură nu e încă plătit. Dacă tribunalele ți-acordă o *proviziune*, adică un avans asupra averii duminale, nu vor acor-da-o decît după ce-ți vor fi recunoscut calitatea de conte Chabert, mare ofițer al Legiunii de Onoare.

— Așa e, sînt mare ofițer al Legiunii, nici nu mă mai gîndeam la asta, spuse el cu naivitate.

— Ei bine, pînă atunci, — reluă Derville — nu tre-buie să te judeci ? Să plătești avocați, să obții hotărîri și să plătești timbrele ? Să ai de-a face cu portărei și să mai și trăiești ? Cheltuielile primelor instanțe se vor ridica dintr-un condei la mai bine de douăsprezece pînă la cincisprezece mii de franci. Eu nu-i am, eu care sînt copleșit de dobînzile uriașe pe care le dato-rez celui ce m-a împrumutat ca să-mi rîscumpăr bi-roul. Și dumneata unde o să-i găsești ?

Lacrimi mari picurară din ochii stinși ai bietului sol-dat și i se rostogoliră pe obrazii zbîrciți. La auzul acestor greutăți, rămase descurajat. Lumea întreagă, cea socială și cea judiciară, îi apăsa pieptul ca un vis urît.

— Am să mă duc la picioarele coloanei Vendôme!¹⁹
— exclamă el — și acolo am să strig : „Sînt colonelul Chabert, cel care a străpuns marele careu al rușilor la Eylau !“ Bronzul, el, are să mă recunoască !

— Și ai să fii, desigur, trimis la Charenton.

La auzul acestui nume temut, curajul militarului pieri.

— Nu crezi că aş putea avea ceva noroc la Ministerul de Război ?

— Oficialitățile ? spuse Derville. Du-te, dar numai cu o hotărîre în toată regula, care să declare nul actul dumitale de deces. Oficialitățile ar vrea să poată nimici pe toți oamenii imperiului.

Colonelul rămase o clipă uluit, nemișcat, privind fără să vadă, cufundat într-o deznădejde fără margini. Justiția militară este sinceră, rapidă, și în toate hotărîrile ei o ia turcește și aproape întotdeauna judecă bine ; justiția aceasta era singura pe care o cunoscuse Chabert. În fața labirintului de greutăți în care trebuia să pătrundă, dîndu-și seama cit de mulți bani îi trebuiau ca să pornească la drum, bietul soldat primi o lovitură de moarte în acea putere deosebită a omului, numită *voință*. I se păru cu neputință să-și petreacă viața în judecăți fără sfîrșit, i se părea de o mie de ori mai ușor pentru el să rămînă sărac, cerșetor, să se angajeze ca simplu cavalerist, dacă vreun regiment ar fi vrut să-l primească. Suferințele fizice și morale îi slăbiseră trupul, vătămîndu-i unele organe dintre cele mai de seamă. Îl amenința una din acele boli, pentru care medicina nu are încă nume, al cărei centru este oarecum mobil, cum este și sistemul nervos, care pare cel mai șubred dintre toate în mașinăria omenească, boală pe care ar trebui s-o numim *spleenul restriștii*. Oricît de grav ar fi fost acest rău nevăzut, dar real, se putea totuși lecuî printr-un deznodămînt fericit. Ca să zdruncine cu desăvîrșire acest puternic organism, ar fi fost de ajuns o piedică nouă, vreun fapt neprevăzut care să rupă legăturile slăbite și să dea naștere acelor șovăieli, acelor fapte de neînțeles, neduse pînă la capăt, pe care fiziologii le observă la ființele măcinate de suferințe.

Recunoscînd atunci la clientul său semnele unei adînci deznădejdi, Derville îi spuse :

— Ai curaj, deznodămîntul acestei afaceri nu-ți poate fi decit favorabil. Caută numai să-ți dai seama dacă poți sau nu să-ți pui toată încrederea în mine și să primești orbește dezlegarea pe care aș socoti-o eu că e cea mai bună pentru dumneata.

— Fă cum vrei, spuse Chabert.

— Bine, dar te lași în voia mea întocmai ca un om care merge la moarte ?

— Să rămîn fără nume, fără stare ? E cu puțință una ca asta ?

— N-am spus asta, zise avocatul. Vom căuta prin bună înțelegere să obținem o hotărîre ca să anulăm actul dumitale de deces și căsătoria, ca să-ți redobîndești drepturile. Mulțumită trecerii de care se bucură contele Ferraud, vei fi chiar admis în cadrele armatei ca general și vei căpăta, fără îndoială, o pensie.

— Fie și așa — răspunse Chabert — mă las cu totul în mîinile dumitale.

— Am să-ți trimit deci o procură să o iscălești, spuse Derville. Adio, curaj ! Dacă îți trebuie bani, te poți bizui pe mine.

Chabert strînse cu căldură mîna lui Derville și rămase cu spatele rezemat de perete, fără să aibă puterea să-l petreacă altfel decît cu ochii. Ca toți oamenii care nu se pricep în treburile judecătorești, se îngrozea la gîndul acestei lupte la care nu se așteptase. De mai multe ori, în răstimpul acestei convorbiri se ivise, în spatele unui stîlp de la poartă, chipul unui om care stătea de strajă în uliță, ca să pîndească ieșirea lui Derville și care îl întîmpină cînd ieși. Era un bătrîn îmbrăcat cu o vestă albastră, cu un halat alb în cute, așa cum poartă berarii și care avea în cap o șapcă de lutru. Fața lui era arămie, brăzdată, zbîrcită, dar cu umerii obrajilor roșii de prea multă muncă și bronzată de vînt.

— Mă ierți domnule — îi spuse lui Derville, apucîndu-l de braț — mă ierți că mă încumet să-ți vorbesc, dar mi-am dat seama văzîndu-te că dumneata trebuie să fii prietenul generalului nostru.

— Ei și ? zise Derville. De ce te interesezi de el ? Cine ești dumneata ? spuse bănuitor avocatul.

— Sînt Louis Verginiaud — răspunse el — și aș vrea să-ți spun două vorbe.

— Și dumneata ești acela care găzduiești pe contele Chabert în halul acesta ?

— Să fie cu iertare, domnule, dînsul are cea mai frumoasă cameră. Dacă n-aș fi avut decît una, i-aș fi dat-o lui, iar eu m-aș fi culcat în grajd. Un om care a suferit ca dînsul, care îi învață pe plozii mei să citească, un general, un egiptean, primul locotenent sub care mi-am făcut serviciul... — poți să-ți închipui ! — dintre noi toți, dînsul locuiește cel mai bine. Am împărțit cu dînsul tot ce aveam. Din păcate nu e mare lucru, pline, lapte, ouă. În sfîrșit, facem și noi ce putem ! Dar e din toată inima. El însă ne-a jignit.

— El ?

— Da, domnule, ne-a jignit, în adevăratul înțeles al cuvîntului. El vedea bine că m-am băgat într-o întreprindere peste puterile mele. Asta nu-i plăcea de loc și îmi îngrija calul ! Eu îi spuneam : „Dar bine, domnule general !” „Păi — zicea el — nu vreau să stau ca un trîntor și mă pricep la țesălat de multă vreme.” Așadar, eu dădusem niște polițe pentru lăptăria mea, unuia pe care-l cheamă Grados... îl cunoști domnule ?

— Dar, dragul meu, n-am timp să te ascult. Spune-mi numai cum de te-a jignit colonelul ?

— Ne-a jignit, domnule, e adevărat, cum mă cheamă pe mine Louis Verginiaud și nevastă-mea a și plîns din pricina asta. A aflat de la vecini că n-avem nici o lescafe de plătit polița. Bătrînul veteran fără să spună nimic, a strîns tot ce-i dădeai dumneata, a pîndit termenul și a plătit. Păcăleală, zău ! Că nevastă-mea și cu mine știam că el n-are nici de tutun, și că se lipsea. Oh ! acum are țigări în fiecare dimineată ! mai bine m-aș vinde cu totul... Nu, zău, ne-a jignit ! Așa că aș fi vrut să te rog să ne împrumuți trei sute de franci pe întreprinderea noastră, că ne-a spus că ești un om de ispravă, ca să-i facem haine și să-i mobilăm odaia. A crezut că se plătește de noi, nu-i așa ?

Ei vezi că dimpotrivă, bătrînul ne-a îndatorat și ne-a jignit !... Nu trebuia el să ne facă necazul ăsta, ne-a jignit ! și încă pe noi, ca prieteni ! Pe cinstea mea, așa cum mă cheamă pe mine Louis Verginiaud, mai bine m-aș reangaja decît să nu-ți dau banii înapoi.

Derville se uită la văcar, făcu apoi cîțiva pași îndărăt, ca să vadă din nou casa, ograda, gunoaiele, grajdul, iepurii, copiii.

„Pe legea mea, cred că una din cerințele virtuții e să nu fii proprietar“, își spuse el.

— Lasă, că o să capeți cele trei sute de franci, și chiar mai mult. Dar n-o să ți-i dau eu, colonelul o să fie destul de bogat ca să te ajute și n-aș vrea să-l lipsesc de bucuria asta.

— O să fie pe curînd ?

— Vezi bine.

— Of, Doamne, ce fericită o să fie nevastă-mea !

Și chipul ars de soare al crescătorului păru că se luminează.

„Acum — își zise Derville, suindu-se în birjă — să mergem la adversar, să nu ne descoperim jocul, să căutăm să-l ghicim pe al său și să cîștigăm partida dintr-o singură lovitură. Ar trebui poate s-o sperii... că doar e femeie. Ce le sperie oare mai mult pe femei ? Dar femeile nu se sperie decît...“

Incepu să studieze cazul contesei și căzu pe gînduri, așa cum li se întîmplă marilor oameni politici cînd își pun la cale planurile și încearcă să pătrundă în tainele guvernelor dușmane. Nu sînt oare și avocații un fel de oameni de stat însărcinați cu treburile particularilor ? O privire aruncată asupra situației domnului conte Ferraud și a soției sale e necesară acum, pentru a putea înțelege geniul acestui avocat.

Domnul conte Ferraud era fiul unui fost consilier al parlamentului din Paris, care emigrase pe vremea Terorii și care, dacă își scăpase de la tăiere capul, își pierduse în schimb averea. Se întoarse sub consulat și rămase într-una credincios lui Ludovic al XVIII-lea, pe lîngă care se afla și tatăl său înainte de revoluție. El făcea deci parte din acele cercuri ale cartierului St.-Germain¹¹ care ținu piept cu mîndrie momelilor

lui Napoleon. Faima de om destoinic pe care și-o dobîndise tînărul conte, care pe atunci nu se numea decît domnul Ferraud, a făcut să fie ținta atențiunilor ademenitoare ale împăratului, care adesea era tot atît de fericit de victoriile lui asupra aristocrației, ca și de cîștigarea unei bătălii. I se făgădui contelui restituirea titlului, a bunurilor sale nevîndute, îl făcură să întrezărească un loc de ministru sau de senator. Împăratul dădu greș. Domnul Ferraud era, la moartea colonelului Chabert, un tînăr de douăzeci și șase de ani, fără avere, înzestrat cu o înfățișare plăcută, care avea succese și pe care cartierul St.-Germain îl înfiase ca pe o glorie a sa ; dar doamna contesă Chabert știuse atît de bine să tragă foloase de pe urma moștenirii soțului ei, încît după optsprezece luni de văduvie, avea ca la vreo patruzeci de mii de franci venit. Măritișul ei cu tînărul conte nu fu primit ca o veste bună de către clica din cartierul St.-Germain. Incintat de această căsătorie, care se potrivea cu ideile sale de unire, Napoleon dădu doamnei Chabert partea din moștenirea contelui, care se cuvenea fiscului. Dar și de data aceasta nădejdlile lui Napoleon fură înșelate. Nu numai că doamna Ferraud își iubea amantul în făptura acestui tînăr, dar mai fusese ispitită și de gîndul de a pătrunde în acea societate plină de ifose, care, cu toată decăderea ei, domina curtea imperială. Această căsătorie îi satisfăcea deopotrivă și patimile și deșertăciunile. Avea în sfîrșit să ajungă o Doamnă din lumea mare. Cînd cartierul St.-Germain află în sfîrșit că această căsătorie nu însemna o trecere la inamic, își deschise ușile saloanelor. Veni Restaurația ; cariera politică a contelui Ferraud fu destul de înceată. El înțelegea greutățile politice ale lui Ludovic al XVIII-lea ¹², făcea parte dintre cei inițiați care așteptau „să se închidă prăpastia revoluțiilor“ ; fiindcă această frază regală, de care și-au bătut joc atît de mult liberalii, ascundea un înțeles politic. Totuși decretul citat în fraza avocățească atît de lungă cu care începe această povestire îi înapoiase două păduri și o moșie, a căror valoare crescuse mult în timpul sechestrului. În clipa aceasta, deși contele Ferraud era

consilier de stat, director general, el nu privea situația sa decît ca un început al carierii lui politice. Prins cu totul de grijile unei ambiții mistuitoare, își luase ca secretar pe un fost avocat ruinat, care se numea Delbecq, un om mai mult decît dibaci, care cunoștea de minune toate tertipurile sicîielii avocațești și căruia îi lăsase în seamă treburile lui particulare. Vicleanul om de legi își înțelesese prea bine locul său pe lîngă conte, ca să nu fie cinstit din interes. Trăgea nădejde să dobîndească o slujbă mulțumită trecerii de care se bucura patronul său de a cărui avere el se îngrijea cît putea mai bine. Purtarea lui contrasta atît de mult cu viața sa de mai înainte, încît trecea drept cineva care fusese defăimat. Cu tactul și finețea cu care sînt înzestrate mai mult sau mai puțin toate femeile, contesa îl înțelesese bine pe intendent, îl supraveghea deci cu dibăcie și știa să-l mînuiască cu atîta măiestrie, încît trăsesse mari foloase de pe urma lui, pentru sporirea averii ei particulare. Știusese să-l convingă pe Delbecq că ea îl stăpînea cu totul pe domnul Ferraud și-i făgăduise că dacă se va închina cu totul intereselor ei, va face ca el să fie numit președinte la un tribunal de primă instanță, într-unul din cele mai însemnate orașe ale Franței. Făgăduiala că va căpăta un post inamovibil, care i-ar înlesni să facă o înșurătoare bună și să cucerească mai tirziu un loc de seamă în cariera politică, ajungînd chiar deputat, făcu din Delbecq un om devotat orbește contesei. Nu o lăsa să piardă nici unul din prilejurile favorabile pe care viața bursei și scumpirea proprietății le puseră la îndemîna oamenilor dibaci în răstimpul primilor trei ani ai Restaurației. Îi întreise protectoarei sale capitalurile, cu atît mai ușor cu cît contesei i se păru bun orice mijloc, ca să-și sporească în timpul cel mai scurt averea într-o măsură uriașă. Folosea lefurile funcțiunilor ocupate de conte la cheltuielile gospodăriei, ca să poată capitaliza vînturile și Delbecq dădea o mîna de ajutor tuturor socotelilor caliciei ei, fără să caute a-și explica pricina. Astfel de oameni nu se îngrijesc decît de tainele a căror descoperire este de folos intereselor lor. De altfel, el găsea o explicație

firească în setea de aur de care sînt stăpînite parizienele ; și era nevoie de o avere atît de mare ca să sprijine năzuințele contelui Ferraud, încît intendentului i se părea uneori că întrezărește în lăcomia contelui o urmare a devotamentului ei pentru omul de care era într-una îndrăgostită. Contesa își ascunsese în adîncul sufletului tainele purtării ei. Acolo erau taine de viață și de moarte pentru ea, acolo era tocmai nodul acestei povestiri.

La începutul anului 1818, Restaurația se așezase pe temelii ce păreau de neclintit la prima vedere ; principiile ei de guvernare, înțelese de spiritele înalte, erau socotite de către acestea că vor aduce Franței o eră nouă de prosperitate și atunci societatea pariziană se schimbă la față. Din întîmplare, se nimerise ca doamna contesă Ferraud să fi făcut totodată o căsătorie din dragoste, din ambiție și din interes. Încă tînără și frumoasă, doamna Ferraud juca rolul unei femei la modă și trăia în atmosfera curții regale. Bogată ea însăși și bogată și prin soțul ei care, privit ca unul din oamenii cei mai destoinici ai partidului monarhist și prieten personal al regelui, părea merit să fie ministru, ea făcea parte din aristocrație și îi împărtășea strălucirea. În mijlocul acestui triumf, fu atinsă de un cancer moral. Sînt unele simțăminte pe care o femeie le ghicește, oricîtă grijă ar avea bărbatul să i le ascundă. La prima întoarcere a regelui, contele Ferraud avu oarecare păreri de rău în legătură cu căsătoria sa. Văduva colonelului Chabert nu-l înrudise cu nimeni, era singur și fără sprijin ca să se îndrumeze într-o carieră plină de primejdii și de dușmani. Se mai poate apoi spune, că atunci cînd își judecase în liniște soția, găsisse la dînsa unele lipsuri de bună creștere care o făceau nepotrivită să-l ajute în planurile lui. O vorbă rostită de el despre căsătoria lui Talleyrand ¹³, îi dezvălui totul contesei, care avu astfel dovada că dacă ar trebui să se facă din nou căsătoria asta, ea n-ar mai fi niciodată doamna Ferraud. Care femeie oare ar putea ierta o astfel de părere de rău ? Nu cuprinde ea, în germene, toată hula, toate fărădelegile și toate lepădările ? Dar ce rană

deschidea acest cuvînt în inima contesei, dacă ținem seamă că ea se temea ca nu cumva să i se întoarcă bărbatul dintîi ? Știuse că e în viață și îl respinsese. Apoi, o vreme cît nu mai auzise vorbindu-se de el, îi plăcuse să creadă că a murit la Waterloo cu acvilele imperiale, în tovărășia lui Boutin. Totuși, plănuî să-l lege pe conte de ea prin cea mai puternică legătură, prin lanțul de aur și vru să fie atît de bogată, încît averea ei să facă de nedezlegat a doua căsătorie dacă din intimplare colonelul Chabert s-ar fi ivit din nou, fără ca ea să-și poată explica de ce nu începuse încă lupta de care se temea. Boala, suferințele, o scăpaseră poate de omul acesta. Poate că era pe jumătate nebun și balamucul îi putea fi de ajutor. Nu voise să se încredințeze nici lui Delbecq, nici poliției, de teamă de a nu încăpea pe mîna cuiva sau de a grăbi catastrofa. Sînt la Paris multe femei care, ca și contesa Ferraud, trăiesc cu un monstru moral nevăzut înlăuntrul lor sau care umblă pe marginea unei prăpăstii ; peste rana lor se așterne o pojghiță și ele pot să rîdă și să se veselească mai departe.

— E ceva foarte ciudat în situația domnului conte Ferraud, își zise Derville, trezindu-se din lunga lui visare în clipa în care trăsura se oprea în strada Varenne, la poarta casei Ferraud. Cum se face că el, care e atît de bogat și iubit de rege, nu e încă pair al Franței ? E poate adevărat, după cum îmi spunea doamna de Grandlieu, că politica regelui urmărește să dea o mare însemnătate demnității de pair, nefăcînd risipă cu ea. De altfel, fiul unui consilier în parlament nu e nici un Crillon nici un Rohan¹⁴. Contele Ferraud nu ar putea intra în Camera Înaltă decît pe furiș. Dar dacă i-ar fi anulată căsătoria, nu s-ar putea oare trece asupra capului său, spre marea mulțumire a regelui, pairia vreunui senator bătrîn care nu are decît fete ? Iată deci o gogoriță grozavă cu care aș putea-o speria pe contesa noastră, își zise el urcînd treptele scării din față.

Fără să știe, Derville pusese degetul pe rana tainică, își băgase mîna de-a binelea în cancerul care o rodea pe doamna Ferraud. A fost primit de dînsa în-

tr-o frumoasă sufragerie de iarnă, unde își lua dejunul, jucându-se cu o maimuță legată cu un lanț de un stîlp mititel înconjurat de vergele de fier. Contesa era înfășurată într-un halat elegant, zuluful ei, prinși fără prea multă grijă, scăpau din boneta care îi dădea o înfățișare ștregărească. Era fragedă și zîmbitoare. Masa strălucea de sidefuri, de argint și aur și în jurul ei erau flori ciudate, sădite în minunate vase de porțelan. Văzînd-o pe soția contelui Chabert, în toată bogăția prăzilor ei, în mijlocul luxului, în cea mai înaltă societate, în vreme ce nenorocitul trăia la un biet crescător de vite printre dobitoace, avocatul își zise: „Trebuie trasă de aici învățătura că o femeie frumoasă n-o să vrea cu nici un chip să-și recunoască bărbatul și nici măcar amantul într-un om cu un palton demodat și vechi, cu o perucă de cîlți și cu cizmele crăpate“. Un zîmbet răutăcios și mușcător tălmăci gîndurile pe jumătate filozofice, pe jumătate glumețe care-i puteau veni în minte unui om așezat într-un loc atît de prielnic pentru a cunoaște adevărata stare a lucrurilor, în pofida minciunilor sub care își ascund viața cele mai multe dintre familiile pariziene.

— Bună ziua, domnule Derville, zise ea, continuînd să dea cafea maimuței.

— Doamnă — zise el cam răstit — căci îl supăraseră tonul ușuratic cu care contesa îi spusese: „Bună ziua, domnule Derville“ — vin să-ți vorbesc de o afacere destul de gravă.

— Îmi pare *nespus de rău*, domnul conte lipsește...

— Eu sînt încîntat doamnă. Ar fi *nespus de rău* dacă ar lua parte la convorbirea noastră. Știu de altfel de la Delbecq că-ți place să te ocupi singură de afacerile dumitale, pentru a-l scuti pe domnul conte.

— Atunci să-l chem pe Delbecq, spuse ea.

— Nu ți-ar fi de nici un folos, cu toată iscusința lui, reluă Derville. Ascultă-mă doamnă, te rog; un singur cuvînt va fi de ajuns ca să-ți piară rîsul. Contele Chabert trăiește.

— Și spunînd asemenea caraghioslîcuri vrei să mă faci să nu mai rîd? zise ea izbucnind în hohot.

Dar contesa se potoli îndată, sub privirea ațintită,

plină de o ciudată luciditate, prin care Derville o întreba, părînd că îi citește pînă în adîncul sufletului.

— Doamnă — răspunse el grav, pe un ton tăios și rece — nu-ți dai seama de întinderea primejdiilor care te amenință. Nu-ți vorbesc de autenticitatea de netăgăduit a actelor, nici de seriozitatea dovezilor, care demonstrează existența contelui Chabert. Știi foarte bine că nu-s omul care să se împovăreze cu o cauză nedreaptă. Dacă te opui înscrierii noastre în fals împotriva actului de deces, vei pierde acest prim proces, și o dată această chestiune rezolvată în favoarea noastră, le cîștigăm pe toate celelalte.

— Și despre ce vrei dumneata să-mi vorbești ?

— Nici despre colonel, nici despre dumneata. N-am să-ți vorbesc nici despre memoriile pe care le-ar putea face unii avocați plini de duh, care ar cunoaște faptele ciudate ale acestui proces și nici de foloasele pe care le-ar trage din scrisorile pe care le-ai primit de la primul dumitale soț înainte de celebrarea căsătoriei cu cel de-al doilea.

— Asta nu e adevărat, zise ea izbucnind ca o femeușcă. N-am primit nici o scrisoare de la contele Chabert și dacă cineva se dă drept colonelul, nu poate fi vorba decît de vreun intrigant, vreun ocnaș liberat, cum era Cognard de pildă. Mă înfior numai la gîndul ăsta. Poate oare colonelul să învie ? Nu mi-a anunțat oare Bonaparte moartea lui eroică printr-un aghiotant ? Și astăzi mai primesc încă trei mii de franci pensie acordată văduvei de către cele două Camere. Am avut toate motivele să-l resping pe toți Chaberti care s-au înființat, cum o să-i resping și pe toți cei ce vor mai veni.

— Din fericire doamnă, sîntem singuri. Putem minți cît ne place, spuse el cu răceală, plăcîndu-i să întărite minia contesei pentru a-i smulge cîte o des-tăinuire, printr-o manevră obișnuită avocaților, deprinși să rămînă calmi atunci cînd adversarii sau clienții lor își ies din fire.

„Dacă-i așa, o să vedem care pe care“, își zise în sinea lui, născocind pe loc o cursă care să-i dovedească slăbiciunea contesei.

— Dovada predării primei scrisori există, doamnă
— reluă el cu glas tare — ea conținea niște valori...
— O, cât despre valori, nu conținea nici o valoare.
— Așadar ai primit acea primă scrisoare, îi răspunse Derville zîmbind. Te-ai și prins în prima cursă pe care ți-o întinde un avocat și crezi totuși că ai să poți lupta cu justiția...

Contesa se înroși, păli, își ascunse fața în miini. Apoi lăsă rușinea la o parte și spuse cu liniștea firească unor astfel de femei :

— De vreme ce ești avocatul pretinsului Chabert, fă-mi plăcerea...

— Doamnă — o întrerupse Derville — în clipa asta mai sînt încă și avocatul dumitale, așa cum sînt și al colonelului. Crezi oare că aș vrea să pierd o clientă atît de prețioasă ca dumneata ! Dar nu vrei să mă ascuți...

— Vorbește domnule, zise ea cu bunăvoință.

— Avera iți venea de la contele Chabert și l-ai respins. Avera dumitale e uriașă și îl lași să cerșească. Doamnă, avocații sînt elocvenți, cînd pricina e elocventă în sine : te găsești în niște împrejurări în stare să ridice opinia publică împotriva dumitale.

— Dar bine domnule — zise contesa, scoasă din răbdări de felul în care Derville o sucea și o răsucea pe jeratic — admitînd chiar că domnul Chabert există, tribunalele vor menține căsătoria mea de-a doua, din pricina copiilor și o să scap dînd două sute douăzeci și cinci de mii de franci domnului Chabert.

— Doamnă, nu știm încă în ce fel vor privi tribunalele latura sentimentală a chestiunii. Deoparte avem o mamă și copiii săi, de cealaltă un om copleșit de nenorociri, îmbătrînit din pricina dumitale și a refuzului dumitale. Unde o să mai poată el găsi o nevastă ? Și pe urmă, pot oare judecătorii să calce legea ? Căsătoria dumitale cu colonelul are legea de partea ei, are întîietatea. Dar, dacă ai fi zugrăvită în culori urîte, s-ar putea să ai un adversar la care nu te-aștepti. Asta e, doamnă, primejdia de care aș vrea să te apăr.

— Încă un adversar ? zise ea. Cine ?

— Domnul conte Ferraud.

— Domnul Ferraud ține prea mult la mine și are pentru mama copiilor săi prea mult respect...

— Lasă neroziile astea — spuse Derville întrerupînd-o — cînd vorbești cu un avocat obișnuit să citească în adîncul sufletelor. În clipa asta, domnul Ferraud nu are nici o poftă să rupă căsătoria și sînt convins că te adoră. Dar dacă ar veni cineva să îi spună că îi poate fi anulată căsătoria, că soția lui va fi adusă ca o criminală de rînd în fața juraților...

— M-ar apăra, domnule !

— Nu, doamnă !

— Și ce motiv ar avea să mă părăsească, domnule ?

— Ca să se căsătorească cu fiica unică a unui pair al Franței, al cărui loc i s-ar transmite prin decret regal.

Contesa păli.

„Am nimerit-o ! își zise Derville. Foarte bine, te-am prins, procesul bietului colonel e ca și cîștigat.“

— De altfel, doamnă — reluă el cu glas tare — el ar avea cu atît mai puțin remușcări, cu cît un om acoperit de glorie, general conte, mare ofițer al Legiunii de Onoare, nu e de ici de colo. Și dacă acest om îi cere înapoi nevasta...

— Ajunge domnule, ajunge ! zise ea. N-o să-mi mai iau alt avocat decît pe dumneata. Ce-i de făcut ?

— Cădeți la învoială ! zise Derville.

— Mă mai iubește ? întrebă ea.

— Nu cred că s-ar putea să fie altfel.

La auzul acestor cuvinte, contesa își ridică fruntea. O străfulgerare de nădejde îi luci în ochi ; socotea pe- semne că ar putea să se folosească de dragostea primului ei soț ca să cîștige procesul printr-un vicleșug femeiesc.

— Aștept ordinele dumitale, doamnă, ca să știu dacă trebuie să-ți notific actele noastre, sau dacă te învoiești să vii la mine ca să punem bazele unei înțelegeri, zise Derville salutînd-o pe contesă.

La opt zile după cele două vizite făcute de Derville, într-o frumoasă dimineață de iunie, cei doi soți despărțiți de o întîmplare aproape supranaturală, porniră din două puncte cele mai opuse ale Parisului, ca

să se întâlnească în biroul avocatului lor comun. Bani
dați înainte cu mărinimie colonelului Chabert de că-
tre Derville îi îngăduiseră să se îmbrace potrivit ran-
gului său. Răposatul sosi deci tolănit într-o birjă foarte
curătică. Avea capul acoperit cu o perucă potrivită cu
figura lui, era îmbrăcat în postav albastru, cu o că-
mașă albă și purta pe sub jiletcă panglica roșie de
mare ofițer al Legiunii de Onoare. Reluându-și obicei-
urile bunăstării, își recăpătase vechea lui eleganță mar-
țială. Se ținea drept. Chipul lui misterios și grav, pe
care se zugrăvea fericirea și nădejile lui toate, pă-
rea întinerit și mai împlinit, ca să împrumutăm din
pictură o expresie din cele mai pitorești. Nu mai se-
măna cu Chabert cel cu paltonul vechi și demodat,
cum nu seamănă un gologan de zece cu o monedă de
patruzeci de franci de curînd bătută. Văzîndu-l astfel,
trecătorii ar fi recunoscut cu ușurință în el una din
acele frumoase rămășițe ale vechii noastre armate,
unul din acei bărbați viteji asupra căruia se res-
frînge gloria noastră națională și care o reprezintă,
așa cum un ciob de oglindă luminat de soare pare că
îi răsfrînge toate razele. Acești bătrîni soldați sînt
totodată și tablouri, și cărți. Cînd contele coborî din
trăsură ca să urce scările la Derville sări ușor cum
ar fi făcut un băiat tînăr. Birja lui de-abia întorsese,
că se opri o cupea frumoasă cu stemă. Din ea coborî
doamna contesă Ferraud, într-o rochie simplă, dar
întocmită cu dibăcie, ca să-și arate sprinteneala trupu-
lui. Purta o frumoasă pălărie cu căptușeală tranda-
firie, care-i încadra nespus de bine chipul, ascunzîn-
du-i contururile și înviorîndu-i culorile. Dacă clienții
întineriseră, în schimb secretariatul rămăsese același
și înfățișa aidoma tabloul zugrăvit la începutul aces-
tei povestiri. Simonin înfuleca ceva, cu umărul spri-
jinit de fereastră care acum era deschisă și privea al-
bastrul cerului prin deschizătura acestei curți, încon-
jurată de patru corpuri de case innegrite.

— Ah — zise secretărașul — cine pune rămășag
pe un bilet de teatru că acest colonel Chabert e ge-
neral și are cordonul roșu ?

— Patronul e un vrăjitor și jumătate, zise Godeschal.

— De data asta nu-i jucăm nici un renghi ? întrebă Desroches.

— Las' că are grijă nevastă-sa, contesa Ferraud, zise Boucard.

— Așadar — zise Godeschal — contesa Ferraud va fi silită să fie a amîndurora...

— Uite-o, răspunse Simonin.

În clipa aceasta intră colonelul și întrebă de Derville.

— Este aici, domnule conte, zise Simonin.

— Care va să zică nu ești surd, ștregarule ? zise Chabert, luîndu-l pe trepăduș de ureche și răsucindu-i-o, spre mulțumirea secretarilor care începură să ridă și se uitară la colonel cu deosebitul respect datorat acestui ciudat personaj.

Contele Chabert era la Derville, în clipa în care soția sa intra pe ușa secretariatului.

— Ce zici, Boucard, o să se petreacă o scenă puțin obișnuită în cabinetul patronului ! Iată o femeie care poate să se ducă în zilele cu soț la contele Ferraud și în zilele fără soț la contele Chabert.

— În anii bisecți, zise Godeschal, contelui îi va merge în plin.

— Tăceți o dată, domnilor, se aude înăuntru ! — rosti Boucard cu asprime — n-am văzut niciodată un secretariat în care să se ia în batjocură clienții, cum faceți dumneavoastră.

Derville îl închisese pe colonel în camera de culcare cînd se ivi contesa.

— Doamnă — zise el — neștiind dacă ți-ar face plăcere să-l vezi pe domnul conte Chabert, v-am despărțit. Totuși dacă dorești...

— Domnule, este o atenție pentru care îți mulțumesc.

— Am pregătit ciorna unui act ale cărui condiții pot fi discutate de dumneata și de domnul Chabert chiar acum. Voi merge pe rînd de la dumneata la el, ca să vă înfățișez și unuia și altuia punctul de vedere al fiecăruia.

— Să văd, domnule, zise contesa, lăsînd să-i scape un gest de nerăbdare.

Derville citi :

„Între subsemnații :

domnul Hyacinthe zis Chabert, conte, general de brigadă, mare ofițer al Legiunii de Onoare, locuind la Paris, strada Petit Banquier, pe de o parte, și doamna Rose Chapotel, soție a domnului conte Chabert mai sus-numit, născută...”

— Treci mai departe, zise ea, să lăsăm introducerile, să vedem condițiile.

— Doamnă — zise avocatul — introducerea lămurește pe scurt poziția în care vă aflați și unul și altul. Apoi, în primul articol recunoști față de trei martori, adică doi notari și crescătorul la care a locuit soțul dumitale și căruia i-am încredințat în taină afacearea aceasta și care vor păstra cea mai desăvîrșită tăcere — recunoști, deci, că individul de care se vorbește în actele alăturate la cel sub semnătură privată, a cărui stare civilă se află de altfel stabilită printr-un act de notorietate pregătit la Alexandre Crottat, notarul dumitale, este contele Chabert primul dumitale soț. Prin articolul al doilea, contele Chabert, dornic de a te face fericită, se obligă să nu se folosească de drepturile sale decît în cazurile prevăzute de actul în-suși. Și aceste cazuri — zise Derville, făcînd un fel de paranteză — nu sînt altceva decît neexecutarea clauzelor acestei convenții secrete. La rîndul său — reluă el — domnul Chabert consimte să urmărească, prin bună înțelegere cu dumneata, un proces care va anula actul său de deces și va pronunța desfacerea căsătoriei.

— Asta nu-mi convine de loc, zise contesa mirată. Nu vreau nici un fel de proces. Știi de ce.

— Prin articolul al treilea — zise avocatul continuînd cu o liniște netulburată — îțiiei angajamentul de a constitui pe numele Hyacinthe conte Chabert, o rentă viageră de douăzeci și patru de mii de franci,

inscrisă în registrul datoriei publice, dar al cărei capital ți-ar rămîne dumată la moartea lui.

— Dar e mult prea scump, zise contesa.

— Poți dumneata s-o scoți mai ieftin?

— Poate că da.

— Ce vrei oare, doamnă?

— Vreau, nu vreau nici un proces, vreau...

— Să rămînă mort, zise Derville cu vioiciune, întrerupînd-o.

— Domnule — spuse contesa — dacă trebuie să dau o rentă de douăzeci și cinci de mii de franci, o să ne judecăm.

— Da, o să ne judecăm! rosti cu glas înăbușit colonelul, care deschise ușa și se ivi deodată dinaintea soției sale, ținînd o mîină în jiletcă și cealaltă îndreptată în jos, gest care, amintind de pățania lui, era de o cumplită energie.

„E el!” zise în sine ea contesa.

— Prea scump! reluă bătrînul soldat. Ți-am dat aproape un milion și te tocmești cu nenorocirea mea. Ei bine, te vreau atunci pe dumneata și averea dumtată. Sîntem căsătoriți fără act dotal, căsătoria noastră n-a fost desfăcută...

— Dar domnul nu e colonelul Chabert! exclamă contesa, prefăcîndu-se că e uimită.

— A-ha! — zise bătrînul cu adîncă ironie în glas — vrei dovezi? Te-am luat de la Palais Royal...

Contesa păli. Cînd o văzu că se îngălbenește sub roșul ei, bătrînul soldat înduișat de suferința vie pe care o pricinuia unei femei pe care o iubise pe vremuri cu patimă, se opri; dar ea îi aruncă o privire atît de venînoasă, încît el spuse deodată:

— Erai la...

— Pentru Dumnezeu — domnule, zise contesa avocatului — nu te supăra, lasă-mă să plec, n-am venit aici să aud asemenea grozăvii.

Se ridică în picioare și ieși. Derville se repezi în biroul de notariat. Contesa își luase zborul de parcă ar fi avut aripi. Intorcîndu-se în biroul său, avocatul îl găsi pe colonel într-un groaznic acces de furie, plimbîndu-se cu pași mari.

— Pe vremea aceea, fiecare își lua nevastă de unde voia, spuse el. Dar rău am făcut că am ales-o prost. M-am lăsat înșelat de înfățișarea ei. N-are inimă!

— Ei bine, colonele, n-aveam dreptate cînd te-am rugat să nu vii? Acum sînt sigur de identitatea dumitale. Cînd ai apărut, contesa a făcut o mișcare al cărei înțeles nu poate fi pus la îndoială. Dar ți-ai pierdut procesul. Soția dumitale știe că ești de nerecunoscut!

— Am s-o ucid.

— Nebunie, ai să fii prins și ghilotinat ca un ticălos. De altfel s-ar putea să n-o nemerești. Ar fi de neiertat, nu trebuie să dai greș cînd vrei să-ți omori nevasta. Lasă-mă să-ți dreg prostiile, copil bătrîn ce ești! Hai, du-te! Ia seama, ar fi în stare să te facă să cazi în vreo capcană și să te închidă la Charenton. Am să-i notific actele noastre, ca să te feresc de orice surpriză.

Sărmanul colonel se supuse tinărului său binefăcător și ieși, bolborosind cuvinte de iertare. Coborî încet treptele scării negre, adîncit în gînduri întunecate, copleșit pesemne de lovitura pe care o primise, cea mai crudă dintre toate pentru el, cea mai adînc împlintată în inima lui, cînd ajungînd în tînda scării auzi foșnetul unei rochii de femeie și soția sa îi ieși înainte.

— Vino domnule, îi zise ea, luîndu-l de braț cu o mișcare la fel cu acelea pe care le făcea altădată din obișnuință.

Fapta contesei, mlădierea glasului ei care devenise iarăși duios, au fost de ajuns ca să potolească mînia colonelului. Se lăsă dus pînă la trăsură.

— Ei, hai, urcă-te! îi spuse contesa, după ce feciorul lăsă treapta. Și, ca prin farmec, se pomeni așezat în cupea lîngă soția sa.

— Unde merge doamna? întrebă feciorul.

— La Graslay, spuse ea.

Caii porniră și străbătură tot Parisul.

— Domnule! îi spuse contesa colonelului cu o mlădiere în glas, care trăda una din acele tulburări rar

întîlnite în viață, și care răscolesc totul în sinea noastră.

În asemenea clipe, inima, fibrele, nervii, fizionomia, sufletul, trupul, pînă și fiecare por, se înfioară. Viața parcă nu mai e înlăuntrul nostru ; iese din noi și țîșnește, devine molipsitoare, se transmite printr-o privire, prin sunetul glasului, printr-un gest, impunînd altora voința noastră. Bătrînul soldat tresări la auzul acestui cuvînt, primul, cel mai cumplit : „*Domnule*” ! Dar era totodată o muștrare, o rugămintă, o lertare, o nădejde, o deznădejde, o întrebare și un răspuns. Cuvîntul acesta cuprindea totul. Trebuia să fii actriță ca să pui atîta elocvență, atîtea sentimente, într-un singur cuvînt. Adevărul nu e niciodată atît de complet în expresia lui, nu dezvăluie totul afară, ci lasă să se vadă numai ceea ce e înlăuntru. Colonelul simți mii de remușcări, din pricina bănuielilor, a cererilor lui, a mîniei lui și își plecă ochii să nu lase să i se ghicească tulburarea.

— Domnule — spuse contesa, după o pauză abia simțită — te-am recunoscut, firește !

— Rosine — îi răspunse bătrînul soldat — cuvîntul ăsta conține singurul balsam care mă poate face să-mi uit nenorocirea.

Două lacrimi mari se rostogoliră fierbinți pe mîinile soției sale, pe care el le strînse ca să-i arate o iubire părintească.

— Domnule — reluă ea — cum de n-ai înțeles cit de mult mă costa să apar în fața unui străin într-o situație atît de falsă ca a mea. Dacă trebuie să roșesc de starea mea, să fie cel puțin în familie. Taina aceasta nu trebuie oare să rămînă înmormintată în sufletele noastre ? Ai să mă ierți, sper, pentru nepăsarea aparentă pe care am arătat-o față de nenorocirea unui Chabert, în a cărei existență eu nu trebuia să cred. Am primit scrisorile dumitale — spuse ea repede, citind pe chipul soțului ei, obiecția care se zugrăvea — dar mi-au ajuns de-abia după treisprezece luni de la bătălia de la Eylau. Erau deschise, murdare, scrisul era de nerecunoscut și am fost nevoită să cred, după ce căpătasem iscălitura lui Napoleon pe noul

meu act de căsătorie, că un intrigant dibaci încerca să-și bată joc de mine. Ca să nu tulbur liniștea domnului conte de Ferraud și să nu vatăm legăturile de familie, a trebuit deci să iau măsuri împotriva unui fals Chabert. Ce zici? N-aveam dreptate?

— Da, aveai dreptate, eu sînt un nerod, un dobitoc, o bestie, că n-am știut să calculez mai bine urmările unei asemenea situații. Dar unde mergem? zise colonelul, cînd se văzu la bariera Chapelle.

— La moșia mea lingă Groslay, în valea Montmorency. Acolo domnule, o să chibzuim împreună ce hotărîre să luăm. Imi cunosc datoria. Dacă de drept, sînt a dumitale, în fapt însă, nu-ți mai aparțin. Vrei oare să ajungem de batjocura întregului Paris? Nu trebuie să dăm în vileag situația asta, care în ce mă privește are o latură caraghioasă, ci să facem tot ce-i posibil să ne salvăm demnitatea. Dumneata mă mai iubești și acum, reluă ea, aruncînd colonelului o privire tristă și dulce. Dar eu, n-am fost eu oare îndreptățită să-mi fac alte legături? În această ciudată situație un glas tainic îmi spune să-mi pun nădejdea în bunătatea dumitale pe care o cunosc atît de bine. Greșesc oare luîndu-te drept singur și unic arbitru al sorții mele? Fii și judecător, și parte. Mă încred în noblețea caracterului dumitale. Ai să fii atît de bun să-mi ierți urmările unor greșeli nevinovate. Am să-ți mărturisesc deci că îl iubesc pe domnul Ferraud. M-am crezut îndreptățită să-l iubesc. Nu roșesc făcînd mărturisirea aceasta în fața dumitale: dacă pe dumneata te jignește, pe noi nu ne dezonoarează. Nu pot să-ți ascund faptele. Cînd întîmplarea m-a făcut văduvă, nu eram mamă.

Colonelul făcu soției sale un semn cu mîna ca să-l impună tăcere și rămaseră fără să mai spună un cuvînt o jumătate de leghe. Lui Chabert i se părea că vede pe cei doi copilași în fața lui.

— Rosine!

— Domnule?

— Așadar morții fac rău că se întorc?

— Ah nu, domnule, nu! Să nu mă crezi nerecunoscătoare. Numai că găsești o amantă, o mamă,

acolo unde lăsaseși o soție. Dacă nu-mi mai stă în putere să te iubesc, știu tot ce-ți datorez și pot încă să-ți dăruiesc toată afecțiunea unei fiice.

— Rosine — îi răspunse bătrînul cu o voce duioasă — nu mai sînt de loc supărat pe tine. O să uităm totul, adăugă el cu unul din acele zimbete a căror gingășie oglindește totdeauna un suflet mare. Nu sînt atît de puțin delicat ca să cer semne de dragoste de la o femeie care nu mai iubește.

Contesa îi aruncă o privire plină de atîta recunoștință, încît bietul Chabert ar fi vrut să intre din nou în groapa lui de la Eylau. Sînt oameni cu suflet destul de mare ca să dovedească asemenea devotamente, a căror răsplată o găsesc în certitudinea că au făcut fericirea unei ființe iubite.

— Dragul meu, vom vorbi despre toate acestea mai tirziu și în tihnă, spuse contesa.

Convorbirea luă un alt curs, fiindcă era cu neputință să mai continue multă vreme pe tema aceasta. Cu toate că cei doi soți reveniră adesea asupra ciudatei lor situații, fie mai pe departe, fie direct, făcură o călătorie încîntătoare, amintindu-și întîmplări din căsnicia lor de odinioară și împrejurările din timpul imperiului.

Contesa știu să imprime un farmec dulce acestor amintiri și răspîndi în convorbire o umbră de melancolie necesară ca să-i păstreze gravitatea. Ea făcea să reînvie dragostea, fără să stîrnească nici o dorință și lăsă pe primul ei soț să întrezărească toate bogățiile morale pe care ea le dobîndise, căutînd să-l deprîndă cu gîndul de a-și restrînge fericirea la singurele plăceri pe care le gustă un părinte lîngă fiica sa iubită. Colonelul cunoscuse pe contesa Imperiului, el regăsea acum o contesă a Restaurației. În sfîrșit, cei doi soți o luară pe un drum peste cîmp și ajunseră la un parc mare așezat în vîlceaua care desparte dealurile de la Margency de fermecătorul sat Groslay. Contesa avea aici o casă încîntătoare în care, de cum sosi, colonelul văzu toate pregătirile ce se făcuseră pentru șederea lui și a soției sale. Nenorocirea e un talisman care are puterea de a întări constituția noas-

tră primitivă ; la unii oameni sporește neîncrederea și răutatea, așa cum crește bunătatea celor care au un suflet ales. Nenorocirea îl făcuse pe colonel mai milos și mai bun decît fusese înainte, putea deci să se inițieze în taina suferințelor femeiești care sînt necunoscute celor mai mulți bărbați. Deși nu se prea îndoia de ea, nu se putu împiedica să-i spună soției sale :

— Așadar erai sigură că ai să mă aduci aici ?

— Da — răspunse ea — dacă-l găseam pe colonelul Chabert în persoana adversarului meu din proces.

Aparența de adevăr pe care știu să o imprime acestui răspuns spulberă ușoarele bănuieli de care colonelul se rușină că fusese încercat. Vreme de trei zile, contesa a fost într-adevăr încîntătoare lîngă primul ei soț. Cu îngrijiri duioase și cu o statornică blîndețe părea că vrea să șfeargă amintirea suferințelor pe care el le îndurase, să facă să-i fie iertate nenorocirile pe care, după mărturisirea ei, le pricinuiseră cu nevinovăție ; îi făcea plăcere să-și desfășoare pe lîngă el farmecele pentru care știa că are o slăbiciune, făcîndu-l să întrezărească în ea un fel de melancolie ; fiindcă sîntem mai cu deosebire simțitori la unele maniere ceremonioase, la unele vrăji ale inimii și ale minții, cărora nu ne putem împotrivi ; ea voia să-l facă să se intereseze de starea în care se afla ea, și să-l înduioșeze îndeajuns ca să poată pune stăpînire pe spiritul lui și să dispună cu putere suverană de dînsul. Hotărîtă la orice numai ca să-și ajungă țelul, nu știa încă ce avea să facă din omul acesta, dar era sigură că voia să-l nimicească ca om de societate. În seara zilei de a treia ea simți că oricîtă osteneală și-ar fi dat, nu-și putea ascunde temerile pe care i le pricinuiau rezultatul uneltirilor ei. Ca să răsuflă o clipă în voie, se urcă în camera ei, se așeză la masa de scris, lepădă masca de liniște pe care o păstra în fața colonelului Chabert, întocmai ca o actriță care, întorcîndu-se obosită în cabina ei după al cincilea act foarte greu, cade pe jumătate moartă și lasă în sală o imagine a ei, cu care nu mai seamănă de loc. Se apucă să sfîrșească o scrisoare începută, pe care i-o scria lui Delbecq, căruia îi spunea să se ducă să-i

ceară în numele ei lui Derville să-i comunice actele privitoare la colonelul Chabert, să le copieze și să vină îndată la ea la Groslay. De-abia isprăvisese că auzi pe coridor zgomotul pașilor colonelului, care foarte îngrijorat, venea să o caute.

— Vai — rosti ea cu glas tare — aș vrea să mor ! Situația mea e de neîndurat.

— Bine, dar ce ai ? întrebă omul nostru așa de ușor de înșelat.

— Nimic, nimic, zise ea.

Se ridică în picioare, îl lăasă singur pe colonel și cobori să stea de vorbă între patru ochi cu camerista ei, pe care o trimise la Paris, poruncindu-i să înmîneze ea însăși lui Delbecq epistola pe care-o scrisese și să i-o aducă înapoi îndată ce acesta o va fi citit. Apoi contesa se duse și se așeză pe o bancă, unde putea fi ușor zărită, așa încît colonelul să vină să o vadă oricînd ar fi voit. Colonelul, care tocmai își căuta soția, sosi în goană și se așeză lîngă ea.

— Rosine — o întrebă el — ce ai ?

Ea nu-i răspunse. Era una dintre acele seri minunate și liniștite ale căror tainice armonii răspîndesc în luna iunie, atîta farmec în amurguri. Aerul era curat și tăcerea adîncă, astfel că se puteau auzi în depărtările parcului glasurile unor copii care adăugau un soi de melodie măreției peisajului.

— Nu-mi răspunzi ? întrebă colonelul pe soția sa.

— Soțul meu... spuse contesa, dar deodată se opri, făcu o mișcare și se întrerupse ca să-l întrebe înroșindu-se : Cum să-i spun cînd vorbesc de domnul Ferraud ?

— Spune-i soțul tău, bietul meu copil — răspunse blînd colonelul — nu e oare tatăl copiilor tăi ?

— Ei bine, dacă domnul mă întreabă ce am căutat aici, dacă află că m-am ascuns cu un necunoscut, ce să-i spun ? Ascultă, domnule — continuă ea, luîndu-și o înfățișare plină de mîndrie — hotărăște-mi soarta, mă supun la orice...

— Draga mea — spuse colonelul, luînd mîinile soției sale — am hotărît să mă jertfesc cu totul pentru fericirea dumitale...

— E cu neputință, exclamă ea, scăpîndu-i o mișcare convulsivă. Gîndește-te că ar trebui atunci să renunți la dumneata însuși și cu formele legale prevăzute.

— Cum — zise colonelul — cuvîntul meu nu ți-e de ajuns ?

Cuvîntul „*legal*” căzu pe inima bătrînului și-i trezi fără voie unele bănuieli. Îi aruncă soției sale o privire care o făcu să roșească, ea își plecă ochii. El se temu să nu fie silit să o disprețuiască. Contesei îi fu frică să nu fi jignit cumva pudoarea sălbatică, cîntea severă a unui om al cărui caracter mărinimos și ale cărui virtuți primitive îi erau bine cunoscute. Cu toate că aceste gînduri le înneguraseră frunțile, buna înțelegere se stabilă din nou îndată între ei și iată cum : un țipăt de copil răsună în depărtare.

— Jules, las-o pe sora ta în pace ! strigă contesa.

— Cum asta ? Copiii dumitale sînt aci ? zise colonelul.

— Da, dar nu le-am dat voie să te supere.

Bătrînul soldat înțelese toată delicateța și fineța de spirit femeiască exprimată în această purtare atît de gingașă și luă mina contesei să o sărute.

— Lasă-i să vină, zise el.

Fetița veni în goană ca să se plîngă de fratele ei.

— Mamă !

— Mamă !

— el e...

— ea e...

Erau cu miinile întinse către mama lor, iar glasurile lor copilărești se împleteau. Priveliștea era neașteptată și încîntătoare.

— Bieții copii ! — exclamă contesa nemaiputînd să-și stăpînească lacrimile — va trebui să-i părăsesc ; cui oare îi va da tribunalul ? O inimă de mamă nu se împarte, eu îi vreau pe amîndoi !

— Dumneata o faci să plîngă pe mama ! spuse Jules aruncînd o privire minioasă colonelului.

— Taci, Jules, spuse mama pe un ton poruncitor.

Cei doi copii rămaseră în picioare, tăcuți, uitându-se la străin și la mama lor cu o curiozitate, ce nu se poate tălmăci în cuvinte.

— Ah, da — reluă ea — dacă mă desparte de conte să-mi lase copiii și mă supun la orice.

Acesta fu cuvîntul hotărîtor, prin care dobîndi tot ce nădăduise.

— Da — exclamă colonelul ca și cum ar fi isprăvit o frază începută în gînd — trebuie să intru iarăși în pămînt. Mi-am mai spus-o eu.

— Cum pot să primesc o astfel de jertfă? — răspunse contesa. Dacă unii oameni au murit ca să salveze cîntea iubitei lor, ei nu și-au dat viața decît o dată. Dar în ce ne privește, ți-ai da viața în fiecare zi, nu, asta e cu neputință. Dacă n-ar fi vorba decît de existența dumitale n-ar fi nimic; dar să iscălești că nu ești colonelul Chabert, să recunoști că ești un șarlatan, să renunți la onoarea dumitale, să spui o minciună în fiecare clipă, nici o jertfă omenească nu ar putea merge pînă acolo. Gîndește-te! Nu. De n-ar fi bieții mei copii, aș fi fugit cu dumneata la capătul lumii.

— Dar n-aș putea oare trăi aici — reluă Chabert — în pavilionul acesta, ca o rudă de a dumitale? Sînt uzat ca un tun de lepădat, nu-mi mai trebuie decît nițel tutun și *Constituționalul*.

Contesa izbucni în lacrimi. Între contesa Ferraud și colonelul Chabert avu loc o întrecere de mărinimie, din care soldatul ieși învingător.

Într-una din acele seri, soldatul văzînd-o pe această mamă între copiii săi, a fost cucerit de farmecele emoționante ale acestui tablou de familie în liniștea și umbra vieții de la țară; a luat deci hotărîrea să rămînă mort și nemaifiindu-i frică de autenticitatea unui act, întrebă ce ar trebui să facă pentru a asigura pe veci fericirea acestei familii.

— Fă ce vrei — îi răspunse contesa — află că n-o să mă amestec cituși de puțin în această afacere. Nu trebuie.

Delbecq sosise de cîteva zile și, urmînd îndrumările primite prin viu grai din partea contesei, intendentul

izbuti să-i ciştige încrederea bătrînului ostaş. Aşadar, a doua zi dimineaţa, colonelul Chabert plecă împreună cu fostul avocat la Saint-Leu Taverny, unde Delbecq pregătise la notar un act redactat în termeni atît de tari, încît colonelul ieşi deodată din birou, după ce ascultase citirea lui.

— Mii de trăsnete! Aş fi un mare guguman. Şi aş mai fi şi falsificator ! exclamă el.

— Domnule — îi spuse Delbecq — nu te sfătuiesc să iscăleşti prea repede. În locul dumitale, aş scoate din procesul ăsta cel puţin treizeci de mii de franci rentă, căci doamna contesă desigur ţi i-ar da.

După ce îl fulgeră pe acest ticălos de frunte cu privirea scăpărătoare a omului cinstit şi indignat, colonelul se depărtă în grabă, luat şi dus de mii de gînduri potrivnice. Deveni din nou neîncrezător, se mînie şi se potoli rînd pe rînd. În sfîrşit intră în parcul de la Groslay, prin spărtura unui zid şi cu paşi înceţi se duse să se odihnească şi să cugete în voie într-o mică încăpere făcută sub un chioşc de unde se vedea drumul care duce la Saint-Leu. Aleea fiind acoperită cu acea humă galbenă prin care se înlocuieşte pietrişul de riu, contesa care tocmai se găsea în salonaşul acestui pavilion, nu-l auzi pe colonel. Era prea absorbită de reuşita uneltirilor sale ca să dea vreo cît de mică atenţie zgomotului uşor pe care-l făcu soţul ei. Nici bătrînul soldat nu-şi zări soţia în micul pavilion de deasupra.

— Ei, domnule Delbecq, a iscălit ? întrebă contesa pe intendentul pe care-l văzu întorcîndu-se singur pe drum, pe deasupra gardului viu al şanţului despărţitor.

— Nu, doamnă. Nici nu ştiu ce s-a făcut omul nostru. Calul bătrîn s-a ridicat în două picioare.

— În cele din urmă va trebui să-l ducem la Charenton — zise ea — fiindcă îl avem în mină.

Colonelul îşi regăsi toată sprinteneala tinereţii ca să sară şanţul şi într-o clipă se găsi în faţa intendentului, căruia îi şi trase cea mai zdravănă pereche de palme primite vreodată de obrajii vreunui mijlocitor.

— Ai uitat să spui că şi caii bătrîni ştiu să zvîrle, îi zise el.

După ce îi trecu mînia, colonelul nu mai avu puterea să mai ia vreo hotărîre. Adevărul i se arătase în toată goliciunea lui. Cele spuse de contesă și răspunsul lui Delbecq îi dezvăluiseră uneltirea a cărei victimă era să fie. Îngrijirile ce i se dăduseră din belșug nu fuseseră decît o momeală, ca să-l atragă într-o cursă. Vorbele contesei au fost ca o picătură dintr-o pătrunzătoare otravă, care trezi în bătrînul soldat dureri și fizice și morale. Se îndreptă spre chioșc pe poarta parcului, mergînd încet ca un om copleșit. Așadar, nu putea avea nici pace, nici răgaz. Din clipa aceasta, trebuia să înceapă cu această femeie războiul scirbos, despre care îi vorbise Derville, să înceapă o viață de procese, să-și otrăvească viața, să golească în fiecare dimineață paharul amărăciunilor. Apoi, gînd cumplit, unde să găsească banii trebuincioși să plătească cheltuiala de la prima instanță de judecată? Îl cuprinsese o atît de mare silă de viață, încît dacă ar fi avut un pistol și-ar fi zburat creierii. Pe urmă se adinci din nou într-un noian de îndoieli care, de la convorbirea avută cu Derville la crescătorul de vite, îi schimbase dispoziția sufletească. În sfîrșit, cînd ajunse în fața chioșcului, se urcă în cămăruța de deasupra, prin ale cărei ochiuri de geam colorat, se vedea toată încîntătoarea desfășurare a văii și unde o găsi pe soția sa pe un scaun. Contesa cerceta priveliștea, păstrîndu-și o ținută liniștită și acea fizionomie de nepătruns pe care o iau femeile hotărîte la orice. Își șterse ochii, ca și cum ar fi plîns și începu să se joace dusă pe gînduri cu panglica lungă și trandafirie de la cingătoare. Cu toate acestea, în ciuda liniștii ei prefăcute, nu-și putu stăpîni tulburarea, cînd văzu în față pe venerabilul ei binefăcător, în picioare, cu brațele încrucișate, palid, încruntat.

— Doamnă — îi zise după ce o privi țintă o clipă și o făcu să se înroșească — doamnă, nu te blestem, te disprețuiesc. Și mulțumesc acum întîmplării că ne-am despărțit. Nu simt nici măcar vreo dorință de război, nu te mai iubesc. Nu vreau nimic de la dumneata. Poți trăi în pace, pe cuvîntul meu, care face

mai mult decît toate mîzgîlele notarilor din Paris. Nu voi mai cere niciodată acel nume căruia i-am dat mi se pare oarecare faimă. Nu mai sînt decît un biet om pe care-l cheamă Hyacinthe și nu-și cere decît locul lui sub soare. Adio...

Contesa se aruncă la picioarele colonelului și voi să-l oprească, luîndu-i mîinile, dar el o respinse cu scîrbă, zicîndu-i : „Nu m-atinge !“

Cînd auzi zgomotul pașilor bărbatului său, contesa făcu un gest care nu se poate tălmăci. Apoi, cu adîncă pătrundere pe care o dă numai o mare ticăloșie sau egoismul sălbatic al oamenilor, își dădu seama că poate să trăiască în tihnă mulțumită făgăduinței și disprețului acestui soldat leal.

Intr-adevăr, Chabert dispăru. Crescătorul de vite dădu faliment și se făcu birjar. Poate că la început și colonelul a îmbrățișat vreo meserie la fel. Poate că, întocmai ca o piatră azvîrlită într-o prăpastie, a ajuns, din cădere în cădere, să se prăpădească în acea mi-zerie în zdrențe care mișună pe străzile Parisului.

La șase luni după această întîmplare, Derville care nu mai auzise vorbindu-se nici de colonelul Chabert nici de contesa Ferraud, se gîndi că fără îndoială a avut loc între ei o tranzacție pe care, din răzbunare, contesa a redactat-o într-un alt birou de notariat. Deci, într-o dimineată, făcu socoteala sumelor avansate numitului Chabert, adăugă cheltuielile, și o rugă pe contesa Ferraud să ceară contelui Chabert suma celui cont, presupunînd că dînsa știe unde se găsește primul ei soț.

Chiar a doua zi, intendentul contelui Ferraud, de curînd numit președinte al unui tribunal de primă instanță într-un oraș de seamă, scrisese lui Derville aceste rînduri într-adevăr jalnice :

Domnule,

Doamna contesă Ferraud mă roagă să-ți aduc la cunoștință că clientul dumitale a abuzat în totul de încrederea dumitale și că individul care susținea că

e contele Chabert a recunoscut că și-a însușit pe nedrept o calitate pe care nu o avea.

Te rog să primești...

Delbecq

— Sint oameni, pe cuvîntul meu de onoare, care proști se nasc, proști trăiesc și proști mor ! Nu-i învăță nimic viața ! Cînd ești avocat, om de omenie, mărinimos și filantrop, toți te trag pe sfoară ! Uite o treabă care mă costă peste două hîrtii de o mie.

La cîtva timp după primirea acestei scrisori, Derville căută la tribunal pe un avocat căruia avea să-i vorbească și care pleda la tribunalul corecțional. Întîmplarea vru ca Derville să intre la secția a șasea în clipa cînd președintele condamna la două luni închisoare, ca vagabond, pe numitul Hyacinthe și ordona ca după aceea să fie internat la Azilul cerșetorilor din St.-Denis, condamnare care, după jurisprudența prefectilor de poliție, înseamnă închisoare pe viață. La numele de Hyacinthe, Derville se uită cu luare-aminte la delincventul care ședea între doi jandarmi pe banca acuzaților și recunoscă în persoana condamnatului pe falsul său colonel Chabert. Bătrînul soldat era liniștit, nemișcat, aproape nepăsător. Cu toate zdrențele de pe el, fizionomia lui, pe care era întipărită mizeria, exprima o mobilă mîndrie. Privirea lui avea o expresie de stoicism pe care un magistrat n-ar fi trebuit să o treacă cu vederea. Dar de îndată ce un om încapă pe mîinile justiției, nu mai e decît o ființă morală, o problemă de drept sau de fapt, după cum în ochii statisticienilor nu e decît o cifră. Cînd soldatul a fost dus la grefă, ca să fie transportat mai tirziu ou ceata de vagabonzi care erau judecați atunci, Derville se folosi de dreptul pe care-l au avocații de a intra la tribunal peste tot, îl însoți pînă la grefă și se uită timp de cîteva clipe la el și la ciudații cerșetori printre care se găsea. Anticamera grefei înfățișa atunci o privesc din acelea pe care din nefericire nici legiuitorii, nici filantropii, nici pictorii, nici scriitorii nu vin să o studieze. Ca în toate laboratoarele gîlcevii, această anticameră e un loc întunecos, cu mi-

ros greu, de ai cărui pereți se sprijină o bancă de lemn înnegrită de neconținută ședere a nenorociților care vin la această întâlnire a tuturor mizeriilor sociale și de la care nu lipsește nici una. Un poet ar putea spune că zilei îi e rușine să lumineze această îngrozitoare cloacă, prin care trec atâtea nenorociri. Nu e locșor pe care să nu se fi așezat o crimă în germene sau săvârșită; nu e colțișor pe care să nu fi stat vreun om care, deznădăjduit de ușoara înfierare cu care justiția a pecetluit prima lui greșală, să nu fi început o viață la capătul căreia trebuia să se înalțe ghilotina sau să detune pistolul sinucigașului. Toți cei ce cad pe calendarul Parisului ricoșează, ajungând în aceste ziduri îngălbenite, între care un filantrop, care n-ar fi speculant, ar putea să deslușească pricina numeroaselor sinucideri de care se pling scriitorii fățarnici, incapabili să facă un pas spre a le preveni, pricină întâipărită în această anticameră, prefată la dramele morgii sau la acele din Place de la Grève.¹⁵ În clipa aceea, colonelul Chabert se așează printre oamenii aceia cu chipurile dirze, îmbrăcați în groaznicele uniforme ale mizeriei, uneori tăcuți, alteori vorbindu-și în șoaptă, fiindcă trei jandarmi de gardă se plimbau zăngănindu-și săbiile de podea.

— Mă recunoști? zise Derville bătrînului soldat, așezîndu-se în spatele lui.

— Da domnule, zise Chabert ridicîndu-se în picioare.

— Dacă ești om cinstit — reluă Derville în șoaptă — cum de ai putut să-mi rămii dator?

Bătrînul soldat se roși ca o fată învinuită de mama sa, de o dragoste ascunsă.

— Cum asta? Nu ți-a plătit doamna Ferraud? întrebă el cu glas tare?

— Să-mi plătească? zise Derville. Mi-a scris că ești un intrigant.

Colonelul își ridică ochii, într-o pornire sublimă de scirbă și de blestem, ca pentru a da de știre providenței despre această nouă înșelătorie.

— Domnule — zise el cu o voce potolită fiindcă îi ardea gîtul de sete, cere voie jandarmilor să mă lase

să intru la grefă — să-ți iscălesc un mandat, care îți va fi plătit fără doar și poate.

Derville spuse un cuvânt brigadierului și acesta îi îngădui să-și ducă clientul la grefă, unde Hyacinthe scrisese citeva rînduri contesei Ferraud.

— Trimite asta la ea acasă — spuse soldatul — și ți se vor plăti cheltuielile și avansurile ce le-ai făcut. Crede-mă, domnule, că dacă nu ți-am arătat recunoștința pe care ți-o datorez pentru ajutorul dumitale, ea e totuși aici, zise el, ducindu-și mîna la inimă. Da, e aici, deplină și întreagă. Dar ce pot face nenorociții? Iubesc, asta-i tot!

— Cum? îi spuse Derville. N-ai prevăzut clauza unei rente pentru dumneata?

— Nu-mi vorbi de asta, răspunse bătrînul militar. Nu poți ști pînă unde merge disprețul meu pentru această viață dinafară, la care ține atît de mult cea mai mare parte dintre oameni. Am fost cuprins deodată de o boală, dezgustul de oameni. Cînd mă gîndesc că Napoleon e la Sfînta Elena, totul de pe pămînt mi-e indiferent. Nu mai pot să fiu soldat, uite toată nenorocirea mea. În sfîrșit — adăugă el cu un gest oopilăros — e mai bine să te mîndrești cu sentimentele decît cu veșmintele pe care le porți. Eu unul, nu mă tem de disprețul nimănui.

Și colonelul se duse să se așeze pe bancă. Derville se depărtă. Cînd se întoarse la biroul său, îl trimise pe Godeschal, atunci al doilea secretar al său, la contesa Ferraud. După ce citi biletul, ea plăti numaidecît suma datorată de contele Chabert avocatului.

În anul 1840, către sfîrșitul lunii iunie, Godeschal, pe atunci avocat, se ducea la Ris însoțit de Derville, predecesorul său. Cînd ajunseră pe aleea care duce de la drumul mare la Bicêtre, zăriră sub un ulm de pe marginea șoselei, pe unul dintre acei bătrîni calici albiți și încovoiați, care au căpătat bastonul de maresal al cerșetorilor, trăind la Bicêtre, cum femeile nevoiașе trăiesc la Salpêtrière¹⁰. Omul acesta, unul dintre cei două mii de nenorociți găzduiți în azilul de bătrîni, ședea pe o piatră și părea că-și concentrează toate gîndurile într-o ocupație bine cunoscută tuturor

invalidizilor și anume: își usucă la soare batistele de culoarea tutunului ca să nu fie nevoiți să le mai spele pesemne. Bătrînul acesta avea o fizionomie atrăgătoare. Era îmbrăcat cu haina aceea de stofă roșietică, un fel de livrea ingrozitoare, cu care ospiciul își îmbrăca pensionarii.

— Ia te uită Derville — spuse Godeschal tovarășului său de călătorie — ia te uită la bătrînul ăsta. Nu-i așa că seamănă cu figuri și desene caraghioase care ne vin din Germania! Și ăsta trăiește și o mai fi poate și fericit!

Derville își luă monoclul, se uită la sărac, lăasă să-i scape o mișcare de uimire și spuse:

— Bătrînul acesta, dragul meu, e un adevărat poem, sau după cum spun romanticii, o dramă! Ai întâlnit vreodată pe contesa Ferraud?

— Da — zise Godeschal — e o femeie de spirit și foarte simpatcă, dar cam prea evlavioasă.

— Acest bătrîn din Bicêtre e soțul ei legitim, contele Chabert, fost colonel, și fără îndoială că dînsa l-a băgat aici. Dacă astăzi se găsește aici în azilul acesta, în loc să locuiască într-o casă boierească, e datorită numai faptului că a reamintit frumoasei contese Ferraud că a luat-o, pe vremuri, ca pe o birjă, din piață. Mi-aduc și acum aminte de privirea de tigru pe care l-a aruncat-o în clipa aceea.

Acest început de povestire stîrnind curiozitatea lui Godeschal, Derville îi istorisi cele arătate pînă aici. Peste alte două zile, într-o luni dimineață, întorcîndu-se la Paris, cei doi prieteni aruncară o privire asupra Bicêtrei, și Derville propuse să meargă să-l vadă pe colonelul Chabert. La jumătatea drumului, pe alee, cei doi avocați găsiră, șezînd pe un butuc de copac retezat, pe bătrînul care ținea în mînă un baston și se juca trăgînd linii pe nisip. Privindu-l cu luare-aminte, băgară de seamă că nu mîncase la azil, ci într-altă parte.

— Bună ziua, colonele Chabert, îi zise Derville.

— Nu-s Chabert, nu-s Chabert! Mă cheamă Hyacinthe, răspunse bătrînul. Nu mai sînt om, sînt numărul 164, din sala a șaptea, adăugă el, uitîndu-se

cu o neliniște plină de teamă la Derville, cu acea frică a bătrînilor și copiilor. O să vedeți un condamnat la moarte, zise el după o clipă de tăcere. Așa nu e însurat. Ferice de el !

— Bietul om ! spuse Godeschal. Nu vrei niște bani să-ți cumperi tutun ?

Cu o nevinovăție de ștregar de Paris, colonelul întinse cu lăcomie mîna spre fiecare din cei doi necunoscuți, care îi dădură cîte o piesă de douăzeci de franci. Le mulțumi cu o privire timpă, spunînd :

— Vrednici ostași ! Apoi le prezentă arma, se făcu a-i lua la ochi și strigă cu un zîmbet : „Foc, din două piese ! trăiască Napoleon“ și descrie în aer cu bastonul o figură imaginară.

— O fi dat în mintea copiilor, din pricina rănii lui, zise Derville.

— Să dea în mintea copiilor, cine, el ? exclamă un bătrîn pensionar care se uita la ei. Ah, în anumite zile nu trebuie să-i stai în cale. E un bătrîn șiret, plin de înțelepciune și de imaginație. Dar astăzi, ce vreți, nu lucrează luna. El e aici, domnule, încă din 1820. Atunci un ofițer prusac, a cărui caleașcă urca dealul spre Villejuif, trecu pe jos pe aici. Noi doi, Hyacinthe și cu mine, ne aflam pe marginea drumului. Ofițerul acesta vorbea din mers cu un altul, cu un muscal sau cu o altă lighioană de același soi, cînd deodată, zărindu-l pe bătrîn prusacul îi zise, chipurile în glumă : „Uite un bătrîn voltijor care trebuie să fi fost la Rosbach“. — „Eram prea tînăr ca să fi fost acolo, — îi răspunse el — dar sînt destul de bătrîn ca să fi fost la Iena¹⁷“. Atunci, prusacul a șters-o, fără să mai pună alte întrebări.

— Ce soartă ! exclamă Derville. Ieșit din azilul de *Copii găsiți*, sfîrșește în *Azilul de bătrîni*, după ce l-a ajutat între timp pe Napoleon să cucerească Egiptul și Europa. Știi, dragul meu — reluă Derville după o clipă de tăcere — în societatea noastră sînt trei feluri de oameni, preotul, medicul și omul de legi, care nu pot avea o bună părere despre lume?... Au veșminte negre, poate fiindcă poartă doliul după toate virtuțile, după toate iluziile. Cel mai nenorocit dintre

ei trei e avocatul. Cînd omul se duce la preot, e împins de căință, de remușcare, de credințe care-l fac interesant, care-l înalță și mîngîie sufletul mijlocitorului, a cărui sarcină nu e lipsită de un fel de bucurie ; el, preotul, curăță, vindecă și împacă. Dar noi, noi avocații, vedem repetîndu-se mereu aceleași sentimente rele, nimic nu le îndreaptă, birourile noastre sînt niște haznale ce nu pot fi curățite. Cîte lucruri n-am aflat făcîndu-mi meseria ! Am văzut un tată murind într-un hambar, fără o para chioară, părăsit de două fiice cărora le dăduse o rentă de patruzeci de mii de franci. Am văzut arzîndu-se testamente ; am văzut mame jertuindu-și copiii, soți furîndu-și nevestele, soții omorîndu-și bărbații, folosindu-se de dragostea pe care le-o insuflau ca să facă din ei niște imbecili sau niște nebuni, ca să poată apoi trăi în liniște cu vreun amant. Am văzut femei deprinzîndu-și copilul din prima căsătorie cu apucături care trebuiau să-i aducă moartea, numai ca să îmbogățească pe copilul făcut din dragoste. Nu pot să-ți spîm tot ce am văzut, căci am văzut crime împotriva cărora justiția e neputincioasă. În sfîrșit, toate grozăviile pe care romancierii își închiuie că le născocesc, sînt întotdeauna mai prejos decît realitatea. Ai să le cunoști și dumneata toate frumusețile astea ; eu mă duc să trăiesc la țară cu soția mea. Parisul mă îngrozește.

VICARUL DIN TOURS

Lui David-sculptor

Durata operelor în fruntea cărora înscruie numele vostru, de două ori vestit în acest veac, e foarte problematică; în timp ce voi îl grăviți pe al meu în bronzul ce supraviețuiește națiunilor, cu toate că n-a fost lovit decât de obișnuitul cloacan al făuritorului de medalii. Numismații nu vor fi, oare, încurcați în fața altor capete încoronate din atelierul vostru, când vor afla, în cenușa Parisului aceste existențe perpetuate de voi dincolo de viața popoarelor și în care ei vor vrea să deslușească dinastii? Vouă, deci, acest dinu privilegiu: mie, recunoștința.

DE BALZAC

Pe la începutul toamnei anului 1826, abatele Birotteau, personajul cel mai de seamă al acestei istorisiri, a fost surprins de un ropot de ploaie pe când se întorcea din casa în care își petrecuse întreaga seară. Străbătea, prin urmare, atât de repede cât rotunjimea dolo-fană a ființei sale i-o îngăduia, mica piață pustie numită *le Cloître*¹ care se află în partea de dindărăt a bisericii Saint-Gatien din Tours.

Abatele Birotteau, omuleț scund, stacojiu și congestiv, în vîrstă de vreo șaiszeci de ani, avusese de suferit pînă acum cîteva atacuri de gută. Și iată, dintre toate micile neajunsuri ale vieții omenești, cel pe care bunul preot îl ura mai îndeosebi, era să-și stropească pe neașteptate pantofii cu catarămi mari de argint și să-și ude tălpile. Intr-adevăr, cu toate că își împacheta pe orice vreme picioarele în șoșoni de flanelă, cu acea grijă pe care fețele bisericești o au pentru ele însele, totdeauna îl pătrundea puținică umezeală; apoi, în ziua următoare, gută îi dădea fără greș cîteva dovezi de statornicie. Dar fiindcă pavajul pieței *le Cloître* e totdeauna uscat și fiindcă abatele Birotteau cîștigase

trei franci și jumătate la doamna de Listomère la jocul de whist², el îndura ploaia cu resemnare, de pe la mijlocul Pieței Arhiepiscopiei unde începuse să cadă din belșug. De altfel, tocmai în clipa aceasta, el își dezmiarda visul lui cel scump, o dorință veche de mai bine de doisprezece ani, o dorință preoțească, o dorință care, mîngîiată seară de seară părea că se apropie de îndeplinire ; în sfîrșit, el se simțea prea bine cu gîndul la veșmintele îmblănite ale unui canonic ca să mai ia seama la tulburările văzduhului. Toată seara oaspeții obișnuiți ai doamnei de Listomère aproape că îi garantaseră numirea lui în locul de canonic, pe atunci vacant la adunarea metropolitană de canonici de la Saint-Gatien, încredințîndu-l că nimeni nu-l merita mai mult ca el, ale cărui drepturi, multă vreme nesocotite, erau de netăgăduit. Dacă ar fi pierdut la cărți, dacă ar fi aflat că abatele Poirel, concurentul său, a fost făcut canonic, atunci bătrînelul ar fi găsit ploaia foarte rece. Poate că ar fi găsit că viața e rea. Dar se găsea într-una din rarele împrejurări ale vieții în care un simțămînt de fericire te face să uiți de toate. Grăbind pasul, se supunea unei mișcări mașinale, și adevărul, atît de esențial într-o istorie a moravurilor, ne silește să spunem că nu se gîndea nici la ploaie, nici la gută.

Pe vremuri, în piața *le Cloître*, în partea dinspre *la Grande Rue* erau mai multe case unite printr-o împrejmuire, toate proprietatea catedralei și în care locuiau cîțiva demnitari bisericești. De cînd cu confiscarea bunurilor clerului, primăria făcuse din pasajul care desparte aceste case, o stradă numită *de la Psalette* și prin care te puteai duce din piața *le Cloître* în strada mare — *la Grande Rue*. Numele acesta ne arată îndeajuns că acolo sălășluiau altădată marele cantor, școlile sale și acei care trăiau sub ascultarea sa. Partea stîngă a acesteia e ocupată în întregime de o singură casă ale cărei ziduri sînt străbătute de stîlpii de boltă ai catedralei Saint-Gatien, care sînt așezați în mica și îngusta ei grădină într-un fel care te face să te întrebi dacă biserica a fost zidită înainte sau după această străveche locuință. Dar cercetînd arabescurile și forma ferestrelor, boltirea porții și exteriorul acestei

case înnegrite de vreme, un arheolog își dă seama că ea a făcut din capul locului parte din mărețul monument cu care se află unită. Un iubitor de lucruri vechi, dacă ar exista în Tours, unul din orașele cele mai puțin literare din Franța, ar putea chiar să recunoască, la intrarea din piață a pasajului, câteva urme din arcada care alcătuia odinioară portalul acestor locuințe ecleziastice și care fără îndoială că se armoniza cu înfățișarea generală a edificiului. Așezată la nord de Saint-Gatien această casă se afla neconținut în umbra aruncată de această mare catedrală asupra căreia timpul și-a aruncat mantaua sa întunecată în care și-a întipărit zbîrciturile, și-a semănat frigul său umed, mușchiul său și înaltele ierburi. Astfel că această locuință e veșnic învăluită într-o adîncă tăcere, întreruptă doar de sunetele clopotelor, de cîntul rugăciunilor care răzbate prin pereții bisericii, sau de țipătul ciorilor cuibărite în vîrfurile clopotnițelor. Locul acesta e un pustiu de pietre, o singurătate care are o pronunțată fizionomie proprie și care nu poate fi locuită decît de ființe ajunse la o nesimțire totală sau înzestrate cu o putere sufletească uimitoare. Casa despre care e vorba a fost totdeauna locuită de cîte un abate și aparținea unei fete bătrîne, numită domnișoara Gamard. Cu toate că bunul acesta a fost dobîndit de la națiune, în timpul Terorii, de către tatăl domnișoarei Gamard, deoarece de douăzeci de ani această fată bătrînă găzduia în ea numai preoți, nimeni nu lua în nume de rău, sub Restaurație, ca o drept-credincioasă să păstreze un bun național ; poate că oamenii evlavioși bănuiau că avea de gînd să-l lase moștenire bisericii, iar oamenii de lume nu vedeau că i s-a dat o altă destinație.

Abatele Birotteau se îndrepta deci spre casa aceasta, în care locuia de doi ani de zile. Așa cum era pe atunci canonicatul, apartamentul său fusese ținta rîvnei sale și al său *hoc erat in votis*³ vreme de doisprezece ani. Să fie chiriașul cu masă și locuință al domnișoarei Gamard și să ajungă canonic, iată cele două mari visuri ale vieții sale : poate că ele rezumă tot ce poate cuprinde ambiția unui preot care, socotindu-se ca într-o călătorie spre veșnicie, nu poate dori pe lumea asta

decît un adăpost bun, o masă bună, veșminte curate, pantofi cu catarămi de argint, lucruri care îndeșteulează nevoile trupului și un canonicat pentru mulțumirea amorului-propriu, acest sentiment de nedescris care se zice că ne va însoți pînă și atunci cînd vom fi în preajma lui Dumnezeu, fiindcă și sfinții au o ordine ierarhică. Însă rîvnirea apartamentului, pe atunci locuit de abatele Chapeloud, acest sentiment, o nimica toată în ochii oamenilor de lume, fusese pentru el o adevărată patimă, o patimă plină de piedici și, întocmai ca și cele mai criminale patimi, plină de speranțe, de plăceri și de remușcări.

Împărțirea încăperilor casei nu era convenabilă și nu îngăduia domnișoarei Gamard să țină în gazdă mai mult de două persoane. Or, cu aproape doisprezece ani înainte de ziua în care Birotteau ajunsese chiriașul acestei fete bătrîne, ea își luase sarcina de a îngriji de cele necesare pentru mulțumirea și sănătatea domnului abate Troubert și a domnului abate Chapeloud. Abatele Troubert era în viață. Abatele Chapeloud murise și Birotteau îi luase neîntîrziat locul.

Răposatul domn abate Chapeloud, în timpul vieții sale canonic de Saint-Gatien, fusese prietenul intim al abatelui Birotteau. De cite ori vicarul intrase la canonic⁴ în casă, îi admirase cu statornicie apartamentul, mobila și biblioteca. Din această admirație îi veni într-o bună zi pofta să ia în stăpînire toate aceste frumoase lucruri. I-a fost cu neputință abatelui Birotteau să-și înăbușe această dorință din a cărei pricină suferise adesea îngrozitor cînd își dădea seama că numai moartea celui mai bun prieten al său putea să-i îndeșteuleze această lăcomie ascunsă. Abatele Chapeloud și prietenul său Birotteau nu erau oameni bogați. Amîndoi fii de țărani, nu aveau alt nimic afară de lefurile sărăcăcioase hărăzite preoților și micile lor economii au fost folosite ca să străbată vremurile de restriște ale Revoluției. Cînd Napoleon puse din nou cultul catolic în drepturile lui, abatele Chapeloud fu numit canonic de Saint-Gatien și Birotteau deveni vicar al catedralei. Chapeloud intră atunci în gazdă la domnișoara Gamard. Cînd Birotteau se duse să-l vadă pe

canonic în noua lui locuință, găsi că apartamentul e cît se poate de bine împărțit; dar nu văzu nimic altceva. Începutul acestei neînfrîinate poște mobiliare semăna cu acel al unei adevărate patimi care, la un tînăr, pornește cîteodată de la o admirație rece pentru femeia pe care mai tirziu o va iubi pe veci.

Apartamentul acesta, deservit de o scară de piatră, se găsea într-o aripă de locuit așezată înspre miazăzi. Abatele Troubert locuia la parter și domnișoara Gamard la primul etaj al clădirii principale cu fața la stradă. Atunci cînd Chapeloud intră în locuința sa, încăperile erau goale și tavanele înnegrite de fum. Per-vazurile căminelor de piatră, destul de prost sculptate, nu fuseseră niciodată vopsite. Drept orice mobilier, bietul canonic și-a pus mai întîi un pat, o masă, cîteva scaune și puținele cărți pe care le avea. Apartamentul semăna cu o femeie frumoasă, în zdrențe. Dar după vreo doi sau trei ani, o doamnă vîrstnică îi lăsă două mii de franci moștenire și abatele Chapeloud cumpără cu această sumă o bibliotecă de stejar care provenea de la dărîmarea unui castel jefuit de către Banda Neagră⁵ și impresiona prin niște sculpturi vrednice de admirația artiștilor. Abatele făcu această cumpărătură ademenit nu atît de ieftinătatea ei, cît de desăvîrșita potrivire dintre dimensiunile mobilei și acelea ale galeriei. Economii sale îi îngăduiră să restaureze în întregime acea galerie pînă atunci săracă și lăsată în părăsire. Parchetul a fost ceruit cu grijă, tavanul văruit, lambriurile au fost vopsite în așa fel, încît să se vadă variația de culoare și nodurile stejarului. Un cămin de marmură înlocui pe cel vechi. Canonicele avea destul gust ca să umble și să găsească fotolii vechi de lemn de nuc sculptat. O masă lungă de abanos și două dulapuri de Boulle⁶ dădură în cele din urmă acestei galerii o înfățișare plină de expresie. În răstimp de doi ani, darurile din partea drept-credincioșilor și cîteva moșteniri, deși mărunte, de la evlavioasele care se spovedeau la el, umplură cu cărți rafturile bibliotecii pînă atunci pustii. În sfîrșit, un unchi al lui Chapeloud, un bătrîn oratorian⁷, îi lăsă prin testament colecția lui în in-folio din *Părinții Bisericii* și multe alte mari lucrări

foarte prețioase pentru un cleric. Surprins din ce în ce mai mult de schimbările una după alta ale galeriei altădată goale, Birotteau ajunse treptat și fără voia lui la o neînfrînată poftă. Dorea să fie stăpînul acestui cabinet atît de potrivit cu seriozitatea moravurilor bisericesti. Patima aceasta creștea din zi în zi. Ocupat zile întregi la lucru în acest azil, vicarul putu să-i prețuiască tihna și tăcerea, după ce îi admirase la început armonioasa împărțire. În anii următori, abatele Chapeloud făcu din chilia sa un oratoriu pe care evlavioasele sale credincioase îl înfrumusețaseră cu drag. Ceva mai tîrziu, o doamnă oferi canonicului pentru camera sa o masă tapisată pe care o brodase îndelung ea însăși sub ochii acestui om blajin, fără ca el să-i bănuiască destinația. Așa că de atunci și odaia de culcare, ca și galeria, îl ameți de încîntare pe vicar. În sfîrșit, cu trei ani înainte de a muri, Chapeloud își completase cu tot dichisul apartamentul său, împodobindu-i și salonul. Deși tapisată simplu cu catifea roșie de Utrecht, mobila îi plăcuse foarte mult lui Birotteau. Din ziua în care colegul canonicului văzu perdelele de mătase roșie cu desene mari, mobilele de mahon, covorul Aubusson⁸ care împodobeau această largă încăpere proaspăt zugrăvită, apartamentul lui Chapeloud deveni pentru el obiectul unei monomanii secrete. Să locuiască acolo, să se culce în patul cu perdele mari de mătase, în care dormea canonicul, să găsească în jurul lui, totul la îndemînă, întocmai ca Chapeloud, însemna pentru Birotteau toată fericirea : dincolo, nu mai vedea nimic. Tot ceea ce lucrurile pămîntești pot stirni ca poftă și ambiție în inima celorlalți oameni, se concentrează la abatele Birotteau în sentimentul adînc și tainic cu care dorea un interior asemănător cu acela pe care și-l crease abatele Chapeloud. Cînd prietenul său se îmbolnăvea, el se ducea desigur să-l vadă, călăuzit de o dragoste adevărată : dar, cînd afla de boala canonicului său, sau cînd sta cu el să-i țină de urît, în fundul sufletului său luau naștere, fără voia lui, mii de gînduri a căror expresie simplă era întotdeauna :

„Dacă Chapeloud ar muri, aș putea căpăta locuința sa“. Cu toate acestea, fiindcă Birotteau avea o inimă

de aur, idei înguste și o minte mărginită, nu mergea pînă la a concepe mijlocul prin care să i se lase prin testament, biblioteca și mobilele prietenului său.

Abatele Chapeloud, un egoist blind și iertător, ghici patima prietenului său, ceea ce nu era greu, și îl iertă pentru aceasta, ceea ce poate părea mai puțin ușor din partea unui preot. Dar și vicarul, a cărui prietenie a rămas mereu aceeași, n-a încetat să se plimbe zilnic cu prietenul său pe aceeași alee de ulmi din Tours, fără să-i pară rău vreo clipă de timpul închinat de douăzeci de ani acestei preumblări. Birotteau care socotea că dorințele sale cele fără voie sînt niște greșeli, ar fi fost în stare din căință, de cel mai mare devotament pentru abatele Chapeloud. Acesta își plăti datoria față de o frăție atît de naiv de sinceră, spunînd cu cîteva zile înainte de moarte vicarului care îi citea gazeta *La Quotidienne* :

— De data asta, ai să capeți apartamentul. Simt că totul s-a sfîrșit pentru mine.

Intr-adevăr, abatele Chapeloud lăsă prin testament lui Birotteau biblioteca și mobilierul său. Stăpînirea acestor lucruri, dorite cu atîta patimă și perspectiva de a fi luat în pensiune de către domnișoara Gamard, alină foarte mult durerea pricinuită lui Birotteau de pierderea prietenului său, canonicul ; poate că nu l-ar fi înviat din morți, dar de plîns l-a plîns. Vreme de cîteva zile a fost întocmai ca Gargantua care, cînd îi muri nevasta la nașterea lui Pantagruel, nu știa dacă trebuie să se bucure de nașterea fiului său, sau să se întristeze că și-a înmormîntat-o pe buna sa Badebec⁹ și se amăgea bucurîndu-se de moartea nevastei sale și jeluindu-se de nașterea lui Pantagruel. Abatele Birotteau își petrecu primele zile de doliu verificînd cărțile din biblioteca sa, slujindu-se de mobilele sale, cercețîndu-le, spunînd pe un ton care, din nenorocire, n-a putut fi notat : „Bietul Chapeloud !“ În sfîrșit, bucuria și durerea îl stăpîneau într-atît, încît nu simți nici o durere aflînd că locul de canonic, în care răposatul Chapeloud nădăjduise să-l aibă ca urmaș pe Birotteau, fusese dat altuia. Și cum domnișoara Gamard îl luase cu dragă inimă în gazdă pe vicar, acesta luă parte din

clipa aceea la toate fericirile vieții materiale pe care i-o lăuda defunctul canonic. Neprețuită fericire ! Dacă ne-am lua după spusele răposatului abate Chapeloud, nici unul dintre toți preoții ce locuiau în orașul Tours, nici chiar arhiepiscopul, nu putea fi obiectul unor îngrijiri atât de gingașe, atât de migăloase ca acelea cu care domnișoara Gamard îi copleșea pe cei doi găzduiți ai săi. Aproape întotdeauna, pe când se plimba cu prietenul său pe alea de ulmi, canonicul începea prin a-i lăuda cina îmbelșugată pe care o avusese și rareori i se întâmpla, în timpul celor șapte preumblări pe săptămână, să nu spună cel puțin de patruzeci de ori :

— Fata asta nemaipomenită a fost desigur făcută să aibă grijă de clerici. Ia gîndește-te — îi spunea abatele Chapeloud lui Birotteau — că vreme de doisprezece ani unul după altul, rufăria albă, stihare, gulere, nimic nu mi-a lipsit niciodată. Totdeauna găsesc fiecare lucru la locul său, în număr îndestulător și cu miros de stînjenei. Mobilele mele sînt frecate regulat și totdeauna atât de bine șterse, că de multă vreme nu mai știu ce e praful. Văzut-ai vreodată la mine vreun grăunte de praf ? Unde mai pui că lemnurile de foc sînt bine alese, că lucrurile cele mai mărunte sînt deosebit de bune ; pe scurt, se pare că domnișoara Gamard e neconținut cu ochii pe camera mea. Nu-mi amintesc să fi sunat de două ori în doisprezece ani, ca să cer ceva ! Asta viață ! Să n-ai nevoie să cauți nimic, nici măcar papucii. Să găsești totdeauna un foc bun, o masă bună. În sfîrșit, foalele mele mă scoteau din răbdări, aveau gîtlejul îmbîcsit, dar n-a trebuit să mă plîng de două ori. Zis și făcut, în ziua următoare domnișoara mi-a dat niște foale noi și două vătraie cu care mă vezi scurmînd în foc.

Drept orice răspuns, Birotteau zicea :

— Cu miros de stînjenei ! Acest *cu miros de stînjenei* îl izbea întotdeauna. Cuvintele canonicului însemnau o fericire de neînchipuit pentru bietul vicar, căruia gulerele și stiharele acelea îi luau mințile, pentru că nu era ordonat cîtuși de puțin și adesea uita să se îngrijească să aibă de-ale mîncării. Astfel, fie că umbla cu strînsul milosteniei, fie că slujea liturghia, cînd

o zărea pe domnișoara Gamard la Saint-Gatien, nu pierdea din vedere să-i arunce o privire blîndă și binevoitoare, asemeni celeia pe care sfînta Tereza o arunca spre cer.

Bunăstarea pe care și-o dorește fiecare făptură, și pe care o dorise de atîtea ori, îi fu în sfîrșit hărăzită. Dar fiindcă îi vine foarte greu fiecăruia să trăiască fără un vis al său, chiar și unui preot, de vreun an și jumătate abatele Birotteau își înlocuise cele două patimi satisfăcute cu dorul de un canonicat. Titlul de canonic devenise pentru el ceea ce trebuie să fie senatoria pe viață pentru un ministru plebeu. Astfel că probabilitatea numirii sale, speranțele care tocmai i se dăduseră la doamna de Listomère, îi învîrteau așa de bine capul, încît nu-și aduse aminte că și-a uitat umbrela, decît cînd a ajuns acasă. Poate chiar nici nu și-ar fi adus aminte dacă n-ar fi fost ploaia care cădea șiroaie, pînă într-atîta era de absorbit de plăceră cu care își repeta într-una tot ceea ce îi spusese în privința înaintării sale, oaspeții doamnei de Listomère, o bătrînă doamnă la care își petrecea seara de miercuri. Vicarul sună foarte tare, ca și cum ar fi vrut să spună servitoarei să nu-l facă să aștepte. Apoi se ghemui sub poartă, ca să-l plouă cît mai puțin cu puțință, dar apa care se scurgea de pe acoperiș îi udă tocmai vîrfurile pantofilor și vîntul din cînd în cînd îi repezi în față cîteva răbufniri de ploaie, destul de asemănătoare unor dușuri. După ce calculase cîtă vreme îi trebuie cuiva să iasă din bucătărie și să vină să tragă de funia de la poartă, el sună încă o dată într-un fel menit să iște un clinchet foarte plin de înțeles. „Se poate să fie plecați“, își zise el, neauzind nici o mișcare înăuntru. Și pentru a treia oară el începu din nou cu sunetul care se auzi atît de ascuțit în casă și fu repetat atît de clar de toate ecourile catedralei, încît era cu neputință să nu se trezească cineva de atîta zarvă. Și nu fără oarecare plăcere amestecată cu necaz, auzi el după cîteva clipe, saboții servitoarei răsunînd pe podeaua de prundiș. Cu toate acestea, suferința podagrosului nu luă sfîrșit atît de repede cît credea el. În loc să tragă de

funie, Marianne fu silită să deschidă poarta cu cheia cea mare și să scoată zăvoarele.

— Cum poți să mă lași să sun de trei ori pe o vreme ca asta ? îi zise el Mariannei.

— Dar domnule, vezi bine că poarta era încuiată. Toată lumea s-a culcat de mult și a sunat de unsprezece fără un sfert. Domnișoara o fi crezut că nici nu ai plecat de acasă.

— Dar dumneata m-ai văzut bine că am plecat ! De altfel, domnișoara știe că mă duc la doamna de Listomère în fiecare miercuri.

— Zău domnule, am făcut numai ce mi-a poruncit domnișoara, răspunse Marianne închizînd poarta.

Aceste cuvinte dădură abatelui Birotteau o lovitură care îi fu cu atît mai dureroasă cu cît visarea de pînă atunci îl făcuse și mai fericit. Tăcu, o urmă pe Marianne în bucătărie ca să-și ia sfeșnicul pe care se aștepta să-l găsească la locul știut. Dar în loc să intre în bucătărie, Marianne îl duse pe abate în odaia lui, unde vîlcarul își zări sfeșnicul pe o masă ce se găsea la ușa salonului roșu, într-o anticameră formată de palierul scării la care defunctul canonic adaptase un geamlîc încăpător. Mut de uimire, intra repede în odaie, nu zări nici un foc în cămin și o chemă pe Marianne care nu apucase să coboare.

— Nu mi-ai făcut focul ? zise el.

— Să fie cu iertare, domnule abate, răspunse ea. Dar s-o fi stins.

Birotteau se uită din nou la cămin și se încredință că nu se aprinsese focul în acea zi.

— Trebuie să-mi usuc picioarele — reluă el — fă focul.

Marianne se supuse cu graba omului căruia îi e somn. Pe cînd își căuta papucii pe care nu-i găsea în mijlocul covorașului de lîngă pat, ca altă dată, abatele băgă de seamă după unele amănunte din îmbrăcămîntea Mariannei, că ea nu ieșise din pat, precum îi spusese. Iși aminti atunci că de vreo cincisprezece zile încoace era lipsit de toate acele mici îngrijiri care, vreme de optsprezece luni, îi făcuseră traiul atît de lin. Și pentru că firea spiritelor înguste le îndeamnă

să ghicească tot ce e mărunțiș, el se adînci în strașnice gînduri asupra acestor patru evenimente, imperceptibile pentru oricare altul, dar care, pentru el constituiau patru catastrofe. Era vorba, într-adevăr, de pierderea întregii sale fericiri, în această uitare a pucilor, în minciuna Mariannei cu privire la foc, în neobișnuita mutare a sfeșnicului său pe masa din anticameră și în popasul silnic, de mai înainte pregătit, pe pragul porții, în ploaie.

Cînd flacăra străluci în cămin, cînd lampa fu în sfîrșit aprinsă și cînd Marianne îl părăsi fără să-l mai întrebe ca altă dată : „Domnul abate mai are nevoie de ceva ?” — abatele Birotteau se lăsă încetișor în frumoasa și încăpătoare berjeră a răposatului său prieten ; dar mișcarea căderii lui avu în ea ceva trist. Omul nostru era ca doborît sub presentimentul unei cumplite nenorociri. Privirile sale alunecară pe rînd peste frumoasa pendulă din perete, peste scrin, peste scaune, perdele, covoare, peste patul ca un mormînt, peste aghiazmatar, crucifix, peste Sfînta Fecioară de Valentin, peste un Crist de Lebrun¹⁰, în sfîrșit peste toate amănuntele acestei încăperi ; și expresia fizionomiei sale dezvălui durerile celui mai duios rămas bun pe care și l-a luat vreodată un îndrăgostit de la prima sa iubită, sau un bătrîn de la cei din urmă arbori sădiți de el. În clipa aceea vicarul descoperise, nițel oam tîrziu, ce e drept, semnele unei prigoane ascunse, dezlănțuite împotriva lui cam de vreo trei luni, de către domnișoara Gamard, ale cărei rele intenții ar fi fost, fără îndoială, mult mai din vreme ghicite de către un om de duh. Fetele bătrîne nu sînt oare toate inzestrate cu un anumit talent de a accentua cuvintele și acțiunile pe care li le inspiră ura ? Ele zgîrie întocmai ca pisicile. Apoi nu numai că ele rănesc, dar le și place să rănească și să arate victimei lor că ele au rănit-o. Într-o împrejurare în care un om de lume nu s-ar fi lăsat zgîriat de două ori, bietul Birotteau trebuia să simtă de mai multe ori o gheară pe obraz ca să poată crede într-o intențiune răutăcioasă.

Fără zăbavă, cu acea agerime de minte gata mereu să pună întrebări, pe care o capătă preoții obișnuiți

a diriguî conştiinţele şi de a studia în toate amănuntele nimicuri în adîncul confesionalului, abatele Birotteau se apucă să-şi formuleze, ca şi cum ar fi fost vorba de o controversă religioasă, problema următoare: dacă aş admite că domnişoara Gamard nu s-a mai gîndit la seara de la doamna de Listomère, că Marianne a uitat să-mi facă focul, că ele au crezut că m-am întors acasă; dat fiind că azi dimineaţă am dus jos eu însumi sfeşnicul meu !!! e imposibil ca domnişoara Gamard, zărindu-l în salonul ei să fi crezut că m-am culcat. *Ergo* ¹¹, domnişoara Gamard a vrut să mă lase afară în ploaie şi, trimiţînd sfeşnicul la mine în odaie, a avut de gînd să-mi dea de ştire... „Ce?” zise el cu glas tare, întărit de gravitatea împrejurărilor şi ridicîndu-se ca să-şi dezbrace hainele ude, să-şi ia halatul şi să-şi aranjeze părul pentru noapte. Pe urmă, se plimbă între pat şi cămin, făcînd gesturi şi rostind pe diferite tonuri frazele următoare, care toate au fost terminate cu o voce din cap, ca şi cum ar fi vrut să înlocuiască astfel nişte semne de exclamare:

— Ce Dumnezeu i-am făcut? Ce are cu mine? Nu se poate ca Marianne să fi uitat să-mi facă focul! Domnişoara i-o fi spus să nu mi-l facă! Copil să fiu şi tot ar trebui să-mi dau seama, după tonul şi purtările ei faţă de mine, că am avut nenorocul să nu-i fiu pe plac. Niciodată nu i s-a întimplat una ca asta lui Chapeloud. N-am să mai pot trăi în chinurile astea care... la vîrsta mea!

Se culcă cu nădejdea că a doua zi dimineaţa va lămuri pricina urii ce nimicea pentru totdeauna această fericire de care se bucurase vreme de doi ani, după ce o dorise atît de mult. Vai! Motivele tainice ale sentimentului pe care domnişoara Gamard îl nutrea pentru el erau sortite să-i rămînă în veci necunoscute, nu însă pentru că ar fi fost greu de ghicit, dar pentru că bietul om era lipsit de acea bună-credinţă cu ajutorul căreia cei mari la suflet şi ticăloşii deopotrivă ştiu să se stăpînească şi să judece. Numai omul de geniu sau intrigantul îşi pot spune: „Am greşit”. Singurii sfătuitoari conştiincioşi şi limpezi la

mente sînt interesul și talentul. Dar abatele Birotteau, a cărui bunătate mergea pînă la prostie, a cărui știință de carte era ca și cum i-ar fi fost adăugată prin muncă îndărătnică, care n-avea de loc experiența oamenilor nici a moravurilor lor și care trăia între sfînta slujbă și confesional, cu totul absorbit de îndeletnicirea de a hotărî asupra celor mai ușoare cazuri de conștiință, în calitatea lui de duhovnic al pensioanelor din oraș și al cîtorva suflete alese care îl prețuiau, abatele Birotteau putea fi socotit ca un copil bătrîn, cu totul străin de cea mai mare parte a moravurilor lumesti. Numai că egoismul firesc tuturor fapturilor omenești, întărit de egoismul propriu preoților și de cel al vieții mărginite ce se duce în provincie, se dezvoltase în el pe nesimțite și fără ca să-și dea seama. Dacă cineva ar fi găsit că merită să scormonească în sufletul vicarului pentru a-i dovedi că în amănuntele infinit de mici ale existenței sale și în datoriile cele mai mărunte ale vieții sale particulare îi lipsea cu totul acel devotament de care se credea însuflețit, el și-ar fi pus trupul la cazne în mod sincer. Dar cei pe care îi jignim, chiar fără vrere, țin prea puțin socoteală de nevinovăția noastră și urmăresc și știu să se răzbune. Așadar, Birotteau, oricît ar fi fost el de slab, trebui să se supună efectelor acestei mari justiții care împarte deopotrivă binele și răul, care neconținut obligă oamenii să-i îndeplinească sentințele, numite de unii prostănaci *nenorocirile vieții*.

Între răposatul abate Chapeloud și vicar a existat deosebirea că unul era un egoist îndeminatic și spiritual, iar celălalt un sincer și neîndeminatic egoist. Atunci cînd abatele Chapeloud a intrat în pensiuine la domnișoara Gamard, el își dase foarte bine seama de firea gazdei sale. Învățase din confesional cîtă amărăciune toarnă în inima unei fete bătrîne nenorocirea de a se afla în afara societății. Și a calculat cu multă pricepere purtarea sa în casa domnișoarei Gamard. Pe vremea aceea, gazda lui nefiind mai în vîrstă de treizeci și opt de ani, mai avea încă unele pretenții, care la aceste discrete ființe se preschimbă mai tîrziu într-o înaltă stimă de ele înșile. Canonul

Înțelese că pentru a duce viață bună cu domnișoara Gamard, trebuia să se poarte cu ea întotdeauna cu aceeași luare-aminte și grijă și să fie mai infailibil decât Papa. Pentru a dobîndi acest rezultat, a avut grijă să nu se stabilească între dînsul și ea decât punctele de contact strict impuse de buna-cuviință, cum și acele negreșit necesare între oamenii care trăiesc sub același acoperiș. Astfel, cu toate că abatele Troubert și el luau masa regulat de trei ori pe zi, se abținu să ia parte la dejunul comun, deprinzînd pe domnișoara Gamard să-i trimită ceașca de cafea cu lapte în pat. Apoi s-a ferit de plictiseala de la cină, luînd în fiecare seară ceaiul în casele în care mergea la sindrofie. Își vedea astfel arareori gazda altcîndva decât în vremea prînzului; dar sosea totdeauna cu cîteva clipe înainte de ora hotărîtă. În timpul vizitei astea de politeță, îi adresase de-a lungul celor doisprezece ani pe care îi petrecuse sub acoperișul ei aceleași întrebări, dobîndind din partea ei aceleași răspunsuri. În ce fel dormise noaptea domnișoara Gamard, dejunul ei, micile întîmplări casnice, înfățișarea, igiena ei sufletească, vremea bună sau rea, durată rugăciunilor, impresii de la sfînta slujbă, în sfîrșit, sănătatea cutărui sau cutărui preot — iată subiecte care conduceau toată conversația aceasta periodică. În timpul prînzului, începea totdeauna s-o măgulească pe departe, trecînd neconținut de la calitatea unui fel de pește, de la bunul-gust al pregătirii mîncărurilor, sau de la calitățile unui sos, la însușirile domnișoarei Gamard și la meritele ei, ca stăpînă a casei. Era sigur că-i răsfața toate vanitățile ei de fată bătrînă, cînd îi lăuda arta cu care erau făcuți sau pregătiți castraveciorii, conservele, pateurile ei și alte născociri gastronomice. În sfîrșit, niciodată vicleanul canonic nu părăsise salonul galben al gazdei sale fără a spune că în nici o casă din Tours nu se servea o cafea atît de bună ca aceea care tocmai fusese savurată. Mulțumită acestei desăvîrșite cunoașteri a caracterului domnișoarei Gamard și acestei științe de a se purta, dovedită de canonic vreme de doisprezece ani, n-a for-

mat niciodată subiect de discuție între ei nici cea mai neînsemnată chestie de disciplină casnică.

Abatele Chapeloud își dăduse seama din capul locului cât de colțuroasă, de aspră și de ciufută era fata bătrână și își potrivise purtarea, în ceea ce privea atingerile de neînălțurat dintre ei doi, în așa fel încît să poată dobîndi de la ea toate hatîrurile necesare fericirii și liniștii vieții sale. Ca urmare, domnișoara Gamard spunea că abatele Chapeloud era un om foarte plăcut, foarte prietenos și înțelegător și avea mult spirit. Cît despre abatele Troubert, drept-credincioasa nu spunea chiar nimic. Intrat cu totul în mișcarea vieții ei, ca un satelit în orbita planetei lui, Troubert era pentru ea un fel de făptură intermediară între indivizii de specie umană și de specie canină; era așezat în inima ei, drept înaintea de locul sortit prietenilor și cîinelui mops mare și astmatic pe care-l iubea cu duioșie; îl chivernisea în toate celea și amestecul de-a valma al intereselor lor merse atît de departe, încît foarte multe persoane dintre cele ce făceau parte din societatea domnișoarei Gamard, credeau că abatele Troubert își pusese ochii pe averea fetei bătrîne, și-o apropia cu o răbdare necurmată, și că o conducea cu atît mai bine cu cît părea că i se supune, fără să lase să se vadă din partea lui nici cea mai mică dorință de a o călăuzi. Cînd abatele Chapeloud muri, fata bătrână, care voia să aibă în gazdă un chiriaș cumsecade, se gîndi firește la vicar. Nici nu se cunoștea cu-prinsul testamentului canonicului și domnișoara Gamard se și gîndea să dea locuința celui răposat dragului ei abate Troubert care, după părerea ei, stătea foarte prost la parter. Dar cînd abatele Birotteau ajunsese să fixeze cu fata bătrână învoielile sub semnătura privată ale găzduirii sale, ea văzu că era atît de îndrăgostit de apartamentul pentru care hrănise un timp atît de îndelungat dorinți a căror violență putea fi atunci mărturisită, încît nu îndrăzni să-i vorbească de un schimb și sacrifică sentimentul interesului. Pentru a mîngîia pe prea iubitul canonic, domnișoara înlocui latele cărămizi albe Chateau-Renaud, ce alcătuiau pardoseala de lespezi de piatră a apartamentu-

lui printr-un parchet de lemn de Ungaria și îi reconstrui un cămin care scotea fum.

Vreme de doisprezece ani, abatele Birotteau se văzuse cu prietenul său Chapeloud, fără ca vreodată să-i fi dat prin gând să caute să afle de unde proveneau raporturile atât de migălos de grijulii dintre el și domnișoara Gamard. Când se mută la această cucernică fecioară, el se afla în starea unui îndrăgostit în pragul fericirii. Chiar și fără să fi fost din fire sărac cu duhul, ochii lui erau prea orbiți de atîta noroc, ca să mai și poată judeca pe domnișoara Gamard și să mai chibzuiască asupra măsurii pe care trebuia să o păstreze în zilnicele lui legături cu ea. Domnișoara Gamard, văzută de departe și prin prisma fericirilor pămîntești pe care vicarul visa să le guste pe lîngă ea, i se părea o făptură desăvîrșită, drept-credincioasă, fără cusur, o ființă milostivă pînă în adîncul sufletului, femeia din Evanghelie, fecioara înțeleaptă, împodobită cu acele virtuți umile și smerite ce răspîndesc asupra vieții o mireasmă cerească. Astfel, cu tot entuziasmul unui om care-și atinge o țintă îndelung dorită, cu nevinovăția unui copil, cu zăpăceala neroadă a unui bătrîn fără experiență mondenă, el intră în viața domnișoarei Gamard, întocmai ca o muscă ce se prinde într-o pînză de păianjen. Chiar în prima zi cînd ajunse să ia cina și să doarmă la bătrîna domnișoară, îl reținu în salonul ei dorința de a-i face cunoștința, ca și acea emoție inexplicabilă pe care o simt bărbații sfielnici, stînjiți de teama de a fi necuviincioși dacă întrerup o convorbire ca să se retragă. Rămase deci acolo toată seara. Mai tîrziu, sosi și o altă fată bătrînă, prietenă cu Birotteau, domnișoara Salomon de Villenoix. Domnișoara Gamard avu atunci bucuria să aranjeze la ea acasă o partidă de boston. La culcare, vicarul se gîndi că a petrecut o seară foarte plăcută. Deoarece, nu cunoștea încă decît foarte puțin pe domnișoara Gamard și pe abatele Troubert, el nu cunoscuse caracterele lor decît la suprafață. Foarte puține ființe își dau de gol dintru început, cusururile. În genere, fiecare se străduiește să se prezinte cu o înfățișare atrăgătoare. Deci abatele Birot-

teau își făcu minunatul plan de a-și consacra serile domnișoarei Gamard, în loc de a merge să și le petreacă în oraș. De câțiva ani de zile, gazda lui zămislise o dorință, care se întetea din ce în ce. Această dorință, pe care o nutresc deopotrivă bătrînii și chiar femeile frumoase, se preschimbase la ea într-o pasiune asemănătoare aceleia pe care o avea Birotteau pentru apartamentul prietenului său Chapeloud și rodea inima fetei bătrîne stăpînită de trufia și de egoismul, de pizma și de vanitatea cu care se nasc oamenii de lume. Această poveste este a tuturor timpurilor : e destul să lărgesci nițel cercul strîmt înlăuntrul căruia se vor mișca aceste personaje și vei găsi rațiunea suficientă a întîmplărilor din sferele cele mai înalte ale societății. Domnișoara Gamard își petrecea pe rînd serile în șase sau opt case deosebite. Fie că îi părea rău să se vadă silită să meargă în lume și că se găsea îndrituită, la vîrsta ei, de a-i cere același lucru în schimb ; fie că amorul ei propriu era jignit că nu avea un cerc al ei ; fie, în sfîrșit, că vanitatea ei rîvnea la măgulirile și avantajele de care vedea că se bucură prietenele, nu avea altă ambiție decît să facă din salonul ei punctul de întîlnire către care, în fiecare seară un anumit număr de persoane să se îndrepte cu dragă inimă. După ce Birotteau și prietena lui, domnișoara Salomon, petrecuseră cîteva seri la ea, în tovărășia credinciosului și răbdătorului abate Troubert, într-o seară, ieșind de la Saint-Gatien, domnișoara Gamard spuse bunelor ei prietene, față de care pînă atunci se socotea ca și o sclavă, că persoanele care doresc să o vadă, puteau foarte bine să vie o dată pe săptămînă la dînsa, unde aduna un număr de prieteni, îndestulător ca să facă o partidă de boston ; că nu putea lăsa singur pe abatele Birotteau, noul ei chiriaș ; că domnișoara Salomon nu lipsise încă nici într-o seară în cursul săptămînii ; că era cu totul a prietenilor ei și că... și că... etc. Cuvintele ei fură cu atît mai smerit semețe și din belșug dulcele, cu cît domnișoara Salomon de Villenoix făcea parte din societatea cea mai aristocratică din Tours. Cu toate că domnișoara Salomon venea numai și numai din prietenie pentru vicar, domnișoara

Gamard era mîndră că o primește în salonul ei și, mulțumită abatelui Birotteau, își văzu aproape îndeplinit mărțul ei plan de a alcătui un cerc, care ar putea deveni tot atît de numeros, tot atît de plăcut ca și al doamnei de Listomère, al domnișoarei Merlin de la Blottière și al altor drept-credincioase, în măsură să primească societatea pioasă din Tours. Dar, vai! abatele Birotteau spulberă speranțele domnișoarei Gamard. Și dacă toți cei ce în viața lor au ajuns să se bucure de un noroc îndelung dorit, pot înțelege bucuria vicarului cînd s-a culcat în patul lui Chapeloud, vor trebui să priceapă cît de cît durerea simțită de domnișoara Gamard, la răsturnarea planului ei iubit. După ce, vreme de șase luni, abatele Birotteau își promise fericirea cu destulă răbdare, el dezertă, luînd cu sine și pe domnișoara Salomon. Cu toate eforturile ei nemaipomenite, domnișoara Gamard de-abia izbutise să recruteze cinci-șase persoane, a căror asiduitate fu destul de problematică și trebuiau cel puțin patru inși prezenți pentru a alcătui o partidă de boston. Fu deci nevoită să-și mărturisească greșeala și să se reîntoarcă la vechile ei prietene, fiindcă fetele bătrîne prea se simt rău cu ele înșile, ca să nu caute cu dinadinsul plăcerile puțin onorabile ale societății. Pricina dezertării acesteia e ușor de înțeles. Cu toate că vicarul se număra printre cei sortiți să meargă în rai, în virtutea preceptului: *fericiți cei săraci cu duhul*, el nu era în stare, ca foarte mulți proști, să îndure plictiseala pe care i-o pricinuiau alți proști. Oamenii lipsiți de spirit se aseamănă cu buruienile care cresc mai cu seamă în pămînt bun. Le place să petreacă cu atît mai mult cu cît se plictisesc singuri cu ei înșiși. Intruparea vie a plictiselii, căreia îi sînt victime, adăugată la nevoia pe care o simt de a fugi într-una de ei înșiși, naște într-înșii acea poftă de mișcare, acea dorință de a se afla mereu acolo unde nu sînt, care îi caracterizează; ca de altfel pe toate ființele lipsite de sensibilitate și care și-au greșit viața, sau care suferă din vina lor. Fără să adîncească prea mult golul, nimicnicia domnișoarei Gamard, și fără să-și explice meschinăria ideilor ei, bietul abate Birotteau își dădu seama, spre ne-

norocul său cam târziu, de cusururile pe care ea le avea, la fel ca toate fetele bătrîne și de acelea care erau numai și numai ale ei. Ceea ce e rău la semen iese în evidență atît de tare față de ceea ce e bun, în-cît mai întotdeauna ne uimește înainte de a ne supăra. Acest fenomen moral ar putea la nevoie să îndreptă-țească înclinarea noastră, mai mult sau mai puțin puternică spre clevetire. Este firesc, vorbind din punct de vedere social, să-ți bați joc de cusururile aproape-lui, încît ar trebui să iertăm flecăreala ironică pe care metehnele noastre o îndrituiesc și să nu ne uimească decît defăimarea. Dar ochii bunului vicar nu aveau niciodată acea agerime care îngăduia oamenilor de lume să vadă și să evite la timp apucăturile vecinu-lui. Ca să-și poată da seama de cusururile gazdei sale, fu deci silit să sufere avertismenul pe care natura îl dă tuturor făpturilor sale, durerea! Cele mai multe dintre fetele bătrîne, neadaptîndu-și caracterul și viața caracterelor și vieții altora, așa cum cere soarta fe-meii, au mania de a căuta să supună totul în jurul lor. La domnișoara Gamard sentimentul acesta degenera în despotism, dar acest despotism nu se putea lega decît de mărunțișuri. Astfel, ca să dăm unul dintr-atî-tea exemple, panerul cu fise și jetoane, așezat pe masa de boston pentru abatele Birotteau, trebuia să stea pe locul pe care l-a pus ea; și abatele o supăra rău de tot cînd îl mișca de acolo, ceea ce se întîmpla aproape în fiecare seară. De unde oare îi venea această sus-ceptibilitate neroadă față de toate nimicurile și care îi era scopul? Nimeni n-ar fi putut-o spune, nici chiar domnișoara Gamard. Cu toate că era blînd ca un mie-lușel, noului chiriaș nu-i plăcea totuși, cum nici oilor nu le place să îndure prea adesea bîta ciobănească, mai ales cînd e ghintuită cu ținte lungi și subțiri. Fără să-și poată lămuri marea răbdare a abatelui Troubert, Birotteau căuta să scape de fericirea pe care domni-șoara Gamard pretindea să i-o potrivească așa cum știa ea, crezînd că cu fericirea merge ca și cu dulcețu-riile; dar nenorocitul a procedat destul de neîndemîna-tic, din pricina firii sale. Această despărțire n-a avut loc fără o mulțime de hărțuieli și de întepături, pe

care abatele Birotteau se sili să nu le bage în seamă. La sfîrșitul primului an care s-a scurs sub acoperișul domnișoarei Gamard, vicarul își reluase vechile obiceiuri, ducîndu-se să petreacă două seri pe săptămîină la doamna de Listomère, trei la domnișoara Salomon și celelalte două la domnișoara Merlin de la Blottière. Aceste persoane făceau parte din tagma aristocratică a societății din Tours, în care domnișoara Gamard nu era primită. Astfel gazda fu cît se poate de jignită de a fi fost părăsită de abatele Birotteau, care o făcea să simtă cît de puțin prețuia : Orice fel de alegere implică un dispreț pentru obiectul refuzat.

— Domnul Birotteau, nu ne-a găsit pe placul său, zise abatele Troubert către prietenii domnișoarei Gamard, cînd a fost silită să renunțe la serile de primire. E un om de spirit, un om cu gusturi fine, are nevoie de o lume aleasă, de lux și convorbiri scînteietoare de spirit, de cleveteala tîrgului.

Totdeauna cuvintele acestea îi dădeau domnișoarei Gamard prilejul de a dovedi superioritatea caracterului ei, pe socoteala lui Birotteau.

— Nu are chiar atîta spirit, spunea ea. Dacă n-ar fi fost abatele Chapeloud, n-ar fi fost niciodată primit la doamna de Listomère. Ah ! Am pierdut foarte mult, cînd l-am pierdut pe abatele Chapeloud. Ce om plăcut și de treabă ! În sfîrșit, vreme de doisprezece ani n-am avut cu el nici cea mai mică greutate, nici cea mai mică neplăcere.

Domnișoara Gamard făcu abatelui Birotteau un portret atît de puțin măgulitor, încît bietul chiriaș trecu față de această societate burgheză, care dușmănea în taină societatea aristocratică, drept un om din caleafară de cusurgiu și foarte greu de mulțumit. Apoi, bătrîna domnișoară avu timp de cîteva săptămîni plăcerea să audă cum o căinau prietenele ei care, fără să creadă cîtuși de puțin ce spuneau, nu conteneau să-i repete : „Cum, dumneata, atît de blîndă și de bună, să insufli scîrbă ?“ sau : „Nu te necăji, dragă domnișoară Gamard, ești așa de bine cunoscută încît...” etc...

Dar, încîntate că pot să scape o seară pe săptămîină de a se duce în *le Cloître*, locul cel mai pustiu și cel

mai departe de centru din cite sînt în Tours, toate, în sinea lor, îl binecuvîntau pe vicar.

Între oameni care se află necontenit împreună, ura și iubirea se întetesc mereu : se găsesc în orice clipe motive de a se urî sau a se iubi tot mai mult. Astfel, abatele Birotteau se făcu nesuferit în ochii domnișoarei Gamard. După optsprezece luni de găzduire, în clipa în care omul nostru credea că vede liniștea mulțumirii în ceea ce era o tăcere plină de ură și se bucura în sinea lui că știuse să trăiască frățește, cum zicea el, cu bătrîna domnișoară, deveni pentru ea ținta unei prigoane tăcute și a unei răzbunări calculate pe îndelete.

Cele patru împrejurări principale, cu poarta încuiată, cu papucii uitați, cu lipsa de foc, cu sfeșnicul pus la el în casă, ar fi putut ele singure să-i dezvăluie vrăjmășia cumplită ale cărei ultime consecințe nu urmau să-l lovească decît în clipa cînd aveau să ajungă de nereparat. În fiecare seară, înainte de a adormi de-a binelea, bietul vicar își scotocea mințile mult ; dar zadarnic și firește le dădea foarte repede de fund, ca să-și lămurească pricina purtării ciudat de nepoliticoase a domnișoarei Gamard. Într-adevăr, de vreme ce altă dată se purtase cu totul conform logicii, supunîndu-se legilor naturale ale egoismului său, îi era cu neputință de a ghici cu ce greșise față de gazda sa. Dacă lucrurile mărețe sînt simple și ușor de înțeles, lesne de exprimat, micimile vieții cer în schimb foarte multe amănunte. Întîmplările ce alcătuiesc întrucîtva avanscena acestei drame burgheze, dar în care pasiunile se aprind iar tot atît de violente de parcă ar fi fost stîrnite de interese mari, cereau această lungă introducere și i-ar fi venit greu unui cronicar conștiincios să povestească mai pe scurt amănunțitele lor desfășurări.

A doua zi de dimineață, la deșteptare, Birotteau se gîndi cu atîta putere la canonicatul său, încît uită cu totul de cele patru împrejurări în care întrezărise în ajun, semnele sinistre ale unui viitor plin de nenorociri. Vicarul nu era un om care se poate scula fără să i se fi făcut focul ; sună, ca să dea de veste Mariannei

că s-a trezit și o chemă la el : pe urmă rămase, precum îi era obiceiul, cufundat în visările lui somnolente, în cursul cărora servitoarea avea obiceiul, aprinzându-i căminul, să-l smulgă pe încetul din acest de pe urmă somn, prin zbîrniitul întrebărilor și al mișcărilor ei, un fel de muzică plăcută lui. Trecu o jumătate de oră fără ca Marianne să apară. Vicarul, pe jumătate canonic, tocmai cînd se pregătea să tragă încă o dată de cordonul soneriei, se destinse auzind pe scări un pas bărbătesc. Intr-adevăr, abatele Troubert, după ce bătuse încetișor la ușă, intră, la invitația lui Birotteau. Această vizită, pe care cei doi preoți și-o făceau cu destulă regularitate unul altuia, o dată pe lună, nu miră de loc pe vicar. Canonicul se arătă uimit dintru început că Marianne nu făcuse încă focul celui care îi era aproape coleg. Deschise o fereastră, o chemă pe Marianne cu o voce aspră, îi spuse să vină la Birotteau. Apoi, întorcîndu-se spre fratele său :

— Dacă domnișoara ar afla că n-ai foc, ar certa-o pe Marianne.

După aceste cuvinte el se interesă de sănătatea lui Birotteau și îl întrebă cu un glas blînd dacă mai avea ceva știri noi, care să-i dea nădejde că va fi numit canonic. Vicarul îi dădu lămuriri asupra demersurilor făcute și îi povesti cu naivitate cine sînt persoanele pe lîngă care intervenea doamna de Listomère, neștiind că abatele Troubert n-o iertase niciodată pe această doamnă că nu-l admisesese în cercul ei, pe el, abatele Troubert, care fusese pînă acum de două ori propus să fie vicar general al eparhiei.

Era cu neputință să întâlnești două figuri care să arate atîtea contraste cîte găseai la cei doi preoți. Troubert, înalt și uscățiv, avea o piele galbenă-verzuie, pe cîtă vreme vicarul era ceea ce numim între noi un grăsun. Rumenă și rotundă, fața lui Birotteau dezvăluia pe omul cumsecade și lipsit de idei. Pe cîtă vreme fața lui Troubert, lungă și brăzdată de cute adînci, căpăta în anumite clipe o expresie plină de ironie și dispreț. Dar trebuia să o cercetezi cu băgare de seamă ca să descoperi în ea aceste două sentimente. De obicei, canonicul păstra o liniște desăvîrșită, cu

pleoapele mereu lăsate peste ochii lui injectați, a căror privire se făcea, la nevoie, limpede și pătrunzătoare. Un păr roșcat întregea această posomorită fizionomie, neconținut întunecată de vălul pe care gândurile în care se adîncea îl aruncau asupra chipului său. La început au fost unii care au putut să-și închipuie că e absorbit de o înaltă și profundă ambiție. Dar cei care pretindeau că-l cunosc mai bine au nimicit în cele din urmă această părere, înfățișându-l ca îndobitocit de despotismul domnișoarei Gamard sau slăbit de posturi prea lungi. Vorbea rar și nu rîdea niciodată. Pus cîteodată în fața unei întîmplări care îi făcea plăcere, un surîs îi mîjea și se pierdea în cutele feței sale. Birotteau era dimpotrivă o fire sinceră și expansivă, îi plăcea să mănînce bine, un nimic îl făcea să rîdă cu acea simplitate a omului bun și fără ascunzișuri. La prima vedere, abatele Troubert îi pricinuia fără voia lui un simțămînt de groază, pe cîtă vreme vicarul aducea un zîmbet blind pe chipul tuturor celor ce-l vedeau. Cînd, printre arcadele și naosurile de la Saint-Gatien, mărețul canonic trecea solemn, cu fruntea înclinată, cu privirea severă, îi inspira respect. Statura lui încovoiată era în armonie cu bolțile galbene ale catedralei, cutele veșmîntului său preoțesc aveau în ele ceva monumental, vrednic de a fi sculptat. Dar bunul vicar pășea fără solemnitate, umbla repede încolo și înapoi, se mișca pe loc de parcă se învîrtea în jurul său. Acești doi oameni aveau totuși ceva asemănător. Așa cum înfățișarea plină de ambiție a lui Troubert, făcîndu-l de temut, izbutise poate să-l osîndească la locul neînsemnat de simplu canonic, caracterul și înfățișarea lui Birotteau păreau să-l fi sortit pe vecie rolului de vicar al catedralei. Cu toate acestea, abatele Troubert, împlinind vîrsta de cincizeci de ani, spulberase cu desăvîrșire, prin purtarea lui plină de măsură, prin impresia ce o făcea că era lipsit de orice ambiție și prin viața lui sfîntă întru toate, temerile inspirate superiorilor săi de cumplita sa înfățișare, de destoinicia pe care i-o bănuiau. Și pentru că sănătatea sa se zdruncinase foarte tare de un an înapoi, apropiata sa înălțare la rangul de vicar general al catedralei părea

foarte cu putință. Rivalii săi, ei înșiși doreau să i se facă numirea, pentru ca s-o poată pregăti mai bine pe a lor, în răstimpul puținelor zile ce-i mai erau hărăzite de o boală devenită cronică. Departe de a inspira aceleași speranțe, bărbia cu două guși a lui Birotteau prezenta concurenților săi la canonicat, semnele unei sănătăți înfloritoare și podagra lui li se părea că e, potrivit zicalei, o chezășie de viață lungă. Abatele Chapeloud, un om cu multă judecată și foarte plăcut, din care pricină era foarte căutat de oamenii din lumea bună și de fruntașii din capitală, se impottrivise totdeauna, dar numai în taină și cu multă dibăcie, la înaintarea abatelui Troubert. Îi interzisese, foarte îndemînatic, intrarea în toate saloanelle în care se aduna cea mai bună societate din Tours, deși în tot timpul vieții sale Troubert se purtase cu el cu un respect deosebit, arătîndu-i în orice prilej cea mai înaltă stimă. Această statornică supunere nu izbutise să schimbe părerea răposatului canonic, care, chiar în timpul ultimei sale plimbări, îi spunea încă o dată lui Birotteau :

— Nu te încrede în lunganul ăsta costeliv de Troubert. E un Sixtus al V-lea ¹² redus, pe măsura episcopiei. Așa era prietenul, comeseanul domnișoarei Garmard, care, chiar a doua zi după ce declarase ea război bietului Birotteau, venea să-l vadă și să-i dea semne de prietenie.

— Trebuie s-o ierți pe Marianne, zise canonicul, cînd o văzu intrînd. Cred că și-a început treaba venînd întîi la mine. Apartamentul meu e foarte igrasios și am tușit într-una toată noaptea. E foarte sănătos aici la dumneata, adăugă el, uitîndu-se în tavan.

— Ah, stau aici ca un canonic, răspunse Birotteau surîzînd.

— Și eu ca un vicar, replică smeritul părinte.

— Da, dar vei locui în curînd la Arhiepiscopie, zise blîndul preot, care dorea ca toată lumea să fie fericită.

— Sau poate la cimitir. Dar, facă-se voia lui Dumnezeu !

Și Troubert își ridică ochii la cer, într-o mișcare plină de resemnare.

— Am venit — adăugă el — să te rog să-mi împrumuți catastiful eparhial. În tot orașul numai dumneata ai această lucrare.

— Ia-l din bibliotecă, răspunse vicarul, pe care ultimele cuvinte ale canonicului îl făcură să-și aducă aminte de toate bucuriile vieții lui.

Canonicul trecu, înalt, în bibliotecă și rămase acolo în tot răstimpul în care vicarul se îmbracă. Curînd răsună clopotul de prînz și podagrosul, gîndind că dacă Troubert n-ar fi venit să-l vadă, el n-ar fi avut foc în sobă, că să se scoale din pat, își zise: „E un om de treabă !“

Cei doi preoți coborîră împreună, înarmați fiecare cu cîte un uriaș in-folio, pe care le puseră pe una din consolele din sufragerie.

— Ce e asta ? întrebă cu o voce acră domnișoara Gamard, adresîndu-se lui Birotteau. Nădăjduiesc că n-ai de gînd să-mi umpli sufrageria cu ceasloavele dumitale.

— Sînt niște cărți de care am nevoie — răspunse abatele Troubert — domnul vicar a avut bunătatea să mi le împrumute.

— Ar fi trebuit să ghicesc acest lucru, zise ea, lăsînd să-i fluture pe buze un zîmbet de dispreț. Domnul Birotteau nu prea obișnuiește să citească în cărți groase dintr-astea.

— Cum îți merge cu sănătatea ? reluă chiriașul cu o voce pițigăiată.

— Nu prea bine, răspunse ea tăios. Dumneata ești de vină că m-am trezit ieri din primul somn și n-am mai putut așipi toată noaptea. Domnișoara Gamard se așeză și adăugă : Domnilor, se răcește laptele.

Năucit de a fi fost primit cu atîta acreală de gazda sa, de la care, dimpotrivă, se aștepta la scuze, dar și speriat, cum sînt toți cei sfioși din fire, de perspectiva unei discuții, mai ales cînd ei înșiși sînt în joc, bietul vicar luă loc în tăcere. Apoi, dîndu-și seama, după anumite semne de pe chipul domnișoarei Gamard, că e vădit în toane rele, el se tot hărțui în sinea sa cu propria lui judecată, care îl îndemna să nu îndure lipsa de respect a gazdei sale, pe cînd, dimpotrivă, firea lui îl

îndemna să se ferească de ceartă. În prada acestei neliniști lăuntrice, Birotteau începu prin a cerceta cu luare-aminte dungile mari de pe mușamaua pe care dintr-un obicei de cînd lumea, domnișoara Gamard o lăsa la prînz pe masă, fără să se sinchisească nici de marginile roase, nici de numeroasele cicatrice ale acestei învelitori. Cei doi chiriași se aflau așezați fiecare în cîte un fotoliu de trestie, la fiecă capăt al acestei mese pătrate ca o masă regească al cărui centru era ocupat de stăpîna casei și pe care o domina din înaltul scaunului ei cu tălpi, garnisit cu perne și sprijinit de soba sufrageriei. Această încăpere și salonul comun erau situate la parter, sub camera și salonul abatelui Birotteau. După ce vicarul își primi de la domnișoara Gamard ceașca de cafea indulcită, îl îngheță adîncă tăcere în care urma să se îndeplinească partea de obicei atît de veselă a dejunului său. Nu îndrăznea să se uite nici la chipul uscat al lui Troubert, nici la obrazul amenințător al fetei bătrîne și se întoarse, ca să pară că nu și-a pierdut cumpătul, spre un ciine mops, masiv și gras care, culcat pe o pernă lîngă sobă, sta veșnic nemișcat, fiindcă totdeauna găsea în stînga lui o farfurioară cu dulciuri, iar în dreapta o ceașcă plină de apă proaspătă.

— Ehe, micuțule dragă, îți aștepți și tu cafeaua.

Acest personaj, unul din cei mai de seamă ai casei, dar nu prea supărător, datorită faptului că nu mai lătra și dădea cuvîntul stăpînei sale, își ridică spre Birotteau ochii lui mici, pierduți în cutele formate de grăsime pe mînta lui. Apoi îi închise cu viclenie. Trebuie spus, pentru a înțelege suferința bietului vicar, că acesta, înzestrat cu ușurință la vorbă goală și sonoră ca sunetul unui buhai, pretindea, fără să fi putut da medicilor nici un singur argument în sprijinul părerii sale, că vorbele inlesnesc digestia. Domnișoara Gamard, care împărtășea această doctrină igienică, în ciuda neînțelegerii dintre ei, nu se abținuse încă niciodată să stea de vorbă în timpul mesei. Dar, în ultimele cîteva dimineți, vicarul își istovise în zadar mințile punîndu-i tot felul de întrebări șirete, ca să ajungă să-i dezlege limba. Dacă spațiul îngust la care

se reduce această istorisire ne-ar fi îngăduit să povestim fie și una singură din aceste convorbiri care stîrneau aproape totdeauna zimbetul amar și batjocoritor al abatelui Troubert, ea ar înfățișa un tablou desăvîrșit al vieții tihnite și îndestulate a provincialilor. Poate că nu fără plăcere ar lua cunoștință unii oameni de spirit de ciudatele dezvoltări pe care abatele Birotteau și domnișoara Gamard le dădeau părerilor lor personale despre politică, religie și literatură¹³. Ar fi desigur ceva comic să se expună : fie motivele pe care amîndoi le aveau de a se îndoii de-a binelea, în 1826, de moartea lui Napoleon, fie presupunerile care îi făceau să creadă că Ludovic al XVII-lea era încă în viață, scăpat de la moarte, într-o scorbură de buștean. Cine oare n-ar fi rîs cu hohote auzindu-i cum stabileau, prin argumente numai și numai ale lor, că regele Franței dispunea singur de toate birurile, că cele două Camere fuseseră convocate pentru a nimici clerul, că în timpul Revoluției pieriseră pe eșafod un milion trei sute de mii de oameni? Pe urmă, vorbeau de presă, fără să știe numărul ziarelor, fără să aibă cea mai vagă noțiune despre ceea ce este această unealtă modernă. În sfîrșit, domnul Birotteau asculta cu luare-aminte pe domnișoara Gamard cînd îi spunea că un ins hrănit în fiecare dimineață cu cîte un ou trebuie să moară fără greș la finele anului și că acest lucru se mai văzuse ; că dacă mănînci timp de cîteva zile cîte o franzeluță fără să bei apă, te vindeci de sciatică ; și că toți muncitorii care lucrează la dărîmarea stăreției Saint-Martin muriseră într-un răstimp de șase luni, că un anume prefect făcuse tot ce i-a stat în putință, sub Bonaparte, ca să surpe turnurile catedralei Saint-Gatien și o mie și una de alte povești fără noimă.

Dar, în această clipă, lui Birotteau îi pieri graiul. Se mulțumi să se ospăteze, fără să mai înceapă vorba. Curînd însă, găsi că această tăcere îi cade greu la stomac și zise cu îndrăzneală :

— Iată o cafea minunată.

Această faptă curajoasă fu cu totul zadarnică. După ce se mai uită la cer prin micul spațiu care despărțea, pe deasupra grădinii, cei doi stîlpi de susținere ai ca-

tedralei Saint-Gatien, vicarul se mai încumetă să spună :

— Astăzi va fi mai frumos ca ieri...

La spusele acestea, domnișoara Gamard se mulțumi să-i arunce abatelui Troubert cea mai grațioasă dintre ocheadele ei și-și aținti apoi ochii plini de o asprime cumplită asupra lui Birotteau care, din fericire, și-i pironise în pământ pe ai săi.

Nici o faptură omenească nu era în stare ca domnișoara Gamard să întruchipeze natura elegiacă a fetei bătrîne ; dar pentru a zugrăvi mai bine o ființă a cărei fire se răsfinge cu o putere uriașă în măruntele întâmplări ale acestei drame și în viața lăuntrică a personajelor care sînt actorii ei, e poate necesar să dăm aci pe scurt ideile pe care le întrupează fata bătrînă : obiceiul de fiecă zi creează sufletul și sufletul creează fizionomia. Dacă totul în societate, ca și în lume, trebuie să aibă un scop, există însă printre noi unele ființe al căror rost și folos sînt cu totul de neînțeles. Morala și economia politică resping deopotrivă pe individul care consumă fără să producă, care ocupă un loc sub soare, fără să răspîndească în jurul său nici bine, nici rău : e neîndoios că răul e un bine ale cărui urmări nu se arată numaidecît. Rareori fetele bătrîne nu se orînduiesc de la sine în clasa acestor fături neproductive. Dacă însă conștiința muncii sale dă ființei muncitoare un simțămînt de mulțumire care o ajută să îndure viața, siguranța de a fi o povară cuiva, sau numai nefolositor, trebuie să producă un efect contrar și să inspire făturii inerte același dezgust pe care-l trezește în ceilalți oameni. Această aspră dojană socială e una din pricinile care, fără ca fetele bătrîne să-și dea seama, toarnă în sufletele lor tristețea care li se vede pe față. O prejudecată în care intră poate și o parte de adevăr împrăstie neconținut și pretutindeni, iar în Franța mai mult ca în alte țări, o mare dizgrație asupra femeii cu care nimeni n-a vrut nici să împartă plăcerile, nici să îndure relele vieții. Or, pentru fete, vine o vîrstă cînd lumea, pe drept sau pe nedrept, le osîndește pe însuși temeiul disprețului căruia îi sînt victime. Urîte, bunătatea lor tre-

buie să răscumpere imperfecțiunile naturii ; frumoase, desigur că nenorocul lor trebuie să se fi întemeiat pe cauze adânci. Nu se știe care dintre ele sînt mai vrednice de lepădat. Dacă celibatul lor a fost o hotărîre bine chibzuită, dacă e o dorință de neatîrnare, nici bărbații nici mamele nu le iartă că s-au sustras îndatoririlor de femeie, împotrivindu-se pasiunilor care le fac atît de atrăgătoare ; a renunța la durerile lor înseamnă a abdica și de la poezia lor și a nu mai merita duioasele consolări la care o mamă are drepturi de netăgăduit. De altfel, sentimentele generoase, însușirile minunate ale femeii nu se dezvoltă decît prin statornicul lor exercițiu. Rămînînd fată, o făptură de sex feminin nu mai e decît ceva absurd : rece și egoistă, ea inspiră groază. Din nenorocire, această sentință neînduplecată este prea dreaptă pentru ca fetele bătrîne să nu-i cunoască pricinile. Aceste gînduri le încolțesc în suflet tot atît de firesc, după cum efectele tristei lor vieți se răsfrîng în trăsăturile feței lor. Deci, se veștejesc, pentru că n-au cunoscut niciodată această împărtășire continuă a sentimentelor sau fericirea ce luminează chipul femeilor și pune atîta moliciune în mișcările lor. Apoi, ele ajung ursuze și rele, pentru că o ființă care și-a greșit menirea e o ființă nenorocită. Suferă, și din suferință se naște răutatea. Intr-adevăr, înainte de a se învinui pe ea însăși pentru însingurarea în care trăiește, o fată bătrînă învinuiește multă vreme lumea. De la învinuire la dorința de răzbunare nu e decît un pas. În sfîrșit, această răspîdită pe întreaga lor făptură este și ea un rezultat al vieții lor. Pentru că niciodată n-au simțit nevoia de a place, ele rămîn străine de tot ce e eleganță și bun-gust. Nu se văd decît pe ele, cu ele însele. Sentimentul acesta le îndeamnă pe neștiute să aleagă totdeauna lucrurile care le sînt prielnice în paguba acelor care pot fi plăcute celorlalți. Fără să-și dea bine seama de deosebirea dintre ele și celelalte femei, iau cunoștință de ea în cele din urmă și suferă din această pricină. Gelozia e un sentiment ce nu se poate șterge din sufletul femeii. Fetele bătrîne sînt deci geloase de-a surda și nu cunosc decît necazurile

singurei pasiuni pe care bărbații o iartă sexului frumos, fiindcă îi măgulește. Așadar, chinuite în toate năzuințele lor, silite să se împotrivescă dezvoltării proprii lor firi, fetele bătrîne se simt neconținut stînjinite în sinea lor, sentiment cu care nu se obișnuiesc niciodată. Nu e oare ceva dureros la orice vîrstă, mai ales pentru o femeie, să citească pe toate chipurile un sentiment de silă, cînd ea, dimpotrivă, e sortită să nu trezească în jur decît porniri gingașe? De aceea privirea unei fete bătrîne e totdeauna piezișă, nu atît de sfială cît de frică și de rușine. Aceste ființe nu pot ierta societății poziția falsă în care se află, pentru că nu și-o pot ierta nici lor însele. Și îi e cu neputință unei făpturi în veșnică luptă cu sine însăși, sau în vrajbă cu viața, să lase pe alții în pace și să nu le pizmuiască fericirea. Această lume de gînduri triste se răsfrîngea pe de-a-ntregul în ochii cenușii și spălăciți ai domnișoarei Gamard, iar cearcănele negre care îi mărgineau trădau luptele mari ale vieții ei stînghere. Toate zbîrciturile feței ei erau drepte. Oasele frunții, ale capului, ale obrazilor ei aveau o expresie de asprime și de uscăciune. Lăsa să-i crească în voie, fără să-i pese cituși de puțin, firele de păr odinioară castanii, ale cîtorva alunițe presărate pe bărbie. Buzele ei subțiri de-abia acopereau dinții ei prea lungi și nu lipsiți de strălucire. Oacheșă, părul ei altădată negru, albise de tot, pe urma unor cumplite dureri de cap. Din pricina acestui neajuns, era silită să poarte o șuviță falsă, dar nepricepîndu-se să o pună în așa fel încît să nu se vadă de unde începe, rămîneau adesea mici goluri între marginea bonetei și șiretul negru care susținea acest soi de perucă, destul de prost frizată. Rochia ei, de tafta vara, de lînă iarna, dar totdeauna de culoare cafenie, îi strîngea nițel cam prea tare mijlocul ei lipsit de grație și brațele uscățive. Gulerășul ei, totdeauna răsfrînt, dădea la iveală un gît a cărui piele roșiatică era tot atît de măiestrit brăzdată ca și o frunză de stejar privită în lumină. Obîrșia ei putea destul de bine tălmăci cusururile înfățișării sale. Era fiica unui negustor de lemne, un fel de țaran înstărit. La optsprezece ani, trebuie să fi fost destul de fra-

gedă și de împlinită, dar nu-i mai rămăsese nici urmă din strălucirea tenului, nici din culorile frumoase pe care se lăuda că le-a avut. Pielea ei căpătase acea nuanță palidă-străvezie, destul de obișnuită la femeile evlavioase. Dintre toate trăsăturile feței sale, nasul ei coroiat era acel ce izbutea cel mai bine să exprime despotismul ideilor ei, întocmai cum fruntea ei țesită îi trăda îngustimea minții. Mișcările ei repezite și ciudate erau cu totul lipsite de grație și era de ajuns să o vezi că-și scoate batista din poșetă ca să-și sufle nasul cu zgomot, ca să-ți poți da seama de firea și de obiceiurile ei. De statură destul de înaltă, se ținea foarte drept și îndreptătea observația unui naturalist care explica din punct de vedere fizic mersul tuturor fetelor bătrîne, susținînd că articulațiile lor se înțepelesc. Cînd mergea, mișcarea ei nu se împărțea în chip egal în toată făptura, în așa fel încît să poată da naștere acelor mlădieri atît de grațioase, atît de atrăgătoare la femei; umbla, ca să zic așa, ca dintr-o bucată, părăind la fiecare pas că-și face apariția întocmai ca statuia Comandorului. Ca toate fetele bătrîne, lăsa să se înțeleagă, în clipele ei de voie bună, că ar fi putut ușor să se mărite, dar că din fericire și-a dat seama la timp de reaua credință a iubitului ei și astfel, fără să știe, aducea laude minții ei socotite în paguba inimii.

Această tipică figură de *fată bătrînă* era foarte ni-merit încadrată de năstrușnicele născociri ale unui tapet lăcuit, înfățișînd priveliști turcești, care împodobeau pereții sufrageriei. Domnișoara Gamard stătea de obicei în această încăpere înfrumusețată cu două console și un barometru. Pe locul ales de fiecare abate se găsea cîte o pernă brodată, ale cărei culori erau ieșite de vreme. Salonul în care primea musafirii era vrednic de ea. Cititorul va afla în curînd despre ce e vorba, dacă îi vom spune că se numea salonul galben: draperiile erau galbene, mobila și tapetul galben, pe căminul împodobit cu o oglindă cu rama poleită, niște sfeșnice și o pendulă de cristal răsfrîngeau o strălucire ce-ți supăra ochii. Cît despre locuința însăși a domnișoarei Gamard, nu-i fusese încă nimănui îngă-

duit să pătrundă acolo. Se poate numai presupune că era plină de toate acele petice, de mobilele uzate, de trențele de tot felul, de care se înconjoară fetele bătrâne și la care țin ele atât de mult.

Aceasta era ființa sortită să aibă cea mai mare înrîurire asupra ultimelor zile ale abatelui Birotteau. Neputînd îndeplini, conform cerințelor naturii, activitatea hărăzită femeii, și din nevoia în care se afla de a n-o suprima, această fată bătrînă o transferase în intrigile mărunte, flecărelile provinciale și combinațiile egoiste de care, în cele din urmă, se ocupă exclusiv toate fetele bătrîne. Spre nenorocul său, Birotteau trezise în Sophie Gamard singurele sentimente pe care această biată făptură putea să le mai încerce, acelea ale urii și care, mocnite pînă atunci, din cauza tihnei și monotonei vieții de provincie, al cărei orizont pentru ea se îngustase și mai tare, erau sortite a se înteți cu atît mai mult cu cît urmau să se exercite asupra unor nimicuri și în mijlocul unui cerc strîmt. Birotteau era dintre oamenii acela sortiți să îndure totul, deoarece, nefiind în stare să vadă nimic, nici nu pot să se ferească de nimic ; lor li se întîmplă toate neajunsurile.

— Da, o să avem vreme frumoasă, răspunse peste o clipă canonicul, care păru că se trezește din visarea lui și că vrea să pună în aplicare legile buneicuvîințe.

Înfricoșat de răstimpul care se scursese între întrebare și răspuns, căci pentru înțîia oară în viața lui își luase cafeaua fără să vorbească, Birotteau ieși din sufragerie, unde își simțea inima strînsă ca într-o menghină. Cafeaua căzindu-i greu la stomac, se duse să se plimbe amărît, pe micile alei înguste, mărginite cu tufe de merișor, care descriau o stea în grădină. Dar întorcîndu-se după cel dintîi ocol pe care-l dădu, zări pe pragul salonului pe domnișoara Gamard și pe abatele Troubert, stînd tăcuți în picioare, el cu brațele încrucișate și nemișcat ca o statuie pe un mormînt ; ea, rezemată de ușa oblonită. Cum se uitau așa la el, păreau amîndoi că îi numără pașii... Pentru cineva sfios din fire, nimic nu e mai supărător decît să fie ținta unei cercetări pline de curiozitate ; dar cînd aceasta e

făcută cu ochii urii, suferința pe care o pricinuieste se schimbă într-un chin de neîndurat. Pe loc, Birotteau își închipui că împiedica pe domnișoara Gamard și pe canonic să se plimbe. Gîndul acesta, ivit deopotrivă, de frică și de bunătate, crescînd în el în așa chip, încît îl făcu să părăsească grădina. Plecă fără măcar să se mai gîndească la canonicatul său, pînă într-atîta era de absorbit de cumplita tiranie a bătrinei domnișoare. Din întîmplare și spre norocul lui, găsi mult de lucru la Saint-Gatien, unde avură loc mai multe înmormîntări, o cununie și două botezuri. Putu astfel să-și mai uite necazurile. Cînd însă stomacul îi dădu de veste că a sosit vremea prînzului, nu fără un fior de spaimă se uită la ceas, văzînd că era ora patru și cîteva minute. Cunoștea bine punctualitatea domnișoarei Gamard; se grăbi deci să ajungă acasă.

Zări prin ușă, în bucătărie, că primul fel fusese scos de la masă. Apoi, cînd ajunse în sufragerie, bătrîna domnișoară îi spuse, cu o voce în care se amestecau deopotrivă acrima unei imputări și bucuria de a-l fi prins pe chiriașul său în greșeală:

— E patru și jumătate, domnule Birotteau. Știi că nu trebuie să ne așteptăm unii pe alții.

Vicarul se uită la ceasornicul din peretele sufrage-riei și, după cum stătea învelitoarea de tul sortită să-l ferească de praf, îi dovedi că gazda lui îl întorsese în cursul dimineții, făcîndu-și plăcerea de a-l da înaintea orologiului de la Saint-Gatien. Nu putea spune nimic. Dacă ar fi dat glas bănuiei sale, vicarul ar fi pricinuit cea mai cumplită și mai îndreptățită dintre exploziile de elocință pe care domnișoara Gamard ar fi știut, ca toate femeile din tagma ei, să o facă să izbucnească într-o asemenea împrejurare. Cele o mie și unu de neajunsuri pe care o slugă știe să le facă stăpînului, sau o soție bărbatului ei în tabieturile vieții casnice, i-au venit în gînd domnișoarei Gamard și le-a năpustit asupra chiriașului său. Felul cum îi plăcea să-și urzească uneltirile împotriva fericirii casnice a bietului preot purta pecetea unui spirit cum nu se poate mai răutăcios. Potrivea totdeauna lucrurile în așa chip încît să aibă pururea dreptate.

La opt zile de la începerea povestirii de față, șederea în această casă și legăturile pe care abatele Birotteau le avea cu domnișoara Gamard îi dezvăluiră un complot urzit împotriva lui încă de acum șase luni. Câtă vreme bătrina domnișoară se răzbunase pe sub ascuns, iar vicarul se putea înșela de bunăvoie, nevrind să creadă în intenții răutăcioase, suferința morală nu izbutise încă să-l destrame. Dar de când cu sfeșnicul ce-i fusese trimis sus și de cind cu pendula dată înainte, Birotteau era sigur că trăiește sub stăpînirea unei uri ale cărei priviri sînt veșnic ațintite asupra-i. De atunci căzu repede pradă deznădejzii, simțind în orice clipă degetele strîmbe, subțiri și lungi ale domnișoarei Gamard gata să i se înfigă în inimă. Fericită că trăiește sub imboldul unui sentiment atît de rodnic în emoții cum este cel al răzbunării, domnișoarei Gamard îi plăcea să dea tîrcoale amenințătoare în jurul vicarului, așa cum o pasăre de pradă dă tîrcoale și se cumpănește deasupra sobolului înainte de a-l sfîșia. De multă vreme ea pusese la cale un plan, pe care preotul buimăcit nu-l putea ghici și pe care ea îl desfășură fără zăbavă, dînd dovadă de acea mare iscusință în lucrurile mărunte, a oamenilor singuratici, al căror suflet incapabil să simtă măreția adevăratei cuceriri se aruncă în nimicurile bigotismului. Ultimă, dar cumplită înăsprire a suferinței ! Necazurile lui Birotteau, om deschis, căruia îi plăcea să fie plîns și consolată, erau de așa fel încît nu-i lăsau nici slaba mîngîiere de a și le povesti prietenilor. Puținul tact pe care-l datora timidității sale îl făcea să se teamă să nu pară ridicol ocupîndu-se de asemenea nerozii. Și totuși aceste nerozii îi alcătuiau întreaga existență, prea scumpa lui existență, plină de treburi deșarte și de deșertăciunea treburilor ; o viață ștearsă și cenușie, în care sentimentele prea puternice erau adevărate nenorociri ; și în care lipsa oricăror emoții însemna o fericire. Raiul sărmanului preot se preschimba deci dintr-o dată în iad. În sfîrșit, suferințele sale ajunseră de neîndurat. Groaza pe care i-o pricina așteptarea unei răfuieli cu domnișoara Gamard crescuse din zi în zi ; iar nenorocirea secretă, care îi veș-

tejea ceasurile bătrîneții, îi vătăma sănătatea. Într-o dimineață, pe cînd își punea ciorapii lui albaștri vărğați, băgă de seamă că pulpele i s-au subțiat simțitor. Năucit de acest diagnostic de netăgăduit, Birotteau se hotărî să facă o încercare pe lîngă abatele Troubert pentru a-l ruga să intervină din partea sa, între domnișoara Gamard și el.

Cînd se găsi în fața impunătorului canonic, care ca să-l poată primi într-o cameră goală, ieși în grabă dintr-o odăiță plină de documente în care lucra fără încetare și unde nimenea nu pătrundea, vicarului îi fu aproape rușine să vorbească de sîciilele domnișoarei Gamard unui om care pare atît de mult ocupat. Dar după ce-i trecuseră toate spaimele acestor frămîntări lăuntrice, pe care le încearcă oamenii umili, nehotărîți sau slabi, chiar pentru lucruri lipsite de însemnătate, el se hotărî, nu fără cumpline bătăi de inimă, să-i împărtășească abatelui Troubert starea în care se găsea. Canonicul îl ascultă nepăsător și rece, încercînd în zadar să-și stăpînească niște zîmbete care, poate, unei priviri pătrunzătoare i-ar fi trădat tulburarea unei mulțumiri lăuntrice. Cînd Birotteau îi zugrăvi, cu elocința pe care o dau simțirile adevărate, statornica amărăciune cu care se adăpa neconținut, o flacără păru că-i țîșnește de sub pleoape, dar cu un gest destul de obișnuit oamenilor care cugetă mult, Troubert își duse mina la ochi și rămase așa, în nemișcarea lui plină de demnitate. Cînd vicarul își sfîrși vorba, el ar fi fost foarte încurcat dacă ar fi vrut să deslușească pe chipul lui Troubert, plin pe atunci de pete mai galbene chiar decît pielea lui pămîntie, unele urme ale simțămîntelor pe care le trezise în sufletul acestui preot plin de taine. După ce rămase tăcut o clipă, canonicul rosti unul din acele răspunsuri ale căror cuvinte trebuiau, toate, îndelung studiate, pentru ca tilcul lor să poată fi pătruns pe de-a-ntregul și care mai tîrziu ar fi dovedit oamenilor chibzuiți adîncimea uimitoare a sufletului și puterea spiritului său. În sfîrșit, îl copleși pe Birotteau, spunîndu-i că : „Acele lucruri l-au uimit cu atît mai mult, cu cît niciodată nu și-ar fi dat seama de ele, fără de mărturisirea fratelui său. Această lipsă

de pătrundere o punea în seama îndeletnicirilor lui serioase, lucrărilor sale și tiraniei anumitor gânduri înalte, ce nu-i îngăduiau să se uite la mărunțișurile vieții. "Îi atrase lui Birotteau luarea-aminte, dar fără să pară că vrea să cenzureze purtarea unui om, a cărui vîrstă și cultură meritau tot respectul, că: „Odinioară sihaștrii se gîndeau rareori la hrana, la adăpostul lor, în fundul Tebaidelor ¹⁴, unde se dăruiau cu totul unor sfinte contemplațiuni", și că „în zilele noastre preoții pot să-și facă prin gîndire o sihăstrie, oriunde ar fi". Apoi, vorbind din nou despre Birotteau, mai spuse „că aceste discuții sînt un lucru cu totul nou pentru el". Vreme de doisprezece ani, nimic asemănător nu avusese loc între domnișoara Gamard și venerabilul abate Chapeloud. Cît despre el, fără îndoială, putea foarte bine să se facă mijlocitor între vicar și gazda lor, adăugă el, pentru că prietenia pe care i-o purta ei nu depășea marginile impuse de legile bisericii binecredincioșilor săi slujitori; dar că dreptatea cerea să o asculte și pe domnișoara Gamard; că, de altfel, el nu găsea nimic schimbat la ea; că întotdeauna o văzuse așa; că el se supusese de bunăvoie la unele toane de ale ei, știind că această respectabilă domnișoară era blîndețea și bunătatea însăși; că neînsemnatele schimbări din firea ei trebuiesc puse pe seama unei boli de piept de care nu vorbea niciodată și pe care o îndura ca o adevărată creștină. Îi spuse în cele din urmă vicarului că „dacă ar mai rămîne numai cîțiva ani pe lângă domnișoara Gamard, ar putea s-o prețuiască mai bine și să recunoască comorile minunatului ei caracter".

Abatele Birotteau ieși de acolo buimăcit. Fiindcă era, din nenorocire, nevoit să se sfătuiască numai cu sine însuși, o judecă pe domnișoara Gamard după el. Omul nostru socoti că dacă va lipsi cîteva zile, ura pe care i-o purta această fată bătrînă se va stinge, din lipsă de pricină. Se hotărî deci să plece ca odinioară să petreacă cîteva zile la o moșie unde se ducea doamna de Listomère la sfîrșitul toamnei, cînd cerul e de obicei senin și blînd în Touraine. Bietul om! Făcea tocmai ceea ce dorea în sinea ei dușmanca lui neîm-

păcată, ale cărei uneltiri nu puteau fi dejucate decât cu o răbdare de schivnic ; dar cum el nu ghicise nimic, neprîcepiîndu-se de fel în propriile sale treburi, era sortit să fie doborît ca un miel de cea dintîi lovitură a măcelarului.

Așezat pe ridicătura aflată între orașul Tours și înălțimile de la Saint-Georges, cu fața la miazăzi, înconjurată de stînci, proprietatea doamnei de Listomère întrunea toate frumusețile vieții la țară și toate plăcerile orașului. Într-adevăr, nu-ți trebuia mai mult de zece minute ca să ajungi de la podul din Tours la poarta acestei case numite „Ciocîrlia“ ; un mare avantaj într-un ținut unde nimeni nu vrea să-și dea cea mai mică osteneală pentru nimic, nici chiar pentru o plăcere. Abatele Birotteau se găsea la *Ciocîrlia* de vreo zece zile, cînd, într-o bună dimineată, chiar cînd să înceapă prînzul, portarul veni și îi spuse că domnul Caron vrea să-i vorbească. Domnul Caron era un avocat care avea grijă de treburile domnișoarei Gamard. Birotteau, care nu-și aducea aminte și nu știa să fi avut vreo pricină cu cineva pe lume, se sculă oarecum neliniștit, pentru a-l căuta pe avocat. Il găsi șezînd sfios pe parapetul unei terase.

— De vreme ce intenția dumitale de a nu mai locui la domnișoara Gamard e vădită... zise omul de afaceri.

— Vai, domnule — îl întrerupse abatele Birotteau — dar niciodată nu m-am gîndit să plec de acolo.

— Cu toate acestea, domnule — reluă avocatul — desigur că ție-ai înțeles în această privință cu domnișoara, de vreme ce mă trimite să aflu dacă mai rămîi multă vreme la țară. Eventualitatea unei lipse mai îndelungate nefiind prevăzută în convenția dumneavoastră, poate da naștere unei contestații. Deci domnișoara Gamard, avînd în vedere că pensiunea dumitale...

— Domnule — zise Birotteau, mirat și intrerupîndu-l din nou pe avocat — nu credeam că e nevoie să folosesc niște căi aproape judiciare ca să...

— Domnișoara Gamard, care dorește să preîntîmpine orice dificultăți, m-a trimis să mă înțeleg cu dumneata.

— Ei bine, dacă ești așa de bun, să vii și mâine, să pot să mă sfătuiesc și eu cu cineva.

— Fie! zise Caron salutându-l.

Și clănțăul plecă.

Sărmanul vicar, îngrozit de stăruința cu care domnișoara Gamard îl urmărea, se întoarse în sufrageria doamnei de Listomère schimbat cu totul la față. La vederea lui, oare mai de care îl întrebă : „Ce ți s-a întâmplat, domnule Birotteau ?“

Deznădăjduit, abatele se așază fără să răspundă, pînă într-atît era de copleșit de imaginile nelămurite ale nenorocirii sale. Dar după-prînz, cînd cîțiva prieteni de ai săi se adunară în salon, în jurul unui foc zdravăn, Birotteau le povesti cu nevinovăție amănuntele pățaniei sale. Cei ce-l ascultau, care cu toți începuseră să se plictisească de șederea lor la țară, se interesară nepus de mult de această încurcătură, atît de potrivită cu viața din provincie. Care mai de care luă partea abatelui împotriva fetei bătrîne.

— Cum asta — îi spuse doamna de Listomère — nu vezi cît de colo că abatele Troubert vrea să pună mîna pe locuința dumitale ?

Aici, istoricul ar fi îndreptățit să schițeze portretul acestei doamne ; dar s-a gîndit că și cei ce nu cunosc sistemul de cognomologie al lui Sterne¹⁵ n-ar putea să rostească aceste trei cuvinte : DOAMNA DE LISTOMERE, fără ca să și-o zugrăvească în minte, nobilă, demnă, îndulcind asprimea cucerniciei cu străvechea eleganță a obiceiurilor monarhiei și a clasicismului, prin purtarea ei cuviincioasă ; bună, dar puțin cam țeapănă, vorbind ușor pe nas, îngăduindu-și să citească *La nouvelle Héloïse*¹⁶, să meargă să vadă o comedie și să nu poarte pălărie.

— Nu trebuie ca abatele Birotteau să se supună bătrînei acesteia sicîitoare, exclamă domnul de Listomère, ofițerul de marină venit în concediu la mătusa lui. Dacă vicarul are curaj și vrea să-mi urmeze sfatul, în curînd are să-și recapete liniștea. În sfîrșit, fiecare începu să cerceteze faptele domnișoarei Gamard, cu acea pătrundere deosebită a provincialilor, căroră nu

li se poate tăgădui darul de a ști să scoată la iveală pricinile cele mai tainice ale faptelor omenești.

— N-ați înțeles bine, spuse un proprietar bătrîn care cunoștea bine locurile. Aici se ascunde ceva grav, de care nu-mi dau încă seama. Abatele Troubert e un om prea profund ca să poată fi pătruns atît de repede. Scumpul nostru Birotteau e abia la începutul necazurilor lui și, mai întîi, fi-va oare fericit și liniștit chiar dacă-și va da locuința lui Troubert? Mă îndoiesc. Dacă a spus Caron că ai de gînd să pleci de la domnișoara Gamard, urmă el, întorcîndu-se spre preotul uluit, fără îndoială că domnișoara Gamard are de gînd să te dea afară din casă. Ei bine, tot ai să ieși de acolo, vrînd-nevrînd. Oamenii de soiul ăsta nu încearcă niciodată nimic la întîmplare, ei nu merg decît la sigur.

Acest bătrîn gentilom, care se numea domnul de Bourbonne, întruchipa toate ideile provinciei, tot așa de bine cum a întruchipat Voltaire spiritul veacului său. Bătrînul acesta slab și uscățiv dădea dovadă, în ceea ce privește îmbrăcămintea, de toată nepăsarea unui proprietar ale cărui moșii întinse sînt bine prețuite în tot județul. Chipul lui ars de soarele Tourainei nu era atît de spiritual, pe cît era de isteț. Obişnuit să-și cîntărească vorbele, să-și chibzuiască purtările, își ascundea adîncă lui prevedere sub o simplitate înșelătoare. Chiar după o cercetare foarte grăbită, puteai foarte ușor să-ți dai seama că, întocmai ca un țaran din Normandia, trăgea foloase din toate împrejurările. Era foarte tare în oenologie¹⁷, știința de predilecție a celor din Touraine. Știuse să-și rotunjească pășunile uneia din moșiile sale, în paguba crîngurilor de pe Loire, ferindu-se totuși de orice judecată cu statul. Această învîrteală i-a făcut o faimă de om iscusit. Dacă, fermecat de convorbirea cu domnul de Bourbonne, i-ai fi cerut unui băștinaș biografia sa — „O, e un bătrîn șiret!” ar fi sunat proverbialul răspuns al tuturor celor ce-l pizmuiau, și erau destui. Ca în mai toate provinciile, pizma este și în Touraine *temeiul graiului*.

După cele spuse de domnul de Bourbonne, urmă o clipă de tăcere, cei care alcătuiau micul sfat părură duși pe gânduri. În răstimp, se vesti sosirea domnișoarei Salomon de Villenoix. Mînată de dorința ei de a fi de folos lui Birotteau, venise de la Tours, și veștile pe care le aducea schimbară cu desăvîrșire fața lucrurilor. În clipa sosirii sale, cu toții, afară de proprietar, îl sfătuiau pe Birotteau să se ia la hartă cu Troubert și Gamard, sub oblăduirea societății aristocratice care-l va ocroti.

Vicarul general, care face numirile, s-a îmbolnăvit și arhiepiscopul său l-a însărcinat pe domnul abate Troubert. Deci, numirea unui canonic depinde acum numai și numai de el. Ieri însă, la domnișoara de la Blottière, abatele Poirel a vorbit de neplăcerile pe care abatele Birotteau le pricinuieste domnișoarei Gamard, într-un chip ce tinde să îndreptățească dizgrația de care va fi lovit bunul nostru abate. „Abatele Birotteau e un om care avea mare nevoie de abatele Chapeloud — a spus el — dar de la moartea acestui canonic plin de virtute s-a dovedit că...” și a înșiruit o mulțime de presupuneri, de calomnii. Vă dați seama ?

— Troubert va fi numit vicar general, zise pe un ton solemn domnul de Bourbonne.

— Să vedem — exclamă doamna de Listomère, cu ochii la Birotteau — dumneata ce preferi : să fii canonic sau să locuiești la domnișoara Gamard ?

— Să fie canonic, strigară cu toții într-un glas.

— Atunci — urmă doamna de Listomère — trebuie să dai cîștig de cauză abatelui Troubert și domnișoarei Gamard. Nu-ți dai seama că prin vizita lui Caron ți-a dat a înțelege că dacă vrei să te muți, vei fi numit canonic ? Dai, iei !

Toți de față izbucniră deodată în laude pentru finețea și istețimea doamnei de Listomère, afară de baronul de Listomère, nepotul său, care îi spuse pe un ton șugubăț domnului de Bourbonne :

— Aș fi vrut să văd bătălia dintre Gamard și Birotteau.

Dar forțele, spre norocul vicarului, nu erau egale între oamenii de lume și bătrîna domnișoară susținută de abatele Troubert. Curînd sosi și clipa în care lupta se contură mai precis, se întinse și luă proporții nemăsurate. Potrivit părerii doamnei de Listomère și a celor mai mulți dintre partizanii ei, care începuseră să se înflăcăreze pentru această vrajbă aruncată în golul vieții lor de provincie, fu trimis un argat la domnul Caron. Omul de afaceri sosi cu o iuțeală care nu-l sperie decît pe domnul de Bourbonne.

— Să amînăm orice hotărîre pînă la noi cercetări, fu părerea acestui Fabius ¹⁸ în halat și papuci, ale cărui adînci cugetări îi dezvăluiau înalte combinații ale eșichierului din Tours.

Încercă să-l lămurească pe Birotteau asupra primejdiilor situației sale. Înțelepciunea șiretului bătrîn nu se potrivea cu înflăcărarea acelei clipe și de-abia fu luată în seamă. Conferința dintre Birotteau și avocat fu scurtă. Vicarul se întoarse zăpăcit de-a binelea, spunînd :

— Îmi cere să-i dau un înscris prin care să constate retragerea mea.

— Ce înseamnă cuvîntul acesta groaznic ? zise ofițerul de marină.

— Ce vrea să zică asta ? strigă doamna de Listomère.

— Asta înseamnă pur și simplu că abatele trebuie să declare că vrea să plece din casa domnișoarei Garmard, răspunse domnul de Bourbonne, trăgînd o priză de tabac.

— Atîta tot ? Iscălește ! zise doamna de Listomère uitîndu-se la Birotteau. Dacă ești într-adevăr hotărît să pleci de acolo, nu vād nici un neajuns pentru dumeata să se constate care ți-e voința.

Voința lui Birotteau !

— Asta e adevărat, zise domnul de Bourbonne, închizîndu-și tabachera cu un gest scurt al cărui înțeles e cu neputință de redat, deoarece era în el un întreg limbaj. Dar e totdeauna primejdios să dai în scris, adăugă el punîndu-și tabachera pe cămin cu o înfățișare care îl băgă în sperieți pe vicar.

Birotteau era atât de îndobitocit de această răsturnare a tuturor ideilor sale, de repeziciunea întâmplărilor care îl surprindeau lipsit de orice apărare, de ușurința cu care prietenii săi se ocupau de cele mai scumpe amănunte ale vieții sale stinghere, încât rămânea locului nemișcat, ca și cum ar fi fost pierdut în lună nemaigîndindu-se la nimic, dar ascultînd și căutînd să înțeleagă tîlcul cuvintelor repezite pe care le risipeau cu toții. Luă în mînă înscrisul domnului Caron și îl citi, ca și cum ar fi vrut să cerceteze cu luare-aminte textul avocatului, dar nu fu decît o mișcare mașinală. Și iscăli acest document, prin care recunoștea că renunță de bunăvoie să mai locuiască la domnișoara Gamard și să mai ia mesele la dînsa, potrivit învoielilor dintre ei. După ce vicarul își puse iscălitura, domnul Caron își luă actul și-l întrebă în ce loc anume trebuie să-i predea clienta sa lucrurile ce-i aparțin. Birotteau îi spuse că la doamna de Listomère acasă. Această doamnă făcu semn că se învoiește să-l primească pe abate cîteva zile, nepunînd la îndoială că în curînd va fi numit canonic. Bătrînul proprietar voi să vadă acest soi de act de renunțare și domnul Caron i-l aduse.

— Care va să zică — îl întrebă el pe vicar după ce-l citise — între dumneata și domnișoara Gamard sînt și învoieli în scris ? Unde se află ? Ce condiții cuprind ?

— Actul e la mine acasă, răspunse Birotteau.

— Îi știi cuprinsul ? întrebă proprietarul pe avocat.

— Nu, domnule, zise domnul Caron întinzîndu-i mîna ca să-și reia documentul fatal.

— Ah — își zise în sine bătrînul proprietar — tu, avocatule, știi foarte bine ce cuprinde acest act. Dar nu ești plătit ca să ne-o spui nouă.

Și domnul de Bourbonne înapoie avocatului actul de renunțare.

— Unde o să-mi duc toate mobilele ? exclamă Birotteau, și cărțile mele, frumoasa mea bibliotecă, frumoasele mele tablouri, salonul roșu, în sfîrșit tot mobilierul meu.

Și deznădejdea bietului om, care era dezrădăcinat, ca să zicem așa, avea în ea ceva naiv, zugrăvea atât de bine moravurile lui curate, neștiința lui în cele lumești, încât, ca să-l mîngîie, doamna de Listomère și domnișoara Salomon îi spuseră, pe tonul unei mame care făgăduiește copilului o jucărie: nu te mai frămînta atîta din pricina nimicurilor ăstora! Îți vom găsi noi o casă, nu așa de friguroasă și nu așa de întunecată ca a domnișoarei Gamard. Dacă n-om dibui o locuință care să-ți fie pe plac, uite, una din noi te va lua în gazdă. Haide să jucăm mai bine o tablă. Iar mîine ai să te duci la abatele Troubert să-i ceri sprijinul și ai să vezi ce bine o să te primească.

Oamenii slabi, pe cît se sperie de ușor, tot pe atît de repede prind iar curaj. Prin urmare, sărmanul Bironneau, orbit de perspectiva de a locui la doamna de Listomère, uită de prăbușirea pentru totdeauna a fericirii pe care și-o dorise atîta vreme și de care se bucurase cu atîta răsfaț. Seara însă, înainte de a adormi și cu durerea unui om pentru care necazurile unui mutat și schimbarea obiceiurilor însemnau sfîrșitul lumii, își căzni mintea, căutînd să afle unde ar putea găsi pentru bibliotecă un loc atît de comod cum era galeria lui. Văzîndu-și cărțile răvășite, mobilele împrăștiate și gospodăria învălmășită, se întrebă de o mie de ori de ce primul an petrecut la domnișoara Gamard a fost atît de bun, iar al doilea atît de crud. Și mereu pățania lui era ca un puț fără fund, în care i se pierdea judecata. Canonicatul nu i se mai părea o compensație îndeustătoare pentru atîtea nenorociri, își asemuia viața cu un ciorap, din care o dată ce scapi un singur ochi se destramă toată împletitura. Îi rămînea domnișoara Salomon. Pierzîndu-și însă toate vechile iluzii, bietul preot nu mai cuteza să creadă într-o prietenie nouă. În acea *citta dolente* a fetelor bătrîne¹⁹ se găsesc multe, mai ales în Franța, a căror viață este o jertfă adusă cu mărinimie, zi cu zi, unor nobile sentimente. Unele din ele rămîn credincioase cu mîndrie unei inimi pe care moartea le-a răpit-o prea devreme; martire ale iubirii, ele au descoperit taina de a fi femei numai prin suflet. Altele

se supun unui orgoliu de familie care decade pe zi ce trece, spre rușinea noastră, și își închină viața carierei vreunui frate sau unor nepoți orfani : acestea se fac mame, rămânînd totuși fecioare. Aceste fete bătrîne ating culmea eroismului feminin, închinîndu-și toate sentimentele femeiești cultului nenorocirii. Idealizează chipul femeii, renunțînd la răsplățile destinului ei și primindu-i numai suferințele. Trăiesc atunci înconjurate de strălucirea devotamentului lor și bărbații își înclină cu respect capul în fața trăsăturilor ofilite. Domnișoara de Sombreuil n-a fost nici femeie, nici fată ; a fost și va fi întotdeauna întruchiparea însuflețită a poeziei. Domnișoara Salomon făcea parte dintre aceste făpturi eroice. Devotamentul ei era religios și sublim, prin aceea că era menit să fie lipsit de glorie, după ce va fi fost o suferință de fiecă zi. Tînără, frumoasă, a fost iubită, ea a iubit ; logodnicul ei își pierdu mințile. Vreme de cinci ani, cu acel curaj pe care ți-l dă numai iubirea, se închinase fericirii materiale a acestui nenorocit, cu a cărui nebunie se contopise atît de bine încît nu credea că e nebun. Era de altfel o ființă cu purtări simple, cu vorbirea deschisă și al cărei chip nu era lipsit de expresie, cu toate trăsăturile lui regulate. Nu vorbea niciodată de întîmplările vieții sale. Numai din cînd în cînd, felul neașteptat cum tresărea la auzul vreunei nenorociri cumplete dădea pe față frumoasele ei însușiri lăuntrice pe care numai marile dureri le dezvoltă. Se mutase la Tours, după ce își pierduse pe tovarășul ei de viață. Nu putea fi prețuită la adevărata ei valoare și trecea drept o femeie cumsecade. Făcea mult bine și, printr-o înclinare firească, se alipea de ființele slabe. Așa fiind, bietul vicar îi inspirase, firește, o grijă deosebită.

Domnișoara de Villenoix, care se întorcea în oraș dis-de-dimineată, luă cu sine pe Birotteau, îl lăsă în fața catedralei și-l văzu îndreptîndu-se spre le Cloître, unde dorea să ajungă mai repede, ca să-și salveze măcar canonicatul de la înec și să-și supravegheze mutarea mobiliei. Nu fără puternice bătăi de inimă, sună la poarta acestei case, unde se obișnuise să vină

de patrusprezece ani încoace, în care locuise și din care se surghiunea pe veci, după ce visase să moară acolo în liniște, după pilda prietenului său Chapeloud. Văzîndu-l pe vicar, Marianne fu uimită. El îi spuse că se ducea la abatele Troubert și o luă spre parterul în care locuia canonul. Dar Marianne îi strigă :

— Domnule vicar, abatele Troubert nu mai stă acolo, e în fosta dumitale locuință.

Aceste cuvinte îl făcură să tresară cumplit pe vicar. El înțelese în sfîrșit caracterul lui Troubert și adîncimea unei răzbunări atît de pe îndelete calculate, cînd îl găsi în biblioteca lui Chapeloud, așezat în frumosul fotoliu de stil gotic al lui Chapeloud, dormind desigur în patul lui Chapeloud, folosindu-se de mobilele lui Chapeloud, anulînd testamentul lui Chapeloud și dezmoștenind în cele din urmă pe prietenul acestui Chapeloud, care vreme atît de îndelungată îl înțăr-cuise la domnișoara Gamard, îl împiedicase să înainteze oît de cît și îi închisese ușile saloanelor din Tours. Ce baghetă vrăjită săvîrșise această metamorfoză ? Oare toate aceste lucruri nu-i mai aparțineau lui Birotteau ? Desigur că, văzînd privirea batjocoritoare și răutăcioasă cu care Troubert se uita la această bibliotecă, bietul Birotteau socoti că viitorul vicar general era încredințat că e stăpîn pe vecie pe rămășițele acelor pe care îl urîse cu atîta cruzime, pe Chapeloud ca pe un dușman, și pe Birotteau, pentru că într-însul îl regăsea tot pe Chapeloud. La vederea lui, un noian de gînduri năpădi sufletul lui Birotteau și îl cufundă într-un fel de visare. Rămase nemișcat și parcă vrăjit de ochiul lui Troubert, care îl privea țintă.

— Nu cred, domnule — îi spuse în sfîrșit Birotteau — că ai vrea să mă lipsești de lucruri care-mi aparțin. Dacă domnișoara Gamard a fost dornică să te găzduiască mai bine, trebuie totuși să aibă bună-tatea de a-mi da răgaz să-mi strîng cărțile și să-mi iau mobilele.

— Domnule — îi zise cu răceală abatele Troubert, fără a lăsa să i se vadă pe față nici o urmă de emoție, domnișoara Gamard mi-a adus ieri la cunoștință

plecarea dumatăle, a cărei pricină eu nu o știu. M-am mutat aici numai de nevoie. Domnul abate Poirol a luat cu chirie apartamentul meu. Nu știu dacă lucrurile care se află în această locuință aparțin sau nu domnișoarei Gamard; dar dacă sînt ale dumatăle, dumneaia știi că e de bună-credință; cucernicia vieții ei este o cheazășie a cinstei sale. Cît despre mine, nu se poate să nu cunoști simplitatea moravurilor mele. Vreme de cincisprezece ani, am dormit într-o cameră goală, fără să iau seama la igrasia care m-a omorît încetul cu încetul. Dacă ai dori totuși să locuiești din nou în apartamentul acesta și l-aș ceda bucuros.

Auzind aceste cuvinte cumplite, Birotteau uită de afacerea cu canonicatul, coborî cu o repeziciune tînească să o caute pe domnișoara Gamard și o găsi la capătul de jos al scării pe lespezile încăpătorului palier cu lespezi de piatră, care lega cele două aripi ale casei.

— Domnișoară — rosti el salutînd-o, fără a lua în seamă nici surîsul acru și batjocoritor de pe buzele ei, nici licărirea neobișnuită, care dădea ochilor ei sclipiri de tigră — nu pot înțelege cum de nu ați așteptat să-mi ridic mobilele, înainte de a...

— Cum? îl întrerupse ea. Oare nu ți-au fost duse toate lucrurile la doamna de Listomère?

— Dar mobila mea?

— Nu ți-ai citit actul? zise fata bătrînă pe un ton care ar trebui scris pe note de muzică, ca să se poată înțelege cîtă mlădiere punea ura în fiecare cuvînt rostit.

Și domnișoara Gamard păru că se înalță și ochii îi străluciră iarăși și chipul i se înveseli și toată făptura i se înfioră de bucurie. Abatele Troubert deschise o fereastră ca să citească mai deslușit într-un volum in-folio. Birotteau rămase ca trăsniț. Domnișoara Gamard îi trîmbiță în urechi, cu o voce asurzitoare ca sunetul unei goarne, următoarele cuvinte:

— Nu ne-am înțeles oare că, în cazul cînd pleci de la mine, mobila dumatăle să-mi rămînă mie, ca să mă despăgubească pentru diferența dintre pensiunea dumatăle și aceea pe care a plătit-o preacinstitul abate

Chapeloud ? Deci domnul abate Poirel, fiind numit canonic...

Cînd auzi aceste din urmă cuvinte, Birotteau se înclină ușor ca pentru a-și lua rămas bun de la bătrîna domnișoară, apoi ieși în grabă. Se temea să nu-i vină leșin, dacă ar mai fi stat acolo, și astfel izbînda neînduraților săi dușmani să fie și mai mare. Mergînd ca un om beat, ajunse acasă la doamna de Listomère, unde își găsi pe o sală de la intrare rufăria, hainele și hîrțiile puse într-un cufăr mare. La vederea acestor rămășițe, bietul preot se așeză și-și acoperi fața cu mîinile ca să nu i se vadă lacrimile. Abatele Poirel era canonic ! Iar el, Birotteau, era fără adăpost, fără avere, fără mobilier ! Din fericire, trecu domnișoara Salomon într-o trăsură. Portarul casei, care înțelese deznădejdea bietului om, făcu un semn vizitiului. Apoi, după ce domnișoara bătrînă și portarul schimbară cîteva cuvinte, vicarul, mai mult mort decît viu, se lăsă dus lingă credincioasa lui prietenă, căreia nu-i putu spune decît cîteva vorbe fără șir. Domnișoara Salomon, înspăimîntată de tulburarea de o clipă a minții acesteia care din capul locului era slabă, îl luă îndată cu dînsa la *Ciocîrlia*, crezînd că acest început de nebunie e numai efectul produs asupra lui de vestea numirii abatelui Poirel. Ea nu cunoștea învoiala preotului cu domnișoara Gamard, din pricina binecuvîntată că nici el însuși nu o cunoștea în întregime. Și cum e în firea lucrurilor ca uneori comicul să se împletească cu pateticul, răspunsurile ciudate ale lui Birotteau aproape că o făcură să zîmbească pe domnișoara Salomon.

— Chapeloud avea dreptate, zicea el. E un monstru !

— Cine ? întrebă ea.

— Chapeloud. Mi-a luat tot.

— Adică Poirel ?

— Nu, Troubert.

În sfîrșit ajunseră la *Ciocîrlia*, unde prietenii preotului îl îngrijiră atît de bine, încît către seară îl liniștiră și putură să afle din gura lui povestirea celor ce se întîmplaseră în cursul dimineții.

Proprietarul flegmatic îi ceru, firește, să vadă actul acela care, după cum socotise el încă din ajun, cuprindea cheia întregii taine. Birotteau scoase din buzunar fatalul document timbrat, îl întinse domnului de Bourbonne care îl citi la iuțeală și dădu îndată peste clauza astfel concepută : „*Deoarece există o diferență de opt sute de franci pe an între pensiunea pe care o plătea răposatul domn Chapeloud și aceea pentru care sus-numita Sophie Gamard consimte să ia în gazdă în condițiunile mai sus stipulate pe numitul François Birotteau, ținînd seama că subsemnatul François Birotteau recunoaște întru totul că nu are mijloace de a plăti, vreme de cîțiva ani, prețul plătit de către chiriașii domnișoarei Gamard și îndeosebi de către abatele Troubert, în sfîrșit, ținînd seama de diferite avansuri făcute de numita Sophie Gamard, mai jos semnată, numitul Birotteau se învoiește să-i lase cu titlu de despăgubire, mobilierul pe care îl va poseda la moartea sa, sau atunci cînd, din orice pricină ar fi și în orice vreme, -el ar părăsi de bunăvoie locuința închiriată lui în prezent și nu ar mai profita de înlesnirile stipulate în angajamentele luate de domnișoara Gamard față de el aici mai sus...*”

— Cristoase, ce mai învoială, și ce gheare mai are sus-numita Sophie Gamard !

Bietul Birotteau, care în mintea lui de copil nu-și putuse închipui că ar putea ceva să-l despartă vreodată de domnișoara Gamard, socotea că are să moară în casa ei. Nu-și amintea de fel de această clauză, ai cărei termeni nici nu fuseseră discutați odinioară, pînă într-atît i se păruse de întemeiată atuncea cînd, în dorința lui de a aparține bătrînei domnișoare, ar fi iscălit toate hîrtoagele ce i s-ar fi pus dinainte. Această nevinovăție era atît de vrednică de respect și purtarea domnișoarei Gamard atît de groaznică, soarta acestui biet sexagenar avea într-însa ceva atît de jalnic și slăbiciunea lui îl făcea atît de înduioșător, încît doamna de Listomère în prima ei clipă de indignare strigă :

— Eu sînt de vină că ai iscălit actul prin care ai

fost ruinat, sînt deci datoare să-ți restituie fericirea de care te-am lipsit.

— Dar — zise bătrînul gentilom — actul acesta constituie un dol, o înșelătorie și e o chestie de judecată.

— Ei bine ! Birotteau se va judeca. Dacă pierde la tribunalul din Tours, are să cîștige la Orléans. Dacă pierde și la Orléans, are să cîștige la Paris ! strigă baronul de Listomère.

— Dacă vrea să se judece — reluă cu răceală domnul de Bourbonne — îl sfătuiesc să renunțe mai întîi la locul său de vicar.

— O să consultăm niște avocați — reluă doamna de Listomère — și o să ne judecăm, dacă trebuie să ne judecăm. Dar afacerea asta e prea rușinoasă pentru domnișoara Gamard și ar putea să-i strice prea mult și abatelui Troubert, ca să nu ajungem cu ei la o înțelegere.

După o matură chibzuință, fiecare din ei făgădui abatelui Birotteau să-l ajute în lupta care sta să înceapă între el și toți susținătorii potrivnicilor săi. O presimțire sigură, un instinct provincial ce nu poate fi definit, silea pe fiecare în parte să facă o legătură între cele două nume de Gamard și Troubert. Dar nimeni dintre cei ce se găseau atunci la doamna de Listomère, afară de șiretul de bătrîn, nu-și dădea seama de însemnătatea acestei bătălii. Domnul de Bourbonne îl atrase într-un ungher pe bietul abate.

— Peste cincisprezece zile — zise el în șoaptă — din acești paisprezece inși cîți sînt aici, n-o să mai fie nici unul de partea dumitale. Dacă ai să ai nevoie să chemi pe cineva în ajutor, n-ai să mă mai găsești poate decît pe mine destul de curajos ca să îndrăznesc să-ți iau apărarea, pentru că eu știu ce e provincia și cunosc oamenii, lucrurile și mai cu seamă interesele. Dar toți prietenii dumitale, cu toate că au cele mai bune intenții, te îndrumă pe o cale greșită, din care n-ai să mai poți ieși. Ascultă-mi sfatul ! Dacă vrei să trăiești liniștit, lasă-te de vicariatul de la Saint-Gatien, pleacă din Tours. Nu spune unde ai să te duci,

caută-ți departe o parohie, unde Troubert nu o să te găsească în calea lui.

— Să plec din Tours ? strigă vicarul, în prada unei spaima de nedescris.

Era ca și moartea pentru el. Nu însemna oare asta să-și smulgă toate rădăcinile prin care se sădise în lume ? Celibatarii înlocuiesc sentimentele prin obiceiuri. Când un caracter slab adoptă sistemul acesta moral, care îi ajută nu atât să trăiască viața, cât s-o străbată, lucrurile dinafară capătă asupra lor o putere uimitoare. Și astfel, Birotteau ajunsese asemenea unei plante oarecare ; a-l sădi într-altă parte însemna să-i primejduiești nevinovata lui rodire. După cum un arbore, ca să poată trăi, trebuie să găsească în fiecare clipă, aceleași sucuri și să-și aibă întotdeauna firele în același pământ, Birotteau trebuia să cutreiere tot mereu prin Saint-Gatien, să se perinde tot mereu pe aleea de ulmi pe care se plimba de obicei, să parcurgă neîncetat străzile pe care trecea, să continue a se duce în cele trei saloane unde juca, în fiecare seară, table sau whist.

— Ah, la asta nici nu mă gândisem, răspunse domnul de Bourbonne, uitându-se cam cu milă la preot.

În curînd, în orașul Tours toată lumea a aflat că doamna baroană de Listomère, văduva unui locotenent-general, a luat la dînsa pe abatele Birotteau, vicarul de la Saint-Gatien. Faptul acesta, pe care foarte multă lume îl puna la îndoială, lămuri lucrurile și scoase la iveală cele două partide, mai ales cînd domnișoara Salomon îndrăzni, ea cea dintîi, să vorbească de înșelăciune și de judecată. Cu acea vanitate subtilă, care li-i proprie îndeosebi fetelor bătrîne, și cu acel fanatism al personalității care le caracterizează, domnișoara Gamard s-a simțit rănită pînă în fundul sufletului de hotărîrea luată de doamna de Listomère. Baroana era o femeie din lumea mare, cu purtări alese și al cărui gust, bună-cuviință și evlavie nu puteau fi tăgăduite. Adăpostindu-l pe Birotteau, ea dădea cea mai formală dezmințire tuturor afirmațiilor domnișoarei Gamard, îi cenzura indirect purtările și părea

să consfințească plîngerile vicarului împotriva fostel sale gazde.

Ca să putem înțelege această povestire, trebuie să explicăm aici ce mare forță îi dădeau domnișoarei Garmard chibzuința și spiritul de analiză prin care femeile în vîrstă își dau seama de faptele aproapelui lor; să explicăm care anume erau mijloacele de luptă ale taberei sale. Insoțită de tăcutul abate Troubert, se ducea să-și petreacă serile în patru sau cinci familii, unde se adunau ca la vreo doisprezece inși, legați între ei de aceleași gusturi și de situația lor asemănătoare. Erau unul sau doi bătrîni, care își însușeau pasiunile și pălăvrăgeala slujnicilor lor; cinci sau șase fete bătrîne care-și pierdeau toată ziua cernînd vorbele auzite și cercetînd cu de-amănuntul apucăturile vecinilor și ale oamenilor mai sus-puși decît ele; în sfîrșit, mai erau cîteva femei în vîrstă, ocupate numai să-și răspîndească bîrfelile, să țină o socoteală exactă a tuturor averilor sau să critice faptele altora; prevedeau căsătoriile și vestejeau purtarea prietenilor, cu tot atîta acreală ca și pe dușmancele lor. Aceste ființe, locuind toate în oraș, erau la fel cu vasele capilare ale unei plante, sorbeau cu setea de rouă a unei frunze noutățile și tainele fiecărei căsnicii, le aspirau și le transmiteau automatic abatelui Troubert, așa cum frunzele împărtășesc tulpinii toată răcoarea pe care au adunat-o. Deci, în fiecare seară a săptămîinii, întăritate de această nevoie de emoție pe care o întîlnim la toți oamenii, aceste blînde drept-credincioase făceau un bilanț exact al situației orașului, cu o agerime de minte vrednică de consiliul celor zece²⁰ și alcătuiau o poliție, avînd în serviciul ei acel spionaj care nu dă greș, pe care-l creează pasiunile. Apoi, cînd ghiceau tîlcul tainic al unei întîmplări, amorul propriu le făcea să-și însușească înțelepciunea sanhedrinului²¹ lor, pentru a da tonul pălăvrăgelii în zonele lor respective. Această congregație trîndavă și în activitate, nevăzută și care vedea tot, mută și vorbind fără încetare, se bucura pe atunci de o trecere pe care lipsa de valori din rîndurile ei o făcea să pară prea puțin vătămătoare, dar care totuși devenea cumplit

de primejdioasă cînd era însuflețită de un interes de căpetenie. Și de mult nu se prezentase în sfera lor de activitate o întîmplare atît de gravă și la fel de însemnată pentru fiecare din ele, cum era lupta lui Birotteau, susținut de doamna de Listomère, împotriva abatelui Troubert și domnișoarei Gamard. În adevăr, cele trei saloane ale doamnelor de Listomère, Merlin de la Blotière și de Villenoix, erau socotite ca vrăjmașe de către acelea în care se ducea domnișoara Gamard, iar această vrajbă provenea din spiritul de corp cu toate vanitățile lui. Era bătălia dintre poporul și senatul roman într-o gaură de șoarece, sau o furtună într-un pahar cu apă, cum a spus Montesquieu, vorbind despre republica San-Marino, ale cărei guverne nu dăinuiau decît o zi, atît de ușor fiind de cucerit puterea. Dar furtuna aceasta stîrnea în suflete tot atîtea patimi cîte ar fi trebuit pentru a călăuzi cele mai mari interese sociale. Nu e oare greșit să crezi că vremea trece repede numai pentru sufletele ce sînt pradă unor planuri mărețe care tulbură viața și o fac să clocoțească? Clipele abatelui Troubert se scurgeau tot atît de însuflețite, piereau încărcate de gînduri tot atît de îngrijorate, erau frămîntate de deznădejdi și de speranțe tot atît de adînci cît puteau fi și clipele dureroase ale ambițiosului, ale jucătorului și ale îndrăgostitului. Numai Dumnezeu știe cîtă energie secretă cheltuim pentru izbinzile dobîndite pe ascuns asupra oamenilor, asupra lucrurilor și asupra noastră înșine. Dacă nu știm întotdeauna încotro mergem, cunoaștem însă din plin oboselile drumului. Atîta numai dacă îi e îngăduit cronicarului să lase o clipă deoparte drama pe care o povestește, ca să-și însușească rolul criticului, dacă vă îndeamnă să vă aruncați ochii asupra existenței acestor fete bătrîne și a celor doi preoți, ca să căutați pricina nenorocului care îi strica pînă în măduva lor, veți înțelege poate că omul are nevoie să cunoască anumite pasiuni, spre a spori într-însul anumite însușiri care dau vieții lui noblete, lărgindu-i sfera, și adorm pe jumătate egoismul firesc tuturor făpturilor.

Doamna de Listomère se întoarse la oraș, fără să

ştie că de vreo cinci-şase zile unii prieteni erau siliți să respingă o părere acreditată despre ea, de care ar fi făcut haz dacă ar fi cunoscut-o și care presupunea că dragostea pentru nepotul ei avea niște pricini aproape criminale. Ea îl duse pe abatele Birotteau la avocatul ei, căruia procesul nu i se păru treabă ușoară. Prietenii vicarului, însuflețiți de sentimentul pe care ți-l dă o cauză dreaptă, sau fără nici o tragere de inimă pentru acest proces care nu era al lor, amânaseră darea în judecată pînă la data cînd se vor întoarce la Tours. Prietenii domnișoarei Gamard putură deci să le-o ia înainte și reușiră să înfățișeze lucrurile într-un fel prea puțin prielnic abatelui Birotteau. Prin urmare, omul legii, a cărui clientelă era alcătuită numai din drept-credincioșii orașului, o uimi pe doamna de Listomère, sfătuind-o să nu se bage într-un astfel de proces și își termină expunerea spunînd că, de altminteri, el nici nu l-ar lua, deoarece, potrivit actului, domnișoara Gamard avea cîștig de cauză din punct de vedere juridic ; ca dreptate, adică mai mult decît în justiție, abatele Birotteau va părea în ochii tribunalului și ai oamenilor cumsecade că e lipsit de acel spirit de împăciuire și de bună învoire, de care se credea pînă atunci că e însuflețit ; că domnișoara Gamard, cunoscută ca o ființă blîndă și de treabă, îl îndatorase pe Birotteau, cînd îi împrumutase banii trebuitori ca să-și plătească taxele de succesiune pentru averea lăsată prin testamentul lui Chapeloud, fără să-i fi cerut un înscris ; că Birotteau, prin vîrsta și firea sa, nu putea să semneze un act fără să-i cunoască cuprinsul și fără să-și dea seama de însemnătatea lui ; și că dacă părăsise casa domnișoarei Gamard, după ce o locuise doi ani, pe cîtă vreme prietenul său Chapeloud stătuse acolo doisprezece ani, iar abatele Troubert cincisprezece, nu făcuse asta decît în vederea unui plan al lui ; că procesul va fi deci socotit drept un act de nerecunoștință etc... După ce-l lăsase pe Birotteau să o ia înainte spre scară, avocatul o luă deoparte pe doamna de Listomère, însoțind-o, și o îndemnă, dacă ține la liniștea ei, să nu se amestece în afacerea asta.

Seara, totuși, bietul vicar, care se chinula întocmai ca un osîndit la moarte ce așteaptă, în carcera de la Bicêtre, rezultatul recursului său, nu se putu opri să le aducă la cunoștință prietenilor săi rezultatul vizitei sale, în clipa în care, înainte de începerea jocului de cărți, se adunau în cerc în fața căminului doamnei de Listomère.

— În afară de avocatul liberalilor ²², nu cunosc nici un chițibușar din Tours care să primească acest proces, doar dacă are de gînd să-l piardă — exclamă domnul de Bourbonne — și nu vă sfătuiesc să începeți așa ceva.

— Ei bine, asta e o mîrșăvie! zise ofițerul de marină. Eu m-aș duce cu abatele la avocatul acesta.

— Du-te cînd s-o înnopta, îl întrerupse domnul de Bourbonne.

— Și de ce?

— Am aflat tocmai că abatele Troubert e numit vicar general în locul celui care a murit alaltăieri.

— Puțin îmi pasă de abatele Troubert.

Din nenorocire, baronul de Listomère, un bărbat de treizeci și cinci de ani, nu băgă de seamă că domnul de Bourbonne i-a făcut semn să-și cîntărească vorbele, arătîndu-i pe un consilier județean prieten cu Troubert. Deci ofițerul de marină adăugă:

— Dacă abatele Troubert e un hoțoman...

— Ah! — exclamă domnul de Bourbonne, întrerupîndu-l — de ce să-l amestecăm pe abatele Troubert într-o afacere de care este cu desăvîrșire străin?

— Dar nu se folosește oare — urmă baronul — de mobilele abatelui Birotteau? Mi-aduc aminte că am fost acasă la Chapeloud și am văzut la el două tablouri de valoare. Presupuneți că fac zece mii de franci. Se poate oare crede că domnul Birotteau a avut de gînd să dea zece mii de franci pentru doi ani de ședere la această Gamard, zece mii de franci, cînd numai biblioteca și mobilele valorează aproape tot atît?

Abatele Birotteau făcu ochii mari, aflînd că fusese posesorul unui capital atît de uriaș.

Și continuînd cu înfocare, baronul adăugă:

— La naiba ! Domnul Salmon, fostul expert al muzeului din Paris, a venit aici să-și vadă soacra. Chiar astă-seară mă duc la el cu abatele Birotteau să-l rog să prețuiască tablourile. De acolo am să-l duc la avocat.

După două zile de la convorbirea aceasta procesul se înfiripase. Avocatul liberalilor, iar acum al lui Birotteau, punea cauza vicarului într-o lumină foarte neprielnică. Cei ce lăceau opoziție guvernului și cei despre care se știa că nu le plac preoții sau religia, două lucruri pe care multă lume le confundă, puseră mîna pe această afacere și tot orașul vorbi de ea. Fostul expert al muzeului prețuise la unsprezece mii de franci *Fecioara* lui Valentin și *Christul* lui Lebrun, lucrări de o frumusețe desăvîrșită ; pentru bibliotecă și mobilele gotice, lucruri pe care moda pariziană le făcea din zi în zi mai căutate, se oferise deocamdată douăsprezece mii de franci. În sfîrșit, expertul, după ce făcu verificarea, prețui întreg mobilierul la treizeci de mii de franci. Era vădit deci că, de vreme ce Birotteau nu înțelesese să dea domnișoarei Gamard această sumă uriașă pentru puținul pe care i l-ar fi datorat, în virtutea rămășiței stipulate, din punct de vedere juridic, se putea revizui întreaga învoială ; altminteri, bătrîna domnișoară ar fi fost vinovată de înșelăciune cu bunăștiință. Avocatul liberal intentă numaidecît acțiune, făcînd plîngere împotriva domnișoarei Gamard. Deși scrisă pe un ton mușcător, această plîngere, întărită prin tot felul de citate de înalte hotărîri judecătorești și sprijinită de cîteva articole din cod, era totuși o capodoperă de logică judiciară și osîndea cu atîta măiestrie pe bătrîna domnișoară, încît opoziția împărți cu multă răutate în oraș treizeci, patruzeci de copii.

La cîteva zile după începerea ostilităților între bătrîna domnișoară și Birotteau, baronul de Listomère, care nădăjduia să fie înaintat căpitan de vas cu cea dintîi promoție anunțată de mai multă vreme de Ministerul Marinei, primi o scrisoare prin care unul din prietenii săi îi aducea la cunoștință că se vorbea prin birouri că va fi scos din cadrele active. Foarte mirat

de această știre, el plecă numaidecît la Paris și se duse la cea dintîi recepție a ministrului care se arătă el însuși uimit și făcu haz de temerile baronului de Listomère. A doua zi, în pofida asigurărilor ministrului, baronul consultă birourile. Printr-o indiscreție pe care unii șefi o săvîrșesc destul de des de dragul prietenilor, un secretar îi arătă o lucrare gata pregătită, pe care însă boala unui director o împiedicase pînă atunci să fie înaintată ministrului și care confirma știrea cea fatală. Fără zăbavă, baronul de Listomère se duse la un unchi al său care, în calitatea lui de deputat, putea să-l vadă numaidecît pe ministru la Cameră și îl rugă să cerceteze intențiile excelenței sale, căci era în joc tot viitorul său. Astfel că așteptă cu cea mai mare neliniște, în trăsura unchiului său, sfîrșitul ședinței. Deputatul ieși mai înainte de închidere și spuse nepotului său, pe drumul pe care-l făcură împreună pînă acasă :

— Ce dracu ți-a venit să te iei la hartă cu preoții ? Ministrul mi-a spus mai întîi și întîi că te-ai pus în fruntea liberalilor din Tours. Ai niște păreri foarte deocheate, nu cunoști linia guvernului etc. ...Frazele lui erau tot atît de întortocheate, ca și cum ar mai fi vorbit încă în fața Camerei. Atunci i-am spus : „Lasă asta, hai să ne înțelegem !“ Excelența sa a sfîrșit prin a-mi mărturisi că te-ai pus rău cu fețele bisericești. Pe scurt, după ce am cerut cîteva informațiuni colegilor mei, am aflat că vorbești cu multă ușurință despre un oarecare abate Troubert, simplu vicar general, dar personajul cel mai însemnat din acea provincie, unde reprezintă congregația. M-am pus chezaș pentru tine în fața ministrului. Domnule nepot, dacă vrei să-ți croiești drum prin viață, nu-ți mai crea nici o vrăjmășie bisericească. Du-te repede la Tours, împacă-te cu diavolul acesta de vicar general. Află că vicarii generali sînt niște oameni cu care trebuie să te ai totdeauna bine. Drace ! cînd ne străduim cu toții să restaurăm religia e o nerozie din partea unui locotent de marină care vrea să fie căpitan, să desconsidere pe preoți. Dacă nu te împaci cu abatele Troubert, nu te mai bizui pe mine, mă lepăd de tine. Chiar adi-

neauri ministrul Cultelor mi-a vorbit de omul acesta ca de un viitor episcop. Dacă Troubert capătă ură pe familia noastră poate să mă împiedice să fac parte din viitoarea listă de *pairs* ! Înțelegeți !

Cuvintele acestea îl lămuriră pe locotenentul de marină în privința tainicelor indeletniciri ale lui Troubert, despre care Birotteau spunea prosteste : „Nu înțeleg la ce-i folosește să-și piardă nopțile“.

Poziția canonicului în mijlocul senatului de matroane care cu atîta dibăcie iscodea viața acestei provincii în serviciul poliției și capacitatea lui personală făcuseră să fie ales de congregație, dintre toți clericii orașului, drept proconsul necunoscut al Turenei. Arhiepiscop, general, prefect și mari și mici se aflau sub tainica lui stăpînire. Fără zăbavă, baronul de Listomère se hotărî :

— Nu vreau — zise el unchiului său — să mai primesc încă o salvă ecleziastică mai jos de linia mea de plutire.

După trei zile de la această conferință diplomatică între unchi și nepot, marinarul reîntors pe neașteptate la Tours cu diligența, destăinuia mătușii sale, chiar în seara sosirii, primejdiile ce amenințau cele mai sfînte speranțe ale familiei de Listomère, dacă se mai încăpățîneau și unul și altul să mai susțină pe *imbecilul ăsta de Birotteau*. Baronul îl mai oprise nițel pe domnul de Bourbonne, în clipa cînd bătrînul gentilom își lua bastonul și pălăria să plece, după partida de whist. Iscusința șiretului de bătrîn era neapărat necesară ca să lumineze impasul în care intrase familia Listomère și bătrînul șmecher nu căutase să-și ia mai din vreme bastonul și pălăria, decît ca să i se spună la ureche : „Mai rămii, te rog, avem ceva de vorbit“.

Grabnica întoarcere a baronului, mulțumirea pe care o arăta, în contrast cu gravitatea ce-i trecea din cînd în cînd pe față, îi cam dăduse a înțelege domnului de Bourbonne că locotenentul suferise cîteva mici înfrîngeri în cruciada împotriva lui Troubert și Garmard. Nu se arăta de loc mirat cînd îl auzi pe baron proclamînd în taină puterea vicarului general iezuit.

— O știam, zise el.

— Dar atunci — exclamă baroana — de ce nu ne-ai înștiințat ?

— Doamnă — răspunse el repede — cată să uiți că mi-am dat seama de puterea nevăzută a acestui preot și am să uit că o cunoști și dumneata. Dacă nu tăcem, vom trece drept complicități lui, vom inspira teamă și ură. Fă ca mine : prefă-te că nu știi nimic ; dar dă-ți bine seama pe unde calci. Ți spusesem destule. Nu mă înțelegeai și nu voiam să mă compromit.

— Ce e de făcut acum ? zise baronul.

Nu putea fi vorba de a-l părăsi pe Birotteau și aceasta era totuși cea dintâi condiție subînțeleasă de cei trei care se sfătuiau.

— A bate în retragere cu onorurile războiului a fost întotdeauna capodopera celor mai iscusiți generali, răspunse domnul de Bourbonne. Pleacă-te în fața lui Troubert și dacă ura lui e mai slabă decât vanitatea, ai să ți-l faci aliat ; dar dacă te pleci prea mult, are să te calce în picioare : „*Mai bine nimicește totul, acesta e spiritul Bisericii*“, a zis Boileau. Fă așa încât să se creadă că îți dai demisia și îi scapi din mâini, domnule baron. Doamnă, nu-l mai găzdui pe vicar și dă câștig de cauză domnișoarei Gamard. Întreabă-l pe arhiepiscop dacă abatele Troubert știe să joace whist. Are să răspundă că da. Roagă-l să vină la o partidă în salonul acesta, în care vrea să fie primit. Are să vină, desigur ! Ești femeie, trebuie să știi să faci pe preotul acesta să fie de partea dumitale. Când baronul are să fie căpitan de vas, unchiul său pair de Franța, Troubert episcop, ai să-l poți face pe Birotteau canonic în toată voia. Până atunci, pleacă-te. Dar pleacă-te cu gingășie și amenințând. Familia dumitale poate să-l sprijine pe Troubert, în aceeași măsură în care o poate sprijini și el ; o să vă înțelegeți de minune. Fii însă cu ochii în patru, marinarule !

— Bietul Birotteau ! exclamă baroana.

— Oh, oh, câștigă-l repede, răspunse proprietarul la plecare. Dacă vreun liberal dibaci pune stăpânire pe capul ăsta sec, v-ar pricinui mari neajunsuri. La urma urmei, tribunalul îi va da dreptate, iar lui Troubert, desigur, i-e frică de judecată. Poate încă să vă

lerte că ați început lupta ! Dar după o înfrîngere ar fi necruțător. Am zis.

Iși pocni tabachera, se duse să-și pună încălțăminte de drum și plecă.

A doua zi dimineață, după dejun, baroana rămase singură cu vicarul. Vădit stingherită îi spuse :

— Dragă domnule Birotteau, ai să găsești că-ți cer lucruri foarte nedrepte, foarte nepotrivite ; dar pentru binele nostru și al dumitale, trebuie să te lași de procesul cu domnișoara Gamard, să renunți la pretențiile dumitale, iar apoi să te muți de la mine.

La auzul acestor cuvinte, bietul preot păli.

— Fără să vreau — urmă ea — sînt de vină pentru toate nenorocirile dumitale și știu că, de n-ar fi fost nepotul meu, n-ai fi intentat acest proces care te necăjește acum și pe dumneata și pe noi. Dar ascultă !

Îi înfățișă pe scurt proporțiile uriașe ale acestei afaceri și îi explică gravitatea urmărilor ei. Iși dăduse seama, în nopțile ei de nesomn, cam ce fel de începuturi avuse Troubert ; este acum în măsură, fără să se poată înșela, să-l lămurească pe Birotteau asupra urzelii în care îl învăluisese această răzbunare țesută cu atîta dibăcie, să-i destăinuie înalta capacitate și putere a vrăjmașului său, dezvăluindu-i ura lui, să-l deslușească asupra pricinilor ei, să i-l arate culcat vreme de doisprezece ani la picioarele lui Chapeloud, și stăpînindu-l pe Chapeloud, și prigonindu-l pe Chapeloud, fiindu-i prieten. Nevinovatul de Birotteau își împreună mîinile ca pentru rugăciune și începu să plîngă de durere, aflînd de grozăviile omenești pe care sufletul său curat nu le bănuise niciodată. Inspăimîntat, de parcă s-ar fi găsit pe o margine de prăpastie, asculta cu ochii ațintiți și umezi de lacrimi, dar care nu spuneau nimic, vorbele binefăcătoarei sale, care îi zise la sfîrșit :

— Imi dau seama de tot răul pe care îl fac dacă te părăsesc dar, dragul meu abate, datoriile de familie sînt mai presus de ale prieteniei. Fă ca mine. Ce-dează în fața acestei furtuni și îți voi dovedi toată recunoștința mea. Nu-ți mai vorbesc de interesele dumitale, le iau asupră-mi. Ai să fii fără grijă toată

viața. Prin mijlocirea lui Bourbonnc, care va ști să iasă cu fața curată, am să fac în așa fel încît n-ai să duci lipsă de nimic. Dă-mi voie, dragă prietene, să te trădez. Am să-ți rămîn prietenă și totodată am să mă supun preceptelor lumii noastre. Hotărăște-te.

Uluit, bietul abate exclamă :

— Așadar avea dreptate Chapeloud cînd spunea că, dacă Troubert ar putea să-l tragă de picioare pînă și în mormînt, l-ar trage. Doarme în patul lui Chapeloud!

— Degeaba ne mai văicărim — zise doamna de Listomère — nu-i vreme de asta. Haide!

Birotteau era prea bun la inimă ca să nu se supună în minutele hotărîtoare pornirii necugetate spre jertfă, din primul moment. De altfel, viața lui nu mai era decît o agonie. Aruncîndu-i binefăcătoarei sale o privire deznădăjduită, care o îndureră adînc, zise :

— Mă las în voia dumitale. Nu mai sînt decît un *păiuș* de pe uliță.

Acest cuvînt din Tournaine nu poate fi tălmăcit altfel decît prin fir de pai. Dar sînt fire de paie galbene, drăgălașe, lustruite, strălucitoare de care se bucură copiii ; pe cîtă vreme păiușul e firul de pai șters, plin de noroi, tăvălit în șanțurile cu apă, bătut de vînturi, călcat în picioare și strivit de trecători.

— Dar nu aș vrea, doamnă, să las abatelui Troubert portretul lui Chapeloud ; a fost zugrăvit pentru mine, e al meu, spune-i să mi-l dea înapoi și-i las în schimb tot ce e acolo.

— Foarte bine — zise doamna de Listomère — am să mă duc la domnișoara Gamard. Cuvintele acestea fură spuse într-un fel care destăinuia nemaipomenita sforțare pe care o făcea doamna de Listomère, înjindu-se ca să măgulească trufia fetei bătrîne. Și — adăugă ea — am să încerc să împac lucrurile. De-abia mai cutez să sper așa ceva. Du-te la domnul de Bourbonne să redacteze renunțarea dumitale, așa cum trebuie, adu-mi actul în regulă ; pe urmă, cu ajutorul monseniorului arhiepiscop, poate că o s-o scoatem la capăt.

Birotteau plecă îngrozit, în ochii săi Troubert luase dimensiunile unei piramide. Omul acesta era cu mii-

nile la Paris, iar cu coatele în mănăstirea Sainl-Gatien.

— Să fie el în stare — își zise Birotteau — să împiedice pe marchizul de Listomère să ajungă pair al Franței? *Și poate, cu ajutorul monseniorului arhiepiscop, s-o scoatem la capăt.*

În fața unor interese atât de mari, Birotteau se simțea ca o musculiță: își dădea seama cât era de slab.

Știrea că Birotteau se mută stârni cu atât mai multă uimire cu cât pricina era cu totul de nepătruns. Doamna de Listomère spunea că nepotul ei, dorind să se însoare și să-și dea demisia din serviciu, dînsa avea nevoie de locuința vicarului ca să-și mărească apartamentul. Nimeni nu știa încă de renunțarea lui Birotteau. În felul acesta, povețele domnului de Bourbonne erau urmate cu sfințenie. Aceste două știri ajungînd la urechile marelui vicar aveau să-i măgulească amorul-propriu, aducîndu-i la cunoștință că familia Listomère, cu toate că nu capitula, rămînea cel puțin neutră și recunoștea tacit puterea ocultă a congregației; a o recunoaște nu însemna oare că i se va supune? Procesul însă rămînea pe de-a-ntregul *sub judice*²³. Nu era oare și supunere și amenințare în același timp?

În această bătălie, familia Listomère luase o atitudine cu totul asemănătoare celei luate de marele vicar; se țineau departe și puteau să conducă totul. Dar se întîmplă ceva, grav, care făcu și mai anevoioasă izbînda celor puse la cale de domnul Bourbonne și de neamul Listomère, pentru a potoli clica Gamard-Troubert. În ajun, domnișoara Gamard răcise, la ieșirea din catedrală, căzuse la pat și se credea că e rău bolnavă. Tot orașul vuia de jalea pe care o stîrnea o milă prefăcută. „Sensibilitatea domnișoarei Gamard nu putuse îndura scandalul iscat de acest proces. În ciuda dreptului ei, are să moară de supărare. Birotteau își ucide binefăcătoria.” Acesta era miezul vorbăriei răspîndite de marele sobor al femeilor pe rețeaua sa capilară și repetată bucuros de tot tîrgul.

Doamna de Listomère păți rușinea de a se fi dus la bătrîna domnișoară, fără să fi putut culege roadele

vizitei sale. Ceru cu mare bună-cuviință să stea de vorbă cu domnul vicar general. Măgulit poate de faptul că poate primi în bibliotecă lui Chapeloud și în fața căminului împodobit cu cele două faimoase tablouri contestate pe acea femeie care îl nesocotise, Troubert o făcu pe baroană să aștepte o clipă; apoi, consimți să-i acorde o audiență. Niciodată vreun curtean sau vreun diplomat n-au pus mai multă dibăcie, prefăcătorie și adîncime, în discutarea intereselor lor particulare sau în felul cum au dus negocieri de interes național ca baroana și abatele Troubert în clipa în care s-au aflat față în față.

Intocmai ca nașul, care în Evul Mediu îl înarma pe cavaler și îi întărea încrederea prin povești folositoare, în clipa în care intra în luptă, șiretul de bătrîn spusese baroanei: „Nu uita care e rolul dumitale, ești aceea care împacă lucrurile, iar nu parte interesată. Troubert este și el un mijlocitor. Cîntărește-ți cuvintele! Studiază mlădierile glasului vicarului general. Dacă își mîngîie bărbia, înseamnă că l-ai cucerit.”

Sînt unii desenatori cărora le-a plăcut să arate în caricatură contrastul întîlnit adeseori între ce zice și ce gîndește omul. Aici, ca să nu ne scape interesul ce-l înfățișează duelul de cuvinte care a avut loc între preot și nobila doamnă, este nevoie să dezvoltăm gîndurile pe care și le-au ascuns unul altuia, sub niște fraze în aparență neînsemnate. Doamna de Listomère începu prin a-și exprima părerea de rău pe care i-o pricinuia procesul lui Birotteau, pe urmă vorbi de dorința ei de a pune capăt o dată acestei afaceri, spre binele ambelor părți.

— E prea tîrziu, doamnă, zise abatele cu un glas adînc, preacinstita domnișoară Gamard e pe moarte... *(Imi pasă tot atît de proasta asta de fată bătrînă ca de împăratul Chinei — gîndea el — dar mi-ar conveni să dau vina morții ei pe voi și să aveți muștrări de cuget, dacă sînteți destul de nerozi ca să vă potriviți.)*

— Domnule — răspunse baroana — cînd am aflat că s-a îmbolnăvit, i-am cerut domnului vicar o renunțare pe care voiam să i-o aduc acestei evlavioase domnișoare... *(Te știu eu, hoțoman ce ești! — gîndea ea —*

dar nu mai sîntem la cheremul tău. Și dacă iei renunțarea, ai să te dai de gol, ai să-ți mărturisești complicitatea.)

Se făcu o clipă de tăcere.

— Nu mă privesc treburile lumești ale domnișoarei Gamard, spuse în sfîrșit preotul, plecîndu-și pleoapele mari peste ochii de vultur, ca să-și ascundă tulburarea. (*Oho! n-ai să mă învîrtești tu pe mine! Dar Domnul fie lăudat! blestemații de avocați n-au să se mai amestece într-o afacere care putea să mă murdărească. Ce-or fi vrînd însă Listomèrii ăștia că se pun astfel în slujba mea?*)

— Domnule — răspunse baroana — treburile domnului Birotteau îmi sînt mie tot atît de străine pe cît îți sînt dumitale interesele domnișoarei Gamard, dar, din nenorocire, o dezbatere în privința lor poate să vatăme credința și nu văd în dumneata decît un mijlocitor, în clipa în care și eu vin pentru o împăcare... (*Să nu ne păcălim unul pe altul, domnule Troubert, gîndea baroana. Îți dai seama de sensul enigmatic al acestui răspuns?*)

— Să vatăme credința, doamnă? zise marele vicar. Credința e mult prea sus ca oamenii să se poată atinge de ea. (*Credința sînt eu, gîndea el.*)

— Dumnezeu are să ne judece fără greșeală, doamnă — adăugă el — nu recunosc altă judecată decît a lui.

— Foarte bine, domnule — răspunse ea — să încercăm să împăcăm judecata oamenilor cu judecata lui Dumnezeu. (*Da, credința ești tu!*)

Abatele Troubert schimbă tonul:

— Domnul nepotul dumitale n-a fost la Paris? (*Ați dat și de mine acolo, gîndea el. Aș putea să vă strivesc, pe voi care m-ați disprețuit. Ați venit să vă dați bătuți!*)

— Da, domnule, îți mulțumesc pentru grija pe care i-o porți. Deseară se întoarce la Paris, l-a chemat ministrul care a fost foarte bun cu noi și n-ar vrea să audă că pleacă din armată. (*Nu o să ne faci praf, ie-zuitule — își spunea — îți înțeleg gluma.*) O clipă de tăcere.

— Nu găsesc că s-a purtat cum trebuia în această afacere — urmă ea — dar trebuie să-l iertăm pe un marinar că nu se pricepe în drept. (*Să fim aliați, gîndea ea. Nu cîștigăm nimic războindu-ne.*)

Un zîmbet ușor se pierdu în cutele feței abatelui :

— Ne-a făcut serviciul de a afla prețul acestor două picturi — zise el uitîndu-se la tablouri — vor fi o frumoasă podoabă pentru capela Maicii Domnului. (*Mi-ai făcut o epigramă — gîndea el — iată două, nu ne mai datorăm nimic, doamnă.*)

— Dacă le dăruiești catedralei Saint-Gatien, te-ai ruga să mă lași să ofer niște cadre vrednice de locaș și de operele acestea. (*Tare aș vrea să te fac să mărturisești că rîvneai la mobilele lui Birotteau, gîndea ea.*)

— Nu sînt ale mele, spuse preotul, mereu cu ochii în patru.

— Iată însă — zise doamna de Listomère — un act înscris, care înlătură orice discuție și le restituie domnișoarei Gamard. Zicînd acestea puse pe masă scrisoarea cu renunțarea. (*Vezi, domnul meu — gîndea ea — cîtă încredere am în dumneata.*) A împăca pe doi creștini e o faptă vrednică de dumneata, vrednică de caracterul dumitale ales, adăuga ea ; deși abatele Birotteau mă interesează prea puțin în clipa de față.

— Dar e în gazdă la dumneata, zise el, întrerupînd-o.

— Nu, domnule, nu mai stă la mine. (*Senatoria cumnatului meu și gradul în armată al nepotului meu mă îndeamnă să fac multe mișelii, gîndea ea.*)

Abatele rămase nepăsător, dar liniștea lui era semnul emoțiilor celor mai violente. Numai domnul de Bourbonne pătrunsese taina acestei păci aparente. Preotul izbîndise.

— Dar de ce ai luat asupra dumitale sarcina de a obține actul de renunțare ? întrebă el sub îndemnul unui sentiment asemănător cu acela care face pe o femeie să insiste să i se repete un compliment.

— Nu am putut să-mi stăpînesc o pornire de compătimire. Birotteau, a cărui slăbiciune de caracter dumneata desigur că o cunoști, m-a rugat stăruitor

să mă văd cu domnișoara Gamard, ca să dobîndesc, în schimbul renunțării lui la...

Abatele se încruntă.

— ...la niște drepturi recunoscute de către avocați de frunte, portretul...

Preotul se uită la doamna Listomère.

— ...portretul lui Chapeloud, zise ea mai departe. Hotărăște dumneata. (*Ai pierde procesul, dacă te-ai judeca, gîndea ea.*)

Accentul pe care-l pusese baroana pe cuvintele „avocați de frunte“ îl făcu pe preot să vadă că ea își dădea seama și de puterea și de părțile slabe ale inamicului. Doamna de Listomère se arată atît de iscusită în fața acestui vechi și încercat cunoscător de oameni, în cursul acestei convorbiri care continuă îndelung pe acest ton, încît abatele coborî la domnișoara Gamard să-i ceară răspuns la tranzacția propusă.

Troubert se întoarce numaidecît.

— Iată, doamnă, cuvintele sărmanei muribunde : „Domnul abate Chapeloud mi-a dovedit prea multă prietenie — mi-a spus dînsa — ca să mă pot despărți de portretul său“. Cît despre mine — urmă el — dacă ar fi fost al meu, nu l-aș fi dat nimănui. Am avut pentru bietul răposat sentimente prea statornice, ca să nu mă socot îndrituit să mă bat cu lumea întreagă pentru portretul lui.

— Domnule, să nu *ne certăm* pentru o pictură proastă. (*Îmi pasă de ea, tot atît cît și dumitale, gîndea ea.*) Păstrați-o, o să facem o copie. Mă felicit că am putut să sting acest trist și nenorocit proces, mulțumită căruia, în ceea ce mă privește, am avut plăcerea să te cunosc. Am aflat din auzite că joci foarte bine whist. Ai să ierți curiozitatea unei femei, zicea ea zîbind. Dacă ai binevoi să vii să joci din cînd în cînd la mine, să nu te îndoiești de primirea călduroasă care te așteaptă.

Troubert își mîngîie bărbia. („*L-am prins ! Bourbonne avea dreptate — gîndea el — își are și el partea lui de vanitate.*“)

Intr-adevăr, în clipa aceea vicarul încerca senzația amețitoare căreia Mirabeau nu i se putea împotrivi,

atunci cînd, în zilele lui de mărire, i se deschise în fața trăsorii porțile unei case mari, altădată închisă pentru el.

— Doamnă — răspunse el — sînt prea mult ocupat ca să mai pot ieși în lume; dar pentru dumneata ce nu se poate face? (*Bătrîna domnișoară are să crape, am să-i cîștig pe Listomèri și am să-i servesc, dacă mă servesc și ei, gîndea el. E mai bine să-i am de prieteni decît de dușmani.*)

Doamna de Listomère se întoarce acasă cu nădejdea că arhiepiscopul va duce la bun sfîrșit o împăcare atît de bine începută. Dar nu i-a fost dat lui Birotteau nici măcar să profite de pe urma renunțării sale... A doua zi, doamna de Listomère află de moartea domnișoarei Gamard. Nimeni nu se miră, la deschiderea testamentului bătrînei domnișoare, că îl făcuse pe abatele Troubert legatar universal. Averea ei fu prețuită la o sută de mii de taleri. Vicarul general trimise doamnei de Listomère două invitații la slujba și la convoiul funebru al prietenei sale, una pentru dînsa, cealaltă pentru nepotul ei.

— Trebuie să mă duc, zise ea.

— Nici nu se poate altfel, exclamă domnul de Bourbonne. Monseniorul Troubert vă pune la încercare, ca să vă poată judeca. Băroane, du-te pînă la cimitir, adăugă el, întorcîndu-se către locotenentul de marină care, spre nenorocul lui, nu plecase încă din Tours.

Se făcu slujba religioasă și fu de o măreție blsericească neînchipuită. Un singur om a plîns. Era Birotteau, care singur, într-o capelă retrasă și nevăzut de nimeni, se crezu vinovat de această moarte și se rugă fierbinte pentru sufletul răposatei, tînguindu-se amar nică să nu a putut dobîndi de la ea iertarea greșelilor lui.

Abatele Troubert însoți trupul neînsuflețit al prietenei sale pînă la groapă. Pe marginea ei rosti o cuvîntare, în care, mulțumită talentului său, icoana vieții meschine duse de testatoare luă proporții monumentale. Cei de față băgară de seamă aceste cuvînte din perorație:

„Viața ei, alcătuită din zile închinat lui Dumnezeu și credinței întru el, această viață împodobită de atâtea fapte bune săvârșite în tăcere, de atâtea virtuți smerite și neștiute, a fost zdrobită de o durere pe care am numi-o nemeritată, dacă în pragul veșniciei am putea uita că toate restriștile ne sînt trimise de Dumnezeu. Numeroșii prieteni ai acestei cuvioase femei, cunoscînd noblețea și curăția sufletului ei, au prevăzut că ar putea îndura totul, afară numai de niște bănuieli care îi veștejeau întreaga viață. Așadar, poate că providența a adus-o în sînul lui Dumnezeu, ca să o cruce de mizeriile noastre. Fericiți cei ce se pot odihni pe această lume, împăcați cu ei înșiși, așa cum Sophia se odihnește acum în lumea celor prea fericiți, în veșmîntul ei de nevinovăție!”

— După ce și-a terminat această cuvîntare umflată — reluă domnul de Bourbonne, care povesti doamnei de Listomère amănuntele înmormîntării, în clipa în care, isprăvindu-se jocul de cărți, se găseau singuri cu baronul, cu ușile închise — inchipuiți-vă, dacă e cu putință, pe acest Ludovic al XI-lea în straie preoțești²⁴ scuturîndu-și pentru ultima oară mătăhuzul plin de agheasmă. Domnul de Bourbonne luă cleștele și imită atît de bine gestul abatelui Troubert, încît baronul și mătușa sa nu se putură împiedica să zîmbească.

— Numai aici — reluă bătrînul proprietar — a dat greș. Pînă atunci, ținuta lui a fost desăvîrșită, dar i-a fost fără îndoială cu neputință, în clipa cînd se cotorosea pentru totdeauna de această fată bătrînă, pe care o disprețuia la culme și o ura poate tot atît de mult ca și pe Chapeloud, să nu-și trădeze bucuria într-un gest.

A doua zi de dimineață, domnișoara Salomon veni să ia dejunul la doamna de Listomère și, foarte tulburată, îi spuse la sosire :

— Bietul nostru abate Birotteau a primit adineauri o lovitură groaznică, care dă pe față o ură dintre cele mai îndelung socotite. A fost numit preot în Saint-Symphorien.

Saint-Symphorien este un cartier din Tours, așezat

dincolo de pod. Podul acesta, unul din cele mai frumoase monumente ale arhitecturii franceze, are o lungime de o mie nouă sute de picioare, iar cele două piețe de la capetele lui sînt cu desăvîrșire asemănătoare.

— Îți dai seama ? urmă ea după un mic răstimp de tăcere și foarte mirată de răceala pe care o arăta doamna de Listomère la auzul acestei știri. Acolo abatele Birotteau are să se simtă ca la o sută de poște de Tours, de prietenii săi, de toți și de toate. Nu e oare surghiunul cel mai groaznic să fii smuls dintr-un oraș pe care ochii au să-l vadă în fiecare zi și în care nu va putea să mai vină de fel ? El care, de cînd cu nenorocirea lui, de-abia mai poate să meargă, va trebui să bată cale de o poștă ca să ne vadă. În clipa asta, nenorocitul e la pat, are friguri. Presbiteriul de la Saint-Symphorien e umed și friguros, iar parohia nu are destule mijloace ca să-l repare. Bietul bătrîn are să fie îngropat acolo ca într-un adevărat mormînt. Ce groaznică lucrătură !

Iar acum, ne va fi poate de ajuns ca să încheiem această povestire, să facem cunoscute cîteva întîmplări și să schițăm un ultim tablou.

După cinci luni, vicarul general fu numit episcop. Doamna de Listomère murise și lăsase prin testament o rentă de o mie cinci sute de franci abatelui Birotteau. În ziua în care se află de testamentul baroanei, monseniorul Hyacinthe, episcop de Troies, era gata să plece din Tours ca să meargă și să-și ia reședința în eparhia sa. Dar își amîină plecarea. Furios că a fost jucăria unei femei cu care dăduse mîna în vreme ce ea și-o întindea în taină pe a ei unui om pe care el îl socotea de dușman, Troubert amenință din nou visitorul baronului și înălțarea la rangul de pair a marchizului de Listomère. În plină adunare, în salonul arhiepiscopului, el rosti unul din acele cuvinte bisericesti, încărcat de răzbunare și plin de mieroasă blîndețe. Ambițiosul marinar se duse la acest preot neînduplecat, care fără îndoială îi impuse niște condiții foarte aspre, de vreme ce purtarea baronului dovedi cel mai deplin devotament față de voința cumplitului

iezult. Printr-un act autentic, noul episcop restitui casa domnișoarei Gamard bunurilor catedralei, dăruind bibliotecă și cărțile lui Chapeloud seminarului și afierosi cele două tablouri contestate capelei Sfintei Fecioare, dar își păstră portretul lui Chapeloud. Nimeni nu și-a putut tălmăci rostul acestei renunțări aproape totale la moștenirea domnișoarei Gamard. Domnul de Bourbonne presupunea că episcopul își păstrase în taină partea lichidă, ca să fie în măsură să-și țină cu cinste rangul la Paris, dacă ar fi trimis pe banca episcopilor la Camera Înaltă. În sfârșit, în ajunul plecării monseniorului Troubert, șiretul bătrîn ghici, în sfârșit, tîlcul tainic al acestei acțiuni, lovitură de grație dată de cea mai stăruitoare dintre toate răzbunările celei mai slabe dintre toate victimele. Moștenirea lăsată prin testament de doamna de Listomère lui Birotteau fu atacată de baronul de Listomère pe motiv de „captatio”²⁵. La cîteva zile după intentarea acțiunii, baronul fu numit căpitan de vas. Printr-o măsură disciplinară, preotul din Saint-Symphorien fusese suspendat. Mai-marii bisericii judecau procesul de mai înainte. Ucigașul răposatei Sophie Gamard era, prin urmare, un ticălos! Dacă monseniorul Troubert și-ar fi păstrat moștenirea bătrînei domnișoare, anevoie ar fi putut să-l cenzureze pe Birotteau.

În clipa în care monseniorul Hyacinthe, episcop de Troies, trecea în trăsura de poștă de-a lungul cheiului Saint-Symphorien ducîndu-se la Paris, bietul abate Birotteau fusese scos la soare într-un fotoliu, deasupra unei terase. Acest biet preot, lovit de arhiepiscopul său, era palid și slab. Suferința întipărită pe trăsăturile feței lui descompunea tot chipul acela care odinioară era atît de blînd și atît de vesel. Pe ochii săi, altădată plini de nevinovată plăcere a bunului trai și scutiți de povara ideilor, boala așternea un vâl care aducea a gîndire. Nu mai era decît scheletul acelui Birotteau care își petrecea timpul, anul trecut atît de gol dar așa de mulțumit, prin le Cloître. Episcopul aruncă asupra victimei sale o privire de dispreț și de

milă, apoi se înduplecă să uite de ea, și trecu mai departe.

Nu încapе îndoială că în alte vremuri, Troubert ar fi fost un Hildebrand sau un Alexandru al VI-lea²⁶. Astăzi biserica nu mai e o putere politică și nu mai absoarbe forțele oamenilor singuratici. Celibatul, deci, are acest principal cusur că însușirile omului tinzînd spre o singură pasiune, egoismul, face din celibatar o ființă vătămătoare sau nefolositoare. Trăim într-o vreme în care vina guvernelor este de a fi făcut nu atît Societatea pentru Om, cît Omul pentru Societate. Se dă o luptă necurmată între individ și sistemul care vrea să-l exploateze și pe care încearcă să-l exploateze în folosul său ; pe cîtă vreme odinioară, omul, cu adevărat liber, se arăta mai mărinimos față de interesul obștesc. Cercul în mijlocul căruia se frămîntă oamenii s-a lărgit pe nesimțite : sufletul în stare să îmbrățișeze sinteza nu va fi niciodată decît o măreață excepție ; căci, de obicei, în morală ca și în fizică, mișcarea pierde în intensitate ceea ce cîștigă în întindere. Societatea nu trebuie să se bizuie pe excepții. Mai întîi, omul a fost numai și numai părinte și inima lui a bătut cu căldură, adunat în raza familiei lui. Mai tîrziu a trăit pentru un clan, sau pentru o mică republică ; de aci se trag marile jertfiri istorice ale Greciei și ale Romei. Apoi, a devenit omul unei caste sau al unei religii, pentru măreția căreia s-a dovedit adeseori sublim ; dar aci, cîmpul intereselor sale se întinse peste toate țărîmurile spirituale. Astăzi viața lui e legată de aceea a unei patrii nemărginite ; în curînd familia lui va fi, se zice, lumea întreagă. Acest cosmopolitism moral, speranța Romei creștine, nu e oare o sublimă greșală ? E atît de firesc să crezi în înfăptuirea unei nobile himere, în înfrățirea tuturor oamenilor. Dar vai ! făptura omenească nu are proporții atît de dumnezeiești. Sufletele simplilor cetățeni, ale capilor de familie, nu vor fi destul de largi ca să cuprindă sentimentele hărăzite oamenilor mari. Unii fiziologi cred că, atunci cînd creierul se mărește în acest fel, inima trebuie să se micșoreze. Greșală ! Egoismul aparent al oamenilor care poartă în sînul lor

o știință, o națiune sau o lege nu este oare cea mai nobilă dintre pasiuni și, oarecum, maternitatea mameleor ? Pentru a da naștere unor popoare noi, sau pentru a produce idei noi, nu trebuie să întrunească în mințile lor puternice sînii mamelor și puterea lui Dumnezeu ? Istoria unora ca Inocențiu al III-lea²⁷, ca Petru cel Mare și a tuturor conducătorilor de secol și de popoare, ar putea dovedi, la nevoie, într-o ordine foarte înaltă, acea uriașă gîndire, pe care Troubert o înfățișa în fundul mănăstirii Saint-Gatien.

Saint-Firmin, aprilie 1832

FEMEIA PARĂSITĂ

*Doamnei Ducesse d'Abrarflès,
devotatul său servitor,*

HONORÉ DE BALZAC

Paris, august 1835

La începutul primăverii anului 1822, medicii din Paris au trimis în Normandia pe jos pe un tânăr care abia se întremase după o aprindere la plămîni, pricinuită fie de prea multă silință la învățătură, fie poate de o viață fără frîu. În timpul convalescenței, avea nevoie de o odihnă desăvîrșită, de hrană ușoară, de aer curat și trebuia să se ferească de emoții prea puternice. Cîmpiile îmbelșugate din Bessin și viața tihnită de provincie pădură așadar prielnice însănătoșirii lui.

Veni la Bayeux, oraș frumos, așezat la două leghe de mare, la o verișoară a sa, care-l primi cu deosebita bunăvoință a oamenilor obișnuiți să trăiască în singurătate și pentru care sosirea unei rude sau a unui prieten este o adevărată fericire.

Afară de unele obiceiuri, toate orășelele se aseamănă între ele. Astfel că, după cîteva seri petrecute la verișoara sa, doamna de Saint-Sevère, sau la alte persoane cu care ea se vedea mai des, tânărul parizian, care se numea domnul baron Gaston de Nueil, cunoscuse tot orașul, adică pe toți eei care îl alcătuiau în ochii acestei societăți închise. Gaston de Nueil recunoscuse în ei figurile neschimbate, pe care cercetăto-

rii le regăsesc în numeroasele capitale ale vechilor state care alcătuiau Franța de altădată¹.

Era mai întâi familia, a cărei noblețe, necunoscută la mai mult de cincizeci de leghe împrejur, prin partea locului e neîndoielnic socotită ca foarte străveche. Această familie regală în miniatură are prin căsătorii, fără ca cineva să le pună la îndoială, legături îndepărtate cu familiile Créqui, Montmorency, rudă de aproape cu Lusignan și s-ar da pe lângă familia Soubise². Căpetenia acestei seminții vestite e totdeauna un vînător îndrăzneț. Om necuviincios, strivește pe toată lumea cu superioritatea numelui său; îl tolează pe subprefect, cum rabdă și birurile; nu recunoaște nici una din forțele create de veacul al nouăsprezecelea și-ți atrage luarea-aminte, ca fiind vorba de o grozăvie, că primul-ministru nu e un gentilom. Soția lui are un glas tăios, vorbește tare; a avut iubiți, dar se împărtășește în mod regulat de Paști; își crește prost fetele și crede că numele lor e o avere destul de mare. Nici soția nici soțul n-au de altfel nici o idee despre luxul de astăzi; mai păstrează încă livreaua de teatru, țin la formele străvechi în ce privește argintăria, mobilele, trăsurile, ca și purtările și felul de a vorbi. Această pompă învechită se potrivește de altfel destul de bine cu orînduiala provinciei. Într-un cuvînt, sînt nobilii de altădată, fără dijme, fără haite de cîini și veșminte cu galoane; toți plini de onoruri între ei, devotați unor principii pe care nu-i văd decît de departe. Neamul acesta istoric dar necunoscut păstrează originalitatea unei tapiserii de o lucrătură străveche și măiastră. În această familie se aciuiază negreșit și vreun unchi sau vreun frate locotenent-general, purtînd cordon roșu³, curtean care a fost în Hanovra cu mareșalul Richelieu⁴ și pe care îl găsești acolo ca pe o foaie rătăcită dintr-un vechi pamflet de pe vremea lui Ludovic al XV-lea.

În fața acestei familii fosile se ridică o alta mai bogată, dar de viță nu așa de veche. Soțul și soția se duc să petreacă două luni pe iarnă la Paris; aduc cu ei răsunsetul fugar și patimile trecătoare ale Parisului. Doamna e elegantă, dar cam înțepată și tot-

deauna în întârziere în ce privește moda. Totuși își râde de neștiința arătată de vecinii ei ; are argintărie modernă ; are „groomi“, negri, fecior în casă ; fiul ei cel mai mare are un „tilbury“, nu face nimic, se bucură de dreptul primului născut, mezinul este funcționar la Consiliul de Stat. Tatăl, foarte la curent cu intrigile guvernului, povestește anecdote despre Ludovic al XVIII-lea și doamna du Cayla⁵, își plasează banii cu cinci la sută, se ferește să pomenească de cidru, dar mai cade din când în când în mania de a îndrepta cifra averilor localnicilor. Este membru al Consiliului general, își face hainele la Paris și poartă Crucea Legiunii de Onoare. Într-un cuvânt, acest nobil a înțeles restaurația, își face interesele în Cameră, dar monarhismul lui e mai puțin curat decât al familiei rivale. El e abonat la *Gazette* și la *Débats*. Cealaltă familie nu citește decât *la Quotidienne*⁶.

Preasfinția sa episcopul, fost vicar general, stă în cumpănă între aceste două puteri, care îi dau toată cinstea cuvenită bisericii, dar îl fac uneori să simtă morala pusă de bunul La Fontaine la sfârșitul *Măgarului încărcat cu relicve*⁷. Preasfântul e un bădăran.

Vin apoi stele de a doua mărime, nobili care au zece-douăsprezece mii de franci rentă și care au fost căpitani de marină, sau căpitani de cavalerie, sau nimic. Țin calea de mijloc între preotul care umblă cu grijană și perceptorul pornit în turneu după încasări. Aproape toți au făcut parte din trupa mușchetarilor sau a pajilor și-și sfârșesc zilele în tihnă exploatând o moșie luată în arendă, mai preocupați de tăierea unei păduri sau de făcutul cidrului decât de trebile monarhiei. Aduc vorba, totuși, despre cartă⁸ și despre liberali, între două partide de whist sau în timpul unei partide de table, după ce au socotit zestrea fetelor și au pus la cale vreo căsătorie, potrivit cu spița neamului, pe care o știu pe dinafară. Soțiile lor fac pe grozavele, își dau ifose, de parcă ar fi de la curte, în trăsurelele lor de răchită ; se socotesc foarte gătite când sînt înfășurate într-un șal și cu bonetă pe cap ; își cumpără două pălării pe an, dar după matură chibzu-

ială și le-aduc de la Paris, cu vreo ocazie ; sînt în general femei cinstite și guralive.

Imprejurul acestor elemente mai de seamă din tagma aristocratică se adună două sau trei fete bătrîne cu vază care au dezlegat problema imobilității făpturii omenești. Parcă ar fi înțepenite în ciment în casele în care le întâlnești ; chipul, îmbrăcămintea lor fac parte din clădire, din oraș, din provincie ; ele alcătuiesc tradiția, amintirea, duhul. Toate au ceva strașnic și monumental ; cînd e nevoie, știu să zîmbească și să dea la timp din cap a dezaprobare și din cînd în cînd scot cîte o vorbă care trece drept hazlie.

Cîțiva burghezi bogați s-au strecurat în acest mic „cartier Saint-Germain“, mulțumită părerilor lor aristocratice sau averii lor. Dar, în pofida celor patruzeci de ani împliniți, lumea spune despre oricare dintre ei : „Micul cutărică are idei sănătoase“. Și îi face deputați. De obicei, sînt ocrotiți de domnișoarele bătrîne, iar lumea clevețește.

Apoi, mai pătrund în societatea aleasă doi, trei preoți, fie pentru stola lor, fie că sînt isteți și aceste nobile persoane, plictisindu-se între ele, bagă elementul burghez în saloanele lor, așa cum pune brutarul drojdie în aluat.

Suma inteligenței adunată în toate aceste capete se compune dintr-o cantitate oarecare de idei învechite, în care se amestecă și cîteva gîndiri noi, care se plămădesc laolaltă în fiecare seară. Intocmai ca apa într-un golf mic, frazele care tălmăcesc aceste idei au și ele fluxul și refluxul lor zilnic, mișcarea lor neîncetată, mereu aceeași ; cel care le ascultă azi răsunetul gol îl va auzi și mîine, și peste un an, fără încetare. Sentințele nestrămutate, pe care le dau asupra tuturor lucrurilor de pe lumea asta, alcătuiesc o știință tradițională la care nimeni nu are putere de a adăuga un pic de duh. Viața acestor persoane robite de rutină se învîrtește într-un cerc de obiceiuri tot așa de neclintite, cum sînt și credințele lor religioase, politice, morale și literare.

Dacă un străin e primit în această adunare, fiecare o să-i spună, nu fără oarecare ironie : „Nu ai să gă-

sești aci lumea dumitale pariziană plină de strălucire!“ și fiecare va dezaproba traiul vecinilor săi, lăsînd să se creadă că el e o excepție în această societate, că s-a străduit s-o prefacă, dar că n-a izbutit. Dacă însă, din nenorocire, străinul lasă să se înțeleagă prin vreun cuvînt de al său că se alătură la părerea pe care oamenii aceștia o au unii despre alții, va trece îndată drept un om rău, neavînd nimic sfînt, un parizian stricat, *cum sînt în general toți parizienii*.

Cînd Gaston de Nueil se ivi în această burghezime, unde eticheta era păstrată cu strășnicie, unde orice împrejurare a vieții avea același sunet, unde totul se afla pus la punct, unde valorile mobiliare și funciare erau prețuite ca valorile cotate la bursă în ultima pagină a ziarelor, el fusese mai dinainte cîntărit în balanța care nu dă greș a părerii celor din Bayeux. Verișoara sa, doamna de Saint-Sevère, vorbise despre cifra averii lui, despre speranțele pe care le mai avea, dăduse în vileag arborele lui genealogic, se lăudase cu învățătura, cu politețea și modestia lui. I se făcu primirea care i se cuvenea, nici mai mult, nici mai puțin, a fost privit ca un gentilom, dar fără ceremonial, fiindcă nu avea decît douăzeci și trei de ani; dar cîteva domnișoare și cîteva mame îi făcură ochi dulci. Avea optsprezece mii de franci venit anual de la o moșie de pe valea Augei și, mai curînd sau mai tîrziu, tatăl său avea să-i lase castelul Manerville, cu toate acareturile. Cît despre cultura, despre viitorul său politic și valoarea personală, despre altitudinile lui, nici măcar nu se pomeni. Moșiile lui erau roditoare, arenzile sigure; se făcuseră plantații minunate; reparațiile și birurile erau în sarcina arendașilor; merii aveau treizeci și opt de ani; în sfîrșit, tatăl său era în vorbă să cumpere două sute de pogoane de pădure, care se învecinau cu parcul său și la care avea de gînd să facă o împrejmuire de zid; nici nădejdea de a fi ministru, nici vreo altă faimă omenească nu puteau lupta cu asemenea avantaje. Fie din viclenie, fie din calcul, doamna de Saint-Sevère nu pomenise nimic de fratele mai mare al lui Gaston și nici Gaston nu spuse vreun cuvînt. Dar fratele acesta era bolnav de piept și se

credea că va fi în curînd înmormîntat, jelit și uitat. La început, Gaston de Nueil făcu haz de aceste personaje; desenă, ca să zic așa, chipurile în albumul său, înfățișînd cu savuroasă exactitate fizionomiile acelea scofîlcite, strîmbe, zbîrcite, cu toată ciudățenia caraghioasă a veșmintelor și a ticurilor; se desfăta cu cuvintele normande care le împănă vorbirea, cu sărăcia ideilor și caracterelor. Dar, după ce dusesese cităva vreme traiul acesta, la fel cu al veverițelor învîrtindu-se în cușca lor, simți lipsa oricărei lupte într-o viață ca asta hotărîtă de mai înainte, ca aceea a călugărilor în fundul schiturilor, și căzu în acea stare care nu e încă nici silă, nici plictiseală, dar are aproape aceleași urmări. După ușoarele suferințe pricinuite de această schimbare, se îndeplinește pentru orice ins fenomenul strămutării sale într-un loc care nu-i prieste, unde negreșit se ofilește și duce o viață chircită. Într-adevăr, dacă nimic nu vine să-l scoată din lumea asta, el îi adoptă pe nesimțite obiceiurile și se deprinde cu viața aceea goală care îl prinde și pe el și-l nimicește. Plămînii lui Gaston se obișnuiau cu atmosfera aceasta. În zilele petrecute fără griji și fără gînduri era gata să descopere un fel de fericire vegetală; începea să nu-și mai amintească de frămîntările acelea pline de vlagă, de rodirea statornică a minții, căreia se dăruise cu înflăcărare în cercurile pariziene și era pe cale să se prefacă în piatră în lumea aceea întepenită și să rămînă acolo pe vecie, mulțumit întocmai ca însoțitorii lui Ulise⁹ de învelișul lui de grăsime. Într-o seară, Gaston de Nueil era așezat între o doamnă bătrînă și unul din vicarii generali ai eparhiei, într-un salon cu lambriuri vopsite cenușiu, pardosit cu lespezi mari, albe, împodobit cu cîteva portrete de familie și cu patru mese de whist, în jurul cărora șaisprezece persoane flecăreau în timp ce jucau. Acolo, fără să se gîndească la nimic, dar mîstuiind o cină dintre acelea atît de gustoase, tot ce poate să aducă în cuprinsul ei o zi în provincie, se pomeni căutînd îndreptățiri obiceiurilor din partea locului. Începea să înțeleagă de ce oamenii aceștia continuau să joace cărți de cu seară pînă ce-i prindea ziua mare,

de ce jucau pe sume foarte mici, cum de ajungeau să nu se mai îmbrace bine nici pentru ei înșiși, nici pentru alții. Desprindeau un fel de înțelepciune din mișcarea uniformă, ca într-un cerc al acestei vieți, în tihna acelor obiceiuri care-și aveau temeiul lor, neștiutori de ceea ce înseamnă eleganță, distincție.

Intr-un cuvînt, aproape că înțelegea zădărnicia lului. Parisul cu patimile sale, cu zbuciumul și plăcerile sale, nu mai era în mintea lui decît ca o amintire din copilărie. Admira sincer miinile roșii, înfățișarea sfioasă și speriată a unei tinere domnișoare care la prima vedere i se păruse prostută, cu apucături lipsite de gingășie, în totul respingătoare și cu o expresie cu desăvîrșire caraghioasă. Era pierdut. El, care venise la Paris din provincie, era cît pe ce să cadă din viața înflăcărată a Parisului în traiul searbăd al provinciei; de n-ar fi fost o frază care ajunse la urechile lui și îi pricinui o tulburare asemănătoare aceleia pe care i-ar fi deșteptat-o un motiv muzical mai deosebit în partitura unei opere plicticoase.

— Nu ați fost cumva în vizită ieri la doamna de Beauséant? îl întrebă o bătrînă pe șeful casei princiare din partea locului.

— Am fost azi-dimîneată, îi răspunse el. Am găsit-o foarte abătută și atît de suferindă, încît nu am putut să o conving să vină mîine să cineze cu noi.

— Cu doamna de Champignelles? exclamă băbă-tia aceea simandicoasă, cu un fel de uimire.

— Cu soția mea, zise gentilomul fără să se tulbure. Oare doamna de Beauséant nu e din spița neamului de Bourgogne? E adevărat că numai în linie femeiască; oricum ar fi, însă, numele acesta spală totul. Soția mea ține foarte mult la vicontesă și biata femeie e de atîta vreme singură, încît...

Rostind aceste cuvinte din urmă, marchizul de Champignelles se uită liniștit și cu răceală la persoanele care-l ascultau, privindu-l cu de-amănuntul. Dar era cu neputință de ghicit dacă era vorba de un hațîr pe care-l făcea nenorocirii sau nobleței doamnei de Beauséant, dacă era măgulit să o primească în casă,

sau dacă voia, din trufie, să-i silească pe nobilii din partea locului și pe soțiile lor să se ducă s-o vadă.

Doamnele parcă s-ar fi sfătuit dintr-o aruncătură de ochi; purtarea lor putu fi luată ca un semn de împotrivire, căci deodată se lăsă în salon tăcerea cea mai adâncă.

— Această doamnă de Beauséant nu este întâmplător persoana a cărei aventură cu domnul de Ajuda-Pinto a făcut atîta zarvă? o întrebă Gaston pe doamna lîngă care ședea.

— Chiar ea e, i se răspunse. A venit să se instaleze la Courcelles după căsătoria marchizului de Ajuda, nimeni n-o primește în vizită. De altfel, e prea deșteaptă ca să nu-și fi dat seama de poziția ei falsă; nici ea n-a încercat să vadă pe nimeni. Domnul de Champignelles și alți cîțiva bărbați s-au dus acasă la dînsa, dar nu l-a primit decît pe domnul de Champignelles, poate fiindcă sînt rude. Se înrudesc prin familia de Beauséant. Marchizul de Beauséant-tatăl a luat în căsătorie pe o Champignelles, din ramura care se trage din primul născut. Deși se zice că vicontesa de Beauséant coboară din familia de Bourgogne, înțelegi că nu putem admite printre noi o femeie despărțită de soțul ei. E una din ideile învechite la care avem încă prostia să ținem... Vicontesa a fost cu atît mai vinovată de ștrengăriile ei, cu cît domnul de Beauséant e un om delicat, un curtean desăvîrșit; s-ar fi arătat destul de înțeleghător. Dar nevastă-sa e o zvăpăiată...

Domnul de Nueil, deși auzea glasul celei care-i vorbea, nu o mai asculta. Era prins de mii de năluciri. Ce alt cuvînt ar putea reda ispita unei aventuri, în clipa cînd aceasta surîde închipuirii, în clipa cînd în suflet îți mijește o slabă nădejde, cînd presimți o fericire neînțeleasă, temeri, evenimente, fără ca nimic să hrănească și să întrețină forma schimbătoare a acestui miraj? Gîndurile îți zboară, născocesc povești cu neputință de înfăptuit și dau în germene vrăjile unei iubiri pătimase. Dar poate că germenul unei iubiri o conține pe de-a-ntregul, după cum o sămînță conține o floare minunată, cu miresmele și bogatele ei cu-

lori. Domnul de Nueil nu ştia că doamna de Beauséant se retrăsese în Normandia după un scandal, pe care cele mai multe femei îl pizmuiesc şi-l osîndesc, mai ales cînd farmecul tinereţii şi al frumuseţii aproape că justifică greşeala care l-a pricinuit. În orice fel de faimă, oricărei fapte s-ar datora ea, este un prestigiu uimitor. Se pare că pentru femei, ca odinioară pentru unele familii, gloria unei crime face să se uite că-i o faptă de ocară şi ruşine. După cum cutare familie se făleşte cu atîtea capete tăiate, tot aşa şi o femeie frumoasă pare mai ademenitoare prin faima care nu se poate înlătura a unei iubiri fericite sau a unei trădări groaznice. Cu cît e mai de plîns, cu atît trezeşte mai multe simpatii. Sîntem necruţători doar cu lucrurile, cu simţămintele şi cu aventurile obişnuite. Atrăgînd privirile, părem mari. Nu trebuie într-adevăr să te ridici deasupra celorlalţi, ca să fii văzut? Or, mulţimea încearcă fără voie un sentiment de respect pentru oricine se ridică mai presus de alţii şi nu prea cere socoteală prin ce mijloace. În clipa aceea, Gaston de Nueil se simţea împins spre doamna de Beauséant, sub tainica înrîurire a acestor motive, sau poate de curiozitate, de nevoia de a da un ţel vieţii lui de azi; într-un cuvînt de o mulţime de pricini, cu neputinţă de înşirat şi pe care, spre a le exprima, ne slujim adesea de cuvîntul fatalitate. Vicontesa de Beauséant răsărise deodată în faţa lui, însoţită de o sumedenie de icoane gingaşe; ea era o lume nouă; alături de ea, aveai desigur de ce să te temi, de ce să nădăjduieşti, de ce să te lupţi şi de ce să învingi. Se deosebea, fără îndoială, de fiinţele pe care le vedea Gaston în salonul acesta meschin; într-un cuvînt, era o femeie, şi el nu întîlnise încă o femeie în lumea aceasta rece, în care socotelile înlocuiau sentimentele, în care politetea nu mai era altceva decît o datorie şi ideile cele mai simple aveau ceva prea jignitor ca să fie primite sau rostite. Doamna de Beauséant îi trezea în suflet teţea nu mai era altceva decît o datorie şi ideile cele mai înflăcărate, adormite pentru o clipă. Gaston de Nueil a fost cu gîndul aiurea toată seara. Se gîndea la vreun mijloc de a pătrunde la doamna de Beau-

séant și de bună seamă nuse găsea nici unul. Trecea drept covârșitor de inteligent. Dar dacă ființele cu mult spirit se lasă fermecate de lucrurile originale sau pline de gingășie, ele nu se mulțumesc cu puțin și pot să ghicească totul: în preajma lor sînt deci tot atîția sorti de a izbîndi în greaua încercare de a le fi pe plac, cîți sînt și de a fi înfrînt. Apoi, vicontesa adăuga la orgoliul situației sale și demnitatea pe care i-o impunea numele său. Singurătatea deplină în care trăia părea să fie cea mai însemnată dintre piedicile ridicate între ea și lume. Ii era astfel aproape cu neputință unui necunoscut, fie el de neam oricît de bun, să capete îngăduința de a-i face o vizită acasă.

Totuși, o doua zi dimineată, domnul de Nueil își îndreptă pașii spre pavilionul de la Courcelles și ocoli de mai multe ori ograda care îl împrejmua. Amăgit de iluziile în care e așa de firesc să crezi la vîrsta lui, se uita printre crăpături și pe deasupra zidurilor, rămînea locului contemplînd obloanele de lemn de la ferastră, închise, sau cerceta pe cele deschise. Își pune nădejdea într-o întîmplare romantică, ce l-ar fi dus în fața necunoscutei, îi închipuia urmările, fără să-și dea seama că totul era cu neputință. Se plimbă astfel mai multe dimineți în șir, fără nici un folos, dar, după fiecare plimbaré, femeia aceasta străină, în afara lumii, victimă a dragostei, înmormîntată în singurătatea ei, creștea în închipuirea lui și-și făcea loc în suflet. Astfel că inima lui Gaston bătea, plină de nădejde și de bucurie, dacă din întîmplare, mergînd de-a lungul zidurilor de la Courcelles, auzea pasul greoi al vreunui grădinar.

Se gîndise să scrie doamnei de Beauséant, dar ce-i poți spune unei femei pe care nu ai văzut-o și care nu te cunoaște? De altfel, Gaston se îndoia de sine însuși; apoi, ca toți tinerii încă plini de iluzii, se temea mai mult ca de moarte de cumplitul dispreț al tăcerii și se înfiora la gîndul că ar fi fost cu putință ca primele sale slove de dragoste să fie aruncate în foc. Era frămîntat de mii de gînduri potrivnice, care se ciocneau între ele. Dar, în cele din urmă, tot făurind la visuri deșarte, tot compunînd la romane și muncin-

du-și creierul, găsi un minunat vicleșug pe care-l afli pînă la sfîrșit totdeauna în mulțimea celor ce ți-au trecut prin minte și care dezvăluie femeii celei mai nevinovate adîncimea patimii cu care un bărbat o iubește. Adesea ciudățeniile sociale pun tot atîtea piedici adevărate între o femeie și iubitul ei cîte au scornit poeții orientali în încîntătoarele născociri din poveștile lor ; și închipuirile cele mai năzdrăvane ale acestora sînt rareori exagerate. Astfel, în natură ca și în lumea zînelor, femeia trebuie să aparțină totdeauna aceluia care știe să ajungă la ea și s-o elibereze din starea în care lîncezește. De bună seamă, cel mai sărman dintre dervișii cerșetori, îndrăgostindu-se de fata unui calif, nu ar fi fost mai departe de ea decît era Gaston de doamna de Beauséant. Vicontesa trăia fără să știe cu ce tranșee și redate o împresura domnul de Nueil, a cărui dragoste creștea cu cît sporeau piedicile pe care le avea de străbătut și care dădeau iubitei plăsmuite fără veste în gîndurile lui farmecele în care e învăluit orice lucru îndepărtat.

Intr-o zi, lășindu-se în voia inspirației, își puse toată nădejdea în dragostea ce i s-ar fi putut citi în ochi. Avînd mai mare încredere în puterea de convingere a cuvîntului decît în a scrisorii celei mai pătimase, speculînd și curiozitatea firească a femeii, se duse la domnul de Champignelles, cu gîndul de a-l folosi ca să izbutească în ceea ce hotărîse. Îi spuse acelui gentilom că are o însărcinare însemnată și nu tocmai ușoară de îndeplinit pe lîngă doamna de Beauséant ; dar neștiind dacă citește scrisorile cu scris necunoscut, sau dacă se va încrede într-un străin, îl ruga să o întrebe pe vicontesă, întîia oară cînd se va duce la dînsa, dacă ar avea bunătatea să-l primească. Deși îl rugă pe marchiz să-i păstreze taina în caz că va fi respins, îl imbie cu multă iscusință să nu-i ascundă doamnei de Beauséant temeiurile care ar fi putut-o hotărî să-l primească. Nu era oare om de onoare și curat la suflet ? N-ar fi fost în stare să se facă părtaș la o glumă de prost gust sau chiar necuviincioasă. Trufașul nobil, simțindu-se măgulit în îngîmfarea lui mărunță, s-a lăsat cu totul amăgit de această diplomație a dragos-

tei, care dăruiește unui tânăr îndrăzneala și prefăcătoria înaltă a unui vechi ambasador. Încercă el cât putu să pătrundă în tainele lui Gaston, dar acesta, fiind în încurcătură, se apără cu cîteva vorbe normande de întrebările dibace ale domnului de Champignelles, care, ca vechi cavaler francez, îl laudă pentru discreția lui.

Marchizul se duse îndată la Courcelles, cu graba pe care o dovedesc bărbații în vîrstă cînd e vorba să îndatoreze o femeie frumoasă. În starea în care se afla vicontesa de Beauséant, nu se putea ca o astfel de știre să nu-i dea de gîndit. Și, cu toate că cercetîndu-și amintirile nu văzu de loc ce l-ar fi putut aduce acasă la dînsa pe domnul de Nueil, nu găsi nici un neajuns ca să-l primească, după ce totuși întrebase mai întîi, prevăzătoare, de poziția lui socială. Cu toate acestea, la început se împotrivise; apoi, discutase cu domnul de Champignelles dacă asemenea lucru e cuviincios, întrebîndu-l și încercînd să ghicească dacă el cunoaște pricina acelei vizite; în cele din urmă, se răzgîndise. Convorbirea și discreția silită a marchizului îi stîrniseră curiozitatea.

Ca să nu pară caraghios, domnul de Champignelles, ca un om care știe despre ce e vorba, dar nu spune, susținea că vicontesa avea motive să cunoască foarte bine pricina acestei vizite, deși ea o căuta cinstit, fără să o găsească. Doamna de Beauséant născocea legături între Gaston și oameni pe care el nici nu-i cunoștea, se încurca în presupuneri fără rost și se întreba dacă l-a văzut vreodată pe domnul de Nueil. Scrisoarea de dragoste cea mai adevărată sau cea mai dibace fără îndoială că n-ar fi avut atîtea urmări cîte avu această taină fără nume, care frămînta de atîtea ori mintea doamnei de Beauséant.

Cînd Gaston află că o poate vedea pe vicontesă, a fost totodată bucuros de-a fi căpătat așa de repede o fericire dorită fierbinte și nespus de încurcat, neștiind ce urmare să dea vicleșugului său. „Ei și! Am s-o văd, și spunea în timp ce se îmbrăca, am s-o văd și atîta tot!” Apoi, pe cînd trecea pragul casei de la Courcelles, nădăjduia să găsească un mijloc prin care

să desfacă nodul gordian pe care singur îl făcuse. Gaston făcea parte dintre oamenii care cred că necesitatea e atotputernică și merg tot înainte ; și, în clipa din urmă, ajunși în fața primejdiei, se lasă povățuiți de ea și găsesc forțele în stare s-o înfrîngă. Se îmbracă deci cu o grijă deosebită. Își închipuia, ca orice tînăr, că izbînda lui atîrnă de o buclă bine sau rău așezată, neștiind că la vîrsta asta totul e numai farmec și încîntare. De altfel, femeile cu suflet ales, în felul doamnei de Beauséant, nu se lasă cucerite decît de podoabele minții și de înaltele însușiri ale caracterului. Un caracter le măgulește în mîndria lor, le făgăduiește o dragoste pătimașă și se împacă oarecum cu cerințele inimii lor. O minte vioaie le înveselește, se potrivește cu istețimea care e în firea lor și ele simt că sînt înțelese. Ce alt vor toate femeile, dacă nu să fie distrase, înțelese sau adorate ? Dar trebuie ca cineva să fi cugetat adînc la toate întîmplările vieții ca să poată bănuî ce înaltă cochetărie cuprinde o îmbrăcăminte neingrijită, o drămuire a spiritului, la o primă întrevvedere. Cînd ne-am făcut destul de vicleni pentru a fi politicieni dibaci, sîntem prea bătrîni ca să ne bucurăm de experiența noastră. În vreme ce Gaston, neavînd încredere în spiritul său, se bizuia pe farmecul îmbrăcăminteî, doamna de Beauséant, într-o pornire necugetată, se gătea și ea cu multă grijă și-și spunea, pieptănîndu-și părul : „Oricum, nu vreau să arăt ca o sperietoare“.

Mintea domnului de Nueil, ființa lui întregă, purtările lui aveau o întorsătură naivă și originală, care da un anumit farmec gesturilor și vorbelor obișnuite, îi îngăduia să spună orice și făcea să i se ierte orice. Era învățat, înțelegător, cu o înfățișare atrăgătoare și mobilă, ca și sufletul său simțitor. În ochii săi vii zvicnea pasiunea și inima sa, mai cu seamă bună, nu-i dezmințea ochii. Hotărîrea pe care o luă așadar intrînd la Courcelles era potrivită cu firea lui deschisă și cu închipuirea sa înflăcărată. Cu toată îndrăzneala dragostei, nu-și putu opri totuși bătăile puternice ale inimii, după ce trecu de o curte mare, prefăcută în grădină englezească și ajunsese într-o sală, unde un fe-

cior îi ceru să-și spună numele, dispăru și se întoarse ca să-l călăuzească.

— Domnul baron de Nueil.

Gaston intră încet, dar fără să pară stingherit, lucru mai anevoios într-un salon în care e o femeie singură, decît într-unul unde s-ar afla douăzeci. În colțul căminului, în care strălucea o vatră încinsă, în ciuda anotimpului, și deasupra căreia se găseau două sfeșnice aprinse, aruncînd o lumină blîndă, văzu o femeie tînără așezată într-o berjeră modernă cu spătar foarte înalt, al cărei scaun jos îi îngăduia să-și țină capul în felurite poziții pline de gingășie și eleganță ; putea să-l plece, să-l lase într-o parte, să-l ridice încet, toropită, ca și cum ar fi fost o povară prea grea, putea, apoi, să-și îndoaie picioarele, să le arate sau să le ascundă în faldurile largi ale unei rochii negre. Vicontesa vru să pună pe o măsuță rotundă cartea pe care o citea, dar cum în aceeași clipă întoarse capul către domnul de Nueil, cartea, prost așezată, căzu între masă și jilț. Fără să pară mirată de această întîmplare, ea se înălță puțin ca să răspundă la salutul tînărului și se înclină aproape nesimțit, fără să se ridice din jilțul în care îi rămăsese cufundat trupul. Se aplecă înainte, ațîță repede focul, apoi se întinse, luă o mînușă pe care și-o puse alene în mîna stîngă, căutînd-o pe cealaltă cu ochii, dar se răzgîndi îndată, căci mîna ei dreaptă, o mîna albă, aproape străvezie, fără inele, subțire, cu degete alungite, cu unghii trandafirii, al căror oval era fără cusur, arătă un scaun, ca pentru a-i spune lui Gaston să ia loc. După ce musafirul ei necunoscut se așază, întoarse capul spre el cu o mișcare întrebătoare și drăgălașă, a cărei gingășie nu poate fi descrisă ; era pricinuită de intențiile ei binevoitoare, de acele gesturi grațioase dar hotărîte pe care ți le dau educația din copilărie și deprinderea neîncetată a lucrurilor alese. Mișcările acestea numeroase veneau una după alta în aceeași clipă, fără a avea nimic smucit sau pripit în ele, și îl fermecară pe Gaston prin acel amestec de îngrijire și de nepăsare pe care o femeie frumoasă îl adaugă manierelor aristocratice din lumea bună. Doamna de Beauséant se

deosebea prea mult de manechinele printre care trăia el de două luni, în surghiunul său din fundul Normandiei, ca să nu-i întruchipeze toată poezia visurilor și astfel, fiind atît de desăvîrșită, ea nu putea fi pusă alături de alte femei pe care le admirase altădată. În fața ei, în acest salon mobilat ca un salon din cartierul Saint-Germain, plin cu nimicuri scumpe risipite pe mese, zărind cărți și flori, el se crezu la Paris. Călca pe un adevărat covor de Paris, revedea chipul distins, formele plătînde ale unei pariziene, drăgălășia ei neasemuită și sila de efectele căutate care fac atîta rău femeilor din provincie.

Doamna vicontesă de Beauséant era blondă, albă, ca orice blondă și avea ochii căprui. Își arăta cu semeție fruntea, o frunte de înger căzut, care se mîndrește cu greșeala lui și nu dorește nici o iertare. Părul ei bogat, împletit și așezat în sus, după ce fusese despărțit în două, formînd o undă largă în jurul frunții, dădea o înfățișare și mai măreață capului său. Inchipuirea regăsea în inelele acestui păr auriu coroana ducală a Burgundei și în ochii scinteietori ai acestei doamne tot curajul familiei sale; curajul unei femei aprige numai cînd e vorba de a respinge disprețul sau cutezanța, dar plină de duioșie cînd e vorba de sentimente blajine. Forma capului mic, minunat așezat pe gîtul lung și alb, trăsăturile chipului gingaș, buzele subțiri și fizionomia ei mobilă aveau o expresie de cumînțenie încîntătoare, un pic de ironie prefăcută, care aducea și cu viclenia, și cu impertinența. Greu ar fi fost să nu-i ierți aceste două păcate femeiești, gîndindu-te la nefericirea ei, la iubirea pătimasă care era s-o coste viața și pe care le mărturiseau atît cutele care-i brăzdau fruntea la cea mai mică mișcare cît și graiul dureros al ochilor ei minunați, mereu înălțați către cer. Nu era oare o priveliște impunătoare și pe care gîndul o făcea și mai măreață să vezi într-un salon tăcut și vast pe această femeie despărțită de toată lumea și care de trei ani locuia în fundul unei vîlcele, departe de oraș, singură cu amintirile unei tinereți strălucite, fericite, pătimase, care cunoscuse altădată serbările și omagiile neîncetate, iar acum era dată

pradă grozăveniilor neantului. Zîmbetul acestei femei dezvăluia o înaltă conștiință a valorii sale. Nefiind nici soție, nici mamă, respinsă de toată lumea, lipsită de singura inimă lîngă care a ei ar fi putut să bată fără rușine, lipsită de orice sentiment care să-i dea sprijinul de care avea nevoie sufletul ei șovăitor, era silită să-și găsească puterea în ea însăși, să trăiască propria ei viață și să n-aibă altă nădejde decît aceea a femeii părăsite; să aștepte moartea, să zo-rească încetineala ei, în ciuda zilelor frumoase ce-i mai rămîneau de trăit. O femeie!... Să se simtă născută pentru fericire și să piară fără a se bucura de ea, fără a o împărtăși cuiva? Ce suferință! Aceste gînduri îi trecură prin minte domnului de Nueil cu iuțeala fulgerului și se simți foarte rușinat de rolul pe care-l juca în fața celei mai mărețe poezii în care poate fi învăluită o femeie. Fermecat de întreta strălucire a frumuseții, a nobleței și a nenorocului, rămase aproape încremenit, visător, admirînd-o pe vi-contesă, dar negăsind ce să-i spună.

Doamna de Beauséant, căreia nu-i displicuse, fără îndoială, această uimire a lui, îi întinse mina cu o mișcare drăgălașă, dar poruncitoare; și, schițînd apoi un zîmbet pe buzele ei pălite, ca pentru a se supune încă îndemnurilor firii ei femeiești, îi spuse:

— Domnul de Champignelles m-a înștiințat, domnul meu, despre însărcinarea pe care v-ați luat-o cu atîta bunăvoință, pentru mine. Nu cumva este din partea...

Cînd auzi această frază înspăimîntătoare, Gaston înțelese și mai bine ce ridicolă era situația lui, și cît de vinovată și de nepotrivită este fapta lui față de o femeie atît de nobilă și de nenorocită. Roși; privirea lui îngîndurată se tulbură; dar deodată, cu acea putere pe care inimile tinere știu s-o desprindă din simțămîntul greșelilor lor, se liniști; apoi, întrerupînd-o pe doamna de Beauséant, dar fără a uita să facă un gest plin de supunere, cu glas adînc mișcat îi răspunse:

— Doamnă, nu sînt vrednic de fericirea de a vă privi. V-am înșelat în mod josnic. Sentimentul de care

am ascultat, oricît de mare ar fi el, n-ar putea scuza vicleșugul nemernic de care m-am slujit, pentru a ajunge pînă la dumneavoastră. Dacă totuși, doamnă, sînteți atît de bună să-mi îngăduiți ca să vă spun...

Vicontesa aruncă domnului de Nueil o privire plină de trufie și de dispreț; ridică mîna ca să apuce cordonul soneriei; sună. Feciorul veni; ea îi spuse, uitîndu-se cu mîndrie la tînăr :

— Iacob, însoțește cu lumînarea pe domnul.

Se ridică în picioare falnică, îl salută pe Gaston și se aplecă să ia de jos cartea căzută. Mișcările ei au fost tot pe atît de tăioase, de reci, pe cît fuseseră de molatice, de gingașe cele cu care îl întîmpinase. Domnul de Nueil se sculase și rămase neclintit. Doamna de Beauséant îi aruncă din nou o privire ca și cum i-ar fi spus : „Ei ? Nu ieși ?“ În privirea aceasta era întipărită o batjocură atît de străpungătoare, încît Gaston păli, ca un om gata-gata să leșine. Ochii i se umplură de lacrimi. Dar le stăpîni, le uscă în focul rușinii și deznădejdiei lui, se uită la doamna de Beauséant cu un fel de semeție, care însemna totodată resemnare și oarecare conștiință a valorii sale; vicontesa avea dreptul să-l pedepsească, dar oare trebuia s-o facă ? Apoi el ieși. Trecînd prin anticameră, mintea lui ageră, inteligența lui ațîtată de pasiune îl făcură să înțeleagă toată primejdia situației sale :

— Dacă plec din casa aceasta — își spuse — n-am să mă mai pot întoarce niciodată ; în ochii vicontesei, am să rămîn pentru totdeauna un prost. E cu neputință ca o femeie — și ea este femeie ! — să nu ghi-cească dragostea pe care o face să se nască. Poate că, fără voie, simte oarecare părere de rău că m-a lăsat să plec așa de repede, dar ea nu trebuie, nu poate să-și ia vorba înapoi ; eu, însă, trebuie să o înțeleg. La gîndul acesta, Gaston se opri pe trepte, scoase un strigăt, se întoarse repede, spuse :

— Am uitat ceva !

Și porni spre salon, urmat de fecior, care, plin de respect față de un baron și față de drepturile sfinte ale proprietății, fu amăgit de-a binelea de intonația nevinovată cu care fuseseră rostite aceste cuvinte.

Gaston intră încet, fără să fi fost anunțat. Când vicontesa ridică fruntea, crezînd poate că nepoftitul este feciorul, îl găsi în fața ei pe domnul de Nueil.

— Iacob m-a însoțit cu lumînarea, zise el zîmbind. Zîmbetul său plin de o amară duioșie, despuia aceste vorbe de tot hazul lor și glasul cu care erau rostite trebuie să-i fi mers la inimă.

Doamna de Beauséant se îmbună.

— Bine ! Ia loc ! spuse ea.

Gaston își trase un scaun cu o mișcare nestăpînită. Ochii săi, scinteind de fericire, aruncau atîta strălucire, încît vicontesa nu putu să îndure privirea aceea tînără și lăsă ochii în jos pe carte și gustă plăcerea mereu nouă de-a fi pricina fericirii unui bărbat, sentiment care nu pierе niciodată la o femeie. Apoi, gîndul ascuns al doamnei de Beauséant fusese înțeles. O femeie e nespus de recunoscătoare dacă înțîlnește un bărbat care să-i pătrundă toanele inimii ce își au logica lor și care să înțeleagă înfățișările oarecum potrivnice ale cugetului său, fugarele sfieli ale impresiilor ei, cînd timide, cînd îndrăznețe, uimitor amestec de cochetărie și de nevinovăție !

— Doamnă — exclamă Gaston — îmi cunoașteți greșeala, dar nu-mi cunoașteți crimele. Dacă ați ști cu cîtă fericire am...

— Ah ! Bagă de seamă ! zise ea, cu o înfățișare plină de taină, ducînd un deget la înălțimea nasului și atingîndu-l ușor ; apoi, cu cealaltă mînă, făcu un gest să apuce cordonul soneriei.

Mișcarea ei încîntătoare, această grațioasă amenințare îi deșteptară desigur un gînd trist, o amintire a vieții ei fericite, pe vremea cînd putea fi numai farmec și gingășie, cînd fericirea îndreptățea orice toană a gîndului, după cum adăuga și mai mult farmec celor mai neînsemnate mișcări ale sale. Cutele de pe frunte i se adunară între sprîncene ; chipul ei, luminat atît de blînd de lumînări, se întunecă ; se uită la domnul de Nueil cu o expresie serioasă, dar lipsită de răceală și îi spuse, ca o femeie care pătrunde adînc înțelesul vorbelor sale :

— Toate astea sînt caraghioase. Era o vreme, domnule, cînd aveam dreptul să fiu de o veselie nebună, cînd aş fi putut să rid cu dumneata şi să te primesc fără teamă; dar astăzi, viaţa mea s-a schimbat, nu mai sînt stăpînă pe faptele mele şi trebuie să mă gîndesc bine. Cărui sentiment datorez vizita dumitale? Poate curiozităţii. Plătesc atunci foarte scump o fugară clipă de fericire. Iubeşti aşa deodată *cu patimă* o femeie de care s-a vorbit de rău, fără doar şi poate şi pe care n-ai văzut-o niciodată? Sentimentul dumitale este deci întemeiat pe dispreţ, pe o greşeală care din întîmplare a ajuns prea cunoscută.

Zvîrli cu necaz cartea pe masă.

— Ei, ce vrei? — spuse ea mai departe, după ce-
aruncă lui Gaston o privire aprigă. Fiindcă am avut o slăbiciune, lumea vrea deci s-o am într-una? E ceva cumplit, înjositor. Vii la mine ca să mă plîngi? Eşti prea tînăr ca să înţelegi chinurile inimii. Află, domnule, că mă împac mai bine cu dispreţul decît cu mila. Nu vreau să îndur compătimirea nimănui.

Urmă o clipă de tăcere.

— Ei vezi, domnule — spuse ea mai departe, ridicînd capul spre el cu o înfăţişare întristată şi blîndă — oricare ar fi sentimentul care te-a îndemnat să intri fără chibzuială în sihăstria mea, m-ai jignit. Eşti prea tînăr ca să fii cu totul lipsit de bunătate, vei înţelege deci necuviinţa acestui demers, ţi-o iert şi-ţi vorbesc acum fără nici o amărăciune. Nu o să mai vii aici niciodată, nu e aşa? Te rog, cînd aş putea să poruncesc. Dacă mi-ai mai face încă o altă vizită, nu ai avea nici dumneata şi nici eu puterea să împiedicăm tot oraşul de a crede că eşti amantul meu şi ai adăuga o suferinţă mai mare la suferinţele mele. Cred că nu asta doreşti.

Tăcu şi se uită la el cu o mîndrie neprefăcută, care îl tulbură.

— Am greşit, doamnă — răspunse el cu glas pătrunzător — dar, la vîrsta mea, a fi înflăcărat şi fără minte şi a rîvni puternic fericirea sînt totodată şi însuşiri şi cusururi. Acum — adăugă el — înţeleg că

nu trebuia să caut să vă văd și totuși dorința mea era atît de firească...

Încercă să povestească mai mult cu duloșie decît cu haz suferințele surghiunului la care era osîndit. Zugrăvi starea unui tînăr, al cărui foc lăuntric ardea fără țel, lăsînd să se înțeleagă că era vrednic de o iubire duioasă ; și totuși nu cunoscuse niciodată farmecul unei dragoste inspirate de o femeie tînără, frumoasă, plină de gust și de gingășie. Lămuri lipsa lui de cuviință, fără să caute să se dezvinovățească. O măguli pe doamna de Beauséant, arătîndu-i că ea intruchipa pentru el figura iubitei, neîncetat și zadarnic rîvnită de cei mai mulți tineri. Apoi, vorbindu-i de plimbările lui de dimineață la Courcelles și de gîndurile fugare care îi treceau prin minte la vederea casei, unde pătrunsese în sfîrșit, îi atîță acea îngăduință de neînțeles, pe care orice femeie o descoperă în inima ei pentru nebuniile pe care le inspiră. Făcu să răsune un glas pasionat în această rece singurătate, unde el aducea vîntul cald al tinereții și farmecul spiritului, care dovedise o creștere îngrijită. Doamna de Beauséant era lipsită de prea multă vreme de tulburarea pe care o dau sentimentele adevărate, tălmăcite cu iscusință, pentru a nu resimți cu putere plăcerea aceasta. Nu putea să se oprească de a privi chipul expresiv al domnului de Nueil și de a admira acea minunată încredere sufletească, ce nu fusese sfîșiată încă de crudele învățăminte ale vieții și lumii și nici mistuită de nesfîrșitele calcule ale ambiției și ale vanității. Gaston era în floarea tinereții și se purta ca un om de caracter, care își nesocotește încă înalta lui menire. Astfel că amîndoi, fără să bănuiască, aveau în minte gîndurile cele mai primejdioase pentru liniștea lor și încercau să le ascundă unul de altul. Domnul de Nueil recunoștea că vicontesa era una dintre acele femei așa de rare, întotdeauna victime ale propriei lor desăvîșiri și ale dragostei lor nepotolite, a căror frumusețe rămîne doar un farmec neînsemnat, o dată ce ți-au îngăduit intrarea în sufletul lor, plin de sentimente necuprinse și de bunătate, în care simțul frumosului se îmbină cu chipurile cele mai felurite ale dragostei, ca

să înalțe plăcerile și aproape să le sfințească ; minunată taină a femeii, dar scump, atât de rar acordat de natură. Iar vicontesa, ascultînd accentul sincer cu care Gaston îi vorbea de nenorocirile tinereții lui, ghi-cea suferințele pricinuite de sfială a celor ce-au mai rămas copii la douăzeci și cinci de ani, atunci cînd învățătura i-a apărat de stricăciune și de contactul cu oamenii din lumea bună, ale căror deprinderi de a critica totul nimicesc minunatele însușiri ale primei tinereți. Ea întrupa într-însul visul tuturor femeilor ; era omul în care nu existau încă nici acel egoism de familie și de avere, nici acel sentiment personal, care, în cele din urmă, ucid în primul lor avînt spiritul de jertfă, onoarea, uitarea de sine, stima proprie, flori ale inimii atât de repede ofilite, care la început îmbogățesc viața cu emoții puternice, deși pline de gingășie, și reînvie în om curățenia sufletească. O dată porniți pe întinderile fără margini ale sentimentelor, au ajuns foarte departe în teorie, și-au cercetat unul altuia adîncimile sufletului, și-au pus întrebarea cît adevăr ascundeau înfățișările lor. Această cercetare, fără de voie la Gaston, era precugetată la doamna de Beauséant. Folosindu-se de istețimea ei firească sau dobîndită, ea susținea, și cu asta nu-și făcea nici un fel de rău, păreri opuse celor pe care le avea de fapt, pentru a cunoaște pe cele ale domnului de Nueil. A fost atât de glumeată, de drăgălașă, a fost atât de mult ea însăși, față de tînărul acela care nu-i inspira nici o teamă, crezînd că nu o să-l mai întilnească, încît Gaston exclamă cu nevinovăție la o vorbă de duh pe care ea o spusese :

— Cum de s-a putut, doamnă, ca un bărbat să vă părăsească ?

Vicontesa amuți. Gaston se înroși, gîndindu-se că a jignit-o. Dar femeia aceasta era doar uimită de plăcerea adîncă și adevărată pe care o resimțea întîia oară din ziua nenorocirii sale. Șmecherul cel mai dibaci n-ar fi dobîndit prin iscusința lui succesul pe care domnul de Nueil îl datora acelei exclamații pornite din inimă. O astfel de prețuire, smulsă neștiinței unui tînăr, îi reda nevinovăția în propriii săi ochi, osîndea

lumea bună, îl acuza pe cel ce o părăsise și îndreptă-
țea singurătatea în care se retrăsese și lincezea. Ier-
tarea lumii bune, simpatiile duioase, stima socială,
atît de dorite, atît de crunt refuzate, într-un cuvînt,
cele mai tainice dorințe îi erau împlinite prin această
exclamație, împodobită încă cu cele mai duioase mîn-
gîieri care-i mergeau la inimă și cu acea admirație atît
de lacom rivnită de femei. Așadar era ascultată și în-
țeleasă ; domnul de Nueil îi da în mod firesc prilejul
de a se înălța de pe urma căderii sale. Se uită la pen-
dulă.

— Ah ! Doamnă ! exclamă Gaston, nu mă pedepsiți
pentru neghiobia mea. Dacă nu-mi dăruiți decît o
seară, binevoiți și nu o întrerupeți încă.

Ea zîmbi la această lingușire.

— Dar — zise ea — deoarece nu trebuie să ne mai
revedem, ce însemnătate poate avea o clipă mai mult
sau mai puțin ? Ar fi o nenorocire dacă ți-aș place.

— O nenorocire care s-a și întîmplat, răspunse el
cu întristare.

— Nu vorbi așa ! rosti ea cu gravitate. Dacă aș fi
în altă situație, te-aș primi cu plăcere. Am să-ți vor-
besc fără înconjur, și ai să înțelegi de ce nu vreau,
de ce nu trebuie să te revăd. Cred că ai un suflet prea
ales ca să nu înțelegi că dacă aș fi numai bănuită de
o a doua greșală, aș ajunge pentru toată lumea o fe-
meie josnică, de disprețuit ; aș semăna cu celelalte fe-
mei. O viață curată și fără pată va pune deci în ade-
vărata sa lumină, va înălța caracterul meu. Sînt prea
mîndră ca să nu încerc să mă păstrez ca o ființă de-
osebită în mijlocul societății, victimă a legilor prin că-
sătoria mea, victimă a oamenilor prin dragostea mea.
Dacă aș rămîne credincioasă pe această poziție, aș
merita tot disprețul care mă copleșește și aș pierde și
propria mea stimă. Nu am avut înalta virtute socială
de a fi femeia unui bărbat pe care nu-l iubesc. Am
sfărîmat, în ciuda legilor, legăturile căsătoriei ; era o
greșală, o crimă, tot ce vrei, dar pentru mine, starea
aceea era la fel cu moartea. Am vrut să trăiesc. Dacă
aș fi fost mamă, poate că aș fi găsit puterea să îndur
chinul unei căsătorii impuse de conveniențe. La opt-

sprezece ani, biete fete, nu ştim mai nimic din ce ni se porunceşte să facem. Am nesocotit legile lumii, lumea m-a pedepsit ; amîndouă am avut dreptate. Am căutat fericirea. A fi fericit nu e oare o cerinţă a firii noastre? Eram tinără, frumoasă... Mi s-a părut că înlilnesc o fiinţă tot atît de iubitoare pe cît arăta de pătimasă. Şi am fost iubită cu patimă o vreme...

Se întrerupse o clipă.

— Credeam — spuse ea mai departe — că un bărbat nu trebuie să părăsească o femeie în situaţia în care mă găseam. Am fost părăsită. Se vede că am încetat de a-i mai place. Da, am călcat, fără îndoială, vreo lege a firii ; poate că voi fi fost prea îndrăgostită, prea devotată, sau poate că-i ceream prea mult, ştiu şi eu ? Nenorocirea m-a luminat. După ce, vreme îndelungată, am fost eu aceea care învinuiam, am răbdat ca eu să fiu singura vinovată. L-am iertat astfel, în dauna mea, pe acela de care credeam că trebuie să mă plîng. Nu am fost destul de dibace ca să-l păstrez ; soarta m-a pedepsit rău de tot pentru stîngăcia mea. Nu ştiu decît să iubesc ; cum poţi să te mai gîndeşti la tine cînd iubeşti ? Am fost aşadar o roabă, cînd ar fi trebuit să fiu tiran. Acei care mă vor cunoaşte mă pot osîndi, dar mă vor stima. Suferinţele mele m-au făcut să nu mă mai expun să fiu părăsită. Nu înţeleg cum de mai trăiesc, după ce am îndurat durerea din primele opt zile care au urmat crizei, cea mai cumplită din viaţa unei femei. Trebuie să fi trăit trei ani singură, ca să capeţi puterea să vorbeşti despre durerea aceasta, aşa cum fac eu în clipa de faţă. Agonia se sfîrşeşte de obicei cu moartea — ei bine, domnule, era o agonie, care nu a avut ca deznodămînt mormîntul. Ah ! Am suferit mult.

Vicontesa îşi ridică ochii minunaţi înspre o cornişă, căreia, fără îndoială, îi încredinţă tot ceea ce nu trebuia să audă un necunoscut. O cornişă este cea mai blajină, cea mai supusă, cea mai binevoitoare confidentă pe care o pot găsi femeile, în clipa cînd nu pot privi în faţă pe cel cu care vorbesc. Cornişa unui salonuş e un adevărat aşezămînt. E ca un fel de confesional fără preot. În momentul acela, doamna de Beau-

séant era frumoasă și vorbea inimii : ar trebui să zicem cochetă, dacă nu ar fi prea tare cuvîntul. Apărîndu-se, punînd între ea și dragoste cele mai mari piedici, ea întărita și mai mult toate sentimentele unui bărbat. Și, cu cît țelul era mai înalt, cu atît se dăruia mai bine privirilor. În cele din urmă, își plecă ochii asupra lui Gaston, după ce stinse în ei expresia prea duioasă pe care le-o dăduse amintirea suferințelor ei.

— Recunoaște că trebuie să rămîn nepăsătoare și singuratică, îi spuse ea cu un glas liniștit.

Domnul de Nueil simți o dorință nestăpînită de a cădea la picioarele acestei femei minunate, și prin nebunia, și prin cumințenia ei ; se temu să nu-i pară caraghios ; își struni deci și avîntul, și gîndurile ; îl încerca totodată frica de a nu izbuti să le tălmăcească și spaima cumplită de a fi respins, sau de a fi luat în rîs, spaimă care îngheață sufletele cele mai înflăcărare. Zbuciumul sentimentelor pe care le înăbuși în clipa cînd își luau zborul din inima sa îi pricinui acea durere adîncă pe care o cunosc oamenii sfioși și ambițioși, siliți adesea să-și strunească dorințele. Totuși, nu se putu împiedica să rupă tăcerea, ca să spună cu glas tremurător :

— Îngăduiți-mi, doamnă, să mă las în voia uneia dintre cele mai mari emoții ale vieții mele, mărturisindu-vă ceea ce m-ați făcut să resimt. Îmi crește inima. Simt dorința de a-mi dărui viața, ca să vă fac să uitați suferințele dumneavoastră, ca să vă iubesc în locul acelor care v-au urît sau v-au rănit. Asta însă e o izbucnire prea neașteptată a inimii mele, pe care azi nimic nu o îndreptățește și pe care ar trebui...

— Destul, domnule, spuse doamna de Beauséant. Am mers prea departe și unul, și altul. Am vrut că refuzul care mi se impunea să fie lipsit de orice asprime, am vrut să-ți lămuresc motivele mele dureroase, iar nu să atrag omagii. Cochetăria o prinde numai pe o femeie fericită. Să rămînem străini unul de altul, crede-mă. Ai să afli mai tîrziu că nu e bine să faci legături, dacă tot trebuie neapărat să se sfărîme într-o zi.

Ea suspină ușor și fruntea i se încreți, pentru a-și relua îndată forma fără cusur.

— Cît suferă o femeie — zise ea mai departe — cînd nu poate urma în toate împrejurările vieții pe omul pe care-l iubește ! Apoi, această durere adîncă nu trebuie oare să aibă un răsunset îngrozitor în inima bărbatului aceluia, dacă o iubește cu adevărat ? Nu-i așa că e o îndoită nenorocire ?

Urmă o clipă de tăcere, după care spuse zîmbind, ridicîndu-se pentru a-l sili și pe musafir să se ridice :

— Nu-ți închipuiai că venind la Courcelles ai să asculți o predică ?

Gaston era mai departe acum de femeia aceea minunată, decît în clipa cînd se înfățișase înaintea ei. I se părea că ora aceea încîntătoare i-a fost dăruită de stăpîna casei numai din dorința de a-și arăta istețimea ; o salută cu răceală pe vicontesă și plecă deznădăjduit. Pe drum, baronul căuta să deosebească adevăratul caracter al acestei ființe mlădioase și tari ca oțelul. Dar o văzuse dezvoltînd atîtea nuanțe, încît îi fu cu neputință să-și facă o părere în privința ei. Pe urmă, mlădierile glasului ei îi răsunau încă în urechi și amintirea adăuga atîta farmec gesturilor, mișcărilor capului, jocului privirilor, încît se simți mai îndrăgostit la această cercetare. Frumusețea vicontesei îi strălucea încă în întuneric, impresiile pe care le resimțise se trezeau atrase una de alta, pentru a-l cuceri din nou, dezvoltîndu-i gingășiile ei de femeie și agerimea ei, pe care la început nu le băgase de seamă. Se confundă într-un fel de visare fără țel, în timpul căreia gîndurile cele mai limpezi se luptă între ele, se ciocnesc unele de altele și aruncă sufletul într-o scurtă criză de nebunie. Trebuie să fii tinăr ca să înțelegi și să descoperi tainele acestor osanale, cînd inima bîntuită de gîndurile cele mai cumînți, ca și de cele mai bune și împinsă parcă de o putere necunoscută, se lasă în voia celui din urmă îndemn care se ivește, fie el speranță sau deznădejde. La vîrsta de douăzeci și trei de ani, bărbatul e aproape totdeauna stăpînit de timiditate, îl neliniștesc sfieli și fiori de fată tînără ; îi e teamă să nu-și tălmăcească greșit dragostea ; vede numai greutate în cale și se înspăimîntă ; tremură de teamă că n-o să fie pe plac ; ar fi îndrăzneț dacă ar

iubi mai puțin ; cu cât pune mai mult preț pe fericire, cu atât crede că iubita sa nu i-o va dărui prea ușor ; de altfel, lăsându-se cu totul în voia plăcerii lui, se teme poate că n-o să i-o împărtășească și ei ; când, din păcate, idolul vieții sale e mult prea sus, o slăvește în taină și de departe ; rămasă așa ascunsă, dragostea lui moare. Adesea, această iubire timpurie, răpusă într-o inimă tânără, rămîne acolo, ca un vis luminos. Care bărbat nu are cîteva amintiri dintre acestea curate, care mai tîrziu se trezesc tot mai gingașe și ne dau imaginea fericirii desăvîrșite ? Amintiri asemenea acelor copii secerați în floarea virstei, căroră părinții nu le-au cunoscut decît zîmbetul. Domnul de Nueil se întoarse așadar la Courcelles stăpînit de un sentiment în care mijeau hotărîri strașnice. Doamna de Beauséant ajunsese pentru el tot rostul vieții ; voia mai bine să moară decît să trăiască fără ea. Destul de tînăr încă pentru a resimți vraja aceea neîndurată pe care o răspîndește o femeie desăvîrșită asupra sufletelor noi și pătimașe, el petrecu pesemne o noapte dintre cele mai furtunoase, în timpul căroră tinerii trec de la bucurie la sinucidere și de la sinucidere la bucurie, parcurg o întreagă viață fericită și adorm istoviți. Nopti groaznice, în care cea mai mare nenorocire care se poate întîmpla este să te trezești filozof. Prea sincer îndrăgostit ca să poată dormi, domnul de Nueil se sculă și începu să scrie scrisori, dar nici una nu-l mulțumi și le arse pe toate.

A doua zi, se duse să dea tîrcoale grădinii de la Courcelles, dar mai pe înnoptat, căci se temea să nu fie zărit de vicontesă. Sentimentul de care se lăsa el călăuzit atunci era datorit unei trăsături sufletești atât de neînțelese, încît trebuie să fii tînăr încă, sau să te afli într-o situație asemănătoare, pentru a-i cuprinde și fericirea mută și ciudățenia ; tot lucruri ce-ar face să dea din umeri pe oamenii care au norocul să vadă numai ceea ce e pozitiv în viață. După crunte șovăiri, Gaston trimise doamnei de Beauséant următoarea scrisoare, care poate trece drept un model de frazeologie proprie îndrăgostiților și se poate asemana cu desenele făcute într-ascuns de copii de ziua onomas-

tică a părinților, daruri care par urite tuturor, afară de cei care le primesc.

„Doamnă,

Aveți o putere atît de mare asupra inimii, asupra sufletului și a ființei mele, încît astăzi soarta mea atîrnă în totul de dumneavoastră. Nu aruncați scrisoarea mea în foc. Fiți atît de bună și citiți-o. Poate că îmi veți ierta fraza de mai sus, cînd veți vedea că nu e vorba de o declarație vulgară sau interesată, ci de arătarea unui fapt natural. Poate că veți fi înduioșată de ruga mea smerită, de resemnarea pe care mi-o dă sentimentul micimii mele, de înriurirea hotărîrii dumneavoastră asupra vieții mele. La vîrsta mea, doamnă, nu știu decît să iubesc; nu cunosc nimic din ceea ce ar putea să placă unei femei și să o fărmece; simt însă că inima mea o slăvește nespus. Sînt atras către dumneavoastră de o putere căreia nu-i pot rezista și de plăcerea fără margini pe care o încerc în preajma dumneavoastră și mă gîndesc la dumneavoastră cu tot egoismul care ne îndreaptă acolo unde este pentru noi căldura dătătoare de viață. Nu mă cred vrednic de dumneavoastră. Nu, mi se pare cu neputință ca eu, tînăr neștiutor, sfios, să vă aduc a mia parte din fericirea care mă cuprindea cînd vă ascultam sau vă priveam. Sînteți pentru mine singura femeie de pe lume. Cum nu înțeleg să trăiesc fără dumneavoastră, am luat hotărîrea să părăsesc Franța și să-mi pun în joc viața, pînă ce am s-o pierd în vreo împrejurare neprielnică în India, în Africa, nu știu unde... Ca să înfrîng o dragoste nemărginită nu-mi trebuie oare ceva peste măsură de mare? Dar dacă vreți să-mi lăsați nădejdea, nu de-a fi al dumneavoastră, dar de a vă putea cîștiga prietenia, rămîn locului. Îngăduiți-mi să petrec lingă dumneavoastră — chiar mai rar, dacă așa vă e voia — cîteva ceasuri ca acelea de care am avut parte pe neașteptate. Fericirea aceasta plăpîndă, ale cărei bucurii atît de vii ar putea să-mi fie oprite la cel dintîi cuvînt mai înflăcărat, va fi de ajuns ca să mă facă să îndur clocotul singelui meu. M-am biziuit cumva prea mult pe mări-

nimia dumneavoastră, rugîndu-vă să îndurați prezența mea, o apropiere din care numai eu aș trage foloase? Veți ști prea bine să dovediți acestei lumi căreia îi jertfiți atîtea, că nu înseamnă nimic pentru dumneavoastră. Sînteți așa de mindră și de înțeleaptă. De ce vă temeți? Acum, aș vrea să vă pot deschide inima ca să vă conving că smerita mea cerere nu are nici un gînd ascuns. Nu v-aș și spus că dragostea mea e fără margini, rugîndu-vă să-mi dăruiți prietenia, dacă aș nutri nădejdea că ați putea împărtăși simțămîntul adînc ce zace în inima mea. Nu; voi fi lingă dumneavoastră așa cum doriți să fiu; numai să fiu. Dacă mă respingeți — și o puteți face — nu am să cîrtesc, am să plec. Dacă mai tîrziu o altă femeie afară de dumneavoastră ar pătrunde cît de cît în viața mea, înseamnă că ați avut dreptate; dar dacă mor credincios dragostei mele, poate că veți simți oarecare părere de rău. Nădejdea de la vă pricinui o părere de rău îmi va alina suferințele și va fi toată răzbunarea inimii mele disprețuite...”

Ca să poți înțelege chinul care-l frămînta pe Gaston de Nueil atunci cînd își închipui că întîiul său *ultimatum* se află în miinile doamnei de Beauséant, trebuie să fi cunoscut toate binecuvîntatele suferințe ale primei tinereți, trebuie să fi călărit toate himerele cu îndoite aripi albe, care-și îmbie imaginațiile înflăcărâte cu crupa lor femeiască. O și vedea pe vicontesă veselă, nepăsătoare și rece, luînd dragostea în rîs, ca cineva care nu mai crede în ea. Ar fi vrut să-și ia scrisoarea înapoi, o găsea fără rost, îi treceau prin minte mii de gînduri, cu mult mai bune, sau care ar fi putut să o înduioșeze mai mult decît frazele lui reci, blestematele de fraze întortocheate, sofistice, căutate, dar, din fericire, cu punctuația greșită și scrise anapoda. Se străduia să nu se gîndească, să nu simtă, dar se gîdea, simțea și suferea. Dacă ar fi avut treizeci de ani, s-ar fi îmbătat; însă tînarul acesta nevinovat nu cunoștea nici binefacerile opiumului, nici alte mijloace neîngăduite ale unei civilizații prea înaintate. Nu avea acolo, la îndemîină, vreunul din bunii prieteni de la

Paris, care se pricepe așa de bine să-ți spună : POETE ! NON DOLET !¹⁰ — întinzându-ți o sticlă de șampanie sau tirându-te la un chef, ca să-ți îndulcească chinurile îndoielii. Prieteni strașnici, întotdeauna săraci când ești bogat ; întotdeauna la băi când îi cauți, întotdeauna când le ceri un galben, îți spun că au pierdut la joc ultimul ban, dar au în schimb vreo mîrtoagă să-ți vîndă ; de altfel oamenii cei mai cumsecade din lume, oricînd gata să se încumete să coboare cu tine împreună pe una din acele pante pe care se cheltuiește timp, suflet și viață.

În cele din urmă, domnul de Nueil primi din mîinile lui Jacques o scrisoare, avînd o pecete de ceară parfumată, cu stema Burgundiei, scrisă pe o hirtie mică, velină și care mirosea a femeie frumoasă.

Se repezi îndată să se încuie în odaie pentru a citi și reciti scrisoarea ei.

„Mă pedepsești foarte aspru, domnule, pentru bunăvoința cu care te-am scăpat de neplăcerea de a fi respins și pentru vraja pe care spiritul o încearcă asupra mea. Am avut încredere în noblețea vîrstei tinere și m-am înșelat. Totuși, ți-am vorbit, dacă nu cu inima deschisă, ceea ce ar fi fost cu totul caraghios, cel puțin fără înconjur și ți-am arătat situația în care mă aflu, pentru ca răceala mea să poată fi înțeleasă de un suflet tinăr. Pe cit m-ai interesat de mult, pe atît de mare a fost durerea pe care mi-ai pricinuit-o. De felul meu, sînt blîndă și bună ; dar împrejurările mă silesc să fiu rea. O altă femeie ar fi ars scrisoarea dumitale fără s-o citească ; eu am citit-o și-ți răspund ; argumentele mele îți vor dovedi că dacă nu rămîn nesimțitoare la dezvăluirea unui sentiment pe care eu l-am inspirat, chiar fără să vreau, sînt departe de a-l împărtăși, și purtarea mea îți va arăta și mai bine sinceritatea sufletului meu. Am vrut, apoi, să folosesc spre binele dumitale puterea pe care mi-o dai asupra vieții dumitale și vreau s-o întrebuițez o singură dată pentru a face să cadă vîlul care-ți acoperă ochii. Am aproape treizeci de ani, domnule, și dumneata abia ai douăzeci și doi. Nu știi nici dumneata ce vei gîndi,

cînd vei ajunge de vîrsta mea. Jurămintele pe care le faci atît de ușor astăzi au să ți se pară atunci foarte grele. Astăzi, vreau să cred, mi-ai da viața întreagă fără nici o părere de rău, ai fi gata să și mori pentru o plăcere trecătoare ; dar la treizeci de ani, experiența ți-ar răpi puterea de a-mi jertfi zilnic ceva, și eu aș fi adînc umilită primind aceste jertfe. Intr-o zi, totul o să te îndemne, firea însăși are să-ți poruncească să mă părăsești ; ți-am mai spus-o, eu găsesc mai bună moartea decît părăsirea. Vezi că nenorocirea m-a învățat să socotesc. Judec fără nici o patimă. Mă silești să-ți spun că nu te iubesc, că nu trebuie, nu pot și nici nu vreau să te iubesc. Am trecut de clipa aceea din viață cînd femeile se lasă în voia unui îndemn al inimii necugetat și nu pot să mai fiu iubita la care rîvnești. Mingîierea mea, domnule, vine de la Dumnezeu, nu de la oameni. De altfel, citesc prea limpede în suflete, la trista lumină a dragostei înșelate, ca să primesc prietenia pe care o ceri, pe care o dăruiești. Inima dumitale te amăgește și ai mai multă nădejde în slăbiciunea mea decît în puterea dumitale. Toate acestea sînt urmarea unui instinct. Îți iert acest viclesug copilăresc, fiindcă nu ești încă părtaș la el. Îți poruncesc, în numele acestei iubiri trecătoare, în numele vieții dumitale, în numele liniștii mele, să rămîi în țară, să nu nimicești o viață cinstită și frumoasă pentru o amăgire care se va stinge, fără doar și poate. Mai tîrziu, atunci cînd, împlinindu-ți adevărata ursită, vei fi cunoscut toate sentimentele la care se așteaptă un bărbat, ai să prețuiești răspunsul meu, pe care în clipa de față îl găsești poate prea aspru. Vei regăsi atunci cu plăcere o bătrînică, a cărei prietenie îți va fi desigur scumpă și neprețuită ; ea nu va fi fost supusă nestatorniciei dragostei, nici dezamăgirilor vieții ; și apoi, gînduri alese, sentimente religioase, o vor păstra neprihănită și sfîntă. Rămas bun, domnule ; dă-mi ascultare ; amintește-ți că izbînzile dumitale au să aducă oarecare bucurie pînă în singurătatea mea și nu te gîndi la mine, decît așa cum te gîndești la cei plecați."

După ce citi această scrisoare, Gaston de Nueil scrise aceste cuvinte :

„Doamnă, dacă aş înceta să vă iubesc, ascultînd îndemnul dumneavoastră de a fi un om la fel cu toţi ceilalţi, recunoaşteţi că mi-aş merita în totul soarta. Nu. N-am să vă ascult şi vă jur o credinţă care nu va pieri decît o dată cu moartea. Ah ! Luaţi-mi viaţa, afară dacă nu vă temeţi cumva să puneţi o remuşcare în viaţa dumneavoastră.“

Cînd sluşitorul domnului de Nueil se înapoie de la Courcelles, stăpînul său îi spuse :

— Cui ai dat biletul meu ?

— Chiar doamnei vicontese ; era în trăsura şi tocmai pleca...

— Venea în oraş ?

— Nu cred, domnule. La cupeaua doamnei vicontese erau înhămaţi nişte cai de poştă.

— Aha ! pleacă ! zise baronul.

— Da, domnule, îi răspunse feciorul.

Gaston se pregăti îndată s-o urmeze pe doamna de Beauséant. Vicontesa îl conduse pînă la Geneva, fără să ştie că e însoţită de el. Între miile de gînduri care-l frămîntau în timpul acestei călătorii, unul îl murea mai cu seamă : „De ce a plecat ?“ Această întrebare a fost miezul unui şir întreg de presupuneri, printre care alese, fireşte, pe cea mai măgulitoare şi anume : „Dacă vicontesa, femeie isteaţă, vrea să mă iubească, fără îndoială că găseşte mai potrivită Elveţia, unde nu ne cunoaşte nimeni, decît Franţa, unde s-ar găsi oameni care s-o osîndească.“

Unii bărbaţi pătimaşi nu ar putea iubi o femeie care se arată afrit de dibace în a-şi alege locul ; aceia sînt nişte mofturoşi. De altfel, nimic nu dovedeşte că presupunerea lui Gaston ar fi fost întemeiată.

Vicontesa luă o căsuţă cu vederea spre lac. După ce se aşeză în ea, Gaston se ivi acolo într-o seară frumoasă, pe innoptat. Jacques, fecior aristocratic în cel mai înalt grad, nu se miră cînd îl văzu pe domnul de Nueil şi se duse să-l anunţe, ca un fecior obişnuit

să înțeleagă totul. Cînd auzi numele acesta, cînd îl zări pe tînăr, doamna de Beauséant scăpă din mînă cartea pe care o ținea ; uimirea sa îi dădu răgaz lui Gaston să ajungă pînă la dînsa și să-i spună cu un glas care ei îi păru fermecător :

— Ce bucuros eram să mîn eu caii care v-au dus pe dumneavoastră !

Dorințele cele mai tainice să-ți fie împlinite ! Care femeie nu s-ar fi lăsat înduplecată de o asemenea fericire ? O italiancă, o ființă din acelea neasemuite, al căror suflet este cu totul deosebit de al parizienelor și care dincoace de Alpi ar fi privită ca foarte imorală, spunea, atunci cînd citea romane franțuzești : „Nu vād de ce bieții îndrăgostiți pierd atîta vreme ca să pună la cale ceea ce s-ar putea săvîrși într-o dimineață“. De ce nu ar putea și povestitorul, urmînd pilda acelei italiene de treabă, să nu facă să lîncezească prea mult nici cititorii, nici subiectul ? Ar fi ele cîteva scene de cochetărie, încîntătoare de zugarăvit, dulci amînări pe care doamna de Beauséant voia să le aducă fericirii lui Gaston, pentru a cădea frumos, ca fecioarele antice ; poate și pentru a se bucura de plăcerile curate ale unei prime iubiri, făcînd-o să atingă culmea cea mai înaltă a puterii ei. Domnul de Nueil era încă la vîrsta cînd un bărbat poate fi amăgit de aceste toane, de aceste jocuri, care plac atît de mult femeilor și pe care le prelungesc, fie pentru a-și impune condițiile, fie pentru a se bucura mai multă vreme de puterea lor, care simt ele instinctiv că va scădea în curînd. Dar aceste mici protocoale de iatac, mai puțin numeroase decît cele ale conferinței de la Londra¹¹, țin prea puțin loc în povestea unei dragoste adevărate pentru a fi pomenite.

Doamna de Beauséant și domnul de Nueil au rămas vreme de trei ani în vila așezată pe malul lacului Geneva, pe care o închiriasse vicontesa. Au locuit singuri, fără să vadă pe nimeni, fără să dea lumii prilej de vorbă, plimbîndu-se cu vaporul, sculîndu-se tîrziu, fericîți, într-un cuvînt, așa cum visăm cu toții să fim. Căsuța aceea era simplă, cu obloane de lemn verzi, în-

conjurată de balcoane late, împodobite cu apărători de soare, o adevărată casă pentru îndrăgostiți, casă cu sofale albe, cu covoare moi, cu tapete proaspete, în care totul strălucea vesel. La fiecare fereastră, lacul îi apărea sub o altă înfățișare; în depărtare, munții și plăsmuirile lor de zăpadă colorate, fugare. Deasupra lor un cer senin; iar în fața lor, o mare întindere de apă nestatornică, schimbătoare! Totul părea că visează de dragul lor și le suridea.

Domnul de Nueil fu rechemat în Franța de unele interese grave; fratele și tatăl său muriseră; trebuia să părăsească Geneva. Cei doi îndrăgostiți cumpărară casa; ar fi vrut să năruie munții și să facă să curgă apa lacului, deschizind un stăvilar, pentru ca să ia totul cu ei. Doamna de Beauséant îl urmă pe domnul de Nueil. Vindu tot ce avea și cumpără lângă Manerville o proprietate însemnată, care se învecina cu moșia lui Gaston și unde locuiră împreună. Domnul de Nueil, mărinimos, lăsă mamei sale uzufructul domeniului de la Manerville, în schimbul libertății de a trăi holtei. Moșia doamnei de Beauséant era așezată lângă un orașel, într-un colț din cele mai frumoase de pe valea Augei. Acolo, cei doi amanți puseră o stavilă între ei și lume, pe care nici ideile sociale, nici oamenii nu o puteau trece și retrăiră zilele minunate din Elveția. Nouă ani întregi au cunoscut o fericire pe care e de prisos s-o zugrăvim. Acei al căror suflet poate cuprinde în toată nemărginirea lor poezia și rugăciunea vor putea fără îndoială să-și dea seama de farmecul acestei aventuri, judecând după deznodământul ei.

Între timp, domnul marchiz de Beauséant (tatăl și fratele său mai mare fiind morți), soțul doamnei de Beauséant, se bucura de o sănătate înfloritoare. Nimic nu ne ajută mai mult să trăim decât convingerea că moartea noastră ar fi pentru altcineva o fericire. Domnul de Beauséant era dintre oamenii aceia ironici și încăpăținați care, asemenea celor ce au rente viagere, simt o plăcere pe care n-o au ceilalți oameni să se scoale sănătoși în fiecare dimineață. Era de altfel un om mărinimos, puțin cam prea cumpănit, politicos și socotit, fiind în stare să-și mărturisescă dragostea

unei femei, tot atât de liniștit ca un lacheu care ar spune „Doamna e servită“.

Această mică notiță biografică a marchizului de Beauséant are drept scop să lămurească cititorii că marchizei îi era cu neputință să se mărite cu domnul de Nueil.

Deci, după acești nouă ani de fericire — cea mai duioasă învoială pe care o putea iscăli o femeie — domnul de Nueil și doamna de Beauséant se găseau în aceeași situație totodată firească și nefirească, în care au fost puși de la începutul acestei aventuri; criză de neînălăturat totuși, despre care e cu neputință de a da vreo lămurire, dar ale cărei date pot fi semnalate cu o precizie matematică.

Doamna contesă de Nueil, mama lui Gaston, nu vrusese niciodată să o vadă pe doamna de Beauséant. Era o ființă virtuoasă și țepăună, care îl fericise pe domnul de Nueil tatăl după porunca legilor. Doamna de Beauséant înțelese că această băbătie simandicoasă nu putea decît să-i fie vrăjmașă și că o să încerce să-l smulgă pe Gaston vieții sale imorale și prea puțin cucernice. Marchiza ar fi vrut să-și vîndă moșia și să se întoarcă la Geneva. Dar aceasta ar fi însemnat că nu are încredere în domnul de Nueil; și nu era în stare s-o facă. Lui, de altfel, începuse să-i placă foarte mult moșia de la Valleroy, unde făcea tot felul de plantații și de încercări pe ogoare. N-ar fi însemnat oare să-l smulgi fericirii mașinale și pe care femeile le-o doresc totdeauna soților și chiar amanților lor?! Se ivise prin partea locului o domnișoară La Rodière, în vîrstă de douăzeci și doi de ani și cu o avere de patruzeci de mii de franci venit anual. Gaston o întîlnea pe această moștenitoare la Manerville, ori de cîte ori datoria îl chema acolo. După ce aceste personaje au fost așezate ca numerele unei proporții aritmetice, următoarea scrisoare, scrisă și trimisă într-o dimineață lui Gaston, va lămuri cumplita problemă pe care doamna de Beauséant se străduia de o lună încoace s-o dezlege:

„Ingerul meu iubit, nu e oare un lucru fără rost să-ți scriu, cînd noi trăim apropiați sufletește, cînd nimic nu ne desparte, cînd mîngîierile adesea ne țin loc de grai, iar vorbele sînt și ele tot mîngîieri. Și totuși, dragostea mea, trebuie s-o fac. Sînt unele lucruri pe care o femeie nu le poate spune în fața iubitului; numai gîndul acestor lucruri face să-i piară glasul, să-i năvălească tot sîngele în inimă; e fără putere și fără minte. Sufăr cînd sînt astfel lîngă tine; și sînt adesea astfel. Simt că inima mea trebuie să fie plină numai de adevăr pentru tine, să nu-ți ascund nici un gînd, nici cele mai fugare; și îmi place prea mult dulcea nepăsare, care-mi stă mie atît de bine, ca să mai pot fi multă vreme prefăcută și stînjenită. Așa că am să-ți mărturisesc neliniștea mea; da, e vorba de o neliniște. Ascultă-mă! Nu începe cu acel necuviincios «haide-haide», cu care imi închizi gura, care mi-e totuși drag fiindcă mi-e drag tot ce faci tu. Dragul meu soț ceresc, lasă-mă să-ți spun că ai șters orice amintire a suferințelor sub povara cărora viața mea era să se prăbușească oîdinioară. Numai prin tine am cunoscut dragostea. Trebuia toată nevinovăția frumoasei tale tinereți, toată curăția sufletului tău ales, ca să împlinească năzuințele inimii unei femei care nu se putea mulțumi cu puțin. Prietene, adeseori, am tresărit de bucurie, gîndindu-mă că în răstimpul acestor nouă ani, atît de repezi și de lungi totodată, nu am avut nici un prilej de gelozie. Am avut parte de toate florile sufletului, de toate gîndurile tale. Pe cerul nostru n-a fost nici cel mai mic nor; n-am știut ce înseamnă o jertfă, ne-am supus totdeauna pornirii inimilor noastre. Am simțit o fericire fără seamăn pentru o femeie. Lacrimile care udă această pagină îți vor spune într-adevăr toată recunoștința mea? Aș fi vrut s-o fi scris în genunchi. Dar iată că această fericire m-a făcut să cunosc un chin mai cumplit decît acela al părăsirii. Dragul meu, inima unei femei are ascunzișuri foarte adînci, eu însămi nu mi-am dat seama pînă azi cît de larg cuprinzătoare e a mea, cum nu-mi dădeam seama de adîncimea dragostei. Cele mai mari

suferințe care pot să se abată asupra noastră sînt ușor de îndurat pe lîngă gîndul singur al nefericirii celui pe care-l iubim. Și dacă sîntem pricina acelei nenorociri, nu e mai bine moartea? Acesta e gîndul care mă chinuiește... Dar el atrage după el un altul și mai apăsător ; acela pîngărește sfințenia dragostei, nimicește, o preface într-o umilire care întunecă viața pentru totdeauna. Tu ai treizeci de ani și eu am patruzeci. Ce spaime cumplite deșteaptă în sufletul unei femei care iubește această deosebire de vîrstă ! Am simțit poate, la început fără voie, apoi din plin, jertfa pe care ai făcut-o, renunțînd la tot ce e pe lume pentru mine. Te-ai gîndit poate la menirea ta socială, la acea căsătorie care trebuie numaidecît să-ți mărească averea, care ți-ar îngădui să-ți mărturisești fericirea, să ai copii, să le lași agonisita, să te arăți iar în lume și să-ți iei locul tău cu cinste. Tu îți vei fi stăpînit aceste gînduri, bucuros că-mi poți jertfi, fără ca eu să știu, o moștenire, o avere și un viitor strălucit. În mărînimia ta tinerească ai fi vrut să rămîi credincios jurămintelor care ne leagă numai în fața lui Dumnezeu. Ți-am amintit de suferințele mele din trecut și poate că am fost apărută tocmai de nenorocirea din care m-ai scăpat. Să datorez dragostea ta mîlei ! Gîndul acesta e mai cumplit decît teama că o să-ți strici viața din pricina mea. Acei care pot să-și înjunghie amantele se arată foarte milostivi, atunci cînd le ucid fericite, nevinovate, în culmea iluziilor. Da, mai bine moartea decît gîndurile acestea două, care de cîteva zile îmi întunecă în taină clipele. Ieri, cînd m-ai întrebat atît de blînd : «Ce ai ?», gîlasul tău m-a făcut să mă înfior. Credeam că mi-ai citit în suflet, după cum erai deprins, și-ți așteptam mărturisirile, închipuindu-mi că presimțirile mele au fost întemeiate, cînd ți-am pătruns chibzuielile minții. Mi-am amintit atunci de unele atenții care sînt obișnuite la tine ; dar în ele mi s-a părut că descopăr un fel de prefăcătorie care trădează la bărbați o bună credință greu de păstrat. În clipa aceea, mi-am plătit scump fericirea, am simțit că natura îți vinde totdeauna scump comorile dragostei. Intr-adevăr, soarta nu

ne-a despărțit oare? Poate că ți-ai zis: «Mai curînd sau mai tîrziu tot am s-o părăsesc pe biata Claire, de ce să n-o fac la vreme?» Cuvintele acestea îți erau întipărite în privire. Te-am lăsat singur ca să poți plînge departe de tine. Să știi să te ferești de lacrimi! Iată cele dintîi lacrimi de durere pe care le vîrs de zece ani încoace, și sînt prea mîndră ca să ți le arăt; nu ți-am găsit însă nici o vină. Da, ai dreptate, nu trebuie să am egoismul să robesc o viață lungă și strălucită ca a ta uneia aproape ofilită, cum este a mea. Dar dacă mă înșel? Dacă am luat drept cugtare a minții tale ceea ce era numai un alean de dragoste? Ingerul meu, nu mă lăsa în îndoiala astu, pedepsește-ți soția geloasă, dar redă-i încrederea în iubirea ta și a ei: femeia întreagă e în acest simțămînt care sfințește totul. De la venirea mamei tale și de cînd ai văzut-o la dînsa pe domnișoara de La Rodière, sînt frămîntată de îndoieli, care ne fac de rușine și ocară. Fă-mă să sufăr, dar nu mă amăg!; vreau să știu tot: și ce-ți spune mama ta și ce gîndești tu. Dacă ai șovăit între mine și altcineva, ți redau libertatea. Am să-ți ascund soarta mea; am să izbutesc să nu plîng în fața ta! Numai că nu aș vrea să te mai văd. Ah! Mă opresc, mi se rupe inima!...

Am simțit o tristețe de moarte și cîteva clipe mi s-a oprit mintea în loc. Prietene, față de tine nu pot avea mîndrie, ești așa de bun, așa de sincer, nu ai putea nici să mă jignești, nici să mă înșeli, dar ai să-mi spui adevărul, oricît de crud ar fi. Vrei să-ți încurajez mărturisirile? Ei, iată! Sufletul meu, am să mă mîngîi cu un gînd femeiesc. Nu am avut eu parte de ființa tînră și sfioasă, plină de farmec, de frumusețe, de gingășie, de un Gaston pe care nici o altă femeie nu poate să-l mai cunoască și cu care m-am desfătat peste măsură? Nu, n-ai să mai iubești cum m-ai iubit pe mine, cum mă iubești. Nu, nu s-ar putea să am o rivală. Cînd am să mă gîndesc la dragostea noastră care îmi stăpînește toate gîndurile, amintirile mele au să fie lipsite de amărăciune. Nu e oare peste puterile tale să mai farmeci și de-acum

înainte o femeie cu zbunguielile tale copilărești, cu drăgălășeniile unei inimi tinere, cu acea cochetărie a sufletului, acea grație a trupului și cu repede potrivire în plăceri; într-un cuvânt, cu acel încântător alai care însoțește prima iubire? Acum, ești bărbat, ai să te supui menirii tale, cumpănind totul. Vei avea griji, temeri, ambiții, necazuri, care o vor lipsi-o pe ea de acel zîmbet veșnic neschimbat care-ți înfrumuseța întotdeauna buzele pentru mine. Glasul tău, atât de blînd pentru mine, va fi aspru uneori. Ochii tăi, mereu luminați de o licărire cerească, atunci cînd mă priveau, se vor întuneca adesea pentru ea. Și apoi, deoarece e cu neputință ca să mai fii iubit așa cum te iubesc eu, femeia aceea n-o să-ți placă niciodată cît ți-am plăcut eu. Ea nu va avea grija aceea neîncetată pe care am avut-o de mine însămi și acea cercetare de fiecare clipă a fericirii tale, a cărei înțelegere nu mi-a lipsit niciodată. Da, bărbatul, sufletul, inima pe care le-am cunoscut eu nu vor mai exista; am să le înmormîntez în amintirea mea, ca să mă mai bucur încă de ele și ca să trăiesc fericită viața aceea frumoasă din trecut, necunoscută nimănui în afară de noi doi.

Comoara mea scumpă, dacă totuși ție nu ți-a trecut prin minte nici cel mai mic gînd de libertate, dacă dragostea mea nu te apasă, dacă temerile mele sînt neîntemeiate, dacă mai sînt pentru tine EVA ta, singura femeie de pe lume, îndată ce ai citit scrisoarea, vino, aleargă la mine! Ah! am să te iubesc într-o clipă mai mult, cred, decît te-am iubit vreme de nouă ani. După ce am îndurat chinul zadarnic al acestor bănuieli, de care eu port toată vina, fiecare zi adăugată dragostei noastre, o singură zi, da! va fi cît o viață întreagă de fericire. Deci, vorbește! Fii sincer: nu mă înșela, ar fi o crimă. Spune! Vrei libertatea? Te-ai gîndit la viața ta de bărbat? Ai vreo părere de rău? Eu, să-ți pricinuiesc eu o părere de rău! Aș muri. Ți-am mai spus-o: te iubesc îndeajuns pentru a pune fericirea ta înaintea fericirii mele, viața ta mai presus de a mea. Alungă, dacă poți, amintirea bogată a celor nouă ani de fericire ai noștri, ca să

*nu-ți înrîurească hotărîrea : dar vorbește ! Mă supun-
ție ca lui Dumnezeu, acestui singur tămăduitor ca-
re-mi rămîne dacă tu mă părăsești."*

Cînd doamna de Beauséant știu că scrisoarea a ajuns în mîinile domnului de Nueil, se simți atît de abătută, de toropită de mulțimea gîndurilor care o copleșeau, incît părea adormită. De bună seamă, îndura acele suferințe al căror chin nu e măsurat întotdeauna după puterile femeii și pe care femeile singure îl cunosc. Pe cînd nenorocita marchiză aștepta să i se hotărască soarta, domnul de Nueil, citind scrisoarea ei, era în foarte mare *incurcătură*, ca să folosim cuvîntul întrebuițat de tineri în asemenea împrejurări. Pe vremea aceea, se lăsase oarecum înduplecat de îndemmurile mamei sale și de farmecele domnișoarei de La Rodière, o fată tînără destul de neînsemnată, dreaptă ca un plop, albă și rumenă, pe jumătate mută, așa cum se cere tuturor fetelor de măritat; dar cei patruzeci de mii de franci venit anual vorbeau destul pentru ea. Doamna de Nueil, mînată de sincera ei iubire de mamă, încerca să-și atragă fiul pe calea virtuții. Îi arăta cît de măgulitor era pentru el să fie alesul domnișoarei de La Rodière, căreia i se propuneau atîtea partide bogate; era vremea să se gîndească la soarta lui, un prilej așa de minunat n-are să se mai ivească; într-o zi, va avea optzeci de mii de franci venit din moșii; averea vîndecă orice; dacă doamna de Beauséant îl iubește pentru el, ar trebui ea cel dintîi să-l îndemne să se însoare. În sfîrșit, această bună mamă nu uita nici unul din mijloacele de acțiune prin care o femeie poate avea o înrîurire asupra judecății unui bărbat. Astfel că îl făcuse pe fiul ei să șovăie. Scrisoarea doamnei de Beauséant veni într-o clipă cînd dragostea lui Gaston lupta împotriva ispitei unei vieți așezate după cuviință și potrivit cu vederile lumii; dar scrisoarea aceasta decise soarta luptei. Se hotărî să o părăsească pe marchiză și să se însoare.

— În viață trebuie să fii bărbat! își zise el.

După aceea, își închipui suferința pe care hotărîrea sa o va pricinui iubitei sale. Trufia lui bărbătească

precum și conștiința lui de amant o făceau să pară și mai mare și fu cuprins de o milă adîncă. Își dădu deodată seama de această uriașă nenorocire și crezu că e nevoie, că e o binefacere din partea lui să îndulcească lovitura aceasta de moarte. Trăgea nădejde s-o poată liniști pe doamna de Beauséant, s-o facă pe ea să-i poruncească nemiloasa lui căsătorie, obișnuind-o cu încetul cu gîndul unei despărțiri de neînlăturat, lăsînd tot mereu între ei pe domnișoara de La Rodière, ca pe o stafie și jertfindu-i-o la început, ca mai pe urmă să-i fie impusă de ea. Mergea atît de departe în fapta lui plină de compătimire, încît se bizuia pe noblețea, pe mindria marchizei, pe alesele ei însușiri sufletești. Îi răspunse îndată, ca să-i adoarmă bănuiele. Un răspuns ! Pentru o femeie care imbină cu presimțirea dragostei adevărate cele mai fine percepții ale minții femeiești, scrisoarea însemna o osîndă. Astfel că, atunci cînd intră Jacques și se îndreptă spre doamna de Beauséant, ca să-i înmîneze o hirtie împăturită în trei colțuri, biata femeie tresări ca o rîndunică prinsă. Un fior necunoscut o cuprinse din creștet pînă în tălpi, înfășurînd-o într-un giulgiu de gheață. Dacă nu alerga la picioarele ei, dacă nu venea plîngînd, palid, îndrăgostit, totul se sfîrșise. E atîta nădejde, totuși, în inima femeilor care iubesc ! trebuie într-adevăr multe lovituri de pumnal ca să o ucizi ; ele iubesc și sîngerează pînă la cea din urmă lovitură.

— Doamna are nevoie de ceva ? întrebă Jacques cu glas blind, dînd să plece.

— Nu ! spuse ea.

Bietul om ! se gîndi ea ștergînd o lacrimă, ghi-cește și el, un servitor.

Citi : „*Iubita mea, îți făurești închipuiri deșarte...*”

Cînd zări cuvintele acestea, un vâl des acoperi ochii marchizei. Glasul tainic al inimii ei îi striga : „Minte“. Apoi privirea ei, cuprinzînd întreaga pagină dîntîi, cu acel nesaț lucid pe care îl dă iubirea, citise cuvintele acestea în josul ei : „*Nu e nimic hotărît...*” Intorcînd foaia cu o grabă nervoasă, văzu limpede spiritul care dictase frazele întortocheate ale

scrisorii acesteia în care nu mai regăsi avînturile nestăpînite ale dragostei; o mototoli, o rupse, o făcu ghem, o mușcă, o aruncă în foc și exclamă :

— Ah ! Nemernicul ! Am fost a lui fără să mă iubească !...

Apoi, mai mult moartă decît vie, se aruncă pe canapea. Domnul de Nueil plecase după ce scrisese scrisoarea. Cînd s-a întors, l-a găsit pe Jacques în pragul ușii și Jacques îi întinse o scrisoare spunînd :

— Doamna marchiză nu mai e la castel.

Uimit, domnul de Nueil rupse plicul și citi :

„Doamnă, dacă aș înceta să vă iubesc, ascultînd îndemnul dumneavoastră, de a fi un om la fel cu toți ceilalți, recunoașteți că mi-aș merita în totul soarta. Nu. N-am să vă ascult și vă jur credință care nu va pieri decît o dată cu moartea. Ah ! Luați-mi viața, afară dacă nu vă temeți cumva să puneți o remușcare în viața dumneavoastră.” ...Era bilețelul pe care-l scrisese marchizei în clipa cînd pleca la Geneva. Dedesubt, Claire de Bourgogne adăugase : *„Domnule, ești liber.”*

Domnul de Nueil se întoarse la mama sa, la Marnerville. Douăzeci de zile mai tîrziu, se căsătorea cu domnișoara Stéphanie de La Rodière. Dacă această istorisire, plină de un adevăr îndeobște cunoscut s-ar sfîrși aci, ar fi aproape o păcăleală. Oare nu au mai toți bărbații una mai interesantă de povestit ? Inșă vîlva stîrnită de deznodămîntul ei, din nenorocire adevărat, tot ceea ce ar putea trezi ca amintiri în inima acelor care au cunoscut fericirea cerească a unei dragoste nemărginite și au sfărîmat-o ei înșiși, sau au pierdut-o prin vreo crîncenă întimplare, poate că va pune la adăpost de critici această povestire.

Doamna marchiză de Beauséant nu părăsise castelul său de la Valleroy cînd se despărțise de domnul de Nueil. Din nenumărate motive, pe care trebuie să le lăsăm ascunse în inima ei de femeie — și de altfel orice femeie va ghici pe cele care-i aparțin — Claire locui mai departe acolo, după căsătoria domnului de

Nueil. Ea trăia într-o singurătate deplină, nici slugile ei, afară de cameristă și de Jacques, n-o puteau vedea. Cereea la ea în casă o tăcere netulburată și nu ieșea din odăi decît ca să meargă la capela din Valleroy, unde venea în fiecare dimineață un preot din împrejurimi să slujească liturgia.

La cîteva zile după nuntă, contele de Nueil căzu într-o nepăsare conjugală, ceea ce putea să însemne tot așa de bine că e fericit sau nenorocit.

Mama sa spunea tuturor: „Fiul meu e pe deplin fericit“.

Doamna Gaston de Nueil, ca multe femei tinere, era puțin cam ștearsă, blindă, răbdătoare; rămase însărcinată la o lună după căsătorie. Toate acestea se potriveau de minune cu ideile obișnuite. Domnul de Nueil se purta frumos cu ea, numai că la două luni după ce o părăsise pe marchiză, părea peste fire de visător și de îngîndurat. „Totdeauna a fost el foarte serios“, spunea mama sa.

După șapte luni de fericire searbădă, se iviră cîteva întîmplări neînsemnate la prima vedere, dar care cuprind un prea mare zbucium de gînduri și dezvăluie o prea mare tulburare sufletească, pentru a nu fi pomenite și lăsate în voia fiecărei minți în parte ca să le tălmăcească. Într-o zi, după ce domnul de Nueil vinase pe moșiile din Manerville și Valleroy, se întoarse prin parcul doamnei de Beauséant, puse să-l cheme pe Jacques, îl așteptă; și cînd veni, îl întrebă:

— Tot îi mai place doamnei marchize vînatul?

Cînd Jacques îi răspunse că da, Gaston îi dădu o sumă de bani destul de însemnată, însoțită de argumente temeinice numai în aparență, ca să-l înduplece să-i facă hatirul de a pune deoparte pentru marchiză ceea ce vînase. Lui Jacques nu i se păru un lucru prea important că stăpîna o să mănînce o potîrnice ucisă de pădurarul său sau de domnul de Nueil, deoarece acesta dorea ca marchiza să nu afle de unde s-a adus vînatul.

— A fost împușcată pe moșia dumisale, spuse contele. Timp de mai multe zile, Jacques se făcu părtaş la această nevinovată înșelătorie. Domnul de Nueil

pleca de dimineață la vinat și nu se întorcea decît la cină, fără să fi împușcat ceva.

Trecu astfel o săptămînă întreagă. Gaston se încumetă să scrie o scrisoare lungă marchizei și i-o trimise. Scrisoarea aceasta îi fu înapoiată fără să fi fost deschisă. Cînd i-o aduse feciorul marchizei, aproape se înnoptase. Deodată, contele se repezi afară din salon, unde părea că ascultă un capriciu de Herold, zdrăngănit la pian de soția sa și alergă la marchiză, cu graba unui om care zboară la o întîlnire. Sări în parc printr-o spărtură, pe care o cunoștea, merse încet pe alei, oprindu-se din cînd în cînd, pentru a încerca să-și potolească bătaile răsunătoare ale inimii; apoi, o dată ajuns aproape de castel, ascultă zgomotele nedeslușite și presupuse că toată lumea era la masă. Merse pînă la odăile doamnei de Beauséant. Marchiza nu ieșea niciodată din camera ei de culcare; domnul de Nueil ajunse la ușă fără să facă cel mai mic zgomot. Aci, o zări pe marchiză, slabă, palidă, stînd într-un jilț mare, cu fruntea plecată, cu miinile atîrnînd, cu ochii ațintiți asupra unui lucru pe care părea că nu-l vede. Era adevărată icoană a durerii. În înfățișarea ei se deslușea o nădejde nelămurită, dar nu se putea ști dacă Claire de Bourgogne privea în mormînt sau spre trecut. Poate că lacrimile domnului de Nueil străluciră în întuneric, poate că răsufierea lui făcu oarecare zgomot, sau că a tresărit fără voie, sau poate nu fu cu puțință ca prezența lui să nu aducă acel fenomen de întrepătrundere care de obicei e totodată fală, bucuria și dovada dragostei adevărate — fapt e că doamna de Beauséant își întoarse încet fața spre ușă și-l zări pe fostul ei amant. Contele făcu atunci cițiva pași.

— Domnule — strigă marchiza pălînd — dacă te apropii, mă arunc pe fereastră!

Se repezi, apucă mînerul ferestrei, o deschise și puse un picior pe pervaz, se sprijini cu o mînă pe balcon și cu capul întors spre Gaston, zise:

— Ieși! Ieși! Sau mă arunc.

La țipătul ei înfiorător, auzind lumea care năvălea speriată, domnul de Nueil o luă la fugă ca un tilhar.

După ce se întoarse acasă, contele scrisese o scrisoare foarte scurtă și însărcină pe feciorul său să o ducă doamnei de Beauséant, poruncindu-i să spună marchizei că e vorba de viața sau de moartea lui. După ce trimisul său plecă, domnul de Nueil se întoarse în salon și-și regăsi nevasta care tot mai descifra același capriciu. Se așeză, în așteptarea răspunsului. După o oră, sfârșindu-se capriciul, cei doi soți stăteau unul în fața altuia, tăcuți, de o parte și de alta a căminului, în clipa când se întoarse feciorul de la Valleroy și îi întinse stăpînului scrisoarea care nu fusese deschisă. Domnul de Nueil trecu printr-un buduar care dădea în salon, unde își lăsase pușca atunci când se întorsese de la vînătoare și se împușcă.

Deznodămîntul acesta cumplit și fulgerător, atît de puțin potrivit cu toate obiceiurile Franței noi, e firesc.

Oamenii care au cercetat sau au simțit ei înșiși, cu încintare, fenomenele produse de unirea desăvîrșită a două ființe, vor înțelege foarte bine această sinucidere. O femeie nu se adaptează, nu se supune într-o singură zi toanelor dragostei. Plăcerea, ca și o floare rară, cere îngrijirile cele mai iscusite; numai timpul și potrivirea sufletească pot face să se nască acele bucurii gingașe, duioase, în privința cărora simțim imbibăți de eresuri și pe care le credem legate de ființa a cărei inimă ni se împărtășește. O minunată înțelegere, o credință plină de evlavie și convingere adîncă de a fi peste măsură de fericit, într-un anumit fel, alături de ființa iubită, alcătuiesc în bună parte taina legăturilor trainice și a pasiunilor îndelungate. Alături de o femeie care are geniul sexului ei, dragostea nu e niciodată o obișnuință: duioșia ei încintătoare știe să se înveșmînteze în forme atît de felurite; este atît de spirituală și de iubitoare totodată; pune în firea ei atîta prefăcătorie și e atît de firească în prefăcătoriile ei, încît ajunge să fie tot atît de puternică prin amintire ca și cînd e de față. Alături de ea toate femeile pălesc. Trebuie să fi avut teama de a pierde o dragoste așa de cuprinzătoare, de strălucitoare, sau să o fi pierdut ca să cunoști întreaga ei valoare. Dar dacă după ce a cunoscut-o, un bărbat

s-a lipsit de ea ca să cadă într-o căsătorie fără căldură ; dacă femeia cu care nădăjduia să regăsească aceleași bucurii îi dovedește prin unele fapte din acele îngropate în beznele conjugale, că ele nu mai reînvie pentru el ; dacă mai are pe buze gustul unei iubiri cerești și a rănit de moarte pe adevărata' lui soție de hatirul unei iluzii sociale deșarte, atunci trebuie să moară sau să aibă acea filozofie materială, egoistă, rece, de care se îngrozesc sufletele pasionate.

Cît despre doamna de Beauséant, ea nu-și închipuise desigur că deznădejdea prietenului său ar merge pînă la sinucidere, după ce il copleșise din plin cu dragostea ei vreme de nouă ani. Credea poate că are de îndurat singură suferința. Era de altfel în drept să se împotrivească celei mai înjositoare împărțeli care există pe lume și pe care o soție o poate îndura din înalte rațiuni sociale, dar pe care o iubită trebuie s-o urască, fiindcă în puritatea dragostei sale îi stă deplina justificare.

Angoulême, septembrie 1832

FAIMOSUL GAUDISSERT

Doamnel Ducese de Castries.

Voiajorul comercial, personaj necunoscut în antichitate, nu este oare una din figurile cele mai ciudate, făurite de moravurile epocii noastre? Nu e oare sortit să însemneze, într-o anumită ordine a lucrurilor, marea trecere care, pentru cercetători, leagă vremea exploatărilor materiale de vremea exploatărilor intelectuale? Veacul nostru va reuni domnia forței izolate, îmbelșugată în creații originale, cu domnia forței uniforme, dar care nivelează, ridicînd la același nivel produsele, aruncîndu-le cu grămada și supunîndu-se unei gîndiri unitare; aceasta fiind cea din urmă înfățișare a societăților. După saturnalele spiritului ajuns la îndemîna tuturor, după ultimele sfortări ale civilizațiilor, care adună comorile pămîntului într-un singur loc, nu vine oare totdeauna întunericul barbariei? Voiajorul comercial nu e oare pentru idei ceea ce e diligența pentru oameni și lucruri? Le cară de colo pînă colo, le pune în mișcare, le face să se ciocnească între ele; își ia, din centrul luminos încărcătura sa de raze și le seamănă printre neamurile adormite. Acest pirofor ¹ omenesc este un savant neștiu-

tor de carte, un păcălici păcălit, un preot necredincios, care propovăduiește cu atît mai bine tainele și dogmele sale. Ciudată figură ! Omul acesta a văzut tot, știe tot, cunoaște pe toată lumea. Săturat de viciile Parisului, el poate să îmbrace simplitatea provinciei. Nu e el oare veriga care leagă satul de capitală, deși în fond nu e nici parizian, nici provincial ? Căci e călător. Nu adincește nimic ; învață pe de rost numele oamenilor și locurilor ; lucrurile le prețuiește doar la suprafață ; are un metru deosebit ca să socotească totul pe măsura sa ; într-un cuvînt, privirea lui alunecă peste lucruri și nu le pătrunde. Se interesează de orice, dar nimic nu-l interesează. Zeflemist și cîntăreț, pare să se împace foarte bine cu toate partidele, dar de obicei, în adîncul sufletului, e patriot. Mim excelent, reușește să-și întipărească pe față, rînd pe rînd, zîmbetul dragostei, al bucuriei, al amabilității și să-l lepede apoi, trecînd la firea sa adevărată, la starea normală în care își află odihna. E nevoit să fie bun observator, dacă nu vrea să se lase de meserie. Nu e silit oare neincetat să caute să pătrundă omul dintr-o singură ochire, să-i ghicească faptele, purtările și, mai ales, dacă e bun de plată ; apoi să prețuiască îndată sortii de izbîndă, ca să nu-și piardă vremea în zadar ? Obiceiul de a lua grabnic o hotărîre în orice chestie îl face să judece cu ușurință totul. Rezolvă dintr-o dată orice, vorbește ca un maestru despre teatrele Parisului, despre actorii lor și despre cei din provincie. Apoi, cunoaște, *de actu et visu*² locurile bune și pe cele rele din Franța. La nevoie, te-ar putea călăuzi tot așa de bine la viciu, ca și la virtute. Inzestrat cu elocvența unui robinet cu apă caldă, pe care îl învîrți cum vrei, nu poate oare tot atît de bine să oprească și să ia de-a capul, fără greș, colecția lui de fraze ticluite, care curg fără încetare și fac asupra victimei impresia unui duș moral ? Povestitor voios din cale afară, fumează și bea. Are brelocuri, impune oamenilor de jos, în sate trece drept milord, nu îngăduie nimănui să-l „*bată la cap*” — cuvînt din argot-ul său — și știe să-și lovească la vreme buzunarul, ca să-și sune banii, pentru a nu fi

luat drept hoț de către slujnicele nespuse de bănuitoare ale caselor burgheze în care pătrunde. Cît despre activitatea sa, nu e oare însușirea cea mai mărunță a acestui mecanism omenesc? Nici eretele, năpustindu-se asupra prăzii sale, nici cerbul născocind noi tertipuri ca să treacă pe sub nasul cîinilor, făcîndu-i pe vînători să-i piardă urma, nici cîinii adulmecînd vînatul nu se pot compara cu repeziciunea zborului său atunci cînd întrezărește un comision, cu dibăcia piedicilor pe care le pune rivalului său ca să i-o ia înainte, cu măestria cu care simte, miroase și descoperă un plasament de mărfuri. Cîte însușiri de seamă *nu-i trebuiesc unui astfel de om!* Găsești cumva într-o țară mulți diplomați de aceștia de rînd, mijlocitori iscusiți, vorbind în numele stămburilor, al giuvaerurilor, al postavului, al vinului și adesea mai dibaci decît ambasadorii, care, cei mai mulți, nu au decît maniere. Nimeni în Franța nu se îndoiește de puterea de necrezut desfășurată fără încetare de voiajori, care înfruntă cutezători negocierile, reprezentînd în cel mai păcătos tîrgușor geniul civilizației și invențiile pariziene, în luptă cu bunul-simț, cu neștiința sau cu rutina provinciilor. Cum putem uita aci pe acei minunați salahori care plămădesc inteligența populației, ospătează cu vorba mulțimile cele mai nesupuse și oare seamănă cu acei cioplitori neobosiți, a căror daltă șlefuieste porfirul cel tare! Dacă vrei să cunoașteți puterea cuvîntului și presiunea foarte puternică pe care o exercită vorbirea asupra banilor care rezistă cu cea mai mare îndărătnicie, ai proprietarului infundat în vizuina lui de la țară, ascultați discursul unuia din fruntașii industriei pariziene, în folosul cărora aleargă, se zbat și lucrează aceste inteligente pistoane ale mașinii cu aburi numite speculație.

— Domnule — îi spunea unui savant economist, directorul-casier-ginant-secretar-general și administrator al uneia din cele mai vestite societăți de asigurare împotriva incendiului — domnule, în provincie, din cinci sute de mii de franci prime de reînnoit, nu se iscălesc de bunăvoie mai mult de cincizeci de mii; restul de patru sute cincizeci de mii ne sînt aduse prin

insistența agenților noștri, care se duc la asigurații ce sînt în întîrziere, să le bată capul, pînă ce seamnează din nou polițele de asigurare, înspăimîntîndu-i și înfierbîntîndu-i cu povestiri cumplite despre incendii, și așa mai departe... Astfel că elocvența, potopul de vorbe de pe buze intră cu nouă zecimi în planurile și mijloacele exploatării noastre.

A vorbi ! A te face ascultat, nu înseamnă a ferma ? O națiune oare are două Camere, ca și o femeie, care ascultă cu amîndouă urechile, sînt tot așa de pierdute. Eva și șarpele ei alcătuiesc simbolul veșnic al unui fapt de toate zilele, care a început și care se va sfîrși poate o dată cu lumea.

— După o convorbire de două ore, clientul trebuie să facă ceea ce dorești, spunea un avocat retras din afaceri.

Urmăriți-l cu atenție pe voiajorul comercial ! Cercețați această făptură ! Nu treceți cu vederea nici surtucul măsliniu, nici paltonul, nici gulerul de marochin, nici pipa, nici cămașa de stambă cu dungi albastre. Cîte firi deosebite n-o să descoperiți în ființa aceasta nemaipomenită, care îndură orice ! Priviți ! Ce mai atlet, ce mai circ și ce arme de luptă : el, publicul și limba lui. Marinar cutezător, se îmbarcă, înarmat cu cîteva fraze, ca să pescuiască cinci-șase sute de mii de franci în mările înghețate, în țara irochezilor, în Franța. Nu trebuie oare să scoți la iveală prin operații care țin numai de inteligență, aurul pitit în cotloanele provinciei, să-l scoți fără durere ? Plevușca din provincie nu iese nici la undiță, nici la făclie și nu se prinde decît cu virșa, cu năvodul, cu sculele cele mai blînde. Și acum, vă puteți gîndi fără să vă cutremurați la potopul de vorbe care-și revarsă puhoaiile, din zorii zilei, în Franța ? Cunoașteți specia, iată individul.

La Paris se află un voiajor fără pereche, tipul speciei, un om care dispune în cel mai înalt grad de toate însușirile legate de soiul succeselor sale. În cuvîntul lui se întîlnesc împreună cleiul cu vitriolul ; cleiul, ca să momească victima, s-o învăluie și s-o facă

să se alipească părerii lui ; vitriolul, ca să-i topească socotelile cele mai neinduplecate. Ramura în care lucra era *pălăria* ; dar talentul și măiestria cu care reușea să prindă în mreje oamenii îl făcură să dobîndească o atît de mare faimă comercială, încît toți negustorii de *marfă de Paris* îi făceau curte, ca să-l înduplece să binevoiască a le lua comisioanele. Astfel că, atunci cînd se întorcea la Paris după marșurile sale triumfale, o ducea numai în chefuri și ospete ; în provincie, corespondenții îl linguseau ; la Paris, casele mari de comerț nu știau cum să-l mai măgulească. Pretutindeni era bine primit, sărbătorit și ospătat ; să prînzească, să cîneze singur era pentru el un berbantlîc. Ducea o viață de suveran, mai mult încă, de gazetar. Dar oare nu era el foiletonul însuflețit al negoțului parizian ? Il chema Gaudissart și renumele său, creditul său, laudele de care era coplesit îi aduseseră porecla de *faimosul*. Oriunde ar fi intrat băiatul ăsta, într-un birou, ca și într-un han, într-un salon sau într-o diligență, într-o mansardă sau într-o casă de bancă, lumea spunea văzîndu-l : „Ah ! Iată-l pe faimosul Gaudissart“. Niciodată nu s-a pomenit un nume mai potrivit cu fizionomia, cu apucăturile, cu ținuta, cu vocea și cu graiul cuiva. Totul îi suridea Voiajorului și Voiajorul suridea tuturor. *Similia similibus*³, el întruchipa homeopatia. Calambururi, rîs zgomotos, chip monahal, obraz de călugăr minorit, înveliș rabelaisian ; mintea, fața, trupul, veșmîntul se potriveau de minune, punînd multă voie bună și haz în toată făptura lui. Om cu care te înțelege bine în afaceri, cumsecade, vesel, recunoșteași într-însul pe bărbatul îndatoritor prețuit de tinerele lucrătoare cochete și galante ; bărbat ce urcă cu eleganță pe imperiala unei trăsuri, dă mîna unei doamne căreia îi vine greu să se dea jos din cupeaua sa, glumește văzînd basmaua de la gîtul surugiului și îi vinde o pălărie ; zîmbește slujnicei, o ia sau în brațe, sau cu vorbe de dragoste ; imită la masă cum gîlgîie lichidul dintr-o sticlă, dîndu-și bobîrnace în obrazul anume aplecat ; cu gura plină de bere știe să facă o țîșnitură repezind aerul printre buze ; lovește tare cu cuțitul în paharele cu

șampanie fără să le spargă și le spune celorlalți : „Faceți și voi la fel!“ la peste picior pe călătorii sfioși, contrazice pe cei prea învățați. La masă domină și înfulecă bucățile cele mai bune. Om energic, de altfel, putea să înceteze la vreme cu glumele și părea serios în clipa cînd își arunca mukul de țigară și spunea, privind spre oraș : „Mă duc să văd cît le poate pielea oamenilor de colo!“ Gaudissart devenea atunci cel mai dibaci, cel mai iscusit ambasador. Știa să intre la subprefect, ca un administrator ; la bancher, ca un capitalist ; la un regalist, ca un om cu frica lui Dumnezeu și devotat regelui ; ca un burghez, la burghezi ; într-un cuvînt, era pretutindeni ceea ce trebuia să fie ; il lăsa pe Gaudissart la ușă și il lua din nou la plecare.

Pînă în 1830, faimosul Gaudissart rămăsese credincios mărfii de Paris. Răspunzînd celor mai felurite toane și gusturi omenști, numeroasele ramuri ale acestui negoț îi îngăduiseră să cerceteze colțurile cele mai tainice ale inimilor, îi dezvăluiseră tainele elocvenței sale atrăgătoare, meșteșugul de a dezlega băierile cele mai bine înnodate ale pungilor, de a trezi poftetele femeilor, ale bărbaților, ale copiilor, ale slujnicilor și de a-i convinge să și le implinească. Nimeni nu cunoștea ca el măiestria de a momi pe negustori cu vrăjile unei afaceri și de a pleca tocmai în clipa cînd dorința ajungea la culme. Plin de recunoștință față de comerțul de pălării, spunea că lucrînd pentru ce e dinafara capului înțelesese lăuntruul său, că luase obiceiul să îmbrobodească oamenii, să li se suie în cap ș.a.m.d. ...Glumele lui despre pălării erau nescate. Totuși, după august și octombrie 1830, el se lăsă de *pălărie* și de *marfa de Paris*, de comisionul negoțului cu lucruri mecanice și la vedere, pentru a se arunca în sferile cele mai înalte ale speculației pariziene. Părăsi, după cum spunea, materia pentru gîndire, produsele de manufactură pentru construcțiile mentale cu mult mai înalte. Este nevoie de o deslușire.

Schimbarea de la 1830 scoase la iveală, după cum se știe, multe idei învechite, pe care speculatori dibaci

încercară să le întinerească. După 1830, îndeosebi, ideile ajunseră valori; și așa cum a spus un scriitor destul de spiritual ca să nu tipărească nimic, astăzi se fură mai multe idei decît batiste. Poate că vom vedea într-o zi o Bursă a ideilor; dar chiar de pe acum, bune sau rele, ideile se cotează, se recoltează, se importă, au căutare, se vînd, se înfăptuiesc și aduc cîștiguri. Dacă nu se găsesc idei de vînzare, Speculația caută să asigure vorbelor mai multă trecere, să le dea consistența unei idei și trăiește din vorbele ei ca pasărea din sămînțele de mei. Nu rideți! O vorbă face cît o idee într-o țară în care ești atras mai mult de eticheta sacului decît de conținutul lui. N-am văzut oare librăria exploatînd cuvîntul *pitoresc*, după ce literatura a ucis cuvîntul *fantastic*? Și de aceea fîscul a născocit impozitul intelectual, s-a priceput foarte bine să măsoare cîmpul anunțurilor, să înregistreze prospectele și să cîntărească gîndirea în palatul Timbrelor, din rue de la Paix. Devenind exploatare, era firesc ca inteligența și produsele ei să se supună sistemului întrebuintat de exploatarea de manufactură. Și astfel, ideile zămislite la un pahar de vin în creierul unor parizieni ce par leneși, dar care dau bătălii morale, golind la sticle sau tăind pulpa unui fazan, sînt predate a doua zi după nașterea lor cerebrală voiajorilor comerciali, însărcinați să prezinte cu dibăcie *urbi et orbi*⁴, La Paris și în provincie, slăninuța friptă pe grătar a Anunțurilor și a Prospectelor, cu ajutorul cărora se prinde în capcana întreprinderii șoarecele provincial, care îndeobște se numește fie abonat, fie acționar, fie membru corespondent, uneori subscriitor sau protector, dar peste tot e un prostănac.

— Sînt un prostănac, își zice cîte un proprietar ce s-a lăsat ispitit de ideea de a *funda* cutare lucru și care în cele din urmă vede că i s-au dus la fund vreo mie sau o mie două sute de franci.

— Abonații — spune speculantul — sînt niște prostănaci, care nu vor să înțeleagă că, pentru a propăși în domeniul intelectual, e nevoie de mai mulți bani decît pentru a face o călătorie în Europa.

Este deci o veșnică ciocnire între lumea înapoiată, care nu vrea să plătească birurile pariziene și percep-torul care, trăind din încasările lui, împănază mul-țimea cu idei noi, o învelește cu felii de întreprinderi, o frige pe grătar de prospecte, o rumenește cu lingu-șiri, ca în cele din urmă s-o mănânce cu vreun sos nou, în care ea își incurcă picioarele și de care se ametește, ca o muscă în plumbagină. Dar și ce de strădanii s-au făcut, de la 1830 încoace în Franța, pentru a mări zelul, respectul de sine ale *maselor in-teligente și progresive* ! Titluri, medalii, diplome, un fel de Legiune de Onoare născocită pentru obștea mucenicilor, s-au urmat cu repeziciune. În sfârșit, toate fabricile de produse intelectuale au descoperit un pig-ment, un ghimber special, spre bucuria lor. De aci se trag primele, de aci dividendele anticipate ; de aci acea recrutare de nume celebre, făcută fără știrea ne-norociților artiști care le poartă, punîndu-i astfel să coopereze activ la întreprinderi mai numeroase ca zi-lele anului, fiindcă legea n-a prevăzut furtul numelor. De aci se trage și furțișagul ideilor pe care, asemă-nători negustorilor de sclavi din Asia, antreprenorii spiritului public le smulg, abia incolțite, creierului părintesc, le dezbracă, le tîrăsc în fața sultanului lor timp, Shahabahamul⁵, acel public cumplit care, dacă nu petrece, le taie capul și le ia înapoi tainul de aur.

Gaudissart se molipsi și el de această nebunie a vremii noastre și iată cum : o companie de asigurări pe viață și pe capitaluri auzi vorbindu-se de elocvența lui irezistibilă și-i propuse un câștig nemaiîntîlnit ; iar el primi. O dată tîrgul încheiat, învoiala iscălită, voia-jorul fu dat la înțarcat secretarului-general al admi-nistrației, care scoase mintea lui Gaudissart din scu-tece, îi explică punctele întunecate ale afacerii, îl în-văță jargonul, îi desfăcu bucată cu bucată tot me-canismul, îi desluși cu de-amănuntul anatomia publi-cului deosebit pe care el avea să-l jumulească, îl în-dopă cu fraze, îl îmbuibă cu răspunsuri de dat pe nepregătite, îl aprovizionă cu argumente decisive ; în-tr-un cuvînt, ascuți vîrful limbii care trebuia să lu-

creze asupra vieții din Franța. Dar și pruncul răspunse de minune îngrijirilor date de domnul secretar-general. Fruntașii Asigurărilor pe Viață și Capitaluri l-au lăudat cu atita căldură pe faimosul Gaudissart, au avut atitea atenții față de el, au pus așa de bine în lumină în înaltele sfere ale băncilor și diplomației intelectuale însușirile acestei reclame vii, încît directorii financiari a două ziare faimoase în vremea aceea, dar dispărute acum, s-au gîndit să-l folosească pentru a le face abonamente. *Globul*, organ al doctrinei lui Saint-Simon⁶ și *Mișcarea*, ziar republican, îl atraseră pe faimosul Gaudissart în birourile lor și-i propuseră fiecare cite zece franci de cap de abonat dacă aduce o mie, dar numai cinci franci dacă trage pe sfoară numai cinci sute. **PARTIDA** *Ziar politic* nevătămînd de fel **PARTIDA** *Asigurări asupra capitalurilor*, tîrgul se făcu. Gaudissart ceru totuși o retribuție de cinci sute de franci pentru cele opt zile în care trebuia să se pună în curent cu doctrina lui Saint-Simon, invocînd sfortările nemaipomenite de memorie și de inteligență de care este nevoie pentru a studia temeinic această *marfă* și a putea vorbi despre ea așa cum se cuvine „ca să nu fie infundat“. Republicanilor nu le oeru nimic. În primul rînd, fiindcă îl atrăgeau ideile republicane, singurele care, după părerea lui Gaudissart, ar fi putut stabili o egalitate rațională; apoi, Gaudissart, fusese pe vremuri amestecat în conspirația Carbonarilor francezi⁷; fusese arestat, dar eliberat din lipsă de dovezi; în sfîrșit, atrase luarea-aminte a bancherilor ziarului că din iulie lăsase să-i crească mustața și că nu-i mai trebuia decît o anumită șapcă și niște pîteni lungi, pentru ca să reprezinte Republica. Vreme de o săptămînă se duse în fiecare dimineață la *Globul*, ca să tocească doctrina lui Saint-Simon, iar seara alerga la birourile societății de asigurare, ca să învețe subtilitățile limbajului financiar. Aptitudinea, memoria lui erau atît de uimitoare, încît putu să pornească în călătorie pe la 15 aprilie, timp în care își făcea în fiecare an prima lui campanie. Se zice că două mari întreprinderi comerciale, îngrijorate de prostul mers al afacerilor, îl ademeniră pe

ambitiosul Gaudissart și-l hotărîră să primească și comisioanele lor. Regele voiajorilor se arătă milostiv, de dragul vechilor săi prieteni și al primei uriașe, care-i fu acordată.

— Ascultă, Jenny, mititico, spunea el, în trăsură, unei drăguțe florărese.

Oamenilor cu adevărat mari le place să se lase stăpîniți de o ființă slabă; și Gaudissart avea în Jenny tiranul său; la ora unsprezece, o aducea de la Gymnase, unde o dusesse, foarte gătită, într-o lojă de rangul întâi.

— La întoarcere, Jenny, am să-ți mobilez odaia, și încă foarte îngrijit. Lungana de Matilda, care-ți tot bate capul cu asemuirile ei, cu șalurile ei veritabile de India, aduse de curierii ambasadei rusești, cu argintăria ei aurită și cu prințul ei rus, care cred că e un mare farsor, nu va mai găsi ce să cîrtească. Am să consacru împodobirii odăii tale toți *copiii* pe care am să-i fac în provincie.

— Ia te uită! Ce drăguț din partea ta! exclamă florăreasa. Cum, nerușinatule, nemernicule, îmi spui așa liniștit, că o să faci copii, și-ți închipui că eu o să îndur așa ceva?

— Vai! te-ai prostit, Jenny dragă? E un fel de a vorbi în negoțul nostru.

— Frumos negoț!

— Dar ascultă o dată! Dacă vorbești într-una, sigur că o să ai dreptate!

— Păi și vreau să am dreptate într-una. Uite la el! nu ți-e rușine?

— Nu vrei să mă lași să isprăvesc? Am luat sub ocrotirea mea o idee minunată, un ziar care se face pentru copii. În meseria noastră, voiajorii cînd au făcut într-un oraș — să spunem — zece abonamente la *Ziarul Copiilor*, zic: am făcut *zece copii*; iar atunci cînd voi face zece abonamente la ziarul *Mîșcarea*, am să spun; astă-seară am făcut *zece Mîșcări*. Acum înțelegi?

— Halal să-ți fie! Te-apuci să faci politică? Parcă te văd la Sainte-Pélagie, și eu o să trebuiască să alerg acolo în fiecare zi. Ah! dac-ai ști la ce te înhami cînd iubești un bărbat, zău, mai bine v-am lăsa

să vă descurcați singuri, voi toți bărbații. Haide, mine pleci, ce să ne mai băgăm în cap atâtea gânduri negre ; toate astea-s prostii.

Trăsura se opri în fața unei case clădite de curînd, în strada d'Artois, unde Gaudissart și Jenny se urcară la etajul al patrulea. Acolo locuia domnișoara Jenny Courand, despre care se zicea îndeobște că ar fi fost cununată în taină cu Gaudissart, zvon pe care voiajorul nu-l dezmințea. Ca să-și păstreze puterea asupra lui, Jenny Courand îl silea pe faimosul Gaudissart să aibă grijă de tot felul de nimicuri, amenințîndu-l mereu că îl părăsește dacă uită cumva vreunul din ele. Gaudissart trebuia să-i scrie din fiecare oraș unde se oprea și să-i dea socoteală de fiecare faptă a lui.

— Și cîți copii trebuie să faci, ca să-mi mobilezi odaia ? zise ea aruncîndu-și șalul și așezîndu-se lîngă un foc viu.

— Am cîte cinci gologani de fiecare abonament.

— Frumos ! Și cu cinci gologani crezi tu că o să mă îmbogățesti ! Doar de-ai fi ca jidovul rătăcitor și ai avea buzunarele cusute.

— Dar bine, Jenny, am să fac mii de copii. Gîndește-te că pînă acum copiii n-au avut un ziar al lor. Dar prost mai sînt că vreau să-ți explic politica afacerilor. Habar n-ai tu de toate astea !

— Ei, ia vezi, Gaudissart ! Dacă sînt așa de proastă, de ce mă iubești ?

— Fiindcă ești o proastă... încîntătoare. Ascultă, Jenny ! Vezi tu, dacă reușesc să plasez *Globul*, *Mîșcarea*, *Asigurările* și mărfurile mele de Paris, în loc să cîștig opt sau zece mii de franci amăriți pe an, vînturîndu-mă de colo pînă colo, ca o piaiță de bilci, sînt în stare să aduc douăzeci sau treizeci de mii de franci dintr-o singură călătorie.

— Desfă-mi șiretele, Gaudissart, dar vezi, nu trage.

— Și atunci — zise voiajorul uitîndu-se la spatele catifelat al florăresei — am să mă fac acționar la ziare, ca Finot, un prieten de al meu, fiul unui pălărier, care are acum treizeci de mii de franci pe an și care o să fie numit pair al Franței. Cînd te gîndești

că prichindelul de Popinot... Ah ! Doamne, uitasem să spun că domnul Popinot a fost numit ieri ministrul Comerțului. Eu de ce n-aș avea ambiție ? Ehe ! Aș prinde pălăvrăgeala de la tribună și aș putea ajunge ministru. Și încă îndrăzneț de tot ! Ia ascultă :

„Domnilor — zise el, stînd în dosul unui fotoliu — presa nu e nici o unealtă, nici o negustorie. Privită din punct de vedere politic, presa e o instituție. Or, noi sîntem obligați aci să privim numai politic lucrurile, deci... (răsufală adînc), deci, trebuie să ne dăm seama dacă e folositoare sau dăunătoare, dacă trebuie să fie incurajată sau oprită, constrînsă sau liberă : grave chestiuni ! Nu cred că abuzez de clipele totdeauna atît de prețioase ale Camerei cercetînd acest articol și arătîndu-vă care sînt condițiile. Mergem spre prăpastie. Desigur, legile nu sînt bătute la puiă cum trebuie...

— Ei ? zise el uitîndu-se la Jenny. Toți oratorii mină Franța spre o prăpastie ; spun asta, sau vorbesc despre carul statului, despre furtuni și orizonturi politice. Parcă nu le cunosc eu toate minciunile ! Mă pricep la orice negoț. Și știi de ce ? M-am născut cu căiță în cap. Mama mi-a păstrat căița, am să ți-o dau. Deci, o să fiu în curînd la putere, eu, ăsta care mă vezi.

— Tu ?

— Și de ce adică n-aș fi baronul Gaudissart, pair al Franței ? Nu l-au făcut pînă acum de două ori deputat pe domnul Popinot, în arondismentul al patrulea ? La masă cu Ludovic-Filip ! Se zice că Finot o să ajungă consilier de stat. Ah ! De m-ar trimite pe mine ambasador la Londra, le-aș arăta eu englezilor. Nimeni nu l-a păcălit încă pe Gaudissart, pe faimosul Gaudissart. Da ! Nu m-a pus nimeni în cofă și nici n-o să mă pună vreodată, în nici o meserie, politică sau nepolitică, aci sau aiurea. Dar deocamdată, trebuie să fiu cu trup și suflet al capitalurilor, al *Globului*, al *Mișcării*, al *Copiilor* și al mărții de Paris.

— O s-o pățești cu ziarele alea ale tale. Mă prind că nici n-apuci bine să ajungi la Poitiers și au să te înhațe.

— Pe ce ne prindem, mititico ?

— Pe un șal.

— Fie ! Dacă pierd șalul, mă întorc iar la marfa mea de Paris și la pălării. Dar să-l înfunde cineva pe Gaudissart, niciodată, niciodată !

Și faimosul voiajor se înfipse în fața frumoasei Jenny, o privi tanțoș, cu o mînă petrecută sub jiletcă, cu capul întors pe trei sferturi, cu o înfățișare napoleoniană.

— Of ! Caraghios mai ești ! Ce ai mîncat astăseară ?

Gaudissart era un bărbat de treizeci și opt de ani, de statură mijlocie, voinic și gras, ca un bărbat deprins să umble cu diligența ; cu o față rotundă ca un dovleac, roșcovană, cu trăsături regulate, ca acele chipuri clasice adoptate de sculptorii tuturor țărilor pentru statuile Belșugului, Legii, Puterii, Negoțului, și așa mai departe... Pintecul lui proeminent avea forma unei pere. Avea picioare scurte, dar era sprinten și nervos. O luă pe Jenny, pe jumătate dezbrăcată, și o puse în pat.

— Taci, femeie liberă ce ești ! — zise el. Habar n-ai ce e *femeia liberă*, Saint-Simonismul, Antagonismul, Furierismul, Criticismul ⁸ și cu exploatarea pățimașă, ei uite ! Asta e... în sfîrșit, sînt zece franci de fiecare abonament, doamnă Gaudissart...

— Pe cuvîntul meu de onoare, ești nebun, Gaudissart !

— Din ce în ce mai nebun după tine, zise el, aruncîndu-și pălăria pe divanul florăresei.

A doua zi de dimineață, după ce mîncă la prînz foarte mult la Jenny Courand, Gaudissart porni călare, ca să meargă în capitalele de plasă, a căror cercetare îi fusese dată în grijă mai cu deosebire, de către feluritele întreprinderi în slujba cărora își pusese tot talentul. După ce îi trebuiseră patruzeci și cinci de săptămîni ca să străbată locurile cuprinse între Paris și Blois, se opri două săptămîni în orașul acesta din urmă, ca să-și scrie scrisorile și să viziteze tîrgușoarele din județ. În ajunul plecării sale la Tours, trimise domnișoarei Jenny Courand scrisoarea

următoare ale cărei amănunte fermecătoare nu ar putea fi întrecute de nici o povestire, și care dovedește de altfel cât de legitime erau legăturile care uneau pe aceste două ființe.

SCRISOAREA LUI GAUDISSERT
CATRE JENNY COURAND

„Scumpa mea Jenny, cred că ai să pierzi prinsoarea. Intocmai ca Napoleon, Gaudissart își are steaua lui și nu va avea nici un Waterloo. Am izbîndit peste tot, în condițiile date. Asigurarea asupra capitalurilor merge foarte bine. De la Paris la Blois, am plasat aproape două milioane; dar pe măsură ce înaintez spre mijlocul Franței, căpăținile se fac din ce în ce mai tari și, prin urmare, și milioanele cu mult mai rare. Marșa de Paris își vede de drumul ei bun. Ca un inel pe deget. Cu limba mea ascuțită de altădată înfig țepușa frigării de minune în negustorașii ăștia de treabă. Am plasat o sută șazeci și două de șaluri de cașmir Ternaux la Orléans. Nu știu, pe cuvîntul meu de onoare, ce vor să facă din ele; doar să le pună din nou pe spinarea oilor. Cît despre marfa-ziare, drace! asta e altă poveste. Doamne-dumnezeule! Ce mult trebuie să-i bați la cap pe indivizii ăștia, pînă să-i înveți un cîntec nou! Pînă acum, n-am făcut decît șazeci și două de Mișcări. Pe tot parcursul, cu o sută mai puțin decît șalurile Ternaux, vîndute într-un singur oraș. Șmecherii ăștia de republicani nu se abonează de loc. Stai de vorbă cu ei, discută, sînt de aceeași părere cu tine și îndată se învoiesc să răstoarne tot ce e pe lume! Crezi că se abonează vre-unul? Aș, de unde! mută-ți gîndul! Destul să aibă o palmă de loc de unde să-i iasă vreo douăsprezece verze și atîta pădure încît să-și facă o scobitoare, și omul nostru o să-ți vorbească de consolidarea proprietății, de impuneri, de strînsul bucatelor, de reparații, de o mulțime de fleacuri; și eu îmi pierd timpul și-mi umblă gura într-una despre patriotism. Proastă treabă! Indeoabște, Mișcarea e slabă. Le-am scris domnilor de acolo. Rău îmi pare, din pricina credințelor mele. Cît

despre Glob, e altceva. Cînd aduci vorba despre doctrinele noi cu oameni care-ți par în stare să creadă în gogoșile astea, parcă le-ai spune că o să le dai foc caselor. Degeaba îi încredințez eu că ăsta e viitorul, beneficiul înțeles cum se cuvine, exploatarea în care nimic nu se pierde; că e destulă vreme de cînd omul exploatează omul și de cînd femeia e sclavă; că trebuie să facem să biruie marea idee providențială, și să obținem o coordonare mai rațională a ordinii sociale; și, în sfîrșit, toate celelalte fraze ale mele. Ei, da! Cînd încep cu idei de astea, oamenii din provincie își închid dulapurile, de parcă se tem să nu le iau ceva și mă roagă să plec. Proști mai sînt și guguștiucii ăștia! Globul a pățit-o rău. Le-am spus-o: «Prea sînteți înaintați; mergeți înainte, prea bine, dar trebuiesc și înfăptuiri; cei din provincie țin la înfăptuiri». Totuși am mai făcut o sută de Globuri, ceea ce e o minune, ținînd seama de căpăținile astea groase de la țară. Dar le făgăduiesc atîtea lucruri mărețe, că nu știu zău cum vor face globulii, globiștii sau globienii ca să le aducă la îndeplinire; dar, fiindcă mi-au spus că au să orînduiască lumea cu mult mai bine decît acum, o iau și eu înainte și fac prorociri potrivite cu cei zece franci de abonament. Un fermier a crezut că e vorba de pămînt, din pricina numelui, și l-am băgat în Glob. Desigur însă că o să prindă gust, are o frunte boltită și frunțile boltite sînt toate ale ideologilor. Ah! Dar întrebă-mă de Copii! Am făcut două mii de Copii de la Paris pînă la Blois. Ce să-ți mai spun? Îi arăți mamei poza, ferindu-te de copil, ca să vrea și copilul s-o vadă; firește, copilul o vede și o trage pe maică-sa de rochie, pînă capătă gazeta, fiindcă și tata ale gazetă. Mama are o rochie de douăzeci de franci și nu vrea să i-o rupă ținutul; ziarul nu costă decît șase franci, deci scapă mai ieftin; și iese abonamentul. E un lucru minunat, de o reală nevoie, plasată cam între dulciuri și poze, două veșnice nevoi ale copilăriei. Au și început să citească ațurisiții de copii! Am avut aici, la masa hotelului, o ceartă din pricina ziarelor și a părerilor mele. Eu mîncam liniștit lîngă un domn cu pălărie cenușie, care citea Journal des Dé-

bats. *Îmi zic : trebuie să-mi încerc elocvența de tribună. Uite unul care e pentru dinastie, am să mă străduiesc să-l dau gata. Izbînda ar fi fost o strașnică dovadă a talentelor mele de ministru. Și mă pun pe lucru, începînd să-i laud ziarul lui. Hei ! O luasem prea încet. Dintr-una într-alta, simt că-mi stăpînesc omul, dînd drumul frazelor sforăitoare, cugetărilor pe notele de sus și altor bazaconii. Toată lumea asculta ; și unul care se vedea după mustăți că a luat parte la zilele din iulie părea gata să se lase ademenit de Mișcare... Dar nu știu cum făcui, că am scăpat fără nici un rost cuvîntul gogoman. Ei, ce să-l vezi pe ăla cu pălăria dinastică, pălăria cenușie, o pălărie proastă de altfel, de Lyon, jum'ate mătase, jum'ate bumbac, că prinde curaj și se supără. Eu îmi iau înfățișarea cea mai măreață, știi tu, și-i zic : — Hei, domnule, ești o lighioaie ciudată. Dacă nu-ți place, îți stau la dispoziție. Am luptat în iulie. — Cu toate că sînt capul familiei — zise el — sînt gata să... — Ești capul familiei, dragă domnule, îi răspund eu. Ai cumva copii ? — Da, domnule. — De unsprezece ani ? — Cam așa ceva. — Ei bine, domnule, o să apară Ziarul Copiilor : șase franci pe an, un număr pe lună, pe două coloane, redactat de somitățile literare, pe hîrtie groasă, cu gravuri datorite penelului cu haz al celor mai buni artiști ai noștri, cu desene adevărate în tuș de India, ale căror culori nu se șterg. Și dau drumul la toată încărcătura. Tatăl părea fîsticit. Cearta s-a isprăvit cu un abonament. Numai Gaudissart poate face asemenea isprăvi, îi spunea gîngania aia de Lamard nă-tărăului de Bulot, povestindu-i scena la cafenea.*

Miine plec la Amboise. Stau la Amboise numai două zile și am să-ți scriu acum din Tours, unde am să încerc să țin piept vrăjmașilor celor mai serbezi, sub raportul inteligenței și al cunoștințelor. Dar pe cuvîntul meu ! Le vin eu de hac ! Le vin eu de hac ! De hac ! Te las cu bine, mititico, iubește-mă într-una și să-mi fii credincioasă. Fidelitatea, orice ai zice, este una din însușirile femeii libere. Cine-ți sărută ochisorii ?

Félix al tău pentru totdeauna."

După cinci zile, Gaudissart porni într-o dimineață de la hotelul Fazanului, unde locuia la Tours, și se îndreptă spre Vouvray, o plasă bogată și populată, cu un spirit obștesc care i se păru vrednic de a fi exploatat. Călare pe calul lui, mergea la trap pe șosea și nu se mai gîndea la frazele sale, cum nu se mai gîndește un actor la rolul pe care l-a jucat de sute de ori. Faimosul Gaudissart se tot ducea înainte, minunîndu-se de priveliște, fără nici o grijă, și nici bănuind măcar că în voioasele vîlcele din Vouvray avea să-și piardă toată priceperea lui negustorească cea fără de greș.

Aci trebuiesc date cîteva lămuriri asupra spiritului obștesc din Touraine. Duhul sfătos, viclean, mucalit, batjocoritor, întipărit în fiecare pagină din opera lui Rabelais, redă întocmai spiritul din Touraine; spirit șlefuit și subțire, cum trebuie să fie într-un ținut în care regii Franței și-au avut curtea multă vreme; spirit înflăcărat, artistic, poetic, dedat plăcerilor, dar ale cărui înclinății nelucrate încă se pierd repede. Moleșeala din aer, blindețea climatului, ușurința de trai, obiceiurile tihnite înăbușe curînd sentimentul artistic, mărginesc avinturile inimii, macină voința cea mai statornică. Duceți-l pe cineva de fel din Touraine în altă parte; aptitudinile lui sporesc și dau naștere la înfăptuiri mărețe, așa cum au dovedit-o, în felurite sfere de activitate, Rabelais și Semblançai; tipograful Plantin și Descartes; Boucicault, Napoleonul vremii sale și Pinaigrier, care a zugrăvit cele mai multe din vitraliile catedralelor, apoi Verville și Courier⁹. Așadar, locuitorul din Touraine, atît de distins și prețuit în altă parte, cînd e la el acasă, stă ca indianul pe rogojina lui, ca turcul pe sofa. Se folosește de spiritul lui ca să-și bată joc de vecini și să se înveselească și ajunge la capătul vieții fericit. În Touraine e adevărata stăreție a Thélèmei¹⁰, atît de lăudată în cartea lui Gargantua; găsești acolo, ca și în opera poetului, călugărițe foarte îndatoritoare; și mîncarea gustoasă atît de mult cîntată de Rabelais domnește în partea locului. Iar cît despre trîndăvie, este preamărită și minunat înfățișată în această zicătoare populară:

„— Vrei supă, măi vere ? — Da. — Adu strachina ! — Nu mai mi-e foame !“ Dulcea delăsare a acestor obiceiuri lăzuite și ușoare s-o fi datorind oare bucuriei podgoriilor, blândeții armonioase a uneia dintre cele mai frumoase priveliști ale Franței sau liniștii unui ținut, unde nu ajung niciodată armele străinilor ? La întrebările acestea nu afli răspuns. Du-te în această Turcie a Franței, vei trăi în trândăvie, leneș, fericit. De ai fi ambițios ca Napoleon, sau poet ca Byron, o putere strașnică, de neînvins, te va sili să-ți păstrezi poeziile pentru tine și să-ți prefaci în vise planurile ambițioase.

Faimosul Gaudissart avea să întâlnească în Vouvray pe unul dintre acei mucaliți localnici, ale căror zeflemele nu atacă decit prin forma lor desăvârșită și cu care trebui să ducă o luptă crâncenă. Bine sau rău, cei de prin partea locului țin foarte mult să le rămână ceva moștenire de la părinți. Ca urmare, doctrina lui Saint-Simon era pe-atunci foarte urâtă și privită cu dispreț, însă așa cum se urăște și se disprețuiește în Touraine, cu o batjocură și o glumă aleasă, vrednică de ținutul povestirilor pline de haz și al festelor jucate vecinilor; spirit care dispare din zi în zi, în fața acelei vorbiri fățarnice, pe care lord Byron a numit-o *cant*-ul englezesc.

Spre nenorocul său, după ce poposisese la „Soarele de aur“ hanul ținut de Mitouflet, un fost grenadir din Garda Imperială, care se însurase cu o podgo-reancă bogată și căruia îi încredință în mod solemn calul său, Gaudissart se duse la un hîtru din Vouvray, la mucalitul târgului, la poznașul împins de rolul și de firea lui să întrețină veselie prin partea locului. Acest Figaro de țară, fost boiangiu, avea o rentă de șapte, opt mii de franci, o casă frumoasă așezată pe deal, o nevastă durdulie și o sănătate înfloritoare. De zece ani încoace nu mai avea decit să-și îngrijească grădina, nevasta, o fată de măritat, să-și facă partida în fiecare seară, apoi mai trebuia să afle toate bîrfelile care țineau de plaiul de sub autoritatea lui, să împiedice alegerile, să se războiască cu proprietarii cei mari și să pregătească mese gus-

toase, s-o ia călare pe șosea, ca să vadă ce se petrece la Tours și să-i scoată peri albi preotului ; în sfârșit, chestie strașnică, aștepta să vîndă o bucată de pămînt cuprinsă între viile lui. Pe scurt, ducea viața din Touraine, viață de tîrgușor de țară. Era de altfel fruntașul cel mai de seamă al burgheziei, capul micii proprietăți geloase, pizmărețe, rumegînd în minte și răspîndind bucuros bîrfelile și defăimările împotriva aristocrației, coborînd totul pînă la nivelul ei, dușmănind, chiar disprețuind orice era mai presus, cu liniștea de admirat a neștiinței. Domnul Vernier, căci așa se numea acest mărunț om de seamă al tîrgului, tocmai își sfîrșea prînzul, între soția și fiica lui, cînd se ivi Gaudissart în sala pe ale cărei ferestre se vedea spre Loara și Cher, o sală de mîncare dintre cele mai vesele din tot ținutul.

— Mă rog, domnule Vernier ?... zise voiajorul, îndoindu-și atît de mlădios șira spinării încît părea că n-are oase.

— Da, domnule, îi răspunse istețul boiangiu întreprîndu-l și, aruncîndu-î o privire pătrunzătoare, prin care recunoscuse îndată cu ce fel de om avea de-a face.

— Domnule — zise Gaudissart — am venit să cer sprijinul luminilor dumneavoastră, ca să mă descurc în această plasă, unde, după cîte mi-a spus Mitouflet, vă bucurați de cea mai mare trecere. Domnule, sînt trimis în județ de o întreprindere de cea mai mare însemnătate, creată de unii bancheri, care vor...

— Vor să ne tragă pe sfoară, zise rîzînd Vernier, obișnuit de pe vremuri să trateze cu voiajorul comercial, lăsîndu-l pe dînsul să vorbească.

— Fără doar și poate, răspunse cu obraznicie faimosul Gaudissart. Dar desigur că știți, domnule, de-oarece aveți o minte atît de iscusită, că oamenii nu se lasă trași pe sfoară decît numai în măsura în care au oarecare interes. Vă rog, deci, să nu mă confundați cu voiajorii obișnuiți, ale căror succese se întemeiază pe viclesuguri și pe sîcîială. Eu nu mai sînt voiajor, domnule ; am fost și mă mindresc cu asta.

Dar astăzi am o însărcinare cum nu se poate mai însemnată și pentru care trebuie să fiu socotit de către spiritele alese ca un om ce se devotează pentru a-și lumina țara. Fiți buni și ascultați-mă, domnule, și o să vedeți că aveți mult de câștigat din convorbirea de o jumătate de ceas, pe care am cinstea să vă rog să mi-o dăruiti. Cei mai vestiți bancheri ai Parisului n-au intrat numai cu numele în afacerea asta, ca în acele speculații nerușinate pe care eu le numesc *capcane*. Nu, nu e vorba de asta; nu mi-aș lua eu însărcinarea să răspîndesc astfel de păcăleli grosolane. Nu, domnule, casele de comerț cele mai bine văzute și mai cunoscute din Paris fac parte din întreprindere, fiind și părtașe și chezașe...

Aici Gaudissart își desfășură panglicăria frazelor și domnul Vernier îl lăsa să urmeze, ascultîndu-l cu un interes aparent, care-l păcăli pe Gaudissart. Dar la cuvîntul *chezaș*, Vernier încetase să mai ia aminte la vorbăria voiajorului, se gîndea să-i joace un renghi, ca să scape de omizile astea pariziene, un ținut cu drept cuvînt denumit barbar de către speculatorii care nu pot să aprindă nimic.

Deasupra unei văi încîntătoare, botezată *Valea Frumoasă*, din pricina șerpuirilor și cotiturilor ei care se ivesc la fiecare pas și par mai minunate, pe măsură ce înaintezi, fie că urci sau cobori povîrnișul acela vesel, locuia într-o căsuță, înconjurată de o vie îngrădită, un om cam nebun, pe care-l chema Margaritis. Italian de felul lui, Margaritis era însurat, nu avea copii și soția lui îl îngrijea cu un curaj prețuit de toată lumea. Fără îndoială că doamna Margaritis era în primejdie alături de un bărbat care, între alte manii, voia să poarte la el două cuțite cu tăișul lung, cu care o amenința uneori. Dar cine nu cunoaște minunatul devotament cu care oamenii din provincie se dăruiesc ființelor suferinde, poate din pricina dezonoarei care o așteaptă pe o burgheză, dacă își lasă copilul sau soțul în seama îngrijirii publice din spitale? Și apoi cine nu știe ce silă li-e provincialilor să plătească pensiunea de o sută de galbeni sau de trei mii de franci, cerută la Charenton

sau la casele de sănătate? Dacă cineva îi vorbea doamnei Margaritis de doctorii Dubuisson, Esquirol, Blanche sau alții, ea se mînia și, mărնimoasă, prefera să păstreze cei trei mii de franci păstrîndu-l și pe bietul om. Dorințele de neînțeles pe care nebunia i le dicta omului acela, fiind legate de deznodămîntul acestei povestiri, e nevoie să le pomenim pe cele mai năstrușnice. Cînd ploua mai tare, Margaritis ieșea îndată și se plimba cu capul gol prin vie. În casă, cerea într-una un ziar; ca să-i facă pe plac, soția sau slujnica îi dădeau un ziar vechi din Indret-et-Loire; și de șapte ani el nu băgase încă de seamă că citea tot același număr. Poate că un medic ar fi cercetat cu oarecare interes legătura care exista între cererea stăruitoare a ziarului și variațiile atmosferice. Indelețnicirea cea mai obișnuită a nebunului acestuia era să se uite cum arată cerul și ce urmări poate avea pentru vie. De obicei, cînd soția lui avea sindrofie, ceea ce se întimpla aproape în fiecare seară, căci vecinii cărora le era milă de starea ei veneau la dînsa să joace un boston, Margaritis sta tăcut, se așeza într-un colț și nu se mai mișca; dar cînd suna ora zece la ornicul său, închis într-un dulap mare și lunguieț, se ridica la ultima bătaie, cu precizia mecanică a figurilor puse în mișcare de un resort în răclițele cu jucării nemțești, înainta încet pînă aproape de jucători, le arunca o privire care semăna cu căutătura fixă a figurilor de ceară de greci și turci expuse pe bulevardul Temple la Paris și le spunea: „Plecați!“ La anumite epoci, omul acesta își recăpăta judecata dinainte și îi dădea atunci soției sale povește foarte bune pentru vînzarea vinului, devenind apoi foarte sîcîitor și furind prăjituri de prin dulapuri, ca să le infulece pe ascuns. Uneori, cînd intrau în casă musafirii obișnuiți, răspundea politicoș la întrebările lor, însă de cele mai multe ori le spunea lucrurile cele mai fără înțeles. Astfel, unei doamne care-l întreba: „Cum te simți azi, domnule Margaritis?“, îi răspunse: „M-am bărbierit. Dar dumneata?“ „Ești mai bine, domnule?“ îl întrebă alta. „Ierusalim! Ierusalim!“ răspunse el. Mai adesea

însă, își privea oaspeții cu o mutră timpă, fără nici o vorbă și soția lui le spunea atunci: „Bietul om n-aude nimic azi“. I se întâmplă de două-trei ori în cinci ani, cam către echinox, să se înfurie la spusa asta, să tragă cuțitul și să strige: „Tirfa asta își bate joc de cinstea mea!“ Altfel, bea, mînca, se plimba, ca un om perfect sănătos. Și lumea ajunsese să nu-l mai bage în seamă și să nu-l mai respecte, de parcă ar fi fost o mobilă de rînd. Printre toate ciudățeniile lui, era una căreia nimeni nu i-a putut afla rostul. Căci, în cele din urmă, mințile mai luminate din partea locului ajunseseră să discute și să lămurească faptele cele mai lipsite de judecată ale nebunului. Voia să aibă tot mereu acasă un sac cu făină și două butoaie cu vin din recolta lui și nu îngăduia să se atingă cineva de făină sau de vin. Dar cînd venea luna iunie, se îngrijea de vînzarea sacului de făină și al celor două butoaie cu vin, cu toată stăruința unui nebun. Mai totdeauna, doamna Margaritis îi spunea atunci că a vîndut cele două poloboace cu un preț nemaipomenit de mare și îi dădea banii, pe care el îi ascundea fără ca nici nevasta, nici slujnica să fi putut descoperi, oricît l-au pîndit, unde îi este ascunzătoarea.

În ajunul zilei cînd se ivi Gaudissart în Vouvray, doamnei Margaritis îi fu mai greu ca întotdeauna să-și păcălească bărbatul, care parcă era cu mintea întreagă.

— Nu știu, zău, cum o să trec ziua de mîine, îi spusese ea doamnei Vernier. Inchipuieți că bietul om a vrut să vadă butoaiele cu vin. Atîta mi-a bătut capul toată ziua, că a trebuit să-i arăt două poloboace pline. Din fericire, vecinul nostru, Pierre Chanplain, avea două butoaie pe care nu le-a putut vinde și, la rugămintea mea, le-a rostogolit pînă în pivnița noastră. Ei, și ce să vezi, omul nostru, de cînd a văzut poloboacele, cere cu stăruință să le vîndă el singur.

Cu o clipă înainte de venirea lui Gaudissart, doamna Vernier tocmai îi povestise bărbatului ei încurcătura în care se găsea doamna Margaritis. La prima vorbă a voiajorului comercial, Vernier își puse în gînd să-l întărite să se ia la ceartă cu cumătrul Margaritis.

— Domnule — răspunse fostul boiangiu, după ce faimosul Gaudissart a dat drumul la prima încurcătură — nu-ți pot ascunde greutățile pe care o să le întâmpine aci întreprinderea dumitale. Ținutul nostru e un ținut care se urnește anevoie, *suo modo* *, un ținut unde n-o să prindă niciodată o idee nouă. Noi trăim cum trăiau și părinții noștri; ne place să mâncăm patru mese pe zi; ne îndeletnicim cu munca la vie și cu vinzarea cu câștig a vinului. Toată negustoria noastră e că ne străduim, ca niște nătăfleți ce sîntem, să vindem lucrurile mai scump decît ne costă. O să rămînem pe făgașul acesta și nici Dumnezeu, nici dracul nu ne poate scoate din el. Dar pot să-ți dau un sfat bun și un sfat bun e ca și cum ai avea un ochi în palmă. Avem în tîrgul nostru un fost bancher; eu cel puțin am cea mai mare încredere în priceperea lui. Dacă îți dă el încuviințarea, o capeți și pe a mea. Dacă propunerile dumitale aduc foloase simțitoare, dacă ne convingi de asta, la îndemnul domnului Margaritis, la care se va adăuga și al meu, se vor găsi în Vouvray douăzeci de case bogate care-și vor deschide pungile și-ți vor lua leacurile.

Cînd auzi numele nebunului, doamna Vernier ridică fruntea și se uită la soțul ei.

— Iată, cred că nevasta mea tocmai voia să-i facă o vizită doamnei Margaritis, la care trebuia să se ducă împreună cu o vecină. Așteaptă o clipă și ai să mergi cu doamnele. Tu să treci s-o iei pe doamna Fontanon, zise bătrînul boiangiu, făcînd soției sale cu ochiul.

Cînd a pomenit de cumătra cea mai voioasă, cea mai limbută, cea mai poznașă de prin partea locului, nu era oare un fel de a-i spune doamnei Vernier să ia cu sine martori, care luînd bine seama la scena care se va petrece între voiajorul comercial și nebun, să înveselească apoi tot tîrgul vreme de o lună? Doamna și domnul Vernier și-au jucat așa de bine rolul, încît Gaudissart nu a avut nici o bănuială și a căzut de-a binelea în capcană; curtenitor, i-a dat brațul doamnei

* În limba latină: în felul său (n.r.).

Vernier și crezu că le-a cucerit pe drum pe cele două doamne, pe care le-a uluit cu atîta spirit, cu atîtea glume și jocuri de cuvinte.

Casa așa-zisului bancher era așezată acolo unde începe Valea Frumoasă. Locuința aceasta, care se numea *la Fuye*, n-avea nimic deosebit. La parter, se afla un salon încăpător, îmbrăcat cu lemn; de fiecare parte a lui cîte o cameră de culcare: aceea a omului nostru și cea a soției sale. În salon se pătrundea printr-o sală care sluja de sufragerie și care dădea și în bucătărie. Parterul acesta, a cărui fațadă era lipsită de eleganța ce se vede la cele mai sărace case din Touraine, avea deasupra lui niște mansarde la care te suiai pe o scară clădită lîngă casă, sprijinită pe coama zidului și acoperită de streășină. O grădiniță, plină de gălbinele, de sirinderică și de soc, despărțea locuința de vie. Imprejurul curții, se ridicau clădirile de care era nevoie pentru lucrarea viei.

Margaritis, care ședea în salon lîngă o fereastră, pe un fotoliu de catifea galbenă de Utrecht, nu se sculă în picioare cînd văzu întrînd pe cele două doamne și pe Gaudissart; se gîndea cum să vindă cele două butoaie cu vin. Era un bărbat uscățiv, al cărui cap, chel în frunte și acoperit cu păr rar spre ceafă, avea forma unei pere. Ochii adînciți sub sprîncenele groase și negre și cu cearcăne mari; nasul ascuțit, oasele fălcilor ieșite în afară și obrajii scobiți, trăsăturile mai mult prelungi, totul, pînă și bărbia neobișnuit de lungă și turtită, dădea fizionomiei sale un aer ciudat și anume de bătrîn profesor de retorică sau de peticar.

— Domnule Margaritis — îi spuse doamna Vernier — haide, mișcă-te! Uite un domn pe care ți-l trimite bărbatul meu, trebuie să-l asculți cu luare-aminte. Lasă-ți socotelile de matematică și stai de vorbă cu el.

Cînd auzi cuvintele acestea, nebunul se ridică, se uită la Gaudissart, îi făcu semn să se așeze și îi spuse:

— Să stăm de vorbă, domnule.

Cele trei femei se duseră în camera doamnei Margaritis, lăsînd ușa deschisă, ca să audă totul și să poată interveni la nevoie. De-abia se așezaseră, că veni și

domnul Vernier încetișor, prin vie ; îi deschiseră fereastra și el intră fără zgomot.

— Mi se pare că domnul s-a ocupat de afaceri... spuse Gaudissart.

— Publice, îi răspunse Margaritis, întrerupându-l. Am restabilit pacea în Calabria, sub domnia regelui Murat ^{II}.

— Uite, cică a fost și în Calabria ! zise domnul Vernier în șoaptă.

— O ! Atunci o să ne înțelegem de minune, urmă Gaudissart.

— Te ascult, răspunse Margaritis, cu înfățișarea unui om care pozează la un pictor, pentru un portret.

— Domnule — zise Gaudissart, învîrtindu-și cheia de la ceasornic, pe care, distrat, din nebagare de seamă, o tot roti cu o mișcare ritmică, lucru care l-a preocupat foarte mult pe nebun și l-a făcut poate să stea liniștit — domnule, dacă n-ai fi un om superior (aici nebunul făcu o plecăciune), m-aș mulțumi să-ți prețuiesc în cifre, în mod pozitiv, foloasele afacerii ale cărei motivări psihologice merită osteaneala de a-ți fi expuse. Ascultă-mă ! Timpul nu e oare cel mai de preț dintre toate bogățiile sociale ? A-l economisi nu înseamnă să te îmbogățești ? Dar nimic nu consumă mai mult timp în viață decît grija de ceea ce numim *oala cu supă*, vorbă grosolană, dar care pune bine chestiunea. Și nimic nu-ți mănîncă mai mult din timp decît goana după garanția pe care trebuie s-o dai celor cărora le ceri bani, atunci cînd, sărac fiind deocamdată, ești bogat doar în nădejdi ?

— Iată-ne ajunși la bani, zise Margaritis.

— Ei bine, domnule, eu sînt trimis prin țară de către o asociație de bancheri și de capitaliști, care au băgat de seamă pierderea uriașă de timp și prin urmare de inteligență și de activitate productivă pe care o suferă oamenii de viitor. Și astfel ne-a venit în gînd să le capitalizăm acestor oameni viitorul, să le scontăm talentele, scontînd ce anume ?... timpul sus-numit și să asigurăm acce valoare moștenitorilor. Aci nu mai e vorba de a economisi timpul ci de a-i da un preț, de a-l calcula în cifre, de a reprezenta în bani

produsele pe care presupui că le poți căpăta în acest spațiu spiritual, ținând seama de însușirile morale cu care ești dăruit și care sînt, domnul meu, o forță vie, ca o cădere de apă, ca o mașină de aburi de trei, de zece, douăzeci, cincizeci de cai putere. Ah! Aci e vorba de un progres, de un pas înainte spre o mai bună ordine a lucrurilor, pas datorit activității epocii noastre esențial progresive, așa cum voi dovedi, cînd vom ajunge să expunem ideile unei coordonări mai logice a intereselor sociale. Am să vă lămuresc printr-o pildă ușor de priceput. Las la o parte raționamentul pur abstract, ceea ce noi numim, noi ceștilalți, matematica ideilor. În loc să fii un proprietar trăind din rente, ești pictor, muzicant, artist, poet...

— Sînt pictor, zise nebunul, în chip de paranteză.

— Bine! Fie! Văd că mi-ai înțeles bine metafora, ești pictor, ai un viitor strălucit, un viitor bogat. Dar merg și mai departe...

Auzind vorbele acestea, nebunul se uită la Gaudissart îngrijorat, să vadă dacă vrea să plece și nu se liniște decît cînd îl văzu tot pe scaun.

— Chiar dacă nu ești nimic — urmă Gaudissart — te simți însă...

— Mă simt, zise nebunul.

— Îți spui: am să fiu ministru. Ei bine, dumneata pictor, artist, om de litere, viitor ministru, îți evaluezi nădejtile, le taxezi, le prețuiești, să zicem la trei sute de mii de franci...

— Așadar îmi aduci trei sute de mii de franci?

— Da, domnule, ai să vezi îndată. Sau vor pune negreșit mîna pe ei moștenitorii, dacă te prăpădești dumneata, fiindcă întreprinderea noastră își ia însărcinarea să-i plătească, sau îi capeți prin lucrările dumitale de artă, prin afacerile pe care le izbutești, dacă trăiești. Dacă te-ai înșelat, poți chiar s-o iei de la capăt. Dar dacă ți-ai stabilit o dată, cum am avut cîntea s-o spun, cifra capitalului spiritual, căci e vorba de un capital spiritual, ia bine seama, spiritual...

— Înțeleg, zise nebunul.

— Îscălești un contract de asigurare cu adminis-

trația, care-ți recunoaște o valoare de trei sute de mii de franci, dumitale care ești pictor.

— Sînt pictor, zise nebunul.

— Nu — urmă Gaudissart — dumitale care ești muzicant sau ministru ; și își ia însărcinarea să-i plătească familiei dumitale, moștenitorilor, dacă prin moarte, speranțele, oala cu supă, întemeiate pe capitalul spiritual ar fi fost date peste cap. Plata primei e așadar de ajuns pentru a-i consolida...

— Bugetul dumneavoastră, îl întrerupse nebunul.

— Firește, domnule. Văd că domnul s-a ocupat de afaceri.

— Da — zise nebunul — am întemeiat la Paris Banca Financiară din strada Fossés-Montmartre, în 1798.

— Dar ca să plătești capitalul spiritual pe care fiecare și-l recunoaște și-l atribuie — urmă Gaudissart — nu trebuie oare ca toți asigurații să dea o anumită primă, trei la sută, o anuitate de trei la sută ? Astfel, prin plata unei sume neînsemnate, o nimica toată, îți aperi familia de urmările supărătoare ale morții dumitale.

— Dar eu trăiesc, zise nebunul.

— Ah ! Dacă ai viață lungă, dacă trăiești mult... Asta e obiecția care ni se face de obicei, obiecție vulgară și înțelegi că dacă n-am fi prevăzut-o și nimicit-o n-am fi vrednici să fim — ce anume ? Ce sîntem, la urma urmei ? Contabilii marelui birou al inteligențelor. Nu spun pentru dumneata, domnule, dar întîlnesc pretutindeni oameni care își închipuie că ne pot învăța ceva nou, că ne dezvăluie cine știe ce obiecție nouă, care am încărunțit în treburile astea. Pe cîntea mea, te prinde mila. Dar așa e lumea, nu am pretenția s-o schimb. Obiecția dumitale, domnule, n-are nici o noimă.

— *Quésaco ?*¹² zise Margaritis.

— Uite de ce. Dacă trăiești și te bucuri de mijloacele, evaluate în polița dumitale de asigurare, împotriva morții... bagă de seamă !

— Bag !

— Ei, atunci însemnează că ai izbutit în întreprinderile dumitale ; ai izbutit tocmai din pricina zisei polițe de asigurare ; fiindcă ai de două ori mai mulți sorți de izbândă după ce te-ai dezbrătat de toate grijile ce ți le dau o soție și niște copii pe care îi tirăști după tine și pe care moartea ta îi poate osîndi la sărăcia cea mai cumplită. Dacă ți-ai făcut un rost în viață, ai încasat capitalul spiritual pentru care asigurarea a fost un fleac de nimic, un adevărat fleac, numai și numai un fleac.

— Minunată idee !

— Nu e așa, domnule ? urmă Gaudissart. Eu numesc aceasta casă de binefacere, asigurarea mutuală împotriva mizeriei, sau, dacă vrei, scontul talentului. Fiindcă talentul, domnule, talentul e o poliță pe care Natura o dă omului de geniu și care de multe ori are scadența foarte lungă... Hei, hei !

— Oho ! Frumoasă camătă ! exclamă Margaritis. „Ei drace ! E isteț cumătrul. M-am înșelat, se gîndi Gaudissart. Trebuie să mi-l stăpînesc cu cugetări mai înalte, cu o minciună mai încornorată.“

— De loc, domnule, exclamă Gaudissart cu glas tare, pentru dumneata care...

— Poftești un pahar cu vîn ? întrebă Margaritis.

— Cu plăcere, răspunse Gaudissart.

— Nevastă, dă-ne o sticlă cu vin din acela din care ne-au mai rămas două butoaie. Aici sînteți în cea mai renumită podgorie a Vouvray-ului, zise omul nostru arătîndu-i lui Gaudissart viile. Podgoria Margaritis.

Slujnica aduse pahare și o sticlă de vin din anul 1819. Bunul Margaritis turnă cu băgare de seamă într-un pahar și i-l întinse solemn lui Gaudissart, care-l bău.

— Dar dumneata mă tragi pe sfoară, domnule, zise voiajorul comercial ; ăsta e vin de Madera, adevărat vin de Madera.

— Te cred, spuse nebunul. Cusurul vinului de Vouvray, domnule, este că nu poate fi servit ca vin obișnuit, nici ca vin de desert ; e prea bun, prea tare ; vi se vinde la Paris drept vin de Madera, punînd în el rachiul. Vinul nostru e așa de dulce, încît mulți negus-

tori de la Paris ni-l cumpără, când recolta noastră nu e destul de bună pentru Olanda și Belgia ; îl taie cu vinuri din împrejurimile Parisului și fac din el vin de Bordeaux. Dar ceea ce bei în clipa asta, dragă domnule, e un vin regesc, vinul de Vouvray, e în capul vinurilor. Mai am două butoaie, numai două. Cei că-
rora le plac vinurile alese, vinurile tari și care vor să servească la masa lor calități ce nu se găsesc în comerț — și sînt multe case la Paris, care se mîndresc cu vinurile lor — le cumpără de-a dreptul de la noi. Nu cumva cunoașteți persoane care...

— Să ne întoarcem la afacerile noastre, zise Gaudissart.

— Păi, chiar de ele vorbim, urmă nebunul. Vinul meu e amețitor, se urcă la cap ; cap se potrivește etimologicește cu capital și dumneata vorbești de capitaluri. Ce zici ? Caput, cap ! Vouvray-ul e în capul vinurilor. Toate se leagă între ele.

— Așa că, spuse Gaudissart, sau dumneata ți-ai tradus în faptă capitalurile spirituale...

— Le-am tradus, domnule. Ai vrea să lei cele două butoaie ? Ne-am învoi noi ușor în privința termenelor de plată.

— Nu, eu vorbesc — zise faimosul Gaudissart — despre asigurarea capitalurilor spirituale și de operații financiare asupra vieții. Să iau raționamentul de la capăt.

Nebunul se liniști, își luă înfățișarea dinainte și se uită la Gaudissart.

— Ți spun, domnule, că dacă mori, capitalul va fi plătit familiei dumitale, fără nici o greutate.

— Fără nici o greutate.

— Da. Excluzînd sinuciderea...

— Pricină de gîlceavă.

— Nu, domnule. Știi doar că sinuciderea e întotdeauna un act ușor de constatat.

— În Franța, zise nebunul. Dar...

— Dar în străinătate ? spuse Gaudissart. Ei bine, domnule, să lămurim punctul ăsta, vă spun că simpla moarte în străinătate și moartea pe cîmpul de luptă sînt în afară de...

— Păi atunci, ce mai asigurați? Nimic! exclamă Margaritis. La mine, banca financiară se întemeia pe...

— Cum nimic, domnule? strigă Gaudissart, întrerupându-l pe omul nostru. Cum nimic? Dar în caz de boală, de necazuri, de sărăcie, de pasiuni? Să nu mai vorbim de cazurile excepționale.

— Nu, să nu vorbim, zise nebunul.

— Ce iese din chestia asta? întrebă Gaudissart. Dumitale, care ești bancher, am să-ți socotesc produsul întocmai. Omul trăiește, are viitor, e bine îmbrăcat, se ține de meseria lui, are nevoie de bani, îi cere și... nimic. Civilizația întreagă refuză să-i dea bani omului acesta care cu mintea stăpânește civilizația și o va stăpîni într-o zi și prin daltă, prin cuvînt, printr-o idee sau un sistem. Cumplită civilizație! Nu are pîine pentru oamenii ei mari, care îi dau toată strălucirea! Tirfa asta poleită nu-i hrănește decît cu ocări și cu batjocură. Vorba e cam tare, dar nu o iau înapoi. Acest om mare neînțeles vine atunci la noi; noi îl considerăm om mare, îl salutăm cu respect, îl ascultăm și el ne spune: „Domnilor de la Asigurarea asupra capitalurilor, viața mea prețuiește atît; am să vă dau atît la sută asupra produselor mele“. Și noi ce facem? Îndată, fără nici o gelozie, îl primim la minunatul ospăț al civilizației, ca pe un comesean de seamă...

— Vă trebuie deci vin, zise nebunul.

— Ca pe un comesean de seamă. Își iscălește polița de asigurare, ia peticele noastre de hîrtie, niște prăpădite de petice de hîrtie, și mîrșavele petice de hîrtie au totuși mai multă putere decît avea geniul lui. Într-adevăr, dacă are nevoie de bani, toată lumea, văzînd titlul, îi împrumută bani. Găsește bani la Bursă, la bancheri, peste tot, chiar și la cămătari, fiindcă oferă garanții. Ei, ce zici, domnule, nu era o lacună de umplut în sistemul social? Dar asta nu e decît o parte din operațiile întreprinse de Societate asupra vieții. Noi asigurăm debitorii, folosind un alt sistem de prime. Oferim venituri viagere, la un procent socotit după vîrstă la o scară mult mai avantajoasă decît au fost pînă acum asigurările pe viață, întemeiate pe tabele de mortalitate care s-au dovedit false. Societatea noastră, lucrînd

în mare, rentierii viageri n-au a se teme de gîndurile care le întunecă zilele bătrîneții și așa îndeajuns de posomorite ; gînduri care de bună seamă că îi pîndesc cînd le ia un particular banii, dîndu-le o rentă viageră. După cum vezi, domnule, viața a fost cercetată de noi pe toate fețele...

— I-ați stors pînă și măduva, zise omul nostru. Ia bea un pahar cu vin, că îl meriți. Trebuie să-ți captușești stomacul cu catifea, dacă vrei să-ți rumenești obrăzorul. Domnule, vinul de Vouvray, bine păstrat, e curată catifea.

— Ce părere ai ? zise Gaudissart, golind paharul.

— Foarte frumos, foarte nou, foarte folositor. Dar mie îmi plac mai bine sconturile de valori funciare, care se făceau la banca mea din strada Fossés-Montmartre.

— Ai dreptate, domnule — răspunse Gaudissart — dar este ceva cunoscut, arhicunoscut ; e făcut și răsfăcut. Acum avem Casa ipotecară, care dă împrumut pe proprietate și face vînzări cu drept de răscumpărare. Dar ideea asta pare o nimica toată, dacă o pui alături de aceea de a solidifica speranțele. Să prindă trup speranțele ! Să închegi, din punct de vedere financiar, pofta de avere a fiecăruia, să-i asiguri înfăptuirea ! Trebuia să vină era noastră, domnule, eră de tranziție, dar și de progres totodată.

— Da, de progres, zise nebunul. Îmi place progresul, mai ales cel care aduce viei un timp frumos.

— *Timpul*, urmă Gaudissart, fără să audă fraza lui Margaritis. Prost jurnal mai e și *Timpul*, domnule ! Dacă-l citești, te plîng...

— Jurnalul — zise Margaritis — cred și eu, sînt pătimaș de jurnale ! Nevastă ! Unde e jurnalul ? strigă el, întorcîndu-se spre camera cealaltă.

— Apoi, domnule, dacă te interesează jurnalele, sîntem gata să ne înțelegem.

— Da. Dar, înainte de a vorbi de jurnal, recunoaște că vinul ăsta...

— E delicios, zise Gaudissart.

— Hai să golim sticla împreună. Nebunul își turnă ca două degete de vin în pahar și-l umplu pe al lui

Gaudissart. Ei bine, domnule, am două butoaie din vinul ăsta. Dacă ți se pare bun și ai vrea să convenim...

— Tocmai — zise Gaudissart — apostolii credinței saint-simoniene m-au rugat să le trimit ceva bunătați, pe care eu... Dar să-ți spun ceva despre jurnalul lor : un jurnal mare și minunat. Dumneata, care pricepi bine afacerea capitalurilor și care ai să-mi dai ajutor ca s-o duc la izbândă aici în plasă.

— Cu plăcere — zise Margaritis — dacă...

— Înțeleg, dacă-ți iau vinul. E foarte bun vinul dumitale. E înțepător.

— Se face șampanie din el ; e unul, un parizian, care vine s-o facă aici la Tours.

— Cred și eu, domnule, *Globul*, de care ai auzit vorbindu-se...

— L-am păstrat adesea, spuse Margaritis.

— Eram sigur, rosti Gaudissart. Domnule, ai un cap trainic, o căpățînă căreia domnii aceia îi zic cap de cal ; toți oamenii mari au ceva de cal în forma capului lor. Dar nu se poate să fii un geniu și să trăiești neștiut de nimeni. E o poznă care li se întâmplă adeseori aceloră care, cu toate darurile lor, rămîn necunoscuți, cum era să fie cazul cu Saint-Simon și cu domnul Vico¹³, un om grozav, care începe a-și croi drum. Merge bine, Vico. Sînt mulțumit de el. Intrăm aci în teoria și în formula nouă a Omenirii... Bagă de seamă, domnule...

— Bag ! spuse nebunul.

— Exploatarea omului de către om ar fi trebuit să înceteze, domnule, din ziua cînd Cristos, nu zic Isus Cristos, zic Cristos, a venit să vestească egalitatea oamenilor înaintea lui Dumnezeu. Dar egalitatea asta n-a fost oare pînă acum cea mai jalnică himeră ? Saint-Simon este o complinire a lui Cristos. Cristos și-a împlinit veleatul.

— A fost deci eliberat ? zise Margaritis.

— Și-a trăit traiul, ca și liberalismul. Acum e ceva mai puternic înaintea noastră, este credința nouă, este producția liberă individuală, o coordonare socială care să îngăduie ca fiecare să-și primească, cu bună dreptate, salariul său social după lucrul său și să nu

mai fie exploatat de unii indivizi care, fără nici o pregătire, îi pun să muncească pe toți în folosul unuia singur ; de aici doctrina...

— Și ce faceți din servitori ? întrebă Margaritis.

— Rămîn tot servitori, domnule, dacă nu sînt în stare decît să fie servitori.

— Păi, atunci, la ce folosește doctrina ?

— Ah ! Ca să-ți dai seama, domnule, trebuie să te situezi dintr-un punct de vedere foarte înalt, de unde să cuprinzi limpede un aspect general al Omenirii. Ajungem astfel în miezul părerilor lui Ballanche¹⁴. Ai auzit de domnul de Ballanche ?

— Aici numai asta facem, răspunse nebunul, care auzise greșit : *balans* *.

— Bun, urmă Gaudissart. Ei bine, dacă spectacolul palingenetic¹⁵ al transformărilor succesive ale *Globului* spiritualizat te mișcă, te încîntă, te înduioșează, ei bine, dragă domnule, ziarul *Globul*, nume potrivit, care-i exprimă limpede menirea, *Globul* îți va sluji de *cicerone* și-ți va explica în fiecare dimineață condițiile noi în care se va împlini peste puțină vreme schimbarea politică și morală a lumii.

— *Quésaco ?* zise omul nostru.

— Am să te fac să înțelegi raționamentul printr-o imagine, urmă Gaudissart. Dacă, pe cînd eram copii, dădăcele ne duceau la panoramă, n-am avea nevoie, acum la bătrînețe, de scene de viață din viitor ? Domnii aceștia...

— Beau vin ?

— Da, domnule. Pot să-ți spun că-și țin casa pe picior mare, ca niște profeți ce sînt : saloane frumoase, tot oameni de seamă, primiri strălucite...

— Apoi — zise nebunul — lucrătorii care dărimă au tot atîta nevoie de vin ca și cei care clădesc.

— Cu atît mai mult, domnule, cînd dărimi cu o mîină și reclădești cu cealaltă, așa cum fac apostolii *Globului*.

— Atunci le trebuie vin, vin de Vouvray, cele două

* Joc reușit de cuvinte în limba franceză : *Balanche* — *de la planche (faire)* — a face prostituție (n.r.).

butoaie care mi-au rămas, trei sute de sticle la o sută de franci, un fleac de nimic.

— La cât revine sticla ? zise Gaudissart, socotind la să vedem ! Mai este taxa de transport și de intrare, n-ajungem nici la treizeci și cinci de bani. Ar fi o bună afacere. Ei plătesc mai scump vinurile celelalte. (Bun ! L-am prins și pe ăsta — își zise Gaudissart — vrea să-mi vîndă niște vin de care am nevoie, de-acum l-am biruit.) Bine ! Domnule — urmă el — oamenii care discută aprins sînt foarte aproape de a se înțelege. Să vorbim deschis. Ai mare trecere în plasa asta ?

— Așa cred, zise nebunul. Sîntem doar *fruntea* Vouvray-ului.

— Ai înțeles de minune întreprinderea capitalurilor spirituale.

— Perfect.

— Îți dai seama cât de mare e *Globul* ?

— L-am parcurs de două ori... cu piciorul.

Gaudissart nu-l auzi, fiindcă rămăsese adîncit în gîndurile lui și se asculta pe sine, ca omul sigur de izbîndă.

— Deci, ținînd seama de starea dumitale, înțeleg că nu mai ai nimic de asigurat, la vîrsta la care ai ajuns. Dar domnule, ai putea face să se asigure unele persoane de prin partea locului care vor să-și facă un rost în viață fie prin valoarea lor proprie fie îndemnați de situația nesigură a familiei lor. Așadar, dacă îmi iei un abonament la *Globul* și-mi dai sprijinul autorității dumitale în plasa asta, pentru plasarea capitalurilor cu rentă viageră, fiindcă venitul pe viață are mare căutare în provincie — ei, atunci ne-am putea înțelege în privința celor două butoaie cu vin. Te am de client cu *Globul* ?

— Sînt gata de drum.

— Îmi dai sprijinul dumitale pe lîngă oamenii cu trecere din plasa asta ?

— Dau.

— Și...

— Și...

— Și eu... Dar îmi iei un abonament la *Globul* ?

— *Globul*, bun ziar — zise nebunul — ziar viager.

— Viager, domnule? Ei! Da, ai dreptate, e plin de viață, de putere, de știință, burduf de știință, bine întocmit, bine tipărit, cu o cerneală bună, bine paginat. Nu e marfă de marchetan, cu bibiluri, stămbărie, o mă-tase care se rupe numai dacă te uiți la ea; e greu de cugetări în care te poți adînci în toată voia ca să-ți treacă timpul mai plăcut la țară.

— Imi convine, zise nebunul.

— *Globul* costă o nimica toată, optzeci de franci.

— Nu-mi mai convine, zise omul nostru.

— Domnule — spuse Gaudissart — crești desigur ceva nepoți, ceva copii...

— Foarte mult, răspunse Margaritis, care auzise *iubești* în loc de *crești*.

— Uite, am și *Ziarul Copiilor*, șapte franci pe an.

— Ia-mi cele două butoaie cu vin și-ți iau un abonament la *Copii*. Imi convine, strașnică idee, exploatarea intelectuală, copilul? Nu e așa? Omul de către om, hai?...

— Ai nimerit-o, domnule, zise Gaudissart.

— Am nimerit-o.

— Vrei să mă îndrumezi în plasa dumitale?

— În plasa mea.

— Am încuviințarea dumitale?

— Ai.

— Ei bine, domnule, îți iau cele două butoaie cu vin la o sută zece franci.

— Nu, nu, o sută zece.

— Fie și o sută zece, domnule, dar o sută zece pentru fruntașii doctrinei și o sută de franci pentru mine. Îți înlesnesc o vînzare, trebuie să-mi dai un comision.

— Devin (*de vin*) * atunci o sută douăzeci pentru ei.

— Frumos joc de cuvinte! Nu numai că e tare, dar e și spiritual.

— Nu, spirtos, domnule.

— Din ce în ce mai tare, ca la bîlci.

— Așa sînt eu. Vino să-mi vezi via, zise nebunul.

* În original, joc de cuvinte între *cent vingt* (o sută douăzeci) și *sans vin* (fără vin), care se pronunță la fel (n.r.).

— Bucuros, răspunse Gaudissart. Vinul ăsta se urcă grozav la cap.

Și faimosul Gaudissart ieși cu domnul Margaritis, care-l plimbă prin vie, din butuc în butuc și din butaș în butaș. Cele trei doamne și cu domnul Vernier putură atunci să rîdă în voie, privind de departe la voiajor și la nebun, cum discutau, dădeau din miini, se opreau, porneau din nou și vorbeau aprins.

— De ce ni-l luă de aci, omul nostru? zise Vernier.

În cele din urmă, Margaritis se întoarse cu voiajorul comercial, mergînd amîndoi cu pas repede, ca niște oameni grăbiți să încheie o afacere.

— Ia te uită, cumătrul, l-a tras pe sfoară pe parizian, zise domnul Vernier.

Și fapt este că faimosul Gaudissart scrisese pe colțul unei mese de joc, spre marea bucurie a nebunului, o cerere de livrare a două butoaie cu vin. Și după ce citi învoiala voiajorului, domnul Margaritis îi dădu șapte franci pentru un abonament la *Ziarul Copiilor*.

— Atunci, pe mîine, domnule, zise faimosul Gaudissart, învîrtindu-și cheia ceasornicului. Voi avea cîntea să trec să te iau mîine. Poți să trimiți vinul de-a dreptul la Paris, la adresa indicată cu ramburs.

Gaudissart era normand; și pentru el orice învoială trebuia să fie bilaterală; vru și el să aibă o țidulă din partea domnului Margaritis care, bucuros ca orice nebun ce-și împlinește ideea la care ține morțiș, îscăli, dar după ce-l citi, un bon pentru livrarea a două butoaie cu vin din podgoriile Margaritis. Și faimosul Gaudissart plecă topăind, îngînînd cîntecul *Rege al Mărilor, ia-o mai jos!* spre hanul „Soarele de aur”, unde, cum era și firesc, intră în vorbă cu hangiul în așteptarea cinei. Mitouflet era un bătrîn ostaș, de-o copilărească șiretenie, cum sînt țărani, dar nu ridea niciodată de-o glumă, ca unul ce se obișnuise să audă bubuitul tunului și să glumească sub arme.

— Strașnici oameni aveți pe aici, îi zise Gaudissart, sprijinindu-se pe pervazul ușii și aprinzîndu-și țigara de foi de la luleaua lui Mitouflet.

— Cum adică ? întrebă Mitouflet.

— Păi niște oameni grozav de pregătiți în privința ideilor politice și financiare.

— De la cine vii, dacă nu te superi ? întrebă cu nevinovăție hangiu, împrôșcînd printre buze cu mare dibăcie saliva pe care o scupă într-una fumătorii.

— De la un șmecher pe care-l cheamă Margaritis.

Mitouflet îi aruncă mușterii lui două priviri, una mai batjocoritoare ca alta.

— Drept e că omul ăsta știe multe. Știe prea multe pentru cei din jurul lui, și nu-s întotdeauna în stare să-l înțeleagă.

— Cred și eu, se pricepe minunat de bine în chestiunile subtile financiare.

— Da, zise hangiu. Mie cel puțin, totdeauna mi-a părut rău că e nebun.

— Cum nebun ?

— Nebun, așa cum ești nebun, cînd ești nebun — spuse din nou Mitouflet — dar nu e primejdios și-l păzește nevastă-sa. Așadar v-ați înțeles bine ? rosti cu mult sînge rece neîndurătorul Mitouflet. Are haz !

— Ce haz ? Cum haz ? strigă Gaudissart. Păi atunci domnul ăla Vernier și-a bătut joc de mine.

— El te-a trimis ? întrebă Mitouflet.

— Da.

— Nevastă, strigă hangiu, ian ascultă aici. Ce zici de domnul Vernier că i-a dat în gînd să-l trimită pe dumnealui la cumătrul Margaritis ?

— Și cam ce-ați putut vorbi împreună, dragă domnule, drăguțule, că doar e nebun ? întrebă femeia.

— Mi-a vîndut două butoaie cu vin.

— Și i le-ai cumpărat ?

— Da.

— Asta e nebunia lui, să vîndă vin, deși nu are.

— Bine, zise voiajorul. Întîi mă duc să-i mulțumesc domnului Vernier.

Și Gaudissart, fierbind de mînie, se duse la fostul boiangiu, pe care îl găsi în sala lui de mîncare, rîzînd cu vecinii, cărora le și povestise întîmplarea.

— Domnule — zise principele Voiajorilor, aruncîndu-i o privire aprinsă — ești un caraghios și un der-

bedeu ; dacă nu ești cel mai de rînd dintre paznicii de ocnași, pe care îl consider mai prejos decît ocnașii, ai să-mi dai socoteală că m-ai făcut de ocară, punîndu-mă în legătură cu un om pe care-l știai nebun. Mă auzi, domnule boiangiu Vernier ? Acesta era discursul pe care îl pregătise Gaudissart, ca un tragedian care-și pregătește intrarea în scenă.

— Cum — răspunse Vernier, pe care îl întărita prezența vecinilor — crezi că n-avem dreptul să ne batem joc de un domn care parcă a coborît cu hirzobul din cer aici în Vouvray ca să ne ceară agonisita noastră, sub cuvînt că sîntem oameni mari, pictori, poetași și care, în felul ăsta, ne ia pe noi drept niște golani fără para chioară, fără credință, fără căpătîi ! Ce i-am făcut noi, care sîntem oameni cu familie ? Un caraghios care vine să ne propună abonamente la *Globul*, ziarul care propovăduiește o religie a cărei primă poruncă e, mă rog, să nu-ți moștenești tatăl și mama. Pe ce am mai sfînt, moș Margaritis spune lucruri mai cu judecată. Și apoi, de ce te plîngi ? V-ați înțeles de minune împreună. Domnii aceștia pot să dea mărturie că cu nimeni din plasa noastră nu te-ai fi înțeles atît de bine.

— Toate astea ți s-or fi părăind bune dumitale, domnule, dar eu susțin că am fost insultat și că trebuie să-mi dai socoteală.

— Bine, domnule, te consider și eu insultat, dacă îți face plăcere, dar socoteală n-am să-ți dau, fiindcă nu-i o socoteală în daravera asta ca să ți-o pot da. Faci pe șmecherul !

La vorba asta, Gaudissart se repezi la boiangiu să-i dea o palmă. Cei din Vouvray, însă, băgînd de seamă, se aruncară între ei și faimosul Gaudissart nu pălmui decît peruca boiangiului care zbură în capul domnișoarei Claire Vernier.

— Domnule, dacă nu-ți place — zise el — eu mai rămîn pînă mîine dimineată la hanul „Soarele de aur“; mă găsești acolo și sînt gata să-ți arăt ce înseamnă să dai satisfacție pentru o jignire. Eu m-am bătut în iulie, domnule !

— Dacă e așa, ai să te bați și în Vouvray — îi răspunse boiangiul — și ai să rămâi aici mai multă vreme decât îți închipui.

Gaudissart plecă, întorcînd răspunsul acesta pe toate fețele și-l găsi plin de semne rele. Pentru prima oară în viața lui, voiajorul n-a fost vesel la masă. Aventura lui Gaudissart și a domnului Vernier făcu mare vîlvă în tot ținutul Vouvray. Niciodată nu fusese vorba de vreun duel în ținutul acesta liniștit.

— Domnule, mîine trebuie să mă bat în duel cu domnul Vernier, nu cunosc pe nimeni aici, vrei să-mi fii martor? îi spuse Gaudissart gazdei sale.

— Bucuros, zise hangiul.

De-abia isprăvisese de mîncat Gaudissart, că se și iviră la „Soarele de aur“ doamna Fontanon și ajutorul de primar din Vouvray; îl luară la o parte pe Mitouflet și îi arătară ce nenorocire ar fi pentru plasa lor o moarte năprasnică. Ii zugrăviră starea de plîns a bieteii doamne Vernier, rugîndu-l pe el să împace lucrurile în așa fel, incît să salveze cîntea ținutului.

— Las' pe mine! zise istețul hangiu.

În seara aceea, Mitouflet îi duse voiajorului cîteva pene, cerneală și hîrtie.

— Ce-mi aduci aici? întrebă Gaudissart.

— De! Mîine te bați, zise Mitouflet. Mă gîndeam că ții poate să dai oarecare mici dispoziții; în sfîrșit, poate vrei să scrii ceva, că dă, avem cu toții ființe care ne sînt dragi. Oh! Nu se moare din asta. Ești tare la scrimă? Vrei să-ți mai deprinzi mîna? Am niște florete.

— Bucuros.

Mitouflet se întoarse cu floretele și cu două măști.

— Să vedem!

Gazda și voiajorul se puseră amîndoi în gardă.

Mitouflet, ca fost maestru de scrimă al grenadierilor, îi dădu șazeci și opt de lovituri lui Gaudissart, înghesuindu-l și lipindu-l de perete.

— Drace! Dar tare mai ești, zise Gaudissart gîfîind.

— Domnul Vernier e și mai tare ca mine.

— Drace! Drace! Am să mă bat cu pistolul.

— Așa te sfătuiesc și eu, fiindcă, vezi, dacă iei pistoale mari de oblînc și le încarci pînă în gură, nu riști nimic, pistoalele împrăștie alicele și fiecare se retrage ca un om de onoare. Lasă-mă pe mine să pun la cale totul. La naiba ! Doi oameni de treabă ar fi niște proști să se omoare așa pentru un gest oarecare.

— Ești sigur că pistoalele au să împrăștie destul de bine alicele ? La urma urmei, mi-ar părea rău să-l ucid pe omul ăsta, zise Gaudissart.

— Poți dormi liniștit !

A doua zi de dimineață, cei doi potrivnici se întîlniră nițel cam galbeni la față în josul podului de pe Cise. Viteazul Vernier fu cît pe ce să împuște o vacă ce păștea la cîțiva pași de el, pe marginea drumului.

— Aha ! Ai tras în aer, strigă Gaudissart.

La aceste cuvinte, cei doi dușmani se îmbrățișară.

— Domnule — zise voiajorul — gluma dumitale era cam tare, dar avea haz. Îmi pare rău că te-am repezit, îmi ieșisem din sărîte ; dar te consider un om de onoare.

— Domnule, îți facem douăzeci de abonamente la *Ziarul Copiilor*, răspunse boiangiul încă palid.

— Dacă așa stau lucrurile, de ce nu am prînze împreună ? Oamenii care se bat sînt pe urmă foarte aproape de a se înțelege.

— Domnule Mitouflet — zise Gaudissart, întorcîndu-se la han — trebuie să aveți vreun portărel pe aci...

— De ce ?

— Ehei ! Vreau să-i trimit o somație scumpului meu domn Margaritis, ca să-mi predea două butoaie din podgoria lui.

— Păi nu le are, zise Vernier.

— Ei bine, domnule, am putea să ne împăcăm, în schimbul unei despăgubiri de douăzeci de franci. Nu vreau să se spună că tîrgul dumneavoastră l-a tras pe sfoară pe faimosul Gaudissart.

Doamna Margaritis, temîndu-se de un proces, în care reclamantul ar fi avut dreptate, aduse cei douăzeci de franci mărinimosului voiajor, care se văzu astfel

scutit de osteneala de a pătrunde într-un ținut dintre cele mai vesele, dar și dintre cele mai potrivnice ideilor noi, din toată Franța.

La întoarcerea sa din călătoria prin părțile sudice, faimosul Gaudissart ocupă primul loc în cupeul diligenței Laffitte-Caillard ¹⁶ și avea ca vecin pe un tânăr căruia binevoia să-i explice, după ce ieșiră din Angoulême, tainele vieții, luându-l pesemne drept un copil.

Cînd ajunseră la Vouvray, tânărul exclamă :

— Ce minunată priveliște !

— Da, domnule, dar nu e de stat prin partea locului din pricina băștinașilor. Ai avea zilnic cite un duel. Uite, acum trei luni, m-am bătut aci — zise el, arătînd podul peste Cise — cu pistolul, cu un blestemat de boiangiu, dar... l-am *curățat* !...

Paris, noiembrie 1837

EUGÉNIE GRANDET

Capitolul I

CHIPURI BURGHEZE

Sînt case în unele orașe de provincie a căror privilegii insuflă aceeași melancolie pe care o provoacă mănăstirile cele mai sumbre, întinderea șesurilor cu bălării și mărăcini, nespus de mohorîte, ruinele cele mai pline de jale. Poate că dăinuiesc îndeolaltă în aceste case și tăcerea schiturilor, și întinderea stearpă a șesurilor cu bălării și mărăcini, și rămășițele ruinelor ; viața și mișcarea sînt atît de mocnite înlăuntru, încît un străin le-ar crede nelocuite, dacă n-ar întîlni deodată privirea slabă și rece a unei ființe neclintite cu obrazul pe jumătate de schimnică, înclinat peste pervazul ferestrei, la vuietul unui pas necunoscut.

Același suflu de melancolie se desprinde din fizionomia unei locuințe așezată în Saumur ¹, la capătul străzii care duce în urcuș spre castel prin partea de sus a orașului. Strada, acum puțin umblată, încinsă vara, înghețată iarna, întunecoasă pe alocuri, se deosebește între toate prin sonoritatea pavajului de prundiș mărunt, întotdeauna uscat și curat prin îngustimea întortocheatei sale căi ; prin tihna caselor sale care țin de tîrgul cel vechi și domină meterezele.

Locuințele de trei ori seculare sînt încă trainice, deși durate din lemn, iar aspectele lor felurite dau acestei părți din Saumur originalitatea care atrage luarea-aminte a anticarilor și artiștilor. Cu neputință ar fi să treci prin fața unor asemenea clădiri fără a admira uriașele grinzi cu capetele lor cioplite în chip de figuri bizare, încununînd cu un negru basorelief parterul celor mai multe din ele.

Aici, grinzile de lemn transversale sînt acoperite cu ardezie și ies în relief dungi albastre pe șubredele ziduri ale unui sălaș cu acoperișul terminat în grinzi așezate perpendicular la un perete de paiantă, acoperiș pe care anii l-au gîrbovit și a cărui putredă șindrilă s-a scorojit sub acțiunea alternativă a ploii și a soarelui. Dincolo, se zăresc pervazurile roase și înnegrite ale ferestrelor cu gingașe încrestături care abia se mai deslușesc și par prea fragile pentru ghiveciul de lut cafeniu de unde se înalță garoafele și trandafirii vreunei biete lucrătoare. Mai departe se ivesc porți ghintuite cu uriașe piroane, unde geniul străbunilor noștri a înscris hieroglifele de familie al căror tainic înțeles nu-l va mai dezlega nimeni vreodată. Într-un loc, un protestant și-a însemnat crezul, în altul un fanatic al ligii catolice² l-a afurisit pe Henric al IV-lea. Iar cutare burghez și-a săpat insignele nobleței sale clericale, fala înaltei sale dregătorii de consilier municipal. Intreaga istorie a Franței se află aici. Alături de căsulia șubredă, cu porțiuni de perete tencuite grosolan și de mîntuială, abia netezite, cu mistria, unde meșteșugarul trudea din zori cu rindeaua, se înalță palatul cine știe cărui nobil, unde pe bolta de piatră a porții se mai văd încă vestigiile stemei sfărîmate de diversele revoluții care din 1789 au frămîntat țara³.

În această stradă, prăvăliile neguțătorilor nu sînt nici dughene, nici magazine; amicii Evului Mediu ar regăsi aici atelierul părinților noștri în toată naiva-i simplitate. Sălile scunde, care n-au nici fațadă, nici vitrină, nici geamlîc, sînt adînci, întunecoase, fără ornamente interioare ori în afară. Ușa e despărțită în două tăblii pline, rudimentar ferecate; cea de sus se

deschide pe dinăuntru și cea de jos, prevăzută cu un clopoțel prins în arc, se vîntură într-un necurmat du-te-vino. Aerul și lumina pătrund în acel soi de jilavă hrubă, fie prin partea de sus a ușii, fie prin spațiul dintre boltă, pardoseală și micul zid de sprijin, în care se proptesc zdravenele obloane, scoase dimineața, puse la loc și zăvorâte seara cu dîrugi înșurubați de fier. Zidul acesta slujește pentru așezarea mărfurilor la vedere. Acolo, nici un tertip viclean. După însăși natura negoțului, mostrele se mărginesc la două sau trei hîrdaie de sare și de batog, la cîteva suluri de pînză, la frînghii, la alămuri atîrnate în grinzile tavanului, din cercuri înșirate de-a lungul pereților, sau la cîteva bucăți de postav în rafturi.

Intrați — o față curată, sclipind de tinerețe, cu basma albă, cu brațele roșii, lasă împletitul, își cheamă mama ori pe tatăl său care vine și, flegmatic, amabil sau arogant, după cum îl e firea, vă vinde ce vă pofteste inima, fie marfă pentru doi gologani, fie pentru douăzeci de mii de franci.

Veți vedea un negustor de doage pălăvrăgind cu un vecin ; s-ar părea că n-are decît cîteva păcătoase rafturi pentru sticle și două-trei grămezi de leături, dar șantierul său din port aprovizionează pe toți dogarii din Anjou ; el știe cu de-amănuntul cîte butoaie poate vinde dacă recolta este bună ; o rază de soare îl îmbogățește, o vreme ploioasă îl ruinează ; în aceeași dimineață butoaiele valorează unsprezece franci, ori scad la șase.

În acest ținut, ca și în Touraine, vicisitudinile atmosferei domină viața comercială. Podgoreni, proprietarii, negustorii de cîrăstă, dogarii, hangii și marinarii, cu toții pîndesc o rază de soare ; se culcă seara tremurînd ca nu cumva să afle dimineața că peste noapte a dat înghețul ; se tem de ploaie, de vînt, de secetă și toți ar voi apă, căldură sau nori la poruncă. E un necurmat duel între cer și interesele pămîntului. Barometrul posomorăște, înseninează și înveselește mutrele pe rînd.

De la un capăt la altul al acestei străzi, fostă Ulița mare din Saumur, cuvintele : „Ce vreme de aur !“ se

transmit evaluate în cifre din poartă în poartă. Și, fiecare răspunde vecinului: „Plouă cu ludovici!“, știind prea bine ce-i aduce o rază de soare, o ploaie la timp. Sîmbătă spre amiază, nu capeți în toiul verii marfă nici de-o para de la acești bravi neguțători. Fiecare își are via lui, moșia lui și merge să petreacă două zile la țară. Totul fiind dinainte prevăzut acolo, vînzarea, cumpărarea și cîștigul, negustorii pot folosi zece ceasuri din douăsprezece în vesele petreceri, în observații, comentarii și veșnice iscodeli. O gospodină nu cumpără o potîrnice fără ca vecinii să nu-l întrebe pe bărbat dacă a fost ori nu bine friptă. O fată nu scoate capul pe fereastră fără să nu fie zărită de cei grămădiți în preajmă fără nici o treabă. Acolo, deci, cugetele sînt străvezil ca lumina zilei, așa după cum și casele de nepătruns, negre și tăcute, n-au totuși, nici o taină.

Viața se desfășoară aproape totdeauna în plin aer: fiecare familie stă în poarta casei, acolo prînzește, acolo cînează, acolo se ia la gîlceavă. Pe stradă nimenea nu trece fără a scăpa necercetat. Tot așa, odinioară, cînd sosea vreun străin în orașele de provincie, era luat peste picior din ușă în ușă. De aici faimoasele palavre, de aici porecla de „gură spartă“, dată locuitorilor din Angers, neîntrecuți în astfel de zeflemisiri țirgovețe.

Vechile palate ale orașului sînt așezate în partea de sus a acestei străzi, locuită odinioară de nobilii ținutului. Clădirea plină de melancolie unde s-au petrecut împlirile povestirii de față era tocmai în una din asemenea case, rămășițe venerabile ale unui veac în care lucrurile ca și oamenii aveau acea simplitate caracteristică pe care moravurile franceze o pierd văzînd cu ochii.

După ce ai străbătut acest pitoresc drum cu cotituri, ale cărui cele mai neînsemnate amănunte trezesc amintiri și a cărui impresie generală ajunge a te cufunda într-un fel de visare fără voie, zărești o adîncitură destul de întunecoasă, unde la mijloc se află pitită poarta „casei domnului Grandet“.

Dar e peste putință a înțelege tîlcul acestei denu-miri provinciale, fără a nu da biografia domnului Grandet.

Domnul Grandet se bucura în Saumur de o faimă ale cărei cauze și efecte nu vor fi pe deplin pricepute de cei ce n-au trăit într-un fel ori altul în provincie. Domnul Grandet (mai mult de unii oameni *moș Grandet*, deși numărul acestora scădea simțitor) era în 1789 un meșter dogar care trăia în belșug, știa să scrie, să citească și să socotească. Cînd Republica Franceză a pus în vînzare averile clerului în ținutul Saumur, dogarul, pe atunci în vîrstă de patruzeci de ani, abia se căsătorise cu fata unui bogat neguțător de cherestea. Grandet, luînd cu sine averea lichidă și zestrea nevestei, purtînd asupra lui două mii de ludovici, porni în județ, unde, datorită sumei de două sute de ludovici dăruiți de către socru-său neînduplecatului republican care orînduia vinderea domeniilor naționale, căpătă pentru o bucată de piine, legal dacă nu și legitim, cele mai frumoase vii din județ, o veche mănăstire și cîteva ferme.

Locuitorii din Saumur fiind prea puțin revoluționari, vedeau în moș Grandet un om îndrăzneț, un republican, un patriot, o minte ce se îndeletnicea cu ideile noi, în vreme ce dogarul se îndeletnicea pur și simplu cu negoțul de vinuri. Ca atare, fu numit membru în administrația districtului Saumur și înrîurirea lui pacifică se simți politicește și în materie de negoț.

Politicește, el apără pe foștii nobili și împiedică din răspuțeri să se vîndă averile emigranților ; în materie de negoț, procură armatelor republicane o mie sau două de butoaie cu vin alb care i s-au plătit cu minunatele livezi ce țineau de o mănăstire de maici rezervate ca un ultim lot.

Sub Consulat, moș Grandet ajunsese primar, gospodări cuminte, chivernisi produsul viilor și mai zdravăn ; sub Imperiu⁵ deveni domnul Grandet. Napoleon nu iubea republicanii : ca atare, îl înlocui pe domnul Grandet, ce trecea drept cetățean care purtase bonetă roșie, cu un mare proprietar, un om cu particulă, un viitor baron al Imperiului. Domnul Grandet

părăsi onorurile municipale fără nici o părere de rău. Întru obștescul bine al orașului apucase să facă minunate drumuri la proprietățile lui. Casa și bunurile sale, trecute cît mai dibacî în cadastru, plăteau dări mărunțele. După clasificarea pe categorii a diferitelor sale terenuri, viile sale, datorită necurmatelor îngrijiri, ajunseseră fruntea ținutului, termen tehnic menit să indice podgoriile care produc un vin de prima calitate. Ar fi avut tot dreptul să pretindă crucea Legiunii de Onoare.

Acest eveniment avu loc în 1806. Domnul Grandet avea atunci cincizeci și șapte de ani, iar soția vreo treizeci și șase. Singura fată, fructul dragostei lor legitime, era în vîrstă de zece ani. Domnul Grandet, căruia providența a vrut fără îndoială să-i dea o slabă despăgubire pentru neplăcerile administrative, moșteni rînd pe rînd în același an pe doamna Gaudinière, născută de la Bertellière, mama doamnei Grandet, apoi pe bătrînul domn de la Bertellière, tatăl răposatei ; și mai apoi pe doamna Gentillet, bunică dinspre mamă : trei moșteniri a căror evaluare exactă n-a fost cunoscută de nimeni. Zgîrcenia acestor trei bătrîni era atît de înrădăcinată, încît de noian de vreme îngrămădeau bani peste bani, numai pentru a-i putea contempla în taină. Bătrînul domn de la Bertellière numea plasarea banilor o risipă, interesîndu-l mai mult aspectul aurului decît profitul cametei. Orașul Saumur socoti ca probabil deci totalul chiverniselilor după veniturile proprietăților imobiliare. Domnul Grandet căpătă atunci un nou titlu de noblețe, pe care mania noastră de egalitate n-o să-l mai șteargă niciodată : ajunsese omul *cel mai impus* din ținut. Exploata o sută de pogoane de vie, care îi aduceau în anii de belșug șapte sau opt sute butoaie de vin. Stăpînea treisprezece moșii, o veche mănăstire ale cărei ferestre, ogive și vitralii, din economie le astupase cu zid, ceea ce le păstră intacte ; mai avea o sută douăzeci și șapte de pogoane de livezi unde creșteau și se îngroșau trei mii de ploi sădiți în 1793. În sfîrșit, casa unde stătea era a lui.

Aşa fu cîntărită averea lui vizibilă. Cît despre capitalurile sale, numai doi oameni ar fi putut să prezume vag pînă la ce sumă se urcă ; unul era domnul Cruchot, notarul însărcinat cu plasamentele cămătăreşti ale domnului Grandet ; altul era domnul des Grassins, cel mai bogat bancher din Saumur, la ale cărui afaceri podgoreanul lua parte cînd îi convenea şi într-ascuns. Cu toate că domnul Cruchot şi domnul des Grassins păstrau acea discreţie care sporeşte în provincie încrederea şi averea, dînşii arătau în lume domnului Grandet un respect atît de mare, încît oamenii puteau măsura suma capitalurilor fostului primar, după cît de departe mergea slugarnica consideraţie pe care i-o arătau. Orice om din Saumur era încredinţat că domnul Grandet avea o comoară ascunsă, dolda de ludovici şi că noaptea se desfăta în neputsa plăcere pe care ţi-o dă priveliştea unei imense grămezi de aur. Zgîrciobii îndeosebi, aveau un fel de nezdruncinată siguranţă în aceasta, numai văzîndu-i ochii ce-şi însuşiseră parcă culoarea galbenului metal. Privirea omului obişnuit să tragă foloase uriaşe din capitalurile sale capătă, ca şi privirea unui voluptuos, a unui jucător sau a unui curtean, nişte nuanţe ne-definite, anume clipiri furişe, lacome, ascunse, care nu scapă semenilor. Acest tainic grai alcătuieşte oarecum francmasoneria pasiunilor.

Domnul Grandet inspira deci respectuoasa stimă la care are drept un om ce nu datora niciodată nimic nimănui ; care, dogar veteran, bătrîn podgorean, ghi-cea cu precizia unui astronom cînd trebuiau fabricate o mie de butoaie sau numai cinci sute pentru recolta sa ; care nu scăpa nici un chilipir, avînd întotdeauna butoaie de vînzare, atunci cînd preţuiau mai mult decît marfa ce trebuia s-o cuprindă, putea să-şi pună recolta în beciuri şi să aştepte clipa cînd să vîndă butoiul cu două sute de franci, în vreme ce micii proprietari îl vindeau pe al lor cu cinci ludovici. Faimoasa recoltă din 1811, înţelepţeşte strînsă şi vîndută pe îndelete, îi aduse peste două sute patruzeci de mii de livre. Vorbînd negustoreşte, domnul Grandet era asemenea tigrului şi şarpelui boa : ştia să se pitească.

să se ghemuiască, să ochească prada îndelung, să se repeadă asupra-i; apoi căsca gura pungii, înghițea o sumedenie de bănet și se culca domol, ca șarpele care mistuie nepăsător, rece, metodic.

Nimeni nu putea să-l zărească trecînd pe uliță fără a încerca un sentiment de admirație, amestecat cu stimă și teroare. Cine din Saumur nu-i simțise sfîșierea ghearelor de oțel înmănușate în duhul blîndeții? Unuia, notarul Cruchot îi procurase banii pentru cumpărarea domeniului, dar cu unsprezece la sută; altuia, domnul des Grassins îi scontase polițe, dar c-o înspăimîntătoare dobîndă. Arare zile se scurgeau fără ca numele domnului Grandet să nu fie pomenit în piață la clevetirile de seară. Pentru unii, averea bătrînului podgorean era obiectul unui patriotic orgoliu. Astfel nu numai un neguțător, nu numai un hangiu glăsuia străinilor cu oarecare fală:

— Domnilor, avem aici două sau trei case de milionari; cît despre domnul Grandet, nici el nu-și cunoaște averea!

În 1816, cei mai ageri calculatori din Saumur prețuiau proprietatea funciară a acestui om cam la patru milioane, dar cum scosese în mijlociu pe an de la 1793 pînă la 1817 o sută de mii de franci din proprietățile sale, era de crezut că avea în bani o sumă aproape egală cu valoarea bunurilor imobiliare. Astfel că, după vreo partidă de boston sau vreo discuție asupra viilor, aducîndu-se vorba despre domnul Grandet, oamenii pricepuți spuneau:

— Moș Grandet?... moș Grandet trebuie să aibă cinci sau șase milioane.

— Sînteți mai iscușiți decît mine, eu n-am izbutit să aflu niciodată suma totală, răspundea fie domnul Cruchot, fie domnul des Grassins, cînd auzeau asemenea vorbe.

De pălăvrăgea vreun parizian despre frații Rotschild sau despre domnul Laffitte⁶, oamenii din Saumur întrebau dacă sînt tot așa de bogați ca domnul Grandet. Iar cînd parizianul zîmbind le arunca atunci o replică disprețuitoare, toți îl priveau dînd din cap cu neîncredere.

O avere atît de mare înveşmînta cu mantie de aur toate faptele acestui om. Dacă la început unele ciudăţenii ale vieţii sale fuseseră prilej de batjocură şi de zeflemea, apoi batjocura şi zeflemeaua luaseră demult sfîrşit. În cele mai mărunte acte, domnul Grandet avea de partea sa autoritatea lucrului judecat. Cuvintele lui, îmbrăcămintea, purtările sale şi clipirea ochilor făceau lege în ţinut, unde fiecare, după ce-l studia asemenea naturalistului care cercetează efectele instinctului la animale, ar fi putut să recunoască adîncă şi tăcuta înţelepciune a celor mai neînsemnate din mişcările sale.

— Iarna va fi aspră — spuneau toţi — moş Grandet şi-a pus mănuşile îmblănite; trebuie culese viile!

— Moş Grandet adună doage peste doage: se va face vin de pomină anul acesta.

Domnul Grandet nu cumpăra niciodată carne sau pîine. Fermierii îi aduceau săptămînal destulă provizie de claponi, de pui, de ouă, unt şi grîu. Stăpînea o moară al cărei arendaş, în afară de plată, era dator să macine o anumită cantitate de grîne, aducîndu-i tărîţa şi făina. Lungana Nanon, unica lui slujnică, cu toate că nu mai era tînără, frămînta şi cocea singură în fiecare sîmbătă pîinea casei. Domnul Grandet se mai înţelesese şi cu arendaşii săi grădinari să-l facă rost de legume. Cît despre poame, recolta atît de multe, încît vindea o mare parte din ele la tîrg. Lemnele lui de foc erau tăiate din pădurile sale, adunate ca găteje putrede, din hăţlşurile proprietăţilor; iar fermierii le cărau la oraş gata cioplite, le aşezau pe gratis în magazie, primind doar cîteva vorbe de mulţumire.

Singurele cheltuleli ştiute erau anafura, îmbrăcămintea soţiei şi a fiicei, plata pentru scaunele lor la biserică, luminatul, simbria lunganei Nanon, spoitul tingirilor, achitarea datoriilor, reparatul clădirilor şi costul exploatărilor. Avea şase sute de pogoane de pădure cumpărate de curînd, pe care le dăduse în grijă paznicului unui vecin, făgăduindu-i, zice-se, o răsplată. Numai de cînd cumpăraseră pădurea mîncă vînat. Apucăturile acestui om erau foarte simple. Vor-

bea puțin. De obicei își tălmăcea gândurile în fraze mici și sentențioase, rostite cu glas blajin. De la revoluție, epocă în care atrăsese privirile asupra lui, se bîlbîia într-un chip ostenitor, de îndată ce trebuia să vorbească mai îndelung sau să țină piept la o discuție. Bîlbîiala, vorbele fără șir, potopul de cuvinte în care își năclăia gândirea, lipsa aparentă de logică, puse pe seama unei lipse de educație, erau numai o prefăcătorie și se vor lămuri îndeajuns în unele episoade ale acestei povestiri. De altfel, patru fraze, tot atît de exacte ca formulele algebrice, îi slujeau de obicei pentru a cuprinde și a dezlega greutățile vieții și ale negustoriei: „Nu știu! Nu pot! Nu vreau! Vom vedea!”

Nu spunea niciodată nici da, nici nu; nu așternea slovă scrisă în ruptul capului.

De vorbeai, te asculta rece, își ținea bărbia în mina dreaptă rezemîndu-și cotul pe dosul palmei stîngi și își făurea în orice afacere păreri din care nu se mai abătea. Medita îndelung tîrguielile cele mai mărunte. Cînd, după o meșteșugită tocmeală, adversarul își destăinuia secretul pretențiilor sale, crezînd că îl are în mină, numai ce răspundea:

— Nu pot încheia nimic fără să mă sfătuiesc cu nevasta.

Soția, pe care o redusese la o desăvîrșită robie, era în asemenea treburi paravanul cel mai potrivit. El nu călca niciodată pragul la nimeni, nu voia nici să primească, nici să dea oște; nu făcea niciodată zgomot și părea că economisește totul, pînă și mișcarea. Nu se atingea de nimic al altora, dintr-o neclintită evlavie pentru proprietate.

Totuși, în ciuda blajinului său glas, în ciuda înfățișării lui sfioase, graiul și apucăturile dogarului ieșeau la iveală mai cu seamă cînd era acasă, unde se stăpînea mai puțin ca oriunde, aiurea.

La trup, Grandet era un bărbat scund, pătrat, îndesat, cu pulpele groase, cu genunchii noduroși și cu umerii largi; avea fața rotundă, smolită și ciupită de vîrsat; bărbia dreaptă, buzele fără nici o curbă și dinții albi; ochii cu expresia calmă și devorantă pe

care poporul o atribuie șarpelui fabulos numit bazilic ; fruntea brăzdată de cute transversale nu era lipsită de anume perturbanțe semnificative, părul gălbui și sur era „argintat și auriu“, cum spuneau unii tineri care nu-și dădeau seama de tîlcul unei asemenea glumețe aluzii pe socoteala domnului Grandet. Nasul, borcănat la vîrf, se termina cu un neg vînos, pe care vulgul îl socotea, pe drept cuvînt, plin de șiretlic. Această figură vădea o primejdioasă finețe, o probitate fără căldură, egoismul unui om obișnuit să-și concentreze simțirile și voluptatea avariției și asupra singurei ființe, care într-adevăr prețuia ceva pentru el, fiica sa Eugénie, singura-i moștenitoare. Atitudine, apucătură, mers, totul în el dovedea, de altfel, acea încredere în sine pe care ți-o dă siguranța de a izbuti mereu. Astfel, deși cu porniri blînde și molatice în aparență, domnul Grandet avea un caracter de bronz.

Veșnic îmbrăcat la fel, cine îl vedea azi îl vedea așa cum fusese în 1791. Încălțările butucănoase se încheiau cu șireturi de piele ; pe orice vreme purta ciorapi de lînă, un pantalon scurt de postav cafeniu și gros cu catarama de argint, o jiletcă de catifea vîrgată cu galben și castaniu, strîns încheiată, o lungă haină castanie cu poalele largi, o cravată neagră și o pălărie de quaker⁷. Mănușile, tot așa de solide ca cele ale jandarmilor, îi țineau douăzeci de luni și, pentru a le păstra curate, la așeza pe marginea pălăriei, în același loc, cu același gest metodic.

În Saumur nu se știa nimic mai mult despre acest personaj.

Numai șase locuitori aveau îngăduința să intre în casa lui. Cel mai de seamă dintre primii trei era nepotul domnului Cruchot. De la numirea sa ca președinte al tribunalului de primă instanță din Saumur, tînărul acesta alăturase la numele de Cruchot pe acela de Bonfons și se străduia ca Bonfons să predomine asupra lui Cruchot. Se și iscălea acum C. de Bonfons. Apărătorul îndestul de nechibzuit care-i spunea „domnule Cruchot“ avea prilej să-și dea îndată seama în ședință de prostia săvîrșită. Magistratul ocrotea pe cei care îl numeau „domnule președinte“, dar răsplă-

tea cu cele mai dulci surîsuri pe măgulitorii care-i spuneau „domnule de Bonfons“. Domnul preşedinte era în vîrstă de treizeci şi trei de ani, stăpinea domeniul de Bonfons (*Bonī Fontis*) în valoare de şapte mii de livre rentă; aştepta moştenirea unchiului său, notarul, cum şi aceea a unchiului său, abatele Cruchot, demnitar al consiliului Saint-Martin din Tours, care treceau amîndoi destul de bogaţi. Cei trei Cruchoţi, susţinuţi de o puzderie de veri, înrudiţi cu douăzeci de familii din oraş, alcătuiau un partid ca odinioară Medicii la Florenţa; şi ca Medicii, Cruchoţii aveau Bazzii⁸ lor.

Doamna des Grassins, mama unui flăcău de douăzeci şi trei de ani, se ducea adesea în vizită la doamna Grandet, nădăjduind să-l însoare pe scumpul ei Adolphe cu domnişoara Eugénie. Domnul des Grassins, bancherul, încuraja vîrtos manevrele soţiei sale prin veşnice servicii aduse într-ascuns bătrînului avar şi ajungea întotdeauna la vreme pe cîmpul de luptă. Cei trei des Grassins aveau de asemenea oamenii lor, verii lor, credincioşii lor aliaţi.

Dinspre Cruchoţi, abatele, Talleyrandul familiei, bine sprijinit de către fratele său notarul, disputa cu înverşunare terenul bancherului şi ţinea să rezerve bogata moştenire pentru nepotul său, preşedintele.

Acea luptă surdă dintre familiile Cruchot şi des Grassins, al cărei preţ era mîna Eugéniei Grandet, ocupa în chip deosebit de pasionant felurite cercuri din Saumur.

Domnişoara Grandet se va mărita oare cu domnul preşedinte, sau cu domnul Adolphe des Grassins.

La această întrebare unii răspundeau că domnul Grandet nu va da fata nici după unul, nici după altul. Fostul dogar, ros de ambiţie, spuneau ei, caută de ginere vreun pair al Franţei care, în schimbul unei rente de trei sute de mii, va consimţi să accepte toate butoaiile trecute, prezente şi viitoare ale Grandet-ilor.

Alţii se grăbeau să replice că domnul şi doamna des Grassins erau nobili, bogaţi, nu glumă, că Adolphe era un foarte chipeş cavaler şi că, în afară doar de nu vor fi avînd în manşete vreun nepot al Papei, o

alianță atît de convenabilă ar trebui să încînte pe niște oameni de rînd, un dogar pe care tot Saumurul l-a văzut cu rindeaua în mîină și care, de altfel, purtase boneta roșie. Cei mai cu scaun la cap luaseră aminte că domnul Cruchot de Bonfons intra oricînd în casă, pe cînd rivalul său nu era primit decît duminicile. Unii susțineau că doamna des Grassins, mai apropiată de femeile din casa lui Grandet decît Cruchotii, putea să le strecoare unele idei care-i vor aduce mai devreme sau mai tîrziu izbînda. Alții răspundeau că abatele Cruchot era cel mai insinuant om din lume și că femeie contra călugăr însemna că partida era egală.

— Nici laie, nici bălaie, stau tocmai pe tocmai! se rostise un om de duh din Saumur.

Mai bine informați, bătrînii ținutului pretindeau că Grandetii sînt prea cu chibzuială ca să-și înstrăineze bunurile familiei, așa că domnișoara Eugénie Grandet va fi măritată cu fiul domnului Grandet din Paris, bogat neguțător de vinuri. La care familiile Cruchot și des Grassins aveau gata alt răspuns.

— Mai întîi de toate, cei doi frați nu s-au văzut nici de două ori în treizeci de ani. Mai apoi, domnul Grandet din Paris are pretenții foarte mari pentru fiul său. E primarul unei circumscripții, deputat, colonel în garda națională, judecător al tribunalului de comerț; drept care se leapădă de Grandetii din Saumur și țintește să se alieze cu vreo familie ducală prin bunăvoința lui Napoleon.

Cîte și cîte nu se scorneau pe socoteala unei moștenitoare despre care se vorbea de jur împrejur pînă la douăzeci de leghe depărtare și chiar și de la Angers la Blois!

La începutul lui 1811, Cruchotinli au avut o însemnată izbîndă asupra Grassinilor. Domeniul Froidfond, renumit prin parcul său, prin admirabilul său castel, prin fermele, rîurile, heleșteile și pădurile sale, evaluate împreună la trei milioane, fu scos în vînzare de către tînărul marchiz de Froidfond, constrîns să-și prefacă în bani averea. Maestrul Cruchot, abatele Cruchot, ajutați de oamenii lor, izbutiră să împiedice vînzarea în loturi mici. Notarul încheie cu junele o

afacere strălucită, convingându-l că se vor isca urmări fără număr împotriva cumpărătorilor înainte de a încasa prețul loturilor și că ar fi deci mai bine să vîndă terenul domnului Grandet, om solvabil și în măsură să plătească domeniul cu bani peșin. Prea frumosul marchizat Froidfond luă astfel calea spre esofagul domeniului Grandet care, spre marea uimire a întregului Saumur, l-a plătit prin scont după îndeplinirea formalităților. Afacerea aceasta stirni mare vîlvă la Nantes și Orléans.

Domnul Grandet merse să-și vadă castelul cu prilejul întoarcerii unei căruțe acolo. După ce aruncă asupra proprietății o ochire de stăpîn, se întoarse la Saumur încredințat că își plasase fondurile cu cinci la sută și cuprins de mărețul gînd să rotunjească marchizatul de Froidfond, contopind toate bunurile sale. Apoi, spre a-și umple din nou vistieria aproape goală, se hotărî să taie din rădăcină pădurile și să-și exploateze plopii din livezi.

Acum e lesne de priceput noima acestor cuvinte: „Casa domnului Grandet“, această casă ștearsă, rece, mută, așezată în susul orașului și adăpostită de ruinele meterezelor. Cei doi stîlpi și bolta alcătuiind ochiul de poartă, ca și casa, erau din tuf, acea piatră albă ce se găsește pe țărmul Loarei și e atît de moale, încît durata-i mijlocie abia dacă ajunge la două sute de ani.

Numeroasele și inegalele găuri ciudat săpate de ploaie și de vînturi dădeau curbelor concave și părților laterale ale porții înfățișarea lespezilor vermiculare ale arhitecturii franceze și oarecare asemănare cu porticul unei închisori. Deasupra bolții domnea un basorelief sculptat în piatră tare, reprezentînd cele patru anotimpuri, figuri roase și înnegrite de ani. Deasupra acestui basorelief, pe brîul ieșit în afară, se înălțau cîteva din acele vegetații datorite întîmplării, galbene parechernițe, volbură, rochița rîndunicii, pătlagină și un tînăr cireș destul de mărișor.

Poarta, de stejar masiv, scorjită, afumată, brădată de crăpături, șubredă în aparență, era zdravă ghintuită cu piroane care înfățișau desene simetrice. O ferestruică mică pătrată, dar cu gratii dese și în-

roșite de rugină, se afla în mijlocul porții de mărime mijlocie și slujea, ca să spunem așa, de suport unui ciocan prins cu cârlig care lovea capul schimonosit al unui piron. Ciocanul acesta de formă lunguiată și din neamul acelora pe care străbunii le numeau *jaquemart*⁹, semăna cu un semn mare de exclamație; cercetîndu-l cu luare-aminte, un anticar ar fi regăsit cîteva urme din figura bufonă pe care o înfățișa altădată și pe care o ștersese prea lunga întrebuințare.

Prin gratiile mici destinate odinioară pentru a recunoaște prietenii în vremea războaielor civile, curioșii puteau zări acum, în fundul unei bolți întunecoase și verzui, cîteva trepte măcinate pe care urcai într-o grădină pitoresc împrejmuită cu jilave și groase ziduri, pline de broboane de apă și plăpînde tufişuri. Erau zidurile meterezelor vechi, pe care se înălțau grădinile cîtorva case vecine.

În partea de jos a casei, cea mai confortabilă încăpere era sala, a cărei intrare se găsea sub bolta porții. Puțini oameni cunosc însemnătatea unei săli în micile orașe din Anjou, din Touraine și din Berry. Ea este în același timp anticameră, salon, dormitor, sufragerie și birou; este scena vieții casnice, căminul obștesc; acolo venea bărbierul cartierului să-l tundă pe domnul Grandet de două ori pe an; acolo intrau fermierii, preotul, subprefectul, băiatul de la moară.

Această încăpere cu două ferestre, care dădeau spre stradă, era pardosită cu scînduri; tăblii sure cu antice sculpturi o căptușeau pe de-a-ntregul; tavanul era făcut din grinzi aparente, spoite tot în cenușiu, vopsite tot în sur, iar golurile dintre ele erau umplute cu cîlți și var îngălbenit de vremuri.

O străveche pendulă de aramă, încrustată cu arabescuri de baga, împodobește căminul de piatră albă, grosolan sculptat, deasupra căruia se afla o oglindă verzuie cu mangini tăiate pieziș ca să-l arate grosimea și răsfrîngea o rază de lumină de-a lungul grilajului gotic de oțel damaschinat. Cele două candelabre de aramă poleită, care decorau flecare din colțurile căminului, aveau două întrebuințări: scoțînd trandafirii care le serveau de bucele și a căror ramură

principală se adapta la un pedestal de marmură albăstrie încrustată cu arămuri antice, acest pedestal forma un sfeșnic aprins în zilele obișnuite.

Scaunele de formă antică erau garnite cu tapițerii înfățișând fabulele lui La Fontaine; dar trebuia s-o știi aceasta ca să recunoști subiectele, atât de spălăcite erau la floare și șterse la chip, cu nenumăratele lor cîrpli. În cele patru unghere ale sălii se aflau colțare, un fel de bufete care se terminau în niște soioase etajere. O veche masă de joc în marchetărie cu pătrățele pentru șah se afla între cele două ferestre. Deasupra acestei mese atârna un barometru oval cu margini negre, împodobit cu panglici de lemn aurit, peste care muștele se măscăriseră atât de deșănțat, încît acum poleiala nu se mai ghicea.

Pe peretele opus căminului, două portrete în pastel se zicea că ar reprezenta pe bunicul doamnei Grandet, bătrînul domn de la Bertellière, în ținută de locotenent din garda franceză și pe răposata doamna de Gentillet, în păstoriță.

La amîndouă ferestrele erau perdele de postav gros de Tours, roșu, ridicate prin șnururi de mătase, cu ciucuri. Acest luxos decor, atât de puțin în armonie cu obiceiurile domnului Grandet, fusese cumpărat o dată cu casa, ca și grilajul gotic, pendula, mobila de tapițerie și colțarele de lemn de trandafir. Lîngă fereastra cea mai apropiată de ușă era un jilț de paie cu picioarele așezate pe niște tălpile, ca s-o ridice pe doamna Grandet la înălțimea care să-i îngăduie a zări trecătorii. O masă de lucru din lemn de cireș spălăcit se încadra în fereastră, iar jilțisorul Eugéniei Grandet era alături.

De cincisprezece ani, toate zilele mamei și ale fiicei se scurseseră molcom în acest loc, într-o neconținută migală a lucrului, începînd din aprilie și pînă în noiembrie. În prima zi din această ultimă lună, amîndouă își luau locul de iarnă, aproape de cămin. Abia în acea zi doar îngăduia Grandet să se aprindă focul în sală și dădea poruncă să se stingă la 31 martie, fără să-i pese de zilele friguroase ale primăverii, nici de cele ale toamnei. O tinichea cu jeratic din bucătă-

rie, de care făcea rost lungana Nanon, numai ea ştia cu cîte dibăcii şi tertipuri îngăduia doamnei şi domnişoarei Grandet să-şi petreacă cele mai răcoroase dimineţi şi seri ale lunilor aprilie şi octombrie, fără să tremure de frig.

Mama şi fiica purtau grijă de toată rufăria casei şi îşi mistuiau atît de conştiincios zilele în această trudă de adevărate lucrătoare, încît dacă Eugénie voia să brodeze pentru maică-sa vreun guleraş, era silită să-şi smulgă din ceasurile de odihnă, înşelîndu-şi tatăl ca să aibă lumină. De multă vreme zgîrcitul dădea fiicei şi lunganei Nanon lumînări cu măsură, precum cu măsură dădea pîinea şi celelalte lucruri pentru consumul zilnic.

Lungana Nanon era poate singura făptură omenească în stare să îndure despotismul unui asemenea stăpîn. Tot oraşul invidia pe domnul şi pe doamna Grandet. Lungana Nanon, căreia i se spunea aşa din pricina înălţimii sale de cinci picioare şi opt palme¹⁰, aparţinea lui Grandet de trezeci şi cinci de ani. Deşi nu primea decît o leafă de trezeci de livre¹¹, trecea drept una din cele mai bogate slugi din Saumur. Cele cîte şaizeci de livre adunate în trezeci şi cinci de ani, îi îngăduiseră de curînd să plaseze patru mii de livre în rentă viageră la maestrul Cruchot. Acest rezultat al îndelungilor şi stăruitoarelor economii ale coşcogeamitei Nanon păru gigantic, fiecare slujnică văzînd că blata femeie de şaizeci de ani îşi asigurase pîinea pentru bătrîneţe, o pizmuiau fără să-şi închiuie cu ce crudă robie ajunsese s-o agonisească.

La vîrsta de douăzeci de ani, biata fată nu izbătise să se bage slugă nicăieri, din pricina înfăţişării sale respingătoare; dar la drept vorbind, această părere era greşită : chipul ei aşezat pe umerii unui grenadier din gardă ar fi fost foarte admirat, dar totul, cîcă, are haz numai la locul potrivit. Silită să fugă de la o fermă pîrjolită de foc, unde fusese păzitoare de vaci, sosi la Saumur căutîndu-şi de lucru, însufleţită de acel curaj robust care nu se dă în lături de la nimic.

Domnul Grandet îşi pusese pe atuncea gînd de în-surătoare şi dorea să-şi orînduiască gospodăria. Ochi

fata care umbla alungată din uşă în uşă. Cîntărindu-l puterea trupului cu ochiul lui de dogar, ghici folosul pe care l-ar trage de la o femeie croită ca Hercule, proptită pe zdravenile ei picioare ca un stejar de şaizeci de ani pe rădăcina lui, mare în şolduri, lată în spate, cu mîini de cărăuş şi de o cinste tot atît de neclintită ca şi fecioria ei intactă. Nici negii păroşi care împodobeau marţialul ei chip, nici pielea ei cărămizie, nici braţele-i vînjoase, nici zdrenţele lui Nanon nu-l speriaseră pe dogar care era încă la vîrsta cînd inima tresaltă. O îmbracă atunci, o încălţă, o hrăni pe biata fată, îi dădu o simbrie şi o puse la treabă fără s-o prea bruftuiască.

Văzîndu-se primită aşa de omenos, lungana Nanon plînsese în taină de bucurie şi se ataşă sincer de dogar, care de altfel a exploatat-o feudaliceşte. Nanon făcea totul : gătea, fierbea leşia, spăla rufe în Loara şi le tăbîrcea pe umeri ; se scula în zorii zilei, se culca la miezul nopţii ; pregătea mîncarea pentru toţi vierii în vremea culesului, supraveghea pe muncitori ; apăra ca un cîine credincios bunul stăpînului ; în sfîrşit, plină de o oarbă încredere în el, se supunea fără crîcnire celor mai năstruşnice toane.

În faimosul an 1811, a cărui recoltă costase munci de neînchipuit, după douăzeci de ani de slujbă, Grandet hotărî să-i dea credincioasei Nanon vechiul său ceasornic, singurul dar primit vreodată de la el. Deşi îi mai lepăda şi vechea sa încălţămintă (ea putea s-o mai încalţe), ar fi imposibil să socotim pomana trimestrială a ghetelor lui Grandet ca un dar, într-atît erau de uzate. Nevoia o făcuse pe biata fată aşa de zgîrcită, încît Grandet sfîrşi prin a o iubi cum iubeşti un cîine şi Nanon se lăsa să-i prindă de gît o zgardă ghintuită cu ţinte lungi şi subţiri a căror pişcăături nu le mai simţea. Dacă Grandet tăia pîinea ceva mai subţirel, ea nu se plîngea ; participa din toată inima la binefacerile igienice pe care le aducea drasticul regim al casei, unde niciodată nimeni nu era bolnav.

Apoi Nanon făcea parte din familie : rîdea cînd rîdea domnul Grandet, se întrista, degera, se încălzea, lucra o dată cu el. Cîte dulci răsplătiri în această

egalitate ! Niciodată stăpînul nu l-a imputat vreo piersică sau caisă din vie, prunele mîncate sub pom.

— Hai satură-te, Nanon ! îi spunea în anii cînd ramurile se îndoiau de atîtea poame, încît fermierii erau nevoiți să le dea la porci.

Pentru o fată de la țară, care în tinerețe avusese parte doar de neomenie, pentru o sărmană culeasă de pe drumuri doar de milă, zîmbetul strepezit al lui moș Grandet era o adevărată rază de soare. De altfel, sufletul simplu și mintea îngustă a lui Nanon nu puteau cuprinde decît o singură simțire și un singur gînd. După treizeci și cinci de ani ea încă tot se mai revedea în fața șantierului domnului Grandet, desculță, zdrențuită ; tot îl mai auzea pe dogar spunîndu-i :

— Ce dorești, drăguță ?

Și recunoștința ei era veșnic vie.

Cîteodată Grandet se gîndea că această sărmană n-auzise niciodată nici cel mai mic cuvînt de măgulire, că nu cunoștea nici unul din simțămintele dulci pe care le insuflă o femeie, că putea să se înfățișeze într-o bună zi înaintea lui Dumnezeu mai nevinovată decît însăși Fecloara Maria ; atunci, cuprins de milă, Grandet spunea uitîndu-se la dînsa :

— Biata Nanon !

Și exclamația lui era întotdeauna urmată de o privire fără seamăn pe care l-o arunca bătrîna slujnică. Aceste cuvinte rostite din cînd în cînd alcătuiau de multă vreme un lanț neîntreput de prieteșug, la care se adăuga de fiecare dată cîte o nouă verigă. Această milă pitită în inima lui Grandet și atît de bucuros primită de bătrîna fată avea ceva oribil. Această atroce milă de avar, care trezea mii de satisfacții în inima bătrînului dogar, era pentru Nanon tainul ei de fericire. Cine n-ar fi zis la fel : „Biata Nanon !“ Dumnezeu își recunoaște îngerii după blîndețea suspinelor și după tainicele lor păreri de rău.

Se aflau în Saumur un mare număr de gospodării, unde slujnicele găseau mai multă omenie, dar unde stăpînii nu primeau totuși nici un semn de mulțumită. De aici o altă frază :

— Ce fac oare Grandetli cu lungana lor de Nanon, de le e atît de credincioasă ? Ar trece prin foc pentru dînşii.

Bucătăria ei, ale cărei ferestre cu gratii dădeau spre curte, era veşnic curată, orînduită, rece, o adevărată bucătărie de zgîrcit, unde nimic nu trebuia să se irosească. Cînd isprăvea cu spălatul vaselor, cu adunatul rămăşiţelor de la masă, cu stinsul focului, Nanon părăsea bucătăria despărţită de sală printr-un coridor şi venea să toarcă cînepă lîngă stăpîni. O singură lumîinare ajungea familiei întregi pentru toată seara. Sluga dormea în fundul acestui coridor, într-o chichineată luminată de o fereastră care da spre curtea vecinului. Zdravăna ei sănătate îi îngăduia să locuiască nevătămată în această gaură de unde putea prinde cel mai mic zgomot în liniştea adîncă, domnind şi zi şi noapte în toată casa. Asemenea unui dog de pază, trebuia să nu doarmă decît iepureşte şi să se odihnească veghind.

Descrierea celorlalte părţi ale locuinţei se va lega de întîmplările acestei povestiri ; de altfel schiţarea sălii unde scli pea tot belşugul gospodăriei, ne îndrituieşte să bănuim dinainte goliciunea caturilor de sus.

În 1819, pe înserate, cam pe la jumătatea lui noiembrie, Nanon aprinse pentru întîia oară focul. Toamna fusese foarte frumoasă. Această zi era zi de sărbătoare bine cunoscută Cruchotinilor şi Grassinilor. Deci cei şase vrăjmaşi se pregăteau să vină înarmaţi pînă-n dinţi, ca să se întîlnească în sală şi să se întreacă în dovezi de prietenie.

Dîmineaţa, tot Saumurul văzuse pe doamna şi pe domnişoara Grandet, însoţite de Nanon, îndreptîndu-se spre biserica parohială pentru a asculta liturgia şi fiecare îşi amintise că această zi era aniversarea naşterii domnişoarei Eugénie Grandet. Astfel, socotind ceasul cînd masa trebuia să ia sfîrşit, maestrul Cruchot, abatele Cruchot şi domnul C. de Bonfons se grăbeau să ajungă înaintea Grassinilor pentru a sărbători pe domnişoara Grandet. Toţi trei aduceau buchete mari, culese din micile lor sere. Cozile florilor, pe care avea să le prezinte plocon preşedintele, erau

măiestrit înfăşurate în panglică de satin alb cu franjuri aurii.

Dimineaţa, domnul Grandet, urmînd datina de ziua naşterii şi a numelui fiicei sale, venise s-o găsească în pat şi îi adusese solemn darul său părintesc care consta de treisprezece ani în aceeaşi monedă de aur.

Doamna Grandet dăruia fiicei sale, de obicei, o rochie de iarnă sau de vară, după împrejurări. Aceste două rochii, monedele de aur primite de Anul Nou şi de ziua părintelui său, însumau un mic venit cam de vreo sută de franci, pe care Grandet ţinea mult să vadă că-i strînge grămadă. Nu însemna oare a pune banul lui dintr-o lădiţă în alta, cultivînd, ca să zicem aşa, zgîrcenia moştenitoarei, căreia îi cerea cîteodată socoteală de comoara ei, mărită odinioară prin moştenirea familiei la Bertellière, spunîndu-i :

— Asta va fi „duzinul“ zestrei tale !

Duzinul e un vechi obicei încă păstrat cu sfinţenie în cîteva ţinuturi din centrul Franţei. În Berry, în Anjou, cînd se mărită o fată, familia ei sau cea a soţului trebuie să-i dea o pungă unde se găsesc, după mărimea averii, douăsprezece monede sau douăsprezece duzini, sau o sută de duzini de monede de argint sau de aur. Cea mai săracă păstoriţă nu s-ar mărita fără duzinul ei, fie chiar numai în bani de aramă. Se mai vorbeşte şi acum la Issoudun despre un duzin dăruit unei bogate moştenitoare şi care cuprindea o sută patruzeci şi patru de portugheze de aur, papa Clement al VII-lea, unchiul Ecaterinei Medici, măritînd-o cu Enric al II-lea, i-a dăruit un duzin de medalii antice de aur, de cel mai mare preţ.

În timpul mesei, părintele, nespus de bucuros c-o vede pe Eugénie atît de frumoasă şi într-o rochie nouă, strigase :

— Pentru că e ziua Eugéniei, s-aprindem focul ! Să fie într-un ceas bun !

— Domnişoara o să se mărite în cursul anului acestuia fără doar şi poate, spuse lungana Nanon, adunînd rămăşiţele unei gîste, fazanul dogarilor.

— Nu văd nici o partidă pentru ea în Saumur, răspunse doamna Grandet, uitîndu-se la bărbat cu o

sfială, ce trăda la vârsta ei toată robia casnică sub care gema sărmana femeie.

Grandet își privi fiica și strigă voios :

— Copila împlinește astăzi douăzeci și trei de ani ; va trebui curînd să ne ocupăm de dînsa.

Eugénie și mama își aruncară pe tăcute o privire plină de înțeles.

Doamna Grandet era o femeie uscățivă și slabă, galbenă ca o gutuie, neîndeminatică, molîie ; una din acele femei ce par făcute anume pentru a fi chinuite. Era osoasă, cu un nas mare, cu o frunte mare și amintea la prima vedere unul din acele fructe vătoase, care nu mai au nici zeamă, nici gust. Dinții îi erau rari și negri, gura încrețită, bărbia adusă ca un galoș. Era o femeie excelentă, o adevărată la Bertelière.

Abatele Cruchot știa să găsească prilejul potrivit pentru a-i spune că nu fusese prea urîtă, și ea îl credea. O blîndețe angelică, o resemnare de gizulle chinuită de copii, o rară evlavie, același netulburat singe rece, o inimă duioasă o făceau să fie veșnic deplînsă și respectată de toți.

Soțul nu-i dădea niciodată mai mult de șase franci laolaltă pentru micile ei cheltuieli. Deși ridicolă în aparență, femeia aceasta, care îi adusese lui Grandet prin moștenirile și zestrea ei peste trei sute de mii de franci, se simțea mereu atît de umilită în îngenuncherea și în robirea împotriva căreia bunătatea ei sufletească o împiedica să se revolte, încît nu cerea niciodată vreun gologan și n-avea nimic de zis la hîrțile pe care maestrul Cruchot i le prezenta spre iscălire. Mîndria asta prostească și ascunsă, noblețea ei sufletească mereu neprețuită și rănită de Grandet dominau purtarea acestei femei.

Doamna Grandet îmbrăca invariabil aceeași rochie de levantină verzuie, pe care se învățase s-o facă a dura aproape un an ; purta un fișiu mare de bumbac alb, o pălărie de paie cusută și aproape totdeauna un sort de tafta neagră. Ieșind foarte puțin din casă, nu tocea încălțămîntea. În sfîrșit, nu dorea niciodată nimic pentru dînsa.

Astfel, Grandet, cuprins citeodată de un fel de re-muşcare la gândul că trecuse atîta amar de timp de cînd nu mai dăduse cei şase franci soţiei, înscrisa totdeauna „spelcile“ pentru soţia lui, în actele de vînzarea recoltei din podgoriile de zestre. Cei patru sau cinci ludovici oferiţi de olandezul sau de belgianul ce cumpăra recolta viilor Grandet alcătuia cel mai sigur venit anual al doamnei Grandet. Dar după ce primea aceşti cinci ludovici, bărbatul îi spunea adesea, ca şi cum puna lor ar fi fost comună :

— N-ai cumva ciţiva pitaci să-mi împrumuţi ?

Şi biata femeie, fericită că poate face ceva pentru omul pe care duhovnicul i-l înfăţişa ca domnul şi stăpînul său, îi înapoia în cursul iernii astfel o parte din paralele rupte din suma bacşişului. Cînd Grandet scotea din buzunar douăzeci de franci pentru micile cheltuieli, pentru aţă, pentru găteala fiicei sale, nu uita niciodată după ce incheia cu nasturi buzunăraşul de la cîngătoarea pantalonilor să spună nevastei :

— Vrei şi tu, mamă, ceva ?

— Dragul meu — răspundea doamna Grandet, în-sufleţită de o demnitate maternă — vom vedea.

Sublimă abnegaţie pierdută în van ! Grandet se credea foarte darnic cu nevasta lui. Filozofii care înţînesc fiinţe ca Nanon, ca doamna Grandet, ca Eugénie, nu sînt oare îndreptăţiţi să creadă că ironia este însuşirea fundamentală a Providenţei ?

După această masă unde pentru întîia oară fusese vorba despre căsătoria Eugéniei, Nanon se duse după o sticlă de lichior de coacăze în odaia domnului Grandet şi puţin lipsi să nu cadă coborînd scara.

— Mare năîngă ! îi spuse stăpînul. Te laşi să lu-neci ca o proastă şi tu ?

— Domnule e o treaptă care nu se mai ţine.

— Are dreptate, întări doamna Grandet. Ar fi trebuit de mult dreasă. Ieri Eugénie era mai-mai să-şi scrîntească piciorul.

— Hai ! spuse Grandet întorcîndu-se către Nanon şi văzînd-o îngălbenită — pentru că e ziua de naştere a Eugéniei şi fiindcă erai să cazi, ia un păhărel de coacăză, ca să-ţi vii în fire !

— Pre legea mea, o merit pe drept ! spuse Nanon. Oricine în locul meu ar fi spart sticla. Dar eu, chiar dacă-mi fringeam cotul, tot țineam sticla-n sus.

— Biata Nanon ! zise Grandet turnându-i lichiorul.

— Te-ai lovit ? întrebă Eugénie, privind-o îngrijorată.

— Nu, fiindcă m-am proptit în șolduri.

— Ei bine, pentru că astăzi e ziua de naștere a Eugéniei — zise Grandet — voi drege treapta. Voi nu sînteți în stare să puneți piciorul în colț, acolo unde treapta mai e încă destul de solidă.

Grandet luă lumina, își lăasă nevasta, fiica și sluga fără altă lumină decît cea de la soba care arunca flăcări vii și se duse în magazie după scînduri, după cuie și ciocan.

— Să vă ajut ? îi strigă Nanon, auzind cum bate în scară.

— Nu, nu ! Doar mă pricep destul la asta ! răspunse fostul dogar.

În vreme ce Grandet își dregea scara putrezită, fluierînd tare în amintirea anilor tinereții, cei trei Cruchoți bătură în ușă.

— Dumneata ești, domnule Cruhot ? întrebă Nanon uitîndu-se printre gratii.

— Da, răspunse președintele.

Nanon deschise ușa și lumina focului răsfrîntă în boltă îngădui Cruchoților să nimerească intrarea în sală.

— A ! veniți s-o sărbătoriți ? le zise Nanon mirosind florile.

— Iertați-mă domnilor — spuse Grandet recunoscînd glasurile prietenilor — numaidecît sînt al dumneavoastră ! Nu-s din cei coborîți cu hîrzobul din cer, îmi cirpesc singur o treaptă a scării mele.

— Vedeți-vă înainte de treabă, domnule Grandet ! Cărbunarul e stăpin în casa lui ¹², rosti sentențios președintele, rîzînd singur de aluzia pe care nimeni n-o pricepea.

Doamna și domnișoara Grandet se ridicară. Atunci președintele, profitînd de întuneric, șopti Eugéniei :

— Îngăduiți-mi, domnișoară, să vă urez astăzi, cu prilejul zilei dumneavoastră de naștere, mulți ani fericiți și o sănătate la fel cu cea de care vă bucurați.

Ii oferi un buchet de flori rare în Saumur, apoi, apucînd moștenitoarea de brațe, o sărută de două ori pe gît cu o stăruință care o făcu pe Eugénie să roșească. Președintele, care semăna cu un piron ruginit, credea că așa se face curte.

— Nu te jena, spuse Grandet intrînd. Prinzi parcă aripi în zilele de sărbătoare, domnule președinte !

— Dar alături de domnișoara — răspunse abatele Cruchot înarmat cu buchetul lui — toate zilele ar fi pentru nepotul meu, zile de sărbătoare.

Abatele sărută mîna Eugéniei.

Iar maestrul Cruchot sărută tînăra fată pe amîndoi obraji și zise :

— Iaca așa cresc fetele ! În fiecare an cu douăsprezece luni.

Așezînd lumînarea în fața pendulei, Grandet care nu se lăsa de o glumă pînă nu te scotea din sărite cu ea, cînd i se părea că e hazlie, cuvîntă :

— Pentru că e ziua Eugéniei, să aprindem candelabrele !

Ridică cu grijă candelabrele, înșurubă trandafirul la fiecare pedestal, luă din mîna lui Nanon o lumînare neîncepută, înfășurată într-o bucată de hîrtie, o vîri în sfeșnic, o înțepeni, o aprinse și se duse să se așeze lîngă nevastă, privind pe rînd prietenii, fiica și lumînările.

Abatele Cruchot, un omuleț grăsun, cu o perucă nedă și roșcată, cu o înfățișare de bătrînică veselă, pășind în încălțările zdravene cu cătărâmi de argint, zise :

— Grassinii n-au venit ?

— Încă nu, răspunse Grandet.

— Dar trebuie să pice ? întrebă bătrînul notar, schimonosindu-și obrazul ciuruit ca un linguroi de cules spuma.

— Așa cred, răspunse doamna Grandet.

— Ați isprăvit culesul viilor ? întrebă președintele Bonfons pe Grandet.

— Peste tot ! îi răspunse bătrînul podgorean, ridicîndu-se să se plimbe de-a lungul sălii și umflîndu-și pieptul într-o mișcare plină de trufie ca și cu-vîntul : *peste tot !*

Pe ușa coridorului care ducea la bucătărie, o zări pe Nanon stînd la gura sobei, cu o lumînare aprinsă și pregătindu-se să toarcă acolo, ca să nu se amestece în sărbătoarea lor.

— Nanon — spuse el, înaintînd în coridor — n-ai vrea să stingi focul și luminarea și să vii să stai cu noi ? Slavă Domnului, sala e destul de mare pentru toți.

— Dar, domnule, o să aveți lume bună.

— Nu ești și tu ca și ei ? Toți sînt tot din coasta lui Adam ca și tine.

Grandet se apropie de președinte și-i spuse :

— Ți-ai vîndut recolta ?

— Nu, o păstrez. Dacă vinul e bun acum, în doi ani are să fie și mai bun. Proprietarii, după cum știți, s-au hotărît să țină la preț și anul acesta belgienii n-au să aibă încotro. Cum vor pleca, așa se vor întoarce.

— Da, însă trebuie să ne ținem tari, rosti Grandet cu un glas care-l făcu pe președinte să tresară.

— O fi cumva și el băgat în asta ? se gîndi Cru-chot.

În aceeași clipă, o lovitură de ciocan vesti familia des Grassins și sosirea lor puse capăt convorbirii începută între doamna Grandet și abate.

Doamna des Grassins era una din acele femei vioaie, durdulii, bălane și rumene care, datorită unui regim calustral de provincie și obiceiurilor unei prea virtuoașe vieți, se păstrează încă tinere la patruzeci de ani. Ele sînt asemenea ultimilor trandafiri de toamnă : a căror privesc e o desfătare, dar ale căror petale au nu știu ce răceală și a căror mireasmă s-a istovit. Se îmbrăca bine, își aducea toaletele de la Paris, dădea tonul în orașul Saumur și oferea serate. Bărbatul ei, fost ofițer de stat-major în garda imperială, greu rănit la Austerlitz și scos la pensie, păs-

tra, cu toată considerația sa pentru Grandet, ținuta înfiptă a militarilor.

— Bună ziua, Grandet ! spuse podgoreanului, întinzându-i mîna și afectînd un soi de superioritate sub care îi strivea întotdeauna pe Cruchoți. Domnișoară — se adresa el apoi Eugéniei, după ce se înclinase în fața doamnei Grandet — ești mereu frumoasă și cuminte, încît nu știu ce aș putea să-ți mai urez.

Pe urmă prezentă o lădiță pe care o tăbîrcea servitorul lui și care conținea o „*bruyère du cap*“, floare adusă de curînd în Europa și cu totul rară.

Doamna des Grassins o sărută foarte dragăstos pe Eugénie, îi strînse mîna și spuse :

— Adolphe și-a luat însărcinarea să-ți prezinte micul meu dar.

Un tînar înalt, blond, palid și plăpînd, cu apucături destul de alese, sfios în aparență, dar care cheltuisese la Paris, unde-și făcuse dreptul, opt sau zece mii de franci peste suma fixată de acasă, se apropie de Eugénie, o sărută pe amîndoi obrazii și-i oferî o cutie cu toate cele de trebuință pentru cusut, ale cărei scule erau toate de argint suflat cu aur ; marfă într-adevăr fără gust, în ciuda stemei cu inițiale gotice E. G. destul de meșter gravate pentru a da casetei un aspect foarte îngrijit. Deschizînd-o, Eugénie avu una din acele bucurii nesperate și depline care fac tinerele fete să roșească, să tresalte, să tremure de plăcere. Intoarse ochii spre tatăl său, ca și cum ar fi vrut să-l întrebe dacă îi era îngăduit să accepte și domnul Grandet rosti un „Primește, fiica mea !“ al cărui accent ar fi făcut faima unui actor. Cei trei Cruchoți rămaseră uluiți văzînd privirea de bucurie aruncată lui Adolphe des Grassins de către moștenitoarea în ai cărei ochi asemenea bogății păreau nemaipomenite.

Domnul des Grassins oferî domnului Grandet o priză de tabac, trase și el una, scutură praful căzut pe panglica Legiunii de Onoare prinsă la butoniera hainei sale albastre și apoi se uită la Cruchoți cu un aer ce părea a spune :

— Acum să vă văd !

Doamna des Grassins își aruncă privirea asupra vaselor albastre unde se aflau buchetele aduse de Cruchoți, cercetînd darurile lor cu prefăcuta admirație a unei femei ironice. În împrejurarea asta cu totul delicată, abatele Cruchot lăsă musafirii să se așeze în jurul focului și se duse să se plimbe în fundul sălii cu Grandet ; pe urmă, cînd amîndoi au ajuns în dreptul ferestrei celei mai depărtate de Grassins, abatele șopti la urechea zgircitului :

— Oamenii ăștia aruncă banii pe fereastră !

— Ce-are a face, dacă intră tot în pivnița mea ? replică bătrînul podgorean.

— Dacă te-ar bate gîndul să dai niște foarfeci de aur fiicei dumitale, ai avea foarte lesne de unde l zise abatele.

— Îi dau ceva mai mult decît foarfeci, răspunse Grandet.

— Nepotul meu e un nătărău, se gîndi abatele uitîndu-se la președinte, al cărui păr zbîrlit făcea și mai urîtă mutra lui smolită. Nu putea dibăci și el vreun fleac mai de preț ?

— Hai să facem partida, doamnă Grandet, spuse doamna des Grassins.

— Dar cum sînteți de față, am putea înjgheba două mese...

— Pentru că e ziua Eugéniei, să facem cu toții un loton— spuse tata Grandet — acești doi copii vor lua și el parte.

Fostul dogar, care niciodată nu juca nici un joc, arătă spre filcă-sa și spre Adolphe.

— Hai, Nanon, întinde mesele.

— O să-ți ajutăm, *domnișoară Nanon*, vorbi voios doamna des Grassins, încîntată de bucuria pe care i-o făcuse Eugéniei.

— În viața mea n-am fost atît de mulțumită ! mărturisi moștenitoarea. N-am văzut nicăieri ceva atît de frumos...

— Adolphe a adus-o de la Paris și el a ales-o, îi șopti doamna des Grassins la ureche.

— Hai, hai, mai tacă-ți clanța, muiere intrigantă ! îi spunea președintele. De veți avea vreodată, tu sau

bărbatu-tău, vreun proces, am să vă tăbăcesc eu pielea.

Notarul, așezat într-un colț, privea liniștit la abate spunându-și :

— Orice-ar face Grassinii, averea mea, cea a fratelui meu și cea a nepotului meu se urcă de fapt la un milion o sută de mii de franci. Grassinii au cel mult pe jumătate și mai au o fată : n-au decît să ofere tot ce poftesc ! Și moștenitoarea și darurile, tot ale noastre vor rămîne împreună într-o bună zi.

La opt și jumătate seara, două mese erau întinse. Frumoasa doamnă des Grassins izbutise să-și așeze fiul lîngă Eugénie. Actorii acestei scene, plină de interes, deși vulgară în aparență, flecare cu cartoanele pestrițe și cifrate, cu fișele de sticlă albastre în mîină, păreau că ascultă glumele bătrînului notar care nu scotea un număr fără să nu pomenească o vorbă hîtră ; dar de fapt toți se gîndeau numai la milioanele domnului Grandet.

Bătrînul dogar privea cu vanitate penele trandafirii, proaspăta toaletă a doamnei des Grassins, capul marțial al bancherului ; privea la președinte, la abate, la notar și își spunea :

— Toți sînt aici pentru bănuții mei. Vin aici să se plictisească pentru fata mea. Ehe ! Numai că fata mea nu va fi nici pentru unii, nici pentru alții și toți indivizii ăștia îmi slujesc de nadă pentru pescuit !

Această petrecere de familie în acel vechi salon cenușiu, abia luminat de două luminări ; risetele lor, însoțite de duruitul vîrtelniței harnicei Nanon și care nu erau sincere decît pe buzele Eugéniei sau ale măică-si, micimea aceasta legată de interese atît de mari ; acea tînră fată, asemenea păsărilor victime ale marelui preț la care sînt puse fără s-o știe, se afla împresurată, înăbușită de fățarnicele dovezi de prietenie ce-o amăgeau ; totul dădea acestei scene o comică tristețe. De altminteri, nu e o scenă din toate timpurile și de pretutindeni, dar redusă la cea mai simplă expresie ? Figura lui Grandet, exploatînd fățarnica fidelitate a celor două familii, storcînd din aceasta enorme foloase, domina și lumina drama. Nu era

oare singurul zeu modern în care crede lumea ? Banul, în toată puternicia lui, exprimat printr-o singură imagine ?

Dulcile sentimente ale vieții nu ocupau acolo decât un loc neînsemnat ; ele însufleteau numai trei inimi curate, cea ai lui Nanon, a Eugéniei și a mamei-si. Și cită ignoranță în nevinovăția lor ! Eugénie și mamea-sa nu știau nimic despre averea lui Grandet, nu cunoșteau rosturile vieții lui decât în lumina serbedelor lor închipuiri și nu prețuiau, nici nu disprețuiau banul, fiind obișnuite să se lipsească de el. Simțămintele lor rănite fără să-și dea seama, dar singurînd totuși, secretul ființei lor, făceau din ele niște prea ciudate excepții în acea adunare de oameni, a căror viață era numai și numai materială. Groaznica soartă, a omului ! Orice fericire nu-i vine decât cu prețul unei ignoranțe oarecare.

În clipa cînd doamna Grandet cîștiga un lot de optzeci de centime, cea mai mare miză dintre cele pătate în această sală, și în vreme ce Nanon ridea de plăcere văzînd-o pe doamna casei adunînd acest fabulos cîștig, o lovitură de ciocan răsună la ușa de afară cu atîta vuiet, încît femeile zvîcniră de pe scaunele lor.

— Nu-i cineva din Saumur cel care bate așa ! rosti notarul.

— Cum pot să izbească în halul ăsta ? se miră Nanon. Vor cu tot dinadinsul să ne spargă ușa ?

— Cine naiba să fie ? strigă Grandet.

Nanon luă unul din sfeșnice și, însoțită de Grandet se duse să deschidă.

— Grandet ! Grandet ! strigă nevasta lui care, împinsă de un nelămurit sentiment de teamă, se repezi spre ușa sălii.

Toți jucătorii se uitară unii la alții.

— Dacă am merge să vedem ce-i ? propuse domnul des Grassins. Lovitura asta de ciocan imi pare piață rea !

Domnul des Grassins abia izbuti să întrezărească chipul unui tînar, însoțit de hamalul mesageriilor care ducea două geamantane uriașe și tîra niște valize.

Grandet se întoarse brusc către nevastă și-i spuse :

— Doamnă Grandet, du-te la jocul dumitale. Lasă-mă pe mine să mă lămuresc cu domnul...

Apoi trase cu zgomot ușa odăii, unde jucătorii tulburați își reluară locurile, dar fără să mai continue jocul.

— E cineva din Saumur, domnule des Grassins ? îl întrebă soția.

— Nu, e un călător.

— Nu poate veni decît de la Paris.

— Intr-adevăr — spuse notarul, scoțîndu-și vechiul ceasornic gros de două degete și care semăna cu o corabie olandeză — e ora nouă. Al naibii ! Diligența cursei principale nu întirzie niciodată.

— Și e tînăr domnul ăsta ? întrebă abatele Cru-chot.

— Da, răspunse domnul des Grassins. Vine cu niște bagaje care trebuie să cîntărească cel puțin trei sute de chile.

— De ce nu s-o fi întorcînd Nanon ? observă Eugénie.

— Nu poate fi decît o rudă de-a dumneavoastră, zise președintele.

— Să punem mizele, rosti blînd doamna Grandet. După glas am simțit că domnul Grandet este contrariat : poate să nu-i placă auzind că vorbim despre afacerile lui.

— Domnișoară — zise Adolphe vecinei sale — trebuie să fie vărul dumneavoastră, Grandet, un tînăr foarte frumos pe care l-am cunoscut la balul domnului de Nucingen.

Adolphe nu mai continuă, maică-sa îi făcu semn cu piciorul, cerîndu-i cu glas tare zece centime pentru miză :

— N-ai de gînd să taci o dată, prostănacule ! îi suflă apoi la ureche.

În clipa aceea, Grandet se întoarse fără Nanon, ai cărei pași împreună cu ai hamalului răsunară pe scări. Bătrînul era urmat de călătorul care de cîteva minute stîrnise atîta curiozitate și stăpînea atît de viu cugetele, încît sosirea sa în această casă și felul

cum picase în mijlocul acestei lumi s-ar fi putut asemui cu aceea a unui melc într-un stup, sau cu a unui păun într-o obscură găinărie de sat.

— Așază-te lângă foc, îl îndemnă Grandet.

Înainte de a se așeza, tânărul străin salută foarte politicos adunarea. Bărbații se ridicară ca să-i răspundă printr-o politicoasă plecăciune, iar femeile făcură o ceremonioasă reverență.

— Desigur sînteți înghețat domnule? îl întrebă doamna Grandet; poate că veniți din...?

— Femeia tot femeie! întrerupse bătrînul podgorean sfîrșind citirea scrisorii pe care o ținea în mînă. Lăsați-l pe domnul să se repaوزهze.

— Dar tată, poate că domnul are nevoie de ceva? îndrăzni Eugénie.

— Are limbă, răspunse cu asprime podgoreanul.

Străinul fu singurul surprins de această scenă. Ceilalți erau deprinși cu apucăturile despotice ale avarului. Totuși, după ce amîndouă întrebările și amîndouă răspunsurile fură schimbate, străinul se sculă de pe scaun, se așază cu spatele la foc, ridică un picior ca să-și încălzească talpa și răspunse Eugéniei:

— Îți mulțumesc verișoară, am mîncat la Tours. Și adause, uitîndu-se la Grandet: Nu am nevoie de nimic, nu mă simt nicidecum obosit.

— Domnul vine din capitală? întrebă doamna des Grassins.

Domnul Charles, așa se numea fiul domnului Grandet din Paris, ridică, drept răspuns, o lornietă atîrnată cu un lăntișor de gît, o puse la ochiul drept ca să cerceteze ce se afla pe masă și persoanele care erau în jurul ei, se uită cu impertinență la doamna des Grassins și îi spuse, după ce cuprinse totul cu privirea:

— Da, doamnă. Joci loton, mătușico — adause el — te rog urmează-ți jocul, prea e amuzant ca să-l întrerupi...

— Eram sigură că e vărul, gîndea doamna des Grassins, aruncîndu-i mici ocheade.

— Patruzeci și șapte, strigă bătrînul abate. Dar

marchează, doamnă des Grassins, nu-i numărul dumitale ?

Domnul des Grassins puse o fișă peste cartonul soției sale care, cuprinsă de triste presimțiri, nu-i slăbea din ochi, când pe vărul de la Paris, când pe Eugénie, fără să se mai sinchisească de loton. Din când în când, tînăra moștenitoare arunca priviri furișe verișorului său, iar soția bancherului putu lesne descifra un crescendo de uimire ori de curiozitate.

Capitolul II

VARUL DIN PARIS

Domnul Charles Grandet, prea frumos june de douăzeci și doi de ani, făcea în momentul acela un ciudat contrast cu tipicarii provinciali cam iritați de ifosele sale artistocratice, pe care toți le studiau ca să aibă de ce ride. Aicea e nevoie de o lămurire.

La douăzeci și doi de ani, tinerii sînt încă așa de aproape de copilărie, încît lesne pot să se dedea la copilării. Astfel poate, la o sută dintre dînșii s-ar fi găsit nouăzeci și nouă care să se poarte aidoma cum se purta Charles Grandet. Cu cîteva zile înainte de această seară, tatăl său îi spusese să plece pentru cîteva luni la fratele lui din Saumur. Poate că domnul Grandet din Paris se gîndea la Eugénie. Charles, care venea în provincie pentru întia oară, își pusese în gînd să apară acolo sub înfățișarea unui june la modă, să bage în sperieți ținutul cu luxul său, să rămînă de pomină și să importe acolo toate inovațiile vieții pariziene. În sfîrșit, într-un cuvînt, voia să piardă la Saumur mai mult timp decît la Paris cu lustruitul unghiilor și să afecteze excesiva prețiozitate a ținutei, pe care un tinăr elegant o părăsește une-

ori pentru o delăsare ce nu-i lipsită nici ea de farmec.

Charles își aduse deci cel mai frumos costum de vânătoare, cea mai frumoasă pușcă, cel mai frumos cuțit, cea mai frumoasă geantă de vânătoare, de la Paris. Își aduse colecția sa de cele mai ingenioase jiletci : cenușii, albe, negre, de culoarea cărăbușului, cu reflexe aurii, cu zorzoane țesute în felurite culori, cu șal, cu guler drept, cu revere, închise pînă la gît, cu nasturi de aur. Își aduse tot felul de gulere și de cravate la modă în acea epocă. Își mai aduse două costume de Buisson și cea mai fină rufărie. Luase cu el și frumosul serviciu de toaletă de aur primit de la mama lui în dar. Luase, în sfîrșit, toate nimicurile de dandy, fără să uite încîntătoarea călimară pe care î-o dăduse cea mai drăgălașă dintre femei — cel puțin pentru el — care se chema *Annette* și care călătorea plicticos, conjugal, cu soțul, în Scoția, fiind victima unor bănuieli, din a căror pricină trebuia să-și sacrifice deocamdată fericirea ; totodată și o foarte frumoasă hirtie de scrisori, ca să-i scrie din două în două săptămîni. Cărase în fine un mare transport de flecustețe pariziene pe cît se poate de complet, unde, de la cravașa cu care se începe un duel și pînă la splendidele pistoale cizelate, cu care se încheie, nu lipsea nimic din toate uneltele ce slujesc unui tînăr trîndav ca să-și ocupe viața. Tatăl său îi spusese să călătorească singur și cît mai simplu ; venise în cupeul diligenței reținut numai pentru el, bucuros să nu uzeze o minunată caleașcă de drum, comandată anume pentru a întîmpina pe draga sa *Annette*, marea doamnă care... etc... și pe care trebuia s-o întîlnească în luna lui iunie la băile din Baden.

Charles socotea că va cunoaște o sută de persoane la unchiul său, că va vîna în pădurile lui, că va duce în sfîrșit acolo o viață de castel ; nu știa că avea să-l găsească la Saumur, unde nu se opriese decît ca să întrebe de drumul spre Froidfond ; dar, aflînd că este în oraș, crezu că-l va găsi într-un palat. Ca să se înfățișeze cit mai bine unchiului său, fie la Saumur, fie la Froidfond, îmbrăcase cel mai cochet costum de că-

lătorie, de o simplitate căutată, *cel mai adorabil*, ca să întrebuițăm cuvîntul care în acea vreme rezuma perfecțiunile desăvîrșite ale unui lucru sau ale unui om. La Tours, un frizer îi buclase frumosul păr castaniu; se primenise și-și pusese o cravată neagră de satin, potrivită cu un guler rotund în așa fel ca să încadreze cît mai plăcut chipul său alb și surizător. O redingotă de călătorie pe jumătate încheiată îi strîngea talia, lăsînd să se vadă o jiletcă de cașmir cu șal, sub care mai era o a doua jiletcă albă. Ceasornicul abandonat cu neglijență într-un buzunar era prins de butonieră cu un lăntîșor de aur. Pantalonii cenușii se încheiau pe laturi, unde broderii de mătase neagră înfrumusețau cusăturile. Învîrtea un bastonaș a cărui măciulie de aur sculptată nu vătăma nicidecum frăgezimea mănușilor cenușii. În sfîrșit, casceta era de-un gust fără seamăn.

Un parizian, numai un parizian din cea mai înaltă societate putea să se îmbrace așa, fără a părea caraghios și să dea o prestigioasă armonie tuturor acestor nimicuri, pe care de altfel le susținea un aer brav, aerul unui tînăr ce are frumoase pistolete, un ochi sigur și o mai are și pe Annette.

Acum, dacă vreți să vă dați cumva seama de uimirea localnicilor din Saumur cit și de cea a tînărului parizian, dacă voîți să vedeți mai bine via strălucire pe care eleganța călătorului o arunca în mijlocul umbrelor sure din sală și a fețelor care completau tabloul de familie, încercați să vi-i închipuiți pe Cruchoți. Toți trei trăgeau tabac pe nas și nu se mai sinchiseau de mult să scuture praful și stropii negri ce le mînjeau jaboul îngălbenitelor cămăși cu gulere boțite. Cravatele lor moi se răsuceau ca frînghiile îndată ce erau puse la git. Enorma cantitate de rufărie le îngăduia să n-o spele decît o dată la șase luni și s-o păstreze în fundul scrinurilor, lăsa timpului să-și imprime nuanțele vinete și vechi. Era în ei o desăvîrșită împerechere a ursuzlîcului și a moșnegăriei. Chipurile lor, tot atît de veștede, cît le erau hainele de ponosite, tot așa de zbircite ca și pantalonii lor, păreau uzate, scorojite și schimonosite.

Neglijența generală a celorlalte veșminte, toate desperecheate și fără prospețime, după cum sint îndeobște straiele de provincie unde oamenii, încetul cu încetul, nu se mai îmbracă unii pentru alții și-si crută perechea de mănuși, se acordă aidoma cu nepăsarea Cruchoților. Oroarea de modă era singurul punct asupra căruia Grasseniștii și Cruchotinii se înțelegeau de minune.

De îndată ce parizianul își punea lorneta ca să cerceteze ciudatul mobilier din sală, scindurile podelei, culoarea lemnăriei și urmele lăsate de muște ca să puncteze *Enciclopedia Metodică* și *Monitorul*¹³, la clipeală jucătorii de loton își ridicau nasul și-l priveau cu aceeași minunare cu care ar fi contemplat o girafă. Domnul des Grassins și fiul său, pentru care chipul și portul unui june la modă nu însemna ceva chiar cu totul necunoscut, împărtășiseră totuși mirarea celorlalți, fie că se aflau sub nelămurita înrîurire a unui sentiment general, fie că-i încuviințau și ei, spunind compatrioților prin ocheade pline de ironie :
— Iată cum sint ăia de la Paris !

Toți puteau de altfel să-l cîntărească și să-l drămluiască în voie pe Charles, fără teamă că vor supăra cumva pe stăpînul casei. Grandet era absorbit de interminabila scrisoare pe care o ținea în mînă și, ca s-o poată citi, luase singurul sfeșnic de pe masă, fără să se sinchisească de musafiri și de jocul lor.

Eugénie, pentru care modelul unei asemenea perfecțiuni, fie la port, fie la chip, îi era cu totul necunoscută, credea că vede în vărul său o creatură coborită din regiunile serafice. Respira cu nesaț adierile împrăștiate de acest păr lucios și buclat atît de grațios. Ar fi vrut să poată atinge pielea catifelată a acestor frumoase și fine mănuși. Invidia mîinile mici ale lui Charles, tenul, frăgezimea și delicatețea trăsăturilor sale. În sfîrșit, dacă imaginea aceasta poate rezuma impresiile pe care spilcuitul tînăr a stîrnit-o în mintea unei fete neștiutoare, veșnic ocupată cu țirîitul ciorapilor, cu cirpitul hainelor lui tătîne-su și a cărei viață se scursese numai sub acele tavanuri innegrite, fără a zări pe ulița lor tihnită mai mult de

un trecător pe ceas — înfățișarea vărului său izbucni să-i trezească în inimă emoțiile subtilei voluptăți pe care le inspiră unui tânăr răpitoarele figuri de femei desenate de Westall în alburile englezești și gravate de Finden ¹⁴ cu o daltă atît de măiastră, încît suflînd asupra hîrtiei, ți-e frică să nu zboare cereștile arătări.

Charles scoase din buzunar o batistă brodată de marea doamnă care călătorea în Scoția. Văzînd acea nespunsă frumusețe migălită cu atîta drag în ceasurile pierdute pentru dragoste, Eugénie se uită la vărul ei ca să afle dacă o va folosi într-adevăr. Manierele lui Charles, gesturile lui, felul în care-și punea lorneta, impertinența-i afectată, disprețul pentru caseta care făcuse abita bucurie bogatei moștenitoare și pe care el o găsea, nici vorbă, sau fără valoare sau ridicolă, în sfîrșit, tot ce-i supăra pe Cruchoți sau pe des Grassins, ei îi plăcea așa de mult încît înainte de a închide ochii avea să viseze multă vreme la asemenea minune de văr.

Numerele erau trase cu foarte mare încetineală, iar nu după mult jocul de loton se sfîrși. Uriașa Nanon intră și spuse cu glas tare :

— Doamnă, trebuie să-mi dați rufările ca să aștern patul pentru domnul.

Doamna Grandet ieși după Nanon. Doamna de Grassins spuse atunci în șoaptă :

— Să ne luăm banii și să lăsăm jocul.

Fiecare își luă înapoi cei doi gologani din ciuntita farfurioară unde îi pusese ; apoi adunarea se ridică și cu toți se îndreptară spre foc.

— Ați isprăvit ? întrebă Grandet, fără să-și ridice ochii de pe scrisoare.

— Da, da, răspunse doamna des Grassins așezîndu-se lingă Charles.

Eugénie, mînată de una din acele porniri ce încolțesc în inima tinerelor fete, cînd un simțămînt necunoscut se înfige în ea pentru întîia oară, părăsi masa pentru a se duce să dea o mîină de ajutor mamei și lunganei Nanon. Dacă ar fi fost discusută de un iscusit duhovnic, i-ar fi mărturisit fără îndoială că nu

se gîndea nici la mamă, nici la Nanon, ci era chinuită de arzătoarea dorință să inspecteze odaia vărului, să mai pună acolo vreun lucrușor, să înlăture orice neiertată uitare, să prevadă totul, ca să-i facă odaia cît mai primitoare și mai elegantă. Eugénie se și credea singura ființă în stare să înțeleagă gusturile și gîndurile acestui verișor.

Intr-adevăr, din fericire sosi la timp pentru a dovedi mamei și lui Nanon care se întorceau crezînd că totul e gata, că tocmai totul era încă de făcut. Îi dădu spătoasei Nanon ideea să încălzească cearșafurile cu jericatic; ea însăși acoperi vechea față de masă cu alta mai mică și porunci lui Nanon s-o schimbe în fiecare dimineață. Convinse pe maică-sa de nevoia unui foc în cămin și o făcu pe Nanon să aducă, fără să spună părintelui său, un braț mare de lemne și să-l pună în coridor. Dădu fuga într-un suflet să caute într-unul din unghere o veche tavă de lac, rămasă din moștenirea lăsată de bătrînul domn de la Bertellière, luă totodată un pahar de cristal în șase muchii, o linguriță despoieită, o carafă antică pe care se aflau gravați niște amorași și puse triumfal totul pe un colț al căminului. Intr-un sfert de ceas îi veniseră mai multe gînduri decît de-a lungul întregii sale vieți.

— Mamă — spuse ea — verișorul n-o să poată îndura mirosul lumînării de seu. Dacă am cumpăra una de ceară?...

Ușoară ca o pasăre alergă și scoase din pungă cinci franci pe care-i primise pentru cheltuielile ei din cursul lunii.

— Ține, Nanon — spuse — du-te repede.

— Dar ce-o să spună tata?

Această întrebare teribilă țîșni de pe buzele doamnei Grandet, cînd își văzu fiica înarmată cu o veche zaharniță de Sèvres, adusă din castelul de Froidfond de către Grandet.

— Și de unde o să iei zahăr? Tu ești nebună?

— Mamă, Nanon va cumpăra și zahăr, și lumînare.

— Dar tata?

— S-ar cuveni oare ca nepotul lui să nu poată bea un pahar de apă cu zahăr ? De altfel, tata nici n-are să bage de seamă.

— Tatăl tău vede tot ! spuse doamna Grandet clătinînd din cap.

Nanon șovăia ; ea își cunoștea bine stăpînul.

— Dar pleacă o dată Nanon, doar e ziua mea !

Nanon izbucni într-un hohot gros auzind prima glumă pe care o făcuse vreodată tînăra sa stăpînă și se supuse.

În timp ce Eugénie și maică-sa se trudeau să orînduiască cît mai plăcut odaia hotărîtă de domnul Grandet pentru nepotul lui, Charles era ținta atențiilor doamnei des Grassins care-i făcea avansuri.

— Trebuie să aveți mult curaj, domnule — rosti ea — ca să părăsiți plăcerile capitalei tocmai în timpul iernii pentru a veni să locuiți la Saumur. Dar dacă nu vă înspăimîntăm prea mult, veți vedea că pe-aici se mai poate petrece.

Spunînd acestea, îi aruncă o adevărată otheadă de provincie, unde de obicei femeile pun atîta rezervă și prudență în ochi, încît comunică și altora acea lacomă ispită a fețelor bisericesti, pentru care orice plăcere pare sau un furt sau un păcat.

Charles se simțea atît de stingherit în această încăpă, atît de departe de marelui castel și de traiul fastuos pe care și-l închipuise că îl va găsi la unchiul său, încît uitîndu-se mai cu luare-aminte la doamna des Grassins, întrevăzu, în cele din urmă, o întrupare pe jumătate ștearsă a figurilor pariziene. Răspunse deci cît mai drăguț la acest soi de invitație pornit de la dînsa și începu o convorbire, în care doamna des Grassins glăsuia mai mult în șoaptă, potrivit-și treptat vocea în armonie cu natura destăinuirilor sale. Există și în Charles și în ea aceeași nevoie de confidențe reciproce. După cîteva clipe de sporovăială cochetă și de glumiri serioase în fond, iscusita provincială izbuti să-i strecoare, crezînd că nu e auzită de ceilalți, fiindcă vorbeau toți în timpul acesta despre vînzarea vinului la care se gîndea pe atunci întreg ținutul Saumurului :

— Domnule, dacă vreți să ne faceți cinstea de a veni la noi, veți face tot atîta plăcere soțului meu cît și mie. Salonul nostru este singurul din Saumur unde veți găsi reunite la un loc și marele negoț și nobilimea : aparținem acestor două lumi, care nu vor să se întîlnească decît la noi, pentru că se petrece bine. Bărbatul meu, o pot spune cu mîndrie, e tot atît de prețuit și de unii și de alții. Voi face în așa fel, încît să uitați plictiseala pe care o veți simți aici. Dacă o să stați tot la domnul Grandet, ce o să faceți, Doamne sfinte ! Unchiul dumneavoastră e un om zgîrcit, care nu se gîndește decît la pîvnițele lui ; mătușa dumneavoastră e o femeie bisericoasă, care nu e în stare să lege două idei și verișoara dumneavoastră e o prostituată fără educație, comună, fără zestre și care-și petrece viața cîrbind.

— E foarte bine femeiușca asta ! își spuse Charles Grandet în sine, răspunzînd moțurilor doamnei des Grassins.

— Mi se pare, nevestico, că vrei să-l acaparezi pe domnul ? spuse rîzînd pîntecosul și marele bancher.

La această vorbă, notarul și președintele aruncară cuvinte mai mult sau mai puțin răutăcioase ; dar abatele îi privi cu un aer șiret și le rezumă gîndurile, trăgîndu-și priza de tabac și oferind mai departe tabachera.

— Cine mai bine decît doamna ar putea face domnului onorurile Saumurului ?

— Ei, asta-i ! Ce vrei să spui, domnule abate ? întrebă domnul des Grassins.

— O spun în cel mai măgulitor înțeles pentru dumneata, pentru doamna și pentru domnul, adause vulpoiul bătrîn, întorcîndu-se către Charles.

Fără să pară că ia aminte, abatele Cruchot știuse să ghicească numaidecît convorbirea dintre Charles și doamna des Grassins.

— Domnule — spuse în cele din urmă Adolphe lui Charles, cu un glas ce voia să pară nestîngherit — nu știu dacă vă mai aduceți aminte de mine ? Am avut plăcerea să stăm față în față la un bal dat de domnul baron de Nucingen.

— Așa e, domnule, așa e! răspunse Charles, surprins că se vedea ținta tuturor atențiilor.

— Domnul e fiul dumneavoastră? întrebă el pe doamna des Grassins.

Abatele se uită viclean la mamă.

— Da, domnule, spuse ea.

— Atunci trebuie să fi fost foarte de tânăr la Paris! reluă Charles adresându-se lui Adolphe.

— Ce vrei, domnule! spuse abatele. Îi trimitem în Babilon de cum sînt înțărcați.

Doamna des Grassins îl sfredeli pe abate cu o privire neașteptat de pătrunzătoare :

— Trebuie să vii în provincie — spuse el — ca să vezi femeii de treizeci și ceva de ani atît de fragede ca doamna, după ce au băieți aproape licențiați în drept. Mi se pare că mai trăiesc încă ziua cînd tinerii și doamnele se urcau pe scaune ca să vă vadă dansînd la bal, doamnă! adăugă abatele întorcîndu-se către adversarul său de sex feminin. Pentru mine, succesele dumneavoastră parcă au fost ieri...

— Ah! javră bătrînă! exclamă în sine doamna des Grassins. Mi-a ghicit cumva gîndul?

— Pare-se că voi avea mare succes la Saumur, își spunea în vremea aceasta Charles, deschizîndu-și redingota, punîndu-și mîna în jiletcă și aruncînd priviri în jurul lui pentru a imita poza lordului Byron, așa cum e înfățișat de Chantrey ¹⁵.

Lipsa oricărei atenții a lui moș Grandet la toate acestea, sau mai bine zis preocuparea în care îl cufundase lectura scrisorii, nu scăpă nici notarului, nici președintelui; amîndoi căutînd să-i ghicească cuprinsul după mișcările de-abia întrezărite pe chipul unchiașului, puternic luminat, în acea clipă, de flacăra lumînării. Podgoreanul, anevoie mai izbutea să-și păstreze obișnuitul calm al fizionomiei sale. De altfel, fiecare ar fi putut înțelege cît de afectată era seninătatea domnului Grandet, citind fatala scrisoare de mai jos :

„Dragă frate,

Iată, se împlinesc aproape douăzeci și trei de ani de cînd nu ne-am văzut. Căsătoria mea a fost pri-

lejul ultimei noastre întrevăderi, după care ne-am despărțit voioși unul de altul. Desigur nu puteam să-mi închipui în acea vreme că vei fi într-o bună zi singurul sprijin al familiei mele, a cărei prosperitate te bucura atunci. Când vei avea în mâini scrisoarea aceasta, n-am să mai fiu pe lume. În starea în care mă aflu nu vreau să supraviețuiesc rușinii unui faliment. M-am menținut pe marginea prăpastiei pînă în clipa din urmă, nădăjduind mereu să ies la suprafață. Acum trebuie să cad. Falimentele reunite ale agentului meu de schimb și ale notarului meu, Roguin, îmi răpesc ultimele resurse, nemailăsîndu-mi nimic. Am durerea de a datora aproape patru milioane fără să pot oferi mai mult decît douăzeci și cinci la sută din activ. Vinurile înmagazinate de mine suferă acum scăderea ruinătoare pe care a pricinuit-o belșugul și calitatea recoltei noastre. Peste trei zile Parisul va spune : «Domnul Grandet a fost un pungaș». Mă voi culca în mormînt, eu, omul cinstit, înfășurat într-un linfoliu de infamie. Răpesc fiului meu și numele pe care îl pătez, și averea mamei sale. Acest nenorocit copil, pe care îl ador, nu știe nimic despre asta. Ne-am spus din toată inima, adio. El nu știa, din fericire, că ultimele palpitări ale vieții mele se topeau în acest rămas bun. Nu mă va blestema oare într-o zi ? Frate, frate, blestemul copiilor noștri este înspăimîntător ! Ei pot face apel împotriva blestemului nostru, dar al lor este irevocabil. Grandet, ești mai în vîrstă decît mine, trebuie să mă ocrotești : fă ca Charles să nu arunce un cuvînt greu pe mormîntul meu ! Frate, dacă ți-aș scrie cu singele și lacrimile mele, n-aș putea să pun mai multă durere în această scrisoare, căci aș plînge, aș sîngera, aș muri și n-aș mai suferi ; dar sufăr și văd moartea cu ochii uscați. Ia-ți deci tatăl lui Charles ! Nu are rude dinspre mamă și tu știi de ce. Pentru ce nu m-am supus prejudecăților sociale ? Pentru ce am cedat dragostei ? De ce m-am căsătorit cu fata naturală a unui mare senior ? Charles nu mai are familie. O, nenorocitul meu fiu ! fiul meu !... Ascultă Grandet, nu vin să te rog pentru mine ; de altfel, averea ta s-ar putea să nu fie destul de însemnată pentru o ipotecă de trei

milioane; dar pentru fiul meu! Ține bine minte, dragă frate, că mâinile mele implorătoare s-au împreunat gândindu-mă la tine. Grandet, îți incredințez pe Charles cu limbă de moarte. În sfârșit, privesc pistoalele fără durere, gândindu-mă că tu îi vei ține loc de tată. Charles m-a iubit mult; am fost atât de bun cu el, i-am făcut întotdeauna pe plac: nu mă va blestema.

De altfel ai să vezi: e blînd, seamănă mamă-si, nu-ți va pricinui nici un necaz. Bietul copil! obișnuit să se bucure de avere, nu cunoaște lipsurile ce le-am dus și unul și altul în vremea sărăciei noastre de la început... Și iată-l ruinat, singur! Da, toți prietenii îl vor ocoli și eu voi fi cauza umilințelor sale. Ah! cum aș vrea să am brațul atât de tare ca să-l trimit cu o singură lovitură în cer, lângă maică-sa... Nebunie! mă întorc la nenorocirea mea, la a lui Charles. Ți l-am trimis deci ca să-i faci cunoscut și moartea mea și soarta lui în viitor. Fii un tată pentru el, dar un tată bun. Nu-l smulge așa, deodată, din viața lui de huzur; l-ai ucide. Il rog în genunchi să renunțe la creanțele pe care în calitate-i de moștenitor al mamei sale le-ar putea folosi împotriva mea. Dar aceasta e o rugămintă de prisos: are oroare și-și va da seama că nu trebuie să se unească cu creditorii mei. Fă-l la vreme să renunțe la moștenirea mea. Arată-i asprele condiții de viață în care îl arunc; și dacă-mi va păstra dragoste, spune-i în numele meu că nu va fi pierdut totul pentru el. Da, munca ce ne-a salvat pe noi amîndoi, poate să-i înapoieze averea ce i-o răpesc și dacă vrea să asculte sfatul tatălui său, care pentru el ar dori să iasă o clipă din mormînt, îndemnîndu-l să plece, să se ducă în Indii! Frate, Charles e un tînăr cinstit și viteaz: acordă-i un împrumut, ar îndura mai bine moartea decît să nu-ți înapoieze primii bani pe care i-i vei împrumuta, căci o să-i împrumuți, Grandet! altfel vei avea remușcări. Ah! dacă copilul meu nu va găsi la tine nici dragoste, nici sprijin, voi cere în veșnicie răzbunarea lui Dumnezeu pentru răutatea inimii tale! Dacă scăpam vreo cîteva valori, aș fi putut să-i dau ceva din bunul mamei sale, dar plățile de la sfîr-

șitul lunii mi-au înghițit toate resursele. N-aș fi vrut să mor punînd la îndoială soarta copilului meu ; aș fi vrut să simtă făgăduințe solemne în căldura mîinii tale care m-ar fi încălzit nițel ; dar nu mai am vreme. În timp ce Charles călătorește, sînt nevoit să-mi închei socotelile. Caut să dovedesc prin buna-credință care m-a călăuzit în toate afacerile că în nenorocirea mea nu e nici vină, nici necinste. Nu înseamnă oare că așa, tot de Charles port grijă ? Adio, dragă frate. Să ai parte de toate binecuvîntările Domnului pentru mărinimoasa ocrotire pe care ți-o încredințez și pe care vei primi-o, nu mă îndoiesc. Va răsună veșnic un glas care se va ruga pentru tine în lumea unde ne vom duce cu toții într-o zi și unde am și ajuns acum.

Victor-Ange-Guillaume Grandet."

— Stați la taclale ? întrebă moș Grandet împăturind scrisoarea pe aceleași îndoituri și punînd-o în buzunarul jilecii.

Privi la nepot cu un aer umil și sfielnic, sub care își ascundea calculele și tulburarea.

— Te-ai încălzit ?

— De minune, dragă unchiule.

— Ei, dar unde sînt femeile ? întrebă unchiul, uitînd cu totul că nepotul avea să doarmă la el.

În clipa aceea Eugénie și doamna Grandet se întoarseră.

— S-a rînduit totul sus ? le întrebă bătrînul recăpătîndu-și calmul.

— Da, tată.

— Ei bine, nepoate, dacă ești ostenit, Nanon o să te conducă în odaia dumatăle. Firește, nu e un apartament de domnișor ! Dar vei ierta pe niște bieți podgorenii care n-au nici o lăscăie. Dărilor ne înghit totul.

— Nu vrem să fim indiscreți, Grandet ! luă cuvîntul bancherul. Poate ai de stat la taifas cu nepotul, noi vă spunem noapte bună. Pe mîine.

La aceste vorbe, adunarea se ridică și fiecare făcu în felul lui cîte o reverență. Bătrînul notar se duse să-și caute lanterna lingă ușă și o aprinse ca să-l însoțească pe des Grassins. Doamna des Grassins nu

prevăzuse împlinirea ce trebuia să pună prea devreme capăt acestei serii, așa că servitorul încă nu-i venise.

— Vreți să-mi faceți onoarea, doamnă, să primiți brațul meu? o întrebă abatele Cruchot pe doamna des Grassins.

— Mulțumesc, domnule abate. Am pe fiul meu, răspunse ea tăios.

— Doamnele nu riscă să se compromită cu mine, spuse abatele.

— Dă brațul domnului Cruchot, o îndemnă soțul.

Abatele o luă îndestul de sprinten înainte împreună cu frumoasa doamnă, pentru a se afla la câțiva pași depărtare de grup.

— E foarte bine tînărul acesta, doamnă, spuse el, strîngîndu-i brațul. *Adio panere; culesul e gata!*... Trebuie să vă luați rămas bun de la domnișoara Grandet, Eugénie va fi a parizianului. În afară dacă verișorul n-o fi îndrăgostit de vreo pariziană, fiul dumneavoastră Adolphe va avea de-a face cu un rival dintre cei mai...

— N-aveți nici o grijă, domnule abate. Tînărului nu-i va trebui mult să vadă că Eugénie e o gîsculiță și o fată fără nici o frăgezime. N-ați băgat de seamă? Astă-seară era galbenă ca o gutuie.

— Poate ați și spus-o vărului?

— Și adică de ce să nu i-o fi spus?

— Așezați-vă mereu lîngă Eugénie, doamnă, și nu veți avea prea multe de spus acestui tînăr împotriva verișoarei sale; va face singur o comparație care...

— Pînă una-alta, mi-a făgăduit că va lua poimîine masa la noi.

— Ah! doamnă, dacă ați vrea... spuse abatele.

— Ce să vreau, domnule abate? N-ai de gînd cumva să-mi dai cine știe ce sfaturi perfide? N-am ajuns la vîrsta de treizeci și nouă de ani cu o reputație fără pată, slavă Domnului, pentru ca să mă fac de rîs, chiar dacă mi s-ar făgădui împărăția Marelui Mogol. Sîntem și unul și altul la vîrsta cînd cunoaștem ce înseamnă tîlcul vorbelor. Pentru o față bisericească ai niște idei cam năstrușnice. Ei! Asta e ceva vrednic de Faublas¹⁶.

— Așadar l-ați cilit pe *Fiaublas* ?

— Nu, domnule abate, voiam să spun *Legăturile Primejdioase* ¹⁷.

— Ah ! Această carte e infinit mai morală, spuse abatele rîzînd. Dar mă credeți tot atît de pervers ca și un tînăr din vremurile noastre ! Voiam doar să vă...

— Îndrăzniți a spune că n-ați avut de gînd să mă îndemnați la lucruri ticăloase. Nu-i limpede ? Dacă tînărul acesta, care la drept vorbind e foarte bine, mi-ar face curte, nu s-ar mai gîndi la verișoara lui. La Paris, știu, sînt unele mame care se sacrifică și în acest fel pentru fericirea și bunăstarea copiilor lor. Dar aici, domnule abate, sîntem în provincie.

— Da, doamnă.

— Și — reluă ea — n-aș dori, nici însuși Adolphe n-ar dori o sută de milioane cîștigate cu asemenea preț.

— Doamnă, dar n-am vorbit de o sută de milioane. Ispita ar fi fost în acest caz poate mai presus de puterile noastre, și ale unuia, și ale altuia. Cred numai că o femeie onestă poate să-și îngăduie cu gînduri bune, mici cochetării, fără urmare, care fac parte din datoriile mondene și care...

— Credeți ?

— Nu trebuie oare doamnă, să încercăm a ne face agreabili unii altora ? Îngăduiți-mi să-mi șterg nasul. Vă încredințez, doamnă, că vă privea cu un aer mult mai măgulitor decît pe mine ; dar îl iert pentru că preferă bătrîneții frumusețea.

— E limpede — spunea președintele cu vocea lui groasă — că domnul Grandet din Paris și-a trimis feciorul la Saumur cu intenții absolut matrimoniale...

— Dar atunci vărul n-ar fi picat pe neașteptate, răspunse notarul.

— Asta nu înseamnă nimic, zise domnul des Grassins. Grandet e *un om ascuns*.

— Dragul meu des Grassins, l-am poftit pe tînăr la noi la masă. Va trebui să inviți pe domnul și pe doamna de Larsonière și pe du Hautoy împreună cu frumoasa domnișoară du Hautoy. Numai de s-ar găti cum trebuie în ziua aceea ! Din gelozie, mămițica o îm-

bracă grozav de pocit !... Nădăjduiesc, domnilor, că ne veți face cinstea să veniți ? adăugă ea oprind grupul, pentru a se întoarce către cei doi Cruchoți.

— Iată-vă acasă, doamnă, spuse notarul.

După ce se ploconiră în fața Grassinilor, cei trei Cruchoți intrară la ei acasă, punînd la bătaie tot acel geniu de analiză al provincialilor pentru a cerceta pe toate fețele marele eveniment din acea seară care schimba pozițiile respective ale Cruchotinilor și ale Grassiniștilor. Admirabilul bun-simț care cîrmuia acțiunile acestor mari calculatori îi făcu și pe unii și pe alții să înțeleagă nevoia unei alianțe de moment împotriva dușmanului comun. Nu trebuie oare ca împreună s-o împiedice pe Eugénie să se îndrăgostească de verișor și pe Charles să se gîndească la verișoara lui ? Va putea să reziste oare parizianul insinuărilor viclene, calomniilor mieroase, clevetirilor pline de laude, făgăduielilor naive ce aveau să roiască neîncetat în jurul lui ca să-l amețească ?

Cînd cele patru rubedenii rămaseră singure în sală, domnul Grandet îi spuse nepotului :

— Trebuie să ne culcăm. E prea tîrziu pentru a vorbi despre treburile ce te-au adus aici ; mîine vom găsi un ceas prielnic. Aici luăm micul dejun la ora opt. La prînz mîncăm o fructă, o bucățică de pîine și bem un pahar de vin alb ; apoi cinăm ca parizienii, la ora cinci. Asta e rînduiala. Dacă vrei să vezi orașul sau împrejurimile, ești liber ca pasărea cerului. O să mă ierți dacă treburile mele n-o să-mi îngăduie să te întovărășesc mereu. Ai să auzi poate spunîndu-se aici că sînt bogat : „Domnul Grandet încoace, domnul Grandet încolo !!!...” Ii las să vorbească, palavrele lor nu-mi zdruncină creditul. Dar n-am nici un ban și robesc la vîrsta mea ca o calfă care n-are altă avuție decît un hleab de unealtă și două brațe vînjoase. Îți vei da poate singur seama curînd cît prețuiește un ban cîștigat cu sudoarea frunții. Ei, Nanon, adu lumînările !

— Nădăjduiesc, dragă nepoate, că vei găsi tot ce ai nevoie, adăugă doamna Grandet. Iar dacă o să-ți lipsească ceva, o poți striga pe Nanon.

— Scumpa mea mătușă, nu cred că voi avea nevoie de nimic, mi-am adus tot ce-mi trebuie! Îngăduie-mi să-ți urez noapte bună, de asemenea și tinerei mele verișoare.

Charles luă din mîinile lui Nanon o lumînare de ceară, o lumînare de Anjou, dar așa de gălbuie, așa de învechită de cînd zăcea în prăvălie și așa de mult semănînd cu una de seu, încît domnul Grandet nici nu băgă de seamă nemaipomenita risipă.

— Să-ți arăt drumul, spuse omul nostru.

În loc să-l conducă pe ușa de sub boltă, Grandet îi făcu onoarea să treacă prin coridorul care despărțea sala de bucătărie. O ușă dublă cu geam oval închidea acest coridor spre scară, ca să nu răzbească frigul înăuntru. Dar iarna, viscolul șuiera vîrtos prin toate ungherele și, în ciuda cîlților care astupau crăpăturile, abia de se mai păstra o rămășiță de căldură.

Nanon se duse să pună zăvorul la poartă, închise ușa sălii și dădu în grajd drumul din lanț unui cîine lup al cărui glas era așa de răgușit că părea bolnav de laringită. Zăvodul, de o ferocitate cumplită, nu cunoștea decît pe Nanon. Aceste două fapte ale cîmpurilor se înțelegeau de minune. Cînd Charles văzu zidurile îngălbenite și afumate ale cuștii unde scara putredă scîrțîia sub pașii bătrînului, dezmeticirea lui merse *rinforzando*. I se păru că se află într-un coteț de păsări. Mătușa și verișoara, spre care se întorsese ca să citească o lămurire pe fețele lor, erau însă atît de obișnuite cu scara aceea, încît nebănuind nici pe departe pricina uluirii lui, i-au luat amîndouă privirea drept o expresie amicală și-i răspunseră cu un surîs drăgălaș, care-l scoase din fire.

„Ce naiba m-a trimis tata să fac aici?“ se întrebă în sine.

Ajuns la primul cat, zări trei uși fără pervazuri, vopsite în roșu etrusc; uși afundate în zidul prăfuit și ferecate cu scoabe de fier, ghintuite cu piroane, care se prelungeau în chip de făclie, ca și clămpile încuierilor.

Una din aceste uși, care se găsea la capătul scării și care dădea în odaia așezată deasupra bucătăriei,

era zidită. Nu se putea pătrunde acolo decît prin odaia ce-i servea de birou lui Grandet. Singura fereastră pe unde intra lumina zilei, se afla apărută dinafară cu gratii de fier.

Nimeni, nici chiar doamna Grandet, nu avea voie să intre acolo; unchiușul nostru voia să rămînă singur, ca un alchimist în fața cuptorului. Acolo, fără îndoială, își aranjase cu dibăcie cine știe ce tainiță, acolo își îngrămădisise titlurile de proprietate, acolo atirnau balanțele pentru drămăluirea aurului, acolo se ticluiau în puterea nopții chitanțele, recipisele, socotelile într-un chip așa de desăvîrșit, încît oamenii de afaceri, văzîndu-l pe Grandet întotdeauna pregătit pentru toate, erau în drept să creadă că are la ordinele lui o știmă sau un diavol. Acolo, fără îndoială, cînd sforăia Nanon de se zdruncinau podelele, cînd cîinele lup stătea de strajă și căsca în ogradă, cînd doamna și domnișoara Grandet dormeau tun, acolo se încheia bătrînul dogar ca să alinte, să mîngîie, să clocească, să încălzească, să-și vînture la piept aurul. Zidurile erau groase, obloanele oarbe. Numai el avea cheia acestui laborator, în care se spunea că își consultă planurile unde se aflau însemnați pînă la unul toți pomii săi fructiferi și unde își consemna în cifre toate produsele pînă la cel din urmă butuc de vie și pînă la ultima surcea.

Intrarea de la odaia Eugéniei era față în față cu această ușă astupată. Apoi la capătul catului se găsea apartamentul celor doi soți, care ocupa toată fațada casei. Doamna Grandet își avea iatacul alăturat de cel al Eugéniei, în care puteau intra printr-o ușă cu geamuri. Odaia stăpînului casei era despărțită de a soției printr-un perete subțire și de tainicul cabinet, printr-un zid gros. Moș Grandet își așezase nepotul la al doilea cat, în mansarda de deasupra camerei sale, așa ca să-l audă dacă i-ar fi venit pofta să iasă din odaie și să umble înapoi și încolo.

Cînd au ajuns în mijlocul coridorului, Eugénie și maică-sa își dădură sărutarea de culcare; apoi, după cîteva cuvînte de noapte bună spuse lui Charles cu

răceală pe buze, dar cu tot focul din inima fetel, amîndouă intrară în odăile lor.

— Iată-te la tine, nepoate, îi spuse moș Grandet lui Charles, deschizîndu-i ușa. Dacă vei fi vrînd cumva să ieși, cheam-o pe Nanon. Află că fără ea cîinele te-ar sfîșla în bucăți fără să te mai întrebă. Somn ușor ! Ha ! ha ! doamnele ți-au făcut și focul ! reluă el.

În aceeași clipă lungana Nanon se ivi, aducînd o încălzitoare pentru așternut.

— Alta și mai bună ! bodogăni Grandet. Ce ? Crezi că nepotu-meu e lehuză ? Hai, du jărăgaiul înapoi, Nanon !

— Dar, domnule, așternutu-i sloi de gheață și domnișorul e plăpînd, cu adevărat ca o cuconiță.

— Fie, treacă, fiindcă așa ți-ai pus în cap ! încuviință Grandet împingînd-o de umeri. Dar bagă de seamă să nu dai foc.

Apoi zgîrcitul coborî, bombănind cuvinte neînțelese.

Charles rămase năucit în mijlocul bagajelor sale. După ce-și aruncă ochii la zidurile acelei odăi mansardate, împodobită cu hîrtie galbenă și înflorată, cu care îndeobște sînt tapetate cîrciumile, la soba de piatră al cărei aspect îi băga frigul pînă în măduva oaselor ; la scaunele de lemn căptușite cu nuiiele lustruite și care păreau să aibă mai mult de patru colțuri ; la noptiera deschisă unde ar fi putut încăpea un sergent de vînători ; la pirpiriul lăicer așternut lîngă patul cu baldachin, ale cărui perdele tremurau gața să cadă dumicate de viermi ; se uită țintă la uriașa Nanon și îi spuse :

— Ei, drăcie ! Ascultă, draga mea, mă aflu cu adevărat la domnul Grandet, fostul primar al Saumurului, fratele domnului Grandet din Paris ?

— Da, domnule, vă aflați la un domn foarte primitor, foarte blajin, foarte cumsecade. Vreți să vă ajut la desfăcutul geamantanelor ?

— Desigur că vreau, bătrîne veteran ! Nu cumva ai servit în marina gărzii imperiale ?

— He ! he ! he !... — făcu Nanon — ce-o mai fi și asta, marina gărzii ? E sărată ? Merge pe apă ?

— Scoate-mi halatul de casă din geamantanul ăsta !... Uite cheia.

Nanon rămase cu gura căscată văzînd un halat de mătase verde cu flori de fireturi și cu desene antice.

— Vă îmbrăcați cu asta ca să vă culcați ? întrebă ea.

— Da.

— Sfîntă Fecioară ! Ce mai față de altar s-ar face din așa ceva pentru parohie ! Scumpul meu domnișor, dăruiește-o bisericii, îți vei mîntui sufletul, pe cînd păstrînd-o ți-l vei prăpădi. Vai ce drăguț ești așa ! Am s-o chem pe domnișoara, să te vadă.

— Hai, Nanon, de vreme ce Nanon te cheamă, hai, taci o dată ! Lasă-mă să mă culc, voi rîndui mîine bagajele ! Și dacă halatul meu îți place atît de mult, îți vei mîntui tu sufletul. Sînt prea bun creștin ca să nu ți-l dau la plecare și să faci din el ce-ți poștește inima.

Nanon rămase încremenită, uitîndu-se la Charles, fără a se încumeta să creadă ce-i auzeau urechile.

— Să-mi dai mie minunea asta fără pereche ! rosti dînsa, luîndu-și tălpășița. Domnul acestă a și început să viseze. Bună seara !

— Noapte bună, Nanon... Ce caut eu aici ? se întrebă Charles adormind. Tata nu-i un om să umble după cai verzi pe pereți ; călătoria mea trebuie să aibă un scop. Șș ! Pe mîine treburile serioase, a spus nu mai știu ce nătărău de grec.

— Sfîntă Fecioară ! Ce drăguț mai e verișorul își spunea Eugénie oprindu-se din rugăciunea pe care, în acea seară, n-o mai isprăvi.

Doamna Grandet se culcă fără să se gîndească la nimic. Prin ușa de comunicație din mijlocul peretelui, îl auzea pe zgîrcit plimbîndu-se de-a lungul și de-a latul odăii. Asemenea tuturor femeilor timide, învățase pe de rost firea soțului și stăpînului său. Ca pescărușul care presimte furtuna, bănuia după imperceptibile semne vijelia lăuntrică ce-l frămînta pe Grandet. Și, ca atare, pentru a folosi propria sa expresie, atunci *făcea pe moarta*.

Grandet se uita la ușa cabinetului căptușită cu tablă pe dinăuntru, spunîndu-și :

„Ce idee năstrușnică pe frate-meu, să mă pricopsească cu odorul lui ! Frumoasă moștenire ! N-am de unde da nici douăzeci de franci. Dar ce sînt douăzeci de franci pentru coconășul acesta, care se zgîia cu lornieta la barometrul meu ca și cum ar fi vrut să-l dea pe foc !“

Gîndindu-se la consecințele acestui dureros testament, Grandet era poate mai agitat decît fratele său în clipa cînd îi scrisese.

„Chiar să-mi dea oare halatul acela țesut cu aur ?“ se întreba Nanon, adormind gata înfășurată în fața ei de altar, ca să viseze flori, covoare, damascuri, pentru intîia oară în viața ei, așa cum Eugénie visă vis de iubire.

Capitolul III

DRAGOSTE DE PROVINCIE

În nevinovata și monotona viață a tinerelor fete bate un ceas încântător, cînd soarele le umple inima cu raze, cînd floarea le șoptește gînduri, cînd bătaile repezi ale inimii împărtășesc minții rodnică lor căldură și topesc gîndurile într-o nelămurită dorință : zi de inocentă melancolie și de suave bucurii ! Cînd copiii încep să vadă, surîd ; cînd o fată întrezărește sentimentul în natură, surîde cum surîdea în pruncie. Dacă lumina e prima dragoste a vieții, dragostea nu este oare lumina inimii ? Clipa sorocită să pătrundă taina celor pămîntești sosise pentru Eugénie...

Deprinsă a se trezi o dată cu zorile ca toate fetele din provincie, ea se sculă dis-de-dimineată ; își isprăvi rugăciunile și începu să-și facă toaleta, îndeletnicire care de acum înainte avea să capete un sens. Mai întîi, își nătezi părul castaniu, își încolăci pe creștet cozile bogate cu cea mai mare grijă, ca nu cumva să scape din ele vreo șuviță, și își făuri o pieptănătură simetrică, menită să pună în lumină timida candoare a chipului, îmbinînd simplitatea podoabei cu naivitatea trăsăturilor. Apoi, spălîndu-și de cîteva ori mîinile cu

apă rece, care îi înăsprea și-i înroșea pielea, își privi frumoasele brațe rotunde și se întreba ce-o fi făcînd verișorul de are mîini atît de albe și moi, cu unghii atît de îngrijite. Își puse ciorapi noi și cele mai frumoase încălțări. Innodă strîns șireturile ghetelor, fără a sări vreo gaură. În sfîrșit, dorind să pară pentru prima oară în viață, cît mai bine, descoperi ce însemnează a avea o rochie nouă, bine croită și care s-o facă mai atrăgătoare.

Cînd isprăvi cu găteala, auzi bătînd orologiul parohiei și se miră că nu e decît șapte. În dorința de a avea răgaz destul pentru a se dichisi cît mai pe îndelete, se sculase prea devreme. Iar necunoscînd arta de a potrive de zece ori o șuviță de păr și de a studia efectul, Eugénie își încrucișă brațele, se așeză la fereastră, contemplînd curtea, grădina îngustă și înaltele terase care o dominau; priveleştea posomorîtă, dar nu lipsită de tainicele frumuseți ale singurătății și ale naturii sălbatice.

Lîngă bucătărie era o fîntînă împrejmuită cu ghizduri, care avea un scripet sprijinit într-o pripoană de fier îndoit, înfășurată în cîrcei de viță de vie cu foi veștede și ruginite de toamnă; de acolo întortocheatul butuc de viță ajungea zidul, se agăța de perete, se prelungea de-a lungul casei și sfîrșea pe o stivă, unde lemnele erau orînduite cu tot atîta migală cum pot fi cărțile unui bibliofil. Lespezile curții căpătaseră acea culoare negricioasă produsă cu timpul de mușchi, de ierburi și de neumblare. Zidurile groase își arătau veșmîntul verde, tăiat de lungi și negre falduri. În sfîrșit, cele opt trepte din fundul curții care duceau pînă la poarta grădinii erau dărăpănite și îngropate sub verdeața înaltă, ca mormîntul unui cavaler înhumat de văduva sa în veacurile cruciadelor. Deasupra unei grămezi de pietre tocite, se înălțau niște gratii de lemn pe jumătate putrede și surpate de vechime, dar printre care se încolăceau în voia lor florile agățătoare. De fiecare parte a porții pe unde se putea privi, își înaintau crengile încîlcite doi meri gîrbovi. Trei poteci paralele așternute cu nisip și despărțite în pătrate cu pămîntul susținut într-o bordură de merișor

alcătuiau acea grădină care se termina în josul terasei cu un boschet de tei. La un capăt, zmeură ; la altul, un nuc uriaș, plecîndu-și crengile pînă peste cancelaria dogarului. Ziua senină și minunatul soare al toamnelor de pe țărmurile Loarei începeau să împrăștie bruma căzută în timpul nopții pe pitoreștile obiecte, pe ziduri, pe plantele ce împodobeau grădina și curtea.

Eugénie găsi un farmec cu totul nou în înfățișarea acestor lucruri care îi păreau atît de banale pînă atunci. Mii de gînduri nelămurite se nășteau în sufletul ei și creșteau acolo pe măsură ce creșteau afară razele de soare. O cuprinse pînă la urmă acel suflu de plăcere vagă și inexplicabilă, care învăluie ființa sufletească, cum un nor ar învălui ființa trupească. Gîndurile i se acordau cu amănuntele ciudatei priveliști și armoniile inimii se contopeau cu imnul naturii.

Cînd soarele atinse partea zidului pe care se revărsau florile de chica-voinicului, cu frunze dese și culori schimbătoare ca și gușa porumbeilor, raze cerești și speranțe luminară viitorul pentru Eugénie și de atunci înainte avea să-i placă îndeosebi să privi acea latură de zid, palidele flori, clopoței albaștri și ierburile ofilite de care se legase o amintire tot așa de gingașă ca cele din copilărie. Foșnetul fiecărei frunze cînd se desprindea din namuri, vibra ca un răspuns la tainicele întrebări ale fetei, care ar fi stat acolo toată ziua, fără să-și dea seama de trecerea ceasurilor.

Apoi urmară furtunoase frămîntări sufletești. Se sculă de mai multe ori, se așeză în fața oglinzii și se privi ca un autor sever care-și cercetează opera pentru a o critica și pentru a-și găsi lui însuși cusururi.

— Nu sînt destul de frumoasă pentru el !

Acesta era gîndul Eugéniei, gînd umil și plin de suferințe.

Biata fată nu era dreaptă cu dînsa, dar modestia, sau mai bine zis teama, e una din primele virtuți ale dragostei. Eugénie aparținea acelui soi de fete bine legate, cum se găsesc în mica burghezie și a căror frumusețe pare vulgară ; dar dacă semăna cu Venus din Milo, formele sale îi erau înnobilate de acea suavitate a simțămîntului creștin care purifică femeia și-i dă o

distincție necunoscută sculptorilor din antichitate. Avea capul mare, fruntea bărbătească, dar delicată ca a lui Jupiter de Phidias, și ochii clari, în care toată viața ei castă se oglindea pe de-a-ntregul, revărsînd o lumină scînteietoare. Trăsăturile obrazului ei rotund, rumen și proaspăt odinioară, erau cam îngroșate din pricina unui vărsat care fusese destul de milostiv ca să nu lase urme, dar care atinsese catifeaua pielii, rămasă cu toate acestea încă așa de dulce și de fină, încît și pura sărutare a mamei lăsa o urmă învăpăiată. Nasul îi era poate puțin cam mare, dar se potrivea cu gura de un roșu de miniu, ale cărei buze erau pline de iubire și bunătate. Gîtul de-o rotunjime perfectă. Pieptul plin, întotdeauna pudic înfășurat, atrăgea privirea și îndemna la visări; îi lipsea, firește, ceva din grăția care se datorește toaletei, dar pentru cunoscători această lipsă de mlădiere a taliei înalte trebuia să însemne fără îndoială un anume farmec. Eugénie, mare și voinică, n-avea deci nimic din drăgălășenia care place celor mulți; dar era de-o frumusețe din cele îndeobște puțin prețuite la prima vedere, pe care le pătrund și de care se îndrăgostesc numai artiștii. Pictorul care caută printre pămînteni imaginea de cerească puritate a Fecioarei Maria, pictorul care cere naturii feminine acei ochi de o smerită mîndrie, intuiți de Rafael, acele linii feciorelnice, adesea datorite poate doar unui hazard al nașterii, dar pe care numai o neprihănită și creștinească viață poate să le păstreze ori să le transmită; acel pictor, înamorat de un atît de rar model, ar fi găsit din prima clipă pe chipul Eugéniei acea noblețe înăscută, ignorîndu-se pe sine; sub fruntea ei atît de calmă, ar fi întrezărit o lume de iubire și în tăietura ochilor, în clipirea pleoapelor, acel divin „nu-știu-ce și nu-știu-cum“. Trăsăturile sale, conturul liniilor, pe care cripația plăcerii nu le-a alterat și nu le-a oșilit niciodată, semănau cu liniile zării, atît de dulce pierdute în luciul depărtatelor și liniștitelor lacuri. Această înfățișare calmă, colorată, învăluită de-o boare de lumină ca o minunată floare ce abia s-a deschis, alina sufletul, comunica farmecul

conștiinței de cleștar care se oglindea în ea și își impunea s-o contempli.

Eugénie mai era încă pe tărîmul vieții unde înfloresc iluziile copilăriei și unde lăcrămioarele se culeg cu o desfătare necunoscută mai târziu. De aceea își spuse, uitîndu-se în oglindă, fără să bănuiască încă ce-i iubirea :

„Sînt prea urîță ; nici n-are să mă bage în seamă !“

Apoi deschise ușa odăii care dădea spre scară și ciuli urechea să asculte ecourile casei.

„Nu s-a sculat încă“, gîndi, auzind tușitul de dimineață al lui Nanon, care umbla înapoi și încolo, măturînd sala, ațîțînd focul, legînd cîinele și vorbind cu vitele din grajd.

Eugénie coborî într-o fugă la Nanon, în grajd, unde mulgea vaca.

— Nanon, buna mea Nanon, fă te rog frișcă pentru cafeaua verișorului.

— Dar, domnișoară, asta ar fi trebuit s-o pregătim de ieri, spuse Nanon pornindu-se pe un rîs zgomotos. Nu pot să mă fac frișcă la minut ! Știi însă că verișorul dumitale e drăgălaș, drăgălaș, tot ce se poate numi mai drăgălaș. Dumneata nu l-ai văzut în halatul lui de aur și mătase. Eu l-am văzut. Poartă lenjerie tot așa de fină ca stiharul domnului părinte.

— Nanon, fă-ne măcar o plăcintă.

— Și cine îmi dă lemne ca s-o coc, și făină, și unt ? întrebă Nanon care, în calitate de prim-ministru pe lîngă Grandet, lua adesea în ochii Eugéniei și ai mamei sale o importanță enormă. Trebuie oare să-l furăm pe domnul și stăpînul nostru ca să-l sărbătorim pe vărul dumitale ? Cere-i unt, cere-i făină, cere-i lemne, e doar tatăl dumitale și poate că o să-ți dea. Iată-l coborînd să vadă de ale mesei...

Eugénie se strecură speriată în grădină auzind scîrțîitul scării sub pașii părintelui său. Incepuse a se simți efectele acelei adînci pudori și acelei ascuțite conștiințe a fericirii noastre care ne face să credem, poate pe bună dreptate, că gîndurile ne sînt scrise pe frunte și că sar în ochii tuturor. Dîndu-și seama în sfîrșit de recea goliciune a casei părintești, biata fată

simțea un fel de umilință că nu putea s-o armonizeze cu eleganța verișorului. Simțea o înfocată nevoie să facă pentru el ceva : dar ce ? nu știa nimic ! Sinceră și naivă, se lăsa purtată de natura ei senafică fără a se împotrivi bănuielilor, nici simțămintelor, nici impresiilor. Fusesse de ajuns numai aspectul acestui verișor, pentru a trezi în ea pornirile firești ale femeii, ce aveau să se dezlănțuie cu atît mai puternice, cu cît ajungînd la vîrsta de douăzeci și trei de ani, se găsea în plinătatea gîndirii și a dorințelor.

Pentru întîia oară simți căscîndu-se în inimă o groază la înfățișarea tatălui său, văzu în el stăpînul sorții sale și se socoti vinovată fiindcă nu-i putea mărturisi unele gînduri. Incepu să meargă cu pași repezi, minunîndu-se că respiră un aer parcă mai curat, că simte razele soarelui mai înviorătoare și că iaflă în ele o altă căldură pentru suflet, o viață nouă.

În vreme ce se căznea să iscodească un vicleșug pentru a obține plăcinta cu pricina, se iscă între Nanon și Grandet una din acele gîlceve tot așa de rare între dînșii, cum sînt rîndunelele iarna. Cu cheile în mînă, zgîrciobul venise să cîntărească merindele de trebuință pentru o zi.

— N-a mai rămas pîine de ieri ? o întrebă pe Nanon.

— Nici o firimitură, domnule.

Grandet luă o pîine mare, rotundă, tăvălită de nădejde prin făină, coaptă în tiparul unui coș din acele turtite pe care le folosesc brutarii în Anjou și, cînd se pregătea s-o taie, Nanon îi spuse :

— Azi sîntem cinci, domnule.

— Ai dreptate — răspunse Grandet — dar pîinea ta cîntărește șase livre și o să-ți mai rămînă. De altfel, ai să vezi că acești domnișori din Paris nu mănîncă pîine de loc.

— Atunci o să mănînce *frippe* ? întrebă Nanon.

În Anjou *frippe* e un cuvînt popular însemnînd tot ce se unge pe pîine, începînd de la unt, *frippe* grosolană, pînă la dulceața de piersică, cea mai aleasă dintre *frippe* ; toți cei care în copilărie au lins *frippele* lăsînd pîinea, vor înțelege tîlcul acestei denumiri.

— Nu — răspunse Grandet — ăștia nu mănîncă nici frippe, nici pîine... Sînt ca niște mironosițe de măritat.

În sfîrșit, după ce ordonă cu toată zgîrcenia lista bucatelor din acea zi, moșul se îndreaptă spre dulapul cu poame, fără a uita, bineînțeles, să închidă ușile de la cămară, cînd Nanon îl opri, spunîndu-i :

— Domnule, dați-mi nițică făină și nițel unt, ca să fac niște plăcinte pentru copii...

— Nu cumva ai de gînd să prădezi casa pentru nepotu-meu ?

— Nu mă gîndesc la el, cum nu mă gîndesc la cîinele din ogradă, chiar mai puțin decît vă gîndiți dumneavoastră... Uite că-mi dați numai șase bucăți de zahăr ! Imi trebuiesc opt.

— Ce-i cu tine, Nanon ? Nu te-am văzut niciodată așa. Ce ți-a venit în cap ? Tu ești stăpînă aici ? Nu-ți dau decît șase bucăți de zahăr.

— Ei bine, atunci cu ce să-și îndulcească nepotul dumneavoastră cafeaua ?

— Cu două bucăți, eu am să mă lipsesc.

— Să vă lipsiți de zahăr la vîrsta dumneavoastră ? Mai bine vă cumpăr eu din banii mei.

— Nu te băga unde nu-ți fierbe oala !

Deși prețul scăzuse, zahărul era în ochii dogarului cea mai scumpă marfă, costînd pentru el tot șase franci livra. Obligația de a-l economisi, impusă sub Imperiu, devenise cel mai înrădăcinat obicei al lui.

Toate femeile, pînă și cele mai neroade, cunosc însă destule șiretlicuri, cînd e vorba să-și ajungă scopul. Nanon lăsă baltă povestea cu zahărul, ca să poată zîștiga plăcinta.

— Domnișoară ! strigă ea prin geam. Nu-i așa că vrei plăcintă ?

— Nu, nu, răspunse Eugénie.

— Haide, Nanon — zise Grandet, auzind glasul fetei — ține !...

Deschise dulapul cu făină, îi dădu o măsură și o bucată de unt, gata tăiată, mai adăugă încă vreo cîteva dramuri.

— O să-mi trebuiască și lemne ca s-o coc, mai aminti neînduplecată Nanon.

— Ei bine, ia cîte îți trebuie ! încuviință el melancolic. Dar atunci fă o plăcintă cu fructe și cu acest prilej gătește și toată mîncarea în așa fel ca să nu arzi focul de două ori.

— Asta-i bună ! exclamă Nanon. Mai era nevoie să mi-o spuneți ?

Grandet aruncă spre fidelul său ministru o privire paternă.

— Domnișoară — strigă bucătăreasa — o să avem plăcinte !

Moș Grandet se întoarse încărcat de poame, umplu o farfurie și o puse pe masa din bucătărie.

— Ia privește, domnule — rosti Nanon — ce mai cizme frumoase iare nepotul dumneavoastră ! Ce piele și ce miros ! Cu ce să le lustruiesc oare ? Pot să le văcsuiesc cu crema dumneavoastră de ouă ?

— Nanon, mă tem că oul vatămă pielea asta ! De altfel, spune-i că habar n-ai cum să cureți marochinul... Da, asta-i marochin ; să-și cumpere singur din Saumur chiclazurile cu care să-și lustruiască cizmele și să ți le aducă. Am auzit că s-ar pune și zahăr cu frișcă, pentru ca să capete lustru mai grozav.

— Atunci te pomenești c-o fi o cremă bună de mîncat ? spuse sluga ducînd cizmele la nas. Vai ! miroase ca apa de colonie a doamnei. Ah ! ce nostimă treabă !

— Nostim ? bombăni stăpînul. Ți se pare că e nostim să coste cizmele mai multe parale decît face cel care le poartă ?

— Domnule, voi să afle Nanon — adresîndu-se stăpînului care închidea pentru a doua oară dulapul cu fructe — ce ziceți ? Nu gătim măcar o dată sau de două ori pe săptămînă mîncare cu carne de hatîrul nepotului ?...

— Hm ! Gătește...

— Trebuie atunci să mă duc la măcelărie.

— Nici gînd ; ai să ne faci ciorbă de pasăre, fermierii îți vor aduce destule. Ba am să-i spun lui Cornoiller să ucidă și cîteva ciori. Din vînatul ăsta se face cea mai bună ciorbă din lume.

— Domnule, adevărat să fie că ciorile mănîncă morți ?

— Proastă mai ești, Nanon ! Mănîncă și ele, ca și oamenii, tot ce gălesc. Noi nu trăim tot din morți ? Ce-s moștenirile ?

Cum nu mai avea de dat nici o poruncă, Moș Grandet își scoase ceasornicul și văzînd că mai era o jumătate de ceas pînă la masă, își luă pălăria, se abătu să-și sărute fata și-i spuse :

— Nu vrei să facem o plimbare împreună pe malul Loarei, prin livezile mele ? Am acolo ceva de văzut.

Eugénie se duse să-și pună pălăria de pai, cusută și căptușită cu mătase trandafirie ; apoi tatăl și fiica au coborît pe ulița întortocheată pînă în piață.

— Unde ați pornit așa de dimineață ? întrebă notarul Cruchot, *întîlnindu-l* pe Grandet.

— Am de văzut ceva, răspunse moșul, ghicind la rîndul lui de ce prietenul o luase cu plimbarea atît de dimineață.

Cînd Moș Grandet se ducea să vadă ceva, notarul știa din experiență că avea întotdeauna de cîștigat și el ceva cu dînsul. Deci, îl însoți.

— Hai, Cruchot ! îl îndeamnă Grandet. Ca prieten ce-mi ești ; vreau să-ți dovedesc că e o prostie să să-dești plop într-un pămînt bun...

— Socotești așadar că înseamnă mai nimic cei șaizeci de mii de franci pe care i-ai încasat pentru plopii din zăvoaiele de pe malul Loarei ? întrebă maestrul Cruchot, căscînd ochii prostește. Mare noroc ai avut!... Să tai copacii, tocmai cînd lipsea la Nantes lemnul alb și să-i vinzi cu treizeci de franci !

Eugénie asculta fără a bănui că se apropie cea mai solemnă clipă din viața sa și că notarul avea să pronunțe asupra ei o hotărîre pîrintească și suverană. Grandet ajunsese la mărețele livezi de pe malurile Loarei, unde treizeci de lucrători dădeau zor cu tăiatul, cu umplutul și cu nivelatul locurilor pe unde fuseseră sădiți plopii odinioară.

— Maestre Cruchot, privește cît pămînt cuprinde un plop ! îl îndemnă Grandet pe notar. Jean — strigă

apoi unui lucrător — mă... mă... măsoară cu stînjenu în toa... toa... toate laturile !

— De patru ori patru picioare, răspunse lucrătorul după ce sfîrși de măsurat.

— Treizeci și două de picioare pierdute, făcu socoteala Grandet lui Cruchot. Aveam pe rîndul acesta trei sute de ploi, nu ? Ori trei su... su... te trei... ze... ci... și două picioare... mîn... cau... cinci su... te... picioare de fîn ; mai adaugă de două ori atîtea mărghini, fac o mie cinci sute ; rîndurile din mijloc tot atîta. Atunci să... să... spunem trei mii de căpițe de fîn.

— Ei bine — încuviință Cruchot, ca să-i vină în ajutor prietenului — trei mii de căpițe din fînul acesta fac circa o mie opt sute de franci.

— Zi... zi... două mii, că nu trebuie să uiți cele trei sau patru sute de franci pentru otavă. Ei bine, fă so... co... tea... la... cît dau două mii de franci pe... pe... an timp de patruzeci ani cu do... do... bînzile.. compuse... pe care le cunoști.

— Cam la o sută de mii de franci, spuse notarul.

— Așa zic și eu ! Asta n-ar face decît o sută de mii de franci. Ei, bine — adăugă podgoreanul fără a se mai bîlbîi — două mii cinci sute de ploi de patruzeci de ani n-o să-mi dea nici șaptezeci și cinci de mii de franci. Inseamnă o pagubă. Iată la ce m-am gîndit, rosti Grandet, tare pe aritmetica lui. Jean ! — adăugă el în chip de concluzie — astupi toate gropile în afară de cele dinspre Loara, unde ai să sădești plopii cumpărați de mine. Sădiți în apropierea apei, își vor trage hrana de pe spinarea statului ; continuă apoi întorcîndu-se spre Cruchot și făcînd să tresalte negul de pe nas într-o ușoară mișcare, care prețuia cît cel mai ironic zîmbet.

— Nici vorbă ; plopii trebuiesc sădiți pe locurile slabe ! recunosc Cruchot, uluit de socotelile lui Grandet.

— Mda ! dragă domnule, răspunse sarcastic dogarul.

Eugénie, care admira minunata priveliște a Loarei, fără a asculta calculele părintelui său, aținti deodată urechea la auzul celor spuse de Cruchot :

— Ei, ți-ai adus și un ginere de la Paris, în tot Saumurul nu se mai vorbește decît de nepotul dumitale. În curînd voi avea de făcut un act de căsătorie, nu-i așa Moș Grandet ?

— Ai... ai ie... ieșit așa de di... dimineată ca să... să-mi spui una ca asta ? replică Grandet însoțindu-și această zeflema de o nouă tresăltare a negului de pe nas. Ei, bine, dragă... voi fi sincer și-ți voi spune ceea ce vrei... vrei să... să știi. Mi-aș arunca mai lesne fața în Loara decît s-o... s-o... dau vă... vărului său ; poți s-o... s-o spui tu... tuturor. Dar nu, lasă-i mai bine să... să tră... trîncănească.

Acest răspuns o făcu pe Eugénie să vadă negru înaintea ochilor. Îndepărtatele speranțe, cîte abia începuseră să se înfiripeze în inima ei, deodată au înflorit, au crescut și au alcătuit un mănunchi de flori, pe care în aceeași clipă le văzu smulse și aruncate la pămînt. Din ajun se atașase de Charles cu toate mrejele fericirii care unesc sufletele ; de azi înainte, suferința avea să le întărească într-altfel. Nu e scris oare în nobilul destin al femeii să fie mai încercată de năpasta mizeriilor, decît de splendorile fericirii ? Cum de se stinsese în inima tatălui său simțămîntul părintesc ? De ce crimă se făcuse oare vinovat Charles ? Misterioase întrebări ! Dragostea ei născîndă — atît de adîncă taină — se și învăluia în enigme. Se întoarce, abia ținîndu-se pe picioare și, ajungînd în vechea stradă întunecoasă, așa de veselă îndeobște pentru ea, o găsi acum mohorîtă și sorbi melancolia impregnată aici de atîta amar de timp. Nici unul din învățămintele dragostei n-o cruța.

La cîtiva pași de casă, o luă înaintea tatălui său și-l așteptă în poartă, după ce bălusc. Grandet, care văzuse în mîna notarului o gazetă, îl întrebă :

— La cît s-au ridicat fondurile ?

— Nu vrei să mă ascuți, Grandet ! răspunse Cruhot. Cumpără repede, mai e încă de cîștigat douăzeci la sută în doi ani, în afară de dobînzile excelente, cinci mii de livre venit la optzeci de mii de franci. Fondurile sînt la optzeci de franci și cincizeci de centime.

— Vom vedea, spuse Grandet mîngîindu-și bărbia.
— Dumnezeu! exclamă notarul, deschizînd gazeta.

— Dar ce-i? strigă Grandet, în clipa în care Cruchot îi puse gazeta sub ochi, spunîndu-i: „Citește articolul ăsta“.

„Domnul Grandet, unul din cei mai stimați neguțători din Paris și-a zburat creierii ieri, după obișnuita sa apariție la bursă. Își trimisese demisia președintelui Camerei, dînd totodată demisia și din funcția de judecător al Tribunalului de Comerț. Falimentele domnilor Roguin, agentul său de schimb și Louchet, notarul său, l-au ruinat. Considerația de care se bucura domnul Grandet și creditul său erau cu toate astea așa de mari, încît, fără îndoială, ar fi fost sprijinit pe piața Parisului. Păcat că acest om cîstit s-a lăsat răpus sub impresia primului moment de deznădejde“ etc.

— Știam! spuse bătrînul podgorean către notar.

Această vorbă îl înmărmuri pe maestrul Cruchot, care, cu toată nepăsarea-i de notar, simți fiori în tot trupul la gîndul că poate Grandet din Paris ceruse zadarnic milioanele lui Grandet din Saumur.

— Și fiul lui, atît de vesel aseară?...

— Nu știa încă nimic, răspunse Grandet cu același calm.

— La revedere, domnule Grandet! zise Cruchot, care înțelesese totul și o luă la picior să-l liniștească pe președintele Bonfons.

La întoarcere, Grandet găsi masa pusă. Doamna Grandet, de gîtul căreia se agățase Eugénie, ca s-o sărute cu aprinsa zvîcnire de inimă ce ne-o pricinuieste o durere ascunsă, stătea pe scaunul său și își croșeta mîneci pentru iarnă.

— Puteți să vă așezați la masă — zise Nanon, coborînd cîte patru trepte deodată — băiatul doarme ca un înger! Cît de drăguț e așa, cu ochii închiși! Am intrat, l-am strigat. Nici gînd!

— Lasă-l să doarmă ! spuse Grandet. Oricît de tîrziu s-ar scula, tot va fi destul de devreme ca să afle veștile proaste.

— Ce este ? întrebă Eugénie, punîndu-și în cafea două bucățele mici de zahăr, cîntărind te miri ce și mai nimic, pe care moșneagul le tăia singur cînd n-avea ce face, ca să-și treacă timpul.

Doamna Grandet, care nu îndrăznise să pună aceeași întrebare, se uită spre soț.

— Tatăl lui și-a zburat creierii.

— Unchiul ?... zise Eugénie.

— Sărmanul băiat ! strigă doamna Grandet.

— Da, sărman, nu mai are nici un gologan.

— Ah ! și doarme parcă ar fi regele pămîntului, spuse Nanon cu glas înduioșat.

Eugénie încetă să mai mănînce. Inima i se strînse cum se strînge orice inimă, cînd pentru întîia oară mila față de nenorocirea celui pe care-l iubește inundă întreaga ființă a unei femei. Tînăra fată începu să plîngă.

— Nici nu ți-ai cunoscut unchiul, de ce plîngi ? o dojeni zgîrcitul aruncîndu-i una din acele priviri de tigru flămînd, pe care le arunca fără îndoială grămezilor sale de aur.

— Dar, domnule — îndrăzni sluga — cui nu i s-ar rupe inima de milă pentru acest biet tinerel care doarme buștean, fără să-și bănuiască soarta ?

— Nu te-am întreat, Nanon ! Ține-ți gura !

Eugénie învăță în clipa aceea că orice femeie care iubește trebuie s-ascundă ce simte. Așa că nu răs-punse.

— Nădăjduiesc că pînă ce mă întorc n-o să-i spuneți nimic, doamnă Grandet, spuse bătrînul în continuare. Sînt nevoit să mă duc pentru a pune să se alinieze șanțul livezilor de lîngă drum. Am să fiu îndărăt la amiază pentru prînz, și atunci voi sta de vorbă cu nepotul despre afacerile sale. Cît despre tine, domnișoară Eugénie, dacă plîngi cumva pentru filfizonul ăsta, apoi ai nimerit-o rău, copilo ! Are să se care valvîrtej în Indii. N-ai să-l mai vezi...

Își luă mănuișile de pe marginea pălăriei cu netulburatul lui calm din totdeauna, își vîrî degetele unul cîte unul și plecă.

— Ah! mamă, mă înăbuș! gemu Eugénie, cînd rămase numai cu maică-sa. Niciodată n-am suferit atîta.

Doamna Grandet, văzîndu-și fata îngălbenind, deschise fereastra și o sili să respire aerul înviorător.

— Mi-e mai bine, șopti Eugénie după o clipă.

Asemenea emoție nervoasă, la o fire pînă atunci în aparență liniștită și rece, o mișcă pe doamna Grandet, care se uită la copilă cu acea intuiție înțelegătoare a mamelor pline de duioșie — și ea ghici totul. La drept vorbind, viața faimoaselor surori unguroaice, lipite una de alta printr-o eroare a naturii, nu era mai strîns legată decît aceea a Eugéniei și a mamei sale, aflîndu-se veșnic împreună la același pervaz al ferestrei, împreună la biserică, dormind împreună, respirînd același aer.

— Biata mea copilă! îngîină doamna Grandet, prinzînd capul Eugéniei ca să-l rezeme de pieptul ei.

La aceste cuvinte, fata își ridică capul și o întrebă din ochi, căutînd să-i pătrundă în ascunzișul gîndurilor și spunîndu-i :

— De ce să-l trimită în Indii? Dacă e așa de nenorocit, nu trebuie oare să rămîină lîngă noi? Nu-i ruda noastră cea mai apropiată?

— Da, copilă, așa ar fi cel mai firesc; dar tata o fi avînd motivele sale, trebuie să le respectăm.

Mama și fiica se așezară în tăcere, una pe jilțul ridicat, alta pe scăunel, și amîndouă începură să lucreze. Pătrunsă de recunoștință pentru nespusa înțelegere pe care i-o dovedise blînda-i mamă, Eugénie îi sărută mîinile, murmurînd :

— Cît ești de bună, mamă dragă!

Cuvintele acestea inseninară îmbătrînitul obraz matern, ofilit de îndelungatele ei suferințe.

— Îl găsești bine? întrebă Eugénie.

Doamna Grandet nu răspunse decît printr-un surîs; apoi, după o clipă de tăcere, rosti încet :

— Nu cumva îl și iubești? Ar fi rău.

— Rău — reluă Eugénie — de ce rău? Îți place
ție, îi place lui Nanon, de ce nu mi-ar plăcea și mie?
Mamă, hai să așezăm masa pentru dînsul.

Și aruncă lucrul; mama făcu la fel, spunîndu-i:

— Ești nebună!

Dar găsi îndreptățită nebulnia aceasta a fetei, împărtaşind-o.

Eugénie o strigă pe Nanon.

— Ce mai vrei, domnișoară?

— Nanon, ai frișcă pentru prînz?

— Ah! pentru prînz, da, răspunse bătrîna servitoare.

— Ei bine, dă-i o cafea mai tare, am auzit de la domnul des Grassins că la Paris cafeaua se face foarte tare. Pune-i mai multă.

— Și de unde s-o iau?

— Cumpără.

— Și dacă mă întîlnesc cu domnul?

— E la livezile lui.

— Fug! Dar domnul Fessard, băcanul, m-a și întrebat dacă n-au descălecat cumva la noi cei trei magi, cînd mi-a vîndut lumînarea. Tot orașul o să afle de risipa care ne-a apucat.

— Dacă tătîne-tu bagă de seamă ceva — se cutremură doamna Grandet — e în stare să ne bată.

— N-are decît! Ne va bate și noi vom suporta loviturile în genunchi.

Doamna Grandet își ridică ochii spre cer drept răspuns. Nanon își puse boneta și ieși.

Eugénie scoase o față de masă curată, se duse să coboare din pod niște struguri pe care în toamnă, amuzîndu-se, îi înșirase pe sfori, păși ușor de-a lungul coridorului, ca să nu-și trezească verișorul și nu se putu stăpîni să nu asculte la ușă răsufierea strecurată printre buzele lui în răstimpuri egale.

— Nefericirea veghează plecată deasupra lui, în timp ce el doarme, gîndi ea.

Alese cele mai verzi foi de viță, aranjă cochet strugurii ca cel mai iscusit sufragiu și depuse triumfal farfuria pe masă. Făcu la stînga din bucătărie cîteva din perele numărate de taică-său și le așeză în formă

de piramidă printre foi. Se ducea, venea, alerga, sălta. Ar fi fost în stare să dea iama prin toată casa ; dar toate cheile erau la bătrîn. Nanon se întoarce cu două ouă proaspete. Cînd zări ouăle, Eugénie aproape să-i sară de gît.

— Fermierul din Lande le avea în coş. I le-am cerut şi mi le-a dat ca să-mi facă pe plac, moşnegelul !...

După două ceasuri de zor şi grijă, în care timp Eugénie lăasă baltă lucrul de mai multe ori ca să vadă dacă fierbe cafeaua, ca să asculte ecourile din camera unde verişorul se sculase, reuşi să pregătească un dejun foarte simplu şi prea puţin costisitor, dar care se depărta grozav de inveteratele tradiţii ale casei. Prînzul, de obicei, se lua în picioare. Fiecare se îndestula cu o felie de pîine, cu o fructă sau cu unt şi cu un pahar de vin. Văzînd masa aşezată lîngă sobă, cu scaun înaintea tacîmului pentru verişor, văzînd cele două fârfurii încărcate cu poame şi potrlvite aşa de frumos, sticla cu vin alb, piinea şi zahărul grămădit într-o zaharniţă, Eugénie tremura ca frunza gîndindu-se la privirile pe care i le-ar fi aruncat zgîrcitu-i tată dacă s-ar fi întors în acea clipă. La acest gînd, se uita mereu la ceasornicul din perete şi mereu calculînd dacă va mai avea timp ori nu vărul să se poată înfrupta din toate înainte de întoarcerea hapsînului.

— Fii pe pace, Eugénie, dacă vine tata, iau totul asupra mea, o linişti doamna Grandet.

Eugénie nu se putu opri să nu lăcrămeze.

— Ah, scumpă mamă — strigă ea — n-am ştiut să te iubesc îndestul !

După ce se mai foi cîtva timp fredonînd prin odaie, Charles coborî. Din fericire, nu era nici unsprezece. Parizianul se dichisise şi se sclivisise cu atîta cochetărie, ca şi cum s-ar fi aflat la castelul nobilei doamne care călătorea prin Scoţia. Păşi pragul cu acea afabilă şi zîmbitoare siguranţă de sine care stă atît de bine tinereţii şi care pricinui Eugéniei o dureroasă bucurie. Se hotărîse să ia în glumă prăbuşirea castelelor sale din Anjou, încît îşi întîmpină foarte voios mătuşa.

— Cum ai dormit azi-noapte, dragă mătuşică ? Şi dumneata, verişoară ?

— Bine, domnule, dar dumneata ? întrebă doamna Grandet.

— Eu, minunat.

— Trebuie să-ți fie foame, dragul meu văr, rosti Eugénie. Așază-te la masă.

— Dar niciodată nu mănînc înainte de amiază, ora la care mă scol de obicei. Am dus-o atît de prost pe drum, încît aş fi în stare s-o fac și pe asta. De altfel...

Își scoase din buzunar cel mai delicios ceasornic plat pe care Bréguet îl fabricase vreodată.

— Hm ! Dar e abia unsprezece, am fost destul de matinal.

— Matinal ?... întrebă doamna Grandet.

— Da, dar am vrut să-mi aranjez mai întîi lucrurile. Așa fiind, voi lua cu plăcere o nimica toată, un pui, o potîrniche...

— Sfîntă Fecioară ! strigă Nanon, la auzul acestor cuvinte.

— O potîrniche ! își spuse în sine și Eugénie, care în acea clipă ar fi vrut să-și dea toți banii economisiți pentru una singură.

— Vino de ia loc, spuse mătușa.

Spilcuitul dandy se lăsă să cadă în jilț ca o prea frumoasă și alintată femeiușcă, care se tolănește pe divanul ei. Eugénie și mama își împinseră scaunele și se așezară lîngă el, la gura sobei.

— Aici stați întotdeauna ? le întrebă Charles, găsind sala și mai urîță la lumina zilei de cum i se părise seara.

— Tot timpul — răspunse, sorbindu-l din ochi Eugénie — tot timpul în afară de vremea culesului. Atunci ne ducem să-i ajutăm lui Nanon și stăm cu toții la mănăstirea din Noyers.

— Nu vă plimbați niciodată ?

— Numai cîteodată, duminica, după slujbă, cînd e vremea frumoasă — răspunse doamna Grandet — ne plimbăm pe pod, sau ne ducem să ne uităm cum se cosește fînul.

— Aveți vreun teatru pe aici ?

— Să mergem la teatru ! izbucni doamna Grandet. Să vedem comedianții. Dar, domnule, nu știi că ăsta-i un păcat de moarte ?

— Poftim, scumpe domn — spuse Nanon, aducînd ouăle — îți dăm puii în găoacea lor.

— Oh ! ouă proaspete ! exclamă Charles, care, ca toți oamenii obișnuiți cu luxul, nici nu se mai gîndea la potîrniche... Dar e ceva minunat ! Nu cumva ai și puțin unt, draga mea ?

— Ehe ! unt ! Atunci îți iei adio de la plăcintă, spuse servitoarea.

— Hai, Nanon, dă untul încoace ! strigă Eugénie.

Apoi rămase uitîndu-se la verișor cum taie feliuțele de pîine, cu aceeași încîntare pe care o simte cea mai sentimentală grisetă din Paris ¹⁸ cînd asistă la o melodramă unde triumfă inocența. E foarte adevărat că Charles, crescut de o mamă gingașă, perfecționat de o femeie la modă, avea mișcări cochete, elegante, alinate, cum sînt cele ale unei femeiuști adorate. Compătimirea și duioșia unei fecioare au o influență cu adevărat magnetică. Astfel Charles, văzîndu-se ținta atențiilor verișoarei și mătușii sale, nu se mai putu sustrage sentimentelor care se îndreptau asupra lui, potopindu-l — ca să spunem așa. Aruncă Eugéniei una din acele priviri de caldă blîndețe, de dezmierdare, o privire care părea că surîde. Contemplînd-o, descoperi fermecătoarea armonie a trăsăturilor, magica limpezime a ochilor unde scînteiau inocente gînduri de iubire și unde îmbierile ignorau voluptatea.

— Pe legea mea, scumpă verișoară, dacă ai fi la Operă, într-o lojă și în mare toaletă, îți garantez că mătușa ar avea dreptate, ai face pe mulți bărbați să cadă în păcat și pe multe femei să moară de gelozie.

Acest compliment străpunse inima Eugéniei și o făcu să tresalte de bucurie, deși nu pricepuse mai nimic.

— Vai ! dragul meu văr, vrei să-ți bați joc de o biată fată de provincie ?

— Dacă m-ai cunoaște, verișoară, ai ști că nu pot suferi zeflemeaua : ea ofilește inima, usucă orice simțămînt...

Și înghiți cu o nespusă poftă o bucățică de pâine cu unt.

— Nu, probabil nu am atîta spirit încît să-mi pot bate joc de alții, și defectul acesta îmi pricinuieste multe neplăceri ! urmă el. La Paris există năravul de a omorî cu zile pe cineva, numai spunînd despre dînsul : „Are inimă bună“. Aceste cuvinte înseamnă : „Bietul băiat e nătîng ca un rinocer“. Dar cum sint bogat și cum toți știu că ochesc la sigur ținta de la treizeci de pași, cu orice fel de pistol și în plin cîmp, sînt scutit de ironie...

— Cele ce ne spui, nepoate, dovedesc un om de inimă.

— Ai un inel foarte frumos, murmură Eugénie. Nu te supără dacă aș dori să-l văd mai de aproape ?

Charles întinse mîna scoțînd inelul, iar Eugénie roși atingînd cu vîrfurile degetelor unghiile trandafirii ale verișorului.

— Privește, mamă, ce minune de lucrătură !

— Oho ! Știu că are aur cu ocaua ! spuse Nanon, aducînd cafeaua.

— Ce-i asta ? întrebă Charles rîzînd.

Arată spre oala lunguiață de pămînt negricios, lustruită, smălțuită pe dinăuntru, tivită cu un chenar de cenușă, în fundul căreia cădea cafeaua ca să se întoarcă apoi la suprafața apei în clocot.

— E cafea opărită ! lămuri Nanon.

— Ah ! mătușico, am să vă las măcar un suvenir binefăcător al trecerii mele pe aici. Ați rămas în urmă ! Am să vă învăț eu cum se face o cafea bună, într-un ibric „à la Chaptal !“¹⁹

Și încercă să explice sistemul cafelei „à la Chaptal“.

— Păi, dacă se cer atîtea mofturi — zise Nanon — ar trebui să-mi pierd toată viața la ibric. Și ca să spun curat, niciodată n-am să mă apuc de o cafea ca asta. Da ! da ! Cine are să taie iarba pentru vacă, pînă ce isprăvesc cafeaua ?

— Am s-o fac eu ! spuse Eugénie.

— Copilă ! rosti doamna Grandet, privindu-și fiica.

La cuvîntul acesta, care amintea de durerea ce avea să se năpustească asupra sărmanului tînăr, cele trei

femei au tăcut deodată, uitîndu-se la dînsul cu un aer plin de compătimire, care-l izbi.

— Ce se întîmplă, verișoară ?

— St ! făcu doamna Grandet, către Eugénie, care era gata să răspundă. Știi bine, fata mea, că tata a spus c-o să vorbească el domnului...

— Spune-mi Charles, zise tînărul Grandet.

— Ah ! te cheamă Charles. Ce nume frumos ! în-gîină Eugénie.

Nenorocirile de care te temi se întîmplă aproape întotdeauna. Nanon, doamna Grandet și Eugénie, care nu se gîndeau la întoarcerea bătrînului dogar, fără a se înfiora de groază, auziră o lovitură de ciocan, cu răsunetul prea bine cunoscut de tustrele.

— Tata ! spuse Eugénie.

Intr-o clipă luă zaharnița, lăsînd numai cîteva bucățele pe fața de masă. Nanon înșfăcă farfuria cu ouă. Doamna Grandet se ridică asemenea unei căprioare speriate. Fu o adevărată panică de care Charles se miră, fără să-și poată explica pricina.

— Dar ce-i cu dumneavoastră ? le întrebă el.

— Vine tata, zise Eugénie.

— Și ce dacă vine ?...

Domnul Grandet intră, își aruncă agera-i privire asupra mesei, asupra lui Charles, văzu și înțelese totul.

— Ah ! ah ! vă sărbătoriți nepotul, asta-i bine, foarte bine ! spuse el fără a se bîlbîi. Cînd pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă.

„Sărbătoare ?...” își spuse Charles, neputînd bănui regimul și obiceiurile acestei case.

— Dă-mi un pahar, Nanon, spuse moșul.

Eugénie aduse ea paharul. Grandet scoase din buzunar un briceag cu mînerul de corn și cu o limbă lată, tăie o bucată de pîine, luă puțin unt, îl întinse cu zgîrcenie și începu să mănînce, stînd în picioare. În aceeași clipă, Charles tocmai puse zahăr în cafea. Grandet zări bucățile, o cercetă cu privirea pe nevas-tă-sa care păli ; făcu trei pași și se aplecă la urechea bieteii bătrîne, suflîndu-i :

— De unde ați luat atita zahăr ?

— Nanon l-a cumpărat de la Fessard, că nu mai aveam.

E peste putință să-și închipuie cineva covârșitoarea proporție pe care o lua această scenă mută pentru cele trei femei. Nanon ieșise din bucătărie și se uita în sală, pîndind desfășurarea lucrurilor.

Charles, după ce gustă cafeaua ce i se păru tot amară, căuta zahărul, pe care Grandet îl și mistuise.

— Ce vrei nepoate ? întrebă bătrînul.

— Zahărul.

— Toarnă lapte și cafeaua se va îndulci, îl povățui stăpinul casei.

Eugénie puse atunci din nou zaharnița pe masă și se uită la tată-său cu un aer foarte calm. Desigur, pariziana care pentru a înlesni fuga amantului susține cu plămînde-le-i brațe o scară de mătase, nu dovedește mai mult curaj decît Eugénie cînd pusese din nou zahărul pe masă. Amantul își va răsplăti pariziana sa, de îndată ce-i va arăta cu orgoliu frumosul braț strivit, ale cărui vine însîngerate vor fi scăldate în lacrimi și în sărutări, tămăduite de alintări ; pe cînd Charles nu va ajunge niciodată să cunoască taina adîncului zbulcîm ce zdrobea inima verișoarei sale, fulgerată atunci de privirea bătrînului dogar.

— Nu mănînci, nevastă ?

Biata roabă înaintă, tăie umil o bucățică de pîine și luă o pară. Eugénie oferi cu îndrăzneală struguri părintelui său spunînd :

— Gustă din conservele mele, tată ! Verișorule, nu-i așa că ai să mănînci și dumneata ? Anume pentru dumneata m-am dus să caut acești minunați ciorchini.

— O ! dacă ar fi după capul lor, ar devasta tot Saumurul pentru dumneata, nepoate ! Cînd isprăvești mergem amindoi în grădină, am să-ți spun unele chestii, nu din cele mai dulci.

Eugénie și maică-sa aruncară lui Charles o privire asupra căreia el nu se mai înșelă.

— Ce înseamnă aceste vorbe unchiule ? De la moartea bieteii mame... (rostind cuvintele acestea glasul i se înmuie) nu mai pot fi dureri pentru mine...

— Nepoate, cine poate ști nenorocirile cu care vrea să ne încerce Dumnezeu ? îl pregăti în felul ei mătușica.

— Ta, ta, ta, ta — făcu Grandet — iată că au și început prostiile ! Mi-e milă, nepoate, de albele dumitale mâini.

Arătându-i soiul de berbeci de bătut parii, pe care i-i pusese natura la capătul brațelor sale, urmă :

— Iată miini făcute pentru a strînge parale ! Ai fost crescut cu încălțări croite din pielea fină din care se fabrică portofelele unde noi ținem bancnote. Rău ! Foarte rău !

— Ce vrei să spui, unchiule ? Să mă vezi cu gîtul în ștreang dacă pricep o singură vorbă.

— Hai ! spuse Grandet.

Avarul, dînd drumul limbii, briceagului să plesnească intrînd în mîner, înghiți restul de vin alb și deschise ușa.

— Vărule, fii tare !

Accentul tinerei fete îl îngheță pe Charles, care păși în urma fiorosului unchi, în prada unor ucigașe neliniști.

Eugénie, maică-sa și Nanon se duseră în bucătărie, mîinate de nepotolita curiozitate să pîndească pe cei doi protagoniști ai scenei ce avea să se desfășoare în umeda grădiniță, unde unchiul mergea deocamdată tăcut alături de nepot.

Grandet nu era prea stîmjenit de sarcina să-i vestească lui Charles moartea părintelui său ; dar simțea totuși un fel de milă, știindu-l fără nici un ban și căuta cuvintele prin care să-i îndulcească intrucîtva acest crud adevăr.

„*Ti-ai pierdut părintele !*” era ușor de spus. Părinții mor înaintea copiilor. Dar în cuvintele : „*Nu mai ai nici un soi de avere !*” erau cuprinse toate nenorocirile din lume. Și bătrînul străbătu pentru a treia oară aleea din mijloc, cu pietrișul scîrțîind sub picioare.

În împrejurările hotărîtoare ale vieții, sufletul nostru se alipește puternic de locurile unde ne năpădesc bucuriile sau durerile. Ca atare, Charles cerceta cu luare-aminte merișorul acestei grădinițe, căderea veș-

tedelor frunze, zidurile părăginite, ciudăţeniile arborilor fructiferi, amănunte pitoreşti ce aveau să i se întipărească în amintire, legate pentru veşnicie de acest ceas solemn, printr-o mnemotehnie specifică pasiunilor.

— E cald, frumos timp, spuse Grandet, respirînd adînc aerul proaspăt.

— Da, unchiule... Dar de ce... ?

— Ei bine, băiete, reluă unchiul, am veşti proaste pentru tine. Tata ţi-e grav bolnav...

— Şi eu în vremea asta stau aici ? gemu Charles. Nanon — strigă el — caii de poştă ! Se va găsi o trăsură pe undeva, adause, întorcîndu-se către unchiul, care rămase neclintit.

— Caii şi trăsura nu mai folosesc la nimic, răspunse Grandet.

Charles amuţise, palid, cu ochii ficşi.

— Da, sărmane băiat, ai ghicit ! Nu mai trăieşte. Dar n-ar fi nimic ; e altceva mai grav : şi-a zburat creierii.

— Tata ?...

— Da ! Nici asta nu-i cine ştie ce. Ziarele pălăvrăgesc, însă, ca şi cum ar avea dreptul s-o facă. Iată, citeşte.

Grandet, care împrumutase ziarul lui Cruchot, puse fatalul articol sub ochii lui Charles.

În acea clipă, bietul tînăr, încă un copil, încă la vîrsta cînd simţămintele se revarsă cu nevinovăţie, izbucni în lacrimi.

— Semn bun ! îşi spuse Grandet. Mă speriasem de ochii lui. Acum plînge, iată-l salvat. Încă n-ar fi nimic, sărmane nepoate, reluă cu glas tare, fără să ştie dacă Charles îl ascultă sau nu. Asta nu-i nimic, te vei consola ; dar...

— Niciodată ! Niciodată ! Tată ! tată !

— El te-a ruinat, nu mai ai nici un ban.

— Ce-mi pasă de asta ? ! Unde e tata ?... Tata !

Plînsul şi suspinele răsunau între acele ziduri în chip înfiorător şi se răsfrîngeau în ecouri. Cele trei femei, cuprinse de milă, plîngeau şi ele, lacrimile sînt tot atît de molipsitoare ca şi rîsul. Charles, fără să-şi mai asculte unchiul, alergă în curte, nimeri scara, se

urcă în odaia lui și se aruncă de-a curmezșul patului, cu fața ascunsă în cearșafuri, spre a plinge în voie, netulburat de rubedenii.

— Trebuie lăsat să treacă prin primul șuvoi, spuse Grandet intrînd în sală, unde Eugénie și maică-sa își luaseră la repezeală locurile și lucrau cu mîini cuprinse de tremur, după ce și-au șters ochii. Dar băiețușul ăsta nu-i bun de nimic, se gîndește mai mult la morți decît la bani !

Eugénie se înfioră auzind pe tătîne-său vorbind astfel despre cea mai sfîntă dintre dureri. Din acea clipă, începu să-și judece părintele. Deși înăbușit, plînsul lui Charles răsuna în toată casa sonoră ; iar adîncul său vaiet, care părea că iese de sub pămînt, nu încetă decît pe seară, după ce se ogoise treptat.

— Bietul tinăr ! îl căina doamna Grandet.

Fatală exclamație ! Moș Grandet se uită la soție, la Eugénie și la zaharniță ; își aminti de îmbelșugatul dejun gătit pentru nefericitul vlăstar al familiei și se postă în mijlocul sălii :

— Eh ! Nădăduiesc — spuse el cu liniștea-l obișnuită — că vei înceta cu risipa, doamnă Grandet. Nu vă dau gologanul meu rupt din inimă, ca să îndopați cu zahăr pe acest mucos de nimic.

— Mama nu are nici o vină, spuse Eugénie. Eu sînt aceea care...

— Nu cumva ai de gînd — o întrerupse Grandet — să mi te pui împotrivă, pentru că ești majoră ? Ia seama, Eugénie !...

— Tată, fiul fratelui dumitale nu trebuie să ducă lipsă în casa dumitale, de...

— Ta, ta, ta, ta ! făcu dogarul pe patru tonuri diferite. Fiul fratelui meu încolo, nepotul meu încoace. Charles nu ne folosește la nimic, nu mai are nici o lăascaie ; tată-său a dat faliment și cînd acest muțunache se va sătura de bocit, o să se care de aici ! Nu vreau să-mi răstoarne casa pe dos.

— Ce înseamnă, tată, a da faliment ? întrebă Eugénie.

— A da faliment, înseamnă a face cel mai necinstit lucru care poate dezonora un om,

— Trebuie să fie un cumplit de mare păcat... zise doamna Grandet. Iar fratele tău își va primi pedeapsa cerească.

— Te-ai pus pe litanii ! spuse bătrînul avar soției, ridicînd din umeri. Falimentul, Eugénie — reluă el — e un furt pe care legea, din nenorocire, îl ia sub ocrotirea ei. Oamenii și-au încredințat mărfurile lor lui Guillaume Grandet, bizuiți pe onorabilitatea și pe cinstea lui ; el le-a luat totul, lăsîndu-le doar ochii ca să plîngă. Hoțul de drumul mare e de preferat falitului ; el te atacă, te poți apăra, își riscă capul ; dar celălalt?... Pe scurt, Charles e dezonorat.

Cuvintele acestea răsunară în inima bieteii copile și-o apăsară cu toată infricoșata lor povară. Tot atît de pură pe cît de gingașă e o floare din mijlocul pădurii, ea nu cunoaște nici orînduielile lumii, nici viclenele ei socoteli, nici sofismele ei ; primi deci atrocea răstălmăcire asupra falimentului dată dinadins de către tatăl său, fără să-i arate deosebirea dintre un faliment pus la cale și unul fără voie.

— Ei bine, tată, și dumneata n-ai putut să împiedici această nenorocire ?

— Fratele meu nu s-a sfătuit cu mine ; de altfel datorează patru milioane.

— Tată, ce înseamnă un milion ? întrebă ea cu nai-vitatea unui copil încredințat că va găsi ușor ceea ce dorește.

— Un milion ? zise Grandet. Dar asta înseamnă un milion de monede a cîte douăzeci de gologani, și trebuie cinci piese de douăzeci de gologani, ca să faci cinci franci.

— Doamne ! Doamne ! — strigă Eugénie — cum de-a avut oare unchiul patru milioane ? Mai este cineva în Franța care să aibă atîtea milioane ?

Moș Grandet își mîngîie bărbia, zîmbi și s-ar fi spus că negul din vîrfurile nasului i se dilată.

— Și ce-o să facă vărul Charles ?

— Va pleca în Indii, unde, după voința părintelui său, se va strădui să facă avere.

— Dar are bani ca să ajungă pînă acolo ?

— O să-i plătesc eu drumul pînă la... da, pînă la Nantes.

Eugénie sări de gîtul tatălui ei.

— Ah ! tată, cît ești de bun !

Îl sărută în așa chip, încît făcu aproape să-l mustre conștiința, care tot îl cam zgîndărea puțin.

— În cît timp se poate strînge un milion ? întrebă ea.

— Păi — răspunse dogarul — știi ce e un napoleon²⁰ ; trebuie cincizeci de mii de napoleoni pentru a face un milion.

— Mamă, să dăm acatiste pentru el.

— M-am gîndit și eu la asta, răspunse bătrîna.

— Asta-i, bineînțeles ! Mereu să cheltuiți bani, strigă dogarul. Credeți oare că cîurg mii și sute pe aici ?

În timpul acesta un geamăt înăbușit, dar mai duros decît toate celelalte, răsună în mansardă, înghețîndu-le de groază pe cele două femei.

— Nanon, du-te și vezi dacă nu se omoară ! spuse Grandet. A, nu — urmă apoi, întorcîndu-se spre nevastă și spre fiica pe care cuvintele rostite către Nanon le-au făcut să îngălbenească — vă poftesc fără prostii ! Acum vă părăsesc. Mă duc pînă la olandezii noștri, care pleacă azi. Apoi am să mă duc să-l văd pe Cruchot, ca să vorbesc cu el despre toate acestea.

Plecă. După ce Grandet trase ușa, Eugénie și măicăsa răsuflară în voie. Înainte de această dimineață, niciodată fiica nu simțise silă față de părintele său, dar de cîteva ceasuri încoace își schimba în fiecare clipă și simțămintele și gîndul.

— Mamă, cu cîți ludovici se vinde un butoi de vin ?

— Tatăl tău vinde butoiul între o sută și o sută cincizeci de franci, cîteodată și două sute, după cîte am auzit spunîndu-se.

— Și cînd recolta e de o mie patru sute de butoaie ?

— Crede-mă, copilă, că nu știu cît face ; tătîne-tu nu-mi vorbește niciodată despre afacerile lui.

— Dar atunci, tata trebuie să fie bogat.

— Se poate. Însă domnul Cruchot mi-a spus că acum doi ani a cumpărat domeniul Froidfond. Asta l-o fi cam strîmtorat.

Eugénie, nemaipricepînd nimic din averea părintească, se opri din calcule.

— Nici nu m-a zărit, mititelul ! declară Nanon întorcîndu-se. Stă pe pat întins ca un vițel și plînge ca o Magdalenă, de ți-e mai mare mila ! Ce durere pe acest biet tinerel așa de drăguț !

— Hai iute, mamă, să-l consolăm ! Iar dacă bate cineva la ușă, coborîm.

Doamna Grandet nu putu să se împotrivească blîndului glas al copilei. Eugénie era sublimă, era femeie !

Amîndouă, cu inima palpitînd, se urcară în camera lui Charles. Ușa era deschisă. Tînărul nu vedea și nu auzea nimic. Înecat în lacrimi, rostea cuvinte neînțelese.

— Cît își iubește părintele ! șopti Eugénie.

Era cu neputință să nu desprînzi din accentul acestor vorbe speranțele unei inimi pasionate fără s-o știe. Doamna Grandet aruncă fiicei o privire plină de dragoste maternă ; apoi îi șopti la ureche :

— Bagă de seamă, ai să-l iubești.

— Să-l iubesc ! murmură Eugénie. Ah ! dacă ai ști ce-a spus tata !

Charles se întoarse, le zări pe amîndouă.

— L-am pierdut pe tata, bietul tata ! Dacă mi-ar fi mărturisit secretul nenorocirii lui, am fi muncit cot la cot, să reparăm totul. Doamne ! bunul meu părinte ! Eram atît de sigur că am să-l revăd, încît mi se pare că l-am și sărutat cam rece la plecare.

Oftatul îi înăbuși cuvintele.

— Ne vom ruga pentru el, spuse doamna Grandet. Supune-te voinței lui Dumnezeu.

— Dragul meu văr — rosti Eugénie — fii tare ! Pierderea dumitale e ireparabilă ; gîndește-te acum să-ți salvezi onoarea...

Cu instinctul și cu finețea femeii care are îndemînare în toate, chiar atunci cînd consolează, Eugénie voi să amăgească astfel durerea vărului, amintindu-i datoriile față de el însuși.

— Onoarea mea?... strigă tîmărul, înlăturîndu-și părul printr-o mișcare smucită.

Se așează pe marginea patului, încrucișîndu-și brațele. Ah! e adevărat. Tatăl meu, după spusele unchiului, a dat faliment.

Ascunzîndu-și fața în palme, scoase un strigăt sfișietor :

— Lasă-mă, verișoară, lasă-mă! Dumnezeule! Dumnezeule! fii iertător cu tata, că mult trebuie să fi suferit.

Era ceva oribil de sfișietor să vezi acea durere tînească, sinceră, neprihănită, fără gînd ascuns. Era o pudică durere, pe care inimile simple ale Eugéniei și mamei sale de îndată au înțeles-o, cînd Charles le rugă cu un gest să-l lase singur. Amîndouă au coborît și își luară în tăcere locurile lor de lîngă fereastră, lucrînd aproape un ceas fără a scoate un singur cuvînt. Eugénie uitîndu-se furiș la lucrurile vărului, cu acea ochire de fată care cuprinde totul dintr-o dată, zărise frumoasele nimicuri din trusă, perechile de foarfeci, bricele încrustate cu aur. Această mărturie a luxului întrezărit prin perdeaua durerii îl făcea pe Charles și mai interesant, prin contrast poate. Nicio dată o atît de cruntă împlinire, un spectacol atît de dramatic, nu izbise închipuirea celor două ființe, veșnic cufundate în liniște și singurătate.

— Mamă — întrebă Eugénie — vom purta doliu după unchiul Victor ?

— Asta o va hotărî tata, răspunse doamna Grandet.

Tăcură din nou. Eugénie împungea acul cu o regularitate a mișcărilor care ar fi dezvăluit unui observator adîncile-i gînduri. Cea dintîi dorință a acestei adorabile fete era să împărtășească doliul vărului său.

Către ceasul patru, o bruscă lovitură de ciocan răsună în inima doamnei Grandet.

— Ce-i cu tata ? își întrebă fiica.

Podgoreanul intră voios. După ce își scoase mînușile, își frecă mîinile, mai-mai să le jupoaie, dacă pielea lor n-a fi fost tăbăcită ca o zdravănă talpă rusească, doar fără miros de zadă și de tămîie. Se plimbă

de colo pînă colo, se uită afară. În sfîrșit slobozi taina acestei voioșii :

— Nevastă — spuse fără a se mai bîlbîi — mi-au căzut toți în capcană ! Vinul nostru e vîndut ! Olandezii și belgienii urmau să plece azi-dimineață, m-am plimbat prin piață pe dinaintea hanului făcînd pe prostul. Unul pe care îl cunoști veni spre mine. Toți proprietarii podgoriilor de soi își păstrează recolta și vor să aștepte ; eu nu i-am împiedicat. Belgianul nostru își pierduse nădejdea. Mi-am dat seama de îndată. S-a și făcut : mi-a luat toată recolta cu două sute butoiul, plătindu-ne jumătate cu bani peșin. Plata în aur. Actele s-au încheiat ; iată șase ludovici pentru tine. În trei luni prețul vinului se duce de rîpă.

Cuvintele din urmă fură rostite liniștit, dar atît de ironic, încît oamenii din Saumur adunați în aceeași clipă în piață și înmărmuriți de vînzarea încheiată de Grandet s-ar fi cutremurat auzindu-l. O panică năprasnică ar fi scăzut vinurile cu cincizeci la sută.

— Ai o mie de butoaie anul acesta, tată ? întrebă Eugénie.

— Da, fetițo scumpă.

Această alintare exprima cea mai înaltă bucurie a bătrînului dogar.

— Asta face două sute de mii de franci ?

— Da, domnișoară Grandet.

— Atunci, tată, poți ușor să-l ajuți pe Charles.

Uluirea, mînia, spaima lui Baltazar zărind inscripția *Mane-Techel-Fares* ²¹ nu s-ar putea asemui cu ghețoasa încruntare a lui Grandet, care nici nu se mai gîndise la nepot, și îl regăsea cuibărit în inima și în preocupările fiicei sale.

— Așa, va să zică ? De cînd acest muțunache a descălecat în casa mea, toate merg anapoda. Sînteți în stare să cumpărați cofeturi, să faceți sindrofii și să dați banchete ! Ei bine ! Aflați că n-am poftă de așa ceva. Cred că la vîrsta mea oi fi știind cum să mă port. De altfel, nu am a primi sfaturi nici de la fiică-mea, nici de la nimeni. Voi face pentru nepotul meu ce-am să cred de cuviință, dar voi să nu vă băgați nasul. Cît despre tine, Eugénie — adause întorcîndu-se spre ea —

să nu te mai aud vorbind, că de nu, te trimit la mănăstirea Noyers cu Nanon, și asta nu mai târziu decât mâine, de mai crîcnești. Unde-i domnișorul cu pricina ? A coborît ?

— Nu, dragul meu, răspunse doamna Grandet. E sus.

— Ei, și ce face acolo ?

— Își plînge tatăl ! răspunse Eugénie.

Grandet se uită la fiică fără să rostească un cuvînt. Oricum, era și el puțin tată.

După ce făcu o dată sau de două ori ocolul sălii, se urcă repede în cabinetul său, ca să mediteze un plasament în fondurile publice.

Cele două mii de pogoane de pădure tăiată îi aduseseră șase sute de mii de franci ; adăugînd la această sumă banii scoși de pe plop, veniturile anului trecut și ale anului curent, în afară de cele două sute de mii de franci cîștigați cu vînzările vinului, toate făceau, una cu alta, nouă sute de mii de franci. Cîștigul de douăzeci la sută pe termen scurt, în rentele care se ridicaseră la șaptezeci de franci, îl ispîtea. Își migăli socotelile pe gazeta cu vestea despre moartea fratelui, auzind, fără să se sinchisească, suspinele nepotului.

Nanon bătuse în perete, poftind stăpînul să vină jos ; masa era gata. Sub boltă, pe cea din urmă treaptă, Grandet își spusese în sine :

— Intrucît dobinzile se vor urca neapărat la opt, voi încheia afacerea asta. În doi ani voi avea un milion cinci sute de mii, pe care am să-i ridic de la Paris în aur. Ei, dar unde-i nepotul ? întrebă apoi cu glas tare.

— Zice că nu vrea să mănînce, răspunse Nanon. Asta nu-i bine.

— Ne face economie ! luă notă stăpînul.

— Mda, dacă se poate spune ! rosti dînsa.

— Lasă-l, că n-o să plîngă cit lumea. Foamea scoate lupul din codru.

Masa fu straniu de tăcută.

— Dragul meu — îndrăzni doamna Grandet după ce fața de masă a fost strînsă — ar trebui să purtăm doliu.

— Intr-adevăr, doamnă Grandet, nu știi ce să mai inventezi pentru a arunca banii în vînt. Doliul e în inimă, nu în straie.

— Dar doliul după un frate se impune, ne poruncește și biserica...

— Cumpără-ți doliu din cei șase ludovici, mie să-mi dai o bentiță de pînză neagră, asta-mi ajunge.

Eugénie ridică ochii la cer fără nici un cuvînt. Pentru întâia oară în viață, mărinimoasele porniri, pînă atunci ațipite și înăbușite, dar care înviaseră dintr-o dată, erau barbar jignite în fiecare clipă. Astfel această seară, deși semăna în aparență cu altele o mie din existența lor posacă, totuși a fost cea mai îngrozitoare. Eugénie lucra fără să ridice capul și nu se folosea de caseta pe care Charles, în ajun, o disprețuisese. Doamna Grandet își croșeta mînecele. Grandet nu făcu nimic vreme de patru ceasuri, cufundat în calculele al căror rezultat avea să lase cu gura căscată a doua zi tot Saumurul.

Nimeni nu veni să viziteze familia în acea zi. Întreg orașul vuia de lovitura dată de Grandet, de falimentul fratelui său și de sosirea nepotului. Pentru a-și potoli patima de a îndruga palavre pe socoteala intereselor de breaslă, toți podgorenii mari și mici din Saumur se adunaseră la domnul des Grassins, unde fulminau cumplite afurisenii asupra fostului primar.

Nanon torcea și duruitul vîrtelniței era singurul glas sub grinzile cenușii ale sălii.

— Nu se poate spune că facem risipă de vorbă ! luă aminte într-un tîrziu, arătîndu-și dinții albi și mari ca migdalele curățate de coajă.

— Nimic nu trebuie risipit ! răspunse Grandet, tresărind din meditațiile sale.

El se vedea adunînd opt milioane în trei ani și plutea pe acest imens fluviu de aur.

— Să ne culcăm. Mă duc să-i spun noapte bună nepotului din partea tuturor și să văd dacă vrea să ia ceva.

Doamna Grandet se opri pe scara de la primul cat, ca să audă convorbirea ce avea să decurgă între Char-

les și unchiaș. Eugénie, mai îndrăzneată decât măica-sa, urcă două trepte

— Ei, nepoate, tot suferi ? Da, plîngi cît ai de plîns, e firesc. Un tată e un tată. Dar trebuie să îndurăm nefericirile cu tărie. Eu îți port de grijă, în vreme ce plîngi... Sînt, după cum vezi, un unchi cumsecade. Hai, curaj ! Vrei să bei un păhărel de vin ?

La Saumur vinul nu costă nimic ; se oferă ca o ceașcă de ceai în Indii.

— Dar — spune Grandet mai departe — stai pe întuneric ? Rău ! rău ! Trebuie să vezi întotdeauna clar ceea ce ai de făcut !

Grandet păși către cămin.

— Ce-mi vād ochii ? strigă el. Uite o lumînare ! De unde naiba au găsit o lumînare de ceară ? Descreieratele astea ar fi în stare să spargă și dușumelele casei mele, ca să fiarbă ouă pentru băiatul ăsta..

La auzul unor asemenea cuvinte, mama și fiica intrară în odăile respective și se furișară în pat cu iuțeala șoarecilor speriați care se strecoară în găurile lor.

— Doamnă Grandet, ai găsit așadar o comoară ? întrebă avarul, intrînd în odaia nevestei.

— Dragă, îmi fac rugăciunea ! Așteaptă, încercă să mai cîștige timp biata mamă, cu glasul stîns.

— Să-l ia dracul pe Dumnezeuul tău ! făcu Grandet bombănînd.

Zgîrciții nu cred în viața viitoare ; prezentul e totul pentru dînșii. Vorba aceasta aruncă o lumină oribilă asupra epocii actuale în care, mai mult ca oricînd, banul stăpînește legile, politica și moravurile. Instituții, cărți, oameni și doctrine — toate conspiră pentru a zdruncina credința într-o viață viitoare pe care se sprijină de o mie opt sute de ani tot edificiul social. Acuma sicriul e o tranziție care nu mai cutremură pe nimeni. Viitorul, care ne aștepta dincolo de veșnica pomenire, a fost strămutat în prezent. A ajunge „*per fas et nefas*” în raiul pămîntesc al belșugului și al plăcerilor deșarte, a-ți împietri inima și a-ți chinui trupul în vederea unor posesiuni trecătoare, după cum se îndura odinioară martiriul vieții în vederea bunurilor eterne, este gîndul tuturor ! Gînd scris, de altfel,

pretutindeni, pînă și în legile care întreabă pe om : „Ce plătești ?“, în loc să zică : „Ce cugeți ?“ Cînd acest crez va trece de la burghezie la popor, ce va ajunge țara ?

— Doamnă Grandet, ai isprăvit ? întrebă bătrînul dogar.

— Prietene, mă rog pentru tine.

— Foarte bine ! Noapte bună ! Mîine dimineată vom avea de vorbit.

Biata femeie adormi asemenea școlarului care nu și-a învățat lecțiile și e muncit de groaza că a doua zi va da ochii cu mutra neînduplecată a dascălului.

În clipa asta, cînd, cuprinsă de spaimă, se afundase în cearșafuri ca să nu mai audă nimic, Eugénie se strecură lîngă ea în cămașă, cu picioarele goale și o sărută pe frunte.

— Vai ! măicuță bună, mîine am să-i spun că vinovată sînt eu.

— Să nu faci una ca asta ; te trimite la Noyers. Lasă-mă pe mine, doar n-are să mă mănînce.

— Auzi, mamă ?

— Ce ?

— Tot mai plînge.

— Du-te de te culcă, copilă dragă. Au să-ți înghețe picioarele ; dușumeaua e umedă.

Astfel s-a încheiat solemnă zi ce avea să apese asupra întregii vieți a bogatei și sărmane moștenitoare, al cărei somn n-avea să-i mai fie ușor și curat ca pînă atunci.

Adeseori, unele fapte din viața omenească par cu totul de necrezut, deși sînt adevărate. Dar aceasta să nu fie oare din pricină că uităm aproape totdeauna a răspîndi o lumină psihologică asupra determinărilor noastre spontane, lăsînd neexplicate motivele misterioase urzite care le-au impus ? Poate că pasiunea adîncă a Eugéniei ar trebui cercetată în cele mai delicate fibrișoare ; căci ea deveni, cum ar spune unii zeflemiști, o boală, ce-i înrîuri toată existența. Mulți oameni sînt gata mai degrabă să nege deznodămintele, decît să măsoare forța legăturilor, a nodurilor și a verigilor care înlănțuie tainic un fapt de altul în ordi-

nea morală. Deci întru aceasta, trecutul Eugéniei ar sluji pentru observatorii firii omenești, ca o cheazășie a naivei sale nesocotinți și a neașteptatei izbucniri a elanurilor din sufletul ei. Cu cât viața îi fusese mai mocnită, cu atât mai viu se dezlănțui în inima sa devotamentul femeiesc, cel mai ingenios dintre sentimente. Astfel, zbuciumată de peripețiile zilei, se deșteptă de mai multe ori să asculte, pârîndu-i-se că a auzit suspinele vărului care îi răsunau în urechi din ajun : cînd îl vedea dîndu-și sufletul de durere, cînd îl visa murind de foame. Către ziuă, auzi îndealvea un strigăt înfricoșător. Se îmbracă numaidecît și alergă în vînața lumină a zorilor, cu pași ușori, spre odaia tînarului, care lăsase ușa deschisă. Lumînarea se topise în bucea sfeșnicului. Răpus, Charles dormea îmbrăcat pe un jilț, cu capul rezemat de pat ; visa așa cum visează oamenii cu stomacul gol. Eugénie putu să plîngă nestingherită, putu să admire în voie acel tînar și frumos chip brăzdat de durere, acei ochi umflați de plîns și care, deși adormiți, păreau că tot mai varsă lacrimi. Charles ghici prin somn prezența Eugéniei, deschise pleoapele și o văzu înduioșată.

— Iartă-mă, verișoară ! murmură el, neștiind nici cît era ceasul, nici unde se găsea.

— Aici se află inimi care te înțeleg, dragă vărule, și ne-am gîndit că poate ai nevoie de ceva. Ar trebui să te culci, te chinuiești așa.

— Ai dreptate.

— La revedere, atunci.

Și fugi, rușinată și fericită că venise. Numai nevinovăția e în stare de asemenea îndrăzneli. Instruită, virtutea învață să calculeze tot așa de bine ca și viciul. Eugénie, care lîngă vărul său nu tremurase, abia se mai putea ține pe picioare cînd ajunse în odaia sa.

Viața ei ignorantă încetase deodată ; ea începu să raționeze, își făcu mii de imputări.

— Ce o să gîndească despre mine ? Are să creadă că-l iubesc.

Aceasta era tocmai ceea ce ar fi dorit ea mai mult să-l vadă crezînd. Iubirea sinceră își are intuițiile ei și cunoaște că dragostea aduce dragoste. Ce eveni-

ment pentru această fată singuratică, să intre pe ascuns în odaia unui tînăr ! Nu sînt oare în iubire gînduri și fapte, prețuind pentru anume suflete cît cea mai sfîntă logodnă ?

Peste un ceas intră la maică-sa, să-i ajute ca de obicei la îmbrăcat. Apoi se așezară amîndouă la fereastră, așteptîndu-l pe Grandet, cu acea neliniște care îngheață inima sau o dogorește, o sugrumă sau o îmboldește, după fire, atunci cînd li-i nespușă teamă de o scenă ori de o pedeapsă ; sentiment de altfel atît de natural, încît animalele domestice îl încearcă într-o așa de mare măsură, că încep a scheuna la cea mai ușoară atingere din partea stăpînului, ele care tac și rabdă cînd se rănesc din propria lor nebagare de seamă.

Unchiașul coborî, dar vorbi soției cu un aer distrat, o sărută pe Eugénie și se așeză la masă ca și cum ar fi uitat amenințarea din ajun.

— Ce face nepotul ? Băiatul ăsta nu ne prea deranjează...

— Doarme, domnule, răspunse Nanon.

— Cu atît mai bine, n-are nevoie de lumînare, spuse șăgalnic Grandet.

Această indulgență neașteptată, această amară veselie, o izbi pe doamna Grandet, care se uită la soț cu mai încordată luare-aminte. Unchiașul își luă pălăria și mănușile, apoi rosti :

— Mă duc să mai pierd vremea prin piață, ca să-i întîlnesc pe Cruchoți.

— Eugénie, hotărit că tata are ceva pe inimă.

Intr-adevăr, obișnuit să doarmă puțin, Grandet își petrecea jumătate din noapte în calculele preliminare, care dădeau ochirilor, observațiilor și plănuirilor sale uimitoarea lor precizie și le asigura izbînda fără greș de care se minunau toți cei din Saumur. Orice putere omenească e un compus de răbdare și timp. Cei puternici voiesc și veghează. Viața avarului e un necunoscut exercițiu a forței omenești puse în slujba *personalității*. Avarul nu se sprijină decît pe două sentimente : amorul-propriu și interesul ; dar interesul fiind oarecum un amor-propriu solid și, bineînțeles, dovada

permanentă a unei superiorități reale, atît amorul-propiu cît și interesul sînt cele două părți ale unui singur tot : egoismul. De aici vine poate prodigioasa curiozitate pe care o stîrnesc avarii puși cu dibăcie în scenă. Orice om ține printr-un fir de aceste personaje care se leagă de toate sentimentele omenești, rezumîndu-le pe toate. Unde există omul fără dorință și ce dorință socială s-ar îndeplini fără bani ?

Grandet avea într-adevăr *ceva pe inimă*, vorba nevestei. Avea, ca toți zgîrciții, permanenta nevoie de a juca o partidă cu ceilalți oameni, ca să le cîștige banii în chip legal. A stoarce pe alții nu înseamnă oare a-ți dovedi puterea, a-ți da dreptul perpetuu de a disprețui pe cei care, prea slabi, se lasă devorați ? Vai ! cine a priceput vreodată îndeajuns mielul culcat pașnic la picioarele Domnului, cel mai înduioșător simbol al tuturor victimelor pămîntești, al soartei lor, în sfîrșit glorificarea suferinței și a slăbiciunii ? Pe acest miel zgîrcitul îl lasă să se îngrășe, îl închide în țarc, îl taie, îl frige, îl mănîncă și-l disprețuiește. Hrana avarului se compune din bani și dispreț.

În timpul nopții, gîndurile unchiașului luaseră altă cale : de aici toată milosîrdia lui. Iscodise ceva ca să-și bată joc de parizieni, ca să-i stoarcă, să-i răsucească, să-i frămînte, să-i facă să umble, să vină, să asude, să nădăjduiască, să îngălbenească ; ca să-și rîdă de toți, dînsul, fostul dogar, în fundul sălii cenușii, urcînd putrezita scară a casei sale din Saumur. Nepotul îi dăduse de furcă. Voia acum să salveze onoarea fratelui mort fără să-l coste un ban, nici pe el, nici pe nepot. Fondurile sale urmînd să fie plasate pe trei ani, nu mai avea decît de gospodărit moșiile ; îi trebuia deci o hrană nouă viclenei sale hărnicii și o găsisese în falimentul fratelui. Cum nu mai simțea nimic în gheare ca să stoarcă, voia să perpelească parizienii pe jeratic în folosul lui Charles, dovedindu-se un frate bun fără să scoată un gologan din pungă. Se sinchisea atît de puțin de onoarea familiei, încît generoasa lui hotărîre se compara cu nevoia pe care o simt jucătorii de a vedea jucată bine o partidă, în care n-au mizat nimic.

Avea nevoie de Cruchoți, dar nu voia să alerge după dinșii, hotărîse să-i facă să vină dinșii la el și să înceapă chiar în acea seară comedia al cărei plan îl urzise, pentru a fi a doua zi admirat de întreg târgul, fără să-l coste o para.

Capitolul IV

FĂGĂDUIELI DE ZGIRCIT. JURAMINTE DE DRAGOSTE.

Eugénie, în lipsa părintelui său, avu fericirea să poată purta nestînjenită de grijă mult iubitului verișor, să-și reverse asupra lui fără teamă tezaurul devotamentului său, una din sublimele superiorități femeiești, singura pe care femeia dorește să-i fie apreciată, singura pentru care îi iartă bărbatului că i-a lăsat-o asupra ei. De trei sau patru ori, Eugénie s-a dus să asculte răsuflarea lui Charles ; să vadă dacă doarme, dacă s-a trezit ; apoi, cînd se sculă, cafeaua, frișca, ouăle, fructele, fartiuriile, zahărul, tot ce făcea parte din dejun, au fost pentru dînsa obiectul celor mai amănunțite pregătiri. Urcă sprintenă pe vechea scară, ca să asculte zgomotul făcut de nefericitul văr. Se îmbrăca ? Mai plîngea ? Veni la ușă :

— Vărule !

— Verișoară ?

— Vrei să mănînci în sală, ori în odaia dumitale ?

— Unde zici dumneata.

— Cum te mai simți ?

— Scumpă verișoară, cu rușine mărturisesc că mi-e foame.

Convorbirea aceasta prin uşă era pentru Eugénie un întreg episod de roman.

— Bine, o să-ţi aducem mîncarea în odaie, să nu-l supărăm pe tata.

Coborî în bucătărie, uşoară ca o păsărică.

— Nanon, du-te de-i deretică odaia.

Scara de atîtea ori coborîită şi urcată de atîtea ori, unde răsuna cel mai mic vuiet, îi părea Eugéniei că-şi pierduse mucedă vechime; o vedea luminoasă, tînără ca ea, tînără ca şi dragostea care o robea. În sfîrşit, mamă-sa, buna şi îngăduitoarea-i mamă, se supuse tuturor toanelor dragostei, şi cînd odaia lui Charles fu dereticată, s-au dus amîndouă să ţină companie nefericitului; mila creştinească nu porunca oare să fie consolată? Amîndouă ciuguleau din religie o sumedenie de mici sofisme, ca să-şi justifice impulsile lor.

Charles Grandet se văzu astfel obiectul celor mai afectuoase şi mai duioase atenţii. Inima lui îndurerată simţi toată dulceaţa acestei catifelate amicitii, acestei încîntătoare simpatii pe care cele două suflete, veşnic constrinse, izbutiră să le desfăşoare, văzîndu-se libere pentru o clipă pe tărîmul suferinţelor, mediul lor firesc. Bizuită pe rudenie, Eugénie se apucă să orînduiască rufăria, lucrurile de toaletă aduse de vărul-său şi avu răgaz să se minuneze în voie de fiecare din scumpele nimicuri, de fleacurile lucrate în aur şi în argint, care îi cădeau sub mîna şi pe care le ţinea îndelung între degete, sub pretext că le cercetează.

Charles preţui nu fără o adîncă induioşare generoasă grijă a mătuşii şi a verişoarei, căci cunoştea îndestul societatea pariziană pentru a şti că în situaţia lui n-ar fi găsit decît inimi reci şi indiferente. Eugénie îi apăru în toată splendoarea frumuseţii ei particulare, abia de acum încolo avea să admire inocenţa acestor moravuri pe care în ajun le luase în deridere. Astfel, cînd Eugénie primi din mîinile lui Nanon ceaşca de faianţă plină de cafea cu frişcă, spre a-şi servi vărul cu toată nevinovăţia sentimentului, aruncîndu-i o blîndă privire, ochii parizianului se umplură de lacrimi; îi cuprinse mîna şi i-o sărută.

— Ce ţi s-a mai întîmplat încă? întrebă ea.

— Ah, sînt lacrimi de recunoștință, fu răspunsul.

Eugénie se întoarse brusc spre cămin, ca să strîngă lumînările.

— Nanon, ține, ia-le ! zise ea.

Cînd își privi iarăși vărul, mai era încă îmbujorată, dar cel puțin privirile ei putură să mintă și să ascundă nespusa fericire care-i năpădea inima ; totuși ochii lor oglindiră același simțămînt, după cum sufletele li se contopiră într-același gînd : viitorul era al lor. Această dulce emoție a fost cu atît mai încîntătoare pentru Charles, în durerea lui imensă, cu cît fusese mai puțin așteptată.

Lovitura de ciocan chemă pe cele după femei la locurile lor. Din fericire, coborîră scara atît de repede, încît se aflau cu lucrul în mînă cînd a intrat Grandet ; de le-ar fi întîlnit sub boltă, nu i-ar fi trebuit mai mult ca să-i ațîțe bănuielile. După prînzul înfulecat de unchiaș la repezeală, paznicul care nu-și primise încă plata făgăduită sosi din Froidfond, de unde aducea un iepure, niște potîrnichi vîinate în parc, niște țipari și două știuci trimise de morari.

— Eh ! ei ! bietul Cornoiller, vine tocmai la țanc. Sînt bune de mîncat ?

— Da, preamilostive domn, sînt vîinate abia de două zile.

— Hai, Nanon, mișcă-te ! îi dădu zor moșneagul. Ia asta, va fi pentru deseară ; vom avea de ospătat pe doi Cruchoți.

— Bine, bine — făcu ea — dar de unde să iau slănină și mirodenii ?

— Nevastă — spuse Grandet — dă-i șase franci lui Nanon și adu-mi aminte să cobor în pivniță ca să scot un vin pe cinste !

— Ei, domnule Grandet — glăsui paznicul, care-și pregătise orațiunea sa ca să lămurească treaba cu leafa — domnule Grandet...

— Ta, ta, ta ! — făcu Grandet — știu ce vrei să spui. Ești băiat bun : vom vedea mîine, astăzi sînt prea grăbit. Nevastă, dă-i cinci franci, adăugă către doamna Grandet.

Și șterse putina. Biata femeie fu nici nu se poate mai bucuroasă să răscumpere liniștea cu unsprezece franci. Știa prea bine că Grandet tăcea vreme de cinci-sprezece zile, după ce-i lua înapoi ban cu ban paralele pe care i le dăduse.

— Ține, Cornoiller — spuse ea strecurându-i în mână zece franci — într-o bună zi o să te răsplătim noi pentru toată slujba.

Cornoiller nu mai avu ce zice. Plecă și el.

— Doamnă — rosti Nanon, care-și pusese boneta neagră și înșfăcase coșul — n-am nevoie decît de trei franci, poftim restul. O s-o scoatem la capăt și cu atît.

— Pregătește o masă bună, Nanon! Văru-meu are să coboare, anunță Eugénie.

— Hotărît se petrece ceva extraordinar, zise doamna Grandet. E a treia oară de la căsătoria noastră cînd tătine-tu dă o masă.

Spre ceasul patru, în clipa cînd Eugénie și maică-sa isprăviră de pus masa pentru șase inși și cînd stăpînul casei aduse cîteva sticle din acele strașnice vinuri păstrate cu sfințenie de provinciali, Charles intră în sală. Tînărul era palid. Mișcările, înfățișarea, privirea și glasul arătau o mîhnire plină de grație. Nu făcea pe neconsolatul, suferea cu adevărat și vălul de durere așternut pe chipul lui îi dădea acel aer interesant care place atît de mult femeilor. Eugénie îl iubi și mai mult. Poate că și nenorocirea îl apropiase de dînsa. Charles nu mai era acel tînăr frumos și bogat, situat în sfere inaccesibile pentru dînsa, ci o rubedenie cufundată într-o înfricoșătoare mizerie. Nefericirea aduce egalitatea. Femeia are aceasta comun cu îngerii, că cei care suferă îi aparțin. Charles și Eugénie se înțelesesă și își vorbiră numai din ochi; căci sărmanul dandy ruinat, orfelinul, se așeză într-un ungher și stătu acolo mut, calm și împietrit; dar din clipă în clipă, privirea dulce și mîngîietoare a verișoarei venea să lumineze asupra-i, făcîndu-l să părăsească îndureratele gînduri și să se avînte cu ea pe tărîmurile speranțelor și ale viitorului, unde-l îndemna să pornească împreună.

În vremea asta, tot tîrgul Saumur era mai frămîntat de masa dată de Grandet Cruchoţilor, decît fusese în ajun de recolta pe care o vinduse avarul, ispravă ce constituia o crimă de înaltă trădare faţă de vii. Dacă dibaciul podgorean ar fi dat masa cu acelaşi gînd cu care Alcibiade²² retezase coada cîinelui său, ar fi fost poate un om mare ; dar, mult superior oraşului de care-şi bătea joc mereu, nu se mai sînchisea nicidecum de Saumur. Grassinii aflaseră repede despre moartea năprasnică şi falimentul tatălui lui Charles ; drept care hotărîră cu toţii să se ducă chiar în acea seară la clientul lor spre a-i împărtăşi durerea şi a-i da dovadă de prietenie, iscodind totodată la faţa locului şi pricina ce l-a făcut, într-o asemenea împrejurare, să-i cheme la masă pe Cruchoţi.

Cînd bătu ceasul cinci, preşedintele C. de Bonfons şi unchiul său notarul sosiră gătiţi şi ferchezuiţi din cap pînă în picioare. Musafirii se aşezară la masă şi începură să mănînce cu poftă. Grandet era îngîndurat, Charles tăcu, Eugénie amuţise, doamna Grandet ca de obicei nu scolea nici un cuvînt, aşa că masa a fost o adevărată cină de parastas.

Cînd se ridicară de la masă, Charles spuse mătuşii şi unchiului :

— Îngăduiţi-mi să mă retrag. Sînt obligat să mă apuc de nişte scrisori lungi şi triste.

— Fă cum crezi, nepoate.

Apoi, după plecarea lui Charles, cînd Grandet crezu că dînsul nu mai poate auzi nimic şi că e cufundat în scris, se uită cu coada ochiului la soţie şi zise :

— Doamnă Grandet, ceea ce avem noi de vorbit e pentru dumneata ca limba latinească. Ceasul e şapte şi jumătate, ai face bine să te duci să te bagi în aşternut. Noapte bună, copila mea.

O sărută pe Eugénie şi cele două femei ieşiră. Iar aici începu scena unde moş Grandet, mai mult decît în orice altă clipă a vieţii sale, puse la bătaie toată iscusinţa căpătată în frecăturile cu oamenii şi care făcuse adesea pe cei din a căror piele muşcase cam prea crud să-i scornească porecla de „*cîine bătrîn*“. Dacă primarul Saumurului ar fi mers cu ambiţia mai de-

parte, dacă împrejurări prielnice, introducându-i în cercurile înalte, l-ar fi trimis prin congresele unde se pun la cale treburile popoarelor și dacă și-ar fi folosit acolo geniul cu care-l înzestraseră interesul personal, fără îndoială ar fi fost glorios de util Franței. Dar s-ar mai fi putut de asemenea întâmpla, ca moșneagul, ieșind din Saumur, să nu mai fi fost bun de nimic. Poate că oamenii, ca și anume animale, nu mai procrează o dată strămutați din climatul unde s-au născut.

— Do... mnu... le... pre... șe... din... te... spu... spu... neai că fa... fa... li... li... mentul...

Bîlbîiala unchiașului simulată de atîta amar de vreme și care trecea drept firească, ca și surzenia de care se văieta pe timp ploios, deveni în acea împrejurare atît de sîcîitoare pentru cei doi Cruchoți, încît se strîmbau fără voie, făcînd atîtea eforturi de parcă ar fi avut ei de isprăvit cuvintele în care se împotmolea dinadins podgoreanul.

Aici poate se arată nevoia să spunem povestea bîlbîielii și a surzeniei lui Grandet. Nici un muritor din Anjou nu auzea mai bine și nu putea să pronunțe, mai limpede decît bătrînul podgorean, graiul localnic. Odi-nioară însă, cu toată șiretenia lui, fusese păcălit de un evreu, care în cursul discuției își făcea mîna pîlnie la ureche, pe motiv că auzea mai lesne și se bîlbîia atît de mehenghi, încît Grandet, pradă omenoaselor porniri, se simți obligat să rostească el acestui pehli-van gîndurile și vorbele pe care le căuta, să ducă el la capăt judecățile lui, să vorbească așa precum ar fi vorbit afurisitul de evreu, să fie în sfîrșit evreul cu pricina și nu Grandet. Dogarul ieși din această luptă ciudată, încheind singurul tîrg de care avea să-i pară rău toată viața lui de neguțător. Dar dacă pierdu ceva bănește, cîștigă totuși un neprețuit învățămînt și mai tîrziu îi culese roadele. Astfel moșneagul sfîrși prin a binecuvînta pe evreul care-l învățase arta de a-și scoate din răbdări adversarul comercial, concentrîndu-l asupra felului său de a vorbi și a-l face să-și piardă firul propriilor sale idei.

Ci, în nici o altă afacere n-ar fi fost mai mare nevoie ca în aceasta de surzenia, de bîlbîiala, de încîl-

celile sub care Grandet își ascundea intențiile. Mai întâi de toate nu voia să-și asume răspunderea ; apoi voia să rămână stăpîn pe cuvîntul lui și să lase nelămurite adevăratele sale gînduri.

— Dom... nu... le de Bon... Bon... fons...

Pentru a doua oară după trei ani, Grandet îi spunea nepotului lui Cruchot : domnule de Bonfons !

Președintele se și văzu ales ginere de pehlivanul moșnegel.

— Spu... spu... neai... că fa... fa... fa... limentul poate fi împie... pie... di... di... cat... prin... prin...

— Prin înseși tribunalele de comerț. Aceasta se întîmplă zilnic, spuse domnul de Bonfons, crezînd că ghicește gîndul lui Grandet și dorind să-l lămurească prietenește. Ascultă !

— Te as... ascult, răspunse umil unchiașul, luînd mutra vicleană a copilului care-și rîde de dascăl, părăind totuși că-i dă ascultare, cu cea mai smerită evlavie.

— Cînd un om considerabil și considerat, cum era de pildă răposatul dumitale frate la Paris...

— Fra... fra... tele meu... da...

— Este amenințat de ruină...

— Asta se... se... nu... nu... me... ște rui... rui... nă ?

— Da ! Cînd amenințarea falimentului devine de neînlăturat, tribunalul de comerț de care depinde neguțătorul are (bagă de seamă) are puterea să numească printr-o hotărîre lichidatori. Lichidarea nu-i totuna cu falimentul. Dînd faliment, un om rămîne dezonorat, dar lichidînd rămîne cinstit...

— Bi... bine zis ! Dacă nu co... stă mai mult e al... altă vorbă ! zise Grandet.

— Dar lichidarea se poate face și fără ajutorul tribunalului de comerț. Căci — spuse președintele trăgîd o priză — cum se declară un faliment ?

— Hm ! Nu... nu... m-am gîn... gîn... dit la asta, răspunse Grandet.

— Mai înainte de toate — reluă magistratul — prin depunerea bilanțului la grefa tribunalului de către neguțător sau de procurist. În al doilea rînd, la cererea creditorilor. Dar dacă neguțătorul nu depune bilanțul

și nici un creditor nu cere tribunalului o hotărîre care să declare în faliment pe sus-numitul neguțător, ce se întîmplă ?

— Da... da... să... să ve... ve... dem...

— Atunci familia răposatului, reprezentanții săi, moștenitorii sau neguțătorul însuși, dacă nu e mort, sau prietenii săi, dacă e cumva ascuns, aceștia lichidează. Poate vrei să lichidezi dumneata afacerile fratelui dumitale ?

— Ah ! Grandet ! izbucni notarul. Ce bine ar fi ! Mai este un sentiment de onoare în fundul provinciei noastre. Dacă ți-ai salva numele, căci e numele dumitale, ai fi un om...

— Sublim ! rosti președintele, întrerupîndu-și unchiul.

— Fi... firește — răspunse bătrînul podgorean — fra... fratele meu s-a nu... nu... numit Grandet ca... ca și mi... min... ne, nici vor... vor... bă ! Această li...chi... dare ar fi în ori... orice caz folo... si... si... toare nepotului meu pe... pe care îl... îl iubesc. Dar tre... trebuie să... să văd ! Nu cu... cu... nosc pezevenghii de la Paris... Eu sînt la Sau...Saumur, vezi bine. Imi văd de viile mele... de gropile mele... de tre... tre... bu... burile mele. N-am is... iscălit niciodată polițe. Ce este o poli... poliță ? Am a... a... acceptat multe, n-am is... is... călit nici una. Am au... auzit că se pot răs... răs... cumpăra. Iată tot ce... ce... știu.

— Da —spuse președintele — polițele se pot răscumpăra pe piață cu preț de atîta ori atîta la sută. Înțelege ?

Grandet își făcu mîna pîlnie peste ureche și președintele îi repetă fraza.

— Dar — răspunse podgoreanul — prin ur... ur... mare e de cîș... cîș... ti... gat gras în afa... ce... ce... rea asta ? Zău dacă știu ceva din toa... toa... te as... tea... la vîr... sta mea. Eu tre... tre... buie să ră... rămîn lipit aici, să... am grijă de grîne. Grî... grî... nele mele se adună și... și... cu ele plă... plă... tești. Înainte de... de toate... trebuie să... să vezi de... de... recoltă. Am tre... treburi mai... i... importante la Froid... fond... Nu-mi pot pă... pă... răsî casa pentru în... în... curcăturî dră-

cești pe ca... care ni... nici nu le pri... pricep de fel. Spui că tre... trebuie ca să li... li... chidez, ca să opresc de-cla... cla... rația de fa... fa... li... li... ment, să fiu la Paris. Dar nu poți fi în... în două lo... locuri doar da... da... că ești păsărică... și...

— Te înțeleg ! strigă notarul. Ei bine, bătrîne amic, ai prieteni, prieteni încercați, care sînt în stare să facă orice pentru dumneata.

„Haide, mai repede — gîndea în sine podgorcanul — hotărîți-vă o dată !“

— Și dacă cineva ar pleca la Paris și ar găsi pe cel mai mare creditor al fratelui dumitale Guillaume, și i-ar zice...

— Stai pu... pu... țin — reluă moșul — i-ar spu... spu... ne ce ? Ceva cam așa : „Domnul Grandet din Saumur încoace... coace, domnul Grandet din Saumur pe din... co... lo. Își iubește fra... fra... te... le și nepotul. Grandet e o ru... ru... dă mi... nu... nu... nată, și are ce... cele mai bu... bune in... ten... ții. El și-a vîndut bi... bi... ne re... col... col... ta. Nu declarați fa... falimentul, sfătuiți-vă și numiți li... li... chi... da... da... tori. Atunci Grandet va ve... ve... vedea. Veți cîștiga mai mult li... li... chidînd de... decît dacă lă... lăsați oam-enii justiției să... să-și vîre na... nasul... Nu-i așa ?

— Adevărat ! încuviință președintele.

— Pentru că, vezi, domnule de Bon... Bon... Bon... fons, trebuie să vezi bi... bi... ne înainte de a te ho... ho... tă... rî. Ce nu se poate... nu se poa... poa... te. În orice afacere du... du... bi... oasă, ca să nu te rui... rui... ruinezi trebuie să cu... cunoști mi... mi... jloace... cele și gre... gre... u... u... u... u... tățile. Nu-i așa ?

— Fără îndoială ! căzu de acord din nou președintele. Părerea mea este că în cîteva luni s-ar putea să răscumpărăm creanțele pentru o sumă de, și să plătim apoi integral prin bună înțelegere. Ah ! Ah ! duci mai departe cîinii arătîndu-le bucată de slănină ! Cînd nu-i declarație de faliment și cînd ai în mîna titlurile creanțelor, ești alb ca neaua.

— Ca nea... nea... neaua ? repetă Grandet, făcînd iar mîna pîlnie la ureche. Nu înțe... țe... leg cum vi... vi... ne asta ?

— Dar — strigă președintele — ascultă-mă !

— As... as... cult.

— Un efect e o marfă a cărei valoare poate să scadă și să se urce. E o urmare a principiului lui Jérémié Bentham²³ asupra cametei. Acest publicist a dovedit că prejudecata care aruncă atîta ocară asupra cămătarilor e o prostie.

— Ei ! făcu unchiașul.

— Ținînd seamă că în principiu, după Bentham, banul e o marfă și ceea ce reprezintă el e de asemenea marfă, reluă președintele ; ținînd seamă că supusă variațiilor obișnuite care diriguiesc treburile comerciale, marfa-bilet purtînd o iscălitură sau alta, după cum cutare sau cutare articol abundă sau lipsește de pe piață, după cum e scumpă sau scade la nimic, tribunalul ordonă... (vai ! da' prost mai sînt...) părerea mea e că vei putea răscumpăra datoriile fratelui dumitale cu douăzeci și cinci la sută.

— Il chea... chea... mă Jé... Jé... Jérémié Ben... ?

— Bentham, un englez.

— Acest Jérémié o să ne scutească de multe necazuri în afaceri, recunoscă notarul rîzînd.

— Englezii ăștia au cî... cî... teodată bun-simț, spuse Grandet. Ast... fe... fel, după Ben... Ben... Bentham, dacă polițele fratelui meu pre... țu... țu... iesc... ba nu prețuiesc nimic ! Ce zici, așa e ? Asta îmi pa... pa... re lim... limpede... Creditorii vo... vor fi... ba nu vor fi... Înțeleg !

— Lasă-mă să-ți lămuresc toate acestea, zise președintele. De drept, dacă dumneata posezi toate titlurile creanțelor datorate de casa Grandet, fratele dumitale sau succesorii lui nu datorează nimănui nimic. Bun.

— Bun ! întări unchiașul.

— Intr-adevăr, dacă efectele fratelui dumitale se negociază (pricepi bine acest cuvînt) pe piață, cu atîta pierdere la sută, dacă vreunul din prietenii dumitale, trecînd pe acolo, le-a răscumpărat, creditorii nefiind siliți să le dea, succesiunea răposatului Grandet din Paris e perfect încheiată.

— Asta e a... de... de... vărat ! Aface... rile sînt afa... fa... faceri ! spuse dogarul. Fie a... a... așa. Dar, presu-

punînd asta în... în... țelegi ? e greu. N-am ni... nici ba... bani, ni... nici timp, nici...

— Da, dumneata nu te poți deranja. Atunci uite ce: mă duc eu la Paris (o să-mi plătești doar drumul, o nimica toată). Voi da ochi cu creditorii, o să le vorbesc, o să-i amin și totul se va aranja cu un surplus de plată, pe care dumneata ai să-l adaugi la valorile de lichidare, ca să recapeți titlurile polițelor.

— Dar vo... vo... vom vedea aceasta ; nu... nu... nu pot ; nu... nu... nu vre... vre... vreau să mă anga... ga... jez fă... fără să... Ca să... să... scurtez, cine nu... nu poate, nu-u, nu poate ! Ați în... țe... țe... les ?

— Adevărat.

— Mi-e ca... capul to... to... tobă de cele cîte mi... mi... ați spus. Ia... ia... tă e pri... ma oară în vi... ața mea cînd tre... tre... buie să-mi ba... bat capul cu de astea.

— Pricep, nu ești jurisconsult.

— Sînt un bie... biet podgorean și ha... ha... bar nu am de ce mi-ați spus ; tre... tre... buie să mă gîn... gîn... gîndesc.

— Ei bine, încheie președintele, părăind că dorește să sfîrșească convorbirea.

— Nepoate ! îl intrerupse muștrător notarul.

— Da, unchiule ? zise președintele.

— Lasă-l pe domnul Grandet să se lămurească. E vorba de un mandat foarte important. Scumpul nostru prieten trebuie să chibzuiască...

O lovitură de ciocan, care anunța sosirea familiei des Grassins, intrarea și ploconelile lor, îl împiedică pe Cruchot să-și isprăvească fraza. Notarul fu bucuros de această intrerupere ; Grandet îl și privea pieziș și negul vînos vestea o aprigă furtună lăuntrică. Mai întîi, prudentul notar nu găsea potrivit ca un președinte al tribunalului de primă instanță să se ducă la Paris pentru a face să capituleze niște creditori și să devină complice într-o învîrteală, care se bătea cap în cap cu strictele legi ale cinstei, apoi, cum nu-l auzise pe moș Grandet pronunțîndu-se asupra vreunei plăți cît de mici, tremura la gîndul că nepotu-său ar putea fi tîrît într-o asemenea afacere. Folosi deci clipa cînd in-

tra familia des Grassinilor, pentru a-și lua nepotul la braț ca să-l ducă în dreptul ferestrei.

— Te-ai arătat grozav de săritor la nevoie, ne poate; dar la naiba cu atîta devotament! Dorința de a pune mîna pe fată te orbește — drace! nu trebuie să procedezi ca un nerod. Lasă-mă pe mine să conduc barca, ajuți doar la cîrmă. Oare rostul e să-ți compromiți demnitatea de magistrat într-o asemenea... ?

Nu apucă să sfîrșească; îl auzi pe domnul des Grassins spunînd bătrînului dogar, cînd îi întinse mîna :

— Grandet, am aflat groaznica nenorocire ce s-a abătut asupra familiei dumitale, nenorocirea casei Guillaume Grandet și moartea fratelui dumitale; venim ca să-ți exprimăm toată părerea de rău cu care luăm parte la acest trist eveniment.

— Nu e vorba de altă nenorocire, decît de moartea domnului Grandet mezinul ! îl întrerupse notarul pe bancher. Poate că nu s-ar fi sinucis dacă i-ar fi trecut prin minte să-și cheme fratele în ajutor. Vechiul nostru prieten, cinstit pînă în vîrful unghiilor, are de gînd să lichideze datoriile casei Grandet din Paris. Nepotul meu, președintele, ca să-l scutească de angaralele unei afaceri cu totul judiciare, se oferă să plece numaidecît la Paris, cu scopul de a negocia cu creditorii și de a-i mulțumi cum se cuvine.

Cuvintele acestea întărite de atitudinea podgoreanului care-și mîngîia bărbia uimiră peste măsură pe cei trei des Grassins, care tot timpul drumului bîrfiseră pe toate fețele avariția lui Grandet, învinuindu-l chiar de moartea fratelui.

— Ah ! știam eu bine ! izbucni bancherul privindu-și soția. Ce-ți spuneam pe drum, doamnă des Grassins? Grandet e cinstit pînă în vîrful unghiilor și nu va îngădui ca numele lui să fie cît de puțin atins ! Banul fără cinste e o boală. Mai există onoare în provinciile noastre ! Asta-i frumos, mai mult decît frumos, Grandet ! Sînt un vechi ostaș, nu știu să-mi ascund gîndul ; o spun verde : asta, la naiba, e sublim !

— Dar su... su... bli... bli... mul co... co... costă cam scump ! răspunse prefăcutul moșulică, în timp ce bancherul îi strîngea mîna călduros.

— Însă asta, scumpul meu Grandet, cu voia domnului președinte — reluă des Grassins — este o afacere pur comercială și cere un neguțător încercat. Nu se impune oare să fii versat în socoteli de schimb, în avansuri, în calcule de dobânzi ? Eu sînt nevoit să plec la Paris pentru treburile mele, încît aş putea...

— Vom căuta deci să ne a... a... aranjăm... a... am... amîndoi în marginile posibilităților, fără să mă... mă... a... an... angajez cu... cu ceva, spuse Grandet bîlbîindu-se ; pentru... că... ve... ve... vezi dumneata, domnul președinte îmi cerea, firește, cheltuielile de drum...

Unchiașul nu mai bîlbîi ultimele cuvinte.

— Ce vorbă ! exclamă doamna de Grassins, dar e o plăcere să mergi la Paris ! Eu aş plăti bucuroasă drumul ; numai să mă duc.

Spunînd, făcu soțului un semn, încurajîndu-l să le sufle adversarilor cu orice preț această însărcinare ; apoi privi foarte ironic la cei doi Cruchoți, care făcuseră o mutră de mai mare mila. Grandet îl apucă pe bancher de un nasture al hainei și-l trase la o parte.

— Am mai multă încredere în dumneata, decît în președinte, îi șopti el. Pe urmă, mai e o altă poveste cu cîntec, aici, adăugă el mișcîndu-și negul. Vreau să-mi pun oarecare ordine în rentă ; am cîteva mii de franci pe care n-aș vrea să-i plasez decît în obligații de optzeci de franci bucata. Cică, după cum spune lumea, aceste mașinării ar fi de obicei în scădere către sfîrșitul lunii. Te pricepi la asta, nu-i așa ?

— Te cred ! Prin urmare aş avea de luat pentru dumneata rente de cîteva mii de franci ?

— Nu cine știe ce mare lucru pentru început. Dar nici o vorbă ! Vreau s-o fac fără să se afle... Vei încheia afacerea pe la sfîrșitul lunii, dar să nu suflă nici un cuvînt Cruchoților ; le-ar sta în git. Fiindcă pleci la Paris, vom vedea totodată cum cad bobii pentru bietul meu nepot.

— Sîntem înțeleși. Voi pleca mîine cu poștalionul — rosti tare des Grassins — și voi veni să iau de la dumneata ultimele dispozițiuni... La ce oră ?

— La cinci după-amiază, hotărî podgoreanul, frecîndu-și mîinile.

Cele două tabere mai rămăseseră încă vreo cîteva clipe pe poziție. După un răstimp de tăcere, des Grassins, bătîndu-l pe Grandet cu palma pe umăr :

— Mare noroc, să ai rude ca dumneata...

— Da, da, fără s-o arăt — răspunse Grandet — sînt un frate bun. Mi-am iubit fratele și am s-o dovedesc dacă... dacă... n-are să coste...

— O să vă lăsăm acum, Grandet ! spuse bancherul, întrerupîndu-l la timp, mai înainte de a-și sfîrși fraza. Plec așa de devreme, pentru că mai am de pus ordine în unele treburi.

— Bine, bine, și eu, mă... mă... retrag în camera de... de... deliberare, cum spune președintele Cruchot, ca să mă gî... gî... gîndesc la ceea ce știi.

„Al naibii ! Nu mai sînt domnul de Bonfons“, se gîndi îngrijorat magistratul, a cărui mutră căpătase înfățișarea unui judecător plictisit de-o pledoarie.

Capii celor două familii rivale plecară împreună. Nici unii, nici alții nu se mai gîndeau la trădarea lui Grandet față de podgoreni, ci se iscodeau reciproc, dar în zadar, să afle ce gîndește celălalt despre adevăratele intenții ale moșului în această nouă afacere.

— Mergeți și dumneavoastră cu noi la doamna Dor-sanval ? întrebă des Grassins pe notar.

— O să venim ceva mai tirziu, răspunse președintele. Dacă unchiul îmi îngăduie, i-am făgăduit domnișoarei de Gribeaucourt să-i dau bună seara, așa că mai întîi o să trecem pe acolo.

— La revedere, deci, domnilor, incheie doamna des Grassins.

Și cînd des Grassinii fură la cîteva pași de Cruchoti, Adolphe își dădu cu părerea :

— Au cam rămas cu botul pe labe, nu ?

— Mai încet, băiatule ! îl povățui maică-sa. Ar putea să te-audă ! De altfel, ceea ce spui nu-i de cel mai bun gust și miroase a obrăznicii studentești.

— Ce zici de asta, unchiule ? — izbucni magistratul, cînd îi socoti pe des Grassini destul de departe — am început prin a fi președintele de Bonfons și am sfîrșit prin a ajunge în cele din urmă un simplu Cruchot !

— Văzui și eu că ai pus-o asta la inimă, dar ce să-l faci ? Vîntul sufla de partea des Grassinilor. Prostă-nac mai ești, cu toată deșteptăciunea ta !... Lasă-i să se îmbarce pe un „vom vedea“ al moșulicului Grandet și fii pe pace, dragul meu : Eugénie tot nevasta ta are să fie...

În cîteva clipe vestea mărinimiei lui Grandet se răs-pîndi în trei case deodată și în tot tîrgul nu se mai vorbi decît despre acest devotament frățesc. Fiecare îl ierta pe Grandet pentru vînzarea vinului, încheiată în dîsprețul înțelegerii dintre podgoreni și-i admira cîntea, lăudîndu-i mărinimia de care nu-l crezuseră în stare. E în firea francezului să se înflăcăreze, să se burzuluiască, să se aprindă, pentru meteorul de o clipă, pentru toate nimicurile trecătoare ale actualității. Oamenii în masă, popoarele, să fie oare fără memorie ?

După ce Grandet închise ușa, o chemă pe Nanon :

— Nu da drumul cîinelui și nu te culca, avem de lucru împreună. La ora unsprezece, Cornoiller trebuie să fie la poartă cu căruța de la Froidfond. Pîndește-l cînd vine, ca să nu bată și spune-i să intre binișor. Legile poliției pedepsesc gălăgia în timpul nopții. De altfel mahalaua nu trebuie să știe că plec la drum.

Spunînd aceasta, Grandet se urcă în laboratorul său, unde Nanon îl auzi mișcîndu-se, răsfoind, um-blind de colo pînă colo, dar cu mare băgare de seamă. Nu voia, firește, să-și trezească nici nevasta, nici fata, și, mai presus de toate, nu voia să ațîțe curiozitatea nepotului, pe care începu să-l afurisească că ține lumina aprinsă în odaia lui. Pe la miezul nopții, cum Eugénie se gîndea numai la nefericitul ei de văr, crezu că aude plînsul unui om pe moarte și, pentru ea, acest muribund nu putea fi decît Charles : cînd se despărțise de dînsul era așa de palid și deznădăjduit ! Poate că s-o și fi omorît, cumva. Împinsă de această groază, se înfășură într-o haină cu glugă și voi să iasă. Întîi zări prin crăpătura ușii o lumină mare și o cuprinse spaima să nu fi luat foc ceva, undeva ; apoi se liniști, auzind pasul greoi al mătăhăloasei Nanon și glasul ei amestecat cu nechezatul mai multor cai.

„O fi vrînd oare tata să-l răpească pe verișor ?“ se întrebă naiv și absurd, deschizînd încet ușa ca să nu scîrîie, dar în așa fel ca să vadă ce se petrece în coridor.

Deodată ochii ei întîlniră pe cei ai părintelui său și privirea lui, deși vagă și nepăsătoare, o înmărmuri de spaimă. Moșneagul și Nanon purtau amîndoi pe umărul drept un par vîrtos, ce susținea legat cu odgon un butoiaș din cele pe care moș Grandet le mai fabrica din cînd în cînd, ca să-i treacă de urit.

— Sfîntă Fecioară ! Greu mai este, domnule ! spuse cu glas scăzut Nanon.

— Ce păcat că nu sînt în el decît gologani de aramă ! răspunse moșulică. Bagă de seamă să nu dai peste sfeșnic !

Scena era luminată de o singură luminare așezată între fiarele rampei.

— Cornoiller — se adresă Grandet paznicului său „*in partibus*“ ²⁴ — ți-ai luat pistoalele ?

— Nu, domnule ! Ce primejdie ar putea fi pentru niște gologani ?...

— Nici una, încuviință Grandet.

— De altfel, o să ajungem repede, reluă paznicul, fermierii au ales pentru dumneavoastră cei mai ageri cai.

— Bine, bine, cred că nu le-ai spus unde mă duc ?

— Nici nu știam unde.

— Bine ! trăsura e zdravănă ?

— Asta, stăpîne, ar putea duce și trei mii. Ce greutate pot avea butoaiile astea ?

— Știu eu prea bine ! spuse Nanon. Au aproape o mie opt sute de piese, fiecare.

— Pune-ți lacăt gurii, Nanon ! Să-i spui doamnei că am plecat la țară. Pe la vremea prînzului voi fi înapoi. Hai, Cornoiller ! Trebuie să ajungem la Angers înainte de ora nouă.

Trăsura porni. Nanon zăvorî poarta cea mare, slobozi cîinele, se culcă cu umărul amorțit și nimeni din mahala nu bănuî nici plecarea și nici pricina plecării lui Grandet. Discreția moșneagului era absolută. Nimeni nu văzuse vreodată vreun ban în casa lui bucșită

cu aur. Când au ajuns la urechea unchiaşului zvonurile din pont că s-a dublat preţul aurului din pricina numeroaselor încărcări făcute la Nantes şi că în Angers sosiseră speculanţi ca să-l cumpere, bătrînul podgo-rean, printr-un simplu împrumut de cai cerut de la fermierii săi, se duse să-şi vîndă aurul şi să aducă înapoi, sub formă de valori de la receptorul general al Tezaurului, suma cuvenită pentru cumpărarea ren-telor, după ce-o rotunjise din plin cu zărăfescul cîştig la schimbul aurului.

— Tata pleacă, îngîină nedumerită Eugénie, care auzise totul din susul scării.

Liniştea se revărsă din nou peste întreaga casă şi după ce huruitul trăsorii se îndepărtă treptat, nici o ţipenie nu se mai auzi în Saumurul adormit. În acea clipă, Eugénie simţi în inima ei, înainte de a percepe cu urechea, ecoul unui plîns, care răzbea prin pereţi, din odaia vărului. O dîră luminoasă, subţire ca ascuţişul unei săbii, străbătea prin crăpătura uşii şi tăia de-a curmezişul balustrada vechii scări.

— Ah, cum se mai chinuie, îl compătimea ea urcînd două trepte.

Un nou suspin o atrase în pragul camerei. Uşa era întredeschisă ; o împinse. Charles dormea. Capul îi atîrna pe speteaza străvechiului fotoliu ; mina scăpase condeiul şi spînzura pînă aproape de pămînt. Răsuflarea tînarului întretăiată din pricina acestei poziţii prăbuşite, o sperie pe Eugénie care de îndată păşi înăuntru.

— Cît de istovit trebuie să fi fost, ca să cadă răpus așa ! îşi spuse, uitîndu-se la cele vreo zece scrisori pecetluite. Citi adresele : domnilor Farry, Breilman et Co., carosieri ; domnului Buisson, croitor, etc.

— Işi pune în ordine toate afacerile, ca să poată părăsi mai repede Franţa, se gîndi ea.

Privirea îi alunecă asupra altor două scrisori, deschise. Cuvintele cu care începea una : „Scumpa mea Annette...” făcură să i se întunece lumina ochilor. Inima îi bătu cu putere, tălpile îi rămaseră pironite pe duşumea.

— „Scumpa lui Annette!“ Iubește, este iubit ! Nici o speranță... Ce-i scrie ?

Aceste gânduri i-au străpuns inima și cugetul. Citea cuvintele înscrise cu litere de foc pînă și pe pardo-seală.

— Să și renunț la el ! Nu, nu voi citi această scrisoare. Trebuie să plec... Dar dacă aș citi-o ?

Se uită la Charles, îi luă blînd capul, i-l rezemă de fotoliu, iar el se lăsă asemenea unui copil, care și prin somn își cunoștea mama și primește, fără a se deștepta, ocrotirea și sărutul ei. Într-adevăr, ca o mamă, Eugénie ridică mîna care atîrna și, tot ca o mamă, îi sărută induioșată părul. „Scumpă Annette!“ Un demon îi strigă mereu cele două cuvinte la ureche.

— Știu că fac rău, dar tot voi citi scrisoarea ! se hotărî în sfîrșit.

Nobila sa probitate încercă a se împotrivi. Își întoarse fața. Pentru întîia oară în viață, binele și răul se întîlniră în inima ei. Pînă atunci n-avusese de ce să roșească. Pasiunea și curiozitatea au biruit însă. Fiecare frază îi dogorî inima și mai cumplit, iar arșița văpăii care o străbătea în timpul lecturii făcu să se pătrundă și mai adînc de fiorul primei iubiri :

„Scumpa mea Annette, nimic nu ne-ar fi despărțit, dacă nu s-ar fi întîmplat nenorocirea care mă copleșește și pe care nici o prudență omenească n-ar fi putut s-o prevadă. Tatăl meu s-a omorît, averea lui și a mea sînt pierdute. Am rămas orfan la vîrsta la care, prin felul creșterii ce mi s-a dat, pot trece încă drept un copil ; cu toate acestea trebuie să mă ridic cu bărbăție din prăpastia unde m-am prăbușit. Mi-am petrecut o parte din această noapte făcînd socoteli. Dacă aș vrea să părăsesc Franța ca un om cinstit, și nu trebuie să te îndoiești de asta, nu mi-ar rămîne nici o sută de franci ca să-mi încerc norocul în Indii sau în America. Da, biata mea Anna, mă duc să fac avere în ținuturile cu cel mai ucigaș climat. Sub acel cer, mi s-a spus, o agonisești iute și sigur. Cît despre a rămîne la Paris, n-aș fi capabil. Nici sufletul, nici obrazul meu nu sînt din urzeala care să suporte afron-

tul, răceala, disprețul ce-l așteaptă pe cel ruinat, feciorul falitului ! Dumnezeu ! Să datorezi două milioane ! Aș muri în duel încă din prima săptămână. De aceea nici gînd să mă întorc. Dragostea ta, cea mai duioasă și devotată care a înnobilat vreodată o inimă omenească, nici ea n-ar putea să mă cheme îndărăt. Căci vai ! iubita mea, n-am atîția bani ca să merg unde mergi tu, să-ți dau și să primesc o ultimă sărutare, o sărutare prin care aș sorbi cu prisosință forța cuvenită pentru tot ceea ce am de gînd să fac...”

— Bietul Charles, ce bine că am citit ! Am aur, am să i-l dau ! își spuse Eugénie.

Reluă apoi lectura, după ce-și șterse lacrimile :

„Nu mă gîndisem pînă acum la toate năpastele mizeriei. Dacă aș izbuti să înjgheb cele cîteva sute de ludovici indispensabili pentru drum, în orice caz n-aș avea nici un ban în plus ca să-mi mai cumpăr cîte ceva. Dar nu, nu voi avea nici o sută de ludovici și nici unul singur ; n-o să știu ce o să-mi rămînă decît după achitarea datoriilor mele de la Paris. Dacă nu-mi va mai rămîne nimic, mă voi duce liniștit la Nantes, mă voi imbarca ca simplu matelot și voi începe așa cum începură mulți oameni harnici, care n-au avut un gologan și s-au înapoiat bogați din Indii. De azi dimineată îmi privesc cu sînge rece viitorul. E mai îngrozitor pentru mine ca pentru oricare altul, pentru mine care am fost alintat de o mamă ce m-a adorat, iubit de cel mai bun dintre părinți și care la intrarea în viață am întîlnit o dragoste ca aceea a Annei ! N-am cunoscut decît plăcerile vieții : această fericire nu putea dăinui. Cu toate acestea, scumpa mea Annette, am mai mult curaj decît s-ar presupune că poate avea un june obișnuit cu huzurul, mai ales cu răsfățatul celei mai fermecătoare femei din Paris, legănat de bucuriile familiei, căruia îi surîdea acasă totul, ale cărui dorințe erau lege pentru tatăl său... Ah ! tata ! el mort, Annette... Și iată că m-am gîndit la situația mea, m-am gîndit și la a ta. Am îmbătrînit grozav de mult în douăzeci și patru de ore. Scumpă

Anna, dacă, pentru a mă avea lângă tine la Paris, ar trebui să renunți la toate plăcerile tale, la toaletele tale, la loja ta de la Operă, și cu toate aceste sacrificii încă tot n-am ajunge la acoperirea cheltuielilor mele risipitoare și apoi, nici n-aș primi atâtea jertfe. Ne vom despărți deci azi, pentru totdeauna."

— O părăsește, Sfântă Fecioară. Ce fericire!

Eugénie sări de bucurie. Charles făcu o mișcare, ea îngheță de spaimă, dar din fericire pentru dinsa, el nu se deșteptă. Apoi urmă :

„Cînd mă voi întoarce? Nu știu. Clima din Indii îmbătrînește repede pe un european, care pe deasupra mai și muncește. Să spunem peste zece ani. Fata ta va fi atunci de optsprezece ani, te va urmări pas cu pas, lumea va fi crudă cu tine și mai crudă poate fiica ta. Avem destule pilde ale acestor verdicte mondene și ale ingraturii din partea atîtor fete; să tragem concluzii din ele. Păstrează în adîncul inimii tale, așa cum o fac eu, amintirea celor patru ani de fericire și fii credincioasă, dacă poți, sărmanului tău prieten. Totuși, n-am să ți-o pretind, pentru că, vezi tu, scumpa mea Annette, trebuie să mă conformez situației mele, să privesc ca un burghez viața, s-o calculez cît mai convenabil. Deci trebuie să gîndesc la căsătorie; căsătoria a ajuns neapărat trebuincioasă vieții mele noi, și ți mărturisesc că am găsit aici, în Saumur, la unchiul meu, o verișoară ale cărei maniere, chip, suflet și judecată ți-ar place și care pare să aibă..."

Scrisoarea se opri aici.

— Trebuie să fi fost grozav de obosit, dacă n-a mai putut să continue! își spune Eugénie.

Și astfel îl justifica! Cum ar fi fost oare cu puțință ca această fată inocentă să bage de seamă răceala acelei scrisori? Pentru tinerele fete, crescute în frica lui Dumnezeu, neștiutoare și pure, totul este iubire de îndată ce pun piciorul pe vrăjitul tărîm al iubirii. Ele calcă pe acest tărîm învăluite de cereasca lumină ce-o răsfrînge sufletul lor și care se revarsă în raze asupra

iubitului ; ele îl înfrumusețează cu văpaia propriului lor simțămînt și îi atribuie frumoasele lor gînduri. Ero-rile femeii vin aproape întotdeauna din credința sa în bine sau din încrederea în adevăr. Aceste cuvinte : „*Scumpa mea Annette*“, „*iubita mea*“, răsunau în inima Eugéniei, cu graiul cel mai încîntător al dragostei și-i mîngîiau sufletul cum în copilărie îi mîngîiara urechea divinele note din „*Venite, adoremus*“ repetate de orgă. De altminteri, lacrimile care mai scaldau încă ochii lui Charles îi trădau toate simțămintele nobile ce seduc întotdeauna o tînră fecioară.

De unde ar fi putut dînsa să știe că dacă Charles își iubea într-așa măsură tatăl și că dacă-l plîngea așa de sincer, această dragoste izvora mai puțin din bunătatea inimii sale, decît din bunătatea răposatului părinte ? Doamna și domnul Guillaume Grandet, satisfăcînd toate fanteziile odorului lor, răsfățîndu-l cu toate îndestulările averii, îl apăraseră astfel de acele josnice și odioase calcule, de care sînt capabili mai toți copiii Parisului, cînd, față în față cu ispitele marelui oraș își înăbușe necăjiți dorințele, urzind planuri mereu amîinate și întîrziate de părinții ce se încăpățînează să supraviețuiască, în loc să-i lase mai grabnic stăpîni pe moștenire. Marea risipă a părintelui izbutise astfel să sădească o adevărată dragoste de fiu în inima copilului, fără gînduri ascunse.

Totuși, Charles era un copil al Parisului, obișnuit de moravurile pariziene și deprins de însăși Annette să calculeze totul ; un om preatimpuriu bătrîn sub masca de tînră. Și tot așa de preatimpuriu căpătase acea spăimîntătoare educație a lumii unde într-o singură seară se comit, în gînd și prin vorbă, mai multe crime decît acelea pe care justiția le pedepsește la Curtea cu Juri, unde cuvintele de spirit asasinează cele mai mărețe idei, unde nu treci drept tare decît dacă vezi just ; și unde a vedea just, înseamnă a nu crede în nimic, nici în sentimente, nici în oameni, nici chiar în evenimente : acolo se falsifică evenimentele. Acolo, pentru a vedea just, trebuie să cîntărești în fiecare dimineață punga unui prieten, trebuie să știi a te ridica politicește peste tot ce se întîmplă ; pentru moment să nu admiri ni-

mic, nici operele de artă, nici faptele înălțătoare și să acorzi tuturor ca singur mobil numai și numai interesul personal. După miile lor de nebunii, marea doamnă, frumoasa Annette îl silea îndeobște pe Charles să gîndească serios ; îi vorbea de situația lui viitoare trecîndu-i prin păr parfumata sa mîină ; îi făcea planurile vieții potrivitîndu-i un cîrlionț ; îl feminiza și în același timp îl meschiniza. Indoită corupție, dar corupție elegantă și subțire, de lume mare.

— Ce prostuț mai ești, Charles ! îi spunea ea. Mare caznă pe mine, să te obișnuiesc cum să te porți cu oamenii. Ai fost foarte nepoliticos cu domnul Lupeaulx. Știu prea bine că nu e un om onorabil ; dar așteaptă să nu mai fie la putere și atunci disprețuiește-l cît vei pofti. Știi ce ne spunea doamna Campan ? „Dragii mei, atîta vreme cît cineva e în minister, adorați-l ; cînd a căzut, ajutați-l să se scufunde cît mai adînc ! Puternic, e un fel de zeu ; dărîmat, e mai prejos decît Marat în baie²⁵, căci el trăiește, pe cînd Marat era mort. Viața e un nesfîrșit șirag de combinații și trebuie să le descoși, să le urmărești, ca să te poți menține mereu la locul cel mai bun.“

Charles era un june prea la modă, fusese prea alintat de părinții lui, prea iubit de toată lumea, ca să poată fi capabil de mari sentimente. Grăunțele de aur pe care maică-sa i-l aruncase în suflet se subțiasse prin filiera vieții pariziene ; îl folosise deocamdată numai la suprafață și avea să-l macine apoi în pulbere prin frecare. Dar Charles nu împlinise atunci decît douăzeci și unu de ani. La vîrsta asta, prospețimea vieții pare nedespărțită de candoarea sufletului. Glasul, privirea, chipul, păreau că se armonizează cu sentimentele. Astfel, cel mai aspru judecător, cel mai sceptic avocat, cel mai puțin ușuratic dintre cămătari, nu vor să creadă niciodată în bătrînețea inimii, în corupția calculelor feroce, atîta vreme cît ochii sînt scăldați într-o limpede lumină și cîtă vreme nici o cută nu brăzdează fruntea. Charles nu avusese niciodată prilejul să aplice maximele moralei pariziene și pînă în acea zi se fălea cu lipsa lui de experiență. Dar fără să-și dea seama, egoismul se infiltrasse în el. Germanii economiei poli-

tice pentru uzul special al parizianului, latenți în inima lui, nu întârziară să incolțească din clipa în care, în loc de spectator lenevit, deveni actor în drama vieții reale.

Aproape toate fetele se lasă în voia dulcilor promisiuni ale acestor aparențe; dar Eugénie, chiar de-ar fi fost prudentă și pătrunzătoare cum sînt anumite fete din provincie, putea oare să se îndoiască de acest văr, cînd apucăturile, oînd vorbele și faptele lui răspundeau atît de deplin la tainicele aspirații ale inimii sale? O întîmplare fatală pentru ea o făcuse martoră la ultimele spasmi de adevărată sensibilitate, cît mai dura în această inimă tinerească și să audă, ca să spunem așa, ultimele suspine ale conștiinței.

Lăsă deci la o parte acea scrisoare care i se părea plină de dragoste și începu să-și contemple cu înduioșare vărul adormit; tinereștile iluzii ale vieții mai jucău pentru dînsa pe fața lui; își făcu mai întîi sieși jurămîntul să-l iubească pe vecie.

Apoi, își aruncă ochii pe cealaltă scrisoare, fără să mai dea mare importanță acestei indiscreții; și citind-o, avu prilejul să capete alte dovezi ale înaltelor însușiri pe care, ca orice femeie le atribuia alesului inimii sale:

„Scumpul meu Alphonse, în clipa în care vei citi scrisoarea asta, eu nu voi mai avea prieteni; dar îți mărturisesc că, îndoindu-mă de așa-zișii oameni de lume obișnuiți să facă risipă cu acest cuvînt, de prietenia ta nu m-am îndoit. Incît apelez la tine să lichidezi afacerile mele, și numai cîntînd pe tine, am nădejdea că voi trage un folos cît mai mare din tot ce mai posed. Trebuie acum să-ți aduc la cunoștință situația mea. Nu mai am nimic și vreau să plec în Indii. Am scris tuturor oamenilor cărora le datorez ceva bani, și vei găsi alăturat lista lor, atît de exactă cît am putut-o alcătui din memorie. Biblioteca, mobilele, trăsurile, caii etc. valorează îndeustul, cred, pentru a-mi plăti datoriile. Nu vreau să mi se păstreze decît nimicurile ieftine, care să-mi slujească ca un început de instalare. Scumpul meu Alphonse, îți voi trimite de

aici o procură în toată regula pentru vânzarea asta în caz de contestație. Imi vei trimite toate armele. Apoi, oprește-ți-l pe Briton. Nimeni nu va da prețul care se cuvine pe acest minunat animal, prefer să ți-l dăruiesc, după cum lasă muribundul inelul de datină executorului testamentar. Mi-am comandat o foarte frumoasă trăsură la Farry, Breitman et Co., dar ei n-au predat-o; obține de la ei s-o păstreze, fără a mai pretinde ceva; dacă se vor împotrivi, înlătură tot ce mi-ar putea păta onoarea în starea în care mă aflu. Mai datoriez englezului șase ludovici pierduți la joc, nu uita să-i...”

Eugénie nu sfârși.

— Dragul meu văr l spuse dînsa lăsînd scrisoarea și fugind cu pași mărunți în odaia ei, cu una din lumînări în mînă.

Acolo, cuprinsă de un val de bucurie, deschise sertarul unui scrin vechi de stejar, una din cele mai frumoase opere ale epocii numită Renaissance și pe care se mai zărea pe jumătate ștearsă, faimoasa salamandră regală ²⁶. Luă de acolo o pungă mare, cu mîndrie cîntări din ochi greutatea pungii și se apucă să cerceteze bilanțul de mult uitat al micii sale vistierii.

Dădu mai întîi la o parte douăzeci de portugheze încă noi, bătute sub domnia lui Ioan al V-lea în 1725, prețuind la schimb cît cinci lisaboniene, adică o sută șaizeci și opt de franci și șaizeci și patru de centime, cum îi spunea bătrînul avar, dar al căror preț convențional era de o sută optzeci de franci din pricina rarității și frumuseții acestor monede strălucind ca soarele.

Item : ²⁷ cinci genoveze sau piese de cîte o sută de lire din Genova, altă monedă rară, prețuind optzeci și șapte de franci la schimb, dar pentru amatorii de aur, o sută de franci. Le avea de la bătrînul domn de la Bartelliére.

Item : trei cvadrupli de aur spanioli de pe vremea lui Filip al V-lea, bătuți în 1729, dăruți pe rînd de doamna Gentillet, care înmînîndu-i, îi spunea întotdeauna : „Acest puișor de canar, scumpul meu gălbior,

face nouăzeci și opt de livre ! Păstrează-l bine, micuța mea, va fi floarea comorii tale !"

Item : Ceea ce tatăl ei prețuia mai mult (aurul acestor piese era de douăzeci și trei de carate și o fracțiune) o sută de ducăți de Olanda, bătuți în anul 1756 și prețuind aproape treisprezece franci.

Item : o mare raritate, niște medalii foarte căutate de avari, trei rupii cu semnul Cumpenei și cinci rupii cu semnul Fecioarei, toate de aur curat de douăzeci și patru de carate, măreața monedă a Marelui Mogol și care prețuia fiecare în parte treizeci și șapte de franci și patruzeci de centime ca greutate, dar cel puțin cincizeci de franci pentru cunoscătorii cărora le place să mînuiască aurul.

Item : napoleonul de patruzeci de franci, primit cu două zile înainte și pe care-l pusese cu nepăsare în punga ei roșie.

Acest tezaur cuprindea piese noi și neumblate, adevărate opere de artă, de care moș Grandet se interesa din cînd în cînd și pe care voia să le vadă cîteodată, pentru a arăta cu de-amănuntul fetei calitățile esențiale ca : frumusețea zimților, luciul aurului, splendoarea literelor al căror relief nu era încă tocit. Dar ea nu se gîndea acum nici la aceste rarități, nici la mania tatălui său, nici la primejdia ce-o aștepta despărțindu-se de o comoară atît de scumpă avarului ei părinte ; nu, ea se gîndea numai la vărul ruinat și sfîrși prin a-și da seama, după ce greși de cîteva ori socoteala, că poseda aproape cinci mii opt sute de franci în valori reale, care se puteau vinde la tocmeală pe circa două mii de taleri. La văzul acestui tezaur, începu să bată din palme ca un copil care simte nevoia să cheltuiască prisosul bucuriei prin naivele zvîcniri ale trupului. Astfel, tatăl și fiica făcură, în aceeași noapte, fiecare, bilanțul averii lor : el pentru a se duce să-și vîndă aurul : Eugénie ca să-l arunce pe al ei în vîltoarea dragostei. Ea strecură din nou banii în vechea-i pungă, o luă cu dînsa și urcă scările fără a mai sta pe gînduri. Mizeria secretă a vărului o făcu să uite că era noapte, că existau reguli de societate ; iar mai presus de toate

era tare pe conștiința ei, pe devotamentul ei, pe fericirea ei.

În clipa în care apăru în pragul ușii cu lumînarea în mână, Charles de deșteptă și, văzînd-o, rămase înmărmurit de surpriză. Eugénie înaintă, puse lumînarea pe masă și rosti cu glas înduioșat :

— Dragă vărule, trebuie să-ți cer iertare pentru o faptă gravă de care m-am făcut vinovată față de dumneata ! Dar Dumnezeu o să-mi ierte acest păcat, dacă vei voi să-l faci să se uite.

— Despre ce e vorba ? întrebă Charles, frecîndu-se la ochi.

— Am citit cele două scrisori.

Charles roși.

— Cum s-a întîmplat asta ? reluă ea. Pentru ce am venit sus ? Într-adevăr, acum nu mai știu. Dar nu-mi prea pare rău că le-am citit, deoarece scrisorile acestea mi-au dat prilej să-ți cunosc inima, sufletul și...

— Și ? întrebă Charles.

— Și proiectele dumitale, nevoia imediată de a avea o sumă.

— Scumpă verișoară...

— Șș, șș, dragul meu văr ! nu așa de tare, să nu trezim pe cineva. Iată ! zise ea deschizînd punga. Iată economiile unei fete ca mine, care n-are nevoie de nimic. Charles, primește-le te rog ! Azi-dimineață nu știam ce înseamnă banul, de la dumneata am aflat, nu e decît un mijloc și atîta tot ! Un văr e aproape un frate, așa că poți foarte bine să împrumuți punga sorii dumitale.

El tăcea. Eugénie, tot atît femeie cît și copilă, nu-și închipuise că nu va primi și vărul sta ca mut.

— Ei bine ? întrebă ea.

Dînsul înclină capul.

— Nu primești ? repetă Eugénie, ale cărei bătaii de inimă răsunară în liniștea adîncă.

Șovăirea vărului o umili ; dar strîmtoarea în care se afla dînsul îi apăru și mai viu în minte, și încovoie un genunchi.

— Nu mă voi ridica, pînă ce nu vei primi acest aur ! rosti. Vărule, te rog, răspunde !... Ca să știu dacă mă stimezi, dacă ești mărinimos, dacă...

Auzind acest strigăt al unei asemenea deznădejdi, Charles lăsă șiroiul de lacrimi să cadă pe miinile verișoarei, apucînd-o de amîndouă brațele pentru a o împiedica să se pună în genunchi. Cînd simți acele picături fierbinți, Eugénie flutură punga și o goli pe masă.

— Da, nu-i așa ? spuse ea plîngînd de bucurie. Nu mai ai de ce să te temi, vărule, vei fi bogat ! Aurul acesta îți va aduce noroc ; într-o zi ai să mi-l înapoiezi ; de altfel vom fi tovarăși ; voi primi toate condițiile pe care ai să le pui. Dar nici nu merită să dai importanță unui dar care...

Charles izbuti în sfîrșit să-i mărturisească sentimentele :

— Da, Eugénie, aș fi prea mic la suflet dacă n-aș primi. Cu toate acestea, nimic pentru nimic, încredere pentru încredere.

— Ce vrei să spui ? rosti ea speriată.

— Ascultă, dragă verișoară, am aici...

Se întrerupse, ca să-i arate o bisactea pătrată cu învelitoarea de piele.

— Am aici — urmă Charles — am ceva la care țin ca la viață. Un dar de la mama. De azi-dimineață mă gîndesc că, dacă ar putea ieși din mormînt, ar vinde ea singură aurul pe care dragostea sa l-a irosit în această casetă ; dar, săvîrșită de mine, această faptă mi-ar părea un sacrilegiu.

Eugénie strînse puternic mîna vărului, la auzul acestor ultime cuvinte.

— Nu — urmă el după cîteva clipe de tăcere, în care timp amîndoi își aruncară cîte-o privire printre lacrimi — nu, nu vreau nici s-o distrug, nici s-o pierd în călătoria mea. Scumpă Eugénie, mi-o vei păstra dumneata. Niciodată un prieten n-a încredințat altui prieten ceva mai scump. Judecă singură...

Vorbind, scoase caseta din învelitoare și Eugénie rămase înmărmurită văzîndu-i frumusețea ; lucrătura, toată în aur, era cu mult mai prețioasă decît greutatea ei.

— Ceea ce admiri, nu-i nimic ! spuse el apăsînd pe un buton care făcu să se ivească un fund dublu. Iată ceea ce preţuieşte.

Charles scoase două miniaturi, două capodopere lucrărate de doamna Mirbel, bogat împodobite cu perle.

— Vai ! ce femeie frumoasă ! Nu-i așa că e doamna căreia i-ai scris ?

— Nu, răspunse el zîmbind. Această femeie e mama, care îți era mătușă și iată pe tatăl meu, care ți-era unchi. Eugénie, vreau să te rog în genunchi ; păstrează-mi această comoară. Dacă voi muri cumva, aurul acestei casete te-ar despăgubi ; numai dumneata ești vrednică s-o păstrezi ; dar te voi ruga s-o distrugi, așa încît după dumneata să nu încapă pe alte mîini...

Eugénie nu răspunse nimic.

— Nu-i așa ? adause el, aproape în șoapte.

La aceste cuvinte, ea îi aruncă prima privire de femeie care iubește, una din acele priviri unde e și adîncime și alintare.

El îi cuprinse mîna și i-o sărută.

— Inger nevinovat ! Intre noi, nu-i așa, banul nu ar avea niciodată nici o însemnătate ? Sentimentul va fi de acum înainte totul pentru noi.

— Semenii cu mama dumitale. Avea un glas tot așa de blînd ?

— O ! mult mai blînd...

— Da, pentru dumneata, spuse ea aplecîndu-și pleoapele. Hai, Charles, culcă-te, vreau eu, ești obosit. Pe mîine.

Își trase mîna încetișor din mîinile lui, iar el o însoți luminîndu-i drumul. Cînd fură în pragul ușii, dînsul exclamă cu obidă :

— Ah ! de ce sint ruinat ?

— Bah ! tata e bogat, răspunse ea.

— Ce copil ești ! — reluă Charles cu un picior în odaie și rezemîndu-se cu spatele de zid — dacă ar fi bogat, nu l-ar fi lăsat pe tata să moară, nu v-ar lăsa să trăiți într-o asemenea despoiere și ar trăi altfel.

— Dar are domeniul Froidfond.

— Și cît preţuiește acest Froidfond ?

— Nu știu ; dar mai are și Noyers.

— Vreo fermă părăginită !

— Are vii și livezi...

— Mare lucru ! pufni Charles cu dispreț. Dacă tatăl dumitale ar avea însă douăzeci și patru de mii de livre rentă, ai sta oare în asemenea odaie umedă și rece ? adause el făcînd un pas înainte. Acolo au să stea tezaurele mele ! spuse apoi, uitîndu-se la învechitul scrin, ca să-și ascundă gîndurile.

— Du-te la culcare, zise Eugénie, nelăsîndu-l să intre în camera ei răvășită.

Charles se retrase, după ce și-au urat noapte bună zîmbind.

Amîndoi adormiră legănați de același vis și Charles începu de atunci să presare cîțiva trandafiri peste doiliul său.

A doua zi dimineață, doamna Grandet își găsi fiica plimbîndu-se înainte de prînzisor în tovărășia lui Charles. Tînărul era încă mîhnit, cum trebuie să fie un om lovit de nenorociri, coborît, ca să spunem așa, în adîncul durerilor sale, pentru a măsura fundul prăpastiei unde căzuse și a simți toată povara viitoare sale vieți.

— Tata nu se va întoarce decît la cină, vesti Eugénie, văzînd neliniștea zguduită pe chipul mamei.

Era ușor să desprinzi din gesturile Eugéniei, din figura ei și din ciudata dulceță a vocii o îngemănare de gînduri între ea și vărul oropsit de soartă. Sufletele lor se contopiseră cu ardoare înainte de a-și da poate deplin seama de puterea sentimentelor care îi apropiiau unul de altul. Charles se opri în sală și melancolia lui fu respectată cu evlavie. Fiecare din cele trei femei aveau, slavă Domnului, cu ce se îndeletnici. Grandet plecase lăsînd pe seama lor o sumedenie de treburi ; se înfățișară fel de fel de oameni. Tinichigiul, zidarul, căraușii, dulgherul, fermierii ; unii ca să se tocmească pentru executarea diverselor reparații, alții ca să plătească arende sau să-și primească simbria. Doamna Grandet și Eugénie au fost deci nevoite să alerge de colo pînă colo, să răspundă la întrebările fără sfîrșit ale muncitorilor și ale sătenilor. Nanon primi provizile și plocioanele în bucătărie. Ca întotdeauna, aștepta poruncile stăpînului, ca să știe ce trebuie

oprit pentru gospodărie și ce trebuie vîndut la tîrg. Căci zgîrcitul unchiaș păstra obiceiul multor boierași de la țară, să-și bea vinul cel mai prost și să-și mănînce poamele cele mai stîlcite. Către ceasul cinci seara, Grandet se întoarse din Angers, cu paisprezece mii de franci din aurul lui, iar în portofel cu bonuri regale care-i aduceau dobîndă pînă în ziua de plată a rentelor. Pe Cornoiller îl lăsase la Angers, ca să vadă de caii pe jumătate frînți și să se întoarcă cu ei la pas numai după ce se vor fi odihnit bine.

— Mă întorc de la Angers, nevastă, și sînt rupt de foame.

Nanon îi strigă din bucătărie :

— Te pomenești că n-ai mîncat nimic de ieri ?

— Nimic, răspunse unchiașul.

Nanon intră cu supa. Des Grassins veni să primească ordine de la clientul său, tocmai în clipa cînd toată familia se afla la masă. Moș Grandet nici nu-și zărise nepotul.

— Mîncăți liniștit ! spuse bancherul. Putem vorbi și așa... Dumneata habar n-ai cît prețuiește aurul la Angers, unde au venit să-l caute cei din Nantes. Vreau să-l trimit și pe al meu...

— Să nu-l trimiți cumva ! făcu unchiașul. Au pînă peste cap. Sîntem prea buni prieteni ca să te las să-ți pierzi vremea degeaba.

— Dar aurul e prețuit acolo la treisprezece franci și cincizeci de centime.

— Era prețuit, vrei să spui.

— Ce naiba s-a întîmplat ?

— Am fost azi-noapte la Angers, destănuie Grandet cu glasul scăzut.

Bancherul tresări de surpriză.

Apoi se încinse între dîșii o convorbire pe șoptite, în care timp amîndoi se uitau la Charles. În clipa în care bătrînul dogar spuse bancherului să-i cumpere rente de o sută de mii, des Grassins nu-și putu stăpîni un gest de uimire.

— Domnule Grandet — se adresă lui Charles — plec la Paris ; dacă ai să-mi dai cumva vreun comision...

— Nici unul, domnule, vă mulțumesc.

— Mulțumește-i mai din inimă decît așa, nepoate ! Domnul pleacă pentru a descurca afacerile casei .Guillaume Grandet...

— Pot să trag vreo nădejde ? întrebă Charles.

— Dar, nu ești oare nepotul meu ? strigă dogarul cu o bine jucată mîndrie. Nu purtăm același nume ?

Charles se ridică, îl îmbrățișă pe unchiul Grandet, se îngălbeni de emoție și ieși. Eugénie își privi părințele cu admirație.

— Atunci, cu bine scumpul meu des Grassins ! Vezi, strînge-i virtos în chingi pe jupînii de acolo !

Cei doi diplomați își strînseră mîinile ; dogarul îl petrecu pe bancher pînă la ușă ; apoi, după ce a închis-o, se întoarse și spuse către Nanon, trîntindu-se în jilț :

— Dă un lichior de coacăze.

Însă prea agitat ca să poată sta locului, se ridică, privi portretul domnului de la Bartellière, fredonînd și făcînd ceea ce Nanon numea pașii lui de dans :

In gărzile franceze
Aveam un tată bun...

Nanon, doamna Grandet și Eugénie se uitară una la alta în tăcere. Voioșia podgoreanului le înspăimînta de cîte ori ajungea la apogeu. Seara trecu pe nesimțite. Moș Grandet voia să se culce devreme. Și cînd se culca el, toți ai casei trebuiau să doarmă ; după cum cînd August bea, toată Polonia era beată²⁸. De altfel, Nanon, Eugénie și Charles nu erau mai puțin obosiți decît stăpînul. Cît privește pe doamna Grandet, ea se culca, mîncă, bea, umbla după voia bărbatului. Cu toate acestea, în timpul celor două ceasuri îngăduite digestiei, dogarul, vesel ca niciodată, rosti mai multe din sentințele sale, dintre care una singură va da măsura stării lui sufletești. După ce deșertă pe gît lichiorul de coacăze, se uită la pahar și spuse :

— Nici n-ai dus bine paharul la gură, că s-a și golit ! Așa e și cu viața noastră. Nu poți să fii și să și fi fost. Banii nu pot să circule și în această vreme să

rămîna și în punga noastră. Astfel viața ar fi prea frumoasă.

Se arată jovial și mărinimos. Cînd Nanon veni cu vîrtelnița, îi spuse :

— Trebuie să fii ostenită. Lasă cînepa la naiba.

— Ce s-o las, că aș muri de urît ! mărturisi slujnica.

— Biata Nanon ! Vrei un lichior ?

— Ah, cînd e vorba de lichior, nu mă dau în lături. Doamna îl face mult mai bine decît spițerii. Cel care se vinde la prăvălie parcă ar fi o doctorie.

— Pun prea mult zahăr, nu se mai simte nimic, explică moșul.

A doua zi, familia, adunată la ora opt pentru prînzul cel mic, înfățișa tabloul primei scene dintr-o viață casnică cu adevărat plină de o blîndă intimitate. Nenorocirea închegase în grabă legătura între doamna Grandet, Eugénie și Charles ; Nanon ținea și ea cu dînșii fără să-și dea seama. Toți patru începură să alcătuiască o singură familie. Cît despre bătrînul podgorean, o dată ce avariția îi fuse satisfăcută și avea siguranța că o să-l vadă în curînd plecat pe coconășul de nepotu-său, fără nevoia de a-i plăti altceva decît drumul pînă la Nantes, era acum aproape indiferent de prezența lui în casă. Lăsă, deci, pe cei doi copii, cum numea el pe Charles și pe Eugénie, să se comporte în libertate după îndemnul inimii, sub paza doamnei Grandet, în care avea de altfel deplină încredere, întrucît privește morala publică și cea bisericească. Alinierea livezilor și a șanțurilor de lîngă drum, sădirea plopilor de pe malul Loarei și lucrările de iarnă la mănăstire și la Froidfond îl absorbiră cu totul. Din acea clipă începu pentru Eugénie primăvara dragostei. De la scena din noaptea în care i-a dăruit vărului vistieria, inima ei se dusesese o dată cu mica-i comoară. Complici amîndoi ai aceluiași secret, se priveau purtîndu-și o reciprocă încredere, care le adîncea simțămintele și îi apropia tot mai strîns unul de altul, punîndu-i, ca să zicem așa, pe amîndoi în afara vieții de toate zilele. Legăturile de rudenie nu îngăduie oare o anumită dulceață în glas, o anume duioșie mai

blîndă în privire ? Astfel, Eugénie izbuti să aline suferințele vărului, cu balsamul copilăroaselor emoții ale unei iubiri ce înmugurea.

Între începutul dragostei și începutul vieții, nu sînt oare tot atît de delicate asemuiuri ? Nu se alină copilul cu dulci cîntece de leagăn și cu îmbietoare priviri ? Nu i se povestesc oare acele basme pline de minunății ce-i învăluiesc viitorul în aur ? Speranța nu-și desfășoară oare pentru dînsul, mereu, sclipitoarele-i aripi ? Nu varsă oare pe rînd și lacrimi de fericire și lacrimi de durere ? Nu se aprinde oare la ceartă pentru tot soiul de nimicuri, pentru pietricelele cu care încercară să-și clădească un șubred castel, pentru buchetele de flori pe care le uită înainte de a se ofili ? Nu rivnește avid să se întreacă cu timpul, pentru a înainta în viață ? Iubirea este a doua noastră schimbare la față. Pentru Eugénie și Charles, copilăria și dragostea însemnau una și aceeași minune ; era prima lor pasiune cu toate naivitățile sale și cu atît mai alinătoare pentru inimile lor, cu cît se simțeau lîntoliu al morții, iubirea asta se armoniza încă și mai deplin cu simplitatea provincială a acelei case în ruină.

Schimbînd cu verișoara doar cîteva cuvinte pe ghizurile fîntîinii, în această ogradă tihnită, stînd în grădiniță pe o bancă căptușită cu mușchi pînă la asfințitul soarelui, spunîndu-și felurite mari nimicuri, adînciți în pacea care domnea între casă și zidul fostelor metereze ca sub bolți de biserică, Charles se pătrunsese de sfînțenia iubirii ; căci marea lui aristocrată, scumpa-i Annette, nu-l făcuse a cunoaște decît tulburate zbuciumări. Acum se lepăda de această pasiune pariziană, cochetă, vanitoasă, sclipitoare, pentru o iubire naivă și adevărată. Ii era dragă pînă și casa aceea, ale cărei datini nu-i mai păreau atît de caghioase.

Charles cobora dis-de-dimineată ca să poată vorbi cu Eugénie cîteva clipe înainte de a se înfățișa moș Grandet să împartă rația de merinde a zilei ; iar cînd pașii unchiașului răsunau pe scară, amîndoi o tureau în grădină. Nevinovata crimă a acestei întîlniri de di-

mineață, despre care nu știa nimic nici mama Eugéniei și pe care Nanon se făcea că n-o vede, dădea celei mai inocente iubiri din lume ardoarea păcatelor oprite. Apoi, cînd după-masă Grandet pleca să-și inspecteze proprietățile și exploatările sale, Charles rămînea între mamă și fiică, simțind nebănuite delicii în faptul că le dădea o mîină de ajutor la depănatul lînei, că le privea cum lucrează, că le asculta sporovăind. Simplitatea unei asemenea vieți aproape mănăstirești, care-i punea în lumină frumusețea acestor suflete străine de lume, îl înduioșă adînc. Crezuse cu totul imposibil astfel de moravuri în Franța și n-ar fi admis existența lor decît doar în Germania, și încă numai în basme ori în romanele lui Auguste Lafontaine²⁹. Cîrînd, pentru dînsul Eugénie fu idealul Margaretei lui Goethe³⁰, mai puțin păcatul.

În sfîrșit, zi de zi privirile lui, cuvintele lui vrăjiră pe biata fată, care se lăsa încîntător legănată de valul iubirii și se agăța de atîta fericire, cum apucă un înotător o creangă de salcie, să iasă din fluviu și să se odihnească la liman. Durerea unei viitoare absențe nu amenința oare de pe acum cele mai senine clipe ale fugarelor ceasuri? Căci nu era zi în care un mic amănunt să nu le amintească apropiata lor despărțire. Astfel, la trei zile după plecarea domnului des Grassins, Charles fu dus de Grandet la tribunalul de primă instanță, cu solemnitatea pe care oamenii de provincie o pun în îndeplinirea unor asemenea acte, ca să iscălească o renunțare la moștenirea tatălui său. Lepădare grozavă! Un soi de apostazie familiară! Pe urmă, se mai duse la maestrul Cruchot ca să dea două procuri, una pentru des Grassins și alta pentru prietenul însărcinat cu vînzarea mobilierului. De asemenea trebui să îndeplinească toate formalitățile întru obținerea unui pașaport pentru străinătate. Și, în sfîrșit, cînd sosi de la Paris îmbrăcăminte simplă de doliu comandată acolo, Charles chemă un croitor din Saumur, și îi vîndu garderoba sa de care nu mai avea nevoie. Acest gest îi plăcu grozav lui moș Grandet.

— Ah! iată-te acum cu adevărat un om care are de gînd să se îmbarce și care vrea să facă avere, îi spuse,

văzîndu-l îmbrăcat într-o haină de postav negru și gros. Bine, foarte bine!

— Te rog să mă crezi, domnule — îi răspunse Charles — că voi ști întotdeauna să mă acomodez situației mele.

— Ce-s astea ? întrebă unchiașul cu ochii scăpărînd, la vederea pumnului plin cu podoabe de aur pe care i-l arăta Charles.

— Unchiule, mi-am adunat butonii, inelele, toate lucrurile de prisos, care puteau să mai aibă vreo valoare ; dar necunoscînd pe nimeni în Saumur, voiam să te rog azi-dimineață...

— Să cumpăr eu toate astea ? îl întrerupse Grandet.

— Nu, unchiule, să-mi recomanzi un om cinstit, care...

— Dă-le încoace, nepoate ! Am să ți le evaluez sus, în cabinet, și o să-ți spun pînă într-un ban cît face. Țe aur și giuvaeruri — spuse el cercetînd un lăntîșor lung — aur de optsprezece sau de nouăsprezece carate.

Unchiașul întinse mîna lui lată și luă cu el grămăjuia de aur.

— Verișoară — zise Charles — îngăduie-mi să-ți ofer acești doi butoni pe care ai putea să-i folosești să-ți legi panglici la bentița mînecii. Are să iasă o brățară foarte la modă.

— Primesc fără nazuri, dragă vere, răspunse ea, aruncîndu-i o privire plină de înțeleșuri.

— Mătușică, iată degetarul mamei, pe care-l purtam cu mine în trusa mea de călătorie ! adăugă Charles, arătînd un prea frumos degetar de aur, doamnei Grandet, care de zece ani visa la așa ceva.

— Nu știu cum să-ți mulțumesc, nepoate, murmură bătrîna cu ochii inecați în lacrimi. Seara și dimineața voi adăuga la rugăciunile mele pentru dumneata cea mai fierbinte dintre toate : rugăciunea pentru cei care călătoresc pe mare. Dacă mor, acest giuvaer îl va păstra Eugénie...

— Toate fac nouă sute optzeci și nouă de franci și șaptezeci și cinci de centime, nepoate ! rosti deschi-

zînd uşa Grandet. Dar ca să te scutesc de osteneala să le vinzi, o să-ți plătesc eu bani peșin... *în livre*.

Cuvîntul *livre* înseamnă pe țărîmul Loarei că moneda de șase livre trebuie primită drept șase franci fără scăderi.

— Nu îndrăzneam să propun asta, răspunse Charles. Totuși îmi venea greu să-mi negustoresc giuvaerurile în orașul unde locuiți. Trebuie să-ți speli rufele în familie, zicea Napoleon. Vă mulțumesc pentru atîta bunăvoință.

Grandet își scărpină urechea, și urmă o clipă de tăcere.

— Dragă unchiule — reluă Charles — privindu-l cu neliniște, ca și cum s-ar fi temut să nu-i rănească cine știe ce amor-propriu, verișoara și mătușica au binevoit să primească de la mine cîte o mică amintire; primește te rog, la rîndul dumitale, niște butoni de care eu nu mai am nevoie; o să vă amintească de un biet băiat care se va gîndi de departe la cei ce alcătuiesc de acum înainte singura lui familie.

— Băiete, băiete, nu trebuie să te despoi de toate... Ce-ai primit, nevastă? se întoarse lacom către ea. Ah! un degetar de aur. Și tu, fetiço? Hm! butoni de diamante! Hai, îți primesc butonii, băiatule! spuse apoi strîngînd mîna lui Charles. Dar... să-mi îngădui... să-ți plătesc... drumul pînă în Indii... Da, vreau să-ți plătesc drumul. Prețuind giuvaerurile tale, n-am socotit decît aurul, poate că și lucrul mai face ceva; cu atît mai mult deci am să-ți plătesc drumul. Așadar sîntem înțeleși. Îți voi da o mie cinci sute de franci... în *livre*, pe care le voi împrumuta de la Cruchot, căci n-am nici un ban aicea, doar Perrotet, care e în întîrziere cu plata, ar putea să-mi dea ceva din arendă. Da, da, mă și duc să-l văd...

Își luă pălăria, își puse mînușile și plecă.

— Va să zică pleci? suspină Eugénie, aruncîndu-i o privire plină de mîhnire și de admirație.

— Trebuie, răspunse el plecîndu-și fruntea.

De cîteva zile, figura, purtarea și vorbele lui Charles deveniseră acelea ale unui om adînc îndurerat, dar care simțînd povara unor mari obligații își gă-

seşte un nou curaj în ele. Nu mai suspina, se făcuse bărbat. Astfel niciodată Eugénie nu-şi dădu seama mai bine de firea lui, decît atunci cînd îl văzu coborînd în hainele groase de postav negru, care se potriveau de minune palidului său chip şi înfăţişării sale mohorîte. În aceeaşi zi amîndouă femeile se înveşmîntară în rochii cernite, luînd parte cu Charles la un *Requiem* slujit în parohie pentru pomenirea sufletului lui Guillaume Grandet.

La prînz, Charles primi oarecare scrisori de la Paris şi ceru învoire să le citească.

— Ei bine, verişorule, eşti mulţumit de cum merg lucrurile? întrebă Eugénie încet.

— Nu pune niciodată asemenea întrebări, fetiţo! rosti Grandet. Ce naiba! nu ţi le spun pe ale mele, de ce să-ţi bagi nasul în cele ale vărului tău? Lasă băiatul în pace.

— O! n-am nimic de ascuns, spuse Charles.

— Ta, ta, ta! Să ştii de la mine nepoate, că în comerţ trebuie să-ţi pui frîu gurii.

Cînd îndrăgostiţii s-au aflat iarăşi singuri în grădină, Charles o trase pe Eugénie spre vechea bancă unde se aşezară sub nuc.

— Nu m-am înşelat asupra lui Alphonse. S-a purtat de minune. Mi-a lichidat treburile cu cinste şi cu prudenţă. Nu mai datorez nimic la Paris, toate mobilele sînt vîndute la preţ bun şi-mi vesteşte că, după sfatul unui căpitan de cursă lungă, a folosit cele trei mii de franci cit i-au rămas, pentru o marfă la bîlcî alcătuită din o sumedenie de curiozităţi europene, din care se scoate în Indii un bun cîştig. Mi-a îndreptat bagajele spre Nantes, unde se află o corabie pentru Java. Peste cinci zile, Eugénie, va trebui să ne luăm adio dacă nu pentru totdeauna, în orice caz pentru multă vreme. Această marfă de bîlci şi zece mii de franci, pe care mi-i trimit doi dintre prietenii mei, sînt un început cam mic. Nici gînd deci să mă pot întoarce mai devreme decît peste cîţiva ani. Dragă verişoară, nu lega viaţa dumitale de a mea; eu pot să mor, iar dumitale poate ţi se va ivi prilejul unei căsătorii bogate..

— Mă iubești?... Îngîină ea.

— Mult, răspunse el cu o voce care venea din adîncul ființei, din adîncul simțirii sale.

— Voi aștepta, Charles. Doamne! tata e la fereastră... spuse ea îndepărtîndu-și vărul care se apropiase de ea s-o sărute.

Se mistui sub boltă, Charles o urmă; văzîndu-l, Eugénie se retrase la picioarele scării și deschise ușa, pe urmă, fără să știe bine încotro merge, se pomeni în cotlonul lui Nanon, locul cel mai întunecos din coridor; aici Charles, care o ajunsese, îi luă mîna, o alipi de pieptul lui, o apucă de mijloc și o strînse în brațe ușor. Eugénie nu se mai împotrivi, primi și dădu cel mai pur, cel mai suav, dar și cel mai deplin din toate sărutările.

— Scumpă Eugénie, un văr e mai mult decît un frate, el poate să te ia de soție.

— Așa să fie! strigă Nanon, deschizînd ușa hrubei sale.

Cei doi iubiți se refugiară înfricoșați spre sală, unde Eugénie se apucă de lucru și unde Charles începu să citească litaniiile Maicii Precista din cartea doamnei Grandet.

— Ei! făcu Nanon. Ce se întîmplă de tăcem? Parcă ne facem rugăciunea cu toții...

De cînd Charles își vestise plecarea, Grandet se purta în așa fel încît să pară că-i poartă mult de grijă; era darnic cu tot ce nu-l costa nimic; îi găsi un om pentru ambalatul bagajelor, spuse că cerea prea mult pentru lăzi și ținu cu orice preț să i le facă el, cu mîna lui, din scînduri vechi; se sculă de dimineață ca să dea scîndurile la rindea, să le ajusteze, să bată cuie și să confecționeze niște lăzi strașnice, în care îngrămădi toate lucrurile lui Charles; ba se mai însărcină să i le și ducă în luntre pe Loara și să le trimită la vreme spre Nantes...

De cînd cu sărutarea din coridor, ceasurile zburau pentru Eugénie cu o înspăimîntătoare repeziciune. Citeodată, se hotăra să plece neapărat împreună cu Charles. Cine a cunoscut cea mai mistuitoare dintre pasiuni, cea a cărei durată e în fiecare zi scurtată de

vîrstă, de timp, de-o boală fără leac, de una din veșnicele fatalități omenеști — acela va înțelege chinurile Eugéniei. Adeseori plîngea plîmbîndu-se în grădina care acum i se părea prea strîmtă pentru dînsa, după cum i se părea și curtea, și casa, și orașul; se avînta de pe acum cu închipuirea pe vasta întindere a mărilor.

În sfîrșit, ajunul plecării sosi. Dimineața, în lipsa lui Grandet și a lui Nanon, prețioasa casetă unde se aflau cele două portrete fu pusă cu solemnitate în sertarul scrinului, care se încuia cu cheia și unde se găsea punga acum deșartă. Depunerea acestei comori avu loc cu multe, multe sărutări și lacrimi. Cînd Eugénie puse cheia în sin, nu mai avu tăria să-l oprească pe Charles de a săruta locul.

— Va rămîne aici, dragul meu.

— Și inima mea, iubito, va fi veșnic aici.

— Ah! Charles, nu e bine ce faci! spuse ea cu o ușoară mustrare.

— Nu sîntem oare logodiți? replică el. Mi-ai dat cuvîntul tău, ți-l dau pe al meu.

— Al tău pe veci! spuse el.

— A ta pe veci! răspunse ea.

Nici o făgăduială de pe pămînt nu sunase vreodată mai pură; candoarea Eugéniei sfîntise în momentul acela iubirea lui Charles.

A doua zi, gustarea de dimineață fu mohorîtă. În ciuda halatului cu fireturi și a unei cruci à la *Jeanette*³¹ pe care i le dăruise Charles însuși. Nanon mai slobodă decît ceilalți să-și exprime simțămintele, era și ea cu lacrimi în ochi.

— Bietul domnișor, care pleacă pe mare... Să-l aibă Dumnezeu în pază!

La ceasul zece și jumătate toată familia îl însoți pe Charles la diligența pentru Nantes. Nanon slobozise cîinele, încuiase ușa și ținu să ducă valiza lui Charles. Toți negustorii din vechea uliță se aflau în pragul prăvăliilor, ca să vadă cum trece alaiul la care se adăugă, în piață, maestrul Cruchot.

— Nu cumva să plîngi, Eugénie! o povățui mai-că-sa.

— Nepoate — zise la ușa hanului de poștă Grandet, sărutîndu-l pe amîndoi obraji — pleci sărac, să te întorci bogat, vei găsi cîntea tatălui dumitale salvată ! Te asigur de asta eu, Grandet, căci atunci, nu va depinde decît de dumneata să...

— Ah ! unchiule, îmi alini amărăciunea plecării. Nu e cel mai prețios dar pe care mi-l puteai face ?

Fără să priceapă bine tîlcul celor rostite de bătrînul dogar, pe care-l întrerupse, Charles scăldă cu lacrimi de recunoștință fața smolită a unchiului, în timp ce Eugénie le strîngea din răsuputeri mîinile amîndurora. Numai notarul zîmbea, admirînd șiretenia lui Grandet, căci numai el îl înțelesese pe moșulică. Cei patru băștinași din Saumur, înconjurați de cîțiva inși, rămaseră astfel în fața diligenței pînă ce purcese la drum ; apoi, cînd dispăru pe pod și nu mai răsună decît ecoul roților în depărtare :

— Călătorie sprîncenată ! spuse podgoreanul.

Din fericire, numai maestrul Cruchot auzi aceste cuvinte. Eugénie cu maică-sa se depărtaseră la locul de pe chei, de unde mai puteau zări diligența și unde-și fluturau albele lor batiste, semn la care Charles răspunse fluturînd-o pe a sa.

— Mamă, aș vrea să am pentru o clipă puterea lui Dumnezeu, mărturisi Eugénie, cînd nu mai zări baptista lui Charles.

Ca să nu întrerupem firul întimplărilor petrecute în sînul familiei Grandet, trebuie să aruncăm o privire anticipată asupra operațiunilor învîrtite la Paris de către unchiaș prin mijlocirea lui des Grassins. La o lună după plecarea bancherului, Grandet poseda înscrierea unei rente de o sută de mii de livre cumpărată la optzeci de franci net. Toate lămuririle din inventarul lăsat la moartea lui n-au putut arunca însă nici cea mai mică lumină asupra mijloacelor pe care neîncrederea i le-a insuflat pentru ca să schimbe prețul inscripției pe însăși înscripția în sine. Maestrul Cruchot ghici însă că Nanon fusese, fără să-și dea seama, unealta fidelă a deplasării fondurilor. Cum în acea vreme slujnica lipsise cinci zile sub pretextul că trebuia să se ducă să pună rînduială în ceva la Froid-

fond, ca și cum zgîrcitul dogar ar fi putut vreodată să lase ceva în neorînduială !

Cît despre treburile casei Guillaume Grandet, toate previziunile dogarului se înlăptuiau întocmai.

La Banca Franței, după cum știe oricine, se găsesc cele mai amănunțite date asupra marilor averi din Paris și din departamente. Numele lui des Grassins și a lui Félix Grandet din Saumur erau cunoscute acolo și se bucurau de stima acordată faimelor financiare bizuite pe uriașe proprietăți funciare libere de ipotecă. Sosirea bancherului din Saumur, însărcinat, după cum se spunea, să lichideze onorabil casa Grandet din Paris, fu îndestul așadar pentru a cruța memoria neguțătorului de ocară polițelor protestate. Ridicarea sigiliilor avu loc în fața creditorilor și notarul familiei procedă conform legii la inventarul succesiunii. Apoi des Grassins adună pe creditorii, care în unanimitate aleseră ca lichidator pe bancherul din Saumur, împreună cu François Keller, șeful unei bogate case de comerț și primul dintre interesați ; apoi îi împuterniciră să salveze și onoarea familiei și creanțele. Faima lui Grandet din Saumur, speranța ce-o răspîndi el în inimile creditorilor prin glasul lui des Grassins, au ușurat tranzacțiile. Nimeni nu se gîndea să-și treacă creanța la *contul profit și pierdere* și fiecare își spunea :

— Grandet din Saumur va plăti !

Trecură șase luni. Parizienii retraseră efectele din circulație și le păstrau în fundul portofoliilor. Acesta fu primul rezultat urmărit de dogar.

La nouă luni după prima adunare, amîndoi lichidatorii împărțiră cîte patruzeci și șapte la sută fiecărui creditor, a bunurilor și altor lucruri aparținînd răposatului Guillaume Grandet și care vînzare s-a încheiat în chipul cel mai cinstit. Creditorii recunoscură minunata și neîndoielnica onestitate a Grandetilor. După aceste laude, își cerură și restul banilor. Scrieră cu toții o scrisoare lui Grandet.

— Haha ! Acu',e-acu' ! rînji fostul dogar azvîrlind scrisoarea în foc. Răbdare și tutun, bobocilor !

Drept răspuns, Grandet din Saumur ceru depunerea la un notar a tuturor titlurilor aflate asupra suc-

cesiunii fratelui său, împreună cu o chitanță aplăților făcute sub pretextul de a cerceta amănunțit conturile și de a stabili cu precizie situația succesiunii. Depunerea asta stîrni multe greutăți.

În genere, un creditor e un fel de maniac. Gata să negocieze la culme astăzi, mâine e gata să treacă totul prin foc și sabie ; mai târziu se îmblînzește. Astăzi soția lui e voioasă, mezinului i-au ieșit dinții, totul merge bine acasă, el nu vrea să piardă un franc ; mâine plouă, nu poate ieși, e posomorît, primește orice propunere ca să încheie afacerea ; poimîine cere garanții ; la sfîrșitul lunii amenință cu executarea, călăul ! Creditorii sînt asemenea vrăbiei de casă pe a cărei coadă copilașii încearcă să pună un bob de sare ; numai că creditorul lucrează împotriva creanței lui din care nu poate scoate nimic.

Grandet luase aminte la schimbăciosul barometru al creditorilor și creditorii răposatului său frate, neavînd încotro, se supuseră calculelor sale. Unii se burzuluiară și se împotriviră hotărîrii depunerii.

— Merge bine, spunea Grandet frecîndu-și mîinile cînd citea scrisorile de la des Grassins.

Alții primiră depunerea cu condiția de a-și păstra toate drepturile, pînă și acele de a declara falimentul. Urmă o nouă corespondență, în a cărei concluzie Grandet din Saumur acceptă toate concluziile puse. Cu prețul acestei concesiuni, creditorii îngăduitori îmblînziră pe cei drastici. Depunerea avu loc nu fără cîteva plîngerii.

— Acest om — îi spuseră ei lui des Grassins — își bate joc și de dumneata și de noi.

La douăzeci și trei de luni după moartea lui Guillaume Grandet, mulți negustori, prinși în vîltoarea afacerilor din Paris, uitaseră de paguba lor sau și-o aminteau doar ca să spună :

— Încep să cred că cele patruzeci și șapte la sută rămîn tot ce voi putea scoate vreodată din asta.

Dogarul se bizuise pe puterea timpului, care, spunea el, e un aliat de ispravă.

Spre sfîrșitul celui de al treilea an, des Grassins îi scrise la Grandet că, cu zece la sută din cele două

milioane patru sute de mii de franci rămase datorie de către Casa Grandet, obținuse de la creditori să-i înapoieze polițele.

Grandet răspunse că notarul și agentul de schimb al căror netrebnic faliment pricinuiseră moartea fratelui său, ei rămăseseră vii-teferi și că trebuiesc ca atare acționați pentru a scoate ceva de la dînșii, pentru a micșora cifra deficitului.

Către sfârșitul anului al patrulea, deficitul se opri după toate formele legale la suma de un milion două sute de mii de franci. Tîrguielile dintre lichidatori și creditori, dintre Grandet și lichidatori, ținură șase luni. În cele din urmă, la stăruințele întetite ale celor doi lichidatori, Grandet răspunse că nepotul său făcuse avere în Indii și că îi împărtășise intenția de a plăti în întregime datoriile părintelui său ; nu putea lua asupra lui hotărîrea de a le solda fraudulos, *fără să-l consulte*, și acum aștepta un răspuns.

La jumătatea anului al cincilea, creditorii mai erau încă duși de nas cu nada cuvintului „*integral*“, rostit din cînd în cînd de mehenghiul dogar, care își rîdea în barbă și nu pomenea niciodată fără un zîmbet și fără o înjurătură despre : „*parizienii ăștia !*“

Dar creditorilor li se rezerva o soartă nemaipomenită în analele negustorilor. O să-i regăsim în starea în care îi ținuse Grandet, atunci cînd împlîrile acestei povestiri îi vor sili să se ivească iarăși.

Cînd rentele ajunseră la o sută cincisprezece, moș Grandet vîndu ; retrase din Paris circa două milioane patru sute de mii de franci în aur, care se uniră în butoiașele lui cu acel milion șase sute de mii de franci dobînzi compuse, aduse de înscrisurile sale în cartea mare a datoriei publice.

Des Grassins stătea la Paris. Iată de ce ! În primul rînd, fusese numit deputat ; apoi, deși om cu familie, dar plictisit de viața din Saumur, se îndrăgostise nebunește de Florina, cea mai frumoasă actriță a teatrului *Madame* ; se trezise în bancher caporalul de marină. E de prisos să mai vorbim de purtarea lui ; la Saumur fu judecată ca profund imorală. Soția lui fu fericită că se găsea cu el în separație de bunuri ;

iar cum avea destul cap, diriguî casa din Saumur, care îşi urmă activitatea sub numele ei, pentru a astupa găurile pricinuite averii sale de nebuniile domnului des Grassins. Cruchoşii înrăutăţiră atît de grav starea materială a acestei cvasivăduve, încît ea îşi mărită foarte prost fata şi trebui să renunţe la căsătoria băiatului cu Eugénie Grandet. Adolphe plecă la tatăl său la Paris, unde ajunse, se spune, un individ plin de năravuri. Cruchoşii jubilară.

— Soţul dumitale n-are un dram de minte, îi spunea Grandet, împrumutîndu-i o sumă de bani doamnei des Grassins în schimbul unor garanţii. Te plîng din toată inima, eşti o femeiuşcă cumsecade.

— Ah, domnule, răspunse biata femeie, cine ar fi putut crede că în ziua cînd a plecat de la dumneata ca să meargă la Paris, alerga spre pierzanie ?

— Dumnezeu mi-e martor că am făcut tot ce am putut pînă în ultimul moment pentru a-l împiedica să plece. Domnul preşedinte voia cu orice preţ să se ducă în locul lui ; şi dacă totuşi a ţinut atît de mult să plece, acum ne dăm seama de ce.

Astfel Grandet n-avea nici o obligaţie faţă de des Grassins.

Capitolul V

MIHNIRI DE FAMILIE

În orice împrejurare, femeile au mai multe prilejuri de suferință decît bărbatul și suferă mai mult decît el. Bărbatul își are puterea și exercițiul puterii ; el lucrează, umblă, muncește, meditează, înfruntă viitorul și găsește consolări în asta. Astfel făcea Charles. Dar femeia stă locului, rămîne față în față cu durerea de la care nimic nu-i abate gîndul, coboară pînă în fundul genunii săpate de durere, o măsoară și jalesă o umple numai cu dorul și lacrimile ei. Asta făcea Eugénie. Incepuse a se iniția în destinul său. A simți, a iubi, a suferi, a se devota va fi veșnic urzeala vieții femeiești. Eugénie trebuia să fie femeie în toate, în afară de ceea ce consolează femeia. Fericirea ei, fusese „*ca țințele semănate, pe ziduri*“, după sublimă expresie a lui Boussuet ³², o dată strinse la un loc, nu aveau să-i umple nici podul palmei. Suferințele nu se lasă niciodată prea mult așteptate și pe Eugénie o ajunseră de zor.

A doua zi după plecarea lui Charles, casa Grandet își reluă pentru toată lumea vechea înfățișare ; numai Eugéniei i se părea pustie. Fără știrea tatălui său, voi ca odaia lui Charles să rămînă așa cum o lăsase el.

Doamna Grandet și Nanon înlesniră din toată inima acest *statu quo* ³³.

— Cine știe dacă nu se va întoarce mai repede decât ne închipuim ! speră Eugénie.

— Ah ! aș vrea să-l văd mâine aici, răspunse Nanon. Mă obișnuisem atât de bine cu dînsul. Era un tînăr atât de blînd, atât de cumsecade, de frumos, cu părul creț ca o fată.

Eugénie se uită lung la Nanon.

— Sfîntă Fecioară, în ochii dumitale se vede *perdiția* sufletului, domnișoară ! Nu te mai uita așa la mine.

Din ziua aceea, frumusețea domnișoarei Grandet luă o nouă înfățișare. Gravele gînduri de iubire care-i cîntăreau pe încetul sufletul, mîndria femeii ce se știa iubită, dădură trăsăturilor sale scîlbăcitura pe care pictorii o zugrăvesc prin nimb. Înainte de sosirea vărului, Eugénie putea fi asemuită cu Fecioara înaintea zămislirii ; după plecarea lui Charles semăna cu Fecioara-mamă ; concepuse amorul. Aceste două Marii, atât de deosebite și atât de bine înfățișate de pictorii spanioli, alcătuiesc unul din cele mai strălucite imagini ce se întîlnesc din belșug în creștinism.

Intorcîndu-se de la liturghie, unde s-a dus a doua zi după plecarea lui Charles și unde jurase că va merge în fiecare zi, luă de la librarul orașului un *mapamond* pe care îl prinse în cuie lîngă oglinda ei, ca să-și însoțească vărul în drumul spre Indii, ca să se urce seara și dimineața, pe nava care îl ducea, ca să-l vadă, să-i pună mii de întrebări, să-i spună :

— Ești sănătos ? Mai suferi ? Te gîndești la mine, văzînd norii, al căror farmec și rost în iubire m-ai învățat să le cunosc ?

Apoi, dimineața, rămînea gînditoare sub nuc, pe banca de lemn ros de cari și căptușit cu mușchi sur, unde își spusese atîtea taine încîntătoare, atîtea nimicuri, unde-și clădiseră castelele din Spania ale dușmănilor lor cuib. Se gîndea la viitor, privind cerul prin îngustul spațiu sugrumat de ziduri ; apoi vechea prăvălătură de perete și acoperișul sub care era odaia lui Charles. În sfîrșit, fu iubirea singuratică, adevărată,

care persistă, care lunecă în toate gîndurile și care devine substanța, sau cum ar fi spus strămoșii noștri, urzeala vieții.

Cînd așa-zișii prieteni ai lui Grandet veneau să-și facă partida taifasurilor de seară, ea se arăta veselă, prefăcîndu-se; dar toată dimineața vorbea despre Charles cu maică-sa și cu Nanon. Nanon se încredințase că putea împărtăși cu înduioșare suferințele tinereii stăpîne, fără să-și încalce datoria față de bătrînul său patron. Ca atare, spunea Eugéniei :

— Dacă aș fi avut un bărbat l-aș fi... urmat pînă în iad. L-aș fi... ce să mai spun !... aș fi murit pentru el ; dar... nimic. Voi muri fără să știu ce e viața. Închipuiți-vă, domnișoară, că bătrînul ăsta de Cornoiller, care de altfel e un om destul de cumsecade, se învîrtea pe lîngă fusta mea, cu gîndul la banii mei, după cum fac toți cei ce adulmecă paralele agonisite de domnul, făcîndu-ți curte. Imi dau bine seama de asta, pentru că sînt încă destul de subțire, deși groasă cît o clopotniță ; ei bine, domnișoară, și asta îmi place, măcar că nu înseamnă adevărată dragoste...

Așa trecură două luni. Această viață casnică, odinioară atît de posacă, se însuflețise prin imensa putere a tainei ce legase mai strîns pe acele trei femei. Pentru ele, sub tavanul cenușiu al sălii, Charles își ducea și acum viața, umbla încolo și înapoi. În fiecare seară și dimineață Eugénie deschidea caseta și se uita la chipul mătușii sale. Într-o duminică dimineața, fu surprinsă de maică-sa în clipa cînd căuta trăsăturile lui Charles în cele din portret. Doamna Grandet află atunci grozava taină a schimbului făcut de pribeag, cu comoara Eugéniei.

— I-ai dat totul ! exclamă înfricoșată mama. Ce-o să-i spui tatei de Anul Nou, cînd va cere să-ți vadă aurul ?

Ochii Eugéniei priviră ficși și amîndouă femeile rămaseră încremenite de o groaznică teamă de-a lungul întregii dimineți. Erau atît de tulburate, încît au întîrziat de la liturghie și n-au ajuns decît la slujba pentru ostași.

Peste trei zile se încheia anul 1819. Peste trei zile avea să se dezlănțuie o feroasă acțiune, o tragedie burgheză fără otravă, fără pumnal, fără vărsare de sânge; dar, pentru actori mai crudă decât toate dramele petrecute în vestita familie a Atrizilor³⁴.

— Ce-o să ne facem? întrebă doamna Grandet, lăsînd să-i cadă lucrul pe genunchi.

Sărmana mamă îndurase atîtea zbuciumări timp de două luni, încît nu isprăvisese nici mînecele de lînă, de care avea nevoie pentru iarnă. Acest mic fapt gospodăresc, minim în aparență, avu triste urmări pentru dînsa. Lipsită de mîneci, o cuprinse frigul viclean în timp ce asudase în urma unei cumplite mîinii a soțului său.

— Mă gîndesc, draga mea, că dacă mi-ai fi împărțit la vreme taina ta, am fi avut timp să-i scriem domnului des Grassins la Paris. Ar fi putut să ne trimeată monede de aur ca ale tale; și cu toate că Grandet le recunoaște bine, poate că...

— Dar de unde am fi luat atîția bani?

— I-aș fi dat și pe ai mei. De altfel, domnul des Grassins ne-ar fi...

— Nu mai e timp, răspunse Eugénie cu glas stins, întrerupîndu-și mama. Nu trebuie oare să ne ducem mîine dimineață la el, ca să-l felicităm de Anul Nou?

— Copilo, dar dacă m-aș duce la Cruchoți?

— Nu, nu vreau să fiu la cheremul lor. De altfel m-am resemnat. Am făcut bine ce-am făcut și nu-mi pare rău de nimic. Dumnezeu mă va apăra. Facă-se sfînta lui voie. Ah! dacă ai fi citit scrisoarea lui Charles, nu te-ai fi gîndit decât la el, mamă.

A doua zi de dimineață, 1 ianuarie 1820, groaza de care erau cuprinse mama și fiica le inspiră cea mai firească dintre scuze pentru a nu se înfățișa după dîtină în odaia lui Grandet. Iarna din 1819—1820 fu una din cele mai aspre. Acoperișurile gemeau sub zăpadă.

Doamna Grandet spusese soțului, de îndată ce-l auzi foindu-se prin odaie:

— Grandet, pune-o pe Nanon să facă puțin foc la mine; e așa de frig, că îngheț sub plapumă. Am ajuns

la o vîrstă cînd am nevoie de puțină îngrijire. De altfel, reluă ea după o mică pauză, Eugénie o să vină să se îmbrace la mine. Biata copilă ar putea să se îmbolnăvească, dacă și-ar face toaleta la ea pe un asemenea ger. Apoi, o să venim să-ți urăm un an fericit, în sală lîngă foc.

— Ta, ta, ta, ta, că bine-ți mai merge gura ! Așa începi anul, doamnă Grandet ? Niciodată n-ai vorbit atît. Cu toate acestea, cred că n-ai mîncat pîine mușiată în vin !

Urmă o clipă de tăcere.

— Ei bine — reluă unchiașul, căruia îi convenea pesemne propunerea nevestei — am să fac cum zici, doamnă Grandet. La drept vorbind, ești o femeie de treabă și n-aș vrea să ți se întîmple ceva la anii pe care îi ai, cu toate că mai toți La Bartelliéri sînt de piatră. Ei, nu-i așa ? strigă el după o pauză. În sfîrșit i-am moștenit, așa că-i iert !

Tuși.

— Ești vesel azi-dimineață, domnule, spuse grav biata femeie.

— Eu sînt totdeauna vesel...

E dogarul vesel foc,
Dregeți butea cu noroc !

adause el, intrînd la nevastă-sa îmbrăcat gata. Da, e frig al naibii. O să mîncăm bine, nevastă ! Des Grasse ne-a trimis un pateu cu trufe ! Mă duc să-l iau de la poștă. Fără îndoială că a adăugat și un dublu napoleon pentru Eugénie, îi șopti dogarul la ureche. Nu mai am aur, nevastă ! Mai aveam cîteva piese vechi, ție pot să-ți spun, dar le-am băgat în afaceri...

Și pentru a sărbători prima zi a anului, o sărută pe frunte.

— Eugénie — strigă blajina mamă — nu știu pe care parte o fi dormit taică-tu, dar astăzi e în toane bune. Bah ! o să scăpăm.

— Ce-o fi avînd stăpînul ? întrebă Nanon, intrînd în odaie ca să aprindă focul. Mai întii mi-a spus : „Bună dimineața, cu noroc, prostănaco ! Du-te de fă focul în odaia nevestei, că-i e frig.“ Apoi am rămas

trăsnită, când am văzut că-mi întinde mîna ca să-mi dea o monedă de șase franci care nu-i tocită de loc ! Ia priviți-o, doamnă ! Ah ! ce om ! Oricum, e așa de cumsecade ! Unii se înrăiesc pe măsură ce îmbătrînesc, însă el se îndulcește ca siropul de coacăze și se îmblînzește. Ce om cumsecade, ce om bun !...

Taina acestei voioșii era deplina izbîndă a tertipurilor lui Grandet. Domnul des Grassins, după ce scăzuse banii pe care dogarul îi datora pentru scoaterea celor o sută cincizeci de mii de franci în efecte olandeze și pentru avansarea sumei ce rotunjise capitalul pentru cumpărarea celor o sută de mii de livre rentă, îi mai trimitea prin diligență încă treizeci de mii de franci ca dobînzi și-l vestea că fondurile publice se urcă. Pînă atunci se vinduseră cu optzeci și nouă și cei mai versați capitaliști le cumpărau acum spre sfîrșitul lunii nouăzeci și doi. Grandet cîștiga în două luni doisprezece la sută pe capitalurile sale. Iși verificase conturile și avea să cîștige din șase în șase luni cîte cincizeci de mii de franci, fără a mai plăti impozite sau reparații. Căpătase în fine încredere în rentă, plasament pentru care oamenii din provincie arătau un invincibil dispreț și se vedea înaintea de cinci ani, stăpînul unui capital de șase milioane, mărit fără multă bătaie de cap, și care, alăturat la valoarea pămînturilor sale, avea să alcătuiască o avere uriașă. Cei șase franci pe care îi dăduse lui Nanon poate că erau răsplata unui neprețuit serviciu adus stăpînului, fără să-și dea seama.

— He-hei ! Dar unde o fi luat-o la picior moș Grandet așa de dimineață ? întrebare neguțătorii, deschizîndu-și dughenele.

Apoi, cînd îl văzură că se întoarce de pe chei însoțit de factorul Mesageriilor, care ducea în cărucior cîțiva saci doldora, se lămuriră :

— Apa trage întotdeauna la vad, ghiujul aleargă după bănuții lui.

— Ii vin parale peste parale de la Paris, de la Froidfond, din Olanda ! zise un altul.

— Pînă la urmă are să cumpere tot Saumurul ! strigă un al treilea.

— Nici nu se sinchisește de frig, își vede ca într-una de treburile lui, zise o femeie către bărbatu-său.

— Eh ! Eh ! domnule Grandet dacă nu mai poți dovedi cu atîta bănet, te-aș mai putea ușura eu de ei, glumi un negustor de postavuri, vecin.

— Ei, nu-s decît niște păcătoși de gologani ! mor-măi podgoreanul.

— De argint, completă factorul cu glas scăzut.

— Dacă vrei să te alegi cu ceva de la mine, tacă-ți fleanca ! îl povățui podgoreanul deschizînd ușa.

— Ah ! ce bătrîn vulpoi ! Și eu care-l credeam surd, gîndi poștașul. Pesemne că aude numai cînd e ger.

— Uite un franc bacșiș de Anul Nou, dar să-ți ții gura ! Hai, cară-te ! porunci Grandet. Nanon o să-ți aducă căruciorul. Nanon, gîscuțiile noastre sînt la biserică ?

— Da, domnule.

— Hai, pune umerii ! La lucru ! strigă el, încărcîndu-i sacii în spinare.

Intr-o clipă bănetul fu transportat în odaia lui, unde se zăvorî.

— Cînd prînzul e gata, îmi ciocănești în perete. Du căruciorul la Mesagerii !

Familia prînzi abia pe la zece.

— Cred că taică-tu nu va ține să-ți vadă chiar azi aurul, zise către Eugénie, doamna Grandet, întorcîndu-se de la biserică. De altfel să te prefaci rebegită de frig. Pe urmă vom avea timp pînă la ziua ta, să-ți refacem comoara...

Grandet coborî scara gîndindu-se la metamorfoza banilor săi parizieni în aur și la admirabila învîrteală cu rentele de stat. Era hotărît să-și plaseze în acelaș fel toate veniturile pînă ce renta va ajunge la o sută de franci. Socoteală fatală pentru Eugénie.

Cum intră, cele două femei îi urară cele de datină pentru Anul Nou, fiica sărîndu-i de gît și mîngiindu-l, doamna Grandet în chip grav și demn.

— Ah, copilă ! spuse el sărutîndu-și fiica pe amîndoi obrazii, muncesc pentru tine, precum vezi ! Doresc fericirea ta. Și ca să fii fericită e nevoie de bani. Fără bani, degeaba. Iată un napoleon nou-nouț, care mi-a

fost trimis de la Paris. Îți spun pe onoare, că nu-i nici un dram de aur prin partea locului. Numai tu ai aur. Arată-mi aurul tău, fetițo!

— Uf ! tare mi-i frig ! să mîncăm răspunse Eugénie.

— Bine, atunci după-masă, nu' ? O să ne ușureze digestia. Burtosul a avut grijă să ne trimeată trufandaua asta. Hai, mincați, copii, nu ne costă nimic ! Face treabă bună des Grassins, sînt mulțumit de el. Amorezul ăsta aduce bune servicii lui Charles și încă pe gratis. Lichidează foarte bine treburile bietului Grandet. Nu ! nu ! — făcu el cu gura plină, după o tăcere — bună mai e ! Mănîncă nevestico ! Așa mîncare te ține sătulă două zile.

— Nu mi-e foame, stomacul nu suportă ; o știi prea bine.

— Nu-mi umbra cu mofturi ! Poți să înfuleci cît poțeste, fără să-ți crape rîzba ; ești doar o La Bartellière, femeie solidă. Ești nițel cam gălbioară, dar nu face nimic, îmi place galbenul.

Așteptarea unei execuții rușinoase și publice era poate mai puțin înfricoșătoare pentru osîndit decît era pentru doamna Grandet și pentru fiica sa așteptarea evenimentelor care aveau să încheie acest prînz familiar. Cu cît podgoreanul dumica mai cu poftă și vorbea mai vesel, cu atît teama strîngea mai aprig inima celor două femei. Fata avea cel puțin un sprijin în această amenințare : ea își sorbea putere din dragostea ei.

„Pentru el — își spunea — pentru el, aș îndura de o mie de ori moartea.“

La acest gînd, arunca maică-si priviri de înflăcărată încurajare.

— Strînge toate astea, spuse Grandet către Nanon cînd, spre ora unsprezece, prînzul se isprăvi. Strînge, dar lasă-ne masa. Vom putea privi mai în larg mica ta comoară ! lămuri uitîndu-se la Eugénie. Mică ! pe legea mea, nu prea ! Ai cu totul cinci mii nouă sute cincizeci și nouă de franci și cu cei patruzeci de azi-dimineață, fac șase mii de franci fără unul. Și, am să-ți dau eu francul acela, ca să ți se rotunjească suma, pentru că vezi tu, fetițo... Ei, ce caști gura, Nanon ?

Fă stînga împrejur și du-te de-ți vezi de treabă! se răsti unchiașul.

Nanon plecă.

— Ascultă, Eugénie, trebuie să-mi dai aurul tău! Cred că n-o să-l refuzi pe tătucul tău, fetițo, nu-i așa?

Cele două femei rămaseră mute.

— Eu nu mai am un pic de aur! urmă unchiașul. Am avut, nu mai am. Îți voi da șase mii în livre, pe care o să-i plasezi după cum îți voi spune eu. Nu trebuie să te mai gîndești la duzin. Cînd te vei mărita, ceea ce se va întîmpla curînd, îți voi găsi un logodnic care să-ți dea cel mai frumos duzin din cîți s-au pomenit în ținut. Ascultă deci, fetițo!... Ai o strașnică ocazie să-ți plasezi cele șase mii de franci în rentă de stat și vei avea la fiecare șase luni aproape două sute de franci dobîndă, fără dări, fără grindină, fără ger și inundații, în sfîrșit fără nimic din cele ce hărțuiesc veniturile. Poate că nu te înduri să te desparți de aurul tău, fetițo?... Adu-mi-l totuși! Am să-ți strîng numai monede de aur olandeze, portugheze, rupii din Mongolia, genoveze; și cu cele pe care am să ți le dau eu de onomasticile tale, în trei ani îți vei reface jumătate din frumoasa ta comoară de aur. Ce zici, fetițo?... Ridică nasul! Hai, adă comoara înapoi! Ar trebui să mă pupi pe ochi pentru că-ți destăinui misterele vieții și morții monedelor de aur. De bună seamă ele trăiesc și forfotesc ca oamenii; pleacă, vin, asudă, se înmulțesc, rodesc.

Eugénie se ridică, dar, după ce făcuse cîtiva pași spre ușă, se întoarse brusc, își privi părintele în față, spunîndu-i:

— Aurul nu-l mai am!

— Nu mai ai aurul? strigă Grandet, proptindu-se pe picioare ca un cal ce aude bubuituri de tun la zece pași depărtare.

— Nu, nu-l mai am.

— Dar, Eugénie, ce biigui tu? Aiurezi!

— Nu. Nu-l mai am — și atît!

— Pre legea tatei!

Cînd dogarul răcnea așa, se zguduia tavanul.

— Sfinte Dumnezeule, îi vine rău doamnei ! strigă Nanon.

— Grandet, furia ta are să mă ucidă, se tînguî biata femeie.

— Ta, ta, ta, ta, în neamul vostru nu se moare cu una cu două ! Eugénie, ce ai făcut cu monedele tale ? strigă el repezindu-se la dînsa.

— Domnule — făcu Eugénie, căzînd în genunchi — mama suferă destul... uită-te... N-o omorî !

Grandet se înspăimîntă de paloarea revărsată pe chipul nevastei.

— Nanon, ajută-mă să mă culc, gemu mama cu glasul stins. Mor...

Nanon dădu brațul stăpînei, Eugénie o sprijini de celălalt braț și de-abia putură s-o urce în odaia ei, căci leșina la fiecare treaptă. Grandet rămase singur. Dar după cîteva clipe, urcă șapte sau opt trepte și strigă :

— Eugénie, după ce se culcă mama, vii jos.

— Da, tată.

Și într-adevăr se întoarse, îndată ce-și liniști mama.

— Fata mea — îi zise Grandet — să-mi spui unde-ți este comoara.

— Tată, dacă îmi dăruiești lucruri pe care nu pot să fiu stăpîină, ia-le mai bine înapoi ! răspunse ea rece, căutînd pe cămin napoleonul și punîndu-l în fața hapsînului părinte.

Grandet înșfăcă la iuțeală napoleonul și îl strecură în buzunar.

— Cred și eu că n-am să-ți mai dau nimic ! Nici cît negru sub unghie. Îl disprețuiești pe părintele tău ? N-ai încredere în el ? Nu-ți dai seama ce este un tată ? Dacă nu însemnează totul pentru tine, nu înseamnă nimic. Unde ți-e aurul ?

— Tată, te iubesc și te respect, cu toată furia dumitale ; dar foarte umil îți amintesc că am douăzeci și doi de ani. Mi-ai spus prea de multe ori că sînt majoră, pentru ca s-o fi uitat. Am făcut din banii mei ceea ce mi-a plăcut să fac și poți fi încredințat că sînt bine puși cu dobîndă.

— Unde ?

— E un secret inviolabil ! răspunse ea. N-ai și dumneata taine ?

— Eu sînt șeful familiei și pot avea afacerile mele.

— Iar aceasta e o afacere a mea.

— Pesemne că e o proastă afacere, de vreme ce n-o poți împărtăși părintelui dumitale, domnișoară Grandet.

— E excelentă și totuși nu pot s-o destăinuiesc tatălui meu.

— Cel puțin spune-mi de cînd ți-ai dat aurul ?

Eugénie clătină din cap a împotrivire.

— De ziua ta îl mai aveai ?

Eugénie, devenind tot atît de ageră, din dragoste, cum tatăl ei devenise din zgîrcenie, clătină iar din cap.

— Încă n-am mai pomenit asemenea încăpăținare și nici asemenea furtișag ! rosti Grandet cu glas din ce în ce mai îndîrjit și care făcu să răsune din ce în ce mai tare toată casa. Cum ! aici, în casa mea, a putut să-ți ia cineva aurul ! Singurul aur ce se mai afla aici ! Și eu să nu știu cine ? Aurul e un lucru scump. Cele mai cinstite fete pot să greșească, să dea altceva, mai înțeleg, asta s-a mai văzut, nu o dată la marii seniori și chiar printre burghezi ; dar să dai aur... căci l-ai dat, nu ?

Eugénie nici nu clipi.

— S-a mai pomenit așa o fată ? Sînt sau nu tatăl dumitale ? Și dacă l-ai plasat cuiva, trebuie să ai o chitanță...

— Aveam sau nu dreptul să fac ce vreau cu el ? Era al meu sau nu era ?

— Dar tu ești o copilă !

— Majoră.

Uluit de logica fiicei sale, Grandet îngălbeni, icni, se zvîrcoli, înjură ; apoi, găsind în sfîrșit cuvinte, strigă :

— Viperă afurisită ! Ah, poamă rea ce ești ! Știi prea bine că te iubesc și dinadins abuzezi de asta. Vrei să-ți ucizi părintele ! Dumnezeuule, n-ai aruncat cumva averea noastră la picioarele acelui golan cu cizme de marochin ? Pe legea tatălui meu ! nu pot să te dezmoștenesc ! dar te blestem pe tine, pe vărul tău și pe

copiii tăi ! Nu te vei alege cu nimic bun din toate astea, auzi ? Dacă i-ai dat lui Charles.. Dar nu, asta nu e cu putință. Cum, acest filfizon să mă fi prădat ?

Se uita la fată care stătea mută și rece.

— Nu se va clinti ! Nu va clipi ! E mai Grandet decît sînt eu Grandet. Barem, nu ți-ai dat aurul pe nimic ? Hai, spune...

Eugénie își măsură părintele cu o privire ironică și adînc jignitoare.

— Eugénie, ești în casa mea, în casa tatălui tău. Pentru a mai putea rămîne aici, trebuie să te supui hotărîrilor mele. Preoții îți ordonă să mi te supui.

Eugénie își plecă fruntea.

— Mă lovești în ceea ce am mai scump, reluă dînsul. Nu vreau să te văd în ochii mei decît supusă. Du-te în odaia ta. Vei sta acolo pînă ce-ți voi permite ca să ieși. Nanon o să-ți aducă pîine și apă. Ai înțeles ? Pleacă !

Eugénie izbucni în hohote de plîns și fugi lîngă maică-sa. Grandet, după ce ocolise de cîteva ori grădina înzăpezită fără să-i pese de ger, bănuî că fiica mai era lîngă bătrînă ; încîntat s-o surprindă abătîndu-se de la poruncile sale, urcă scara cu sprinteneala unui pisoi și apăru în odaia doamnei Grandet tocmai în clipa cînd dînsa mîngîia părul Eugéniei, care-și ascunse fața la sînul matern.

— Liniștește-te, biata mea copilă, tata se va îndura.

— Nu mai are tată ! bombăni dogarul intrînd. Oare într-adevăr noi, eu și dumneata, doamnă Grandet, făcut-am o asemenea fată lipsită de supunere ? Frumoasă, educație, cuvioasă mai cu seamă ! Cum, nu ești în odaia ta ? Hai, la închisoare, la închisoare, domnișoară.

— Vrei să mă îndepărtezi de copila mea, domnule ? întrebă doamna Grandet, cu obrazii îmbujorați de febră.

— Dacă ai poftă s-o păstrezi lîngă dumneata, ia-o ; părăsiți amîndouă casa... Fir-ar a dracului de treabă ! Unde e aurul ? Ce e cu aurul ?

Eugénie se ridică, aruncă o privire plină de mândrie neomenosului tată și intră în camera sa, pe care dînsul o închise cu cheia.

— Nanon — strigă zgîrcitul — stinge focul în sală !

Și se așeză în jilț, lingă căminul din odaia nevestei, mormăind :

— Sigur, l-a dat acelui mizerabil seducător de Charles, care nu rîvnea decît la banii noștri.

Doamna Grandet, în primejdia care-i amenința fata, găsi îndestulă tărie ca să rămînă în aparență rece, mută și surdă.

— N-am știut nimic despre toate astea, răspunse într-un tîrziu, întorcîndu-se cu fața la perete, ca să nu întealnescă străpungătoarele priviri ale bărbatului. Sufăr atît din pricina neînduplecării dumitale, încît presimțirea îmi spune că nu voi ieși de aici decît cu picioarele înainte. Ar trebui să mă cruți, domnule, în aceste clipe, ca pe una care nu te-a supărat niciodată cu nimic, cel puțin așa mi se pare. Fata dumitale te iubește, o cred tot atît de nevinovată ca și un prunc : așa că n-o mai chinui și ridică-i pedeapsa. E peste seamă de frig și s-ar putea să ai pe cuget cîneștie ce boală nenorocită...

— N-am s-o văd și n-am să-i vorbesc. Va rămîne în odaia ei la regim de pîine și de apă, pînă ce se va supune dorinței mele. Ce naiba ! Un cap de familie trebuie să știe unde se duce aurul din casa lui. Ea avea singurele rupii ce se mai găsesc în Franța, apoi genoveze, ducați de Olanda...

— Domnule, Eugénie e singurul nostru copil și chiar dacă l-ar fi aruncat pe gîrlă...

— Pe gîrlă ? strigă unchiașul. Pe gîrlă ? Ai înnebunit, doamnă Grandet ! Ceea ce-am spus e bun spus, o știi. Dacă ții să ai pace în casă, să-ți mărturisască, descoase-o și află de la ea tot ce nu vrea să-mi spună ; femeile se înțeleg mai bine între ele. Doar n-am s-o mănînc, orice-ar fi făcut. Îi e frică de mine ? Chiar dacă l-ar fi poleit cu aur pe văru-său, din cap pînă-n călcie, individul e acum departe, în

largul mărilor, și fire-ar să fie! nu mai putem alerga după el.

— Bine, domnule...

În ațîțarea crizei de nervi, sau poate cu gîndul la toate pătimirile fetei sale care-i răscoleau în acelaș timp durerea, ca și agerimea minții, doamna Grandet luă mai repede decît oricînd aminte la amenințătorul spasm al negului de pe nasul burzului ei soț, în-cît în vreme ce-i răspundea, își schimbă deodată ideile, fără să-și schimbe și intonația :

— Ei bine, domnule, cum să am eu oare asupra ei mai multă influență decît dumneata ? Nu mi-a spus nimic. Îți seamănă dumitale.

— Hm ! Cum îți mai mergea gurița azi-dimineață ! Ta, ta, ta ! credeai că mă duci cu vorbe. Poate că te-ai și înțeles cu ea.

Se uită sfredeliitor la nevastă-sa.

— Intr-adevăr, domnule Grandet, dacă vrei să mă omori cu zile, n-ai decît s-o ții așa înainte. Ți-o spun, domnule, și chiar dacă m-ar costa viața ți-o voi repeta-o mereu : ești nedrept cu fiica dumitale, și ea are mai multă judecată decît dumneata. Baniile aceștia erau ai ei, nu putea să-i folosească decît bine și numai Dumnezeu are dreptul să ne cunoască faptele bune. Domnule, te implor, iart-o pe Eugénie !... Vei mai alina cu asta lovitura pe care mi-a dat-o furia dumitale și, poate, îmi vei salva viața. Fiica, domnule, redă-mi fiica...

— Plec ! bombăni el. Nu mai e chip de trăit în casa mea, mama și fiica vorbesc și judecă ca și cum... Brrr ! Pfui !... Strașnic cadou mi-ai mai făcut de Anul Nou, Eugénie ! strigă el. Da, da, plîngi ! O să-ți pară rău de ceea ce faci, auzi ? Ce folos că tot închini la mătănii lui Dumnezeu de șase ori pe trimestru, dacă dai aurul părintesc unui nemernic care o să-ți mănince inima friptă, cînd n-o să mai ai de dat decît atîta. Ai să vezi atunci cîte parale face Charles cu cizmele lui de marochin și cu mutra lui că habar n-are de alde astea. N-are nici inimă, nici pic de conștiință, dacă a îndrăznit să ia tezaurul unei biete fete fără încuviințarea părinților ei.

Cînd ușa din stradă s-a închis, Eugénie ieși din odaia ei și se întoarse lîngă maică-sa.

— Ai fost foarte curajoasă ca să-ți salvezi fata !
îi spuse.

— Vezi, copilă dragă, unde ne duc lucrurile nepermise ? M-ai făcut să mint.

— Ah ! mă voi ruga lui Dumnezeu să mă pedepsească numai pe mine.

— E adevărat — întrebă Nanon, intrînd înfricoșată — adevărat că domnișoara își va duce restul vieții cu pîine și cu apă ?

— Nu-i nimic, Nanon ! răspunse Eugénie liniștită.

— Oh ! N-am să mănînc eu *frippe*, cînd fiica stăpînilor mei mănîncă pîine uscată... Nu, nu !

— Nici o vorbă despre toate acestea, Nanon ! o rugă Eugénie.

— Bine, voi fi mută, dar veți vedea !

Grandet cină singur, întîia dată după douăzeci și patru de ani.

— Iată-vă și vădov, domnule ! îi zise Nanon. Nu-i prea plăcut să fii vădov, cu două femei în casă.

— Nu te-am întrebat nimic. Ține-ți clanța, sau te dau afară. Ce ai în cratița care sfîrșie pe plită ?

— Topesc slănină...

— Au să ne vină oaspeți în astă-seară, aprinde focul.

Cruchoții și doamna des Grassins cu fiul, sosiră la orele opt, arătîndu-și mirarea că nu văd nici pe doamna Grandet, nici pe fiica ei.

— Nevastă-mea nu se simte prea bine și Eugénie stă lîngă dînsa, răspunse bătrînul podgorean, pe a cărui figură nu se citea cea mai mică tulburare.

După un ceas de flecăreli, doamna de Grassins, care se urcase ca să facă o vizită doamnei Grandet, coborî și fiecare o întrebă :

— Cum se simte doamna Grandet ?

— Nu-i bine de loc, de loc. Starea în care am găsit-o îmi pare într-adevăr îngrijorătoare. La vîrsta asta se cer cele mai mari precauții, tată Grandet.

— Vom vedea, răspunse podgoreanul cu gîndul în altă parte.

Oaspeții își luară noapte bună. Când Cruchoții fură în stradă, doamna des Grassins le spuse :

— Se petrece ceva la Grandet. Mama e foarte bolnavă, fără să-și dea seama în ce hal. Fata are ochii roșii ca o femeie care a plîns toată ziua. Or fi vrînd s-o mărite cumva cu de-a sila ?

Cînd podgoreanul se culcă, Nanon se duse la Eugénie în papuci, abia pășind în virful degetelor și-i aduse un pateu gătit la tigaie.

— Uite, domnișoară, spuse inimoasa slugă. Cornoiller mi-a adus un iepure. Mănînci așa de puțin, încît acest pateu o să-ți ajungă o săptămînă ; și pe gerul ăsta n-o să se strice. Așa că n-ai să trăiești numai cu pîinea uscată. N-ar fi ceva sănătos.

— Biată Nanon ! spuse Eugénie strîngîndu-i mina.

— L-am făcut foarte gustos și foarte fin ; iar dînsul nici n-a băgat de seamă. Am cumpărat slănină, foi de dafin din cei șase franci ai mei ; sînt doar stăpînă pe ei.

Apoi sluga fugi, căci i se păru că-l aude pe Grandet.

Timp de cîteva luni podgoreanul veni să-și vadă nevasta la diferite ceasuri din zi, fără să pronunțe numele fiicei, fără s-o vadă sau să pomenească măcar în treacăt de ea. Doamna Grandet nu părăsea odaia și starea ei se înrăutățea din zi în zi. Nimic n-a izbutit să-l înduplece pe bătrînul dogar. Rămase neclintit, aspru și rece ca o stană de piatră. Continua să umble de colo pînă colo, cum îi era obiceiul ; nu se mai bîlbiia ; vorbea mai rar și în afaceri se arăta mai neînduplecat ca niciodată. Adesea însă i se strecura cîte o greșeală în socoteli.

— În casa Grandetilor se petrece ceva, spuneau Cruchotinii și Grassiniștii.

— Ce s-o fi întîmplat în casa lui Grandet ? era întrebarea nelipsită care revenea în toate clevetirile de seară din Saumur.

Eugénie se ducea la biserică, însoțită de Nanon. La ieșire, cînd doamna des Grassins o întreba cîte ceva, răspundea în doi peri, fără să-i satisfacă avida curiozitate.

Cu toate acestea a fost peste putință ca după două luni să rămînă ascunsă atît celor trei Cruchoți cît și doamnei des Grassins tainica pricină pentru care Eugénie fusese băgată la carceră. Sosi o clipă în care nu se mai găsiră pretexte ca să justifice veșnica ei lipsă. Apoi, fără să se știe de către cine, secretul fusese descoperit, tot orașul află că din ziua de Anul Nou domnișoara Grandet stătea închisă din porunca tatălui său în odaie, fără foc, numai cu piine și apă ; că Nanon îi făcea felurite bunătăți și le ducea pe furîș în timpul nopții ; se mai află și că fata nu putea să-și vadă și să-și îngrijească mama, decît atunci cînd părintele ei nu era acasă.

Purtarea lui Grandet fu judecată atunci cu o indignată severitate. Intregul oraș îl scoase, ca să zicem așa, în afară de lege, își aminti trădările, neomeniile lui și-l excomunică. Cînd trecea pe uliță fiecare îl arăta cu degetul sușotînd.

Iar cînd fata cobora întortocheata stradă să se ducă la liturghie, însoțită de Nanon, toată lumea se ițea la ferestre, cercetînd cu nespusă curiozitate înfățișarea bogatei moștenitoare și obrazul pe care se zugrăvea o melancolie și o blîndețe serafică. Carcera, prigoana îndîrjită a lui taică-său, nu însemnau nimic pentru dînsa. Nu privea oare în fiecare zi harta, băncuța, grădina, zidul și nu-i revenea pe buze miera pe care i-o lăsase sărutul de dragoste ? Indelungă vreme n-a știut nimic, despre cele ce se vorbeau pe socoteala ei în oraș, cum nu știa de altfel nimic nici bătrînul dogar. Credincioasă și fără de prihană în fața lui Dumnezeu, conștiința și dragostea ei o ajutau să îndure minia și răzburarea avarului.

Dar o adîncă îndurerare întrecea toate celelalte dureri. Mama, blinda și duioasa făptură pe care o înfrumuseța lumina din sufletul său apropiindu-se de mormînt, sfînta-i mamă, se stîngea vîzînd cu ochii. Adeseori Eugénie se învinovăța că e pricina crudei boli care o sfîrșea. În fiecare dimineată, după ce pleca bătrînul, se așeza la căpătîiul mamei, iar arătîndu-i lui Nanon obrazul bolnavei cu un gest mut, plîngînd și neîndrăznind să mai vorbească despre pribeagul

pornit dincolo de mări și țări, încît doamna Grandet era nevoită să aducă ea întîi vorba.

— Unde o mai fi fiind el oare? Și de ce n-o fi scriind?

Afît mama cit și fiica nu-și dădeau seama de nemăsuratele distanțe.

— Să ne gîndim la el, mamă — răspunde Eugénie — dar să nu vorbim. Dumneata suferi; deci: dumneata înainte de *toate*.

„*Toate*” însemna „*el*”.

— Copila mea — zicea doamna Grandet — nu regret viața. Dumnezeu s-a îndurat, îngăduindu-mi să întrevăd cu bucurie sfîrșitul suferințelor mele.

Cuvintele acestei femei erau totdeauna sfinte și creștinești. Cînd înainte de a prîzi alături de dînsa, bărbatul venea să se plimbe prin odaie, ea îi spunea. În primele luni, aceleași vorbe rostite cu îngerească blîndețe, dar cu fermitatea femeii căreia moartea apropiată îi dădea acum curajul ce-i lipsise în viață.

— Domnule, îți mulțumesc de interesul pe care-l porți sănătății mele, îi răspundea dînsa, cînd neînduplecatul avar îi puneă vreo întrebare în treacăt. Dar dacă vrei să-mi alini cele din urmă clipe, iartă-ți copila. Fă dovadă că ești creștin, soț și tată.

Auzind cuvintele acelea, Grandet se așeza lingă pat, ca un om care văzînd că vine ploaia se adăpostește liniștit sub poarta unei case: își asculta nevasta și nu scotea o vorbă. Cînd dînsa rostea cele mai înduioșătoare, cele mai blinde, cele mai sfinte implorări, spunea:

— Ești cam palidă astăzi, biată nevestico!...

Cea mai desăvirșită uitare a copilei sale părea săpată pe fruntea-i de piatră, pe buzele-i strînse punga. Nici nu se sinchisea de lacrimile pe care răspunsurile sale vagi și întortocheate le făceau să curgă șiroaie pe obrajii palizi și descărnați ai soției.

— Dumnezeu să te ierte, domnule, precum te iert și eu, îi spunea dînsa. Într-o zi vei avea nevoie de îndurarea lui.

De cînd i se îmbolnăvisese soția, nu mai îndrăznea să-și rostească teribilul: „Ta, ta, ta, ta!” Dar nici

despotismul său nu era cumva dezarmat de acel înger al blindeții a cărei urîțenie a trăsăturilor dispărea zi cu zi alungată de expresia calităților morale care îi înfloreau fața.

Era numai suflet. Duhul smeritelor rugăciuni purifica și înnobila grosolanele trăsături ale chipului ei, făcându-le să le strălumineze. Cine n-a observat această străluminare pe fețele sfinte, unde virtuțile sufletești sfârșesc prin a birui cele mai hîde contururi, dindu-le acea particulară gingășie datorită nobleței și purității gândurilor înalte? Spectacolul acelei transfigurări, desăvîrșită de durerea care mistuia rămășițele făpturii omenești din soția sa, înrîuri, deși îndestul de slab, pe bătrînul dogar, a cărui fire rămînea de bronz. Dacă vorba lui nu mai fu disprețuitoare, o tăcere imperturbabilă ce-i salva demnitatea de cap al familiei îi călăuzi de aici înainte purtarea.

Cînd credincioasa Nanon apărea în piață, de îndată îi şuiera la ureche anume glume batjocoritoare, anume învinuiri pe socoteala stăpinului; dar cu toate că opinia publică îl osindea sus și tare pe Grandet, slujnica îl apăra ca să cruțe onoarea casei.

— Ei bine — spunea ea celor care îl cîrteau, pe unchiuș — oare nu ne înrăim cu toții pe măsură ce îmbătrînim? De ce oare nu s-ar cătrăni și omul acesta? Isprăviți cu bălivernele voastre! Domnișoara trăiește ca o regină. Stă retrasă, ei bine, așa-i place ei. De altfel, stăpinii au și dinșii motivele lor.

În sfîrșit, într-o seară, către sfîrșitul primăverii, doamna Grandet răpusă mai mult de mîhnire decît de boală, neizbutind, cu toate implorările, s-o impace pe Eugénie cu taică-su, își spovedi Cruchoților tainicele sale amaruri.

— Să osîndești o fată de douăzeci și trei de ani la pîine uscată, cu apă!... — izbucni președintele Bonfons, și încă fără motiv — dar asta constituie un regim torționar; ar putea să facă plîngere, și atîta cît...

— Haide-hai, nepoate! îl intrerupse notarul. Lasă jargonul de tribunal! Fiți pe pace, doamnă! Voi pune capăt chiar mîine acestui canon...

Auzind că e vorba despre dînsa, Eugénie ieși din odaia ei.

— Domnilor — rosti, înaintînd cu o mișcare plină de mindrie — vă rog să nu vă amestecați în această chestiune. Tata e stăpîn în casa lui. Atît cît locuiesc sub acoperămîntul acesta, trebuie să mă supun. Purtarea lui n-are de ce fi nici osîndită, nici aprobată de lume, căci dînsul nu are de dat socoteală decît în fața lui Dumnezeu. În numele prieteniei vă cer să păstrați cea mai desăvirșită tăcere asupra acestui lucru. Blamînd pe tata, ar însemna să atacați propria noastră considerație în ochii lumii. Vă sînt recunoscătoare, domnilor, pentru tot interesul ce-mi purtați, dar v-aș fi și mai recunoscătoare dacă ați pune stavilă zvonurilor jignitoare cîte bintuie prin oraș și despre care am fost înștiințată din întîmplare.

— Are dreptate! încuviință doamna Grandet.

— Domnișoară, cel mai nimerit mijloc pentru a împiedica lumea să birfească ar fi să-ți recapeți libertatea, îi răspunse cuprins de respect bătrînul notar, impresionat de frumusețea pe care singurătatea, melancolia și iubirea o întipăriseră pe chipul Eugéniei.

— Hai, copila mea dragă, lasă-l pe domnul Cruchot să se îngrijească el de limpezirea acestei afaceri, de vreme ce e sigur de izbîndă. El cunoaște bine pe tata și știe cum să-l ia... Dacă vrei să mă vezi fericită în puținele zile pe care le mai am de trăit, trebuie cu orice preț ca tu și cu tata să ajungeți la o împăcare.

A doua zi, Grandet, după un obicei pe care-l căpătase de cînd cu închiderea Eugéniei, ieși să facă de cîteva ori înconjurul grădinii. Îndeobște se plimba la ceasul cînd se pieptăna Eugénie. Și cînd moșulicul ajungea în dreptul bătrînului nuc, se pitea după trunchiul arborelui, stătea cîteva clipe privind la părul lung al fetei și oscila fără îndoială între gîndurile pe care i le poruncea îndărătnicia firii sale și dorința să-și îmbrățișeze fiica.

Adesea rămînea așezat pe băncuța de lemn putrezit, unde Charles și Eugénie își juraseră o veșnică iubire; în vreme ce Eugénie, la rîndul ei, își privea

părintele pe furiș sau prin oglindă. Dacă bătrînul se ridica să-și reia plimbarea, ea se așeza voios la fereastră și cerceta acea parte de zid, unde atîrnau cele mai frumoase flori, unde ieșeau din crăpături plante agățătoare, conciuul lui Venus, rochița rîdnicii și un *sedum* gras, alb sau galben, plantă foarte răspîdită în podgoriile din Saumur și Tours. Într-o frumoasă zi de iunie, maestrul Cruchot veni de cu vreme și-l găsi pe bătrînul podgorean stînd pe băncuță, cu spatele rezemat de zid și privind-și fiica.

— Cu ce te pot servi, maestre Cruchot ? întrebă el, văzîndu-l pe notar.

— Vin să-ți vorbesc de afaceri.

— Ah ! ah ! Ai cumva puțin aur, să-mi dai în schimbul talerilor ?

— Nu, nu-i vorba de bani, ci de fiica dumitale Eugénie. Toată lumea vorbește de ea și de dumneata.

— De ce se amestecă lumea ? Fiecare e stăpîn în casa lui, cum spune zicala.

— Asta e și părerea mea, fiecare e slobod să se omoare, sau, ceea ce ar fi și mai rău, să-și arunce banii pe fereastră.

— Cum ?

— Eh ! dar soția dumitale e foarte bolnavă, prietene. Ar trebui chiar să-l consulți pe doctorul Bergerin ; mă tem că e în mare primejdie de moarte. Dacă s-o întîmpla să moară fără s-o fi îngrijit ca lumea, cred că n-ai să te simți cu cugetul împăcat.

— Ta, ta, ta, ta ! dumneata știi doar ce are nevastă-mea. Doctorii ăștia, o dată ce ți-au pășit pragul, îți vin de cinci, de șase ori pe zi.

— În sfîrșit, Grandet, fă cum crezi. Sîntem vechi prieteni ; nu se află în tot Saumurul un om care să-ți poarte mai mult interes decît mine ; ca atare eram dator să ți-o spun asta. Acum, fie ce-o fi, ești major, știi ce faci ! De altfel, nu asta mă aduce aici. E vorba de ceva mai grav pentru dumneata. Doar n-ai de gînd să-ți omori nevasta, prea îți este utilă. Ia gîndește-te la situația în care te-ai afla față de fiica dumitale, dacă ar muri doamna Grandet ! Ar trebui mai întîi de toate să dai socoteală Eugéniei, averea fiind

și pe numele nevastei dumitale. Fata ar fi în drept să ceară ieșirea din indiviziune și vinderea Froidfond-ului. În sfârșit, ea o moștenește pe mamă-sa, de la care dumneata nu poți moșteni.

Aceste cuvinte au fost ca o lovitură de trăsnet pentru unchiașul care nu era tot așa de tare în materie de legi, precum era în negustorie. Nu se gândise niciodată la o licitație.

— Așa că te sfătuiesc să te porți mai omenește cu ea, încheie Cruchot.

— Dar știi ce-a făcut ?

— Ce ? Întrebă notarul, grozav de dornic să afle pricina gîlcevei.

— Și-a dat aurul.

— Ei și ? Nu era al ei ? încheie notarul.

— Toți îmi spun același lucru ! făcu unchiașul, lăsînd să-i cadă mîinile cu deznădejde.

— Așadar, pentru un fleac, te apuci să-ți pui în primădie concesiunile pe care le-ai putea cere de la dînsa la moartea mamei sale ?

— Ah ! pentru dumneata e un fleac șase mii de franci în aur ?

— Ei ! bătrîne prietene, știi cît ar costa inventarul și împărțirea succesiunii, dacă Eugénie o cere ?

— Cît ?

— Două, trei sau poate chiar patru sute de mii de franci ! Nu va trebui scoasă la licitație, ci pusă în vînzare, pentru a se cunoaște adevărata valoare ? Pe cînd, dacă vă înțelegeți...

— *Pre legea tatălui meu !* strigă podgoreanul care se așeză galben pe bancă. Ia să vedem Cruchot.

După o clipă de tăcere și de frămîntare, unchiașul se uită la notar, rostind :

— Afurisită mai e viața ! Peste multe necazuri mai dai, pînă ce întri în mormînt. Cruchot — reluă el solemn — n-ai cumva de gînd să mă tragi pe sfoară ? Dă-ți cuvîntul că tot ce mi-ai spus e bazat pe lege. Arată-mi Codul, vreau să văd Codul !

— Sărmane prietene — răspunse notarul — adică nu-mi cunosc destul meseria ?

— Va să zică e adevărat ? Voi fi despuiat, vîndut, omorît, devorat de fiica mea ?

— Ea își moștenește mama, după lege.

— Iată la ce servesc copiii ! Ah ! Pe nevastă-mea o iubesc ! E solidă din fericire : e o La Bartelliére.

— Nu mai are de trăit nici o lună.

Dogarul se plesni peste frunte, umblă de colo pînă colo și aruncînd o privire fîroasă lui Cruchot, întrebă :

— Ce e de făcut ?

— Eugénie ar putea, nici mai mult, nici mai puțin, să renunțe la succesiunea mamei. Nu vrei s-o dezmoștenești, nu-i așa ? Dar ca să obții o concesiune de felul ăsta, trebuie să n-o mai prigonești. Ceea ce îți spun dragul meu, e împotriva intereselor mele. Căci, ce altă meserie am decît să operez lichidări, inventarii, vînzări, împărțiri ?...

— Vom vedea, vom vedea ! Să nu mai vorbim despre asta, Cruchot ! Mă arde la fîcați. Primit-ai cumva aur ?

— Nu, dar am cîțiva ludovici, o duzină, am să ți-i dau. Dragă prietene, împacă-te cu Eugénie ! Nu vezi ? Tot Saumurul îți aruncă piatra.

— Caraghioșii !

— Hai, rentele sînt la nouăzeci și nouă ! Fii deci măcar o dată mulțumit în viață.

— La nouăzeci și nouă, Cruchot ?

— Da.

— He ! he ! Nouăzeci și nouă ! făcu unchiașul, însoțindu-l pe bătrînul notar pînă la poarta de la stradă.

Apoi, prea agitat de cele auzite ca să poată sta locului, se urcă în odaia nevestei și-i spuse :

— Hai, măicuțo, poți să-ți petreci ziua cu fata, eu mă duc la Froidfond. Fiți cuminți amîndouă. Azi e aniversarea căsătoriei noastre, dragă nevastă : iată zece taleri pentru altarul tău. De mult dorești să faci unul, bucură-te ! Petreceți, fiți vesele, fiți sănătoase. Trăiască bucuria !

Aruncînd zece monede de cîte șase franci pe patul nevestei, îi cuprinse capul între mîini ca s-o sărute pe frunte.

— Scumpă nevestică, te simți mai bine, nu-i așa ?

— Cum vrei să primești în casa dumitale pe iertătorul Dumnezeu, dacă ți-ai izgonit fiica din inimă întrebă ea, mișcată.

— Ta, ta, ta, ta — făcu moșneagul — vom vedea ce-i și cu asta !

— Cerească milă ! Eugénie ! strigă mama îmbujorată de bucurie. Vino de-ți sărută părintele, te-a iertat !

Dar unchiașul dispăruse. Fugea de mînca pămîntul spre cîmpurile lui, căutînd să-și limpezească gîndurile vîlmășite. Pe acea vreme Grandet împlinise șaptezeci și doi de ani. De doi ani încoace zgîrcenia lui crescuse, cum cresc toate pasiunile înrădăcinate ale omului. După o observație făcută asupra avarilor, ambițioșilor, asupra tuturor oamenilor a căror viață e stăpînită de o singură idee dominantă, sentimentul se fixase cu deosebire asupra unui simbol al pasiunii sale. Vederea aurului, posesiunea metalului, devenise la el o monomanie. Totodată și în proporția cu averea, crescuse și spiritul său despot, iar gîndul că ar putea pierde cumva la moartea nevestei o cît de mică particică din nestingherita stăpînire a averii, i se părea ceva *împotriva firii*. Să declare că averea lui e și a fiicei sale ? Să inventarieze totalul bunurilor sale mobile și imobile pentru a le vinde la licitație ?...

— Ar fi, ca și cum mi-aș tăia gîtlejul ! spuse el tare în mijlocul unei podgorii, cercetînd butucii.

În fine se resemnă, se întoarce la Saumur pentru cină, hotărînd să cedeze în fața Eugéniei, s-o dezmierde, s-o cîștige prin drăgălășenii dibace, pentru a muri regește, păstrînd în mînă pînă la ultima suflare, frîul milioanei sale. În clipa cînd unchiașul, care-și luase cu el cheia din întîmplare, urca încet scara, ce ducea la odaia nevestei, Eugénie adusese pe patul maică-sei prea frumoasa-i casetă. În lipsa lui Grandet, amîndouă femeile căutau să regăsească cu drag chipul lui Charles în portretul mamei sale.

— Are aidoma fruntea și figura lui ! spunea Eugénie, cînd podgoreanul deschise ușa.

Văzînd privirea pe care o aruncase zgîrcitul asupra aurului, doamna Grandet strigă :

— Dumnezeule, fie-ți milă de noi !

Unchiașul se repezi asupra casetei, cum se năpustește un tigru asupra unui copil adormit.

— Ce-i asta ? întrebă el, ducându-se cu caseta spre fereastră. Aur bun ! aur ! strigă el. Mult aur ! cîntărește două livre. Ah ! Ah ! Charles ți-a dat asta în schimbul frumoaselor tale monede, hai ? De ce să nu mi-o fi spus ? E o bună afacere, fetiço ! Ești fiica mea, îmi semeni bine, te recunosc.

Eugénie tremura ca varga.

— Da, tată, nu e a mea. Caseta este un depozit sacru.

— Ta, ta, ta, ta, ți-a luat averea, trebuie să-ți refaci mica ta comoară.

— Tată !

Unchiașul încercă să-și scoată briceagul ca să desfacă o placă de aur și duse caseta pe un scaun. Eugénie se repezi s-o ia înapoi ; dar dogarul, care se uita cu un ochi la casetă și cu altul la fată, o îmbrînci cu atîta putere, încît ea se prăvăli pe patul bolnavei.

— Domnule ! domnule ! gemu nefericita, ridicîndu-se în capul oaselor.

Grandet își scoase briceagul și se pregătea să desfacă aurul.

— Tată ! strigă Eugénie aruncîndu-se în genunchi și tîrîndu-se pînă la el cu mîinile ridicate. În numele tuturor sfinților și al Fecioarei, în numele lui Christos, care a murit pe cruce, în numele mîntuirii sufletului dumitale, în numele vieții mele, nu te atinge de acest lucru ! El nu e nici al dumitale, nici al meu ; mi l-a încredințat o rudă nenorocită și trebuie să-l înapoiez neatins.

— Atunci de ce te uitai la asta, dacă e numai un gaj ? E mai păcat să privești, decît să atingi.

— Tată, dacă o distrugi mă dezonzorezi ! Tată, m-auzi ?

— Domnule, fie-ți milă spuse mama.

— Tată ! strigă Eugénie atît de tare, încît Nanon urcă scările și năvăli în odaie îngrozită. Eugénie sări spre un cuțit care se afla la îndemînă, apucîndu-l de mîner.

— Ei și ? întrebă liniștit Grandet cu zîmbetul lui înghețat

— Domnule, domnule, mă omori, făcu mama.

— Tată, dacă briceagul dumitale desface numai o așchie din aurul ăsta, eu îmi înfig cuțitul în inimă. Ai îmbolnăvit-o pe mama de moarte, vei ucide și pe fiica dumitale. Hai, rană pentru rană !

Grandet ținu briceagul deasupra casetei, privind-și fata cu un început de șovăială.

— Ai fi în stare, Eugénie ? întrebă el.

— Da, domnule, spuse mama.

— Va face ceea ce spune ! sări cu vorba și Nanon. Fii, domnule, o dată în viața dumitale om cu judecată.

O clipă, dogarul se uită pe rînd la aur și la fiică-sa. Doamna Grandet își pierdu cunoștința.

— Acum vezi, dragă domnule ! Conița se prăpădește, strigă Nanon.

— Ține, fetițo, să nu ne mai ciondănim pentru o casetă. Ia-o ! strigă dogarul aruncînd-o pe pat. Iar tu, Nanon, du-te după domnul Bergerin ! Ei, măicuță — rosti apoi, sărutînd mîna nevestei — nu-i nimic : făcurăm pace. Nu-i așa, fetico ? S-a isprăvit cu pîinea uscată, vei mînca tot ce vei pofti... Ah ! deschide ochii. Ei, măicuțo, măiculițo, hai ! Iată, o îmbrățișez pe Eugénie. Își iubește vărul, îl va lua de bărbat dacă vrea, îi va păstra cutia. Numai să-mi trăiești, biata mea nevestică. Hai, mișcă-te ! Ascultă, vei avea cel mai frumos altar care s-a văzut vreodată în Saumur.

— Domnule, cum ai putut să te porți așa cu nevasta și cu copilul dumitale ? îngîină cu glas stins, doamna Grandet.

— N-o să mai fac niciodată ! strigă dogarul. Ai să vezi, biata mea nevestică.

Se duse în cabinetul său și se întoarse cu un pumn de ludovici pe care îi împrăstie pe pat.

— Ține, Eugénie ! Ține nevastă ! Sînt pentru voi ! spuse el jucîndu-se cu aurul. Hai, înveselește-te, nevastă ; fă-te sănătoasă, n-o să-ți mai lipsească nimic, la fel și Eugéniei. Iată o sută de ludovici pentru ea, n-o să-i dai, Eugénie, și pe ăștia, nu-i așa ?

Doamna Grandet și fiică-sa se uitară una la alta, nedumerite.

— Tată, ia-i înapoi. N-avem nevoie decît de dragostea dumitale.

— Ei bine — spuse el, vîrînd repede banii în buzunar — să trăim cu toții ca niște buni prieteni. Să mergem cu toții în sală ca să cinăm, ca să jucăm pe doi gologani loton în fiecare seară. Fiți vesele ! Hai, nevastă !

— Ce mult aș vrea s-o pot face, dacă așa ți-e plăcerea ? suspină muribunda. Dar nu pot să mă ridic din pat.

— Biată mămică — zise dogarul — nu știi cît te iubesc ! Și pe tine copila mea !

O strînse în brațe, o sărută.

— Ah ! cît de dulce e să-ți săruți fata după o ceartă ! Fetica mea ! Iată, ne vezi, măicuță, sîntem un trup și-un suflet acum. Du-te de pune la loc asta, spuse el Eugéniei, arătînd spre casetă. N-ai de ce să te mai temi. N-o să-ți mai pomenesc despre ea niciodată. Du-te !...

Domnul Bergerin, cel mai vestit doctor din Saumur, nu întîrzie să sosească. După ce-o examinează pe bolnavă, îi declară lui Grandet că e un caz grav, dar că o liniște desăvîrșită, un tratament blînd și minuțioase îngrijiri ar putea îndepărta sorocul morții pînă la sfîrșitul toamnei.

— Are să coste scump ? întrebă unchiașul. Trebuie să-i cumpăr multe doftoricele ?

— Puține droguri, dar multe îngrijiri, răspunse medicul care nu putu să-și rețină un zîmbet.

— În sfîrșit, domnule Bergerin — spuse Grandet — sînteți un om de onoare, nu-i așa ? Îmi pun toată încrederea în dumneata, veniți să-mi vedeți soția de cîte ori credeți că e nevoie. Scăpați-o pe buna-mi soție ; o iubesc mult, cu toate că nu prea arăt, pentru că la mine toțul se petrece înăuntru și-mi răscolește sufletul. Am grozav de multe necazuri. Pacostea mi-a intrat în casă o dată cu moartea fratelui meu, pentru care cheltuiesc la Paris bani, nu glumă... mă costă ochii din cap ! și nu mai ies la capăt. La revedere,

domnule ! Dacă e cu putință să-mi scăpați nevasta, scăpați-o chiar dacă ar trebui să mă coste o sută sau două de franci.

În ciuda dorinței lui Grandet să-și vadă mai grabnic însănătoșită soția, a cărei moștenire era moartea lui ; în ciuda indulgenței sale față de orice poftă a mamei și a fiicei, spre nemărginita lor uimire ; în ciuda celor mai duioase îngrijiri ale Eugéniei, doamna Grandet se apropie de moarte văzînd cu ochii. Slăbea din zi în zi, cum slăbesc la vîrsta ei femeile răpuse de boală. Era din ce în ce mai plăpîndă, ca frunzele pomilor toamna. Și ca aceste frunze peste care trece soarele și le aurește, ultimele raze cerești ale toamnei au făcut să-i sclipească obrajii ofiliți. Avu o moarte demnă de viața ei, o moarte creștină. Cu alte cuvinte un sfîrșit sublim !

În luna octombrie 1820, virtuțile ei și răbdarea-i maternă se mai vădiră pentru cea din urmă oară în chip deosebit ; se stinse fără nici un geamăt. Miel neprihănit, se înalță la cer și nu regreta de pe pămînt decît dulcea tovarășă a vieții sale mohorite, căreia ultimele sale priviri păreau că-i prevestesc mii de suferințe. Tremura la gîndul că-și lasă mielușă, albă ca și ea, singură, în mijlocul lumii rele ce voia să-i răpească be-teala, comoara.

— Copila mea — îi spuse înainte de a-și da sufletul — fericirea nu e decît în cer, ai s-o afli cîndva.

A doua zi, Eugénie găsi mai puternice motive să se lege și mai sfîșietor de casa unde se născuse, unde suferise atît, unde blînda-i mamă își dăduse sufletul. Nu mai putea să privească spre pervazul ferestrei și la fotoliul cu patine din sală, fără a lăcrima. Văzînd că tatăl îi poartă o nespus de duioasă grijă, crezu că nu știuse să-i prețuiască îndestul sufletul ; îi dădea brațul pentru a coborî la prinz ; o privea ceasuri de-a rîndul cu ochi aproape buni ; o sorbea cu ochii parc-ar fi fost de aur. Bătrînul dogar se schimbase cu totul. Tremura înaintea fetei sale, încît Nanon și Cruchotii, martori ai acestei slăbiciuni, o puseră pe socoteala vîrstei înaintate și se temură să nu-i fi slăbit mîrtea. Dar în ziua cînd familia luă doliul, după masa unde fu-

sese poftit și maestrul Cruchot, singurul care cunoștea taina clientului său, purtarea unchiașului se dădu repede și degrabă pe față.

— Draga mea copilă — îi spuse Eugéniei, când masa fu strînsă și ușile închise cu grijă, iată-te moștenitoarea bieteii tale mame; avem de pus la punct unele lucruri. Nu-i așa, Cruchot?

— Da.

— E oare nevoie s-o facem chiar azi, tată?

— Da, da, fetico! N-aș putea trăi în nesiguranța în care mă aflu. Nu-mi închipui că asta putea să te supere.

— Vai! Tată...

— Ei bine, trebuie să le aranjăm toate chiar în astăseară.

— Dar ce vrei să fac?

— Fetico, habar n-am. Spune-i dumneata Cruchot.

— Domnișoară, tatăl dumitale n-ar voi nici să împartă, nici să vîndă bunurile sale, nici să plătească sume cu totul enorme față de puținii bani lichizi pe care îi are la îndemîină. Pentru asta ar trebui să nu se mai facă inventarul întregii averi, pe care de astăzi înainte dumneata și el o stăpîniți în indiviziune...

— Cruchot, ești sigur de toate astea, de vorbești așa în fața unei copile?

— Lasă-mă să isprăvesc, Grandet!

— Da, da, prietene! Nici dumneata, nici fiica mea nu voiți să mă despuiați. Nu-i așa, fetico?

— Dar, domnule Cruchot, ce am de făcut? Întrebă Eugénie, pierzîndu-și răbdarea.

— Uite ce — spuse notarul — ar trebui să iscălești actul acesta prin care renunți la moștenirea mamei și lași tatei uzufructul bunurilor aflate în indiviziune, a căror nudă proprietate ți-o asigură.

— Nu înțeleg nimic din tot ce-mi spuneți! răspunse Eugénie. Dați-mi actul și arătați-mi unde trebuie să iscălesc.

Moș Grandet se uita cînd la act, cînd la fiică, stăpînit de o emoție atît de puternică, încît își șterse cîteva broboane de sudoare ivite pe frunte.

— Fetico — zise el — în loc să iscălești actul ăsta a cărui înregistrare ar costa scump, n-ar fi mai bine să renunți pur și simplu la moștenirea răposatei tale mame și să-mi treci mie tot ce ai ? Aș prefera asta. Ți-aș da pe lună frumoasa rentă de o sută de franci. Vei putea plăti câte acatiste și pomeniri vei pofti, de sufletul morților tăi... Ce zici ? O sută de franci pe lună, în *livre* ?

— Fac tot ce poștești, tată.

— Domnișoară — spuse notarul — sînt dator să vă atrag luarea-aminte că vă despuiați de avere...

— O, Doamne, ce-mi pasă ?

— Taci din gură, Cruchot ! a spus o dată ! strigă Grandet, luînd mina fetei și prinzînd-o într-a lui, cum se bate palma la încheierea unei afaceri. Eugénie, n-ai să întorci vorba, ești o fată cinstită, nu ?

— Vai, tată !

O sărută cu foc, o strînse în brațe s-o înăbușe.

— Copila mea, i-ai redat viață lui taică-tău, dar îi redai ceea ce îți dăduse el : sîntem chit ! Iată cum se fac afacerile. Te binecuvîntez. Ești o fată virtuoasă, care-și iubește tăticul. Ş-acum fă ce vrei !... Pe mîine, Cruchot ! vorbi apoi uitîndu-se la notarul înspăimîntat. Ai grijă, ticluiește bine actul de renunțare la grefa tribunalului.

A doua zi, către amiază, a fost astfel iscălită declarația prin care Eugénie se jefuia cu mîna ei.

Cu toate că-și dăduse cuvîntul, bătrînul dogar nu slobozise la sfîrșitul primului an nici o para din cei o sută de franci, pe care îi făgăduise cu atîta solemnitățe fetei. Dar cînd Eugénie îi pomeni mai mult în glumă, el roși ; se urcă iute în cabinet, se întoarse și-i dădu cam a treia parte din giuvaerele pe care le luase de la nepotu-său.

— Iată, micuțo — rosti cu un accent plin de ironie — vrei astea în schimbul celor o mie două sute de franci ?

— O, tată, adevărat ? Mi le mai dai mie ?

— Am să-ți dau tot pe atîta și la anul, făgădui el, aruncîndu-i giuvaerele în șorț. Astfel în scurt timp vei avea toate odoarele „lui“, zise el, frecîndu-și mi-

nile de mulțumire că putea specula sentimentele fetei.

Deși în putere, bătrînul simți nevoia s-o inițieze pe Eugénie în tainele gospodăriei. Doi ani de-a rîndul o puse să rînduiască în fața lui mîncarea zilnică și să primească toate venjurile care intrau în casă. O învăța treptat suprafața pămînturilor și numele fermelor. În al treilea an, o obișnuise atît de desăvîrșit cu apucăturile zgîrceniei lui, încît îi încredință fără frică cheile de la cămări și o făcu stăpîna casei.

S-au scurs cinci ani, fără ca nimic să tulbure viața liniștită a Eugéniei și a bătrînului. Mereu aceleași fapte mărunte împlinite cu regularitatea cronometrică a vechiului ceasornic. Adîncă melancolie a domnișoarei Grandet nu mai era pentru nimeni o taină ; dar dacă fiecare își închipuia pricina, niciodată, nici cel mai mic cuvînt care să întărească bănuiala întregului Saumur a stării sufletești a bogatei moștenitoare n-a fost rostit vreodată de dînsa. Singurii oameni care-i țineau companie erau cei trei Cruchoti și cîțiva din prietenii lor, pe care îi strecuraseră pe nesimțite în casă. Învățînd-o să joace whist, veneau în fiecare seară să-și facă partida. În anul 1825, bătrînul simțind povara infirmităților, fu silit să-i împărtășească secretele averii sale funciare și o sfătui, la ceas de cumpănă, să se bizuie pe notarul Cruchot, a cărui cinste îi era bine cunoscută. Apoi, către sfîrșitul acestui an, unchiușul a fost lovit la vîrsta de șaptezeci și nouă de ani, de o paralizie care înainta vîzînd cu ochii. Doctorul Bergerin declară că nu mai are scăpare. La gîndul că avea să rămînă singură pe lume, Eugénie se alipi și mai mult de bătrînu-i părinte, strîngînd și mai mult această ultimă verigă de afecțiune. În mintea ei, ca în a oricărei femei care iubește, dragostea era totul pe lume, dar Charles lipsea. Fu sublimă în grijile și atențiile ei față de bătrînul paralytic, a cărui minte începea să se întunece, dar a cărui zgîrcenie dura prin instinct. Astfel moartea acestui om nu contrasta de fel cu viața lui.

De dimineață era dus în jilț între soba odăii sale și ușa cabinetului său, care fără îndoială gemea de aur. Stătea acolo nemișcat, dar se uita cu neliniște

la toți cei veniți să-l vadă și la ușa căptușită cu fier. Întreba despre cele mai mici ecouri pe care le auzea ; și, întru marea mirare a notarului, auzea pînă și căscatul ciinelui din ogradă.

Se deștepta din toropeala aparentă, în ziua și la ceasul cînd trebuia să primească veniturile fermelor, cînd trebuia să facă socoteli cu vierii, sau să iscălească chitanțe. Mișca atunci fotoliul cu roți pînă ce ajungea la ușa cabinetului. O puneă pe fiică-sa să deschidă și veghea pînă ce dînsa isprăvea de așezat în taină sacii de argint unii peste alții și pînă încuia ușa. Apoi revenea tihnit la locul lui, după ce dînsa îi încredința din nou prețioasa cheie care stătea mereu în buzunarul jilecii sale și pe care o pipăia din cînd în cînd. De altfel, bătrînul său amic, notarul, simțind că bogata moștenitoare se va căsători tot cu nepotul său, dacă Charles Grandet nu se va mai întoarce, îi arătă o îndoită grijă și atenție ; în fiecare zi se puneă la dispoziția lui Grandet, se ducea după porunca lui la Froidfond, la moșii, la livezi, la vii, vindea recoltele și preschimba totul în aurul și argintul care se adăuga la sacii îngrămădiți în cabinet. În sfîrșit, sosiră zilele agoniei, cînd vînjosul trup al moșneagului intră în luptă cu nimicirea. Dori să rămînă neapărat în jilt, lîngă foc, la ușa cabinetului. Trăgea spre el și făcea sul, ca un fișic, toate păturile cu care îl acopereau, spunîndu-i lui Nanon :

— Strînge-le, strînge-le, să nu mi le fure.

Cînd își putea deschide ochii, în care se refugiase toată viața, îi întorcea imediat spre ușa cabinetului unde îi zăceau comorile, întrebîndu-și fata :

— Sînt acolo ? Sînt acolo ? c-un tremur în voce în care se vădea o spaimă năprasnică.

— Da, tată.

— Ai grijă de aur !... Adu ceva aur, să mă uit la el !

Eugénie înșira ludovici pe o masă și ceasuri întregi avarul nu-și mai lua ochii de la lucirea lor, asemenea pruncului care, cînd începe să vadă, privește stupid același lucru ; și, ca unui prunc, i se furișă fără voie pe buze un surîs penibil.

— Asta mă încălzește ! zicea uneori cu o expresie de nemărginită fericire pe chip.

Cînd preotul parohiei veni să-l împărtășească, ochii morți în aparență de cîteva ceasuri se însuflețiră la vederea crucii, a sfeșnicelor, a potirului de argint pe care le privi neclintit, în vreme ce numai negul i se mișcă pentru ultima oară. Iar cînd preotul îi apropie de buze crucifixul de argint aurit ca să sărute chipul lui Crist, făcu un înfricoșător gest să-l apuce și această ultimă sfortare îl costă viața. O chemă pe Eugénie, pe care n-o vedea deși era îngenuncheată în fața lui și scăldă cu lacrimile ei o mîină ce se și răcise.

— Tată, binecuvintează-mă ! îi ceru ea.

— Ai grijă de tot ! Imi vei da socoteală acolo, sus ! rosti el, dovedind prin aceste cuvinte din urmă că religia avarilor trebuie să fie creștinismul.

Eugénie Grandet se pomeni astfel singură pe lume în casa unde nu mai avea decît pe Nanon, căreia putea să-i mai arunce o privire cu încredințarea că va fi auzită și înțeleasă, pe Nanon, singura ființă care o iubea de dragul ei și cu care putea tăinui despre amarurile sale. Curajoasa Nanon însemna o adevărată providență pentru Eugénie. Astfel n-a mai fost slugă, ci o umilă prietenă. După moartea părintelui său, Eugénie află de la maestrul Cruchot că posedă trei sute de mii de livre venit anual de la imobilele din ținutul Saumur, șase milioane plasate în rentă de trei la sută, cumpărate cu șaiszeci de franci și prețuind acum șaptezeci și șapte de franci ; plus două milioane de aur și o sută de mii de franci în taleri, fără a socoti rămășițele de arenzi, chirii și dobînzii, ce mai avea de încasat. Valoarea totală a averii sale se ridica la șaptesprezece milioane.

— Unde o fi oare dragul meu văr ? se întreba ea.

În ziua cînd maestrul Cruchot a făcut clientei sale bilanțul moștenirii, sigură și liberă de orice datorie, Eugénie rămase singură cu Nanon, așezate de o parte și de alta a căminului, în sala pustie acum, unde orice lucru era o amintire, de la jilțul cu patine pe care

stătea maică-sa, pînă la paharul din care băuse vărul pribeag.

— Nanon, am rămas singure !

— Da, domnișoară, și dacă aș ști unde e, drăguțul de el, aș pleca pe jos să-l caut.

— Ne despart mări și oceane ! suspină stăpîna.

În vreme ce biata moștenitoare se căina astfel în tovărășia bătrînei slujnice în casa rece și întunecoasă care însemna întregul univers pentru ea, de la Nantes pînă la Orléans nu era vorba decît de cele șapte-sprezece milioane ale domnișoarei Grandet.

Una din primele sale griji fusese să dea o mie două sute de franci rentă viageră lui Nanon, care mai avînd încă șase sute de franci, deveni o partidă bogată. În mai puțin de o lună, din fată nemăritată ajunsese nevastă, luată sub ocrotirea sa de Anton Cornoiller, numit administrator general al tuturor moșiilor și proprietăților domnișoarei Grandet.

Doamna Cornoiller avea un imens avantaj asupra celorla de vîrsta ei. Deși împlinise cincizeci și nouă de ani, nu îi dădea mai mult de patruzeci. Puternicile-i trăsături ale feței rezistaseră dintelui vremii. Datorită vieții călugărești, sfida bătrînețea cu obrazul ei colorat și cu sănătatea-i de fier. Poate că niciodată în viață n-a arătat mai bine ca în ziua nunții. Avea avantajele urîteniei sale și apăru mare, grasă, zdravănă, cu atîta fericire pe obrajii ei nevătămați de vreme, încît mulți din cei de față jinduiau soarta lui Cornoiller.

— Ce colorit au obrajii ei ! se minună postăvarul.

— Te pomenești că mai face și copii, spuse pielarul ; s-a păstrat ca în saramură, să-mi fie iertat.

— E bogată, și tînărul Cornoiller a dat lovitura, îl pizmui alt vecin.

Cînd ieși din străvechea casă, Nanon, iubită de toată mahalaua, fu întîmpinată cu nenumărate complimente, în vreme ce cobora întortocheata stradă în drum spre biserică.

Ca dar de nuntă, Eugénie îi dădu trei duzini de taci-muri. Cornoiller, copleșit de o asemenea dărnicie, vorbea despre stăpînă cu lacrimi în ochi ; și-ar fi dat

și viața ca s-o apere. Doamna Cornoiller, devenită femeie de încredere a Eugéniei, avu de-acum înainte și fericire egală pentru ea de a poseda și un soț.

Ei îi rămînea în sfîrșit grija să deschidă și să închidă cămara, să dea merindele de dimineată, așa cum făcuse odinioară stăpînul. Apoi, avu pe seama sa două slugi, o bucătăreasă și o fată în casă, însărcinată cu cîrpitul rufăriei și cu rochiile domnișoarei. Cornoiller cumula funcțiunile de supraveghetor și de administrator. E de prisos să spunem că bucătăreasa și fata în casă, alese de Nanon, erau cu adevărat o minune. Domnișoara Grandet avea astfel patru servitori, al căror devotament era fără margini. Arendașii nu băgară de seamă moartea unchiașului, cu atîta strășnicie așezase el șartul și rînduielile obləduirii sale, care fu cu grijă continuată de domnul și doamna Cornoiller.

Capitolul VI

AȘA MERGE LUMEA

La treizeci de ani, Eugénie nu cunoștea încă nici una din fericirile vieții. Copilăria-i searbădă și tristă se scursese alături de o mamă a cărei inimă neînțeleasă și jignită nu avusese parte decît de durere. Părăsind bucuroasă viața, această mamă își plîngea fata fiindcă mai avea de trăit și-i lăsă în suflet veșnice păreri de rău. Prima și singura dragoste a Eugéniei era pentru ea un prilej de melancolie. După ce-și întrezărise iubitul doar citeva zile, îi încredințase inima între două sărutări primite și date pe furiș ; apoi el plecase, punind o lume întreagă între ea și dînsul. Dragostea aceasta, blestemată de tatăl ei, aproape că o costase viața mamei și nu-i aducea decît dureri amestecate cu fragile speranțe. Astfel, pînă atunci se avintase spre fericire, irosindu-și puterile fără a le înfructuiza. În viața sufletească, ca și în cea trupească, există o aspirație și o respirație : sufletul are nevoie să absoarbă sentimentele altui suflet și să și le însușească pentru a i le reda mai bogate. Fără acest minunat fenomen omenesc, inima n-are viață ; îi lipsește aerul, suferă și pierе.

Èugénie începea să sufere. Pentru dînsa averea nîu era nici putere, nici mîngîiere ; ea nu putea trăi decît prin dragoste, prin religie, prin credință în viitor. Iubirea îi înlesnise să-și explice veșnicia. Inima ei și Scriptura îi dezvăluiseră două lumi pe care le aștepta. Zi și noapte se cufunda în două gînduri fără sfîrșit, care pentru ea nu erau poate decît unul și același. Se închidea în sine, iubind și crezîndu-se iubită. De șapte ani pasiunea ei cotropise totul. Comoara ei nu erau milioanele ale căror venituri se îngrămădeau, ci casetă lui Charles, cele două portrete atîrnate deasupra patului, giuvaerele răscumpărate de la tata, înșirate falnic pe un strat de vată într-un sertar al scrinului ; degetarul mătușii de care se slujise mama ei și pe care îl punea în fiecare zi cu sfințenie ca să lucreze la broderie — pînza Penelopei³⁵, începută numai ca să-și pună în deget acel aur plin de amintiri.

Nu părea nimănui de loc posibil că domnișoara Grandet ar fi vrînd cumva să se mărite în timpul do-
liului. Adîncă-i cucernicie era destul de cunoscută. Astfel, familia Cruchot, a cărei politică era cu înțelepciune și iscusință condusă de bătrînul abate, se mărgini să stea prin preajma moștenitoarei, copleșind-o cu atențiile cele mai afectuoase.

În fiecare seară, sala se umplea de o adunare alcătuită din cei mai aprinși și mai devotați Cruchotini ai ținutului, care se străduiau să ridice în slavă tînăra amfitrioană pe toate isonurile. Ea își avea acum medicul de casă, duhovnicul, șambelanul, doamna de onoare, prim-ministrul, mai cu seamă cancelarul, un cancelar care voia să-i spună totul. De ar fi vrut moștenitoarea să aibă un paj, îndată cu toții l-ar fi găsit. Era o regină, cea mai dibaci și slugarnic lingușită dintre regine. Lingușirea nu purcede niciodată de la suflete mari ; e apanajul sufletelor mărunte, ce izbutesc să se mai micșoreze încă pentru a intra mai deplin în sfera vieții persoanelor în jurul cărora gravitează. Lingușirea presupune un interes. Astfel, lumea ce se aduna în fiecare seară la domnișoara Grandet, pe care o numeau domnișoara de Froidfond, izbutea

de minune s-o copleșească cu laude. Acest concert de măguliri, ceva cu totul nou pentru Eugénie, o făcură la început să roșească ; dar pe nesimțite, oricât de grosolane ar fi fost complimentele, urechea i se obișnuise într-atît cu slăvirea frumuseții sale, încît dacă cineva ar fi găsit-o urîță, aceasta i-ar fi rănit amorul-propriu mult mai amar decît acum opt ani. Apoi sfîrși prin a asculta cu plăcere asemenea dulcegării, pe care le pune în taină la picioarele idealului său. Se obișnuise treptat să fie tratată ca o regină și să-și vadă curtea plină în orice seară.

Domnul președinte de Bonfons era eroul acestui mic cerc, în care spiritul, persoana, cultura, amabilitatea lui erau atît de prețuite. Unii spuneau că în ultimii șapte ani își mărise considerabil averea ; că domeniul Bonfons aducea cel puțin zece mii de franci venit anual și că era cuprins, ca toate moșiile Cruchoților, în vasele latifundii ale moștenitoarei.

— Știți oare, domnișoară — întreba un alt musafir — că Cruchoții au patruzeci de mii de livre anual ?

— Plus economiile lor, relua o bătrînă Cruchotină, domnișoara Gribeaucourt. Un domn din Paris a venit nu de mult să-i ofere domnului Cruchot două sute de mii de franci pe biroul său de notariat. Trebuie să-l vîndă, dacă va fi numit judecător de pace.

— Vrea să-i urmeze domnului de Bonfons la președinția tribunalului și-și ia măsurile din timp, răspunse domnișoara d'Orsonval. Căci domnul președinte va deveni consilier, apoi președinte la curte, are prea multe însușiri ca să nu ajungă.

— De, e un om foarte distins, spunea un altul. Nu găsiți, domnișoară ?

Domnul președinte căutase să se adapteze rolului pe care ținea să-l joace. În ciuda vîrstei sale de patruzeci de ani, în ciuda feței sale smolite și morocănoase, ofilită precum sînt aproape mai toate fețele judecătorești, se spilcuia ca un june, se juca cu o vargă, nu trăgea tabac pe nas la domnișoara de Froidfond, venea mereu cu cravată albă și cu cămașa al cărui jabou în falduri mari îi dădea o înfățișare de curcan. Vorbea pe un ton intim cu frumoasa moștenitoare, spu-

nîndu-i : „*scumpa noastră Eugénie*“. În sfîrșit, în afară de numărul mai mare de persoane, în afară de înlocuirea loton-ului prin whist și în afară de lipsa răposăților, al domnului și doamnei Grandet, scena prin care începea acest episod al povestirii era aproape cea din trecut. Haita urmărea și acum pe Eugénie și milioanele ei ; dar, fiind mai numeroasă, haita de 'acum lătra mai puternic și încercuia cu mai virtuoasă dibăcie prada. Dacă Charles s-ar fi întors din fundul Indiilor, ar fi regăsit aceiași oameni și aceleași interese. Doamna des Grassins față de care Eugénie se arăta plină de bunătate și de drăgălășenie, continua să mai zădărească și acum pe Cruchotî. Dar acum, ca și atunci, chipul Eugéniei domina tabloul ; ca și atunci, Charles era suveran. Totuși, ceva se schimbase. Buchetul oferit odinioară Eugéniei la aniversarea ei de către președinte, era acum nelipsit. Seară de seară, aducea bogatei moștenitoare un mare și prea frumos buchet, pe care doamna Cornoiller îl înfigea în vas cu dușmănie și apoi îl arunca pe ascuns într-un colț al curții, îndată ce oaspeții plecau.

La începutul primăverii, doamna des Grassins încercă să tulbure fericirea Cruchotîlor, vorbind Eugéniei despre marchizul de Froidfond, a cărui casă ruinată putea să se refacă, dacă moștenitoarea ar fi vult să-i înapoieze pămîntul printr-o căsătorie. Doamna des Grassins flutura ispititor titlul de pair și acela de marchiză și, luînd surîsul ironic al Eugéniei drept aprobare, afirma pretutindeni că însurătoarea domnului președinte Cruchot nu era așa de înaintată cum se credea.

— Cu toate că domnul de Froidfond are cincizeci de ani — spunea ea — nu pare mai în vîrstă decît domnul Cruchot ; e văduv, are copii, dar e marchiz, va fi pair al Franței și, în vremurile astea, mai găsește dacă poți un asemenea mariaj ! Știu precis că moș Grandet, cînd și-a împreunat pămînturile cu Froidfond, avea de gînd să se înrudească cu marchizii. Mi-o spunea adesea. Era mare mehenghi, moșulicul !

— Cum, Nanon — întreabă Eugénie într-o seară, când se pregătea de culcare — să nu-mi scrie măcar o dată în şapte ani ?

În vreme ce acestea se petreceau în Saumur, Charles făcea avere în Indii. Fleacurile cu care plecase într-acolo se vinduseră foarte bine. Injghebase la iuţeală o sumă de şase mii de dolari. Trecerea ecuatorului îl făcu să se lepede de multe prejudecăţi ; află că cea mai bună cale de a se îmbogăţi era, în zonele tropicale, precum şi în Europa, negustoria de oameni. Sosi deci pe coastele Africii şi făcu negoţ de negri adăugînd la el şi negoţul mărfurilor uşor de schimbat pe feluritele pieţe, unde îl duceau interesele. Desfăşură în afaceri o activitate care nu-i lăsa nici o clipă de răgaz. Il stăpînea dorinţa de a se întoarce la Paris, cu toată faima unei mari averi şi de a cîştiga o situaţie mai strălucită decît aceea din care se rostogolise. Tot învîrtindu-se printre oameni şi cutreierînd mereu ţări, tot cercetînd moravuri contradictorii, ideile lui se schimbă şi ele, deveni sceptic. Nu mai avu o noţiune clară despre ce e just şi injust, văzînd că într-o ţară se socoteşte virtuos ceea ce în alta trece drept crimă. În necurmata goană după interesele materiale, i se răci, i se strînse şi i se uscă inima. Sîngele Grandetilor îşi urma destinul ; Charles deveni aspru şi hrăpăreţ. Vîndu chinezi, negri, cuiburi de rîndunele, artiste, copii ; făcu camătă în stil mare. Deprinzîndu-se cu fraudă vamală, se făcu şi mai puţin scrupulos faţă de drepturile omului. Se ducea la Saint-Thomas să cumpere pe preţuri de nimic mărfurile furate de piraţi şi apoi le vindea pe pieţele unde lipseau. Dacă nobila şi curata imagine a Eugéniei îl întovărăşise în prima călătorie, ca cea icoană a Fecioarei pe care marinarii spanioli o pun la prora vasului şi dacă atribuia primele lui izbîndi înfrîngerii magice a rugăciunilor fierbinţi rostite de dulcea copilă, mai tîrziu negresele, mulatrele, albele, javanezele, apoi orgiile şi aventurile prin diferite ţări, şterseseră cu totul din inima sa amintirea verişoarei din Saumur, casa, băncuţa, sărutul de pe coridor. Îşi amintea doar de grădiniţa cu ziduri vechi, pentru că acolo începuse soarta lui aventuroasă ;

dar își renega familia : unchiul lui era un cîine bătrîn care-i furase giuvaerurile ; Eugénie nu mai era nici în inima, nici în gîndurile lui ; ocupa doar un loc în afacerile sale ca o creditoare a unei sume de șase mil de franci. Acestei purtări și acestor gînduri se datora tăcerea lui Charles Grandet. În Indii, la Saint-Thomas, pe coasta Africii, la Lisabona și în Statele Unite, speculantul, ca să nu-și compromită numele, luase pseudonimul de Sepherd. Carl Sepherd putea, fără priemejdie, să se arate neobosit, neînfricat, nesățios ca omul care, hotărît să facă avere *quibuscumque viis*³⁶, se grăbește să se scape de ticăloșie, pentru a rămîne apoi om cinstit pe tot restul vieții.

În acest fel, izbînda sa fu grabnică și strălucită. În 1827 se întoarse deci la Bordeaux pe frumosul bric Marie-Caroline, care aparținea unei case de comerț regaliste. Aducea cu el un milion nouă sute de mii de franci în trei butoaie cu praf de aur, bine cetluite cu cercuri din care nădăjduia să tragă cîștig de șapte sau opt la sută la Paris. Pe același bric se află un ansamblu al maiestății sale regelui Carol al X-lea, domnul d'Aubrion, un bătrînel care făcuse nebunia să se căsătorească cu o femeie la modă, a cărei avere era în insulele tropicelor. Ca să facă față la risipa doamnei d'Aubrion, se dusesse să-i lichideze proprietățile. Domnul și doamna d'Aubrion, din casa d'Aubrion de Buche, al cărei ultim înaintaș de primul rang murise în 1789, n-aveau decît un venit de douăzeci de livre și o fată destul de urită pe care maică-sa voia s-o mărite fără zestre, căci averea ei de-abia îi ajungea ca să trăiască la Paris. Această încercare părea cu prea puține șanse de izbîndă tuturor oamenilor de lume, cu toată iscusința pe care ei o atribuie femeilor la modă. Dar chiar și doamna d'Aubrion ajungea la desperare aproape, cînd se uita la fiică-sa și se gîdea să încurce cu dînsa pe oricine ar fi fost, fie chiar și pe un ahtiat de noblețe.

Domnișoara d'Aubrion era lungă ca insecta ce-i purta numele : slabă, plîpîndă, cu o gură disprețuitoare spre care cobora un nas prea lung, galben-vinețiu în starea lui normală, gros și înroșit la vîrf,

după orice masă, un fel de fenomen vegetal, foarte displăcut pe fața palidă și posomorită. În sfârșit, era așa cum ar fi dorit-o să fie o mamă în vîrstă de treizeci și opt de ani, însă frumoasă și cu veleități încă de cuceriri. Dar pentru a răscumpăra asemenea cusururi, marchiza d'Aubrion îi transmisese fetei sale multă distincție, o supusese unei igiene care menținea provizoriu nasul la o culoare rezonabilă, o îmbrăca cu gust, o învățase manierele elegante și acele melancolice priviri care rețin bărbații și îi fac să creadă că au găsit îngerul îndelungă vreme zadarnic căutat; o mai învățase să arate piciorul ca să i se admire finețea, în clipa cînd nasul avea obrăznicia să roșească; în sfârșit, scoase din fiică-sa tot ce se putea scoate. Cu ajutorul unor mîne mari, a unor corsaje mincinoase, a unor rochii înfoiate și bogat garnisite, a unui corset foarte strîns, obținuse produse feminine atît de curioase, încît spre a sluji de vrednic exemplu mamelor, ar fi trebuit să le expună la muzeu.

Charles se împrietenii mult cu doamna d'Aubrion, care tocmai această prietenie o dorea. Cîteva persoane pretindeau chiar că în timpul călătoriei, frumoasa doamnă d'Aubrion recursese la toate mijloacele spre a cuceri un ginere atît de înstărit.

Debarcînd la Bordeaux în iunie 1827, domnul, doamna, domnișoara d'Aubrion și Charles traseră la același hotel și plecară împreună spre Paris. Palatul d'Aubrion era încărcat de datorii, Charles trebuia să-l descarce. Mama pomenea mereu despre bucuria ce ar avea-o să cedeze parterul ginerelui și fiicei sale. Neîmpărtășind prejudecățile domnului d'Aubrion asupra nobleței, îi făgăduise lui Charles Grandet că va obține de la bunul rege Carol al X-lea o ordonanță regală care îi va îngădui lui Grandet să poarte numele d'Aubrion, blazonul, și să moștenească moșia Aubrion, în schimbul constituirii unui majorat³⁷ de treizeci și șase de mii de livre venit anual cu titlu de senior de Buche și marchiz d'Aubrion. Unindu-și averile, trăind în bună înțelegere și obținind sinecuri, veniturile palatului d'Aubrion ar fi putut să se ridice la o sută și cîteva mii de livre.

— Iar cînd ai o rentă de o sută de mii livre și un nume, o familie care e primită la curte, căci te vei numi gentilom în serviciul regelui, poți deveni tot ce vrei! îl încredință ea pe Charles. Vei fi, după poftă, prefect, secretar de legatie, ambasador. Carol al X-lea îl iubește mult pe d'Aubrion, se cunosc din copilărie...

Această femeie îmbătîndu-l de ambiție, Charles nutrise asemenea speranțe în timpul călătoriei pe mare, speranțe pe care dînsa i le prezenta abil, în chip de prietenești confidențe. Crezînd că afacerile părintelui său fuseseră lichidate de unchiul din Saumur, se și vedea infipt în cartierul Saint-Germain, unde ca toată lumea ar fi vrut să intre și unde la umbra vînătului nas al domnișoarei Matilda avea să reapară ca noul conte d'Aubrion, așa cum cei din familia Dreux au reapărut într-o bună zi ca nobili din familia Brézé. Orbit de prosperitatea Restaurației pe care o lăsase nesigură, luat de vîltoarea visurilor aristocratice, beția lui, pourceasă pe vas, se menținu la Paris, unde se hotărî să facă totul spre a ajunge la înalta situație pe care i-o fluturase pe dinainte s-o întrevadă egoista sa viitoare soacră. Verișoara nu mai era deci pentru el decît un punct în spațiul acestei prea strălucite perspective.

O revăzu pe Annette. Ca o femeie de lume, Annette îl sfătui să se căsătorească, făgăduindu-i tot sprijinul în toate ambițioasele-i planuri. Era încîntată să-l vadă pe Charles însurat cu o fată urîță și plicticoasă; anii din Indii îl făcuseră și mai seducător: se bronzase, devenise hotărît, îndrăzneț, ca toți oamenii deprinși să acționeze, să domine, să învingă. Charles respiră deplin ușurat la Paris, văzînd că va putea juca un rol acolo.

Des Grassins auzind despre întoarcerea lui Charles, despre apropiata sa căsătorie și despre fabuloasa-i avere, veni să-i amintească de cele trei sute de mii de franci cu care ar fi putut plăti datoriile tatălui său. Il găsi pe Charles sfătuindu-se cu bijutierul căruia îi comandase giuvaerele darului de nuntă al mirelui pentru domnișoara d'Aubrion și care îi arăta mostre. Cu toate minunatele diamante aduse din India, argîn-

tăria și giuvaerele viitorilor soți se ridicau la peste două sute de mii de franci. Charles nu-l recunoscuse pe des Grassins și-l primi cu impertinența unui tânăr la modă, care omorîse în Indii patru oameni în duel. Domnul des Grassins mai venise de trei ori. Charles îl ascultă cu răceală, apoi îi răspunse fără să-l fi înțeleș :
— Afacerile tatălui meu nu sînt ale mele ! Vă mulțumesc, domnule, pentru grija ce ați avut-o, dar de care nu țin de altfel să profit... N-am strîns aproape două milioane cu sudoarea frunții, ca să-i arunc în punga creditorilor tatălui meu.

— Și dacă peste cîteva zile tatăl dumitale va fi declarat falit ?

— Domnule, peste cîteva zile mă voi numi contele d'Aubrion. Înțelegi perfect că n-o să-mi pese ! De altfel, știi mai bine decît mine că, atunci cînd un om are o sumă de o sută de mii de livre venit anual, tatăl său n-a dat faliment niciodată ! adăugă, împingînd politicoș pe domnul des Grassins spre ușă.

La începutul lunii august din acel an, Eugénie stătea pe băncuța de lemn unde vărul îi jurase veșnică iubire și unde prînzea cînd era vreme frumoasă. Biata fată se înduioșă în acel moment, în cea mai proaspătă și senină dintre dimineți, amintindu-și toate marile și micile întîmplări ale dragostei, catastrofele cîte au urmat. Soarele lumina frumoasa latură de zid, brăzdat de crăpături în întregime și aproape năruit, de care nimeni n-avea voie să se atingă, din porunca ciudatei stăpîne, deși Cornoiller îi spunea adesea nevastei că într-o bună zi o să se prăbușească peste cineva. După cîteva clipe, poștaşul bătu în poartă și predă o scrisoare doamnei Cornoiller, care veni în grădină strigînd :

— Domnișoară, o scrisoare !

O întinse stăpînei, întrebînd-o :

— E aceea pe care o așteptai ?

Aceste cuvinte răsunară în inima Eugéniei cu însușită tărie, față de cum răsunaseră între zidurile curții și ale grădinii.

— Paris !... E de la *el* ! S-a întors !

Eugénie îngălbeni și ținu o clipă scrisoarea închi-să. Prea tremura ca s-o poată despecetlui și citi.

Nanon rămase locului cu mâinile proptite în șolduri și bucuria părea că se desface ca fumul din zbîrcitu-rile negriciosului său obraz.

— Hai, citește, domnișoară !...

— Ah, Nanon, de ce s-a întors prin Paris, când a plecat prin Saumur ?

— Citește ! Ai să afli.

Eugénie dezlipi sigiliile scrisorii, tremurînd. Din ea căzu un mandat pe numele casei de comerț des Gras-sins și Corret din Saumur. Nanon îl ridică.

„*Scumpă verișoară...*”

— Nu mai sînt Eugénie, gîndi ea ; și inima i se strînse.

„*Dumneata...*”

— Imi zicea : tu !

Iși încrucia brațele, nu mai îndrăzni să citească și lacrimi mari îi scăldară ochii.

— A murit ? întrebă Nanon.

— N-ar fi scris, spuse Eugénie.

Citi apoi în întregime scrisoarea, precum urmează :

„*Scumpă verișoară,*

Dumneata vei afla, cred, cu plăcere, despre izbînda întreprinderilor mele. Mi-ai purtat noroc, m-am întors bogat și am urmat sfaturile unchiului, a cărui moarte precum și cea a mătușii, mi-a fost vestită de domnul des Grassins. Moartea părinților noștri e firească și cîndva trebuie să-i urmăm și noi. Sper că acum te-ai consolat. Nimic nu rezistă timpului, mă conving de aceasta. Da, scumpa mea verișoară, din nefericire pen-tru mine, vremea iluziilor a trecut. Ce să-i faci ? Stră-bătînd atîtea și atîtea țări, am cugetat asupra vieții. Dîn copilul care eram la plecare, m-am întors om în toată firea. Astăzi mă gîndesc la multe lucruri la care nu mă gîndeam altădată. Ești liberă, verișoară, eu sînt încă liber ; nimic nu împiedică, în aparență, înde-plinirea micilor noastre plăsmuiri ; dar sînt prea cin-stit din fire, ca să-ți ascund adevărata stare de lucruri.

N-am uitat că nu-mi mai aparțin; m-am gândit mereu, în lungile mele călătorii, la băncuța de lemn..."

Eugénie se ridică, parcă ar fi fost pe jeratic și se așează pe una din treptele ogrăzii.

„...la băncuța de lemn, pe care ne-am jurat dragoste eternă: la coridor, la sala cenușie, la odaia mea din mansardă și la noaptea în care, printr-o duioasă bunăvoință mi-ai înlesnit căile viitorului. Da, aceste amintiri mi-au sprijinit curajul și îmi spuneam că te gîndești mereu la mine, cum mă gîndeam și eu adesea la dumneata, în ceasul stabilit de noi. Ai privit norii la ora nouă? Da, nu-i așa? Deci, nu vreau să trădez o prietenie sfîntă pentru mine; nu, nu trebuie să te înșel!

E vorba, în acest moment, de o alianță care pentru mine satisface toate părerile ce mi le-am format asupra căsătoriei. Iubirea în căsnicie e o himeră. Astăzi, experiența îmi spune că trebuie să te supui tuturor legilor sociale și să întrunești toate conveniențele cerute de lume, cînd te căsătorești. Ori, între noi este o diferență de vîrstă care ar putea înriuri viitorul dumitale, scumpă verișoară, mai mult decît pe al meu. Nu mai vorbesc de moravurile, de creșterea, de obiceiurile dumitale care nu se potrivesc nicidecum cu viața de Paris și care desigur n-ar cadra cu planurile mele viitoare. Am de gînd să țin o casă deschisă, să primesc lume multă și, după cîte îmi amintesc, dumitale îți place să duci o viață retrasă și liniștită. Iată, vreau să fiu sincer și să te fac să judeci singură: acest drept îți aparține. Astăzi am optzeci de mii de livre venit. Averea aceasta îmi îngăduie să mă unesc cu familia d'Aubrion, a cărei moștenitoare, o tînără de nouăsprezece ani, îmi aduce o dată cu căsătoria numele ei, un titlu, locul de gentilom onorific al camerei maiestății sale și o situație din cele mai strălucite. Îți mărturisesc, scumpă verișoară, că nu iubesc cîtuși de pușin pe domnișoara d'Aubrion; dar, căsătorindu-mă cu ea, asigur copiilor mei o situație socială ale cărei foloase vor fi cîndva incalculabile: pe zi ce

trece, ideile monarhice biruiesc³⁸. Deci, peste cîțiva ani, fiul meu, devenit marchiz d'Aubrion, avînd la majorat patruzeci mii de livre venit, va putea căpăta în stat locul pe care și-l va alege. Avem datorii față de copiii noștri. Vezi bine, verișoară, cu cîtă bună-credință îți expun starea mea sufletească, aspirațiile și averea mea. Se prea poate ca dumneata să fi uitat copilăriile noastre după o despărțire de șapte ani, dar eu îmi amintesc și de bunătatea dumitale, și de cuvîntul pe care ți l-am dat; îmi amintesc de toate, chiar de cele mai ușuratică legăminte, la care un tînăr mai puțin conștiincios ca mine, cu o inimă mai puțin curată și mai puțin leală, nici nu s-ar mai gîndi. Spunîndu-ți că nu vreau să fac decît o căsătorie de conveniență și că-mi amintesc și acum de dragostea copilăriei noastre, nu înseamnă oare că mă pun la dispoziția dumitale, că te fac stăpîna soartei mele și că, dacă ar trebui să renunț la toate ambițiile sociale, m-aș mulțumi bucuros cu acea simplă și curată fericire din care mi-ai dăruit imagini atît de înduioșătoare..."

— Tra, ta, ta! — Tram, tam, ta! — Ta, ta, ti! — Ti, ta, ta!... etc., fredonase Charles Grandet, pe melodia *Non più andrai*³⁹ iscălind:

„Devotatul dumitale văr,
Charles.”

— La naiba, cîtă bătaie de cap! își spusese, după ce-a depus parafa.

Apoi, căutase mandatul și adăugase aceasta:

„P.S. — Alături scrisorii mele un mandat asupra casei des Grassins opt mii de franci, la ordinul dumitale și plătitibil în aur, cuprinzînd dobînzile și capitalul sumei ce ai avut bunătatea să-mi împrumuți. Aștept din Bordeaux o ladă, unde se află cîteva lucruri pe care te rog să-mi îngădui să ți le ofer în semn de veșnică recunoștință. Poți să-mi trimiți prin diligență caseta mea, pe adresa: Domnului Grandet, Palatul d'Aubrion, str. Hillerin-Bertin.”

— Prin diligență! își spuse Eugénie. Un lucru pentru care eu mi-aș fi dat viața de o mie de ori!

Groaznică și copleșitoare prăbușire. Nava se scu-

funda fără să lase nici un odgon, nici o singură scîndură pe vastul ocean al speranțelor.

Văzîndu-se părăsite, unele femei se duc să-și smulgă iubitul din brațele rivalei, o omoară și pier pe eșafod sau intră în mormînt. Acest lucru, fără îndoială, e frumos ; mobilul crimei e o sublimă pasiune, care apare impunătoare justiției omenești. Alte femei își pleacă însă fruntea și suferă în tăcere ; pășesc spre moarte resemnate, plîngînd, iertînd, rugîndu-se și amintindu-și pînă la ultima suflare. Acesta e amorul, amorul cel adevărat, amorul îngerilor, amorul mîndru care trăiește prin durere și care moare prin ea. Acesta este sentimentul Eugéniei, după ce citise oribilul răvaș. Își ridică privirea spre cer, gîndindu-se la ultimele cuvinte ale răposatei sale mame care, asemenea multora dintre muribunde, aruncase o pătrunzătoare și lucidă ochire asupra viitorului ; apoi Eugénie, amintindu-și de acea moarte și de acea viață profetică, măsură cu mintea întregul ei destin. Nu-i mai rămînea decît să-și desfacă aripile, să tindă spre cer și să trăiască în rugăciune pînă în ziua izbăvirii sale.

— Mama avea dreptate ! suspină printre lacrimi. A suferi și a muri...

Trecu cu pași înceți din grădină în sală. Impotriva obiceiului, nu apucă pe coridor ; dar regăsi amintirea vărului de odinioară în vechiul salon cenușiu, unde pe cămin se afla întotdeauna o anume farfurioară de care se sluzea în fiecare dimineață la dejun, precum se sluzea și de-o anume zaharniță veche de Sèvres.

Dimineața aceea avea să fie pentru ea solemnă și plină de evenimente. Nanon îi vestise vizita preotului paroh.

Inrudit cu Cruchoții, acest preot era de partea președintelui de Bonfons. De cîteva zile bătrînul abate îl rugase să-i vorbească domnișoarei Grandet, într-un sens pur religios, despre datoria ei de a se căsători. Văzîndu-și duhovnicul, Eugénie crezu că vine după mia de franci pe care o dădea în fiecare lună săracilor și o rugă pe Nanon să aducă banii.

Dar preotul zîmbi :

— Astăzi, domnișoară, vin să-ți vorbesc despre o

biată fată de care se interesează tot Saumurul și care, nefiindu-i milă de sine, nu trăiește creștinește...

— Dumnezeu ! mă găsiți, părinte, într-un moment în care mi-e peste putință să mă gândesc la aproapele meu, fiind covârșită de amarul din mine. Sînt nespus de nefericită, n-am alt refugiu decît biserica ; ea are brațe destul de cuprinzătoare pentru a îmbrățișa toate durerile noastre și sentimente destul de caritabile, pentru a ne împărtăși din ele fără teama că vor seca.

— Ei bine, domnișoară, ocupîndu-ne de această fată, ne vom ocupa de dumneata. Ascultă ! dacă vrei să-ți afli mîntuirea, n-ai decît două căi de urmat ; sau părăsești lumea sau te supui legilor ei. Ori îți urmezi soarta pămîntească, ori pe cea cerească.

— Ah ! îmi vorbiți în clipa cînd tocmai aș dori s-aud un glas mai presus de pămînteștile mîhniri. Da, Dumnezeu vă trimite aici. Am să-mi iau adio de la lume și am să trăiesc numai pentru Dumnezeu, în tihnă și singurătate.

— Ar trebui să cugeți îndelung asupra acestei aspre hotărîri. Căsătoria înseamnă viață, călugăria înseamnă moarte.

— Ei bine, moartea, o moarte grabnică, părinte ! rosti ea cu fioroasă hotărîre.

— Moartea ? Dar ai mari îndatoriri față de societate, domnișoară !... Nu ești dumneata mama săracilor căroră le dai veșminte, lemne iarna și de lucru vara ? Marea dumitale avere e un împrumut care trebuie înapoiat, și ai primit-o cu sfințenie ca atare ! A te înmormînta într-o mînăstire înseamnă egoism ; nu ți-e îngăduit nici să rămîi fată bătrînă. În primul rînd, n-ai putea să diriguiești singură uriașa dumitale avere. S-ar putea întîmpla s-o irosești. Ai avea o mie de procese și ai fi tîrîtă în angarale fără ieșire. Ascultă-ți duhovnicul : îți trebuie un soț ; ești datoare să păstrezi ceea ce ți-a dat Dumnezeu. Îți vorbesc ca unei scumpe fiice duhovnicești. Il iubești prea mult pe Dumnezeu, ca să nu-ți găsești mîntuirea în lumea căreia îi ești una din cele mai neasemuite podoabe și căreia îi dai numai pilde de sfințenie.

În acea clipă se anunță doamna des Grassins. Ve-

nea mînată de gînduri răzbunătoare și de o mare dez-nădejde.

— Domnișoară... începu ea. Ah ! iată pe părintele !... Tac, veneam să-ți vorbesc despre afaceri și văd că sînteți în mare consfătuire.

— Doamnă — zise preotul — nu vreau să vă stingheresc.

— O, părinte ! spuse Eugénie, întorceți-vă peste cîteva minute. Sprijinul dumneavoastră mi-e de mare folos în momentele acestea.

— Da, biata mea copilă ! făcu doamna des Gras-sins.

— Ce vreți să spuneți ? o întrebă domnișoara Grandet și părintele.

— Știi că am aflat despre întoarcerea vărului dumitale și despre căsătoria lui cu domnișoara d'Aubri-on ?... O femeie nu-și poate ține niciodată iscusimile minții în buzunar.

Eugénie roși și rămase mută ; dar se hotări ca de acum încolo să se prefacă impasibilă, așa cum știa să se arate răposatului său tată.

— Ei bine, doamnă — răspunse ironic — mă tem că mintea mea e în buzunar, fiindcă nu pricep nimic. Puteți vorbi în fața părintelui, știți doar că e duhovnicul și călăuzul meu sufletesc.

— Atunci, domnișoară, iată ce-mi scrie des Gras-sins. Citește !

Eugénie citi următoarea scrisoare :

„Scutmpa mea soție !

Charles Grandet s-a întors din Indii, e de o lună la Paris...”

— De o lună ! murmură Eugénie, lăsînd să-i cadă mîna.

După o pauză, reluă scrisoarea :

„...A trebuit să fac de două ori anticameră, pentru a ajunge să stau de vorbă cu acest viitor conte d'Aubri-on. Deși tot Parisul vorbește de căsătoria lui, deși s-au și făcut strigările...”

„Mi-a scris deci în momentul în care... ?“ își spuse Eugénie.

Nu-și isprăvi gîndul, nu strigă ca o pariziană : „licheaua !“ Dar dacă disprețul n-a fost exprimat, nu înseamnă că nu era nemărginit.

„...această căsătorie e departe de a se înfăptui, marchizul d'Aubrion nu-și va da fata după fiul unui falit. I-am adus la cunoștință grija pe care eu și unchiul său am purtat-o pentru treburile tatălui său și strădania cu care am ținut în frîu pe creditorii, pînă acum. Acest obraznic a avut nerușinarea să-mi răspundă mie, care timp de cinci ani m-am jertfit intereselor și onoarei lui ; da, mi-a răspuns că afacerile tatălui său nu sînt ale lui ! Un avocat numit din oficiu de tribunalul Camerei de Comerț ar fi în drept să-l ceară treizeci sau patruzeci de mii de franci onorariu, unul la sută din suma creanțelor. Dar, răbdare, datorează creditorilor un milion două sute de mii de franci și voi face în așa fel ca tatăl lui să fie declarat în stare de faliment. M-am vîrît în această afacere pe cuvîntul bătrînului crocodil de Grandet și am făgăduit în dreapta și în stînga despăgubirea creditorilor, în numele familiei. Dacă domnul conte d'Aubrion nu se sinchisește de onoarea dumnealui, apoi mă sinchiesc eu de a mea. Astfel, voi lămuri situația mea creditorilor. Totuși, am prea mult respect pentru domnișoara Eugénie cu care, în timpuri mai ferice, gîndeam că ne vom înrudi, pentru a acționa fără ca tu să-i vorbești mai întîi de această chestiune...”

Eugénie înapoie cu răceală scrisoarea, fără s-o isprăvească.

— Vă mulțumesc, spuse ea doamnei de Grassins. *Vom vedea...*

— Parcă-l aud în clipa asta pe tatăl dumitale ! observă doamna des Grassins.

— Doamnă, aveți să ne înmînați opt mii de franci în aur, îi zise Nanon.

— Intr-adevăr ; fii bună și vino cu mine, doamnă Cornoiller.

— Părinte — întrebă Eugénie, cu un nobil sînge rece pe care i-l dădu gîndul ce urma să-l exprime — e păcat să rămii fecioară în căsătorie?

— Aceasta e un caz de conştiinţă a cărei rezolvare n-o cunosc. Dacă doreşti să ştii ce gîndeşte despre acest lucru faimosul Sanchez ⁴⁰ în lucrarea sa *De Matrimonio* aş putea să ți-o spun miine...

Preotul plecă. Domnişoara Grandet se urcă în cabinetul răposatului şi stătu singură toată ziua, fără să coboare la cină, cu toate rugăminţile lui Nanon. Apăru seara, la ora cînd sosiră obişnuiţii cercului de musafiri. Niciodată salonul Grandetilor n-a fost aşa de plin ca în seara aceea. Vestea întoarcerii lui Charles şi a neghioabei sale trădări se răspîndise în tot oraşul. Dar, oricît de vie era curiozitatea oaspeţilor, n-a putut fi satisfăcută. Eugénie, care se aşteptase la asta, n-a lăsat să se întrevadă pe chipul ei calm nici una din crudele emoţii ce-o bîntuiau. Ştiu să-şi ia un aer zîmbitor, ca să răspundă celor care voiau să-i dovedească interes, privind-o sau vorbindu-i cu melancolie. În sfîrşit, ştiu să-şi ascundă nefericirea sub vîlul politeţii. Către ora nouă, partidele se sfîrşeau şi jucătorii se ridicau de la mese, achitau şi discutau ultimele figuri de whist, alăturîndu-se cercului de conversaţii. În clipa în care adunarea se ridică spre a părăsi salonul, se întîmplă o lovitură de teatru care răsună în tot Saumurul, apoi în circumscripţie şi în cele patru prefecturi vecine.

— Rămii, domnule preşedinte, spuse Eugénie domnului de Bonfons, văzîndu-l că-şi ia bastonul ca să plece.

La auzul acestor cuvinte n-a fost un singur om în toată adunarea care să nu tresară mişcat. Preşedintele îngălbeni şi fu nevoit să se așeze pe scaun.

— Preşedintele pune mîna pe milioane! şopti domnişoara de Gribeaucourt.

— E limpede, preşedintele de Bonfons se căsătoreşte cu domnişoara Grandet, izbucni doamna d'Orsonval.

— E cea mai strașnică lovitură a partidei ! întări și abatele.

— E un *schelem* de pomină, rosti notarul.

Fiecare își spunea cuvîntul, fiecare îndruga hazuri, toți o vedeau pe moștenitoare urcată pe pedestalul milioanei sale. Drama începută cu nouă ani înaintea ei afla deznodămîntul. Spunînd președintelui în fața întregului Saumur să rămînă, nu anunța oare așa că vrea să și-l ia de bărbat ? În orașele mici, evenimentele sînt atît de strict păzite, încît o infracțiune de acest soi constituie cea mai solemnă dintre promisiuni.

— Domnule președinte — îi spuse Eugénie cu glas tulburat, cînd rămaseră singuri — știu ceea ce ți place la mine. Jură că mă vei lăsa liberă toată viața, că nu-mi vei aminti nici unul din drepturile pe care ți le-ar da asupra mea căsătoria și mîna mea va fi a dumatăle. Oh ! — reluă ea, văzîndu-l căzînd în genunchi — n-am spus totul. Nu trebuie să te înșeli. Am în inimă un sentiment care nu admite să fie împărțit. Amiciția va fi singurul sentiment pe care pot să-l acord soțului meu : nu vreau nici să-l jignesc, nici să încalc legile inimii mele. Dar nu vei avea mîna și averea mea, decît cu prețul unui serviciu imens.

— Sînt gata la orice ! spuse președintele.

— Iată un milion cinci sute de mii de franci, domnule președinte ! zise ea scoțînd din sîn un accept de o sută de acțiuni ale Băncii Franței. Pleacă la Paris, nu mîine, nu în noaptea asta, ci chiar acum. Du-te la domnul des Grassins, află de la el numele tuturor creditorilor unchiului meu, adună-i și plătește tot ce succesiunea sa ar putea datora, capital și dobînză, cu cinci la sută din ziua datoriei pînă în cea a plății. În sfîrșit, ai grijă să primești o chitanță generală, legalizată în toată regula. Ești magistrat, nu am încredere decît în dumneata pentru această afacere. Ești om cinstit, ești om galant ; voi porni cu aceeași încredere în cuvîntul dumatăle spre a străbate primejdiile vieții sub ocrotirea numelui ce-l porți. Vom fi indulgenți unul față de altul. Ne cunoaștem de atîta vreme, sîn-

tem ca niște rude ; știu că nu dorești să mă faci nenorocită.

Președintele căzu la picioarele bogatei moștenitoare, cuprins de bucurie și neliniște.

— Voi fi sclavul dumitale ! îngînă el.

— Cînd vei avea chitanța, domnule — reluă ea aruncîndu-i o privire rece — o vei duce cu toate titlurile vărului meu Grandet și îi vei înmîna această scrisoare. Cînd te vei întoarce, mă voi ține de cuvînt.

Președintele își dădu seama că obținuse mîna domnișoarei Grandet în urma unei decepții amoroase ; așa că se grăbi să îndeplinească cît mai repede poruncile ei, ca nu cumva să intervină o împăcare între cei doi iubiți.

După ce domnul de Bonfons plecă, Eugénie căzu într-un fotoliu și o podidiră lacrimile. Totul se sfîrșise.

Președintele se urcă în diligență și a doua zi seara era la Paris. În dimineața următoare se duse la des Grassins. Magistratul convocă pe creditorii în biroul notarului unde se aflau depuse titlurile și unde toți au răspuns la chemare. Deși erau creditorii, veniră cu exactitate. Acolo președintele de Bonfons le plăti, în numele domnișoarei Grandet, capitalul și dobînzile datorate. Plata dobînzilor însemna pentru comerțul parizian unul dintre cele mai buimăcitoare evenimente ale vremii.

Cînd chitanța a fost înregistrată și cînd des Grassins fu răsplătit pentru munca sa cu suma de cincizeci de mii de franci dăruită de Eugénie, președintele se duse la palatul d'Aubrion și-l găsi pe Charles tocmai în clipa cînd intra în apartamentul lui după o răfuială cu viitorul socru. Bătrînul marchiz îi declarase că nu-i va da fiica pînă ce nu vor fi plătiți toți creditorii lui Guillaume Grandet.

Mai întîi de toate, președintele îi înmîină scrisoarea următoare :

„Vere,

Domnul președinte de Bonfons și-a luat în sarcina să-ți înmîneze chitanța tuturor sumelor datorate

de unchiul meu și cea prin care recunosc că le-am primit de la dumneata. Mi s-a vorbit de faliment ! M-am gândit că fiul unui falit n-ar putea să se căsătorească cu domnișoara d'Aubrion. Da, verø, ai judecat cum trebuia spiritul și manierele mele : n-am desigur nimic de femeie de lume, nu cunosc nici calculele, nici moravurile înaltei societăți și n-aș putea să-ți ofer plăcerile ce-ai vrea să le găsești acolo. Fii fericit, potrivit conveniențelor sociale, cărora le-ai sacrificat primul nostru amor. Ca să-ți faci fericirea mai deplină, nu pot decât să-ți dăruiesc onoarea tatălui dumitale. Adio, vei avea întotdeauna o credincioasă prietenă în verișoara dumitale.

Eugénie G..."

Președintele zîmbi auzind exclamația pe care nu și-a putut-o stăpîni acel ambițios, în clipa cînd primi actul autentic.

— Ne vom anunța reciproc căsătoria ! îi spuse el.

— Ah ! te căsătorești cu Eugénie ? Ei bine, mă bucur, e o fată de treabă. Dar — reluă el atins de un gînd luminos — e bogată ?

— Pînă acum vreo patru zile avea aproape nouăsprezece milioane — răspunse zeflemist președintele — astăzi are numai șaptesprezece.

Charles se uită uluit la președinte.

— Șaptesprezece... mil...

— Șaptesprezece milioane, da, domnule. Căsătorindu-ne, întrunim, domnișoara Grandet și cu mine, șapte sute cincizeci de mii de livre venit.

— Scumpul meu văr — spuse Charles, regăsindu-și întrucîtva stăpînirea de sine — ne vom putea bizui unul pe altul.

— De acord ! răspunse președintele. Mai iată o casetă pe care trebuie să ți-o dau numai dumitale, adăugă el, punînd caseta pe masă.

— Dragă prietene — spuse doamna marchiză d'Aubrion intrînd fără să dea nici o atenție lui Cruchot — nu te sinchisi de ce ți-a spus bietul domn d'Aubrion, pe care-l zăpăcise ducesa de Chaulieu. Îți mai spun

Încă o dată, nimic nu va împiedica căsătoria dumitale...

— Nimic, doamnă ! Cele trei milioane datorate odioară de tata au fost plătite ieri.

— În bani ? spuse ea.

— Integral, dobânzi și capital ; acum îi vor reabilita memoria.

— Ce prostie ! strigă soacra. Cine e domnul ăsta ? șopti ea la urechea ginerelui, zărindu-l pe Cruchot.

— Omul meu de afaceri ! răspunse el cu glasul scăzut.

Marchiza salută cu dispreț pe domnul de Bonfons și ieși.

— Am și început să ne bizuim unul pe altul, spuse președintele luîndu-și pălăria. Adio, vere !

— Își bate joc de mine această javră din Saumur ! Imi vine să-i bag sabia în burtă.

Președintele plecase. Trei zile mai târziu, domnul de Bonfons, întors la Saumur, anunță căsătoria sa cu Eugénie. Peste șase luni era numit consilier la curtea regală din Angers. Înainte de a părăsi Saumurul, Eugénie dădu la topit aurul giuvaerurilor atita vreme scumpe inimii sale și făcu din el, precum și din cei opt mii de franci ai vărului, un potir de aur pe care-l dăruî bisericii parohiale, unde se rugase atît de mult lui Dumnezeu pentru *el* !

De altfel, își împărți timpul între Angers și Saumur. Soțul ei, care dăduse dovadă de devotament într-o împrejurare politică, deveni președintele Camerei și apoi prim-președinte după cîțiva ani. Așteptă cu nerăbdare noile alegeri generale, ca să capete un loc în Parlament. Se și vedea pair și atunci... atunci...

— Atunci regele o să-i fie văr ? spunea Nanon, uriașa Nanon, doamna Cornoiller, burgheză din Saumur.

INCHEIERE

Domnul președinte de Bonfons (își suprimase, în sfârșit, numele patronimic de Cruchot) n-a ajuns să-și înfăptuiască nici una din ambițiile sale. Muri la opt zile după ce-a fost numit deputat al Saumurului.

Dumnezeu, care vede totul și nu lovește niciodată greșit, îl pedepsi fără îndoială pentru calculele și șirtenia juridică cu care prevăzuse în toate amănuntele, *accurante Cruchot*⁴¹, contractul de căsătorie prin care viitorii soți își dădeau unul altuia, în cazul că n-ar avea copii, *totalitatea bunurilor mobile și imobile, fără nici o excepție sau rezervă, în deplină stăpânire, dispensându-se chiar de formalitatea inventarului, fără ca omisiunea sus-zisului inventar să poată fi opusă moștenitorilor lor sau celor în cauză, înțelegînd că sus-numita donație să fie etc. ...*

Această clauză poate lămuri adîncul respect pe care președintele l-a avut mereu față de singurătatea doamnei de Bonfons. Femeile îl socoteau pe domnul prim-președinte ca pe unul dintre oamenii cei mai delicăți, îl căinau și mergeau uneori pînă la a învinovăți durerea și pasiunea Eugéniei, așa cum știu ele să învinovățească o femeie, cu cele mai crude menajamente.

— Fără îndoială că doamna președinte de Bonfons trebuie să fie foarte suferindă, ca să-și lase bărbatul singur. Sărmana femeiușcă ! Se va vindeca oare cu-

rînd ? Ce are oare, un cancer, o gastrită ? De ce nu se duce la doctori ? S-a făcut galbenă de cîtva timp ; ar trebui să se ducă și să consulte celebritățile din Paris. Cum se poate să nu dorească un copil ? Se spune că-și iubește mult bărbatul ; cum să nu-i dea un moștenitor în situația în care se află ? Știți că așa ceva e îngrozitor ; și dacă ar fi din pricina unui capriciu, ar fi de condamnat... Bietul președinte !

Inzestrată cu acel tact subțire pe care-l capătă omul singuratic, datorită îndelungatelor meditații și puterii de a pricepe lucrurile, Eugénie, obișnuită de nenorocirile ei și de amarele experiențe din ultimul timp, să ghicească totul, știa că președintele îi dorea moartea, ca să ajungă el stăpînul uriașei averi, mărită și mai mult prin moștenirile unchiului său, notarul și ale unchiului său, abatele, pe care Dumnezeu îi chemase la el. Bietei întemnițate îi era milă de președinte. Providența o răzbună de calculele și de infama nepăsare a unui soț care respecta, drept cea mai puternică garanție, pasiunea fără nădejde cu care se hrănea Eugénie. A da naștere unui copil, nu însemna oare a omori speranțele egoismului, plăcerile ambiției nutrite de domnul președinte ?

Dumnezeu aruncă deci mormane de aur prizonierei, pentru care aurul nu prețuia nimic, și care tindea spre cer, care-și ducea viața-i cucernică și plină de bunătate în sfinte reculegeri și ajutînd neîncetat și tainic pe cei nevoiași.

Doamna de Bonfons, văduvă la treizeci și trei de ani, cu un venit de opt sute de mii de livre, încă frumoasă, dar cum e frumoasă femeia aproape de patruzeci de ani. Fața ei albă, odihnită, senină. Glasul dulce și blind, apucăturile simple. Are toată noblețea durerii, sfîntenia ființei care nu și-a pătat sufletul în atingere cu lumea, dar și austeritatea fetei bătrîne și deprinderile meschine pe care le dospește viața de provincie. Cu tot venitul său de opt sute de mii de livre, trăiește așa cum trăise sărmana Eugénie Grandet pe vremea avarului său părinte, nu-și aprinde focul decît în zilele în care îi îngăduia ei odinioară să ațîțe căminul din sală și-l stinge după programul al-

cătuît în tinerețea ei. E mereu îmbrăcată cum era mama ei. Casa din Saumur, casă fără soare, fără căldură, veșnic întunecoasă, posomorîță, e icoana vieții sale. Își chivernisește cu grijă averile dînd o nobilă întrebuințare acestei averi. Cuvioase și caritabile lăcașuri, un azil pentru bătrîni și școli parohiale pentru copii, o bibliotecă publică bogat înzestrată, mărturisesc în fiecare an cît e de străină de zgîrcenia de care o învinuiesc unele persoane. Bisericele din Saumur îi dătoreso cîteva înfrumusețări. Doamna de Bonfons, căreia i se spune în glumă „domnișoara“, inspiră un respect religios. Tocmai inima aceasta nobilă, care nu bătea decît pentru cele mai duiosase simțăminte, trebuia să fie supusă precupețirilor interesului omenesc. Banul trebuie să-și întindă umbra lui rece asupra acestei vieți cerești și să pricinuiască neîncrederea în sentimente, tocmai unei femei care întrupa sentimentul.

— Numai tu mă iubești, îi spunea dînsa lui Nanon.

Mîna acestei femei pansează rănile ascunse ale tuturor familiilor. Eugénie se apropie de cer însoțită de un cortegiu de fapte bune. Măreția sufletului său atenuază josniciile creșterii și obiceiurile primei sale vieți. Aceasta este povestea acestei femei care, trăind în mijlocul lumii, nu face parte din ea ; care, făcută să fie o desăvîrșită soție și mamă, n-are nici soț, nici copii, nici familie.

De cîteva zile se vorbește despre noua sa căsătorie. Oamenii din Saumur discută pe socoteala ei și a marchizului de Froidfond a cărui familie a început s-o împresoare pe bogata văduvă, cum făcuseră pe vremuri Cruchotii. Nanon și Cornoiller sînt, se spune, de partea marchizului ; dar nimic nu e mai fals. Nici spătoasa Nanon, nici Cornoiller n-au atîta duh ca să priceapă vicleniile lumii.

Paris, februarie-martie 1833

NOTE

A DOUA FAMILIE

1 *Strada Tourniquet...* bariera de la care s-a tras numele străzii — „*tourniquet*“ înseamnă în limba franceză cruce de barieră, care se învîrtește și nu lasă să treacă decît o singură persoană o dată.

2 *Serbarea dată în onoarea ducelui de Angoulême la întoarcerea lui din Spania* — ducele de Angoulême, fiul lui Carol al X-lea, a comandat expediția în Spania, întreprinsă în 1823 de monarhia franceză pentru a ajuta reacțiunea spaniolă.

3 *Marais* — vechi cartier din Paris.

4. *Lavater* (Jean-Gaspard) — filozof și scriitor elvețian (1741—1801), inventatorul fiziognomiei, arta de a deduce caracterul după trăsăturile feței.

5 *Anul 1816* — unul din cei mai grei ani care au urmat ocupării Franței de către armatele străine ale „Sfintei Alianțe“ care readuseseră pe Bourboni; aceste armate nu vor evacua teritoriul francez decît în 1818.

6 *Montmorency* — localitate pitorească în mijlocul unei păduri, în apropierea Parisului.

7 *Regina Hortense* — fiica Iosefinei de Beauharnais; s-a căsătorit cu unul din frații lui Napoleon I, cu Louis Bonaparte și a fost mama viitorului Napoleon al III-lea.

8 *Lutzen* — oraș în Saxonia, unde Napoleon I a repurtat, în 1813, o victorie asupra armatelor prusace și ruse.

9 *Micul caporal* — așa-i spuneau soldații lui Napoleon Bonaparte, a cărui carieră militară prestigioasă pornise de la gradul cel mai modest.

10 *Boston* — joc de cărți în patru persoane, foarte la modă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; își trage numele de la orașul Boston, deoarece a fost născocit în timpul asediului acestui oraș (1776).

11, 12 *Arhi-cancelarul Imperiului... Cambacérès* — Cambacérès (Jean-Jacques, duce de), fost membru al Convențiunii și consul, devenise, în timpul Imperiului, arhicancelar adică *șeful suprem al magistraturii*; Cambacérès (1753—1824) a avut un rol important la elaborarea codului napoleonian.

13 *Inaltul Judecător* — titlu purtat în timpul Imperiului de către ministrul de justiție.

14 *Boneta purpurie* — boneta frigiană de culoare roșie era semnul de recunoaștere al revoluționarilor francezi (1789—1794).

15 *A dobândit multe bunuri naționale* — în timpul revoluției franceze (1789—1794), moșiile confiscate ale aristocraților și clerului se vindeau ca bunuri naționale; cumpărătorii nu se sfiau să mituiască pe funcționari pentru a le obține cât mai ieftin (v. și alte romane ale lui Balzac, ca *Eugénie Grandet*).

16 *Pacea de la Utrecht* — tratat încheiat în 1713 între Franța, Spania, Anglia și Olanda, la sfârșitul războiului pentru succesiune la tronul Spaniei.

17 *Uraniscul* — baldachinul purtat la procesiuni.

18 *Fête-Dieu* — sărbătoare catolică prăznuită în joia de după Rusalii.

19 *Domenichino, Correggio, Andrea del Sarto* — pictori italieni celebri din secolele XVI și XVII, Andrea del Sarto (1486—1531), Correggio (1494—1534), Domenichino (1581—1641).

20 *Jacobinul* — jacobinii au fost, în timpul revoluției franceze din 1789—1794, cei mai consecvenți revoluționari, grupați în jurul lui Robespierre; se numeau așa după locul lor de adunare, clubul revoluționar situat într-o fostă mănăstire a călugărilor jacobini.

21 *Surorile împăratului* — Napoleon Bonaparte a avut trei surori: Marie-Anne Elise, Marie-Pauline, Caroline-Marie-Annonciade (soția lui Murat).

22 *Opera „Rose și Colas”* — de compozitorul francez Monsigny, unul din creatorii operei comice în Franța (1729—1817).

23 *„Cine naiba a mai văzut?”* — refrenul unui cântec popular al lui Lamotte-Houdart (secolul al XVIII-lea).

24 *Boucher* (François) — pictor francez de scene pastorale și mitologice cu caracter decorativ (1703—1770).

25 *Doamna de Pompadour* — favorita lui Ludovic al XV-lea, căreia îi plăceau omagiile artiștilor din vremea sa.

26 *Cele trei zile de post de la începutul fiecărui anotimp* — catolicii postesc trei zile (miercurea, vinerea și sîmbăta) la începutul fiecăruia din cele patru anotimpuri; posturile respective se numesc „*quatre-temps*”.

27 *Fénelon* — arhiepiscop și educator francez (1651—1715); este autorul faimosului *Télémaque*, plin de critici indirecte la adresa lui Ludovic al XIV-lea și al unui „Tratat de educație a fetelor”.

28 *O pălărie... dusă în insule* — în colonii, numite atunci și insule, se desfășeau mărfurile învechite.

29 *Congregație* — nume dat, în vremea Restaurației, nucleului conducător al bisericii catolice, care tindea din nou să devie dominantă în stat.

30 *Lucrările de la Palais-Royal* — în timpul Restaurației, se lucra la o galerie cu geamuri care avea să înlocuiască vechea galerie de lemn din corpul de clădiri al așa-numitului Palais-Royal, loc de întîlnire al chefliilor și jucătorilor de jocuri de noroc.

31 *Mișcările Taglionei* — Maria Taglioni a fost o dansatoare vestită din secolul al XIX-lea (1804—1884).

32 *Talma* — celebru actor francez (1763—1826).

33 *Condeii lui Charlet și al lui Callot, penelul lui Téniers și al lui Rembrandt* — pentru redarea acestei scene nocturne de pe stradă, Balzac evocă talentul desenatorilor francezi realiști Charlet (1792—1845) și Callot (1592—1635), al pictorilor flamanzi Téniers (tatăl — 1582—1649 — a fost tot atât de celebru ca și fiul — 1610—1694 — în zugrăvirea sceneilor populare de exterior), precum și al celebrului pictor olandez Rembrandt (1606—1669), maestru al clar-obscurului.

COLONELUL CHABERT

1 *Châtelet* — în vechiul Paris, fortăreața numită marele Châtelet, pe malul drept al Senei, era sediul de jurisdicție penală a Parisului; marele Châtelet a fost dărâmat în 1802; astăzi mai există doar micul Châtelet, fostă închisoare, pe malul stîng al Senei.

2 *Cordonul* — sfoara pe care o trag portarii cînd deschid ușa.

3 *Eylau* — oraș din Prusia, locul unde s-a dat celebra bătălie în care Napoleon I a înfrînt armatele prusiene și ruse (februarie 1807).

4 *Madame Saqui* — acrobată dansatoare pe sîrmă, din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1786—1866).

5 „*Ego*” — în limba latină: *eu*; colonelul Chabert uitase de sine, de nevoile existenței sale.

6 *Hôtel-Dieu* — „casa lui Dumnezeu”, așa se numea cel mai vechi spital din Paris.

7 *Charenton* — azil de nebuni din localitatea cu acest nume.

8 *Monstrul care guverna pe atunci Franța* — e vorba de Napoleon I, numit astfel în cercurile monarhiste ale Restaurației, pentru care în termenii cei mai blînzi era un uzurpator.

9 *Comisia rogatorie* — comisie trimisă de un tribunal altuia cu rugămintea de a face, în resortul său, o anchetă sau un act de procedură.

10 *La picioarele coloanei Vendôme* — în vârful coloanei Vendôme, ridicată la Paris pentru glorificarea armatelor napoleoniene, se afla statuia lui Napoleon.

11 *Acele cercuri ale cartierului St.-Germain* — în cartierul St.-Germain locuiau familiile aristocratice, din care unele n-au putut fi cîştigate de curtea imperială a lui Napoleon și au rămas credincioase monarhiei, reprezentată prin Ludovic al XVIII-lea.

12 *Greutățile politice ale lui Ludovic al XVIII-lea* — deși „restaurată“, dinastia Bourbonilor trebuia să țină seama de efectele revoluției din 1789—94 și să facă oarecare concesii burgheziei.

13 *Căsătoria lui Talleyrand* — Talleyrand (1754—1838), diplomat francez, fără scrupule, dar dibaci, care, după ce s-a răspopit, a servit toate guvernele din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se căsătorise civil în 1802 cu o femeie frumoasă dar puțin inteligentă, doamna Grand, de care s-a despărțit în 1815.

14 *Crillon... Rohan* — nume de familii aristocratice; un Crillon a fost proclamat de Henric al IV-lea „primul căpitan al lumii“ — un Rohan a fost șeful protestanților sub Ludovic al XIII-lea.

15 *Place de la Grève* — în această piață a vechiului Paris avea loc execuția criminalilor.

16 *Bicêtre... Salpêtrière* — la Bicêtre, sat din regiunea Parisului, se afla un vechi azil de bătrîni și de nebuni, iar la Paris, azilul Salpêtrière, tot atît de vechi (secolul al XVIII-lea), adăpostește pe femeile bătrîne.

17 *Rosbach... Iena* — Rosbach, sat din Saxonia, unde francezii au fost bătûți în 1757 de armatele lui Frederic al II-lea; iar la Iena, oraș din Turingia (Germania), armatele lui Napoleon I au înfrînt pe prusaci (1806).

1 *Le cloître* — numele înseamnă: „mănăstirea“.

2 *Jocul de whist* — joc de cărți, de proveniență engleză, care se joacă în echipe adversare — doi contra doi; whistul și bostonul se jucau mult în vremea Restaurației și a monarhiei din iulie, constituind una din nenumăratele forme ale „modelor“ aduse din Anglia; preoții, după cum se vede, jucau și ei.

3 *Hoc erat in votis* — în limba latină: „Aceasta îmi e dorința“; expresia se găsește într-o satiră a poetului latin Horațiu (II, 6, 1) și se referă la dorința cea mai puternică a cuiva.

4 *Vicar...canonic* — grade eclesiastice din biserica catolică; vicarul este supleantul preotului parohial; „marele vicar“ sau „vicarul general“ este locțiitorul episcopului; canonicul este membru al consiliului episcopal.

5 *Banda neagră* — asociație de speculanți constituită după revoluția din 1789—94; membrii ei cumpărau mai ales casele pentru a le dărîma și a vinde materialele și mobilierul.

6 *Dulapuri de Boulle* — mobilă ce poartă numele sculptorului-tîmplar André-Charles Boulle (1642—1732), care încrusta în lemn fire de aramă și de baga.

7 *Un bătrîn oratorian* — oratorienii erau membrii unei congregații religioase fondate la Roma în secolul al XVI-lea; printre ei se aflau mulți erudiți.

8 *Covorul Aubusson* — printre manufacturile franceze cu faimă, unde se lucrau covoare și tapițerii, era și cea de la Aubusson, capitala arondismentului Creuse.

9 *Badebec* — în capitolul III al cărții a II-a (*Pantagruel*) din romanul satiric al lui Rabelais *Gargantua și Pantagruel*, uriașul Gargantua nu știe dacă să se bucure de nașterea fiului său Pantagruel sau să se întristeze de moartea soției sale Badebec (al cărei nume însemna în mai multe dialecte din Franța: gură-cască, hahaleră).

10 *O Sfântă Fecioară de Valentin ...un Crist de Lebrun* — tablouri de pictori francezi cunoscuți. Valentin de Boulogne a trăit între 1591 și 1634, iar Lebrun (Charles) (1619—1690) a decorat palatul din Versailles.

11 *Ergo* — în limba latină: „deci“, „așadar“; cuvânt cu care se încheia un raționament.

12 *Un Sixtus al V-lea* — Sixtus al V-lea a fost papă între 1585 și 1590; fusese ales de cardinali fiindcă părea bolnav pe moarte; o dată papă, el își regăsi însă vigoarea, depunând toate strădaniile pentru reorganizarea ordinelor religioase.

13 *Părerile lor personale despre politică, religie și literatură* — după cum se vede mai jos, părerile celor două personaje sînt foarte departe de realități: Napoleon I a murit în 1821, Ludovic al XVII-lea era mort din 1795, cele două Camere (din care una aristocratică) nu amenințau clerul, iar în timpul Revoluției nu muriseră pe eșafod mai mult de cîteva mii de oameni.

14 *În fundul Tebaidelor* — Tebaida era o regiune a vechiului Egipt, în care s-au retras primii sihaștri creștini.

15 *Sistemul de cognomologie al lui Sterne* — scriitorul englez Laurence Sterne (1713—1768), autor mult apreciat de Balzac pentru ironia lui, dezvoltă caracterele personajelor sale pe baza preferințelor, apucăturilor, numelor acestora.

16 *La nouvelle Héloïse* — roman sentimental de J.-J. Rousseau (1761); eroina, Julie, e o „nouă Heloiză“ prin dragostea ei statornică și curată pentru tînărul Saint-Preux, dragoste care o amintește pe cea a Heloizei din secolul al XII-lea pentru filozoful Abélard.

17 *Oenologie* — știința care se ocupă cu studiul vinului; în limba greacă, *oinos* — vin.

18 *Acest Fabius în halat și papuci* — aluzie la predicatorul roman Fabius Cunctator, zis Temporizatorul, care, în secolul al III-lea î.e.n., a știut printr-o tactică prudentă să oprească înaintarea lui Anibal.

19 „Citta dolente“ a fetelor bătrine — în *Divina Comedie* a lui Dante, poarta care duce în Infern, loc de suferință („citta dolente“), poartă o inscripție care începe cu cuvintele : „per me si va nella citta dolente“ („Prin mine mergi în cetatea durerii“) (*Infernul*, cîntul III).

20 *Consiliul celor zece* — consiliu secret al vechii Veneției, compus din zece aristocrați care aveau drept de control chiar asupra dogelui.

21 *Sanhedrinul* — tribunalul de la Ierusalim al vechilor evrei ; prin extensiune : adunare în care se deliberază.

22 *Avocatul liberalilor* — în Franța Restaurației, liberalii constituiau principalul partid burghez de opoziție și erau considerați dușmani politici ai reprezentanților aristocrației și clerului de la guvern ; de aceea, baronul de Listomère nu se putea duce să-l consulte pe avocatul liberalilor decît pe ascuns.

23 *Sub judice* — în limba latină : în stare de judecată (expresie juridică).

24 *Acest Ludovic al XI-lea în straie preoțești* — pentru acțiunile lui calculate, pentru politica lui violeană, Troubert e comparat cu Ludovic al XI-lea, rege al Franței între 1461 și 1483, care a știut, prin diverse vicleșuguri, să-și înfrîngă adversarii dinafara și dinăuntrul țării și să ajungă la o autoritate regală deplină.

25 „*Captatio*“ — termen juridic latinesc referitor la captarea unei moșteniri sau unei donații prin manevre perfide ; dovedirea unei asemenea situații poate duce la anularea testamentului respectiv.

26 *Hildebrand sau... Alexandru al VI-lea* — Hildebrand, papă între 1073 și 1085, sub numele de Grigore al VII-lea, a făcut temută autoritatea papală, umilind la Canosa pe împăratul Germaniei și luînd măsuri de disciplină ecleziastică (celibatul preoților catolici etc.) ; Alexandru al VI-lea (Borgia), papă între 1492 și 1503, și-a întărit și el autoritatea față de marii seniori italieni.

27 *Inocențiu al III-lea* — papă între 1198 și 1216, a fost în conflict cu regele Franței, Filip-August și cu regele Angliei, Ioan fără de Țară; tot el a luat inițiativa cruciadei a IV-a și a instigat represiunea împotriva albigenzilor eretici.

FEMEIA PARĂSITĂ

1 *Vechile state care alcătuiau Franța de altădată* — e vorba de vechile state feudale, care alipindu-se treptat coroanei, au devenit provincii cu oarecare autonomie, cu administrația locală; reprezentanții acestor provincii, aparținând celor trei „stări“, erau convocați din când în când de rege în adunări mai restrânse sau mai largi, așa-numitele State principale și State generale.

2 *Créqui, Montmorency... Lusignan... Soubise* — nume de vechi și ilustre familii aristocratice franceze; în familia Créqui s-au distins în secolul al XVII-lea mai mulți mareșali; din familia Montmorency făceau de asemenea parte mulți conducători militari (conetabili și mareșali) încă din secolul al XII-lea; o ramură a familiei Lusignan a jucat un rol important în timpul cruciadelor, ajungând să domnească în Cipru și la Ierusalim; iar familia Soubise a dat și ea militari de seamă; unul din ei a fost șeful protestanților la începutul secolului al XVII-lea, altul, însă, a suferit înfrângerea de la Rossbach.

3 *Cordonul roșu* — se acorda cavalerilor ordinului Sfântul Ludovic.

4 *Mareșalul de Richelieu* — Armand, duce de Richelieu (1696—1788), a fost mareșal al Franței și s-a bucurat de multă faimă sub regență și în timpul lui Ludovic al XV-lea.

5 *Doamna du Cayla* — Zoé Tallon, contesă du Cayla (1784—1850) a fost favorita lui Ludovic al XVIII-lea, rege al Franței între 1814 și 1824 (primul rege al Restaurației).

6 *Gazette... Débats... Quotidienne* — ziare din vremea Restaurației; *La Gazette* și *Le Journal des Débats*, aveau ten-

dință conservatoare; *La Quotidienne* era ziarul regalist prin excelență.

7 *Morala „Măgarului încărcat cu relicve”* — măgarul din această fabulă își închipuie că imnurile de slavă și tămâierile din juru-i i se adresează lui și nu moaștelor pe care le poartă în spinare. Fabulistul arată, în concluzie, că „pe un demnitar nepriceput îl saluți pentru haină”.

8 *Carta* — e vorba de Carta constituțională, pe care Ludovic al XVIII-lea a fost obligat s-o acorde în 1814, la instalarea sa pe tron; cu toate că asigura foarte puține libertăți, aristocrații francezi o considerau totuși ca o concesie regretabilă făcută partidului liberal, ca un semn de slăbiciune a monarhiei.

9 *Insoșitorii lui Ulise* — într-un episod celebru din Odissea se povestește cum însoșitorii lui Ulise au fost transformați în porci de către vrăjitoarea Circe; ei și-au regăsit forma lor umană datorită intervenției lui Ulise, pe care Circe începuse să-l iubească.

10 *Non dolet* — în limba latină: nu doare, nu e cazul să suferi.

11 *Conferința de la Londra* — în 1827, Anglia a reușit să impună Franței și Rusiei semnarea unui tratat — tratatul de la Londra — care încheia războiul de independență al Greciei.

FAIMOSUL GAUDISSERT

1 *Pirofor* — compoziție chimică care ia foc în contact cu aerul.

2 *De actu et visu* — în limba latină: prin acțiune și vedere, din experiență proprie.

3 *Similia similibus* — în limba latină: cele asemenea se potrivesc între ele; deviza medicinei homeopatice „*similis*”

similibus curantur" exprimă părerea că bolile se tămăduiesc cu leacuri asemănătoare cu afecțiunile respective.

4 *Urbi et orbi* — în limba latină: peste tot („orașului și universului“).

5 *Shahabahamul* — șahul cel mare.

6 *Globul, gazeta doctrinei lui Saint-Simon* — *Globul* al cărui prim număr a apărut în septembrie 1824, a fost mai întâi o publicație literară care susținea școala romantică; apoi a avut preocupări filozofice și politice; din 1830, a devenit organul partizanilor lui Saint-Simon.

Saint-Simon (1760—1825), unul din marii socialiști utopici, din secolul al XIX-lea, s-a apropiat de înțelegerea rolului proprietății și claselor în dezvoltarea societății. Constatând antagonismele, el se interesează de „clasa cea mai numeroasă și cea mai săracă“, dar nu vede misiunea istorică a proletariatului și preconizează, ca soluție, organizarea științifică a marii industrii în sînul societății capitaliste.

7 *Mișcarea carbonarilor francezi* — mișcare liberală conspirativă care s-a întins în Franța din vremea Restaurației, venind din Italia: numele italianesc de „carbonari“ se datorează faptului că, adesea, conspiratorii se adunau la început în colibe de cărbunari.

8 *Saint-Simonismul, Antagonismul, Furierismul, Criticismul* — Gaudissart citează unele curente filozofice ale vremii; alături de cel al lui Saint-Simon, socialismul utopic al lui Fourier (1772—1837) preconiza o organizare socială nouă, bazată pe înalta productivitate a muncii, dar cu colaborarea capitaliștilor; criticismul era denumirea pe care a dat-o Kant (1724—1804) filozofiei sale.

9 *Rabelais și Semblançay... Plantin și Descartes... Boucicault... Pinaigrier... Nerville și Courier* — personalități originare din provincia franceză Touraine: Rabelais (1494—1553), ilustru umanist, autorul romanului satiric *Gargantua și Pantagruel*; Semblançay (1457—1527) ministru al lui Ludovic al XII-lea; Plantin, celebru tipograf stabilit la Anvers (1520—1589); Descartes (1596—1650) filozof și savant, părintele raționalismului; Boucicault (1366—1421), comandant de oști,

mort prizonier în Anglia; Pinaigrier (1490—1550), pictor pe sticlă; Paul-Louis Courier (1772—1825), autor al celor mai de seamă pamflete împotriva Restaurației; cît despre Béroalde de Nerville (1558—1612), autorul unor povestiri glumețe celebre din secolele XVI și XVII, el nu era născut în Touraine, dar s-a retras în calitate de canonic în orașul Tours unde a murit proslăvit de concetățeni.

10 *Stăreția Thélèmei* — în prima carte a romanului său, Rabelais imaginează o mănăstire-castel, în care trăiesc în belșug, printre cărți și opere de artă, oameni cultivați și îndatoritori.

11 *Regele Murat* — cumnat al lui Napoleon I, Joachim Murat (1767—1815), a fost mareșal al Franței și rege al Neapolului între 1808 și 1815.

12 *Ques aco?* — adică cum? ce-i asta? — formulă interogativă în limba spaniolă.

13 *Domnul Vico* — Giambattista Vico (1688—1744), filozof italian, autorul *Principiilor de filozofie a istoriei*, a încercat să explice istoria societății ca un proces care se desfășoară după anumite legi; el credea, însă, că acest proces se produce în cicluri care se repetă, fiecare popor parcurgînd mereu drumul de la copilărie la bătrînețe.

Teoria lui Vico avea căutare în vremea socialismului utopic și de aceea Gaudissart îl citează ca pe un gînditor în viață.

14 *Ballanche* (Pierre-Simon) — autorul misticelor „Încercări de palingenezie socială” (1776—1847); prin palingenezie se înțelege reînnoirea la viață după o moarte reală sau aparentă.

15 *Spectacolul palingenetic al transformărilor Globului* — Gaudissart se referă la schimbările prin care a trecut *Globul*, care a reînviat mereu sub altă formă, pînă a devenit organul saint-simoniștilor.

16 *Diligența Laffitte-Caillard* — diligențele purtau numele financiarilor care exploatau drumurile respective. Jacques Laffitte era, în vremea Restaurației, unul din bancherii cei mai de seamă din Paris.

1 *Saumur* — oraşul Saumur e situat în vestul Franței, la 48 km de Angers, pe râul Loire, într-o regiune producătoare de vinuri.

2 *Liga catolică* — în timpul războaielor religioase de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cele două tabere — protestanții și catolicii — erau conduse, respectiv, de Henric de Bourbon (viitorul Henric al IV-lea) și de prinții din familia de Guise, în jurul cărora se grupase așa-numita Ligă Catolică.

3 *Diversele revoluții care din 1789 au frământat țara* — în 1833, când scrie romanul *Eugénie Grandet*, Balzac trăise revoluția din 1830 și diversele insurecții populare din 1831 și 1832; el se referă, însă, desigur, și la frământările din vremea marii revoluții franceze (1789—1794), din vremea Directoratului, a Consulatului, a Imperiului și a Restaurației.

4 *Ludovici* — vechi monede franceze de aur, așa numite fiindcă aveau drept efigie capul unora dintre regii Franței, care au purtat numele de Ludovic; au început să fie fabricate sub Ludovic al XIII-lea (secolul al XVII-lea) și valorau douăzeci și patru de livre — cam douăzeci de franci.

5 *Consulat... Imperiu* — cel dintâi a fost instaurat prin lovitură de stat din 18 Brumăr (9 noiembrie 1799) și a durat până la 18 mai 1804; consulii erau în număr de trei și erau numiți pe termen de zece ani; devenit consul pe viață în 1802, Napoleon Bonaparte a înlocuit, în 1804, consuiatul prin imperiu; acest așa-numit prim imperiu a durat din 1804 până în 1814, când Napoleon, înfrânt de coaliția europeană, s-a retras în insula Elba; revenirea lui, în martie 1815, nu a durat decât o sută de zile.

6 *Frații Rotschild... domnul Laffitte* — celebri bancheri din secolul al XIX-lea, frații Rotschild aveau bănci în diverse capitale europene; unul din ei, James de Rotschild, a fondat la Paris banca cu care a colaborat guvernul Restaurației și cel al Monarhiei din iulie.

Laffitte (Jacques) a fost guvernatorul Băncii Franței, în timpul Restaurației, când era și deputat al opoziției. A contribuit la răsturnarea Bourbonilor.

7 *O pălărie de quaker* — quakerii sînt membrii unei secte religioase fondate în secolul al XVII-lea și răspîndite mai ales în Anglia și în Statele Unite; pe plan moral, caracteristica lor este o mare sobrietate, care se manifestă și printr-o îmbrăcăminte foarte simplă.

8 *Medicii... Bazzii* — familia Medicilor a domnit la Florența în secolele XIV și XVI; era în conflict cu familia Bazzilor.

9 *Jaquemart* — figură de metal reprezentînd un om înarmat, care lovește cu un ciocan (Jaquemart = ciocanul lui Jacques); era întrebuințată mai ales pentru a bate orele în clopotul unui orologiu.

10 *Cinci picioare și opt palme* — înălțimea lui Nanon pare a fi fost cam de 1 m 85. de vreme ce un „*pied*” avea 32,48 cm — iar un „*pouce*” 2,70 cm.

11 *Livre* — livra era o veche monedă franceză, înlocuită apoi de franc; valoarea ei a variat după regiuni și epoci; în vremea lui Grandet, după cum se va vedea mai departe, ea valora ceva mai puțin decît francul.

12 *Cărbunarul e stăpîn în casa lui* — „*Charbonnier est maître chez soi*” e unul din cele mai vechi și răspîndite proverbe franceze, sensul lui fiind că cel mai umil dintre cetățeni poate porunci în casa lui, dacă nu în Stat. Rostind acest proverb, președintele Cruchot face o aluzie ironică la meseria de dogar a lui Grandet, care, ca și cărbunarii, avea de-a face cu lemnele.

13 *Enciclopedia Metodică și Monitorul* — prima este o compilație vastă în 166 de volume, apărută între 1781 și 1832; al doilea, *Le Moniteur Universel* a fost o publicație fondată în 1789 și devenită, între 1799 și 1869, jurnalul oficial al guvernului francez.

14 *Finden* (William) — gravor englez (1787—1852), cunoscut mai ales pentru a fi ilustrat romanul lui Cervantes, *Don Quijote*.

15 *Chantrey* (Francis Legatt) — sculptor englez (1781—1842), autorul unei serii de statui monumentale.

16 *Faublas* — *Amorurile cavalerului de Faublas*, roman scris de Louvet de Couvray, a apărut între 1787 și 1790. Cu multe intrigi și personaje, acest roman reflecta moravurile corupte ale societății din secolul al XVIII-lea. Eroul principal era tânărul Faublas, Don Juan al timpului, galant, spiritual și îndrăzneț.

17 „*Legăturile primejdioase*” — roman scris în 1783 de Pierre Choderlos de Laclos (1741—1803), oglindă a corupției aristocrației franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

18 *O grisetă din Paris* — o fată de condiție modestă; numele îi vine de la stofa ieftină numită „*griset*”, pe care o purtau, în secolul al XVII-lea, parizienele din popor.

19 *Chaptal* (Jean-Antoine) — chimist și inventator francez (1756—1832), fost ministru al lui Napoleon I; a creat prima școală de arte și meserii din Franța.

20 *Un napoleon* — monedă franceză de aur cu efigia lui Napoleon; valoarea douăzeci de franci, ca și ludovicul.

21 *Mane-Techel-Fares* — cuvinte însemnând: *cântărit, numărat, împărțit*. Amenințare profetică pe care o mină nevăzută a scris-o pe pereții sălii de ospete a lui Baltazar, în clipa în care Cirus intra în Babilon.

22 *Alcibiade* — general atenian (450—404, î.e.n.); pentru a face să se vorbească de el, comitea diverse extravagante; una din cele mai cunoscute este aceea de a fi tăiat coada unui câine frumos, care-l costase mulți bani.

23 *Bentham* (Jérémie) — filozof și jurisconsult englez (1748—1832), căruia radicalismul liberal englez îi datorează mult; discipol al materialiştilor englezi și francezi, el avea ca maximă „cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr de oameni”, fără a-și închipui, însă, că aceasta ar fi posibilă altfel decât sub capitalism. El recomanda evaluarea plăcerilor după cantitatea de fericire pe care ele o dau, pre-

tinzînd astfel a fi creat o știință nouă : „aritmetica morală“.

24 *In partibus* — expresia latină completă este : „*in partibus infidelium*“ („în regiunile locuite de necredincioși“) și se aplica episcopilor onorifici care nu aveau o eparhie precisă ; prin extensiune : slujbaş cu titlu onorific, fără funcție delimitată.

25 *Marat în baie* — revoluționar consecvent, deputat al Convențiunii, redactor al ziarului *Prietenul poporului*, Marat (1743—1793) a luat poziție împotriva monarhiei ; a fost asasinat în baie de regalista Charlotte Corday.

26 *Salamandra regală* — salamandra era însemnul regelui Francisc I al Franței (1515—1547) ; se aplica pe castelele și pe mobilele din epoca lui.

27 *Item* — termen latin întrebuințat la enumerări și inventare ; înseamnă „pe lângă aceasta, de asemenea“.

28 *Cînd August bea, toată Polonia era beată* — vers al lui Frederic al II-lea al Prusiei, referitor la August al II-lea (1670—1733), rege al Poloniei din 1697 ; sensul acestui vers este că curtenii și popoarele se modelează după cei care-i conduc.

29 *Lafontaine* (Auguste-Henri-Jules) — romancier german (1758—1831), autor fecund a zeci de romane și nuvele sentimentale, fără mare valoare literară.

30 *Margareta lui Goethe* — personajul feminin din opera *Faust* a lui Goethe ; Margareta este o fată din popor, simplă, nevinovată și încrezătoare, pe care Faust o seduce și apoi o părăsește.

31 *O cruce à la Jeannette* — cruce mică de aur purtată la gît de țărancele franceze, simbolizate prin numele de Jeannette, după cum țărani erau simbolizați prin numele de Jacques.

32 *Bossuet* (Jacques-Bénigne) — celebru orator religios (1627—1704).

33 *Statu quo* — expresia latină completă este „*in statu quo ante*” : în starea în care se găseau înainte lucrurile.

34 *Vestita familie a Atrizilor* — familie din istoria legendară a Greciei vechi, în sinul căreia s-au petrecut multe crime. Cei mai cunoscuți dintre descendenții lui Atreu au fost Agamemnon și Menelau.

35 *Pînza Penelopei* — un lucru care nu se termină niciodată. Penelopa, soția lui Ulise, pe care-l aștepta credincioasă, făgăduise potențienților ei să aleagă pe unul dintre ei cînd va sfîrși broderia la care lucra; dar, pentru a-și păstra credința conjugală, ea desfăcea noaptea ceea ce lucrase ziua.

36 *Quibuscumque viis* — în latinește : pe orice cale.

37 *Un majorat* — proprietatea funciară necesară pentru a transmite fiului celui mai mare un titlu nobiliar.

38 *Pe zi ce trece ideile monarhice biruiesc* — prostia lui Charles Grandet se manifestă și prin această afirmație; el e convins de triumful monarhiei absolute cu trei ani înainte de prăbușirea ei definitivă.

39 *Non più andrai* — în italiană : „n-ai să te mai duci”.

40 *Faimosul Sanchez în lucrarea „De Matrimonio”* — Sanchez (Thomas), iezuit spaniol (1550—1610) a fost profesor de teologie morală și a scris pentru duhovnici tratatul *De Sancto matrimonii sacramento* (*Despre sfînta taină a căsătoriei*).

41 *Accurante Cruchot* — formulă juridică : prin grija lui Cruchot.

CUPRINS

	<u>Pag.</u>
A DOUA FAMILIE	
în românește de <i>Petru Dumitriu</i>	5
COLONELUL CHABERT	
în românește de <i>Petru Dumitriu</i>	81
VICARUL DIN TOURS	
în românește de <i>Petru Dumitriu</i>	151
FEMEIA PĂRASITĂ	
în românește de <i>Petru Dumitriu</i>	225
FAIMOSUL GAUDISSERT	
în românește de <i>Petru Dumitriu</i>	273
EUGÉNIE GRANDET	
în românește de <i>Cezar Petrescu</i>	317

Note

2.148

Responsabil de carte : Dan Grigorescu
Tehnoredactor : Ana Sabău
Corector : Mada Sufaru

Dat la cules 5.09.95. Bun de tipar 08.11.956. Tiraj 31.090+4100 ex. Hârtie edită tip B de 60 gr./m.p. Ft. 840x1080/32. Coli de tipar 16,75. Ediția I. Comanda 1718. A. 03097. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 8 A-32=R.

Tiparul executat sub com. nr. 1210 la Comăinatul
Poligrafic Casa Științei „I. V. STALIN”,
București — R.P.R.

